NAOMI KLEIN

AUTOAREA BESTSELLERULUI NO LOGO

DOCTRINA ȘOCULUI

NAȘTEREA CAPITALISMULUI DEZASTRELOR

VELLANT

NAOMI KLEIN

Doctrina șocului

Traducere: Bogdan Lepădatu (Introducere, Părțile I-V, Concluzie, Mulțumiri) și Ciprian Șiulea (Părțile VI-VII)
Redactare: Anca Dumitrescu
Coperta: Daniel Aga
Corectură: Andreea Stănescu, Daniela Iorga
DTP: Ofelia Coșman

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
KLEIN, NAOMI
Doctrina șocului : nașterea capitalismului dezastrelor / Naomi Klein ; trad.: Bogdan Lepădatu. - București : Vellant, 2008
ISBN 978-973-1984-06-3

I. Lepădatu, Bogdan Valentin (trad.)

330.342.14

Naomi Klein, *The Shock Doctrine*
Copyright ©Naomi Klein 2007

© 2008 Editura Vellant

Editura Vellant
Str. Ocolului, nr. 20,
Sector 2, București
www.vellant.ro

Toate drepturile asupra versiunii în limba română aparțin Editurii Vellant.
ISBN 978-973-1984-06-3

Această carte este tipărită pe hârtie provenind din exploatări forestiere responsabile.

NAOMI KLEIN

Doctrina șocului

Traducere din limba engleză de
Bogdan Lepădatu și Ciprian Șiulea

VELLANT
CĂRȚI ÎNSEMNATE.

Lui Avi, din nou

„Orice schimbare este o schimbare de paradigmă."

— César Aira, romancier argentinian, *Cumpleaños*, 2001

IMACULAT ÎNSEAMNĂ FRUMOS
TREI DECENII DE ȘTERGERE ȘI REFACERE A LUMII

Pământul era stricat înaintea lui Dumnezeu, pământul era plin de silnicie. Dumnezeu S-a uitat spre pământ, și iată că pământul era stricat; căci orice făptură își stricase calea pe pământ. Atunci Dumnezeu i-a zis lui Noe: „Sfârșitul oricărei făpturi este hotărât înaintea Mea, fiindcă au umplut pământul de silnicie; iată, am să-i nimicesc împreună cu pământul".

— *Geneza 6:11*

Șocul și Evlavia sunt acțiuni care creează teamă, pericole și distrugere pe o scară inimaginabilă pentru oamenii obișnuiți, pentru sectoarele/elementele specifice ale societății care prezintă un risc sau conducerea acesteia. Natura, în forma tornadelor, uraganelor, cutremurelor, inundațiilor, incendiilor scăpate de sub control, a foametei și bolilor, poate genera Șoc și Evlavie.

— *Șoc și evlavie: Realizarea dominației rapide*, doctrina militară pe care s-a bazat războiul declanșat de Statele Unite în Irak.[1]

L-am întâlnit pe Jamar Perry în septembrie 2005, la adăpostul imens al Crucii Roșii din Baton Rouge, Louisiana. Tineri scientologi împărțeau cina, iar el aștepta la coadă. Tocmai fusesem admonestată pentru că vorbisem cu persoane evacuate fără să fiu însoțită de o escortă pentru jurnaliști, iar acum făceam tot posibilul să trec neobservată — o canadiană albă, într-o mare de sudiști afro-americani. M-am așezat și eu la coadă în spatele lui Perry și i-am cerut să vorbească cu mine de parcă am fi fost prieteni vechi, ceea ce a acceptat amabil.

Născut și crescut în New Orleans, fusese evacuat în urmă cu o săptămână din orașul inundat. Arăta cam de 17 ani, dar mi-a spus că are 23. El și familia lui așteptaseră o veșnicie autobuzele pentru evacuați; cum acestea nu au sosit, au fost nevoiți să meargă pe jos prin arșiță. Într-un sfârșit ajunseseră aici, în acest complex expozițional în dezvoltare, care găzduia în mod obișnuit târgurile producătorilor din domeniul farmaceutic, fiind în același timp și cea mai faimoasă arenă de lupte în cuști de oțel, denumită „Capitala măcelului", și care acum era împânzit cu două mii de corturi și o mare de oameni furioși și epuizați, păziți de soldați nervoși din Garda Națională, proaspăt întorși din Irak.

Veștile care țineau capul de afiș în adăpostul pentru refugiați în ziua aceea erau că Richard Baker, un congresman republican de vază, făcuse, pentru un grup de lobby-iști, următoarea afirmație: „Am curățat în sfârșit locuințele

sociale din New Orleans. Noi nu am putut să o facem, dar Dumnezeu a reuşit."[2] Joseph Canizaro, unul dintre cei mai bogaţi antreprenori ai oraşului, îşi exprimase şi el cam aceleaşi sentimente: „Cred că avem posibilitatea să o luăm de la început. Iar această posibilitate ne oferă nişte oportunităţi majore."[3] Pe durata întregii săptămâni, membrii legislativului statului Louisiana din Baton Rouge împânziseră întreaga zonă mediind tocmai astfel de posibilităţi de obţinere a unui profit de pe urma oportunităţilor create, prin reducerea taxelor, a reglementărilor, a costurilor forţei de muncă şi prin apariţia unui „oraş mai mic şi mai sigur" — ceea ce însemna, în practică, concretizarea planurilor de înlocuire a locuinţelor sociale cu *condos*. Ascultând toată discuţia aceasta despre „începuturi noi", aproape că uitam de mlaştina toxică de moloz, scurgeri chimice şi rămăşiţe umane, aflată la doar câţiva kilometri depărtare.

La adăpost, Jamar nu se putea gândi la nimic altceva: „Chiar nu văd acest lucru ca pe o curăţare a oraşului. Tot ceea ce am văzut eu a fost o mulţime de oameni de la periferia oraşului care au fost omorâţi. Iar aceşti oameni nu ar fi trebuit să moară."

Vorbea pe un ton potolit, dar un om mai în vârstă, aflat în faţa noastră, ne-a auzit şi s-a băgat în vorbă. „Oare ce-o fi în capul oamenilor ăstora din Baton Rouge? Asta nu este o oportunitate. Este o tragedie blestemată. Sunt cumva orbi?"

O mamă cu doi copii a intervenit şi ea: „Nu, nu sunt orbi, sunt doar răi. Altfel, văd cât se poate de bine."

Unul dintre cei care au considerat potopul din New Orleans o oportunitate a fost Milton Friedman, marele guru al mişcării „unfettered capitalism", creditat cu scrierea *caietului de sarcini* pentru economia contemporană, hipermobilă şi globală. „Unchiul Miltie", aşa cum îi spuneau discipolii săi acestui bătrânel de 93 de ani, cu sănătate precară, găseşte totuşi resursele să scrie un *op-ed* pentru *The Wall Street Journal*, la trei luni după ce barajele cedează sub furia apelor. „Majoritatea şcolilor din New Orleans sunt devastate, nota Friedman, la fel cum sunt şi casele copiilor care mergeau la aceste şcoli. Aceşti copii sunt acum răspândiţi în toată ţara. Acest lucru reprezintă o tragedie. Dar, totodată, reprezintă o oportunitate pentru o reformă radicală a sistemului de învăţământ."[4]

Ideea radicală pe care a avut-o Friedman a fost ca, în loc să se cheltuiască o parte din miliardul de dolari alocaţi în scopul reconstrucţiei şi îmbunătăţirii sistemului de învăţământ public din New Orleans, guvernul să ofere familiilor afectate voucher-e pe care să le poată folosi în instituţii private — majoritatea acestora fiind gestionate în aşa fel încât să aducă acţionarilor un profit —, subvenţionate de stat. Era crucial, sublinia Friedman, ca această schimbare fundamentală să nu fie un expedient, ci „o reformă permanentă".[5]

O reţea de grupuri consultative de experţi, cu orientare politică de dreapta, se folosesc de propunerea lui Friedman, năpustindu-se asupra oraşului după potop. Astfel, administraţia guvernamentală condusă de George W. Bush susţine financiar cu zeci de milioane de dolari aceste planuri care vizau conversia şcolilor din New Orleans, în şcoli de stat „autonome"[i] — instituţii de

[i] În orig. „charter schools" (*n.t.*)

educație subvenționate din fonduri publice și gestionate de entități private, după reguli proprii. Astfel de școli au un efect profund polarizant în Statele Unite, mai ales în New Orleans, unde sunt privite de mulți părinți afro-americani drept o încercare de anulare a cuceririlor mișcării de emancipare socială — garantul că toți copii primesc același standard de educație. Pentru Milton Friedman întregul concept al școlilor de stat duhnește a socialism. În viziunea sa, singura funcție a statului o constituie „protejarea libertăților noastre nu doar față de inamicii aflați la porțile statului, dar și de proprii cetățeni, prin: respectarea legilor și păstrarea ordinii, îndeplinirea contractelor private, stimularea unor piețe competitive."[6] Cu alte cuvinte, singurul lucru care contează este satisfacerea nevoilor poliției și armatei; orice altceva, incluzând aici dreptul la educație, nereprezentând decât o interferență neloială în bunul mers al pieței.

Spre deosebire de amorțeala care a caracterizat refacerea digurilor și readucerea în stare de funcțiune a sistemului energetic, privatizarea sistemului școlar din New Orleans s-a desfășurat cu viteză și precizie militară. În doar nouăsprezece luni, în timp ce majoritatea rezidenților nevoiași ai orașului se aflau încă în exil, sistemul școlilor de stat din New Orleans a fost practic total înlocuit de aceste *școli publice autonome*. Înaintea uraganului Katrina, consiliul educațional gestiona 123 de școli de stat, în vreme ce acum nu mai gestionează decât patru. Înainte de această calamitate existau doar șapte *școli publice autonome* în oraș; în prezent, sunt 31.[7] Profesorii din New Orleans fuseseră reprezentați în trecut de un sindicat puternic; acum, contractul pe care-l deținea acest sindicat a fost făcut bucăți, iar toți cei 4700 de membri ai săi au fost concediați.[8] O parte a profesorilor mai tineri au fost reangajați de școlile „autonome", cu salarii mai mici, dar majoritatea nu au mai găsit de lucru.

New Orleans a devenit acum, conform cotidianului *The New York Times*, „primul laborator al națiunii pentru folosirea pe scară largă a *școlilor publice autonome*", în vreme ce American Enterprise Institute, un grup consultativ de discipoli ai lui Friedman, se entuziasma de faptul că „uraganul Katrina a reușit într-o zi... ceea ce reformatorii școlilor din Louisiana nu au putut ani de zile."[9] Între timp, profesorii școlilor de stat, care asistau neputincioși la alocarea de fonduri publice destinate eradicării sistemului și înlocuirii lui cu unul privat, au numit planul lui Friedman „o ocupare abuzivă a tărâmului educațional".[10]

Numesc aceste raiduri deliberate asupra spațiului public, care debutează odată cu unele evenimente catastrofice, combinate cu înțelegerea acestor dezastre drept oportunități captivante, „capitalismul dezastrelor".

Op-ed-ul scris de Friedman despre New Orleans avea să fie și ultima sa recomandare de strategie politică; moare un an mai târziu, pe 16 noiembrie 2006, la vârsta de 94 de ani. Privatizarea sistemului educațional al unui oraș de mărime medie din Statele Unite ar putea părea o preocupare modestă pentru cel considerat cel mai influent economist al ultimei jumătăți de secol, printre ai cărui discipoli se numărau câțiva președinți americani, prim-miniștri britanici, oligarhi ruși, miniștri de finanțe polonezi, dictatori din lumea a treia, secretari ai Partidului Comunist Chinez, directori ai Fondului Monetar Internațional și ultimii trei șefi ai Trezoreriei americane. Cu toate acestea,

hotărârea sa de a exploata criza din New Orleans pentru a-şi promova versiunea fundamentalistă de capitalism a constituit, într-un mod ciudat, un rămas bun demn de acest profesor de numai 1,58 metri înălţime, dar animat de o energie debordantă şi care, în floarea vârstei, se autodescria drept „un preot de modă veche, care citeşte predica de duminică".[11]

Vreme de mai bine de trei decenii, Friedman şi influenţii săi discipoli au perfecţionat exact această strategie: aşteptarea unei crize majore pentru a putea vinde bucată cu bucată activele statului aflat în criză unor antreprenori, în timp ce majoritatea populaţiei se află într-o stare de şoc, după care întreprind ceea ce este necesar ca aceste „reforme" să fie permanentizate.

Într-unul dintre cele mai influente articole ale sale, Friedman a pus bazele panaceului tacticilor capitalismului contemporan — adică ceea ce am ajuns să consider *doctrina şocului*. El observa în acest articol faptul că „numai o criză — reală sau percepută ca atare — poate produce schimbări reale. Când criza respectivă se petrece, acţiunile întreprinse în acel moment depind de ideile disponibile. Aceasta cred că este funcţia noastră primară: de a produce alternative la strategiile politice existente, de a le menţine în viaţă şi în perfectă stare de funcţionare până în momentul în care ceea ce este imposibil din punct de vedere politic devine inevitabil din acelaşi punct de vedere."[12] Există oameni care stochează conserve şi apă potabilă, pregătindu-se astfel pentru dezastre majore; adepţii lui Friedman stochează idei destinate pieţei libere. Fostul profesor de la Universitatea din Chicago era convins de necesitatea acţionării imediate, odată ce s-a petrecut criza, pentru a impune o schimbare rapidă şi ireversibilă înainte ca societatea aflată sub imperiul acestei crize să revină la „tirania *statu-quo*-ului". El estima că „o administraţie nouă are la dispoziţie între şase şi nouă luni în care să poată realiza schimbări majore; în cazul în care va pierde oportunitatea de a acţiona decisiv în această perioadă, ea nu va mai avea o a doua şansă în acest sens."[13] Variaţie a sfatului pe care îl dădea Machiavelli, potrivit căruia toate rănile trebuie provocate simultan, s-a dovedit a fi una dintre cele mai durabile moşteniri strategice rămase de la Friedman.

Friedman a învăţat pentru prima dată cum să exploateze un şoc sau o criză de mari proporţii, la mijlocul anilor '70, în calitate de consilier al dictatorului chilian, Generalul Augusto Pinochet. Dincolo de faptul că chilienii se aflau în stare de şoc în urma loviturii de stat violente care-l adusese pe general la putere, ţara era traumatizată de hiperinflaţie. Friedman l-a sfătuit pe Pinochet să impună o transformare economică a ţării la foc automat micşorând taxele, liberalizând comerţul, privatizând serviciile, reducând cheltuielile în domeniul serviciilor sociale şi, în general, simplificând restricţiile *birocratice* puse în calea afacerilor, în scopul eficientizării şi deschiderii pieţelor comerciale.[ii] În final, chilienii au asistat la înlocuirea şcolilor de stat cu şcoli private, finanţate pe bază de vouchere. A fost cea mai extremă transformare capitalistă a unei ţări, experimentată vreodată în lume, şi a devenit cunoscută sub numele de revoluţie a „Şcolii de la Chicago", deoarece mulţi dintre economiştii lui Pinochet îl avuseseră ca profesor pe Friedman, la Universitatea din Chicago. Friedman

[ii] În orig. *deregulation* (*n.t.*)

prezisese că viteza, impetuozitatea și scopul schimbărilor economice aveau să producă în rândul populației reacții psihologice de natură să „faciliteze schimbarea".[14] Pentru a descrie această tactică dureroasă a introdus sintagma „terapiei de șoc" . În deceniile care au urmat, de fiecare dată când guvernele au impus programe exhaustive de liberalizare a piețelor, metoda preferată a tratamentului aplicat a fost „totul dintr-o dată" sau așa-numita „terapie de șoc".

Pinochet, de asemenea, a facilitat schimbarea prin propriile tratamente-șoc; acestea se petreceau în numeroasele camere de tortură ale regimului său, în care erau „tratați" toți cei considerați potrivnici transformării capitaliste. În America Latină mulți au văzut o legătură directă între șocurile economice care sărăceau milioane de oameni și epidemia torturării sutelor de mii de oameni care credeau într-un alt fel de societate. Așa cum se întreba scriitorul uruguaian Eduardo Galeano, „Cum altfel ar putea fi menținută această inegalitate economică decât prin șocuri electrice?[15]

La exact treizeci de ani de când aceste trei forme distincte de șoc se dezlănțuiseră asupra statului Chile, aceeași formulă reapare, cu infinit mai multă violență, în Irak. Întâi a fost războiul, menit, conform autorilor doctrinei militare a *Șocului și evlaviei*, să „controleze voința adversarului, percepțiile și înțelegerea acestuia, și care să-l facă, literalmente, incapabil să acționeze sau să reacționeze."[16] Apoi au urmat formele radicale ale terapiei șocului economic, impus, pe când întreaga țară era în flăcări, de către emisarul american L. Paul Bremer: privatizarea în masă, comerț fără niciun fel de restricții, o taxă unică de 15%, un aparat de guvernare redus în mod dramatic. Ministrul interimar al comerțului irakian, Ali Abdul-Amir Allawi, spunea la vremea respectivă că absolut toți compatrioții săi erau „sătui să mai fie cobai în astfel de experimente. Au existat suficiente șocuri administrate sistemului, așa că nu ne trebuie această terapie de șoc aplicată economiei."[17] Irakienii care se împotriveau unor asemenea măsuri erau imediat arestați și trimiși în închisori, unde le erau aplicate șocuri mentale și fizice, care nu erau câtuși de puțin metaforice.

Am început să cercetez dependența pieței libere de puterea șocului care îi era aplicat acum patru ani, la începuturile ocupației americane în Irak. După ce am scris, în calitate de reporter la Bagdad, despre încercările eșuate ale Washingtonului de a continua doctrina *Șocului și evlaviei* cu terapia de șoc, am călătorit în Sri Lanka, la câteva luni după tsunami-ul devastator din 2004, unde am fost martoră la o altă versiune a aceleiași manevre: investitorii străini și bancherii internaționali se aliaseră, urmărind să profite de pe urma atmosferei generale de panică, prin cedarea întregii zone panoramice de coastă unor antreprenori, care au și construit în cea mai mare grabă niște stațiuni turistice de proporții, blocând în felul acesta accesul sutelor de mii de pescari la coastele pe care încercau să își reconstruiască satele devastate. „Într-o crudă întorsătură de situație, natura i-a oferit Sri Lankăi o oportunitate unică, și din această mare tragedie se va naște o destinație turistică de primă clasă", anunța un comunicat de presă al guvernului din Sri Lanka.[18] Până când uraganul Katrina avea să lovească New Orleans-ul, iar întreaga rețea de politicieni republicani, grupuri consultative de experți și investitori imobiliari aveau să înceapă discuția despre spații imaculate și oportunități captivante, devenise limpede că aceasta era

metoda preferată de urmărire a scopurilor corporatiste: folosirea momentelor de traumă colectivă pentru întreprinderea unor proiecte radicale de inginerie socială şi economică.

Majoritatea celor care supravieţuiesc unui dezastru devastator îşi doresc opusul unui nou început: ei îşi doresc mai degrabă să salveze ce mai poate fi salvat şi să înceapă reparaţiile la ceea ce nu a fost total distrus; îşi doresc să îşi reafirme legătura cu locurile care i-au format. „Atunci când reconstruiesc oraşul, mă simt ca şi cum mă reconstruiesc pe mine însămi", spunea Cassandra Andrews, domiciliată în cartierul puternic afectat al New Orleans-ului, Lower Ninth Ward, în timp ce curăţa molozul rămas de pe urma furtunii.[19] Numai că adepţii capitalismului dezastrelor nu au niciun interes să repare ceea ce a fost. În Irak, Sri Lanka şi New Orleans, tot acest proces numit impropriu „reconstrucţie" a început prin terminarea operei de distrugere începute de natură, eradicând ultimele rămăşiţe ale domeniului public şi comunităţilor ale căror rădăcini fuseseră vechi de generaţii, înlocuindu-le apoi imediat cu un gen de Nou Ierusalim corporatist — totul petrecându-se înainte ca victimele războiului sau ale calamităţii naturale să aibă posibilitatea de a-şi reveni şi de a-şi cere înapoi ceea ce le aparţinuse.

Mike Battles descrie cel mai bine acest proces: „Pentru noi, frica şi dezordinea ofereau adevărata promisiune."[20] Acest fost agent CIA, în vârstă de 34 de ani, vorbea despre modul în care haosul ce domnea în Irakul din perioada imediat următoare invaziei i-a ajutat mica şi necunoscuta lui firmă de protecţie şi pază, numită Custer Battles, să ruleze în jur de 100 de milioane de dolari americani în contracte încheiate cu guvernul federal.[21] Cuvintele sale ar putea fi folosite drept slogan al capitalismului contemporan: frica şi dezordinea reprezintă catalizatorul pentru fiecare pas înainte.

Când am început cercetarea asupra punctului în care se intersectează super-profiturile şi mega-dezastrele, credeam că asistam la o schimbare fundamentală a modului în care mişcarea de „eliberare" a pieţelor funcţiona pe plan mondial. Făcând parte din mişcarea împotriva creşterii necontrolate a puterii corporatiste — o mişcare al cărei debut mondial s-a petrecut la Seattle, în 1999 — eram obişnuită cu felul în care astfel de strategii pro-business erau impuse la summiturile Organizaţiei Mondiale a Comerţului (WTO) sau cu cel în care deveneau nişte condiţionări ale acordării de împrumuturi de la FMI. Cele trei cerinţe standard — privatizare, desfiinţarea controlului guvernamental asupra economiei şi reducerea masivă a cheltuielilor sociale — aveau tendinţa de a fi extrem de rău privite de populaţie, dar atunci când acordurile erau semnate, se putea invoca măcar pretextul ajungerii la un consens al negocierilor purtate între guvernele semnatare, precum şi al unui punct de vedere comun între presupuşii experţi. Acelaşi program ideologic era în felul acesta impus prin intermediul folosirii celor mai coercitive mijloace: sub ocupaţia militară care consfinţea invazia unei ţări sau imediat după ce se petrecea un cataclism natural. 11 septembrie se pare că a oferit Statelor Unite acea undă verde care le permite acum să nici nu mai întrebe ţările vizate dacă doresc sau nu să implementeze versiunea americană de „comerţ liber şi democraţie", ci să înceapă să o impună direct, prin *„şocul şi evlavia"* forţei sale militare.

Dar, cercetând tot mai profund istoria felului în care acest model al economiei de piaţă a ajuns să se impună pe plan mondial, am descoperit că ideea exploatării crizelor şi dezastrelor a constituit încă de la bun început *modus operandi* al mişcării lui Milton Friedman — această formă fundamentalistă de capitalism a avut întotdeauna nevoie de dezastre pentru a evolua. Deşi dezastrele facilitatoare deveneau din ce în ce mai mari şi mai şocante, ceea ce s-a petrecut în Irak şi New Orleans nu a constituit o situaţie nouă, o invenţie post-11 septembrie. Mai curând, aceste experimente îndrăzneţe în domeniul exploatării crizelor reprezintă încununarea a trei decenii de adeziune la doctrina şocului.

Văzuţi din perspectiva acestei doctrine, ultimii treizeci şi cinci de ani arată foarte diferit. Unele dintre cele mai infame violări ale drepturilor omului petrecute în această perioadă, care au tins să fie privite ca nişte acte de sadism întreprinse de nişte regimuri antidemocratice, au fost comise de fapt cu intenţia deliberată a terorizării publicului şi înhămării sale efective la pregătirea terenului necesar pentru introducerea „reformelor" radicale ale economiei de piaţă. În Argentina anilor '70, junta militară responsabilă pentru dispariţia a treizeci de mii de oameni, majoritatea activişti de stânga, a constituit parte integrantă a impunerii strategiilor politice ale Şcolii de la Chicago, la fel cum teroarea constituise partenerul metamorfozei economice din Chile. În 1989, în China, şocul masacrului din piaţa Tiananmen şi arestarea ulterioară a zeci de mii de oameni a permis Partidului Comunist Chinez transformarea întregii ţări într-un exportator în continuă expansiune cu muncitori mult prea înspăimântaţi ca să-şi mai ceară drepturile. În Rusia, în 1993, decizia lui Boris Elţîn de a trimite tancurile să asedieze clădirea parlamentului şi de a-i băga la închisoare pe opozanţii săi a fost momentul începerii privatizării la foc continuu, responsabilă pentru crearea faimoşilor oligarhi ruşi.

Războiul din 1982, purtat de Marea Britanie în insulele Falkland, a servit unui scop similar al guvernului Thatcher: dezordinea şi naţionalismul fervent pe care le-a stârnit au permis acestuia să facă uz de forţă excesivă pentru zdrobirea minerilor aflaţi în grevă, precum şi pentru lansarea unei adevărate frenezii a privatizării, fără precedent într-o democraţie occidentală. Atacul NATO asupra Belgradului, în 1999, a fost catalizatorul privatizărilor rapide din fosta Iugoslavie — un scop care a precedat războiul. Desigur, partea economică a constituit motivaţia acestor războaie, dar în fiecare dintre aceste cazuri, un şoc colectiv de proporţii a fost exploatat în scopul de a pregăti terenul pentru terapia de şoc.

Episoadele traumatizante care au servit la demoralizarea oponenţilor nu au fost întotdeauna violente. În America Latină şi Africa, în anii '80, criza cauzată de imposibilitatea de a-şi plăti datoriile le-a forţat să se „privatizeze sau să piară", aşa cum se exprima un fost angajat al FMI-ului.[22] Lovite de hiperinflaţie şi prea îndatorate să mai poată refuza cererile împachetate în împrumuturile acordate, guvernele acceptau „terapia de şoc" crezând în promisiunea că acest lucru le va salva de la un dezastru şi mai profund. În Asia, criza financiară din perioada 1997–1998 — care a fost aproape la fel de severă ca Marea Criză, punându-i pe marii „tigri asiatici" cu botul pe labe, le-a deschis pieţele către ceea ce cotidianul *The New York Times* numea drept „cea mai mare vânzare a

soldului în vederea lichidării, din întreaga lume".[23] Deşi multe dintre aceste state erau democraţii, transformările radicale vizând liberalizarea pieţelor nu au fost impuse într-un mod democratic. Dimpotrivă: aşa cum înţelesese Friedman, atmosfera generalizată de criză oferise pretextul necesar respingerii doleanţelor exprimate de alegători şi abandonarea ţării în mâinile unor aşa-zişi „tehnocraţi".

Au existat, desigur, cazuri în care adoptarea politicilor pieţei libere a avut loc în mod democratic: unii politicieni au candidat (şi câştigat alegeri) pe nişte platforme politice care-i arătau a fi adepţii unor politici de mână forte, cel mai bun exemplu constituindu-l Ronald Reagan, în Statele Unite, sau, mai recent, Nicolas Sarkozy, în Franţa. În aceste cazuri însă, cruciaţii pieţei libere au fost în mod invariabil obligaţi de presiunea publică să îşi tempereze şi să îşi cosmetizeze planurile radicale, trebuind să se mulţumească cu nişte schimbări treptate, în locul unei conversii totale. În ultimă instanţă, în vreme ce modelul economic propus de Friedman poate fi impus, parţial, într-un sistem democratic, sunt totuşi necesare nişte condiţii autoritare pentru a permite implementarea adevăratei sale viziuni. Pentru ca terapia de şoc să poată fi aplicată fără restricţii — aşa cum s-a întâmplat în Chile, în anii '70, în China, la sfârşitul anilor '80, în Rusia, către mijlocul anilor '90, şi în Statele Unite, după 11 septembrie 2001 — este întotdeauna necesară prezenţa adiţională a unui anumit gen de traumă colectivă majoră, care fie suspendă temporar practicile curente ale unui stat democratic, fie le blochează definitiv. Această cruciadă ideologică s-a născut în regimurile autoritare din America de Sud, iar în cele mai nou cucerite teritorii — Rusia şi China — ea coexistă până în prezent în modul cel mai confortabil şi profitabil cu o conducere mai mult decât fermă.

Terapia de şoc se întoarce acasă

Mişcarea Şcolii de la Chicago, inspirată de Friedman, a continuat să câştige teren pe plan mondial, începând din anii '70, dar, până de curând, viziunea ei nu a fost niciodată aplicată pe deplin în ţara de origine. Desigur, Reagan a stabilit un punct de pornire, dar SUA păstrează în toată această perioadă un sistem de asistenţă socială, asigurări şi şcoli de stat, în care părinţii se agaţă de ceea ce Friedman numeşte „ataşamentele lor iraţionale faţă de un sistem socialist".[24]

În 1995, când republicanii devin majoritari în Congresul SUA, David Frum — de origine, canadian — care avea să devină ulterior unul dintre cei care-i vor scrie discursurile lui George W. Bush, se află printre aşa-numiţii neo-conservatori, care susţin necesitatea revoluţiei economice de tipul terapiei de şoc în Statele Unite. „Iată cum cred că ar trebui să facem. În loc să tăiem treptat — câte puţin de aici, câte puţin de dincolo — aş propune ca într-o singură zi, vara aceasta, să eliminăm trei sute de programe, fiecare dintre acestea costând un miliard de dolari sau poate mai puţin. Se poate ca aceste reduceri să nu însemne foarte mult, dar cu siguranţă ar atrage atenţia. Iar acest lucru poate fi făcut imediat."[25]

Frum nu a reușit să-și promoveze propria versiune a terapiei de șoc la vremea aceea, în mare parte pentru că nu a existat nicio criză domestică să pregătească terenul. În 2001 însă, totul s-a schimbat. La vremea atacurilor de la 11 septembrie, Casa Albă era ticsită cu discipoli de-ai lui Friedman, printre care Donald Rumsfeld, prietenul său apropiat. Echipa lui Bush a profitat de momentul de vertij colectiv extrem de prompt — și nu pentru că administrația însăși ar fi plănuit atacurile, așa cum au pretins unii, ci din cauza faptului că anumite personalități-cheie din această administrație, veterani în câteva experimente anterioare ale capitalismului dezastrelor din America Latină și Europa de Est, făceau parte dintr-o mișcare ce se roagă să apară crize, așa cum fermierii afectați de secetă se roagă să plouă sau cum apologeții creștin-sioniști ai zilei de apoi se roagă la pogorârea lui Isus Cristos pe pământ[iii]. Atunci când în sfârșit mult-așteptatul dezastru se petrece, ei știu imediat că vremea lor a sosit.

Vreme de trei decenii, Friedman și adepții săi au exploatat metodic momentele de șoc din alte țări — echivalente evenimentelor din 9/11, începând cu lovitura de stat a generalului Pinochet, din 11 septembrie 1973. Ceea ce s-a petrecut pe 11 septembrie 2001, a fost că acestei ideologii, create în incubatorul universităților americane și fortificate ulterior în instituțiile Washingtonului, i s-a dat posibilitatea să revină în locul de origine.

Administrația Bush a profitat imediat de frica generată de aceste atacuri nu doar pentru a lansa „Războiul împotriva terorii", ci și pentru a se asigura că această inițiativă va constitui în totalitatea ei o afacere profitabilă: o nouă industrie, menită să dezmorțească o economie americană aflată în pragul recesiunii. Cel mai bine descris prin titulatura de „complex al capitalismului dezastrelor", acesta are tentacule a căror perspectivă este infinit superioară celor la care se referea Dwight Eisenhower atunci când vorbea, către sfârșitul mandatului său prezidențial, despre complexul militar industrial: aici este vorba despre un război global purtat, la toate nivelurile, de companii private, plătite din bani publici să participe continuu la acest război, în care aceste companii sunt învestite cu mandatul protejării Statelor Unite, eliminând în acest scop tot „răul" din lume. În doar câțiva ani de la inițierea sa, complexul își extinsese deja raza de acțiune în piață — avansând de la un mandat inițial de combatere a terorismului, la menținerea păcii internaționale, urmărirea infractorilor în mediul urban și până la constituirea unei forțe de reacție rapide în cazul dezastrelor naturale. Scopul suprem al corporațiilor ce dețin o poziție centrală în acest complex îl constituie adoptarea unui model de guvernare destinat obținerii profitului, care să aibă capacitatea unei extinderi atât de rapide în circumstanțe extraordinare, încât să devină o parte integrantă a mecanismului funcționării de zi cu zi a statului — de fapt, de privatizare a guvernului.

Pentru a pune în mișcare acest complex al capitalismului dezastrelor, administrația Bush a externalizat, fără vreo dezbatere publică, multe dintre funcțiile fundamentale ale guvernării — incluzând asistența medicală pentru soldați, interogarea prizonierilor, mergând până la culegerea de informații

---

[iii] În orig. *Rapture* (*n.t.*)

despre fiecare din noi. Rolul administraţiei guvernamentale în acest război interminabil nu este cel al unui administrator care gestionează o reţea de furnizori, ci al unui antreprenor foarte bogat, care se ocupă de speculaţii[iv], care furnizează atât fondurile necesare creării acestui complex, cât şi pe cele necesare pentru a-i plăti serviciile, devenind astfel cel mai mare client al său. Aşadar, pentru a cita doar trei statistici care demonstrează proporţiile acestei transformări: în 2003, guvernul SUA a încheiat 3512 contracte în domeniul securităţii; 22 de luni mai târziu, adică până în luna august, 2006, Departamentul Securităţii Interne (Department of Homeland Security — DHS) încheiase peste 115.000 de asemenea contracte.[26] „Industria siguranţei naţionale" — insignifiantă economie înainte de 2001 — reprezintă acum un sector de 200 de miliarde de dolari.[27] În 2006, totalul cheltuielilor guvernamentale în domeniul securităţii însuma, în medie, 545 de dolari pe familie.[28]

Cifrele menţionate aici nu vizează decât cheltuielile interne ale Războiului împotriva terorii; sumele cu adevărat mari sunt cheltuite în operaţiunile militare externe. Dincolo de antreprenorii de armament, care s-au bucurat de creşterea exponenţială a profiturilor ca urmare a declanşării războiului din Irak, operaţiunile de întreţinere ale armatei americane reprezintă, în prezent, unul dintre sectoarele de servicii[29] cu cea mai rapidă creştere. „Niciodată nu a existat un război între două ţări în care există un McDonald's", declara cu ingenuitate, în decembrie 1996, reporterul de la *New York Times*, Thomas Friedman.[30] Nu doar că cele spuse aveau să fie infirmate doi ani mai târziu, dar, mulţumită modelului de conducere a operaţiunilor militare pentru obţinerea profitului, armata americană merge acum la război trăgând după ea Burger King şi Pizza Hut, cu care încheie contracte de franciză pentru soldaţii tuturor bazelor americane, începând din Irak şi până la „mini-orăşelul" de la Guantanamo Bay.

Urmează apoi lucrările de ajutor umanitar şi reconstrucţie. După ce şi-au făcut pionieratul în Irak, lucrările de ajutor umanitar şi reconstrucţie în scopul obţinerii profitului au devenit noua paradigmă globală, indiferent dacă distrugerea originală a provenit de pe urma unui război preventiv, cum a fost atacul Israelului asupra Libanului, în 2006, sau dacă a fost rezultatul unui uragan. Pe măsura reducerii resurselor disponibile şi a producerii unor schimbări climatice care dau naştere unui flux tot mai crescut de noi dezastre, crearea unei forţe de răspuns rapid care să opereze pentru profit constituie o piaţă emergentă mult prea dinamică pentru a fi lăsată să rămână non-profit — pentru ce ar trebui lăsat UNICEF-ul să reconstruiască şcoli când Bechtel, una dintre cele mai mari companii americane de construcţii, poate face acelaşi lucru? Pentru ce să pui sinistraţi din Mississippi în apartamente subvenţionate neocupate, în loc să-i cazezi pe vasele de croazieră Carnaval? Pentru ce să desfăşori soldaţi ONU pentru menţinerea păcii în Darfur, când companiile private de siguranţă şi pază, precum Blackwater, sunt în căutare de noi clienţi? Ei bine, aceasta este diferenţa dintre felul în care funcţionau lucrurile înainte şi felul în care funcţionează după 11 septembrie: înainte, războaiele şi dezastrele ofereau oportunităţi pentru un sector îngust al economiei — cel al producătorilor

[iv] În orig. *venture capitalist* (*n.t.*)

de avioane de luptă, de exemplu, sau cel al companiilor de construcții, atunci când era nevoie să se repare podurile bombardate. Rolul economic primar al războaielor fusese acela de a redeschide piețele anterior închise comerțului, precum și de a genera, pe timp de pace, prosperitatea postbelică. Acum, nu doar războaiele, dar și reacția la dezastre sunt atât de privatizate încât au devenit ele însele noua piață; nu mai este nevoie să aștepte sfârșitul războiului pentru generarea prosperității — mediul reprezintă acum mesajul.

Unul dintre avantajele distincte ale abordării postmoderne este că, în termenii economiei de piață, nu poate eșua. Așa cum remarca un analist al pieței, referindu-se la performanțele deosebit de bune realizate în acel trimestru de către compania de servicii energetice Halliburton, „Irakul a întrecut toate așteptările".[31] Aceasta se petrecea în octombrie 2006, până atunci cea mai sângeroasă lună a întregului război, înregistrându-se 3709 victime în rândul civililor irakieni.[32] Cu toate acestea, puțini erau acționarii care să nu se declare impresionați de rezultatele unui război care a generat un profit de cel puțin douăzeci de miliarde de dolari doar pentru această companie.[33]

În mijlocul acestui comerț cu armament, al privatizării forțelor armate, reconstrucției pentru profit și industriei aferente Departamentului Securității Interne, rezultatul terapiei de șoc în varianta administrației Bush este o economie nouă, complet structurată. Ea a fost inițiată în perioada Bush, dar în prezent este autonomă față de orice administrație, și va rămâne fermă pe poziții până în momentul în care ideologia supremației corporatiste, pe care se bazează, va fi identificată, izolată și înfruntată. În ciuda faptului că tot acest complex este dominat de firme americane, el reprezintă un fenomen global, încorporând experiența companiilor britanice, prin omniprezentele camere de supraveghere, expertiza companiilor israeliene în construirea de garduri și ziduri high-tech, sau a industriei canadiene de cherestea producătoare de case din prefabricate cu mult mai scumpe decât cele produse local și așa mai departe. „Nu cred că a mai existat cineva înainte care să considere reconstrucția zonelor afectate de dezastre drept o piață imobiliară propriu-zisă", spunea Ken Baker, CEO al unui grup de firme canadiene care operează în domeniul cherestelei. „Este vorba aici despre o strategie de diversificare pe termen lung."[34]

Proporțional, capitalismul dezastrelor este la același nivel cu avântul economic fără precedent al „piețelor emergente" și tehnologiei informației, din anii '90. De fapt, cei avizați sunt de părere că afacerile ar fi chiar mai bune decât în perioada „dot-com" și că „balonul securității private" a preluat frâiele de când aceste baloane s-au spart. Combinat cu profiturile exponențiale înregistrate în industria asigurărilor (estimată la o sumă record de 60 de miliarde de dolari în 2006, numai în Statele Unite), precum și a celor obținute în industria petrolieră (care continuă să crească la fiecare nouă criză), se prea poate ca economia dezastrelor să fi salvat de fapt piețele mondiale de la recesiunea care amenința înaintea atacurilor de la 11 septembrie.[35]

În încercarea de a povesti istoria cruciadei ideologice care a culminat odată cu privatizarea radicală a războaielor și dezastrelor, apare o problemă: ideologia pare să aibă o geometrie variabilă, schimbându-și mereu numele și identitățile. Friedman se definea pe sine însuși ca fiind un „liberal", dar adepții

săi din Statele Unite, care identificau liberalismul cu taxele mari şi cu mişcarea hippy, tindeau să identifice acest gen de liberalism cu „conservatorismul" sau să vadă în mentor un „economist în sensul clasic al termenului", un „adept al pieţei libere" sau, mai târziu, să definească toată această ideologie drept „Reaganomie"[v] sau „laissez-faire". Aproape peste tot în lume, ortodoxia adepţilor lui Friedman este cunoscută sub numele de neo-liberalism, dar este deseori numită „piaţă liberă" sau „globalizare". Doar de la mijlocul anilor '90, această mişcare intelectuală de dreapta, condusă de grupul consultativ de experţi cu care Friedman a întreţinut relaţii apropiate — Fundaţia Heritage, Institutul Cato şi American Enterprise Institute — începe să se autoproclame „neo-conservatoare", o perspectivă globală care utilizează întreaga forţă a maşinăriei armatei SUA în slujba planurilor corporatiste.

Toate aceste încarnări împărtăşesc o adeziune la sfânta treime a strategiilor politice — eliminarea sferei publice, eliberarea corporaţiilor de orice restricţii şi reducerea cheltuielilor sociale la consistenţa unui schelet — dar niciuna dintre numeroasele titulaturi conferite acestei ideologii nu pare adecvată. Friedman şi-a caracterizat propria mişcare drept o încercare de a elibera mecanismele pieţei de constrângerile statului, dar rezultatul real ce apare în momentul în care viziunea sa purist ă este concretizată reprezintă un lucru total diferit. În ultimii treizeci de ani, în fiecare ţară în care au fost aplicate politicile Şcolii de la Chicago, rezultatul l-a constituit crearea unei clase conducătoare puternice, formate din corporaţii foarte mari şi o clasă politică bogată, cu linii de demarcaţie între cele două nu doar extrem de vagi, dar aflate în continuă mişcare. În Rusia, jucătorii privaţi, miliardarii acestui parteneriat de interese, sunt numiţi „oligarhi"; în China, „prinţişori"; în Chile, „pirania"; în campania Bush–Cheney din Statele Unite, „pionieri". Departe de a elibera piaţa de stat, aceste elite politice şi corporatiste au fuzionat, pur şi simplu, schimbând favoruri între ele pentru a-şi asigura dreptul de a lua în posesiune preţioasele resurse naturale care fuseseră anterior în proprietatea statului — începând de la câmpurile petrolifere ale Rusiei, la terenurile colectivizate ale Chinei şi până la contractele pentru munca de reconstrucţie din Irak, oferite fără licitaţie publică anumitor companii.

Termenul cel mai potrivit pentru un sistem care anulează distincţiile dintre Marele Guvern şi Marile Afaceri nu este liberal, conservator sau capitalist, ci corporatist. Caracteristicile lui principale sunt: transferul celor mai valoroase active de stat în mâinile unor firme private — acompaniat, adeseori, de o explozie a nivelului datoriilor de stat —, crearea unei falii din ce în ce mai mari între parvenitii fabulos de bogaţi şi săracii aflaţi la discreţia lor, precum şi aţâţarea unui naţionalism agresiv, menit să justifice cheltuielile nelimitate destinate sectorului siguranţei naţionale. Pentru cei aflaţi înăuntrul acelui balon al luxului extrem pe care-l generează o astfel de structură, nici nu poate exista vreun mod mai profitabil de organizare socială. Dar, din cauza neajunsurilor evidente pentru vasta majoritate a populaţiei rămasă în afara balonului, alte trăsături caracteristice ale statului corporatist tind să includă

[v] În orig. *Reaganomics* (*n.t.*)

supravegherea agresivă a populației (asistăm, din nou, la schimbul de favoruri și contracte dintre guvern și marile corporații), încarcerări în masă, reducerea libertăților civile și, deseori, dar nu întotdeauna, la tortură.

Tortura ca metaforă

Din Chile, până în China sau Irak, tortura a constituit un partener tăcut în cruciada globală a pieței libere. Dar tortura este adeseori mai mult decât o metodă de impunere a politicilor nedorite unei populații profund ostile; ea reprezintă totodată o metaforă a logicii fundamentale pentru doctrina șocului.

Tortura sau, în limbajul CIA, „interogarea coercitivă", reprezintă un set de tehnici destinat punerii prizonierilor într-o stare de profundă dezorientare și șoc, în scopul forțării de a face mărturisiri împotriva voinței lor. Logica acestui act este elaborată în două manuale CIA, care au fost desecretizate la sfârșitul anilor '90. Se explică aici faptul că, pentru a putea distruge „sursele rezistenței", este nevoie să fie creată o ruptură violentă între prizonieri și abilitatea lor de a înțelege ceea ce se petrece în jurul lor.[36] La început, simțurile acestor prizonieri vor fi private de orice posibilitate de a se alimenta cu informație (glugi peste fețe, dopuri în urechi, cătușe și izolare totală), după care trupul le va fi bombardat cu stimuli covârșitori (lumini de stroboscop, muzică, lovituri și electroșocuri).

Scopul acestui stadiu de „înmuiere" este de a produce un uragan în mintea prizonierului: acesta este adus într-un stadiu avansat de regresie și frică, nemaifiind capabil să gândească rațional sau să-și protejeze propriile interese. Odată aflați în această stare de șoc, majoritatea prizonierilor le oferă interogatorilor (torționari) tot ceea ce aceștia vor de la ei: informații, confesiuni, chiar renunțarea la fostele convingeri. Un manual CIA oferă o explicație deosebit de laconică: „Există un interval de timp — care poate fi extrem de scurt — în care funcțiile vitale sunt suspendate[vi], un gen de șoc psihologic, o paralizie temporară. Aceasta stare este cauzată de o experiență traumatizantă sau sub-traumatizantă, pe parcursul căreia întreaga lume care-i fusese familiară subiectului, precum și imaginea sa despre sine și despre propria apartenență la această lume pur și simplu explodează. Interogatori experimentați recunosc acest efect atunci când își face apariția pentru că în acel moment sursa este mult mai deschisă sugestiilor și mult mai probabil să se supună decât fusese până în momentul experimentării șocului."[37]

Doctrina șocului imită perfect acest proces, încercând să realizeze, la nivel de masă, exact ceea ce realizează tortura la nivel individual, în celulele de interogare. Cel mai limpede exemplu de acest gen îl constituie șocul atacurilor de la 11 septembrie, care, pentru milioane de oameni, a însemnat explozia „lumii care le era familiară", deschizând o fereastră de profundă dezorientare și regresie pe care administrația Bush a exploatat-o cu măiestrie. Dintr-o dată, ne-am trezit că trăiam cu toții în Anul Zero, în care tot ceea ce știam despre lumea anterioară putea fi acum desconsiderat prin intermediul sintagmei

---

[vi] În orig. *suspended animation* (*n.t.*)

„gândire pre-11 septembrie". Istoria nefiind niciodată punctul lor forte, nord-americanii devin în acest moment o foaie imaculată de hârtie, pe care, aşa cum spunea Mao despre poporul său, „puteau fi scrise cele mai noi şi mai frumoase cuvinte".[38] O nouă armată de experţi s-a materializat instantaneu pentru a scrie cuvinte noi şi frumoase pe pânza receptivă a conştiinţei noastre post-traumatizate: „ciocnirea civilizaţiilor", au gravat acolo. „Axa răului", „islamo-fascism", „securitate internă". Beneficiind de faptul că întreaga populaţie era acum preocupată de noile şi implacabilele războaie culturale, administraţia Bush a putut realiza ceva ce nici măcar nu ar fi putut visa înainte de 11 septembrie: purtarea unor războaie privatizate, pe plan extern, precum şi crearea, pe plan intern, a unui întreg complex de securitate corporatistă.

Acesta este modul în care funcţionează doctrina şocului: dezastrul original — lovitura de stat, dezintegrarea pieţei de capital, războiul, tsunami, uraganul — supune întreaga populaţie unei stări colective de şoc. Căderea bombelor, izbucnirea terorii, rafalele de vânt înmoaie voinţa generală a societăţilor în acelaşi fel în care muzica dată la maxim şi loviturile primite în camerele de tortură „înmoaie" voinţa prizonierilor. Aşa cum prizonierul terorizat va trăda numele camarazilor săi şi va renunţa la credinţa pe care o are, societăţile aflate în stare de şoc renunţă la lucruri şi la principii pe care le-ar apăra cu înverşunare în alte condiţii. Jamar Perry şi ceilalţi sinistraţi aflaţi în adăpostul de la Baton Rouge ar fi trebuit să renunţe la ansamblul de locuinţe şi la şcolile de stat. După tsunami, pescarii din Sri Lanka ar fi trebuit să renunţe la valoroasele plaje în favoarea hotelierilor. Irakienii, dacă totul ar fi mers conform planului, ar fi trebuit să fie şocaţi şi, cu evlavie, să cedeze controlul asupra resurselor de petrol, al companiilor de stat şi suveranităţii naţionale în favoarea bazelor militare americane care ar fi urmat să o transforme într-o ţară a zonelor verzi.

Marea minciună

În torentul de epitete elogioase scrise la adresa lui Milton Friedman, rolul alocat şocurilor şi crizelor care-i facilitează viziunea este rareori menţionat. În schimb, moartea acestui economist a oferit oportunitatea repovestirii variantei oficiale a felului în care formula sa radicală de capitalism a devenit ortodoxie guvernamentală în cele mai îndepărtate colţuri ale lumii. Este o versiune de basm a istoriei, curăţată bine de toată violenţa şi constrângerea atât de intim legate de această cruciadă, şi ea reprezintă fără îndoială cel mai reuşit exerciţiu propagandistic al ultimelor trei decenii. Acest basm se desfăşoară cam în felul următor.

Friedman şi-a devotat întreaga viaţă unei lupte paşnice de idei împotriva celor care credeau că guvernele aveau responsabilitatea să intervină în bunul mers al mecanismelor pieţei pentru a-i atenua ascuţimea extremelor. El credea că istoria „a apucat-o pe o linie greşită" atunci când politicienii au început să-l asculte pe John Maynard Keynes, arhitectul intelectual al Noii Orientări (New Deal) şi al sistemului modern de asistenţă socială gratuită (*welfare state*).[39] Crahul financiar din 1929 a creat un consens covârşitor în privinţa faptului că

politicile *laissez-faire* eşuaseră şi că, din această cauză, guvernele erau nevoite acum să intervină în economie pentru a redistribui avuţia naţională şi pentru a reglementa activitatea corporaţiilor. În timpul acelei perioade întunecate pentru politicile *laissez-faire*, când comunismul cucerise ţările estice, sistemul de asistenţă socială gratuită devenise norma pentru ţările occidentale, iar naţionalismul economic fusese instaurat în ţările post-coloniale din sud, Friedman, împreună cu mentorul său, Friedrich Hayek, au protejat cu răbdare flacăra unei versiuni pure de capitalism, neîntinat de încercările keynesiene de a controla toată avuţia, în scopul construirii unor societăţi mai juste.

„Greşeala majoră, în opinia mea — scria, în 1975, Friedman, într-o scrisoare adresată lui Pinochet —, a fost să cred că se poate face bine cu banii altuia".[40] Puţini au fost însă cei care au ascultat; majoritatea continua să insiste că guvernele ar putea, şi chiar ar trebui, să facă bine. Friedman era descris sumar, într-un număr din 1969 al revistei *Time*, ca „o binecuvântare sau un blestem", rămânând profet doar pentru o minoritate selectă.[41]

În sfârşit, după ce fusese ignorat decenii la rând, au venit anii '80 şi, odată cu ei, triumful electoral al unora ca Margaret Thatcher (care vedea în Friedman un „luptător intelectual pentru libertate"[vii]) sau Ronald Reagan (care a fost văzut purtând prin campania electorală o copie a cărţii de căpătâi a lui Friedman, *Capitalism şi libertate*).[42] În sfârşit, apăruseră acum politicieni care să aibă curajul să implementeze cu adevărat principiile pieţei libere. Depănând mai departe firul poveştii oficiale, după ce Reagan şi Thatcher au eliberat pieţele ţărilor lor, aducând o libertate şi o prosperitate fără precedent, atunci când dictaturile au început să se prăbuşească, de la Manila şi până la Berlin, masele au cerut guvernanţilor numai *reaganomie* şi Big Mac-uri.

Când în sfârşit s-a prăbuşit şi Uniunea Sovietică, populaţia „imperiului rău" a fost şi ea dornică să se asocieze revoluţiei Friedmanite, aşa cum s-au dovedit a fi şi comuniştii-deveniţi-capitalişti din China. Aceasta a însemnat că nimic nu mai stătea în calea pieţei libere, cu adevărat globalizate, în care corporaţiile au fost nu doar eliberate în ţările de origine, ci au devenit libere să călătorească fără nicio restricţie peste graniţe, descătuşând prosperitatea din toate colţurile lumii. Exista acum un consens asupra felului în care putea fi asigurat bunul mers al societăţii: liderii politici trebuiau aleşi, iar economiile, gestionate după regulile lui Friedman. Se ajunsese într-un punct în care, aşa cum afirma Francis Fukuyama, istoria ajunsese la capăt de linie: „punctul terminus al evoluţiei ideologice a umanităţii".[43] La moartea lui Friedman, revista *Fortune* scria în necrolog că „a avut fluxul istoriei de partea sa"; o rezoluţie a fost atunci adoptată în Congresul SUA, prin care a fost elogiat „ca unul dintre cei mai eminenţi campioni ai libertăţii, nu doar în domeniul economiei, dar în toate privinţele"; guvernatorul Californiei, Arnold Schwartzenegger, a declarat ziua de 29 ianuarie 2007, Ziua oficială „Milton Friedman" a statului californian, un exemplu urmat de multe alte oraşe americane. Un titlu din cotidianul *The Wall Street Journal* încapsula întreaga naraţiune bine rânduită: „Freedom Man".[44]

[vii] În orig. *intellectual freedom fighter* (*n.t.*)

Această carte reprezintă o provocare la adresa revendicării centrale a basmului oficial, potrivit căruia triumful capitalismului, care s-ar fi născut în urma desfiinţării reglementărilor *birocratice*, reprezintă o aspiraţie ce-şi are originea în dorinţa de libertate, iar pieţele libere de reglementări ar fi sinonime cu democraţia. Vă voi demonstra că, dimpotrivă, această formă fundamentalistă de capitalism s-a născut întotdeauna ca urmare a exercitării celor mai brutale forme de coerciţie, cauzate atât corpului politic comun, cât şi nenumăratelor corpuri umane individuale. Istoria pieţei libere contemporane — mai corect înţeleasă ca ascensiunea corporatismului — a fost scrisă în şocuri.

Miza este mare. Alianţa corporatistă este pe cale să cucerească ultimele redute: autarhicele economii petroliere ale lumii arabe, şi acele sectoare ale economiei occidentale, care au fost tradiţional ferite de obsesia profitului, incluzând aici intervenţiile umanitare şi recrutarea armatelor. De vreme ce nu există nici măcar o umbră de proces consultativ în vederea obţinerii aprobării publicului pentru privatizarea acestor funcţii esenţiale ale statului, pe plan local sau internaţional sunt necesare, pentru atingerea unor asemenea obiective, escaladarea nivelului de violenţă şi producerea unor dezastre din ce în ce mai mari. Cu toate acestea, din cauza „curăţirii" documentelor oficiale de orice referinţă la rolul decisiv jucat de şocuri şi crize în procesul ascensiunii pieţei libere, tacticile extreme semnalate în Irak sau New Orleans au fost interpretate greşit drept semne ale stângăciei oportuniştilor din administraţia Bush. De fapt, faptele „acesteia" nu reprezintă decât violenţa monstruoasă şi apogeul creativităţii acestei campanii purtate de o jumătate de secol pentru eliberarea de orice reglementări a întreprinderilor corporatiste.

Orice încercare de a ţine ideologiile răspunzătoare pentru crimele comise de adepţii lor trebuie abordată cu foarte mare precauţie. Este mult prea facil de afirmat că toţi cei cu care nu suntem de acord greşesc, manifestând totodată un comportament tiranic, fascist şi pasibil de genocid. Este însă la fel de adevărat faptul că anumite ideologii reprezintă un pericol pentru public, drept pentru care demascarea lor devine o datorie de onoare. Acestea sunt ideologiile închise, fundamentaliste, care nu pot coexista cu alte sisteme de gândire; adepţii lor regretă profund diversitatea, solicitând să li se acorde mână liberă pentru a-şi putea implementa sistemul lor perfect. Lumea aşa cum există ea, trebuie eradicată pentru a face loc invenţiei puritaniste. Bazându-se pe fantasmagoriile biblice ale potopului şi ale unor mari incendii, logica acestora ne poartă ineluctabil către violenţă. Ideologiile care invocă acea imposibilă *tabula rasa*, accesibilă doar printr-un soi de cataclism, sunt cele cu adevărat periculoase.

De obicei, sistemele religioase fundamentaliste şi rasiste solicită curăţarea lumii de anumite popoare şi culturi, pentru a-şi putea îndeplini viziunea purificatoare asupra lumii. Numai că, de la colapsul Uniunii Sovietice, a existat o puternică introspecţie colectivă, care a permis examinarea crimelor comise în numele comunismului. Arhivele de informaţii din acea perioadă au fost deschise cercetătorilor, permiţându-le să evalueze numărul exact al victimelor: prin înfometări deliberate, lagăre de concentrare şi asasinate. Întregul proces a stârnit dezbateri aprinse pe tema proporţiei în care aceste crime pot fi atribuite unei ideologii sau deformărilor ei cauzate de Stalin, Ceauşescu, Mao sau Pol Pot.

„Teroarea culminând cu impunerea unui regim al terorii de stat a fost impusă de un sistem care a fost sânge din sângele comunismului", scria Stéphane Courtois, co-autoare a discutabilei *Black Book of Communism* (Cartea neagră a comunismului). „Este oare ideologia în sine lipsită de vină?"[45] Sigur că nu. Însă aceasta nu înseamnă că toate formele de comunism ar avea o genă a genocidului în codul genetic, așa cum au pretins unii cu o bucurie nedisimulată, dar cu siguranță a existat o interpretare doctrinară, autoritară și disprețuitoare a pluralismului teoriei comuniste, care a dus la epurările întreprinse de Stalin, precum și la apariția lagărelor de reeducare din perioada lui Mao. Comunismul autoritarist este, și ar trebui să fie, etern pătat de acele laboratoare sociale care au existat cu adevărat.

În schimb, ce se poate spune despre această cruciadă de eliberare a piețelor lumii? Loviturile de stat, războaiele și măcelurile care au avut drept scop instalarea și menținerea regimurilor pro-corporatiste nu au fost niciodată tratate drept crime ale capitalismului, fiind în schimb tratate cu superficialitate, fie ca simple excese ale unor dictatori super-zeloși, fie ca o situație generală pe linia de front a Războiului Rece sau a așa-zisului război declanșat împotriva terorii. Atunci când sunt eliminați sistematic oponenții modelului economic corporatist, fie că acest lucru se petrece în Argentina anilor '70 sau în Irakul de astăzi, reprimarea este explicată ca o componentă a luptei murdare împotriva comunismului sau terorismului, și aproape niciodată ca luptă pentru progresul capitalismului pur.

Nu susțin că toate sistemele economiei de piață sunt intrinsec violente. Este eminamente posibil să ai o economie bazată pe legile pieței, care să nu necesite manifestări brutale și să nu dețină un grad înalt de puritate ideologică. O piață liberă în domeniul bunurilor de consum poate coexista cu un sistem gratuit de sănătate publică și cu un sistem de educație bazat pe școli de stat, și în care un segment important al economiei — așa cum poate fi industria petrolieră — să rămână în proprietatea statului. Este totodată posibil să existe reglementări care să oblige corporațiile să le plătească angajaților salarii decente și să le respecte drepturile de a se constitui într-un sindicat, după cum este posibil ca guvernele să taxeze și să redistribuie avuția națională într-un fel care să reducă inegalitățile extreme ce au tendința să apară în toate statele corporatiste. Piața nu trebuie să fie fundamentalistă.

După Marea Depresie, Keynes a propus tocmai o astfel de combinație care să reglementeze interacțiunea componentelor unei economii — o revoluție a politicilor publice responsabilă pentru crearea Noii Orientări și a unor transformări similare acesteia în întreaga lume. Contrarevoluția lui Friedman urmărește să desființeze, în fiecare colț al lumii, exact acest sistem de compromisuri și echilibru. Din această perspectivă, capitalismul propus de Școala de la Chicago are într-adevăr ceva în comun cu alte ideologii periculoase: dorința fățișă pentru o puritate de neatins, pentru o tabula rasa pe care să poată reconstrui o societate model.

Această dorință de a avea puteri dumnezeiești constituie motivul pentru care ideologii pieței libere par să fie atât de atrași de dezastre și crize. Realitatea non-apocaliptică constituie, pur și simplu, un mediu ostil acestor ambiții. Vreme de treizeci și cinci de ani, contrarevoluția lui Friedman a fost

animată de atracţia faţă de un gen de libertăţi şi de posibilităţi care devin actuale doar în momentul unor schimbări cataclismice — când oamenii, cu obiceiurile şi cu solicitările lor persistente, sunt înlăturaţi — momente în care democraţia pare o imposibilitate practică.

Cei care cred în doctrina şocului sunt convinşi că numai o ruptură violentă — precum un potop, un război sau un atac terorist — poate aduce acea pânză imaculată uriaşă la care tânjesc. În astfel de momente psihologice care predispun la maleabilitate, când oamenii sunt alienaţi psihologic şi dezrădăcinaţi fizic, aceşti artişti ai realului intervin şi încep munca de remodelare a lumii.

NOTE

[1] Bud Edney, Anexa A: „Thoughts on Rapid Dominance", în Harlan K. Ullman şi James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Şoc şi Evlavie: Realizarea dominaţiei rapide, Washington, DC: NDU Press Book, 1996), 110.

[2] John Harwood, „Washington Wire: A Special Weekly Report from The Wall Street Journal's Capital Bureau", *Wall Street Journal*, 9 septembrie 2005.

[3] Gary Rivlin, „A Mogul Who Would Rebuild New Orleans", *New York Times*, 29 septembrie 29 2005.

[4] „The Promise of Vouchers", *Wall Street Journal*, 5 decembrie 2005.

[5] *Ibid.*

[6] Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (1962, repr. Chicago: University of Chicago Press, 1982), 2.

[7] Interviu cu Joe DeRose, United Teachers of New Orleans, 18 septembrie 2006; Michael Kunzelman, „Post-Katrina, Educators, Students Embrace Charter Schools", Associated Press, 17 aprilie 2007.

[8] Steve Ritea, „N.O. Teachers Union Loses Its Force in Storm's Wake", *Times-Picayune* (New Orleans), March 6, 2006.

[9] Susan Saulny, „U.S. Gives Charter Schools a Big Push in New Orleans", *New York Times*, 13 iunie 2006; Veronique de Rugy şi Kathryn G. Newmark, „Hope after Katrina" *Education Next*, 1 octombrie 2006, www.aei.org.

[10] „Educational Land Grab", *Rethinking Schools*, toamna 2006.

[11] Milton Friedman, *Inflation: Causes and Consequences* (New York: Asia Publishing House, 1963), 1.

[12] Friedman, *Capitalism and Freedom*, ix.

[13] Milton Friedman şi Rose Friedman, *Tyranny of the Status Quo* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1984), 3.

[14] Milton Friedman şi Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 592.

[15] Eduardo Galeano, *Days and Nights of Love and War*, trad. Judith Brister (New York: Monthly Review Press, 1983), 130.

[16] Ullman şi Wade, *Shock and Awe*, xxviii.

[17] Thomas Crampton, „Iraq Official Warns on Fast Economic Shift", *International Herald Tribune* (Paris), 14 octombrie 2003.

[18] Alison Rice, *Post-Tsunami Tourism and Reconstruction: A Second Disaster?* (London: Tourism Concern, octombrie 2005), www.tourismconcern.org.uk.

[19] Nicholas Powers, „The Ground below Zero", *Indypendent*, 31 august 2006, www.indypendent.org.

[20] Neil King Jr. și Yochi J. Dreazen, „Amid Chaos in Iraq, Tiny Security Firm Found Opportunity", *Wall Street Journal*, 13 august 2004.

[21] Eric Eckholm, „U.S. Contractor Found Guilty of $3 Million Fraud in Iraq", *New York Times*, 10 martie 2006.

[22] Davison L. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus . . . Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund* (New York: New Horizons Press, 1990), 102.

[23] Michael Lewis, „The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale", *The New York Times Magazine*, 31 mai 1998.

[24] Bob Sipchen, „Are Public Schools Worth the Effort?" *Los Angeles Times*, July 3, 2006.

[25] Paul Tough, David Frum, William Kristol et al., „A Revolution or Business as Usual?: A Harper's Forum", *Harper's*, martie 1995.

[26] Rachel Monahan și Elena Herrero Beaumont, „Big Time Security", *Forbes*, 3 august 2006; Gary Stoller, „Homeland Security Generates Multibillion Dollar Business", *USA Today*, 10 septembrie 2006.

[27] Evan Ratliff, „Fear, Inc.", *Wired*, December 2005.

[28] Veronique de Rugy, American Enterprise Institute, „Facts and Figures about Homeland Security Spending", 14 decembrie 2006, www.aei.org.

[29] Bryan Bender, „Economists Say Cost of War Could Top $2 Trillion", Boston *Globe*, 8 ianuarie 2006.

[30] Thomas L. Friedman, „Big Mac I", *New York Times*, 8 decembrie 1996.

[31] Steve Quinn, „Halliburton's 3Q Earnings Hit $611M", Associated Press, 22 octombrie 2006.

[32] Steven R. Hurst, „October Deadliest Month Ever in Iraq", Associated Press, 22 noiembrie 2006.

[33] James Glanz și Floyd Norris, „Report Says Iraq Contractor Is Hiding Data from U.S.", *New York Times*, 28 octombrie 2006.

[34] Wendy Leung, „Success Through Disaster: B.C.-Made Wood Houses Hold Great Potential for Disaster Relief", *Vancouver Sun*, 15 mai 2006.

[35] Joseph B. Treaster, „Earnings for Insurers Are Soaring", New York Times, 14 octombrie 2006.

[36] Agenția Centrală de Inoformații (CIA), *Kubark Counterintelligence Interrogation*, 1 iulie 1963, 101. Întregul manual desecretizat este disponibil la www.gwu.edu/~nsarchiv.

[37] Friedman și Friedman, *Two Lucky People*, 594.

[38] *Ibid*.

[39] „The Rising Risk of Recession", *Time*, 19 decembrie 1969.

[40] George Jones, „Thatcher Praises Friedman, Her Freedom Fighter", *Daily Telegraph* (Londra), 17 noiembrie 2006; Friedman și Friedman, *Two Lucky People*, 388-389.

[41] Francis Fukuyama, „The End of History?" *The National Interest*, vara 1989.

[42] Justin Fox, „The Curious Capitalist", *Fortune*, 16 noiembrie 2006; congresul 109 al Camerei Reprezentanților, cea de-a doua sesiune, „H. Res. 1089: Honoring the Life of Milton Friedman", 6 decembrie 2006; Jon Ortiz, „State to Honor Friedman", *Sacramento Bee*, 24 ianuarie 2007; Thomas Sowell, „Freedom Man", *Wall Street Journal*, 18 noiembrie 2006.

[43] Stephane Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression;* trad. Jonathan Murphy și Mark Kramer (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), 2.

PARTEA ÎNTÂI

ȘOCURILE CELOR DOI DOCTORI
CERCETARE ȘI DEZVOLTARE

Vă vom goli de conținut, după care vă vom umple cu noi înșine.

— George Orwell, *1984*

Revoluția industrială a fost doar începutul unei revoluții, la fel de extremă și de radicală ca cea care a inflamat mințile dogmaticilor, dar toate problemele s-ar putea rezolva printr-o cantitate nelimitată de bunuri de consum.

— Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Marea transformare)

LABORATORUL DE TORTURĂ
EWEN CAMERON, CIA ȘI MISIUNEA MANIACALĂ DE ȘTERGERE ȘI REMODELARE A MINȚII OMULUI

Mințile lor par niște tăblițe imaculate, pe care putem scrie.

— Dr. Cyril J.C. Kennedy și Dr. David Anchel despre beneficiile terapiei cu electroșocuri, 1948[1]

Am mers la abator pentru a asista la această așa-zisă „tăiere electrică" a porcilor, și am putut vedea acolo cum le erau aplicate la tâmple niște cleme metalice de prindere, conectate la curent electric (125 de volți). Imediat ce le erau aplicate aceste cleme, porcii cădeau la pământ inconștienți, cu trupurile rigidizate, pentru ca, la câteva secunde, să fie zguduiți de convulsii, precum în cazul câinilor folosiți pentru experimente. În timpul acestei perioade de inconștiență (comă epileptică), măcelarul înjunghia și vărsa sângele acestor animale fără nicio dificultate.

— Ugo Cerletti, psihiatru, descriindu-și „invenția" — terapia cu electroșocuri, 1954[2]

„Nu mai vorbesc cu jurnaliștii", a spus vocea sugrumată de la capătul firului. După care, o mică fereastră: „Ce dorești?"

Mi-am dat seama că aveam la dispoziție aproximativ 20 de secunde să îmi pledez cauza, ceea ce nu avea să fie ușor. Cum să explic ce vreau de la Gail Kastner sau călătoria care m-a purtat până la ea?

Adevărul pare atât de bizar: „Scriu o carte despre șoc. Despre felul în care țările sunt șocate — de războaiele, atacurile teroriste, loviturile de stat și dezastrele naturale. Și cum apoi sunt șocate din nou de corporații și de politicieni care profită de pe urma fricii și a dezorientării produse de primul șoc, pentru a implementa terapia șocului economic. În fine, pentru cei care îndrăznesc să reziste acestor două șocuri, urmează un al treilea șoc, administrat de poliție, armată sau de interogatorii, în închisori. Doresc să vorbesc cu tine deoarece, după estimările mele, ești printre cei mai șocați oameni rămași în viață, fiind unul dintre puținii supraviețuitori ai experimentelor secrete conduse de CIA în domeniul electroșocurilor și al altor așa-numite «tehnici speciale de interogare». Și, apropo, am motive întemeiate să cred că ceea ce s-a studiat pe tine, în anii '50, la Universitatea McGill, este în prezent aplicat prizonierilor încarcerați la Guantanamo Bay și Abu Ghraib."

Nu, cu siguranță nu pot spune așa ceva. Drept pentru care îi spun altceva: „Am călătorit recent în Irak și încerc să înțeleg rolul pe care-l joacă tortura acolo.

Ni se spune că acest lucru are de-a face cu obţinerea informaţiilor, însă tind să cred că este vorba despre ceva mult mai sinistru; cred că ar putea fi vorba despre încercarea de a clădi o ţară model, despre ştergerea oamenilor şi despre încercarea ulterioară de a-i reconstrui de la zero."

Urmează o pauză lungă, după care vine şi răspunsul ei, pe un alt ton, tot încordat, dar... oare uşurat? „Ceea ce ai spus tu acum este exact ceea ce CIA-ul şi Ewen Cameron mi-au făcut mie. Au încercat să mă desfiinţeze pentru a mă face din nou. Dar nu le-a mers."

În mai puţin de 24 de ore, băteam la uşa apartamentului lui Gail Kastner, aflat într-un azil de bătrâni din Montréal. „E deschis", rosteşte o voce care abia dacă putea fi auzită. Gail avea să îmi spună că lasă uşa deschisă din cauza faptului că se ridică în picioare cu greutate. Micile fracturi de pe coloana vertebrală sunt tot mai dureroase, din cauza artritei care se instalează cu vârsta. Durerile de spate sunt doar una dintre amintirile celor şaizeci şi trei de „şedinţe" cu şocuri electrice prin care lobii frontali ai creierului ei au fost supuşi unor tensiuni variind între 150 şi 200 de volţi, cauzând convulsiile violente ce i-au provocat fracturi, luxaţii, buze sângerânde, dinţi sparţi.

Gail mă salută de bun venit dintr-un fotoliu somptuos, albastru. Aflu ulterior că acest fotoliu are douăzeci de poziţii, pe care le ajustează continuu, ca un fotograf care tot încearcă să focalizeze imaginea. Ea îşi petrece zilele şi nopţile în acest fotoliu căutând liniştea, încercând — din cauza viselor „electrice", aşa cum le numeşte ea — să evite să adoarmă; pentru că atunci îl vede pe el: doctorul Ewen Cameron, psihiatrul de mult decedat, care i-a administrat toate acele şocuri şi torturi, cu mulţi ani în urmă. „Am primit două vizite de la eminentul monstru, noaptea trecută", îmi spune de cum intru înăuntru. „Nu vreau să te fac să te simţi prost, dar acest lucru s-a datorat telefonului tău neaşteptat şi întrebărilor pe care mi le-ai pus."

Îmi dau seama că prezenţa mea este, foarte probabil, nedreaptă. Acest sentiment se adânceşte atunci când arunc o privire de ansamblu asupra apartamentului şi constat că nu există vreun loc unde să mă pot aşeza. Fiecare spaţiu este ticsit cu vrafuri de hârtii şi cărţi, aşezate într-un echilibru precar, dar având în mod evident o anumită logică, de vreme ce fiecare carte este marcată cu steguleţe îngălbenite. Gail mă îndrumă către unica suprafaţă liberă din cameră — un scaun de lemn, pe care nu-l observasem —, dar intră într-o oarecare panică în momentul în care îi cer un spaţiu de 25 de centimetri în care să îmi pot aşeza reportofonul. Capătul de masă de lângă fotoliul ei nu intră în discuţie: pe el sunt aşezate circa douăzeci de pachete de ţigări goale, Matinee Regular, aşezate într-o piramidă perfectă. (Gail mă avertizase la telefon despre obiceiul ei de a fuma ţigară de la ţigară: „Scuze, dar fumez. Şi nici nu prea mănânc. Sunt grasă şi fumez. Sper că nu te deranjează.") Mi s-a părut că Gail colorase în negru interiorul cutiilor, dar, aruncând o privire mai atentă, am realizat că era vorba despre un scris de mână, extrem de înghesuit: nume, numere, mii de cuvinte.

De-a lungul întregii zile petrecute vorbind, Gail se apleca adesea să scrie ceva pe o bucată de hârtie sau pe un pachet de ţigări: „o notă către mine", îmi explica, „altfel nu-mi voi mai aminti acest lucru niciodată". Vrafurile de hârtie şi cutiile de ţigări sunt pentru Gail un fişier neconvenţional. Ele sunt memoria ei.

De-a lungul întregii sale vieți adulte, memoria lui Gail a dat mereu greș; faptele se evaporă instantaneu, amintirile, în cazul în care există (deoarece multe dintre ele nu mai există) sunt ca niște instantanee fotografice risipite pe podea. Câteodată își aduce aminte perfect o anumită întâmplare — ceea ce ea numește „un ciob de memorie" —, dar atunci când o întrebi o anume dată, răspunsul ei poate avea o abatere de până la două decenii. Spune: „în 1968. Nu, 1983". De aceea, face liste și păstrează absolut totul, drept dovadă că viața ei a existat. La început și-a cerut scuze pentru dezordine. Mai târziu însă ea a spus: „El mi-a făcut asta! Acest apartament este parte din tortură!"

Ani de-a rândul, Gail nu a putut înțelege lipsa ei de memorie, precum și alte hipersensibilități. Nu știa, de pildă, motivul pentru care un mic șoc electric de la o ușă de garaj îi crea un atac de panică incontrolabil. Sau de ce îi tremurau mâinile atunci când punea uscătorul de păr în priză. Mai presus de toate, însă, nu putea înțelege motivul pentru care își putea aminti majoritatea evenimentelor din viața sa de adult, dar nu își putea aminti aproape nimic din perioada anterioară împlinirii vârstei de douăzeci de ani. Atunci când se întâlnea cu cineva care pretindea că o cunoștea din copilărie, spunea „«Știu cine ești, dar nu pot pune un nume feței tale.» Mă prefăceam."

Gail se gândea că totul se datora instabilității ei mintale. Între douăzeci și patruzeci de ani, suferise crize acute de depresie, fusese dependentă de medicamente și avea uneori căderi nervoase atât de severe, încât era imediat spitalizată, în stare de comă. Aceste episoade i-au determinat familia să o renege, lăsând-o atât de singură și de disperată, încât a fost nevoită să mănânce din coșurile de gunoi din jurul alimentarelor pentru a putea supraviețui.

Existaseră însă indicii că ceva mult mai traumatizant se petrecuse în adolescență. Înainte ca familia să rupă relațiile cu ea, Gail și sora ei geamănă obișnuiau să se certe pe seama unei perioade în care Gail fusese mult mai bolnavă, iar Zella fusese nevoită să aibă grijă de ea. „Nici nu poți să-ți dai seama prin ce am trecut", spunea Zella. „Urinai pe podeaua din sufragerie, îți sugeai degetul și cereai biberonul copilului meu. Asta a trebuit să îndur!" Gail nu înțelegea ce voia să spună sora ei prin învinuirile aduse. Să urineze pe podea? Să ceară biberonul nepotului ei? Nu avea nicio amintire că ar fi făcut vreodată astfel de lucruri ciudate.

Aproape de vârsta de cincizeci de ani, Gail a început o relație cu un bărbat, Jacob, pe care îl descrie ca pe un prieten de suflet. Jacob, unul dintre supraviețuitorii Holocaustului, era la rândul său preocupat de problema pierderii memoriei. Pentru Jacob, care a murit în urmă cu mai mult de zece ani, anii care-i lipseau lui Gail constituiau un motiv de profundă anxietate. „Trebuie să existe un motiv", spunea despre lacunele din viața ei. „Trebuie să existe un motiv".

În 1992, Gail și Jacob au trecut din întâmplare pe lângă un chioșc de ziare, în care au văzut, scris cu litere de-o șchiopă, titlul: „Experimente de spălare a creierului: Victimele vor primi compensații." Kastner începu să citească pe sărite articolul, reținând sintagme de genul: „vorbire infantilă", „pierderea memoriei", „incontinență". „Am spus: Jacob, cumpără, te rog, acest ziar." Așezându-se să-l citească într-o cafenea alăturată, cei doi descoperă o poveste neverosimilă despre felul în care, în anii '50, CIA sponsorizase un medic psihiatru din Montréal să întreprindă experimente bizare asupra pacienților

săi, adormindu-i şi ţinându-i în izolare săptămâni de-a rândul, iar apoi administrându-le doze uriaşe de electroşocuri, precum şi cocktail-uri de droguri experimentale, de tipul medicamentelor psihedelice halucinogene LSD sau PCP, cunoscute şi sub numele de „praful îngerilor". Experimentele — care reduceau pacienţii la stări de infantilism pre-verbal — au fost întreprinse la Institutul Allan Memorial, aparţinând Universităţii McGill, sub atenta supraveghere a directorului, Dr. Ewen Cameron. Subvenţionarea lui Cameron de către CIA a fost scoasă la iveală la sfârşitul anilor '70, graţie unei solicitări făcute în baza Legii accesului liber la informaţie[i], o dezvăluire care a provocat audieri în Senatul SUA. Nouă dintre foştii pacienţi ai lui Cameron au dat în judecată atât CIA, cât şi guvernul canadian, pe motiv că subvenţionaseră cercetările efectuate de acest medic. De-a lungul unor procese interminabile, avocaţii foştilor pacienţi au susţinut că aceste experimente depăşiseră toate standardele eticii medicale. Aceşti oameni, care se lăsaseră pe mâna acestui medic în vederea alinării unor tulburări psihiatrice relativ minore — depresie post-natală, anxietate sau probleme conjugale — fuseseră folosiţi, fără acordul şi cunoştinţa lor, drept cobai în scopul satisfacerii setei CIA de informaţii şi căutării unor noi moduri care ar putea controla mintea umană. În 1988, CIA plăteşte un total de 750 000 de dolari compensaţie pentru daunele suferite de cei nouă reclamanţi; suma reprezenta, la vremea aceea, un record al daunelor pe care agenţia americană de informaţii fusese obligată să le plătească. Patru ani mai târziu, guvernul canadian accepta şi el să plătească fiecăruia dintre reclamanţii care făcuseră obiectul acestor experimente compensaţii în valoare de 100 000 de dolari.[3]

Cameron joacă un rol central în dezvoltarea tehnicilor de tortură contemporane americane, în vreme ce experimentele sale oferă o înţelegere fără egal a logicii fundamentale din capitalismul dezastrelor. La fel ca acei economişti ai pieţei libere care sunt convinşi că doar un dezastru de proporţii — o ştergere fundamentală a tot ceea ce a fost creat anterior — ar putea pregăti terenul pentru „reformele" lor, Cameron credea că printr-o întreagă gamă de şocuri aplicate creierului uman, putea şterge şi distruge minţile deficiente, ca să poată construi apoi personalităţi noi, pe această inefabilă placă imaculată.

De-a lungul anilor, Gail fusese vag conştientă de o poveste în care fuseseră implicaţi CIA şi Universitatea McGill, dar nu-i acordase atenţie; la urma urmelor, ea nu avusese nimic de-a face cu institutul Allan Memorial. În acel moment, însă, stând la masă cu Jacob, a început să se concentreze la ceea ce aceşti foşti pacienţi spuneau despre vieţile lor: pierderea memoriei, regresiile suferite. „Am înţeles că aceşti oameni trebuie să fi trecut prin acelaşi lucru prin care am trecut şi eu."

În atelierul de şocuri

Kastner scrie institutului Allan Memorial cerându-şi fişa medicală. După ce, într-o primă instanţă, răspunsul pe care l-a primit a fost că nu se afla în

[i] În orig. *Freedom of Information Act* (*n.t.*)

evidențele institutului, într-un final primește toate cele 138 de pagini ale dosarului ei. Doctorul care îi făcuse internarea era Ewen Cameron.

Scrisorile, notele și diagramele din fișa medicală a lui Gail vorbesc despre o poveste impresionantă, despre alegerile limitate pe care le putea face, în anii '50, o fată în vârstă de optsprezece ani, precum și guvernele și doctorii care fac abuz de puterea pe care o au la dispoziție. Fișa lui Gail începe cu evaluarea medicală pe care i-o face Dr. Cameron la internarea ei în institutul McGill: este una dintre studentele eminente de la Institut, ce se pregătește pentru a deveni soră medicală, „o individă rezonabil de echilibrată, până în prezent". Cu toate acestea, ea suferă de o anxietate cauzată — afirmă Cameron — de un tată abuziv, un bărbat „profund alarmant", care a comis „atacuri psihologice repetate" asupra fiicei lui.

În primele note despre ea, asistentele medicale par să o placă pe Gail; se stabilește o legătură între ele și Gail, prin intermediul unor subiecte de discuție legate de cursul de pregătire sanitară la care sunt colege, ceea ce le determină să o descrie drept o persoană „agreabilă", „sociabilă" și de o „simplitate cuceritoare". De-a lungul lunilor petrecute în grija lor, personalitatea lui Gail suferă o transformare radicală, documentată cu meticulozitate în această fișă: după primele săptămâni, începe să „manifeste un comportament copilăresc, să exprime idei bizare și, aparent, să fie halucinată (sic!) și distructivă". Notele relatează faptul că această tânără inteligentă ajunsese să fie capabilă să numere doar până la șase; apoi, că este „o persoană care manipulează, ostilă și deosebit de agresivă"; după care devine pasivă, apatică și incapabilă să își recunoască propria familie. Ultimul diagnostic este „schizofrenică... cu trăsături accentuate de isterie" — ceva mult mai serios decât „anxietatea" pe care a manifestat-o la internarea în acest institut.

Metamorfoza ei a fost, fără îndoială, cauzată de tratamentele la care a fost supusă, a căror evidență este ținută în diagramele fișei sale medicale: doze uriașe de insulină, inducerea repetată a unor stări de comă, combinații ciudate de amfetamine și tranchilizante, perioade lungi în care este menținută, prin intermediul somniferelor, într-o stare de somn, și de opt ori mai multe electroșocuri decât era doza normală la acea vreme.

Adesea, asistentele medicale remarcă încercările lui Kastner de a scăpa de medici: „Încercări de a scăpa de acolo... reclamații că este abuzată... refuzuri de a merge la electroșocuri după injecții." Toate aceste reclamații constituiau, invariabil, un motiv pentru o vizită suplimentară la ceea ce medicii care își făceau stagiatura sub îndrumarea lui Cameron numeau „atelierul de șocuri"[4].

În căutarea vacuumului

După ce și-a citit fișa medicală de nenumărate ori, Gail Kastner devine un soi de arheolog aflat în căutarea propriei vieți, adunând și studiind tot ce ar fi putut explica ceea ce i se întâmplase în acest spital. Astfel a aflat că Ewen Cameron, un cetățean american de origine scoțiană, ajunsese pe cea mai înaltă treaptă a profesiei sale: fusese președintele Asociației Americane de Psihiatrie, președinte al Asociației Canadiene de Psihiatrie și președintele Asociației

Mondiale de Psihiatrie. În 1945, a fost unul dintre cei trei psihiatrii americani cărora li s-a solicitat, de către Tribunalul de la Nürnberg, opinia cu privire la starea de sănătate mentală a lui Rudolf Hess.[5]

Când Gail Kastner şi-a început investigaţiile, Cameron murise de mult, lăsând însă în urmă zeci de articole şi cursuri academice publicate. De asemenea, fuseseră publicate numeroase cărţi despre subvenţionarea de către CIA a experimentelor în domeniul controlării minţii umane, cărţi care ofereau numeroase detalii despre relaţia lui Cameron cu agenţia.* Gail le-a citit pe fiecare dintre acestea, subliniind pasajele relevante pentru propria experienţă, trasând linii temporale şi făcând trimiteri la datele înscrise în fişa medicală personală. Ceea ce Gail ajunge să înţeleagă este că, de la începutul anilor '50, Cameron respinge abordarea freudistă standard de folosire a psihanalizei pentru a se descoperi „cauzele originare" ale bolilor mentale de care sufereau pacienţii săi. Ambiţia lui era aşadar nu aceea de a-şi corecta sau vindeca pacienţii, ci de a-i re-crea pur şi simplu, folosind o metodă pe care o inventase, numită „pilotare psihică".[6]

Potrivit opiniilor prezentate în lucrările sale publicate în această perioadă, Cameron era convins că singura modalitate de a-şi învăţa pacienţii comportamente noi, sănătoase, putea fi realizată prin pătrunderea în minţile lor, pentru a „distruge vechile structuri patologice".[7] Primul pas în acest sens îl constituia „destructurarea"[ii] — un procedeu care avea un scop pur şi simplu năucitor, şi anume de a întoarce mintea omului la stadiul în care se afla atunci când, aşa cum afirma Aristotel, „era o tablă pe care nu fusese scris vreodată ceva", o *tabula rasa*.[8] Cameron considera că se putea ajunge la acest stadiu prin atacarea creierului, simultan, cu tot ceea ce se ştie că interferează cu funcţionarea sa normală: tehnica „şoc şi evlavie" declanşată asupra minţii.

Către sfârşitul anilor '40, electroşocurile deveneau o metodă din ce în ce mai populară de tratament printre psihiatrii din Europa şi America de Nord. Comparativ cu intervenţia chirurgicală de lobotomie, electroşocurile păreau să cauzeze mult mai puţine daune permanente şi, în plus, păreau să dea rezultate pozitive: în mod frecvent, pacienţii isterici se calmau, iar în unele cazuri şocurile electrice păreau să-i facă mai lucizi. Dar acestea erau simple observaţii şi chiar medicii care dezvoltaseră această metodă de tratament nu puteau oferi o explicaţie ştiinţifică pentru modul în care funcţiona.

Dar medicii erau perfect conştienţi de efectele secundare. Nu încăpea nicio îndoială asupra faptului că electroşocurile puteau induce amnezia; aceasta reprezenta, de fapt, cea mai comună plângere împotriva unei astfel de forme

---

* Printre acestea se numără lucrările: *In the Sleep Room* (În camera de somn), o carte scrisă de Anne Collins şi premiată de Guvernatorul general, *The Search for the Manchurian Candidate* (În căutarea candidatului manciurian), scrisă de John Marks, *The Mind Manipulators* (Manipulatorii de minţi), scrisă de Alan Scheflin şi Edward Option junior, *Operation Mind Control* (Operaţiunea controlul minţii), scrisă de Walter Bowart, *Journey into Madness* (Călătorie pe tărâmul nebuniei), scrisă de Gordon Thomas şi *A Father, a Son and the CIA* (Un tată, un fiu şi CIA-ul), scrisă de un psihiatru, Harvey Weinstein, fiul unuia dintre pacienţii lui Cameron.

[ii] În orig. *depatterning*, adică distrugerea personalităţii victimei (*n.t.*)

de terapie. Un alt efect secundar, semnalat frecvent și asociat îndeaproape cu pierderea memoriei, era regresia pacienților. În zeci de studii clinice, doctorii notau că, imediat după tratament, pacienții își sugeau degetul, se ghemuiau în poziție fetală, aveau nevoie să fie hrăniți cu linguriță și plângeau după mamele lor (adeseori confundându-i pe medici și pe asistente cu părinții lor). Acest gen de comportamente erau tranzitorii, dar în cazurile în care erau administrate doze mari de șocuri electro-convulsive, medicii notau că pacienții intrau într-o regresie totală, uitând chiar să meargă sau să vorbească. Marilyn Rice, economist de profesie, a condus o mișcare a drepturilor pacienților împotriva folosirii acestor șocuri electro-convulsive, descriind plastic ce însemnase pentru ea să i se șteargă din memorie amintirile și cunoștințele prin acest gen de tratament. „Acum știu cum trebuie să se fi simțit Eva, când a fost creată la stadiul de adult, fără să aibă vreo umbră de istorie personală. Mă simt la fel de goală ca Eva."[9]*

Pentru Rice și alții la fel ca ea, acel gol reprezenta o pierdere de neînlocuit. Cameron, pe de altă parte, vedea în același spațiu gol o tăbliță nescrisă, curățată de obiceiuri rele, pe care puteau fi imprimate noi tipare. Pentru el, „pierderea masivă de amintiri", provocată de terapia cu electroșocuri (ECT), nu constituia nicidecum un efect secundar regretabil; dimpotrivă, reprezenta chintesența întregului tratament, cheia aducerii pacientului (printr-un tunel virtual al timpului) la un stadiu inițial al evoluției sale, „cu mult înainte de apariția gândirii și comportamentului schizofrenic".[10] Precum acei colportori de soluții belicoase, care solicită bombardarea unor țări până când vor fi „aduse în stadiul Epocii de Piatră", Cameron considera terapia cu electroșocuri o metodă de readucere a pacienților la un stadiu infantil, de completă regresie. Într-o lucrare publicată în 1962, el descria starea în care dorea să-și aducă pacienții precum Gail Kastner: „Aici nu este vorba doar despre o pierdere a imaginii spațio-temporale, ci de pierderea oricărei senzații care ar putea să-i indice prezența. Pacienții aflați în acest stadiu ar putea prezenta o serie de fenomene conexe, așa cum sunt: pierderea cunoștințelor unei a doua limbi sau necunoașterea propriei stări civile. În forme mai avansate, pacienții devin incapabili să se deplaseze sau să se hrănească autonom și pot fi dublu incontinenți... Toate aspectele funcției cognitive sunt profund afectate."[11]

Pentru „destructurarea" pacienților, Cameron folosea un dispozitiv relativ nou la vremea aceea, numit Page-Russell, care administra până la șase șocuri consecutive în loc de unul singur. Frustrat de faptul că pacienții săi totuși păreau să mai fie capabili să se agațe de unele rămășițe ale personalității, continua să-i dezorienteze administrându-le combinații de amfetamine, tranchilizante și halucinogene: clorpromazină, barbiturice, sodium amital, oxid de nitrat, dezoxină, seconal, nembutal, veronal, melicone, torazină, largactil și

* Chiar și în zilele noastre, când electroșocurile — devenite între timp un tratament mult mai rafinat, cu proceduri menite să asigure siguranța și liniștea pacienților — au căpătat o respectabilitate întemeiată, dovedindu-se adeseori o metodă eficientă de tratare a psihozelor, pierderea temporară, de scurtă durată a memoriei rămâne unul dintre efectele sale secundare. Unii pacienți afirmă că memoria lor de lungă durată le-a fost, de asemenea, afectată.

insulină. Într-o comunicare ştiinţifică din 1956, Cameron scria că „rolul acestor medicamente era să dezinhibeze pacientul, pentru a-i putea reduce capacitatea de autoapărare."[12]

Atunci când „destructurarea" pacienţilor era completă, iar personalitatea anterioară fusese în mod satisfăcător eradicată, se putea începe procesul *pilotării psihice*. Acesta consta în obligarea pacienţilor să asculte mesaje pre-înregistrate, de genul: „Eşti o mamă şi o soţie bună şi oamenilor le place compania ta". Ca behaviorist, era convins că, dacă şi-ar fi putut face pacienţii să preia mesajele înregistrate pe casete, aceştia aveau să se poarte în consecinţă.*

Ţinându-şi pacienţii într-o stare de şoc şi drogându-i până în acel punct în care intrau într-o stare cvasi-vegetativă, aceştia erau incapabili să se împotrivească ascultării unor astfel de mesaje, săptămâni de-a rândul, mai precis, între 16 şi 20 de ore pe zi; într-unul din cazuri, Cameron şi-a forţat un pacient să asculte un astfel de mesaj timp de 101 zile.[13]

Pe la mijlocul anilor '50, mai mulţi cercetători de la CIA au devenit interesaţi de metodele lui Cameron. Era începutul isteriei Războiului Rece, iar agenţia tocmai lansase un program secret destinat cercetării în domeniul „tehnicilor speciale de interogare". Un memorandum secret al CIA, care ulterior a fost dat publicităţii, dezvăluie că programul „examina şi investiga numeroase tehnici neobişnuite de interogare, incluzând aici atât hărţuirea psihologică, cât şi alte subiecte de tipul «izolării totale», precum şi folosirea medicamentelor şi a drogurilor."[14] Iniţial, numele de cod al acestui program a fost Proiectul Bluebird (Pasărea albastră), după care s-a numit Proiectul Artichoke (Anghinare), pentru ca, în 1953, să se numească MKUltra. Pe durata deceniului următor, întreaga sumă alocată unui program de cercetare destinat înfrângerii rezistenţei prizonierilor bănuiţi că ar fi fost comunişti sau agenţi dubli, a fost de 25 de milioane de dolari. 80 de instituţii (civile) — incluzând 44 de universităţi şi 12 spitale — au fost implicate în acest program.[15]

Agenţii implicaţi în program nu duceau lipsă de idei creative, destinate extragerii informaţiilor de la cei greu de convins; singura problemă o constituia modalitatea de a le testa. Activităţile desfăşurate în primii ani ai Proiectelor Bluebird şi Artichocke se asemănau cu un film de acţiune tragi-comic, în care agenţii CIA se hipnotizau unii pe alţii şi îşi strecurau unul altuia LSD în paharele cu băutură pentru a vedea ce se întâmplă (în cel puţin un caz, ceea ce s-a întâmplat a fost că victima „cercetării" s-a sinucis), ca să nu mai vorbim despre torturarea celor bănuiţi că ar fi fost agenţi sovietici.[16]

Testele semănau mai mult cu nişte feste colegiale letale decât cu o cercetare serioasă, iar rezultatele nu ofereau genul de precizie ştiinţifică de care avea nevoie agenţia. Pentru aşa ceva era nevoie de un eşantion mare de subiecţi umani. Mai multe experimente de acest gen fuseseră încercate, însă riscul era mare; dacă s-ar fi aflat că CIA făcea astfel de experimente pe teritoriu

* În cazul în care Cameron nu ar fi beneficiat de pe urma autorităţii sale incontestabile la acea vreme, toată cacialmaua „pilotării psihice" ar fi fost tratată drept o glumă ieftină. Toată această idee îi venise de la o reclamă comercială pentru Cerebrefon, un patefon cu boxe fixate în pernele patului, despre care se pretindea că ar fi constituit o metodă revoluţionară de a învăţa o limbă străină... dormind.

american, întregul program putea să fie oprit.[17] Tocmai din această cauză, agenţia începe să îşi manifeste interesul faţă de încercările cercetătorilor canadieni. Legătura este iniţiată pe data de 1 iunie 1951, în cadrul unei întâlniri trilaterale, organizate la hotelul Ritz-Carlton din Montréal, la care participă agenţi ai serviciilor secrete şi academicieni. Subiectul acestei conferinţe l-a constituit grija tot mai crescută a agenţiilor de informaţie din Vest cu privire la posibilitatea de a fi descoperită de către comunişti o metodă pentru „spălarea creierului" prizonierilor de război. Dovada o constituia faptul că soldaţii americani capturaţi în Coreea păreau să fie dornici să apară în faţa camerelor de luat vederi pentru a denunţa capitalismul şi imperialismul. Conform înregistrărilor desecretizate de la Ritz, care între timp au fost făcute publice, cei prezenţi — Omond Solandt, preşedintele Defense Research Board (Consiliului director al cercetărilor canadiene în domeniul apărării), Sir Henry Tizard, preşedintele British Defence Research Policy Committee (Comitetului britanic responsabil pentru trasarea politicilor în domeniul apărării), precum şi doi reprezentanţi CIA — erau convinşi de necesitatea urgentă a discutării de către puterile occidentale a felului în care comuniştii reuşeau să obţină aceste confesiuni remarcabile. În acest scop, primul pas era întreprinderea „unui studiu clinic al unor cazuri reale" pentru a vedea cum ar putea funcţiona această operaţiune de spălare a creierului.[18] Scopul declarat al cercetării nu era de a permite puterilor occidentale să folosească aceste tehnici de control al minţii împotriva celor pe care îi luau prizonieri, ci de a-şi pregăti soldaţii să se ferească de astfel de tehnici coercitive, în cazul în care ar fi fost luaţi ostatici.

Desigur, CIA avea alte interese. Cu toate acestea, chiar şi în astfel de întâlniri private precum aceasta, agenţiei i-ar fi fost imposibil, la atât de scurtă vreme după ce dezvăluirea torturilor naziste provocase repulsie universală, să admită că şi ea ar fi fost interesată să îşi creeze propriile metode alternative de interogare.

Unul dintre participanţii la această conferinţă a fost doctorul Donald Hebb, directorul departamentului de psihologie al Universităţii McGill. Conform înregistrării desecretizate, în încercarea de a afla misterul confesiunilor făcute de soldaţii americani, speculând asupra felului în care ar fi putut să-i manipuleze comuniştii, doctorul Hebb afirma că acest lucru s-ar fi putut realiza prin plasarea subiecţilor în izolare intensivă şi blocarea ulterioară a oricărei alimentări cognitive a minţii. Şefii serviciilor de spionaj sunt profund impresionaţi de această intervenţie şi îi oferă acestuia, trei luni mai târziu, din partea Departamentului canadian al apărării naţionale, o bursă de cercetare care să-i permită să întreprindă o serie de experimente secrete, destinate izolării senzoriale a unor subiecţi. Astfel, Hebb plăteşte unui grup de 63 de studenţi ai Universităţii McGill, o sumă de 20 de dolari pe zi pentru a sta izolaţi într-o încăpere, cu ochelari opaci, căşti audio ce emiteau un zgomot alb[iii] şi tuburi de carton, care să le acopere braţele şi mâinile pentru a-i priva de senzaţia tactilă. Zile de-a rândul, studenţii au plutit într-un ocean de neant, incapabili să se

[iii] Un zgomot cu spectru continuu şi uniform (*n.t.*)

orienteze cu ajutorul ochilor, urechilor sau mâinilor, trăind în interiorul imaginaţiei din ce în ce mai intense. Pentru a verifica dacă această izolare senzorială făcea subiecţii mai susceptibili de a fi „spălaţi pe creier", Hebb a început ulterior să înlocuiască zgomotul alb cu voci care perorau despre existenţa fantomelor şi despre reaua credinţă a ştiinţei, idei pe care, înainte să intre în acest experiment, studenţii afirmaseră că le consideră inacceptabile.[19]

Într-un raport secret întocmit cu privire la constatările cercetării efectuate de dr. Hebb, Consiliul director al cercetărilor canadiene în domeniul apărării conchidea că izolarea senzorială a subiecţilor le cauza acestora o confuzie extremă, provocându-le totodată halucinaţii, şi că „o scădere semnificativă, dar tranzitorie a eficacităţii intelectuale a survenit în timpul şi imediat după izolare".[20] Mai mult, foamea de stimulare i-a făcut surprinzător de receptivi la ideile proferate pe casete, ceea ce i-a determinat pe mulţi dintre ei să dezvolte un interes faţă de domeniul ocult, care a durat mai multe săptămâni după terminarea experimentului. Era ca şi cum confuzia generată de izolarea senzorială le ştersese parţial minţile, iar stimulii senzoriali primiţi reuşiseră să le rescrie tiparele cognitive.

O copie a studiului întreprins de Hebb a fost trimisă la CIA, în vreme ce 41 de copii au fost trimise marinei americane, iar 42 armatei[21]. Între timp, CIA monitoriza direct rezultatele acestor cercetări, prin intermediul unuia dintre studenţii lui Hebb, Maitland Baldwin, care, fără ştirea lui Hebb, raporta direct agenţiei.[22] Acest interes sporit al CIA nu este deloc surprinzător: Hebb dovedea faptul că izolarea intensivă interfera cu abilitatea de a gândi clar, făcându-i pe subiecţi mai deschişi sugestiilor: idei de o valoare inestimabilă pentru orice interogator. În cele din urmă Hebb avea să realizeze potenţialul enorm al acestei cercetări în sensul nu doar al protejării soldaţilor capturaţi de a fi „spălaţi pe creier", ci şi pentru compilarea unui manual de instrucţiuni al torturării psihologice. În ultimul interviu pe care l-a dat, înaintea morţii survenite în 1985, Hebb spunea: „Era clar că atunci când întocmeam raportul către Consiliul director al cercetării în domeniul apărării descriam nişte tehnici de interogare formidabile".[23]

În raportul său, Hebb nota că patru dintre subiecţi „remarcaseră spontan că prezenţa lor în acel aparat constituia o formă de tortură", ceea ce însemna că orice încercare de a-i forţa să stea acolo, dincolo de limita pe care o puteau suporta — două, trei zile — ar fi echivalat, fără îndoială, cu violarea eticii medicale. Conştient de limitele pe care acest lucru le impunea experimentului, Hebb scria că nu se puteau obţine „rezultate mai clare" deoarece „nu este posibilă forţarea subiecţilor să petreacă treizeci sau şaizeci de zile în astfel de condiţii de izolare perceptivă".[24]

Dacă astfel de reticenţe din partea dr. Hebb făceau imposibilă obţinerea rezultatelor mult aşteptate de CIA, ele îi erau perfect la îndemână colegului şi rivalului său de la McGill, dr. Ewen Cameron. (Într-o suspendare a politeţurilor academice, Hebb avea să-l descrie pe Cameron „criminal de prost".[25]) Cameron deja se convinsese singur că distrugerea violentă a minţii pacienţilor constituia primul pas necesar pe calea sănătăţii mentale, fără a viola în vreun fel jurământul lui Hipocrat. În privinţa consimţământului, pacienţii săi se aflau la mila lui; forma standard de consimţământ îl înzestra pe Cameron cu o putere

absolută în privința tratamentului, mergând chiar până la lobotomie frontală completă.

Deși era de ani de zile în contact cu CIA, Cameron primește de la ei prima subvenție abia în 1957, „spălată" prin intermediul unei organizații-paravan, numită *Society for the Investigation of Human Ecology*[26] (Societatea pentru investigarea ecologiei umane). Pe măsură ce dolarii de la CIA curgeau, Institutul Allan Memorial semăna din ce în ce mai puțin cu un spital și din ce în ce mai mult cu o închisoare macabră.

Prima schimbare notabilă a constituit-o creșterea exponențială a dozelor de electroșocuri. Cei doi psihiatri care au inventat controversatul aparat de electroșocuri Page-Russell recomandaseră patru ședințe de tratament, însumând douăzeci și patru de șocuri pentru fiecare pacient.[27] Cameron începe să folosească acest aparat de două ori pe zi, pentru o perioadă de treizeci de zile, totalizând 360 de șocuri pentru fiecare pacient — cu mult mai mult decât în perioada în care Gail îi fusese pacientă.[28] Dincolo de amețitoarea gamă de medicamente pe care le-o administra pacienților săi, Cameron adăuga acum, pentru satisfacerea interesului deosebit al CIA, tot mai multe produse medicamentoase cu rol în modificarea personalității subiecților: LSD și PCP[iv].

În plus, adăuga arme noi la arsenalul destinat ștergerii minților: izolarea senzorială și somnul prelungit, un proces geamăn, al cărui efect, pretindea el, „reducea și mai mult capacitatea individului de a fi recalcitrant", făcând pacientul mai receptiv la mesajele înregistrate.[29] Atunci când dolarii CIA încep să curgă, Cameron îi folosește pentru transformarea vechilor grajduri din spatele spitalului în celule de izolare. De asemenea, renovează minuțios subsolul, astfel încât să conțină o cameră pe care o numea Camera de izolare.[30] El izolează fonic această cameră, instalează un sistem audio pentru transmiterea sunetului alb, stinge luminile și îi pune fiecărui pacient ochelari opaci și „urechi de cauciuc", precum și tuburi de carton pentru mâini și brațe, destinate „prevenirii atingerii propriului corp, care ar interfera astfel cu imaginea despre sine", după cum afirmă Cameron într-o comunicare științifică din 1956.[31] Numai că, dacă în cazul studenților lui Hebb izolarea senzorială se diminua după numai două zile, pacienții lui Cameron erau ținuți în izolare săptămâni întregi, unul dintre aceștia fiind ținut în „cameră" timp de treizeci și cinci de zile.[32]

Cameron „înfometa" și mai mult simțurile pacienților săi în așa-numita Cameră de izolare, unde erau ținuți în reverii induse de droguri, pe durate variind între 20 și 22 de ore, întorși pe cealaltă parte, la fiecare două ore pentru a preîntâmpina apariția de leziuni, treziți doar pentru a mânca și pentru satisfacerea nevoilor fiziologice.[33] Pacienții erau ținuți în această stare perioade de timp ce variau între 15 și 30 de zile, deși Cameron nota că „unor pacienți le-au fost administrate perioade de până la 65 de zile de somn continuu".[34] Personalul spitalului era instruit să nu le permită pacienților să vorbească și nici să le ofere informații despre perioada pe care urmau să o petreacă în această cameră. Pentru a fi sigur că nimeni nu putea reuși să scape din acest coșmar,

---

[iv] Feniciclidină, un drog disociativ, al cărui efect distorsionează percepția văzului și auzului, producând o senzație de separare a minții de trup (*n.t.*)

Cameron a administrat unui grup de pacienţi doze mici de Curare, care induce paralizia, făcându-i efectiv prizonieri în propriul trup.[35]

Într-o lucrare din 1960, Cameron afirma că există „doi factori majori" care ne permit „să menţinem o imagine spaţio-temporală", cu alte cuvinte, să ştim unde şi cine suntem. Aceste două forţe sunt: „(a) alimentarea senzorială şi (b) memoria." Prin intermediul electroşocurilor, Cameron anihila memoria; prin aceste cuşti de izolare, le anihila alimentarea senzorială. Era hotărât să îşi forţeze pacienţii să piardă orice noţiune a poziţiei pe care o au în timp şi spaţiu. Observând că unii pacienţi totuşi reuşesc să menţină o oarecare noţiune a timpului, bazându-se pe orarul meselor pe care le primeau, Cameron i-a instruit pe bucătari să amestece totul, schimbând orele de masă şi servindu-le supă la micul dejun şi terci de ovăz la cină. „Variind intervalele şi schimbându-le meniul raportat la orele normale, am reuşit să dislocăm această structurare", explica plin de satisfacţie Cameron. În ciuda eforturilor încărcate de zel, unul dintre pacienţi a reuşit totuşi să menţină o legătură cu lumea de afară prin „zgomotul difuz şi abia perceptibil" al unui avion care trecea pe deasupra spitalului în fiecare dimineaţă, la ora nouă.[36]

Pentru orice persoană familiarizată cu mărturiile supravieţuitorilor torturii, acest detaliu este de-a dreptul sfâşietor. Atunci când prizonierii sunt întrebaţi cum au supravieţuit lunilor sau anilor de izolare şi brutalitate, ei povestesc adeseori cum auzeau sunetul îndepărtat al clopotelor, sau chemarea musulmană la rugăciune, sau chiar vocile copiilor care se jucau într-un parc alăturat. Atunci când viaţa este redusă la cei patru pereţi ai celulei, ritmul acestor sunete exterioare devine un colac de salvare, o dovadă că prizonierul este încă uman şi că există totuşi viaţă dincolo de tortură. „De patru ori am auzit păsările ciripind la răsăritul soarelui; ştiu astfel că au fost patru zile", a declarat un supravieţuitor al ultimei dictaturi uruguaiene, amintindu-şi de o deosebit de brutală perioadă de tortură.[37] Femeia neidentificată din subsolul Institutului Allan Memorial, căznindu-se să desluşească motorul unui avion printr-un văl de întuneric, droguri şi electroşocuri, nu a fost un pacient aflat în grija unui doctor; fără îndoială, nu a fost nimic altceva decât un prizonier torturat.

Există numeroase indicii că doctorul Cameron era perfect conştient de faptul că simula condiţii de tortură, delectându-se, în virtutea anti-comunismului său înfocat, cu ideea că pacienţii săi îşi aduceau propria contribuţie în Războiul Rece. Într-un interviu oferit în 1955 unei bine cunoscute reviste, el îşi compara în mod deschis pacienţii cu nişte prizonieri de război care urmau să fie interogaţi, spunând că „precum prizonierii comuniştilor, şi ei au tendinţa să reziste [tratamentului] şi trebuie distruşi".[38] Un an mai târziu, el scria că scopul destructurării îl constituia „eradicarea mecanismelor de apărare ale individului", notând că „un caz analog îl constituie căderea nervoasă pe care o suferă individul aflat sub interogare continuă".[39] În 1960, Cameron oferea prelegeri despre cercetarea sa în domeniul izolării senzoriale nu doar altor psihiatri, ci şi militarilor de carieră. Într-o conferinţă susţinută în Texas, la baza aviatică de la Brooks, el renunţă la orice pretenţii că ar fi încercat să vindece schizofrenia, admiţând deschis că izolarea senzorială „produce simptomele primare ale schizofreniei": halucinaţii, anxietate extremă, pierderea contactului cu realitatea.[40] În notele prelegerii menţionează posibilitatea de se completa

izolarea senzorială cu o supra-alimentare cu informație — o referință la folosirea electroșocurilor și a buclelor auditive cu mesaje repetate la nesfârșit —, prefigurare a tehnicilor de interogare ulterioare.[41]

Munca lui Cameron a fost finanțată de CIA până în 1961 și, mulți ani după aceea, nu a fost clar la ce sau dacă guvernul american a folosit în vreun fel rezultatele cercetării sale. Către sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80, deși fusese dovedit inițial în cadrul audierilor din Senatul SUA, iar mai apoi în procesul fără precedent intentat agenției de către foști pacienți că aceste experimente fuseseră subvenționate de CIA, jurnaliștii și politicienii tindeau să accepte versiunea CIA, potrivit căreia toată această cercetare în domeniul tehnicilor de spălare a creierului avea drept scop protejarea soldaților americani capturați. Majoritatea presei de scandal era interesată doar de detaliile picante ale acestei afaceri, care arătau că guvernul subvenționase „călătorii psihedelice". De fapt, o mare parte a scandalului care a izbucnit în cele din urmă a vizat faptul că CIA și Ewen Cameron distruseseră, din neglijență, viețile unor oameni, fără să aibă niciun motiv întemeiat: studiul părea inutil: toată lumea știa la vremea aceea că spălarea creierelor nu era decât un mit al Războiului Rece. CIA, la rândul său, a încurajat în mod activ acest gen de narațiune, preferând să fie considerată o agenție plină de bufoni demni de povestiri științifico-fantastice, decât să fie incriminată că ar fi subvenționat un laborator de tortură, la o universitate de prestigiu. Atunci când John Gittinger, psihologul CIA care a stabilit inițial contactul cu dr. Cameron, a fost forțat să depună mărturie în fața camerei reunite a Senatului, el a numit susținerea oferită acestuia „o greșeală necugetată, o greșeală teribilă".[42] Atunci când aceeași comisie senatorială l-a solicitat pe Sidney Gottlieb, fostul director al programului MKUltra, să explice motivul pentru care ordonase distrugerea tuturor documentelor legate de acest program, care costase 25 de milioane de dolari, răspunsul a fost că „proiectul MKUltra nu a oferit niciun rezultat cu o valoare pozitivă reală pentru Agenție".[43] În toate articolele despre programul MKUltra din anii '80, atât în jurnalismul de investigație, cât și în articolele presei centrale sau în cărțile publicate, experimentele sunt invariabil descrise drept „control al minții" sau „spălare pe creier". Cuvântul „tortură" nu este folosit niciodată.

Știința fricii

În 1988, *The New York Times* întreprindea o investigație fără precedent cu privire la implicarea Statelor Unite în torturile și asasinatele din Honduras. Florencio Caballero, un interogator aparținând batalionului 3–16, de o brutalitate notorie, declara pentru *The Times* că el împreună cu alți 24 de colegi fuseseră duși în Texas pentru a fi instruiți de CIA. „Ne-au învățat metode psihologice, cum să studiem spaimele și slăbiciunile prizonierilor. Obligați-l să stea în picioare, nu-l lăsați să doarmă, țineți-l dezbrăcat și izolat, puneți-i șobolani și gândaci în celulă, dați-i mâncare proastă, animale moarte, aruncați apă rece peste el, schimbați temperatura." Singura tehnică pe care a uitat să o menționeze a fost cea a aplicării electroșocurilor. Inés Murillo, o prizonieră în

vârstă de 24 de ani, care a fost „interogată" de Caballero şi de colegii acestuia, a declarat pentru *Times* că a fost electrocutată de atât de multe ori încât „ţipa (de durere), fiind trântită la pământ din cauza şocurilor (la care era supusă). Ţipetele te eliberează, pur şi simplu", spunea ea. „Simţeam miros de fum şi mi-am dat seama că ardeam din cauza şocurilor. Mi-au spus că o să mă tortureze până când o să înnebunesc. Nu i-am crezut. În scurt timp însă, mi-au desfăcut picioarele şi mi-au ataşat fire electrice de organele genitale."[44] Murillo a mai adăugat că se mai afla cineva în acea cameră: un american care le spunea interogatorilor ce să o întrebe, căruia aceştia i se adresau cu *Dl. Mike*."[45]

Aceste dezvăluiri au dus la convocarea lui Richard Stolz, directorul adjunct CIA, la audierile Comisiei speciale a Senatului pe probleme de informaţii secrete, în cadrul cărora acesta a confirmat „participarea lui Caballero la un curs de resurse umane axat pe probleme de exploatare sau interogare."[46] Cotidianul *The Baltimore Sun* depune, în baza legii accesului liber la informaţie, o solicitare vizând publicarea suportului de curs folosit pentru instruirea unor oameni ca acest Caballero. Ani de-a rândul CIA refuză să răspundă acestei solicitări; până la urmă, sub ameninţarea chemării în judecată, la nouă ani după publicarea iniţială a articolului, Agenţia înmânează un manual pentru obţinerea de contrainformaţii prin interogare, intitulat *Kubark Counterintelligence Interrogation*. Titlul manualului este codificat; „Kubark" reprezintă, conform *The New York Times*, un criptonim, «KU» fiind un diptic aleatoriu, şi «BARK», numele de cod al CIA la vremea aceea." Mai recent, au existat speculaţii potrivit cărora acest „KU" s-ar referi, de fapt, la o ţară anume sau chiar la o activitate secretă.[47] Acest manual secret are 128 de pagini de instrucţiuni ce detaliază „interogarea surselor care rezistă cu dârzenie", fiind bazat îndeaproape pe cercetările comandate de programul MKUltra, în care experimentele făcute de doctorii Ewen Cameron şi Donald Hebb şi-au lăsat o puternică amprentă asupra conţinutului său. Metodele variază de la izolarea senzorială, la menţinerea (prizonierului) în poziţii incomode, de la acoperirea capetelor, până la provocarea durerii. (Manualul recunoaşte încă de la început faptul că aceste practici sunt ilegale, instruindu-i pe interogatori să solicite „în prealabil aprobarea superiorilor de la cartierul general... în următoarele circumstanţe: 1. Dacă urmează să se producă vătămare corporală. 2. Dacă urmează să fie folosite metode sau materiale medicale, chimice, sau *electrice* pentru a induce supunerea.")[48]

Manualul este datat 1963, anul în care se termină programul MKUltra, la doi ani după terminarea experimentelor lui Cameron, subvenţionate de CIA. Manualul pretinde că, dacă tehnicile sunt folosite corespunzător, acestea „vor distruge capacitatea de a rezista" a unei surse potrivnice. Acest lucru arată care era adevăratul scop al programului MKUltra: nu de a cerceta spălarea pe creier (aceasta nefiind mai mult decât un proiect secundar), ci de a structura ştiinţific un sistem destinat extragerii informaţiilor de la „sursele care opun rezistenţă".[49] Cu alte cuvinte, tortura.

Manualul menţionează pe prima pagină că urmează să descrie metode de interogare bazate pe „cercetări vaste, incluzând investigaţii ştiinţifice întreprinse de specialişti în domenii cu relevanţă directă". El reprezintă o epocă nouă de

tortură precisă și rafinată, superioară chinurilor sângeroase și inexacte care constituiseră standardul în domeniu, începând din vremea Inchiziției spaniole. În introducere se afirmă: „Serviciile secrete care se dovedesc capabile de a aduce cunoaștere modernă, pertinentă în slujba afacerilor sale, se bucură de un avantaj enorm comparativ cu serviciile care își întreprind afacerile clandestine în stilul secolului al XVIII-lea... nu mai este posibilă o discuție semnificativă despre interogare în absența unor referințe la cercetările psihologice efectuate în domeniu în ultimul deceniu."[50] Ceea ce urmează este un îndrumar de instrucțiuni elementare despre modul în care poate fi distrusă personalitatea umană.

Manualul include o secțiune extinsă despre izolarea senzorială și în care se face referință la „o serie de experimente efectuate la Universitatea McGill".[51] Aici este descris modul în care pot fi construite camere de izolare, notându-se totodată că „privarea de stimuli induce regresia, văduvind mintea subiectului de contactul cu lumea exterioară, ceea ce-i face să se concentreze asupra lor înșilor. În același timp, oferindu-i-se cu premeditare un anumit număr de stimuli pe durata interogării, subiectul regresat tinde să-l considere pe interogator o figură paternă."[52] Solicitarea făcută în baza Legii accesului liber la informație a dus totodată la eliberarea unei versiuni actualizate a acestui manual, destinate folosirii sale în America Latină — a cărui primă ediție este publicată în 1983. „Fereastra va trebui situată la o înălțime cât mai mare în perete, astfel încât să poată asigura blocarea luminii", se menționează aici.*[53]

Exact acesta este lucrul de care se temea Hebb: folosirea metodelor de izolare senzorială ca pe niște „tehnici formidabile de interogare". Astfel, esența formulei *Kubark* provine din munca lui Cameron și, mai ales, din rețeta sa destinată perturbării „imaginii spațio-temporale". Manualul descrie câteva din tehnicile perfecționate în subsolul Institutului Allan Memorial: „Principiul este ca sesiunile să fie planificate astfel încât să perturbe simțul de ordine cronologică... Unii dintre cei interogați pot fi regresați prin manipularea persistentă a timpului, întârziind și avansând ceasurile și prin servirea meselor la ore ciudate — variind între zece minute și zece ore din momentul servirii ultimei mese. Zilele și nopțile sunt amestecate."[54]

Lucrul care a captivat cel mai mult imaginația autorilor manualului *Kubark*, dincolo de orice tehnică individuală, l-a constituit felul în care Cameron și-a concentrat atenția asupra regresiei — ideea că prin privarea de sentimentul propriei identități, precum și a plasării în timp și spațiu, adulții pot fi transformați în niște copii dependenți, ale căror minți nu sunt altceva decât niște tăblițe goale de sugestibilitate. Autorii se întorc mereu la această temă. „Toate tehnicile întreprinse în scopul depășirii unui impas în interogare, întregul spectru al metodelor ce variază de la simpla izolare, până la hipnoză și folosirea narcoticelor, reprezintă metode fundamentale de grăbire a regresiei. Pe măsură ce persoana interogată alunecă de la maturitate către un stadiu infantil, toate trăsăturile de personalitate, acumulate sau structurate, își pierd coerența."

---

* Versiunea din 1983 a manualului este neîndoielnic destinată folosirii sale în săli de curs, fiind însoțită de întrebări populare și memento-uri prietenoase, de genul „Începeți fiecare sesiune cu bateriile încărcate".

Acesta este momentul în care prizonierul intră într-o stare de „şoc psihologic" sau de „animaţie suspendată", la care ne-am referit anterior, acel punct nevralgic pe care-l urmăreşte călăul „atunci când sursa este mult mai deschisă sugestiilor şi mult mai probabil dispusă să se supună."[55]

Alfred W. McCoy, profesor de istorie la Universitatea din Wisconsin, care a monografiat evoluţia torturii începând cu Inchiziţia, în cartea sa — *A Question of Torture: CIA Interrogation from the Cold War to the War on Terror* (O chestiune de tortură: Metodele CIA de interogare de la Războiul Rece până la Războiul împotriva terorii) — descrie formula manualului *Kubark* de inducere a şocului prin izolarea senzorială a subiectului, urmată de supraalimentarea senzorială a acestuia drept „prima revoluţie reală în ştiinţa crudă a durerii din ultimele trei secole".[56] Conform afirmaţiilor lui McCoy, această revoluţie nu s-ar fi putut petrece fără experimentele de la McGill, din anii '50. „Atâta vreme cât nu sunt luate în considerare excesele bizare ale doctorului Cameron, se poate spune că experimentele acestuia, bazate pe descoperirile anterioare ale doctorului Hebb, au pus bazele ştiinţifice ale celor două etape din metoda de tortură psihologică practicată de CIA."[57]

Oriunde a fost predată metoda *Kubark*, apar aceleaşi caracteristici inconfundabile, destinate inducerii, adâncirii şi menţinerii şocului: astfel, prizonierii sunt capturaţi în cele mai neplăcute şi mai dezorientante situaţii cu putinţă: în toiul nopţii, în raiduri întreprinse în zorii zilei, după cum instruieşte manualul. Ei sunt imediat legaţi la ochi, dezbrăcaţi şi bătuţi, după care sunt supuşi unei forme de izolare senzorială. Din Guatemala până în Honduras, din Vietnam până în Iran, din Insulele Filipine şi până în Chile, folosirea electroşocurilor este ubicuă.

Desigur, aceasta nu a fost determinată exclusiv de influenţa lui Cameron sau a programului MKUltra. Tortura reprezintă întotdeauna o combinaţie a tehnicilor învăţate şi a instinctului uman pentru brutalitate, care este asmuţit oriunde domneşte arbitrariul. Pe la mijlocul anilor '50, folosirea electroşocurilor (împotriva insurgenţilor capturaţi) constituie o practică de rutină pentru soldaţii francezi din Algeria, ei fiind deseori asistaţi de medici psihiatri.[58] În această perioadă, lideri militari francezi ţin cursuri de pregătire destinate instruirii studenţilor în privinţa tehnicilor de acest gen folosite în Algeria, la o şcoală a armatei americane din Fort Bragg, Carolina de Nord, şcoală specializată în „combaterea insurgenţei".[59] Încă un lucru care reiese clar este impresia lăsată asupra CIA de modelul particular creat de Cameron prin intermediul acestor supradoze de şoc, ce urmăreau nu doar să producă durere, ci aveau scopul specific de a eradica personalităţile structurate ale subiecţilor. În 1966, CIA trimite trei psihiatri la Saigon, înarmaţi cu un Page-Russell, maşinăria infernală preferată de Cameron; ea a fost folosită atât de agresiv, încât a omorât mai mulţi prizonieri. McCoy afirmă: „În consecinţă, aceştia testau, în condiţii de teren, dacă tehnicile destructurării întreprinse de Cameron la Universitatea McGill puteau într-adevăr schimba comportamentul oamenilor".[60]

Pentru agenţii secreţi americani, acest gen de abordare directă constituia o oportunitate rară. Începând din anii '70, rolul lor preferat este acela de mentor sau de instructor, şi nu de interogator direct. Mărturiile oferite de câţiva

supraviețuitori ai torturilor din America Centrală, din anii '70 și '80 sunt înțesate de mențiuni ale unor misterioși vorbitori de limbă engleză, care intră și ies din celule propunând întrebări și dând sfaturi interogatorilor. Dianna Ortiz, o călugăriță americană care a fost răpită și întemnițată în Guatemala, în 1989, a depus mărturie că oamenii care au violat-o și au ars-o cu mucuri de țigară țineau cont de părerea unui om care vorbea spaniola cu un puternic accent american, și căruia i se adresau cu apelativul de „boss".[61] Jeniffer Harbury, al cărei soț a fost torturat și ucis de un ofițer din Guatemala aflat pe statele de plată ale CIA, dă informații despre multe astfel de cazuri în semnificativa ei carte, *Truth, Torture and the American Way* (Adevăr, tortură și modalitatea americană de a face lucrurile).[62]

Deși sancționat de administrațiile succesive de la Washington, rolul jucat de Statele Unite în aceste războaie murdare trebuia, din motive evidente, să rămână secret. Tortura, indiferent dacă este fizică sau psihologică, violează flagrant prevederile Convențiilor de la Geneva, care interzic în mod absolut „orice formă de tortură sau cruzime"; în plus, Codul justiției militare americane interzice „oprimarea" sau tratarea prizonierilor cu „cruzime"[63]. Manualul *Kubark* avertizează, la pagina 2, asupra posibilității ca tehnicile descrise în el să creeze „un risc serios de implicare a utilizatorilor acestor tehnici în procese penale ulterioare", în timp ce versiunea din 1983 este chiar și mai directă: „Folosirea forței, a torturării mentale, a amenințărilor, a insultelor sau a expunerii (prizonierului) la un tratament neplăcut ori inuman ca adjuvant al interogării este interzisă prin lege, atât pe plan intern, cât și internațional."[64] Cu alte cuvinte, instrucțiunile erau ilegale, secrete prin natura lor. Pentru oricine ar fi pus întrebări, răspunsul era că agenții SUA instruiau niște studenți din țările aflate în curs de dezvoltare în vederea implementării unor metode moderne și profesioniste de menținere a ordinii, ei neputând astfel să fie trași la răspundere pentru „excesele" produse în afara orelor de curs.

Pe 11 septembrie 2001, toată insistența de a oferi dezmințiri plauzibile, devenită de acum tradițională, se duce pe apa sâmbetei. Atacurile teroriste asupra Turnurilor gemene și a Pentagonului au constituit genul de șoc care nu semăna cu nimic din tot ceea ce fusese imaginat în paginile manualului *Kubark*, însă efectele sale au fost remarcabil de similare: dezorientare profundă, frică și anxietate extremă, urmate de o regresie colectivă. Precum anchetatorul din *Kubark* care se substituie figurii paterne, administrația Bush profită cu promptitudine de starea generală de panică pentru a juca rolul de părinte protector, pregătit să folosească orice mijloace pentru a-și apăra „patria" și poporul ei vulnerabil. Schimbarea petrecută în strategia politică a SUA, încapsulată în declarația scandaloasă făcută de vicepreședintele Dick Cheney atunci când anunță punerea în mișcare a „părții întunecate", nu a semnalat începutul adoptării de către administrație a unor tactici care le-ar fi repugnat predecesorilor săi mai omenoși (de vreme ce prea mulți democrați au susținut ceea ce istoricul american Garry Wills numește particularitatea mitului american al „neprihănirii originare"[65]). Mai degrabă, schimbarea semnificativă petrecută în acest punct este că acțiunile care fuseseră anterior întreprinse prin intermediari, aflate la o distanță suficient de mare încât să se invoce

necunoştinţa de cauză, erau acum întreprinse direct şi apărate într-un mod lipsit de orice echivoc.

În ciuda zvonurilor care vorbesc despre externalizarea[v] torturii, adevărata inovaţie a administraţiei Bush a constituit-o internalizarea[vi] acesteia, în condiţiile în care prizonierii sunt acum torturaţi de către cetăţeni americani, în închisori americane, sau transportaţi în avioane americane, prin intermediul procedurii de luare în custodie în condiţii extraordinare[vii], către ţări terţe. Prin aceasta se diferenţiază regimul Bush: după atacurile din 11 septembrie, a îndrăznit să solicite, fără nicio ruşine, dreptul de a tortura oameni. Acest lucru a lăsat administraţia vulnerabilă la eventualitatea de a-i fi intentat caz penal, o problemă pe care a rezolvat-o schimbând legile ţării. Felul în care s-au desfăşurat evenimentele este acum bine cunoscut: Donald Rumsfeld, Secretarul de stat al apărării, decretează, mandatat de George Bush, că prizonierii capturaţi în Afganistan nu cad sub incidenţa prevederilor Convenţiilor de la Geneva deoarece sunt „combatanţi inamici", o părere confirmată de consilierul Casei Albe, Alberto Gonzales (care, ulterior, avea să devină Ministrul Justiţiei).[67] Apoi, Rumsfeld aprobă o serie de metode speciale de interogare, care să poată fi folosite în războiul împotriva terorii. Printre acestea se regăseau metodele descrise în manualele CIA, precum: „izolarea prizonierilor pentru perioade de până la 30 de zile", „privarea lor de lumină şi de stimuli auditivi", „deţinutului i se poate fixa o cagulă în timpul transportului şi interogării", „dezbrăcarea" şi „folosirea fobiilor individuale ale deţinutului (aşa cum poate fi frica de câini) pentru inducerea unei stări de stres".[67] Potrivit Casei Albe, tortura este încă interzisă — dar pentru a putea fi calificată drept tortură, durerea cauzată prizonierilor trebuia „să fie echivalentă în intensitate durerii care acompaniază rănirea fizică gravă, aşa cum se întâmplă în cazul în care organele vitale ale corpului uman încetează să mai funcţioneze."* [68] Conform noilor reguli,

---

[v] În orig. *outsourcing*, potrivit definiţiei oferite de compania Bluebyte, acest proces reprezintă „contractarea managementului unui proces, al cărui rezultat este controlat de client"; vezi http://www.bluebyteco.ro/outsourcing.shtml (*n.t.*)

[vi] În orig. *in-sourcing* sau, mai precis, realizarea din interior a întregului proces de instruire sau transfer al cunoştinţelor într-un domeniu; termenii propriu-zişi sunt împrumutaţi din limbajul economic, unde fragmentarea ciclului de producţie este ilustrată prin redefinirea limitelor dintre activităţile diferitelor servicii (*n.t.*)

[vii] În orig. *extraordinary rendition* (*n.t.*)

* Aflându-se sub presiunea combinată a Congresului, Senatului şi a Curţii Supreme a Statelor Unite, administraţia Bush este forţată să-şi modereze cât de cât poziţia, pentru a putea permite Congresului SUA să aprobe în 2006 legea Military Commissions Act. Dar, deşi Casa Albă foloseşte această nouă lege ca să anunţe că a renunţat la toate formele de tortură, ea lasă numeroase spaţii albe pentru a putea permite agenţilor şi contractorilor CIA să folosească în continuare izolarea şi bombardarea senzorială în acelaşi stil descris în manualul *Kubark*, precum şi o serie de alte tehnici „creative", incluzând între acestea simularea înecului („water-boarding"). Înainte să semneze promulgarea acestei legi, Bush ataşează o „declaraţie care acompaniază actul semnării", revendicându-şi dreptul „de a interpreta sensul şi aplicabilitatea Convenţiilor de la Geneva" după cum va dori. Cotidianul *The New York Times* descria această interpretare revizionistă ca pe „rescrierea unilaterală a peste 200 de ani de tradiţie juridică".

guvernul SUA este liber acum să folosească, în mod deschis și fără nicio teamă că-i vor fi intentate procese, metodele pe care le-a perfecționat în anii '50, în mare secret și disimulare. Astfel, în februarie 2006, Comitetul științific director al serviciilor secrete americane (*Intelligence Sciences Board*) — un departament de consiliere al CIA — publică un raport scris de unul dintre interogatorii veterani din Departamentul apărării. În acest raport se recomandă deschis „studierea atentă a manualului *Kubark* de către orice anchetator".[69]

Unul dintre primii oameni care au avut de-a face cu acest nou ordin a fost cetățeanul american José Padilla, fost membru al unei organizații de gangsteri. Arestat în mai 2002, la aeroportul O'Hare din Chicago, este pus sub acuzația de a fi intenționat să construiască o așa-numită „bombă murdară". Însă în loc să fie pus formal sub acuzare și să urmeze procesul juridic legal, Padilla este clasificat drept „combatant inamic", luându-i-se în acest fel toate drepturile civile. Dus la o închisoare din Charleston, Carolina de Sud, ce aparține marinei americane, Padilla susține că a fost injectat cu un drog, care ar fi putut fi LSD sau PCP, și supus unei izolări senzoriale intense: ținut într-o celulă minusculă cu geamuri opacizate, fiindu-i interzis să aibă ceas sau calendar; ochii îi erau acoperiți cu ochelari opaci și nu putea auzi vreun sunet, având urechile acoperite de căști de protecție. Padilla a fost ținut 1307 de zile în asemenea condiții, timp în care i-a fost interzis orice contact cu alte persoane în afara anchetatorilor, care, atunci când îl interogau, îi bombardau simțurile înfometate de orice stimuli cu lumini orbitoare și sunete deosebit de puternice.[70]

În decembrie 2006, lui Padilla i-a fost permisă o audiere la tribunal, deși la vremea aceea afirmațiile nefondate făcute împotriva sa în momentul arestării, potrivit cărora ar fi încercat să construiască o „bombă murdară", fuseseră date uitării. În schimb, el era acum acuzat de legături cu teroriștii, fără să aibă însă posibilitatea de a se apăra: conform declarațiilor făcute de experți, tehnicile de regresie *à la* Cameron își atinseseră pe deplin scopul, distrugând adultul care fusese odată. „Torturarea prelungită la care a fost supus Dl Padilla i-a produs leziuni grave, atât mentale, cât și fizice", a afirmat avocatul său în fața completului de judecată. „Tratamentul la care l-a supus guvernul pe Dl Padilla i-a răpit acestui om personalitatea." În evaluarea făcută de un medic psihiatru, acesta conchide că lui Padilla „îi lipsește capacitatea de a fi martor al apărării".[71] În ciuda acestei evaluări, judecătorul numit de Bush în acest proces insistă că Padilla are capacitatea de a fi judecat. Ceea ce face ca acest caz să fie ieșit din comun este tocmai faptul că acest om beneficiază de un proces public. Mii de alți prizonieri încarcerați în închisorile americane — care nu sunt însă, la fel ca Padilla, cetățeni americani — au fost supuși unui regim de tortură similar, fără să beneficieze de dimensiunea publică a unui proces civil.

Sunt mulți cei care suferă în Guantanamo. Mamdouh Habib, un australian care a fost încarcerat aici, spune că „Guantanamo Bay este un experiment... iar ceea ce experimentează ei acolo este spălarea pe creier"[72]. Într-adevăr, în mărturiile, reportajele și fotografiile din Guantanamo, pare că institutul Allan Memorial al anilor '50 ar fi fost transportat în Cuba. Atunci când sunt încarcerați pentru prima dată, prizonierii sunt puși într-o izolare senzorială extremă, fiindu-le puse glugi pe capete, ochelari opaci și căști uriașe pentru a bloca orice sunet. Ei sunt lăsați luni de zile în izolare totală, întreruptă doar

pentru a fi bombardaţi senzorial cu lătrături de câini, lumini de stroboscop şi interminabile „bucle" auditive cu înregistrări de copii plângând, muzică dată la maxim şi pisici mieunând.

Pentru mulţi dintre prizonieri, efectele acestor tehnici au fost echivalente cu cele de la institutul Allan, în anii '50: regresie totală. Unul dintre prizonierii eliberaţi, un cetăţean britanic, le-a spus avocaţilor săi că există acum o întreagă aripă a închisorii, Delta Bloc, rezervată pentru „cel puţin cincizeci" de prizonieri, care sunt ţinuţi într-o permanentă stare de psihoză.[73] Într-o scrisoare desecretizată, trimisă de FBI Pentagonului, este descrisă starea unui prizonier foarte important, „care fusese ţinut în izolare extremă mai mult de trei luni" şi care „dădea dovada unui comportament compatibil unei traume psihologice extreme (vorbind cu persoane inexistente, auzind voci, ghemuindu-se ore întregi în celulă acoperit doar cu un cearşaf)"[74]. James Lee, un fost preot militar musulman care a lucrat la Guantanamo, afirma că prizonierii din Delta Bloc manifestau simptome clasice de regresie extremă. „Mă opream să vorbesc cu ei, iar ei îmi răspundeau, cu o voce de copil, ceva total lipsit de logică. Mulţi dintre ei cântau cu voce tare, repetând la nesfârşit aceleaşi cântece puerile. Unii dintre ei stăteau deasupra cadrelor de metal ale paturilor, purtându-se de parcă ar fi fost copii, aducându-mi aminte de jocul Regele muntelui pe care-l jucam cu fraţii mei când eram mici." Situaţia s-a înrăutăţit vădit atunci când 165 de prizonieri au fost transferaţi într-o nouă aripă a închisorii, cunoscută sub numele de Camp Six, unde celulele de izolare din oţel nu permiteau niciun contact uman. Sabin Willet, avocatul mai multor prizonieri de la Guantanamo, avertiza că dacă această situaţie avea să continue, „Veţi avea în curând un azil de nebuni".[75]

Grupurile care militează pentru drepturile omului scot în evidenţă faptul că Guantanamo, pe cât este de îngrozitor, rămâne cea mai bună unitate dintre toate centrele de interogare gestionate de americani, dar aflate în afara graniţelor SUA, deoarece permite o monitorizare limitată a ceea ce se petrece din partea Crucii Roşii şi a avocaţilor prizonierilor. Un număr necunoscut de prizonieri a dispărut în reţeaua aşa-numitelor „locuri negre" răspândite în întreaga lume sau au fost livraţi de agenţi americani unor închisori din străinătate, prin intermediul procedurii de luare în custodie în condiţii extraordinare. Prizonierii care au reuşit să supravieţuiască acestor coşmaruri au mărturisit că au luat cunoştinţă cu întregul arsenal al tacticilor de şoc *à la* Cameron.

Clericul italian Hassan Mustafa Osama Nasr a fost răpit chiar de pe străzile din Milano de un grup format din agenţi CIA şi membri ai serviciilor secrete italiene. „Nu am înţeles nimic din ceea ce s-a petrecut în acel moment", avea să scrie ulterior. „Au început să mă lovească în stomac şi pe tot corpul. Mi-au înfăşurat tot capul şi faţa cu bandă scotch, după care au tăiat găuri în dreptul nasului şi gurii ca să pot respira." A fost transportat de urgenţă în Egipt, unde a fost încarcerat într-o celulă fără lumină, în care „gândacii şi şobolanii treceau peste corpul meu", timp de 14 luni. Nasr a rămas închis în Egipt până în februarie 2007, reuşind să strecoare afară din închisoare o scrisoare de 11 pagini scrise de mână în care detalia abuzul la care a fost supus.[76]

El descrie cum a fost torturat în mod repetat prin electroșocuri. Potrivit cotidianului *The Washington Post*, a fost „legat în curele de un grilaj de fier poreclit «mireasa» și apoi fulgerat cu bastoane cu șocuri electrice". Apoi, „imobilizat de o saltea udă, întinsă pe podea. În timp ce un anchetator stătea pe un scaun de lemn, cocoțat pe umerii prizonierului, un altul acționa un comutator, trimițând șocuri electrice prin arcurile saltelei."[77] De asemenea, potrivit declarațiilor organizației Amnesty International, i-au fost aplicate electroșocuri în testicule.[78]

Există motive să credem că folosirea torturii cu electroșocuri asupra prizonierilor capturați de americani nu este un incident izolat, o situație care este trecută cu vederea în mai toate discuțiile pe tema posibilității ca SUA să practice tortura, sau doar „interogatoriul creativ". Jumah al-Dossari, un prizonier în Guantanamo, care a încercat de nenumărate ori să se sinucidă, a declarat avocatului său, sub semnătură, că în perioada în care s-a aflat în custodia SUA, în Kandahar, „anchetatorul a adus cu el un aparat mic, de mărimea unui telefon mobil, destinat producerii de șocuri electrice. Acesta a început apoi să mi-l aplice pe față, pe spate, pe membre și pe organele genitale."[79] Un tratament similar îi este aplicat tot în Kandahar și lui Murat Kurnaz, din Germania. „La început nu existau niciun fel de reguli. Aveau dreptul să facă orice. Ne băteau tot timpul. Foloseau electroșocuri. Mă țineau cu capul în apă."[80]

Eșecul reconstrucției

Către sfârșitul primei noastre întâlniri, am rugat-o pe Gail Kastner să-mi spună mai multe despre „visele electrice" pe care le avea. Mi-a spus atunci că visa deseori șiruri de pacienți intrând și ieșind din somnul indus de droguri. „Aud oameni țipând, gemând, văitându-se, oameni spunând «Nu, nu, nu». Îmi amintesc cum era să mă trezesc în acea cameră, transpirată toată, mi-era greață și îmi venea să vomit și aveam o senzație deosebit de ciudată: era ca și cum aveam o gâlmă, nu un cap." Descriindu-mi toate acestea, Gail păru dintr-o dată să se fi dus undeva foarte departe, prăbușită în fotoliul ei albastru și cu respirația transformată într-o sforăială. Pleoapele i se coborâră și în spatele lor îi vedeam ochii palpitând cu repeziciune. Și-a pus mâna la tâmpla dreaptă și a spus cu o voce groasă, de om drogat „Trăiesc o reîntoarcere în timp. Trebuie să îmi distragi atenția. Vorbește-mi despre Irak, spune-mi cât era de rău acolo."

Mi-am bătut capul să găsesc o poveste de război potrivită acestei circumstanțe neobișnuite și am început să-i povestesc ceva relativ blând despre viața în Zona Verde. Fața lui Gail s-a relaxat treptat, iar respirația i s-a adâncit. Ochii ei albaștri s-au fixat din nou asupra mea. „Îți mulțumesc", mi-a spus. „Am avut o reîntoarcere în timp."

„Știu."

„Cum să poți ști?"

„Pentru că mi-ai spus tu."

S-a aplecat și a scris ceva pe o bucățică de hârtie.

În seara aceea, după ce am plecat de la Gail, m-am tot gândit la ceea ce nu-i spusesem atunci când mă întrebase despre Irak. Ceea ce aș fi vrut să-i spun și

nu am putut era faptul că persoana ei îmi amintea de Irak; că nu mă puteam stăpâni să simt că tot ceea ce i se întâmplase ei, o persoană şocată, şi tot ceea ce se întâmplase cu acea ţară, şocată la rândul ei, aveau, într-o oarecare măsură, legătură: erau manifestări diferite ale aceleiaşi logici terifiante.

Teoriile lui Cameron se bazau pe ideea că şocarea pacienţilor săi într-o stare haotică de regresiune ar trebui să creeze precondiţiile „renaşterii" lor ca cetăţeni model. Dar pe Gail, cu amintirile şi coloana vertebrală distruse deopotrivă, nu o ajută să ştie acum că, în sinea lui (întrevăzută în scrierile sale), Cameron considera actele de distrugere ca fiind acte de creaţie, un dar pe care-l făcea pacienţilor aflaţi sub continua lui remodelare, de a se naşte din nou.

Din acest punct de vedere, Cameron reprezintă un eşec de proporţii. Indiferent cât de mult şi-ar fi regresat pacienţii, aceştia păreau să nu accepte şi să nu asimileze mesajele audio, repetate la nesfârşit. Deşi s-a dovedit a fi un geniu al distrugerii oamenilor, nu i-a putut reface aşa cum visa. Un studiu de urmărire a rezultatelor asupra pacienţilor de la institutul Allan Memorial, întreprins după plecarea lui Cameron, a arătat că 75% din ei se aflau într-o stare cu mult mai proastă decât la începutul tratamentului. Dintre pacienţii care avuseseră un loc de muncă înainte de spitalizare, mai mult de jumătate erau acum incapabili să mai aibă o slujbă, iar mulţi, precum Gail, sufereau de pe urma unei serii de boli fizice şi psihologice. „Pilotarea psihică" nu a funcţionat câtuşi de puţin, iar Institutul Allan Memorial a interzis în cele din urmă această practică.[81]

Problema — evident, privită retrospectiv — a constituit-o premisa pe care s-a bazat întreaga sa teorie: ideea că, înainte ca pacientul să se poată vindeca, tot ceea ce existase anterior trebuie eradicat. Cameron era convins că dacă ar fi putut anula obiceiurile, tiparele de gândire, amintirile pacienţilor, ar fi putut obţine o tablă nescrisă şi pură. Numai că, indiferent de obstinaţia cu care îşi şoca, droga şi dezorienta pacienţii, tot nu reuşea să se apropie de ţintă. Toate aceste întreprinderi păreau să aibă un efect contrar celui scontat: cu cât sfărâma mai tare, cu atât mai zdruncinaţi deveneau pacienţii. Minţile lor nu deveneau „curate"; mai degrabă erau un dezastru, cu amintiri fracturate şi încrederea trădată.

Capitalismul dezastrelor împărtăşeşte aceeaşi inabilitate de a face distincţia între distrugere şi creaţie, între rănire şi vindecare. Este o senzaţie pe care am trăit-o deseori pe când scanam cu nervozitate cicatricele din peisaj în căutarea următoarei explozii. Crezând cu fervoare în puterile şocului de a răscumpăra păcatele, arhitecţii invaziei americano-britanice şi-au imaginat că forţa cu care vor lovi va fi atât de năucitoare şi de covârşitoare, încât irakienii vor intra într-un fel de animaţie suspendată, similară celei descrise în *Kubark*. În acest moment favorabil, invadatorii Irakului aveau să dezlănţuie încă un set de şocuri — de data aceasta economice —, care urmau să creeze un model pentru democraţia pieţei libere pe această tablă nescrisă a Irakului postbelic.

Dar nici vorbă de vreo tablă nescrisă; doar moloz şi oameni distruşi şi furioşi, care, atunci când rezistau, erau loviţi de mai multe şocuri, unele asemănătoare celor întreprinse asupra lui Gail Kastner cu atâţia ani în urmă. „Suntem extraordinar de buni la distrugerea lucrurilor. Numai că ziua când voi putea petrece mai mult timp reconstruind, decât luptându-mă cu inamicul, va fi o zi cu adevărat grozavă", afirma generalul Peter W. Chiarelli, comandantul

Primei divizii de cavalerie a armatei SUA, la un an și jumătate după încheierea oficială a războiului.[82] Acea zi nu a venit niciodată. Precum Cameron, acești doctori ai șocului din Irak pot distruge, dar nu par să fie în stare să reconstruiască ceva.

NOTE

[1] Cyril J. C. Kennedy și David Anchel, „Regressive Electric-Shock in Schizophrenics Refractory to Other Shock Therapies", revista *Psychiatric Quarterly 22,* nr. 2 (aprilie 1948): 318.

[2] Ugo Cerletti, „Electroshock Therapy", Journal of Clinical and Experimental Psychopathology and Quarterly Review of Psychiatry and Neurology 15 (septembrie 1954): 192-193.

[3] Judy Foreman, „How CIA Stole Their Minds", *Boston Globe,* octombrie 1998; Stephen Bindman, „Brainwashing Victims to Get $100000", *Gazette* (Montreal), 18 noiembrie 1992.

[4] Gordon Thomas, *Journey into Madness* (New York: Bantam Books, 1989), 148.

[5] Harvey M. Weinstein, *Psychiatry and the* CIA: *Victims of Mind Control* (Washington, DC: American Psychiatric Press, 1990), 92, 99.

[6] D. Ewen Cameron, „Psychic Driving", *American Journal of Psychiatry* 112, nr. 7 (1956): 502-509.

[7] D. Ewen Cameron și S. K. Pande, „Treatment of the Chronic Paranoid Schizophrenic Patient", *Canadian-Medical Association Journal* 78 (15 ianuarie 1958): 95.

[8] Aristotel, „Despre suflet" „On the Soul, Book III", în *Aristotle I. Great Books of the Western World,* vol. 8, ed. Mortimer J. Adler, trad. W. D. Ross (Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1952), 662.

[9] Berton Rouché, „As Empty as Eve", *The New Yorker,* 9 septembrie 1974.

[10]. D. Ewen Cameron, „Production of Differential Amnesia as a Factor in the Treatment of Schizophrenia", *Comprehensive Psychiatry* 1, nr. 1 (1960): 32-33

[11] D. Ewen Cameron, J. G. Lohrenz și K. A. Handcock, „The Depatterning Treatment of Schizophrenia", *Comprehensive Psychiatry* 3, nr. 2 (1962): 67.

[12] Cameron, „Psychic Driving", 503-504.

[13]. Weinstein, *Psychiatry and the CIA,* 120. Notă de subsol: Thomas, Journey into Madness, 129.

[14] „CIA, Memorandum for the Record, Subject: Project ARTICHOKE", 31 ianuarie 1975, www.gwu.edu/~nsarchiv

[15]. Alfred W. McCoy, „Cruel Science: CIA Torture & Foreign Policy", *New England Journal of Public Policy* 19, nr. 2 (Winter 2005): 218.

[16] Alfred W. McCoy, *A Question of Torture: CIA Interrogation, from the Cold War to the War on Terror* (New York: Metropolitan Books, 2006), 22, 30.

[17] Printre cei cărora le-a fost administrat LSD în această perioadă de experimentare s-au aflat și prizonierii de război nord-coreeni; un grup de pacienți de la un centru de dezintoxicare din Lexington, statul Kentucky; șapte mii de soldați americani de la Edgewood Chemical Arsenal, din statul Maryland; și prizonieri de la închisoarea californiană Vacaville. Ibid., 27, 29.

[18] „[Într-o] notă anonimă, scrisă de mână și descoperită în arhive, sunt numiți Dr. Caryl Haskins și comandorul R. J. Williams drept reprezentanții CIA la întâlnire." David Vienneau, „Ottawa Paid for '50s Brainwashing Experiments, Files Show", *Toronto Star,* 14 aprilie 1986; „Minutes of June 1, 1951, întâlnire Canada/US/UK Re: Communist

'Brainwashing' Techniques during the Korean War", întâlnire de la hotelul Ritz-Carlton, Montreal, 1 iunie 1951, pag. 5.

[19] D. O. Hebb, W. Heron şi W. H. Bexton, *Annual Report*, Contract DRB X38, Experimental Studies of Attitude, 1953.

[20] *Defense Research Board Report to Treasury Board*, 3 august 1954, desecretizat, 2.

[21] „Distribution of Proceedings of Fourth Symposium, Military Medicine, 1952", desecretizat.

[22] Zuhair Kashmeri, „Data Show CIA Monitored Deprivation Experiments", *Globe and Mail* (Toronto), 18 februarie 1984.

[23] *Ibid.*

[24] Hebb, Heron şi Bexton, *Annual Report*, Contract DRB X38, 1-2.

[25] Juliet O'Neill, „Brain Washing Tests Assailed by Experts", *Globe and Mail* (Toronto), 27 noiembrie 1986.

[26] Weinstein, *Psychiatry and the CIA*, 122. Thomas, *Journey into Madness*, 103; John D. Marks, *The Search for the Manchurian Candidate: The CIA and Mind Control* (New York: Times Books, 1979), 133.

[27] R. J. Russell, L. G. M. Page şi R. L. Jillett, „Intensified Electroconvulsant Therapy", *Lancet* (5 decembrie 1953): 1178.

[28] Cameron, Lohrenz şi Handcock, „The Depatterning Treatment of Schizophrenia", 68.

[29] Cameron, „Psychic Driving", 504.

[30] Thomas, *Journey into Madness*, 180.

[31] D. Ewen Cameron et al., „Sensory Deprivation: Effects upon the Functioning Human in Space Systems", *Symposium on Psychophysiological Aspects of Space Flight*, ed. Bernard E. Flaherty (New York: Columbia University Press, 1961), 231; Cameron, „Psychic Driving", 504.

[32] Marks, *The Search for the Manchurian Candidate*, 138.

[33] Cameron şi Pande, „Treatment of the Chronic Paranoid Schizophrenic Patient", 92.

[34] D. Ewen Cameron, „Production of Differential Amnesia as a Factor in the Treatment of Schizophrenia", 27.

[35] Thomas, *Journey into Madness*, 234.

[36] Cameron et al., „Sensory Deprivation", 226, 232.

[37] Lawrence Weschler, *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990), 125.

[38] Interviu apărut în revista canadiană *Weekend*, citată în Thomas, *Journey into Madness*, 169.

[39] Cameron, „Psychic Driving", 508.

[40] Cameron cita un alt cercetător, Norman Rosenzweig, pentru a-şi susţine teza. Cameron et al., „Sensory Deprivation", 229.

[41] Weinstein, *Psychiatry and the CIA*, 222.

[42] „Project MKUltra, The CIA's Program of Research in Behavioral Modification", Audierile comune ale Comisiei speciale pentru informaţii secrete şi ale sub-Comisiei pentru sănătate şi cercetare ştiinţifică aparţinând Comitetului pentru resurse umane, Senatul Statelor Unite, cel de-al 95-lea Congres, prima sesiune, 3 august 1977. Citat în Weinstein, *Psychiatry and the CIA*, 178.

[43] *Ibid.*, 143.

[44] James LeMoyne, „Testifying to Torture", *New York Times*, 5 iunie 1988.

[45] Jennifer Harbury, *Truth, Torture and the American Way: The History and Consequences of U.S. Involvement in Torture* (Boston: Beacon Press, 2005), 87.

[46] Comisia specială pentru informaţii secrete a Senatului, „Transcript of Proceedings before the Select Committee on Intelligence: Honduran Interrogation Manual Hearing", 16

iunie 1988 (Box 1 CIA Training Manuals, Folder: Interrogation Manual Hearings, National Security Archives). Citat în McCoy, *A Question of Torture*, 96.

[47] Tim Weiner, „Interrogation, C.I.A.-Style", *New York Times*, 9 februarie 1997; Steven M. Kleinman, „KUBARK Counterintelligence Interrogation Review: Observations of an Interrogator", februarie 2006, în *Intelligence Science Board, Educing Information* (Washington D.C.: National Defense Intelligence College, decembrie 2006), 96.

[48] Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation*, July 1963, paginile 1 și 8. Manualul desecretizat este diponibil în totalitate la Arhivele Securității Naționale, www.gwu.edu/~nsarchiv. Subliniere adăugată.

[49] *Ibid.*, 1, 38.

[50] *Ibid.*, 1-2.

[51] *Ibid.*, 88.

[52] *Ibid.*, 90

[53] Agenția Centrală de Informații (CIA), *Human Resource Exploitation Training Manual-1983.* Manualul desecretizat este diponibil în totalitate de la Arhivele Securității Naționale www .gwu.edu/~nsarchiv. Notă de subsol: *ibid.*

[54] Agenția Centrală de Informații (CIA), *Kubark Counterintelligence Interrogation*, iulie 1963, 49-50, 76-77.

[55] *Ibid.*, 41, 66.

[56] McCoy, *A Question of Torture*, 8.

[57] McCoy, „Cruel Science", 220

[58] Frantz Fanon, *A Dying Colonialism*, trad. Haakon Chevalier (1965, repr. New York: Grove Press, 1967), 138

[59] Pierre Messmer, Ministrul francez al apărării între 1960 și 1969, afirmă că americanii i-au invitat pe francezi să instruiască soldați în SUA. În consecință, generalul Paul Aussaresses, cel mai notoriu și mai îndârjit dintre experții francezi în domeniul torturii, merge la Fort Bragg să instruiască soldați americani în privința tehnicilor de „prindere, interogare și tortură". *Death Squadrons: The French School*, documentar în regia lui Marie-Monique Robin (Ideale Audience, 2003).

[60] McCoy, *A Question of Torture*, 65.

[61] Dianna Ortiz, *The Blindfold's Eyes* (New York: Orbis Books, 2002), 32.

[62] Harbury, *Truth, Torture and the American Way.*

[63] Organizația Națiunilor Unite, *Convenția de la Geneva privitoare la Tratamentul prizonierilor de război*, adoptată în 12 august 1949, www.ohchr.org; *Uniform Code of Military justice*, sub-capitolul 10: Articole Punitive, secțiunea 893, articolul 93, www.au.af.mil.

[64] Agenția Centrală de Informații (CIA), *Kubark Counterintelligence Interrogation*, 2; Central Intelligence Agency, *Human Resource Exploitation Training Manual*, 1983.

[65] Craig Gilbert, „War Will Be Stealthy", *Milwaukee Journal Sentinel*, 17 septembrie 2001; Garry Wills, *Reagan's America: Innocents at Home* (New York: Doubleday, 1987), 378.

[66] Katharine Q. Seelye, „A Nation Challenged", *New York Times*, 29 martie 2002; Alberto R. Gonzales, *Memorandum for the President*, 25 ianuarie 2002, www.nsbc.msn.com.

[67] Jerald Phifer, „Subject: Request for Approval of Counter-Resistance Strategies", *Memorandum for Commander, Joint Task Force 170*, 11 octombrie 2002: 6. Desecretizat, www.npr.org.

[68] Ministerul Justiției din SUA, Biroul Consilierilor Juridici, Biroul Asistentului Procurorului General, *Memorandum for Alberto R. Gonzales, Counsel to the President*, 1 august 2002, www.washingtonpost.com. Notă de subsol: „Military Commissions Act of 2006", sub-capitolul VII, Sec. 6, thomas.loc.gov; Alfred W. McCoy, „The U.S. Has a History of Using Torture", History News Network, George Mason University, 4 decembrie 2006, www.hnn.us; „The Imperial Presidency at Work", *New York Times*, 15 ianuarie 2006.

[69] Kleinman, „KUBARK Counterintelligence Interrogation Review", 95.

[70] Dan Eggen, „Padilla Case Raises Questions about Anti-Terror Tactics", *Washington Post*, 19 noiembrie 2006.

[71] Curt Anderson, „Lawyers Show Images of Padilla in Chains", Associated Press, 4 decembrie 2006; John Grant, „Why Did They Torture Jose Padilla", *Philadelphia Daily News*, 12 decembrie 2006.

[72] AAP, „US Handling of Hicks Poor: PM", *Sydney Morning Herald*, 6 februarie 2007.

[73] Shafiq Rasul, Asif Iqbal and Rhuhel Ahmed, *Composite Statement: Detention in Afghanistan and Guantanamo Bay* (New York: Center for Constitutional Rights, 26 iulie 2004), 95, www.ccr-ny.org.

[74] Adam Zagorin şi Michael Duffy, „Inside the Interrogation of Detainee 063", *Time*, 20 iunie 2005.

[75] James Yee şi Aimee Molloy, *For God and Country: Faith and Patriotism under Fire* (New York: Public Affairs, 2005), 101-102; Tim Golden şi Margot Williams, „Hunger Strike Breaks Out at Guantanamo", *New York Times*, 8 aprilie 2007.

[76] Craig Whitlock, „In Letter, Radical Cleric Details CIA Abduction, Egyptian Torture", *Washington Post*, 10 noiembrie 2006

[77] *Ibid.*

[78] Amnesty International, „Italy, Abu Omar: Italian Authorities Must Cooperate Fully with All Investigations", Public Statement, 16 noiembrie 2006, www.amnesty.org.

[79] Jumah al-Dossari, „Days of Adverse Hardship in U.S. Detention Camps—Testimony of Guantanamo Detainee Jumah al-Dossari", Amnesty International, 16 decembrie 2005.

[80] Mark Landler şi Souad Mekhennet, „Freed German Detainee Questions His Country's Role", *New York Times*, 4 noiembrie 2006.

[81] A. E. Schwartzman şi P. E. Termansen, „Intensive Electroconvulsive Therapy: A Follow-Up Study", *Canadian Psychiatric Association Journal* 12, nr. 2 (1967): 217.

[82] Erik Eckholm, „Winning Hearts of Iraqis with a Sewage Pipeline", *New York Times*, 5 septembrie 2004.

ȘOCUL PRODUS DE CELĂLALT DOCTOR
MILTON FRIEDMAN ȘI CĂUTAREA UNUI LABORATOR *LAISSEZ-FAIRE*

Tehnocrații (economici) ar putea fi capabili să structureze o reformă a sistemului de impozitare pe aici, o nouă lege a asigurărilor sociale pe dincolo, să modifice un regim de schimb valutar pe altundeva, dar ceea ce nu au niciodată la dispoziție este confortul oferit de un stat curat, în care să poată planta, gata înflorit, dacă pot să mă exprim astfel, întregul cadru de politici economice pe care l-ar prefera.

— Arnold Harberger, profesor de economie la Universitatea din Chicago, 1998[1]

Puține medii academice au fost atât de mitologizate ca departamentul de economie al Universității din Chicago, în anii '50: un loc în care conștiința propriei valori ca școală era ridicată la rang de Școală de gândire. Rolul său depășea simpla instruire a studenților, creând și dezvoltând ceea ce devenise Școala de economie de la Chicago, invenția unui grup elitist de academicieni conservatori ale căror idei reprezentau un bastion revoluționar împotriva „dirijismului" economic al vremii. Să pătrunzi dincolo de ușile Facultății de Științe Sociale, pe sub emblema pe care stătea scris „Știința înseamnă măsurătoare", și în legendara sală de mese, unde studenții își testau forța intelectuală îndrăznind să își provoace titanicii profesori, însemna că-ți dorești mult mai mult decât prozaica diplomă academică. Că vrei să intri în luptă. Gary Becker, economistul conservator laureat al Premiului Nobel afirma: „Eram războinicii care se luptau cu majoritatea celorlalți din această profesie."[2]

La fel ca departamentul de psihiatrie al Universității McGill, condus în perioada aceea de Ewen Cameron, departamentul de științe economice al Universității din Chicago se afla sub jugul unui om carismatic și ambițios, a cărui misiune era de a-și revoluționa profesia. Omul acesta era Milton Friedman. Deși a avut mulți mentori și colegi care credeau tot atât de tare ca și el în ultra *laissez-faire*, ceea ce a dat în ultimă instanță școlii fervoarea revoluționară a fost energia lui. „Lumea mă întreba tot timpul: «De ce ești atât de emoționat? Mergi cumva să te întâlnești cu vreo femeie frumoasă?»" povestește Becker. „Le răspundeam: «Nu, merg la un curs de economie!» Să fii studentul lui Milton era un lucru cu adevărat magic."[3]

Misiunea lui Friedman, ca și cea a lui Cameron, era bazată pe fantezia reîntoarcerii la o stare de sănătate „naturală", când totul se afla în echilibru, înainte ca interferențele umane să creeze tipare distorsionate. În timp ce

Cameron visa la reîntoarcerea minţii umane la acea stare imaculată, Friedman visa la destructurarea societăţilor, la întoarcerea lor în stadiul pur al capitalismului, curăţat de toate întreruperile, fie ele reglementări guvernamentale, bariere comerciale sau interese consolidate. Ca şi Cameron, Friedman era convins că atunci când economia era grav distorsionată, singurul mod de a atinge starea originară paradiziacă[i] era prin cauzarea unor şocuri dureroase: numai un „medicament amar" putea elibera economia de aceste distorsionări şi structuri defectuoase. Cameron folosea electroşocuri în acest scop, Friedman, strategiile politice, tratamentul de şoc pe care-l recomanda politicienilor din ţările aflate în dificultate. Spre deosebire de Cameron însă, care era capabil să-şi aplice instantaneu teoriile fără să ceară acordul pacienţilor săi, Friedman a avut nevoie de două decenii şi câteva turnuri neaşteptate ale istoriei ca să-şi poată pune în aplicare în lumea reală fanteziile de ştergere radicală şi re-creare.

Frank Knight, unul dintre fondatorii teoriilor economice ale Şcolii de la Chicago, credea că profesorii ar trebui să „întipărească" în studenţii lor credinţa că fiecare teorie economică reprezintă o „trăsătură sacră a sistemului", nu o ipoteză supusă dezbaterii.[4] Esenţa unor asemenea precepte sacre era faptul că forţele economice ale cererii, ofertei, inflaţiei şi şomajului erau asemănătoare forţelor naturii, fixe şi imuabile. În piaţa cu adevărat liberă imaginată în cursurile de la Chicago, aceste forţe existau într-un echilibru perfect, în care oferta se raportează la cerere exact în acelaşi fel în care luna determină mareea. În cazul în care economiile sufereau din cauza inflaţiei crescute, acest lucru era cauzat, conform teoriei monetariste stricte a lui Friedman, de faptul că politicienii nechibzuiţi permiseseră sistemului să se umple cu masă monetară, în loc să lase piaţa să îşi găsească echilibrul. Aşa cum se autoreglează ecosistemele, menţinându-şi astfel echilibrul, piaţa ar putea la rândul ei, în absenţa interferenţelor, să creeze numărul necesar de produse, la preţurile corespunzătoare, produse de lucrători plătiţi cu exact acele salarii care să le permită să cumpere acele produse: o Grădină a Raiului cu nenumărate locuri de muncă, creativitate nelimitată şi inflaţie zero.

Potrivit sociologului Daniel Bell, de la Universitatea Harvard, această dragoste pentru un sistem idealizat reprezintă calitatea definitorie a tuturor reţetelor radicale centrate pe economia pieţei libere. Capitalismul este conceput ca un „sistem de mişcări cu lagăre de rubin" sau un „mecanism celest... o lucrare de artă, aşa de convingătoare, încât te duce cu gândul la vestitele picturi ale lui Apelles, cel care a pictat un ciorchine de struguri atât de realist, încât păsările se repezeau la el să-l ciugulească."[5]

Pentru Friedman şi colegii săi provocarea a constituit-o dovedirea faptului că o piaţă reală poate funcţiona conform seducătorului model creat de ei. Friedman s-a mândrit mereu că abordează economia ca pe o ştiinţă, la fel de grea şi de riguroasă ca fizica sau chimia. Numai că oamenii de ştiinţă pot apela la comportamentul elementelor constitutive pentru a-şi dovedi teoriile.

---

[i] În orig *prelapsarian*, adică dintr-o perioadă anterioară izgonirii lui Adam şi a Evei din Rai. (*n.t.*)

Friedman nu putea apela la nicio economie reală care să dovedească faptul că, dacă toate „distorsionările" ar fi eliminate, ceea ce ar rămâne ar fi o societate perfect sănătoasă, deoarece nicio țară din lume nu îndeplinea criteriile unui sistem *laissez-faire* perfect. Incapabili să își testeze teoriile în bănci centrale sau în ministere ale comerțului, Friedman și colegii săi au fost nevoiți să se mulțumească cu a-și testa modelele ingenioaselor și complicatele ecuații matematice simulate pe computer în atelierele aflate la subsolul Facultății de Științe Sociale.

Dragostea pentru numere și sisteme l-a îndrumat pe Friedman către economie. În autobiografia sa, el afirmă că a trăit momentul epifaniei în liceu, atunci când profesorul de geometrie a scris pe tablă teorema lui Pitagora, după care, impresionat de eleganța ei, a citat din *Odă la o urnă grecească*, de John Keats: „Frumusețea este adevăr, adevărul frumusețe — aceasta este tot / Ce știți pe Pământ și tot ce trebuie să știți."[6] Friedman a transmis câtorva generații de specialiști în economie tocmai această dragoste extatică pentru un sistem frumos și atotcuprinzător, alături de o căutare a simplității, a eleganței și a rigorii.

Ca toate credințele fundamentaliste, economia Școlii de la Chicago este, pentru adevăratii ei credincioși, un cerc închis. Se pornește de la premisa că piața liberă este un sistem științific perfect, în care indivizii, acționând conform propriilor dorințe egoiste, creează un beneficiu maxim pentru toată lumea. Reiese inevitabil că, dacă ceva nu este în regulă într-o economie de piață — inflație mare sau o rată ridicată a șomajului —, acest lucru se petrece deoarece piața nu este cu adevărat liberă. Trebuie să existe o oarecare interferență, o anumită distorsionare a sistemului. Soluția Școlii de la Chicago este mereu aceeași: o aplicare mai strictă și mai completă a principiilor fundamentale.

La moartea lui Friedman, în 2006, autorii necrologurilor au încercat să rezume amploarea moștenirii lui. Unul dintre ei a afirmat: „Incantația lui Milton pentru piețe libere, prețuri libere, preferințele consumatorilor și libertatea economică este responsabilă pentru prosperitatea globală de care ne bucurăm astăzi."[7] Acest lucru este parțial adevărat. Natura acelei prosperități globale — mai precis, cine se bucură de ea și cine nu, dar mai ales, de unde provine ea — reprezintă subiecte profund contestate, desigur. Este incontestabil însă că regulamentul pieței libere întocmit de Friedman, precum și strategiile practice de impunere a ei i-au făcut pe unii extrem de prosperi, câștigându-le ceva ce aproximează libertatea deplină: ignorarea granițelor naționale, evitarea taxelor și acumularea de noi averi.

Abilitatea de a gândi planuri extrem de profitabile pare să-și aibă rădăcinile în frageda copilărie a lui Friedman, când părinții săi, care emigraseră din Ungaria, cumpără o fabrică de confecții în orașul Rahway, New Jersey. Apartamentul familiei se afla în aceeași clădire cu o fabrică, ce, după cum scria însuși Friedman, „s-ar numi astăzi un *atelier de manufactură*[ii]".[8] Acea perioadă era extrem de volatilă pentru proprietarii unor asemenea ateliere din cauza marxiștilor și anarhiștilor, care-i organizau pe muncitorii imigranți în sindicate, prin intermediul cărora puteau solicita patronilor măsuri de protecția muncii și zile libere la sfârșit de săptămână, și care dezbăteau după orele de program

[ii] În orig. *sweatshop*. (*n.t.*)

teoria proprietăţii muncitorilor. Ca fiu al patronului, cu siguranţă că Friedman a avut o perspectivă radical diferită asupra acestor întruniri. Într-un final, fabrica tatălui său a dat faliment, dar în cursurile sau prelegerile sale televizate Friedman vorbeşte deseori despre ea, invocând-o ca studiu de caz pentru beneficiile aduse de forma de capitalism în care sunt abolite reglementările, dovada că până şi cele mai proaste şi mai puţin reglementate slujbe constituie totuşi prima treaptă pe scara libertăţii şi a prosperităţii.

Farmecului economiei Şcolii de la Chicago s-a datorat faptului că, într-o vreme în care ideile stângii radicale despre puterea muncitorilor erau într-o continuă ascendenţă în întreaga lume, aceasta oferea o modalitate de apărare a intereselor patronilor, ele fiind, la rândul lor, la fel de radicale şi de infuzate de revendicări idealiste. Discursul lui Friedman nu susţinea apărarea drepturilor patronilor de a plăti salarii mici, ci mai degrabă exprima un ţel de găsire a celei mai pure forme a „democraţiei participative", deoarece pe piaţa liberă „fiecare om poate vota, cum s-ar spune, pentru culoarea cravatei pe care şi-o doreşte".[9] În timp ce ideologii de stânga promiteau eliberarea muncitorilor de patroni, a cetăţenilor de dictatură şi a ţărilor de colonialism, Friedman promitea „libertate individuală", un proiect care-i ridica pe cetăţenii atomizaţi deasupra oricărei întreprinderi colective, oferindu-le libertatea de a-şi exprima absolut liber alegerile în calitate de consumatori. „Deosebit de incitante erau exact aceleaşi trăsături care au făcut ca marxismul, la vremea lui, să fie o ideologie atât de atrăgătoare pentru cei tineri", îşi amintea economistul Don Patinkin, care studiase la Chicago în anii '40: „simplitatea, împreună cu aparenţa unei completitudini logice; idealism combinat cu radicalism".[10] Marxiştii avuseseră utopia muncitorească, adepţii Şcolii de la Chicago se mândreau cu utopia antreprenorilor, ambele pretinzând că, dacă le sunt urmate preceptele, vom trăi în perfecţiune şi echilibru.

Întrebarea era, ca întotdeauna, cum putem accede la acest stadiu minunat. Răspunsul marxiştilor este clar: revoluţie — scăpaţi de sistemul prezent şi înlocuiţi-l cu socialismul. Pentru adepţii Şcolii de la Chicago, răspunsul nu era atât de direct. Statele Unite erau deja o ţară capitalistă, dar, în viziunea lor, sistemul abia dacă îşi merita acest calificativ. Pentru a face produsele mai accesibile, politicienii fixau preţurile; pentru a reduce nivelul de exploatare al muncitorilor, tot ei fixau salarii minime; pentru a se asigura că toată lumea are acces la educaţie, au lăsat sistemul în mâinile statului. Aceste măsuri păreau adeseori să fie de un real folos populaţiei, dar Friedman şi colegii săi erau absolut convinşi — „dovedindu-şi" convingerile prin intermediul unor modele demonstrative — că acestea produceau un rău incalculabil echilibrului pieţei şi capacităţii indicatorilor acesteia de a comunica între ei. Misiunea Şcolii de la Chicago era aşadar una de purificare: prin debarasarea pieţei de toate piedicile, pentru a permite pieţei libere să intre în scenă.

Din acest motiv, adepţii Şcolii de la Chicago nu vedeau în marxism principalul lor inamic. Adevărata sursă de probleme se găsea în ideile adepţilor lui Keynes din Statele Unite, ale social-democraţilor europeni şi în ale adepţilor dezvoltării a ceea ce se numea atunci Lumea a Treia. Toţi aceştia nu credeau într-o utopie, ci într-o economie mixtă, care, pentru Şcoala de la Chicago, reprezenta un amestec grotesc de capitalism pentru manufacturarea şi distri-

buirea bunurilor de consum, de socialism în domeniul educaţiei, de proprietate a statului în domeniul utilităţilor esenţiale — apa curentă, de exemplu, precum şi de tot felul de legi menite să tempereze extremele capitalismului. Aşa cum fundamentalistul religios are un respect meschin pentru fundamentaliştii altor confesiuni şi pentru ateii declaraţi, dar îi desconsideră pe credincioşii superficiali, tot aşa şi adepţii Şcolii de la Chicago au declarat război acestor economişti care „amestecă-şi-potrivesc". Ceea ce şi-ar fi dorit ei era un fel de Reformă Protestantă a capitalismului: o întoarcere la capitalismul necontaminat.

O mare parte din acest purism provenea de la Friedrich Hayek, cel care a fost un fel de guru personal al lui Friedman, şi care a predat la rândul său la Chicago, în anii '50. Acest austriac auster avertiza că orice imixtiune a guvernului în economia unei ţări o va duce pe „drumul către iobăgie", drept pentru care trebuia să fie îndepărtat.[11] Potrivit spuselor lui Arnold Harberger, un profesor cu state vechi la Chicago, „austriecii", aşa cum era cunoscut acest grup-din-interiorul-altui-grup, era atât de zelos, încât orice interferenţă a statului nu era privită ca fiind doar un lucru greşit, ci ca o adevărată „racilă... Este ca şi cum am avea de-a face cu o ilustraţie foarte drăguţă, dar extrem de complexă, care este perfect armonioasă în sine însăşi, vezi bine, însă dacă apare în ea un fir de praf acolo unde nu trebuie, atunci totul devine oribil, un defect care distruge acea frumuseţe."[12]

În 1947, când Friedman împreună cu Hayek pun bazele societăţii Mont Pelerin, un club de economişti ai pieţei libere numit astfel după locaţia sa din Elveţia, ideea că afacerile trebuie lăsate să guverneze lumea aşa cum doresc abia dacă putea fi calificată ca subiect decent de discuţie. Amintirile marelui Crah din 1929 şi a Marii Crize economice care i-a urmat erau încă proaspete în minte: economiile de-o viaţă ale oamenilor distruse peste noapte, sinucideri, cantinele săracilor, refugiaţi. Scara dezastrului creat de piaţa liberă dusese la o cerere crescută pentru o formă de guvernare centralizată, integrată. Marea Criză nu a însemnat sfârşitul capitalismului, dar a constituit, aşa cum prezisese John Maynard Keynes cu câţiva ani mai înainte, „sfârşitul *laissez-faire*-ului" — sfârşitul autoreglării pieţei libere.[13] Perioada anilor '30 mergând până la începutul anilor '50 a fost o perioadă de *faire*, adică de centralizare necontenită: mai precis, ethos-ul lui „pot-face", care aparţinuse *New Deal*-ului, este înlocuit acum de efortul destinat susţinerii războiului, prin intermediul unor programe de lucrări publice în vederea creării de locuri de muncă, precum şi prin alcătuirea unor noi programe sociale destinate să prevină transformarea ideologică de stânga a unui număr tot mai mare de oameni. Aceasta este o perioadă în care compromisul dintre *stânga* şi *dreapta* nu constituia un cuvânt urât, ci o parte a ceea ce mulţi considerau a fi misiunea nobilă de a preveni apariţia unei lumi în care, aşa cum îi scria Keynes preşedintelui Franklin D. Roosevelt într-o scrisoare din 1933, „ortodoxia şi revoluţia" sunt lăsate „să se înfrunte".[14] John Kenneth Galbraith, urmaşul lui Keynes în Statele Unite, considera că misiunile principale ale politicienilor şi economiştilor sunt „evitarea recesiunii şi prevenirea şomajului".[15]

Cel de-al Doilea Război Mondial a readus în prim-plan problema războiului în detrimentul sărăciei. Nazismul a prins rădăcini în Germania într-o perioadă

în care ţara trecea printr-o criză economică devastatoare, provocată de daunele de război impuse după Primul Război Mondial, şi generată de Crahul din 1929. Keynes avertizase din timp că dacă lumea avea să adopte o atitudine *laissez-faire* în legătură cu sărăcia din Germania, reacţia acestei stări va fi devastatoare: „Răzbunarea, îndrăznesc să prezic, nu va fi lipsită de vlagă".[16] Nimeni nu a luat atunci în seamă astfel de cuvinte, dar atunci când Europa începe să fie reconstruită după cel de-Al Doilea Război Mondial, puterile occidentale adoptă principiul potrivit căruia economiile de piaţă trebuie să poată garanta suficientă demnitate principială încât să prevină posibilitatea ca cetăţenii deziluzionaţi să înceapă să caute din nou o ideologie mai atrăgătoare, de genul fascismului sau comunismului. Acest imperativ pragmatic a dus la crearea a aproape tot ceea ce asociem astăzi cu zilele apuse ale capitalismului „decent": siguranţă socială în Statele Unite, sistemul asigurărilor de sănătate în Canada, asistenţă socială în Marea Britanie, protecţia angajaţilor în Franţa şi în Germania.

În ţările aflate în curs de dezvoltare se năştea o stare de spirit similară, dar mai radicală, cunoscută sub numele de „developmentalism"[iii], sau „naţionalismul Lumii a Treia". Economiştii developmentalişti susţineau că ţările lor vor putea scăpa de ciclul sărăciei doar dacă vor adopta o strategie de industrializare orientată către interior, în loc să se bazeze pe exportul de resurse naturale la preţuri din ce în ce mai scăzute către America de Nord şi Europa. Ei susţineau reglementarea sau chiar naţionalizarea resurselor de petrol, de minerale şi a altor industrii esenţiale, pentru a permite ca un procent semnificativ din venituri să fie folosit în procesul de dezvoltare centralizat.

Până în anii '50, developmentaliştii, precum Keynes şi social democraţii din ţările bogate, puteau să se mândrească cu o serie de poveşti de succes. Cel mai avansat laborator al developmentalismului se afla în extremitatea sudică a Americii Latine, cunoscută sub numele de Conul de sud: Chile, Argentina, Uruguay şi câteva regiuni ale Braziliei. Epicentrul îl constituia Comisia economică a Naţiunilor Unite pentru America Latină, cu sediul în Santiago de Chile şi condus de economistul Raul Prebisch, din 1950 până în 1963. Prebisch a instruit echipe de economişti în teoria developmentalistă, după care i-a trimis să îndeplinească funcţii de consilieri în guvernele ţărilor de pe întregul continent. Politicieni naţionalişti, ca Juan Peron în Argentina, şi-au pus ideile în practică cu entuziasm, direcţionând bani publici în proiecte de infrastructură, de genul autostrăzilor sau al uzinelor producătoare de oţel, oferind întreprinderilor autohtone subvenţii generoase pentru a le ajuta să-şi construiască noi fabrici, care să scoată pe bandă rulantă autovehicule şi maşini de spălat şi protejându-i totodată de importurile ieftine prin taxe de import prohibitiv de mari.

[iii] Conceptul de „developmentalism" reprezintă, alături de instituţionalism şi neo-instituţionalism, o tendinţă a universului politicilor comparate în care sunt abordate teoriile schimbării sociale, dezvoltării şi modernizării politice. Vezi *Sisteme politice comparate*, de Prof. Dr. Universitar, Carpinschi Anton la http://www.cse.uaic.ro/_Fisiere/ Documentare/ Suporturi%20de%20curs/sisteme%20POLITICE%20comparate.pdf (*n.t.*)

În această perioadă de expansiune fulminantă, întreaga zonă a Conului de sud începe să semene mai mult cu Europa şi cu America de Nord, decât cu restul Americii Latine sau cu alte părţi din Lumea a Treia. Muncitorii noilor fabrici creează sindicate puternice, care negociază salarii demne de o clasă de mijloc, iar copiii lor studiază la proaspăt înfiinţatele universităţi de stat. Discrepanţa uriaşă dintre elită şi masa de agricultori începe să se micşoreze. În anii '50, Argentina are cea mai numeroasă clasă de mijloc de pe întregul continent, în vreme ce Uruguayul are un procent de alfabetizare de 95% şi servicii de sănătate publică gratuită. Developmentalismul este, la un moment dat, atât de incredibil de înfloritor, încât Conul de Sud al Americii Latine devine un simbol puternic pentru ţările sărace ale lumii; altfel spus, reprezenta dovada că prin implementarea agresivă a unor strategii inteligente şi practice, se putea anula discrepanţa dintre ţările dezvoltate şi cele din Lumea a Treia.

Tot acest succes pentru economiile centralizate — atât în nordul keynesian, cât şi în sudul developmentalist — făcea zile negre Departamentului de ştiinţe economice al Universităţii de la Chicago. Rivalii de moarte ai adepţilor Şcolii de la Chicago, de la la Harvard, Yale şi Oxford, erau recrutaţi de preşedinţi şi de primi-miniştri ca să îmblânzească bestia economiei de piaţă; aproape nimeni nu era interesat de ideile îndrăzneţe ale lui Friedman, care propuneau ca această bestie să fie lăsată şi mai liberă decât fusese vreodată. Cu toate acestea, câţiva oameni — foarte puternici — erau deosebit de interesaţi de ideile Şcolii de la Chicago.

Pentru şefii corporaţiilor multinaţionale americane, nevoiţi să facă faţă mediului din ce în ce mai ostil al ţărilor aflate în curs de dezvoltare, precum şi, pe plan intern, sindicatelor tot mai puternice, perioada creşterii economice postbelice este una agitată. Economia se dezvoltă rapid, creându-se acum o prosperitate fără precedent; proprietarii şi acţionarii sunt forţaţi prin intermediul taxelor corporatiste şi al salariilor să redistribuie o mare parte din venituri. Toată lumea o duce bine, însă o reîntoarcere la regulile anterioare *New Deal*-ului ar fi oferit profituri mult mai mari unui număr mult mai mic de oameni.

Revoluţia keynesiană împotriva *laissez-faire*-ului însemna costuri enorme pentru sectorul corporatist. Neîndoielnic, pentru a recâştiga terenul pierdut era acum nevoie de o contrarevoluţie împotriva keynesianismului, de o întoarcere la o formă de capitalism, chiar şi mai puţin reglementată decât înaintea Marii Recesiuni. Aceasta nu era o cruciadă pe care, în contextul perioadei, Wall Street-ul să o poată conduce singur. Dacă, spre exemplu, bunul prieten al lui Friedman, Walter Wriston, şeful Citibank, ar fi îndrăznit să susţină public abolirea taxelor corporatiste şi a salariului minim, ar fi fost imediat considerat un tâlhar de baron. Şi acum intră în scenă Şcoala de la Chicago. În scurt timp devine evident că dacă Friedman — matematician eminent şi priceput participant la dezbateri — prezintă anumite argumente problemă, valoarea lor creşte exponenţial. În loc să fie respinse ca o simplă încăpăţânare sfidătoare, sunt investite cu aura imparţialităţii ştiinţifice. Enormul beneficiu de a putea filtra, prin intermediul unor instituţii academice sau cvasi-academice, o serie de perspective corporatiste a adus numeroase donaţii Şcolii de la Chicago, sporind în felul acesta reţeaua globală de organizaţii *think tank* conservatoare,

care vor scoate pe bandă rulantă infanteriști pentru linia întâi a acestei contrarevoluții mondiale.

Totul a fost redus la mesajul simplu al lui Friedman: totul s-a prăbușit odată cu *New Deal*-ul. În acel moment, atât de multe țări, „incluzând-o și pe a mea, au apucat-o pe calea greșită".[17] Pentru a putea aduce guvernele înapoi pe calea cea bună, Friedman trasează, în prima dintr-o serie de cărți de succes — *Capitalism și libertate* — ceea ce avea să devină îndreptarul economiei pieței libere, iar pentru Statele Unite, programul economic al mișcării neo-conservatoare.

În primul rând, guvernele trebuie să înlăture toate regulile și reglementările care stau în calea acumulării profitului. În al doilea rând, trebuie să privatizeze toate activele pe care le deține și pe care corporațiile le-ar putea opera cu o marjă de profit. În al treilea rând, trebuie redusă drastic subvenționarea programelor sociale. Prin această formulă cu trei componente — eliminarea reglementărilor restrictive, privatizarea și reducerea cheltuielilor sociale — Friedman oferă numeroase specificități. Taxele, atunci când trebuie să existe, trebuie să fie mici, iar bogații și săracii trebuie să fie impozitați la fel. Corporațiile trebuie să fie libere să își vândă produsele oriunde în lume, iar guvernele nu trebuie să întreprindă nimic pentru a proteja industriile sau proprietatea locală. Toate prețurile, incluzându-l pe cel al forței de muncă, trebuie să fie determinate de piață. Nu trebuie să existe salariu minim pe economie. Drept candidați la privatizare, Friedman sugera să fie sistemul medical de stat, poșta, educația, pensiile și chiar parcurile naționale. Pe scurt, el cerea, fără nicio reținere, revendicarea pactului social cunoscut sub numele de *New Deal*, acel acord de încetare a focului între stat, corporații și forța de muncă, care prevenise revolta populară după Marea Recesiune. Protecția socială pe care muncitorii reușiseră să o câștige între timp și serviciile pe care statul le oferise pentru a atenua întrucâtva ascuțimea mecanismelor pieței, toate acestea erau acum anulate de contrarevoluția Școlii de la Chicago.

Și lucrurile mergeau și mai departe: voiau chiar să exproprieze ceea ce muncitorii și guvernele de atunci construiseră în deceniile de frenezie a lucrărilor publice. Friedman încerca să convingă guvernele să vândă chiar produsele finale ale anilor de investiții de fonduri publice și de expertiză de stat cu care fuseseră construite și făcute valoroase. Din punctul lui de vedere, toată această avuție comună trebuia, în principiu, transferată în mâini private.

Deși era întotdeauna ascunsă într-un limbaj matematic, științific, viziunea lui Friedman coincidea punctual cu interesele multinaționalelor, prin natura lor avide de noi piețe vaste și lipsite de reglementări. În prima etapă a expansiunii capitalismului, acest gen de creștere prădalnică era oferită de colonialism, prin așa-zisa „descoperire" de noi teritorii și acapararea lor fără a plăti nimic în schimb, teritorii ale căror bogății naturale erau ulterior exploatate fără să fie oferită niciun fel de compensație populației locale. Războiul lui Friedman împotriva „statului bunăstării" și „guvernelor birocratice"[iv] oferea o nouă sursă de bogăție — care în loc să acapareze noi teritorii, viza de data aceasta statul

[iv] În orig. *big government*. (*n.t.*)

însuşi — mai precis, noua frontieră o constituiau serviciile publice, precum şi toate celelalte active scoase la licitaţie şi vândute pe mult mai puţin decât valorau în realitate.

Războiul împotriva developmentalismului

În Statele Unite, în anii '50, accesul la acel gen de bogăţie avea să mai aştepte câteva decenii. Chiar şi cu republicanul împătimit Dwight Eisenhower la Casa Albă, nu exista nici cea mai mică şansă să se producă o schimbare de direcţie politică spre dreapta, precum cea revendicată de Şcoala de la Chicago, serviciile publice şi protecţia angajaţilor fiind mult prea populare la vremea aceea şi Eisenhower concentrându-se deja la noile alegeri prezidenţiale. Deşi nu era dispus să inverseze keynesianismul pe plan domestic, Eisenhower s-a dovedit dornic să întreprindă acţiuni prompte şi radicale în scopul înfrângerii developmentalismului pe plan extern. Aceasta s-a dovedit a fi o campanie în care Universitatea din Chicago va ajunge să joace un rol fundamental.

Când Eisenhower a venit la putere în 1953, Iranul avea un lider developmentalist în persoana lui Mohammad Mossadegh, cel care naţionalizase compania producătoare de petrol, în vreme ce Indonezia era condusă de ambiţiosul Achmed Sukarno, cel care vorbea despre unificarea tuturor guvernărilor naţionaliste din Lumea a Treia într-o superputere care să rivalizeze cu Occidentul şi blocul sovietic. Departamentul de stat era deosebit de îngrijorat şi de succesul din ce în ce mai mare repurtat de naţionalismul economic care se manifesta în Conul de Sud al Americii Latine. Într-o perioadă în care zone extinse ale lumii alegeau drept modele ideologice stalinismul şi maoismul, propunerile developmentaliste de „substituire a importurilor" puteau fi calificate de fapt drept centriste. Cu toate acestea, ideea că America Latină merita să aibă propriul ei *New Deal* avea inamici puternici. Moşierii feudali ai continentului sud-american erau mulţumiţi cu vechiul *status quo*, care le oferea profituri exorbitante şi un rezervor nesecat de forţă de muncă ieftină, în persoana ţăranilor săraci care să lucreze în agricultură şi minerit. Acum erau profund ultragiaţi să vadă cum profiturile lor erau redirecţionate către alte sectoare de activitate, cum agricultorii cereau redistribuirea pământurilor, iar guvernul menţinea în mod artificial preţurile produselor la un nivel scăzut pentru a putea fi accesibile. Atât corporaţiile americane, cât şi cele europene care fac afaceri în America Latină încep să îşi exprime nemulţumirea faţă de această situaţie în raport cu guvernele lor: produsele le erau blocate la graniţe, muncitorii cereau salarii tot mai mari şi, cel mai alarmant, circula un zvon din ce în ce mai pregnant că toate activele, începând de la minele şi până la băncile cu capital străin, aveau să fie naţionalizate pentru îndeplinirea visului de independenţă economică a Americii Latine.

Sub presiunea acestor interese corporatiste, în cercurile americane şi britanice de politică externă ia naştere o mişcare de încercare de atragere a guvernărilor developmentaliste în logica binară a Războiului Rece. Nu vă lăsaţi înşelaţi de aparenţa unor guvernări moderate şi democratice, avertizau colportorii dreptei: naţionalismul Lumii a Treia este doar primul pas pe drumul

către un sistem comunist totalitar şi trebuie retezat de la rădăcină. Doi dintre colportorii acestei teorii au fost John Foster Dulles, secretarul de stat al lui Eisenhower, şi fratele său Allen Dulles, şeful noii agenţii de informaţii CIA. Înainte să ocupe aceste funcţii publice, ambii lucraseră la legendara firmă newyorkeză de avocatură Sullivan & Cromwell, în cadrul căreia reprezentaseră multe dintre companiile care aveau cel mai mult de pierdut de pe urma developmentalismului, precum: J.P. Morgan & Company, the International Nickel Company, the Cuban Sugar Cane Corporation şi the United Fruit Company.[18] Rezultatele ascendenţei fraţilor Dulles au fost imediate: în 1953 şi 1954, CIA înscenează două lovituri de stat împotriva unor guverne din Lumea a Treia care se identificau infinit mai mult cu Keynes decât cu Stalin.

Prima dintre acestea se petrece în 1953, în Iran, unde conspiraţia pusă la cale de CIA are drept rezultat îndepărtarea lui Mossadegh de la putere şi înlocuirea lui cu un şah brutal. Următoarea lovitură de stat sponsorizată de CIA are loc în 1954, de data aceasta în Guatemala, în urma solicitării directe făcute în acest sens de corporaţia United Fruit Company. Corporaţia — care păstrase legătura cu fraţii Dulles din perioada în care aceştia lucraseră pentru firma Cromwell — era profund indignată că preşedintele Jacobo Arbenz Guzman expropriase o parte dintr-un teren pe care aceasta îl deţinea, dar pe care nu îl folosea, oferind totodată compensaţii depline pentru acest act, ca parte dintr-un proiect de transformare a Guatemalei „dintr-o ţară înapoiată, cu o economie predominant feudală, într-un stat capitalist modern", un ţel aparent inacceptabil.[19] La scurt timp, Arbenz era înlăturat, iar United Fruit revenea la controlul ţării.

Eradicarea developmentalismului în Conul de Sud, unde prinsese rădăcini mult mai adânci, constituia o provocare infinit mai dificilă. Felul în care ar fi putut fi atins a constituit subiectul discuţiei dintre doi americani, purtate în 1953, în Santiago, capitala statului Chile. Unul dintre cei doi era directorul agenţiei U.S. International Cooperation Administration în Chile — care avea să devină ulterior USAID —, Albion Patterson, iar celălalt, Theodore W. Schultz, preşedintele Departamentului de ştiinţe economice al Universităţii din Chicago. Patterson devenise din ce în ce mai preocupat de influenţa înnebunitoare pe care o aveau Raúl Prebisch şi alţi asemenea economişti „roz" din America Latină. „Ceea ce va trebui să facem va fi să schimbăm formarea oamenilor, să le influenţăm educaţia, care este mai mult decât deficitară", îi atrăgea atenţia unui coleg de-ai săi.[20] Acest obiectiv coincidea cu convingerea lui Schultz că guvernul SUA nu făcea destul în lupta intelectuală împotriva marxismului. „Statele Unite trebuie să-şi inventarieze programele economice din afara graniţelor ţării... vrem [ca ţările sărace] să-şi dobândească salvarea economică raportându-se la noi şi folosind modul nostru de obţinere a succesului în dezvoltarea lor economică", a spus el.[21]

Cei doi oameni au trasat un plan care viza transformarea oraşului Santiago — un focar de planificare economică centralizată —, în opusul său: un laborator pentru testarea celor mai noi experimente ale economiei de piaţă, oferindu-i lui Milton Friedman ceea ce de mult îşi dorea: o ţară în care să-şi poată testa adoratele sale teorii. Planul original era foarte simplu: guvernul american urma să plătească studiile studenţilor chilieni care aveau să studieze

economia la cea mai înverşunată şcoală anti-„roz" din întreaga lume: Universitatea din Chicago. Schultz şi colegii săi de la Universitate aveau să fie plătiţi la rândul lor pentru o călătorie de studiu la Santiago, atât pentru a cerceta economia chiliană, cât şi pentru a educa studenţi şi profesori în conformitate cu preceptele Şcolii de la Chicago.

Ceea ce diferenţia acest program de instruire de multe altele, destinate sponsorizării studenţilor din America Latină, era caracterul făţiş ideologic. Prin selectarea Şcolii de la Chicago — o şcoală recunoscută pentru militantismul profesorilor ei, care viza dezmembrarea cvasi-completă a tuturor instrumentelor guvernării — pentru instruirea studenţilor chilieni, Departamentul de stat al SUA trage un foc de avertizare pentru războiul pe care intenţiona să-l declare developmentalismului, practic spunându-le chilienilor că guvernul SUA decisese care erau ideile pe care studenţii acestei ţări trebuiau să le înveţe, şi care nu. Acest intervenţionism american în afacerile Americii Latine era atât de făţiş încât, atunci când Albion Patterson l-a abordat pe decanul de la Universitatea din Chile, cea mai importantă instituţie academică a ţării, oferindu-i un program de schimburi culturale, acesta l-a refuzat. În timpul discuţiilor premergătoare, decanul Universităţii din Chile condiţionase participarea la acest program de posibilitatea ca facultatea sa să poată decide care dintre profesorii de la Chicago aveau să le predea acestor studenţi. Patterson îl abordează atunci pe decanul Universităţii Catolice din Chile — o instituţie cu o prestanţă academică minoră, dar mult mai conservatoare şi care nici nu avea un departament de ştiinţe economice. Decanul acestei universităţi nu a stat pe gânduri să accepte oferta, născându-se astfel ceea ce avea să fie cunoscut, la Washington şi Chicago, drept „Proiectul Chile".

„Am venit aici să concurăm, nu să colaborăm", explica Schultz, de la Universitatea din Chicago, motivele pentru care la program nu vor avea acces toţi studenţii chilieni, ci doar cei selecţionaţi.[22] Această atitudine combativă era explicită din start: scopul Proiectului chilian era să producă luptători ideologici care urmau să câştige bătălia împotriva economiştilor „roz" ai Americii Latine.

Lansat oficial în 1956, proiectul a instruit la Universitatea din Chicago, până în 1970, o sută de studenţi chilieni, cărora le-au fost plătite taxele de şcolarizare şi cheltuielile de întreţinere de către contribuabili şi fundaţii din Statele Unite. În 1965, programul a fost extins pentru a include studenţi din întreaga Americă Latină, cu o participare deosebit de puternică din partea Argentinei, Braziliei şi Mexicului. Această extindere a fost posibilă prin subvenţiile fundaţiei Ford, ea ducând la crearea Centrului pentru studii economice Latino-Americane în cadrul Universităţii din Chicago. Pe toată perioada derulării acestui program, între 40 şi 50 de latino-americani — ceea ce echivala cam cu o treime din întreaga populaţie studenţească a departamentului — studiau economia la nivel de licenţiaţi. În comparaţie, astfel de programe, precum cele de la Harvard sau MIT, aveau doar patru sau cinci latino-americani. Era o realizare de-a dreptul uimitoare: în doar zece ani, ultra-conservatoarea Universitate de la Chicago devenise principala destinaţie a latino-americanilor care doreau să studieze economia în afara graniţelor, ceea ce avea să determine istoria acestei regiuni în deceniile următoare.

Îndoctrinarea studenţilor străini în ortodoxia Şcolii de la Chicago devenise o prioritate instituţională de maximă urgenţă. Astfel, şeful programului — cel care fusese însărcinat cu rolul de gazdă primitoare a latino-americanilor — era Arnold Harberger, un economist care purta un costum de safari şi vorbea spaniola la perfecţie, care se însurase cu o femeie chiliană şi care se descria pe sine drept „un misionar profund consacrat cauzei".[23] Când studenţii chilieni încep să sosească, Harberger creează un „seminar chilian" special, unde profesorii Universităţii îşi prezentau diagnoza profund ideologizată asupra a tot ce era greşit în această ţară sud-americană, oferindu-şi totodată reţetele ştiinţifice prin care să fie îndreptate aceste lucruri.

„Brusc, Chile şi economia chiliană deveniseră subiect cotidian de dezbatere în Departamentul de economie", îşi aminteşte André Gunder Frank, care l-a avut ca profesor pe Friedman în anii '50, şi care a devenit ulterior un economist recunoscut pe plan mondial în domeniul dezvoltării.[24] Toate politicile chiliene erau puse sub microscop, şi defectele observate erau: solida plasă de protecţie socială, protecţia oferită industriilor naţionale, barierele comerciale, controlul preţurilor. Aceşti studenţi erau învăţaţi să dispreţuiască toate aceste încercări de diminuare a sărăciei, iar mulţi dintre ei şi-au devotat tezele de doctorat disecării absurdităţilor developmentalismului latino-american.[25] Când Harberger revenea din frecventele sale călătorii la Santiago, în anii '50 şi '60, Gunder Frank îşi amintea felul în care desfiinţa sistemul de sănătate şi pe cel educaţional — cele mai bune de pe întregul continent sud-american — ca fiind nişte „încercări absurde de a trăi dincolo de mijloacele sale subdezvoltate".[26]

În interiorul Fundaţiei Ford, existau voci care se arătau îngrijorate de efectul pe care l-ar fi putut avea sponsorizarea unui astfel de program a cărui ideologie era atât de făţişă. Unele dintre aceste voci subliniau faptul că singurii latino-americani invitaţi să le ţină prelegeri studenţilor erau tot nişte foşti studenţi ai acestui program. „Deşi calitatea şi impactul acestei întreprinderi nu pot fi tăgăduite, îngustimea sa ideologică constituia o carenţă serioasă", scria Jeffrey Puryear, un specialist latino-american care lucra pentru Ford, într-una dintre recenziile interne ale fundaţiei. „Interesele ţărilor aflate în curs de dezvoltare nu sunt servite în mod adecvat prin expunerea lor la un singur punct de vedere."[27] Acest referat nu a împiedicat însă compania să continue să sponsorizeze acest program.

În momentul întoarcerii primului grup de chilieni de la Chicago, aceştia erau „chiar mai friedmaniţi decât Friedman însuşi", spunea Mario Zañartu, economist al Universităţii Catolice din Santiago.* [28] Mulţi dintre aceştia au ocupat posturi de profesori de economie în proaspăt înfiinţatul Departament de economie al Universităţii Catolice, transformându-l rapid într-o mică Şcoală de la Chicago în centrul oraşului Santiago: aceeaşi programă, aceleaşi cursuri

* Walter Heller, binecunoscutul economist din perioada guvernării lui Kennedy, lua în derâdere cultismul unora dintre adepţii lui Friedman, împărţindu-i în categorii: „Unii sunt Friedmaneşti, unii sunt Friedmanieni, unii sunt Friedmanioşi, unii Friedmanici, iar unii sunt Friedmaniaci."

în limba engleză, aceeași pretenție neclintită de cunoaștere „pură" și „științifică". Până în 1963, 12 din cei 13 membri ai departamentului erau absolvenți ai programului Universității din Chicago, iar Sergio de Castro, unul dintre primii absolvenți, a fost numit președintele facultății.[29] De acum, studenții chilieni nu mai erau nevoiți să călătorească până în Statele Unite — puteau obține educația oferită de Școala de la Chicago fără să mai părăsească țara.

Studenții care au parcurs acest program — fie direct la Chicago, fie în cadrul francizei din Santiago — erau cunoscuți în întreaga regiune sub titulatura de „los Chicago Boys". Și mai multe subvenții primite de la USAID îi încurajează pe acești băieți de la Chicago chilieni să devină entuziaști ambasadori regionali ai ideilor pe care latino-americanii le numesc „neo-liberalism", călătorind în Argentina și Columbia ca să pună bazele altor francize ale Universității de la Chicago, pentru a „răspândi această cunoaștere în toată America Latină, atacând pozițiile ideologice care împiedicau libertatea prin perpetuarea sărăciei și a înapoierii", conform spuselor unui absolvent chilian al programului.[30]

Juan Gabriel Valdés, ministrul chilian de externe din anii '90, descria procesul instruirii a sute de economiști chilieni în spiritul ortodoxiei Școlii de la Chicago drept „un exemplu frapant de transfer organizat de ideologie, din Statele Unite către una din țările aflate direct în sfera ei de influență... educația acestor chilieni deriva dintr-un proiect distinct, conceput în anii '50, de a influența evoluția gândirii economice chiliene". El sublinia faptul că au fost astfel „introduse idei complet noi în societatea chiliană, concepte care erau pe deplin absente din «piața ideilor»."[31]

Ca formă de imperialism intelectual era, fără îndoială, lipsit chiar și de cele mai normale inhibiții. Exista însă o mare problemă: nu funcționa. Conform unui raport întocmit în 1957 de cei de la Universitatea din Chicago pentru finanțatorii din Departamentul de stat, „scopul central al proiectului" fusese acela de a instrui o generație de studenți care „aveau să devină liderii intelectuali ai afacerilor economice din Chile".[32] Numai că băieții de la Chicago nu conduceau nicăieri vreo țară; de fapt, ei erau lăsați în urmă.

La începutul anilor '60, principalul subiect al dezbaterilor economice în Conul de Sud nu-l constituia confruntarea dintre capitalismul de tip *laissez-faire* și developmentalism, ci găsirea celei mai bune modalități prin care s-ar fi putut realiza trecerea developmentalismului la stadiul următor de evoluție. Marxiștii puneau problema unei naționalizări extensive, precum și a introducerii unor reforme radicale în domeniul funciar; centriștii, însă, susțineau că întreaga cheie a tuturor acestor probleme o constituia creșterea nivelului de cooperare economică dintre țările Americii Latine, având drept scop transformarea regiunii într-un bloc care să rivalizeze cu Europa și America de Nord. Atât la alegeri, cât și pe străzi, întregul Con de Sud se îndrepta în mod pronunțat către stânga.

În 1962, Brazilia face un pas decisiv în această direcție sub președinția lui João Goulart, un economist de factură naționalistă decis să redistribuie proprietățile funciare, să acorde salarii mai mari muncitorilor și să implementeze un plan îndrăzneț prin care să forțeze multinaționalele să reinvestească o parte din profiturile obținute în economia braziliană, în loc să le scoată din

ţară şi să le distribuie acţionarilor aflaţi la Londra sau New York. În Argentina, guvernul militar aflat la putere încerca să zădărnicească revendicări similare, interzicând partidului condus de Juan Peron să participe la alegeri, însă această mişcare nu a făcut decât să radicalizeze o generaţie de tineri peronişti, dintre care mulţi erau dispuşi să se înarmeze pentru recucerirea ţării.

Dar înfrângerea în bătălia de idei a fost cea mai evidentă exact în Chile, epicentrul experimentului de la Chicago. Până la alegerile istorice din 1970, ţara glisase atât de mult către stânga, încât fiecare dintre cele trei partide politice importante se declarau în favoarea naţionalizării celei mai importante surse de venit: minele de cupru, controlate pe vremea aceea de giganţi ai exploatărilor miniere din SUA.[33] Cu alte cuvinte, Proiectul Chile a fost un fiasco costisitor. În calitatea lor de luptători ideologici, care purtaseră o bătălie paşnică de idei cu inamicii lor de stânga, băieţii de la Chicago pierduseră. Dincolo de faptul că dezbaterea economică continua să gliseze către stânga, băieţii de la Chicago erau acum atât de marginali, încât nici nu s-au mai înregistrat pe listele electorale din Chile.

Totul s-ar fi putut termina aici, iar Proiectul Chile ar fi rămas o notă de subsol lipsită de importanţă istorică, dacă nu ar fi intervenit ceva care să-i salveze pe băieţii de la Chicago de obscuritate: Richard Nixon a fost ales preşedinte al Statelor Unite ale Americii. Nixon „avea o politică externă imaginativă, care era per total eficientă", se entuziasma Friedman.[34] În Chile, această politică a fost mai imaginativă ca oriunde.

Nixon le oferă „băieţilor" şi profesorilor lor ceva la care visau de multă vreme: şansa de a putea dovedi că utopia lor capitalistă era mai mult decât o simplă teorie, emisă într-un laborator din subsolul unei facultăţi: o încercare de a reconstitui o ţară de la zero. Democraţia chiliană s-a dovedit un mediu ostil băieţilor de la Chicago; dictatura avea să se potrivească mult mai bine.

Guvernul de unitate populară condus de Salvador Allende câştigă în 1970 alegerile din Chile cu o platformă în care promitea să pună sub control guvernamental largi sectoare ale economiei, la momentul respectiv gestionate de corporaţii străine şi locale. Allende făcea parte dintr-o nouă generaţie de revoluţionari latino-americani: ca şi Che Guevara, Allende era doctor de profesie, dar, spre deosebire de el, chiar semăna mai degrabă a doctor decât a revoluţionar romantic. El putea să ţină un discurs electoral la fel de înflăcărat precum cele ale lui Fidel Castro, numai că era un democrat înverşunat care credea că schimbarea socialistă în Chile era imperativ să se producă prin intermediul cabinei de vot, şi nu al armelor. Când Nixon află că Allende a fost ales preşedinte, îi ordonă directorului CIA, Richard Helms, să „facă economia să ţipe".[35] Rezultatele alegerilor au reverberat şi în Departamentul de ştiinţe economice al Universităţii din Chicago. Când Allende câştigă alegerile, Arnold Harberger se afla din întâmplare în Chile. El le scrie o scrisoare colegilor de la facultate descriind evenimentul ca pe o „tragedie" şi informându-i că „în cercurile de dreapta, ideea unei lovituri militare este uneori dezbătută".[36]

Deşi Allende s-a angajat să negocieze termenii corecţi pentru compensarea companiilor care urmau să piardă proprietăţi şi investiţii, multinaţionalele SUA se temeau că Allende reprezenta doar începutul unei tendinţe a întregului

continent latino-american, iar multe dintre acestea nu acceptau perspectiva că ar fi putut să piardă ceea ce însemna o porțiune însemnată din profiturile pe care le înregistrau. Până în 1968, 20% din totalul investițiilor străine americane era legat de America Latină, iar firmele americane aveau 5.436 de filiale în regiune. Profiturile pe care le înregistrau toate aceste investiții erau de-a dreptul senzaționale. Companiile miniere investiseră 1 miliard de dolari de-a lungul ultimilor cincizeci de ani în industria chiliană producătoare de cupru, repatriind în Statele Unite profituri de 7,2 miliarde de dolari.[37]

Imediat ce Allende a câștigat votul popular, și chiar înainte de a fi ales președinte, America corporatistă a declarat război administrației sale. Centrul acestei activități era Comitetul ad hoc pentru Chile, cu sediul la Washington, un grup care apăra interesele companiilor miniere americane care aveau acțiuni în Chile, precum și liderul *de facto* al acestui grup de interese, compania de telefonie International Telephone and Telegraph Company (ITT), care deținea 70% din acțiunile companiei chiliene de telefonie care urma să fie naționalizată. Purina, Bank of America și Pfizer Chemical au trimis și ele delegați la diferite stadii de organizare a grupului.

Unicul scop al acestui comitet era să-l forțeze pe Allende să revină asupra deciziei de naționalizare „confruntându-l cu posibilitatea colapsului economic".[38] Au existat multe idei despre felul în care Allende trebuia pedepsit. Potrivit minutelor acestor întâlniri, care au fost făcute publice, companiile plănuiau să blocheze toate împrumuturile SUA făcute statului chilian „și același exemplu să fie urmat de către marile bănci americane private. Consultați-vă cu surse bancare străine în vederea aceluiași scop. Amânați cumpărarea de produse din Chile în următoarele șase luni. Folosiți rezervele SUA de cupru în loc să-l cumpărați din Chile. Produceți un deficit de dolari americani în Chile". Și lista continuă.[39]

Allende îl numește pe Orlando Letelier, un prieten apropiat, ambasador la Washington; numirea îi dădea acestuia sarcina negocierii termenilor exproprierii exact cu acele corporații care plănuiau sabotarea guvernului lui Allende. Letelier — o persoană extravertită și iubitoare de distracții, care avea o mustață à la anii '70 și o voce de cântăreț devastator de bună — era deosebit de îndrăgit în cercurile diplomatice. Cele mai frumoase amintiri ale fiului său Francisco sunt cele de când îl asculta pe tatăl său cântând la chitară cântece populare pentru prieteni, în casa lor din Washington.[40] Dar, cu tot farmecul și talentul lui Letelier, negocierile nu au avut succes.

În martie 1972, în timpul negocierilor încordate pe care Letelier le purta cu ITT, Jack Anderson, un ziarist de la un cotidian sindicalizat, publica într-o serie de articole explozive, bazate pe documente ce arătau felul în care această companie de telefonie complotase, împreună cu CIA-ul și cu Departamentul de stat, să blocheze cu doi ani înainte, inaugurarea lui Allende. Confruntat cu asemenea declarații și cu Allende încă la putere, Senatul SUA, care era controlat de democrați, lansează o investigație în urma căreia este descoperită o conspirație cu implicații la nivel înalt, în care ITT-ul oferise mită în valoare de 1 milion de dolari americani forțelor de opoziție chiliene, încercând totodată „să angreneze CIA într-un plan secret de manipulare a rezultatului alegerilor prezidențiale chiliene".[41]

Raportul senatului, dat publicităţii în iunie 1973, arăta că, atunci când planul eşuează şi Allende câştigă alegerile, ITT-ul trece la o nouă strategie, prin care urmărea să se asigure că acesta avea „să fie înlăturat de la putere în următoarele şase luni". Lucrul cel mai alarmant pentru senatori era relaţia dintre oficialii ITT cu putere executivă şi guvernul Statelor Unite. Din mărturiile şi documentele prezentate reieşea clar că ITT-ul era direct implicat în trasarea politicilor SUA în relaţia cu Chile. La un moment dat, unul dintre şefii executivului companiei ITT îi scrie consilierului de securitate naţională, Henry Kissinger, sugerându-i: „toate fondurile de ajutor acordate deja statului chilian să fie puse în «stadiul reverificării» fără informarea preşedintelui Allende". Compania şi-a permis totodată să alcătuiască pentru administraţia Nixon o strategie cu optsprezece puncte, în care era exista o chemare a forţelor militare la înfăptuirea unei lovituri de stat: „Ajungeţi la sursele de încredere din cadrul armatei chiliene — se declara aici — acumulaţi nemulţumirea plănuită împotriva lui Allende, creând în felul acesta necesitatea înlocuirii lui".[42]

Atunci când a fost audiat de Senatul SUA cu privire la aceste încercări nerușinate de a uza de forţa guvernului SUA pentru subminarea procesului constituţional chilian de promovare a propriilor interese economice ale companiei ITT, vice-preşedintele Ned Gerrity a părut realmente confuz. „Ce este rău în a avea grijă de Numărul Unu?" a întrebat el. Comisia senatorială i-a oferit un răspuns în raportul pe care l-a întocmit ulterior: „Nu. Nu ar trebui să-mi fie permis [să îmi exercit] un rol inexigibil în determinarea politicii externe a SUA."[43]

Şi totuşi, în ciuda şirului nesfârşit de artificii americane murdare, din care ITT este doar cel mai mediatizat exemplu, în 1973 Allende era încă la putere. Opt milioane de dolari în cheltuieli secrete nu reuşiseră să-i slăbească câtuşi de puţin popularitatea. Din contră, la alegerile parlamentare desfăşurate la jumătatea mandatului său, susţinerea de care se bucură partidul lui Allende creşte peste numărul celor care-l votaseră în 1970. Era clar că dorinţa pentru un regim economic diferit prinsese rădăcini adânci în Chile, iar susţinerea de care se bucura alternativa socialistă era din ce în ce mai puternică. Pentru opozanţii regimului lui Allende, care complotau să-l răstoarne de la putere încă din acea zi din 1970, când au fost anunţate rezultatele alegerilor, acest lucru însemna că problemele lor nu se vor rezolva prin simpla înlăturare a lui de la putere; venea altcineva şi îl înlocuia. Era nevoie de un plan mai radical.

Lecţii de schimbare a regimului: Brazilia şi Indonezia

Existau două modele de „schimbare a regimului" pe care opozanţii lui Allende le studiaseră îndeaproape ca posibile abordări. Unul dintre aceste modele era Brazilia, celălalt Indonezia.

În 1964, când junta susţinută de Statele Unite şi condusă de generalul Humberto Castello Branco preia puterea în Brazilia, armata avea un plan care viza nu doar simpla inversare a programelor pentru săraci instituite de João Goulart, ci şi deschiderea Braziliei pentru investiţiile străine. La început, generalii brazilieni au încercat să-şi impună planurile într-un mod relativ paşnic —

nu existau semne clare de brutalitate sau arestări în masă şi, cu toate că ulterior s-a descoperit că nişte aşa-zişi „subversivi" fuseseră torturaţi cu brutalitate, numerele acestora erau suficient de mici (pentru o ţară atât de mare ca Brazilia), astfel că zvonuri privitoare la acest lucru abia dacă treceau de zidurile închisorilor. Junta păstrase însă unele vestigii ale democraţiei, ca libertatea limitată a presei şi libertatea de întrunire — o aşa-numită lovitură de stat a unor gentlemeni.

Către sfârşitul anilor '60, mulţi cetăţeni se hotărâseră să se folosească de acele libertăţi limitate îngăduite pentru a-şi exprima furia faţă de sărăcia din ce în ce mai accentuată din Brazilia, pe care o considerau cauzată de programul economic *pro-business*, trasat în mare de absolvenţii Universităţii din Chicago. Până prin 1968, străzile erau asediate de protestatari anti-junta militară, cele mai mari proteste de acest gen fiind organizate de studenţi, iar regimul se afla într-o serioasă dificultate. Într-o încercare disperată de a se menţine la putere, armata îşi schimbă radical tactica: democraţia este complet abolită, toate libertăţile civile sunt paralizate, tortura devine sistematică şi, conform comisiilor braziliene pentru adevăr instituite ulterior, „omuciderile practicate de stat devin rutină."[44]

Lovitura de stat din Indonezia din 1965, a urmat o traiectorie complet diferită. Încă de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, ţara fusese condusă de preşedintele Sukarno, un fel de Hugo Chávez (deşi fără apetitul acestuia pentru alegeri). Sukarno înfurie ţările bogate continuând să protejeze economia indoneziană, redistribuind avuţia naţională şi izgonind Fondul Monetar Internaţional şi Banca Mondială, pe care le acuză a fi doar nişte faţade pentru interesele multinaţionalelor occidentale. Sukarno era naţionalist şi nu comunist, dar acest lucru nu îl împiedica să colaboreze strâns cu Partidul Comunist, care avea nu mai puţin de trei milioane de membri activi. Guvernul britanic şi cel american erau decise să pună capăt conducerii sale, iar documente desecretizate arată că CIA primise directive la cel mai înalt nivel să-l „lichideze pe preşedintele Sukarno, în funcţie de situaţia şi oportunităţile disponibile".[45]

După câteva starturi false, oportunitatea s-a ivit în octombrie 1965, când generalul Suharto, susţinut de CIA, începe procesul de confiscare a puterii şi de eradicare a stângii. CIA alcătuise o listă a liderilor de stânga, care i-a fost înmânată lui Suharto, în vreme ce Pentagonul îşi aduce contribuţia furnizându-i armament şi radiouri de campanie, care să permită forţelor indoneziene să comunice în cele mai îndepărtate zone ale arhipelagului. Suharto îşi trimite apoi soldaţii să-i vâneze pe cei patru sau cinci mii de stângişti aflaţi pe „listele de împuşcat", cum le numea CIA; ambasada SUA primea în mod regulat raporturi asupra progresului înregistrat.[46] Pe măsură ce aceste informaţii erau primite, CIA tăia numele de pe propriile liste până când s-a ajuns la satisfacţia că stânga indoneziană a fost anihilată. Unul dintre cei implicaţi în această operaţiune a fost Robert J. Martens, care lucra pentru ambasada americană din Jakarta. „A fost un mare ajutor oferit armatei", declara el jurnalistei Kathy Kadane, 25 de ani mai târziu. „Probabil că au omorât o mulţime de oameni, şi probabil că am mult sânge pe mâini, dar lucrurile nu stau chiar atât de rău. Uneori, în momentele decisive, trebuie să loveşti tare."[47]

Listele „de împuşcat" acopereau doar uciderile comandate; masacrele nediscriminate de care Suharto este responsabil au fost, în mare parte, delegate studenţilor religioşi. Aceştia erau instruiţi de armată rapid, după care erau trimişi în sate cu instrucţiuni de la şeful marinei indoneziene să „cureţe" ţara de comunişti. „Plini de poftă, scria un reporter, şi-au chemat discipolii, şi-au băgat pistoalele şi cuţitele la cingători, şi-au pus pe umăr măciucile, şi au pornit într-o misiune la care visaseră de multă vreme."[48] În doar o lună, cel puţin o jumătate de milion şi poate chiar un milion de oameni au fost ucişi, „masacraţi cu miile", conform revistei *Time*.[49] În Java de Est, „cei care călătoriseră în acele zone povesteau cum micile râuri şi pâraie erau literalmente înţesate de leşuri, blocând în unele locuri transportul pe apă."[50]

Experienţa indoneziană a atras atenţia indivizilor şi instituţiilor care plănuiau, la Washington şi Santiago, lovitura de stat împotriva lui Salvador Allende. Pentru aceştia era interesantă nu doar brutalitatea lui Suharto, ci şi rolul extraordinar jucat de un grup de economişti indonezieni, educaţi la colegiul Berkeley al Universităţii din California, supranumiţi „Mafia din Berkeley". Suharto se dovedise eficace în eradicarea stângii, dar Mafia din Berkeley era cea care pregătise proiectul economic pentru viitorul ţării.

Asemănările cu băieţii de la Chicago erau evidente. Mafia din Berkeley studiase în SUA făcând parte dintr-un program început în 1956, subvenţionat de Fundaţia Ford. Odată întorşi acasă, au creat o copie fidelă a unui Departament occidental de economie la Facultatea de Ştiinţe Economice a Universităţii din Indonezia. Ford a trimis profesori americani la Jakarta pentru înfiinţarea şcolii, la fel cum o făcuseră şi profesorii de la Chicago care merseseră la Santiago pentru a înfiinţa departamentul de ştiinţe economice. „Ford îi pregătea pe cei care urmau să conducă ţara după ce Sukarno avea să dispară de la putere", explica fără scrupule John Howard, directorul programului internaţional Ford de instruire şi cercetare (*International Training and Research*).[51]

Studenţii finanţaţi de Ford au devenit liderii campusurilor universitare care au participat la răsturnarea lui Sukarno de la putere, iar Mafia din Berkeley lucrează îndeaproape cu armata înaintea loviturii de stat, făcând „planuri de contingenţă" în cazul în care guvernul ar fi căzut brusc.* [52] Aceşti tineri economişti exercitau o influenţă enormă asupra generalului Suharto, care nu avea cunoştinţe în domeniul finanţelor. Potrivit revistei *Fortune*, Mafia de la Berkeley înregistrase pe casete audio lecţii de economie pe care Suharto să le poată asculta acasă.[53] Atunci când se întâlneau faţă în faţă, „preşedintele Suharto nu doar asculta, ci îşi şi lua notiţe", îşi aducea aminte cu mândrie un membru al grupului.[54] Un alt absolvent de la Berkeley descria această relaţie astfel: am „prezentat conducerii armatei — elementul crucial al noii ordini — o «carte de bucate» cu «reţete» pentru abordarea problemelor economice grave

* Nu toţi profesorii americani trimişi în Indonezia sub egida acestui program se simţeau în largul lor în acest rol. „Simţeam că Universitatea nu ar fi trebuit să se implice în ceea ce, practic, devenea o rebeliune împotriva guvernului", afirma Len Doyle, profesorul de la Berkeley numit la conducerea programului economic indonezian subvenţionat de Ford. Acest punct de vedere a dus la rechemarea lui Doyle în California şi la înlocuirea lui.

ale Indoneziei. Generalul Suharto, în calitatea sa de comandant suprem al armatei, nu doar că a acceptat această «carte de bucate», dar a şi dorit ca autorii «reţetelor» să-i fie consilieri economici."[55] Ceea ce s-a şi întâmplat. Suharto şi-a umplut cabinetul cu membri ai Mafiei din Berkeley, oferindu-le poziţii-cheie, precum cea de ministru al comerţului sau de ambasador la Washington.[56]

Această echipă de economişti, alcătuită din absolvenţii unei şcoli mai puţin ideologizate, nu era atât de radicală în anti-statismul ei precum băieţii de la Chicago. Credinţa era că guvernul avea un rol important în gestionarea economiei interne a Indoneziei, şi anume de a păstra alimentele de bază — orezul, de pildă — la un preţ accesibil. Dincolo de acest aspect însă, Mafia din Berkeley era cât se putea de ospitalieră cu investitorii străini care voiau să exploateze imensele resurse minerale şi de petrol, descrise de Richard Nixon ca „cel mai mare premiu din Asia de sud-est".* [57] S-au promulgat legi care au permis companiilor străine să deţină 100% din aceste resurse, scutindu-le totodată de taxe; astfel, în decurs de doi ani, întreaga bogăţie naturală a Indoneziei — cupru, nichel, lemn cu esenţă tare, cauciuc şi petrol — a fost împărţită între cele mai mari corporaţii de minerit şi exploatare petroliferă din lume.

Pentru cei care complotau să-l răstoarne de la putere pe Allende exact în perioada în care programul lui Suharto era pus în aplicare, experienţele Braziliei şi Indoneziei constituiau un interesant studiu al contrastelor. Brazilienii recurseseră prea puţin la puterea şocului, aşteptând mulţi ani până să-şi manifeste apetitul pentru brutalitate. Aceasta a constituit o eroare aproape fatală, oferind opozanţilor regimului instituit şansa de a se regrupa şi chiar de a forma armate de guerilă stângiste. Deşi junta militară reuşeşte să cureţe străzile de manifestanţi, opoziţia tot mai puternică cu care se confruntă o forţează să-şi încetinească planurile economice.

Pe de altă parte, Suharto demonstrase că dacă se face uz de represiune masivă *anticipat*, ţara va intra într-o stare de şoc, iar rezistenţa va putea fi eliminată înainte să se poată organiza. Felul în care face uz de teroare este atât de samavolnic, depăşind cele mai groaznice previziuni, încât un popor care cu doar câteva săptămâni în urmă luptase pentru afirmarea independenţei ţării este acum suficient de îngrozit încât să-i cedeze controlul complet lui Suharto şi acoliţilor săi. Ralph McGehee, manager superior al operaţiilor CIA în perioada în care s-a desfăşurat lovitura de stat, spunea că Indonezia a fost „o operaţiune model... Se poate urmări toată desfăşurarea, de la evenimentele sângeroase majore dictate de Washington, până la felul în care Suharto preia puterea. Succesul înregistrat însemna că modelul se va repeta la nesfârşit."[58]

Cealaltă lecţie crucială care putea fi învăţată din exemplul Indoneziei se referea la parteneriatul premergător loviturii de stat dintre Suharto şi Mafia din Berkeley. Deoarece acesteia aveau să-i fie oferite poziţii „tehnocratice" în noul guvern, pentru că îl convertiseră pe Suharto la „religia" lor, lovitura de stat a făcut mai mult decât să scape ţara de pericolul naţionalismului; a

* Un amănunt interesant îl constituie faptul că Arnold Harberger este angajat pe poziţia de consultant în Ministerul finanţelor regimului condus de Suharto abia în 1975.

transformat Indonezia într-unul dintre cele mai primitoare medii din lume pentru corporaţiile multinaţionale.

Pe măsură ce energia care avea să-l mături pe Allende de la putere se intensifica, o avertizare terifiantă începe să apară scrisă cu roşu, pe zidurile din Santiago: „Jakarta se apropie".

La scurt timp după ce Allende a fost ales, opozanţii săi din Chile încep să imite abordarea indoneziană cu o precizie stranie. Universitatea Catolică, cartierul general al băieţilor de la Chicago, devine centrul[v] pentru crearea a ceea ce CIA numeşte „climat favorabil unei lovituri de stat".[59] Mulţi studenţi se înscriu în partidul Patria y Libertad, bătând străzile în pasul de defilare al tinerilor naziști din vremea lui Hitler. În septembrie 1971, la un an de la începutul mandatului lui Allende, cei mai importanţi oameni de afaceri din Chile se întrunesc de urgenţă în oraşul Viña del Mar, aflat pe litoralul chilian, pentru a pune bazele unei strategii coerente destinate schimbării regimului. Potrivit lui Orlando Sáenz, preşedintele Asociaţiei naţionale a manufacturierilor (subvenţionată generos nu doar de CIA, ci şi de multe dintre multinaţionalele care complotau, la rândul lor, în Washington), la această întrunire se decretează că „guvernul lui Allende este incompatibil cu libertatea şi cu existenţa întreprinderii private în Chile, iar singurul mod de evitare a sfârşitului îl constituie răsturnarea guvernului". Aceşti afaceriști formează „o structură de război", împărţită în două: o parte având misiunea de a colabora cu armata, iar cealaltă, potrivit aceluiaşi Sáenz, de a „pregăti programe specifice care să fie o alternativă la programele guvernului, şi care urmau să fie transmise forţelor armate".[60]

Pentru alcătuirea acestor programe alternative, Sáenz recrutează câţiva băieţi de la Chicago pe care-i instalează într-o clădire nouă de birouri, aflată chiar în vecinătatea Palatului prezidenţial din Santiago.[61] Grupul, condus de absolventul de la Chicago, Sergio de Castro, şi de colegul său de la Universitatea Catolică, Sergio Undurraga, începe să se întrunească săptămânal, în secret, pentru trasarea unor planuri detaliate de refacere a ţării conform unor precepte neoliberale.[62] Potrivit investigaţiilor ulterioare întreprinse de Senatul SUA, „peste 75%" din fondurile destinate subvenţionării „acestei organizaţii de cercetare aparţinând opoziţiei" provenea direct de la CIA.[63]

Pentru o vreme, complotul vizând lovitura de stat a înaintat pe două căi distincte: pe de o parte, armata complota în scopul exterminării lui Allende şi a susţinătorilor săi, iar pe de altă parte, economiştii complotau ca să-i extermine ideile. Pe măsura intensificării atmosferei care părea să ducă inevitabil la o rezoluţie violentă a conflictului, este deschisă o cale de dialog între cele două tabere, iar Roberto Kelly, un om de afaceri asociat cu ziarul finanţat de CIA, *El Mercurio*, acţionează în calitate de om de legătură. Prin Kelly, băieţii de la Chicago îi trimit amiralului marinei militare chiliene un rezumat pe cinci pagini al programului lor economic . Marina aprobă acest plan şi, din acel moment,

---

[v] În orig. *ground zero*, adică centrul exploziei superficiale (termen folosit în fizica atomică, preluat de jurnaliști şi pentru a face referinţă la atacurile de la 11 septembrie 2001 asupra New York-ului). (*n.t.*)

băieţii de la Chicago lucrează non-stop pentru a termina acest program până în momentul declanşării loviturii de stat.

Biblia de 500 de pagini pe care o produc până la urmă — un program economic detaliat, care va ghida junta militară chiar din momentul preluării puterii — avea să fie cunoscută în Chile sub numele de „Cărămida". Conform dezvăluirilor ulterioare ale unui comitet senatorial al SUA, „colaboratori CIA au fost implicaţi în pregătirea planului economic general iniţial, care a constituit baza luării celor mai importante decizii economice ale juntei".[64] Opt din cei zece autori principali ai „Cărămizii" studiaseră economia la Universitatea din Chicago.[65]

Deşi răsturnarea lui Allende de la putere a fost descrisă universal drept o lovitură de stat, Orlando Letelier, ambasadorul lui Allende la Washington, l-a considerat un parteneriat egal între armată şi economişti. „Băieţii de la Chicago, după cum sunt numiţi în Chile — scria Letelier — i-au convins pe generali că erau gata să suplinească brutalitatea pe care o poseda armata, cu valorile intelectuale care-i lipseau."[66]

Lovitura de stat din Chile, atunci când se produce, prezintă trei forme distincte de şoc, o reţetă care va fi duplicată în ţările vecine şi care va reapărea, trei decenii mai târziu, în Irak. Şocul propriu-zis cauzat de lovitura de stat este imediat urmat de două şocuri suplimentare. Unul dintre acestea îl constituie „tratamentul de şoc" capitalist, propus de Milton Friedman, o tehnică în care sute de economişti latino-americani fuseseră de-acum instruiţi la Universitatea din Chicago sau la alte asemenea instituţii francizate. Celălalt şoc provenea din cercetarea lui Ewen Cameron în drogarea şi izolarea senzorială a pacienţilor, care a fost codificată în tehnicile de tortură detaliate în manualul *Kubarkii* şi apoi diseminată printr-o serie de programe exhaustive ale CIA pentru instruirea structurilor de poliţie şi armată ale Americii Latine.

Aceste trei forme de şoc s-au reunit pentru a-i lovi pe latino-americani şi pentru a scurtcircuita structurile politice ale întregii regiuni, creând astfel un uragan de neoprit al consolidărilor reciproce dintre distrugere şi reconstrucţie, dintre eradicare şi creaţie. Şocul loviturii de stat a pregătit terenul pentru terapia şocului economic; şocul camerelor de tortură a intimidat pe oricine ar fi îndrăznit să se împotrivească administrării şocurilor economice. Din acest laborator real[vi] a apărut primul stat creat de Şcoala de la Chicago şi prima victorie repurtată în contrarevoluţia sa globală.

NOTE

[1] Arnold C. Harberger, „Letter to a Younger Generation", *Journal of Applied Economics* 1, nr. 1 (1998): 2.

[2] Katherine Anderson şi Thomas Skinner, „The Power of Choice: The Life and Times of Milton Friedman", prezentat la postul de televiziune PBS pe 29 ianuarie 2007.

[3] Jonathan Peterson, „Milton Friedman, 1912-2006", *Los Angeles Times*, 17 noiembrie 2006.

[vi] În orig. *live* are un dublu sens: *real*, dar şi *aflat sub tensiune electrică*. (*n.t.*)

[4] Frank H. Knight, „The Newer Economics and the Control of Economic Activity", *Journal of Political Economy* 40, nr. 4 (august 1932): 455.

[5] Daniel Bell, „Models and Reality in Economic Discourse", *The Crisis in Economic Theory*, coord. Daniel Bell şi Irving Kristol (New York: Basic Books, 1981), 57-58.

[6] Milton Friedman şi Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 24.

[7] Larry Kudlow, „The Hand of Friedman", The Corner web log on the National Review Online, 16 noiembrie 2006, www.nationalreview.com.

[8] Friedman şi Friedman, *Two Lucky People*, 21.

[9] Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (1962, repr. Chicago: University of Chicago Press, 1982), 15.

[10] Don Patinkin, *Essays on and in the Chicago Tradition* (Durham, NC: Duke University Press, 1981), 4.

[11] Friedrich A. Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press, 1944).

[12] Interviu cu Arnold Harberger realizat pe 3 octombrie 2000 pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* [serial de televiziune prezentat la PBS], producători executivi Daniel Yergin şi Sue Lena Thompson, producătorul serialului William Gran (Boston: Heights Productions, 2002); stenograma completă a interviului este disponibilă la www.pbs.org.

[13] John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire* (London: L & Virginia Woolf, 1926).

[14] John Maynard Keynes, „From Keynes to Roosevelt: Our Recovery Plan Assayed", *New York Times*, 31 decembrie 1933.

[15] John Kenneth Galbraith, *The Great Crash of 1929* (1954, repr. New York: Avon, 1979), 168.

[16] John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (1919, repr. Westminster, UK: Labour Research Department, 1920), 251.

[17] Friedman şi Friedman, *Two Lucky People*, 594.

[18] Stephen Kinzer, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2003), 153-54; Stephen Kinzer, *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq* (New York: Times Books, 2006), 4.

[19] *El Imparcial*, 16 martie 1951, citat în Stephen C. Schlesinger, Stephen Kinzer şi John H. Coatsworth, *Bitter Fruit: The Story of the American Coup in Guatemala* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), 52.

[20] Într-un interviu cu Juan Gabriel Valdes, Patterson îi caracteriza pe economiştii argentinieni şi brazilieni drept „roz". El îi vorbea ambasadorului american în Chile, Willard Beaulac, despre nevoia de a „schimba structura oamenilor". Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 110-13.

[21] *Ibid.*, 89.

[22] Citatul provine de la Joseph Grunwald, un economist de la Universitatea Columbia, care lucra la vremea respectivă la Universitatea din Chile. Valdes, *Pinochet's Economists*, 135.

[23] Harberger, „Letter to a Younger Generation", 2.

[24] Andre Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory Versus Humanity* (Nottingham, UK: Spokesman Books, 1976), 7-8.

[25] Kenneth W. Clements, „Larry Sjaastad, The Last Chicagoan", *Journal of International Money and Finance* 24 (2005): 867-69.

[26] Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, 8.

[27] Memorandum către William Carmichael, via Jeffrey Puryear, de la James W. Trowbridge, 24 octombrie, 1984, pagina 4, citat în Valdes, *Pinochet's Economists*, 194.

[28] *Ibid.*, 206. Notă de subsol: „The Rising Risk of Recession", *Time*, 19 decembrie 1969.

[29] În 1963, de Castro însuşi se afla în concediu în Santiago pentru a-şi continua studiile la Universitatea din Chicago. El devine preşedinte în 1965. Valdes, *Pinochet's Economists*, 140, 165.

[30] *Ibid.*, 159. Citatul provine de la Ernesto Fontaine, un absolvent al Universităţii din Chicago, care lucra ca profesor la Universitatea Catolică din Santiago.

[31] *Ibid.*, 6, 13.

[32] Cel de-al treilea raport către Universitatea Catolică din Chile şi către International Cooperation Administration, august 1957, semnat de Gregg Lewis, Universitatea din Chicago, pagina citată în Valdes, *Pinochet's Economists*, 132.

[33] Interviu cu Ricardo Lagos, desfăşurat pe 19 ianuarie 2002, pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[34] Friedman şi Friedman, *Two Lucky People*, 388.

[35] Agenţia Centrală de Informaţii (CIA), *Note despre întâlnirea cu preşedintele chilian*, 15 septembrie 1970, desecretizat, www.gwu.edu/~nsarchiv.

[36] „The Last Dope from Chile", mimeograf semnat „Al H.", datat Santiago, 7 septembrie 1970, citat în Valdes, *Pinochet's Economists*, 242-243.

[37] Sue Branford şi Bernardo Kucinski, *Debt Squads: The* U.S., *the Banks, and Latin America* (London: Zed Books, 1988), 40, 51-52.

[38] Subcomitetul Senatului Statelor Unite pentru corporaţiile multinaţionale, „The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-71", *Raport către Comitetul pentru relaţii externe al Senatului Statelor Unite întocmit de Subcomitetul pentru corporaţiile multinaţionale**, 21 iunie 1973, 13.

[39] *Ibid.*, 15.

[40] Francisco Letelier, interviu, *Democracy Now!*, 21 septembrie 2006.

[41] Subcomitetul Senatului Statelor Unite pentru corporaţiile multinaţionale, „The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-1971", 4, 18.

[42] *Ibid.*, 11, 15.

[43] *Ibid.*, 17.

[44] Arhiepiscopia din São Paulo, *Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979*, coord. Joan Dassin, trad. Jaime Wright (Austin: University of Texas Press, 1986), 53.

[45] William Blum, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since WWII* (Monroe, ME: Common Courage Press, 1995), 195; „Times Diary: Liquidating Sukarno", *Times* (London), 8 august 1986.

[46] Kathy Kadane, „U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s", *Washington Post*, 21 mai 1990.

[47] Kadane publică întâia oară listele cu conţinutul acestor liste, bazându-se pe interviuri înregistrate oficial cu funcţionari americani de prim rang care lucrau la acea vreme în Indonezia, apărute în *The Washington Post.* Informaţiile privitoare la radiouri şi arme apar într-o scrisoare către editor, scrisă de Kadane pentru *The New York* Review *of Books*, în 10 aprilie 1997, bazându-se pe aceleaşi interviuri. Stenogramele interviurilor lui Kadane se află acum la Arhivele Securităţii Naţionale, în Washington, DC. Kadane, „U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s."

[48] John Hughes, *Indonesian Upheaval* (New York: David McKay Company, Inc., 1967), 132.

[49] Cifra de 500.000 este cea mai folosită, incluzând *The Washington Post*, în 1966. Ambasadorul Marii Britanii în Indonezia estimează numărul la 400.000, dar face cunoscut faptul că ambasadorul Suediei, care întreprinsese cercetări suplimentare, consideră această cifră drept „o foarte serioasă sub-estimare." Unii comentatori estimează acest număr la un milion, deşi CIA pretinde, într-un raport din 1968, că numărul celor ucişi era de 250.000, considerând-o drept „una dintre cele mai grave ucideri în masă ale secolului al XX-lea". „Silent Settlement", *Time*, 17 decembrie 1965; John Pilger, *The New Rulers of the World* (London: Verso, 2002), 34; Kadane, „U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s."

[50] „Silent Settlement."

[51] David Ransom, „Ford Country: Building an Elite for Indonesia", *The Trojan Horse: A Radical Look at Foreign Aid*, coord. Steve Weissman (Palo Alto, CA: Ramparts Press, 1975), 99.

[52] Notă de subsol: *Ibid.*, 100.

[53] Robert Lubar, „Indonesia's Potholed Road Back", *Fortune*, 1 iunie 1968.

[54] Goenawan Mohamad, *Celebrating Indonesia: Fifty Years with the Ford Foundation* 1953-2003 (Jakarta: Ford Foundation, 2003), 59.

[55] În textul original, autorul scrie numele generalului Soeharto; l-am schimbat în scrierea mai uzuală pentru coerenţă. Mohammad Sadli, „Recollections of My Career", *Bulletin of Indonesian Economic Studies* 29, nr. 1 (aprilie 1993): 40.

[56] Următoarele posturi au fost ocupate cu absolvenţi ai programului Ford: Ministrul finanţelor, Ministrul comerţului, preşedintele Comitetului Naţional de Planificare, vice-preşedintele Comitetului Naţional de Planificare, secretarul-general al Cercetării în domeniul Marketingului şi Comerţului, preşedintele Echipei Tehnice pentru Investiţii Străine, secretarul-general al industriei şi ambasadorul la Washington. Ransom, „Ford Country", 110.

[57] Richard Nixon, „Asia After Vietnam", *Foreign Affairs* 46, no. 1 (octombrie, 1967): 111. Notă de subsol: Arnold C. Harberger, *Curriculum Vitae*, noiembrie, 2003, www.econ.ucla.edu.

[58] Pilger, *The New Rulers of the World*, 36-37.

[59] CIA, „Secret Cable from Headquarters [Blueprint for Fomenting a Coup Climate], 27 septembrie 1970", în Peter Kornbluh, *The Pinochet File:* A *Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2003), 49-56.

[60] Valdes, *Pinochet's Economists*, 251.

[61] *Ibid.*, 248-49.

[62] *Ibid.*, 250.

[63] Comisia specială pentru studiul operaţiilor guvernamentale în privinţa activităţilor de informaţii, Senatul Statelor Unite, *Covert Action in Chile 1963-1973* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 18 decembrie 1975), 30.

[64] *Ibid.*, 40.

[65] Eduardo Silva, *The State and Capital in Chile: Business Elites, Technocrats, and Market Economics* (Boulder, CO: Westview Press, 1996), 74.

[66] *Orlando Letelier*, „The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awful Toll", *The Nation*, 28 august 1976.

PARTEA A DOUA

PRIMUL TEST
DURERILE FACERII

Teoriile lui Milton Friedman i-au adus Premiul Nobel; aceleași teorii l-au adus statului Chile pe generalul Pinochet.

— Eduardo Galeano, *Days and Nights of Love and War*, 1983

Nu cred că am fost vreodată considerat „o influență nefastă".

— Milton Friedman, citat în *The Wall Street Journal*, 22 iulie, 2006

STĂRI DE ȘOC
NAȘTEREA SÂNGEROASĂ A CONTRAREVOLUȚIEI

Toate relele ar trebui comise simultan, astfel încât, fiind gustate mai rar, să supere mai puțin.

— Niccolò Machiavelli, *Principele*, 1513[1]

Dacă s-ar adopta această abordare șocantă, consider că ar trebui anunțată public, cât mai detaliat, urmând să intre în vigoare la o dată cât mai apropiată cu putință. Cu cât publicul va fi mai bine informat, cu atât mai mult reacțiile sale vor facilita adaptarea.

— Milton Friedman, într-o scrisoare către generalul Augusto Pinochet, 21 aprilie 1975[2]

Generalul Augusto Pinochet și susținătorii lui vorbeau de un „război", și nu de o lovitură de stat, atunci când se refereau la evenimentele din 11 septembrie 1973. Santiago chiar arăta ca un câmp de bătălie: tancurile trăgeau pe bulevarde, iar clădirile guvernamentale erau atacate de avioane de vânătoare. Ceva era totuși straniu în acest război: cei care îl purtau nu aveau opozanți.

De la bun început, Pinochet a deținut controlul deplin asupra armatei, marinei, infanteriei marine și poliției. Între timp, președintele Salvador Allende refuzase să-și organizeze susținătorii în alianțe paramilitare, drept pentru care nu avea niciun fel de forță armată la dispoziție. Singura rezistență se înregistrează în Palatul prezidențial, La Moneda, și pe acoperișurile dimprejurul acestuia, unde Allende și cei mai apropiați oameni ai săi au apărat cu vitejie acest centru al democrației. Cu greu s-ar putea numi o bătălie dreaptă: deși înăuntru se aflau doar 36 de susținători ai lui Allende, armata a lansat asupra palatului nu mai puțin de 24 de rachete.[3]

Era evident că Pinochet, înfumuratul și volatilul comandant (cu o statură impunătoare, ca unul din tancurile pe care se urcase) al acestor operațiuni, își dorea ca acest eveniment să fie cât mai dramatic și traumatizant. Chiar dacă această lovitură de stat nu era un război propriu-zis, ea trebuia percepută ca atare: un precursor chilian al *Șocului și Evlaviei*. Cu greu s-ar fi putut găsi ceva care să șocheze mai tare. Spre deosebire de Argentina vecină, care fusese condusă de nu mai puțin de șase guvernări militare în precedentele patru decenii, Chile nu suferise niciodată asemenea violență; dimpotrivă, țara se bucurase de 160 de ani de guvernare democratică pașnică, neîntreruptă în ultimii 41.

Palatul prezidenţial era acum în flăcări, trupul înfăşurat al preşedintelui era dus pe targă, iar cei mai apropiaţi colaboratori ai săi erau întinşi cu feţele în jos pe străzi, sub ameninţarea puştii.* La distanţă de câteva minute de mers cu maşina de Palatul prezidenţial, Orlando Letelier, proaspăt întors de la Washington pentru a ocupa noul post de ministru al apărării, mersese la serviciu în dimineaţa aceea. Îndată ce a intrat pe uşa ministerului, 12 soldaţi în uniformă de luptă i-au pus în faţă mitralierele.[4]

În anii premergători loviturii de stat, instructori americani, mulţi dintre aceştia lucrând pentru CIA, au stârnit o adevărată frenezie anticomunistă în rândul armatei chiliene, convingând cadrele militare că socialiştii erau, *de facto*, spioni ruşi, o forţă străină societăţii chiliene, „inamicul dinăuntru" al ei. De fapt, adevăratul duşman al societăţii chiliene era însăşi armata statului, cea care era gata acum să ridice armele împotriva populaţiei pe care jurase să o protejeze.

Cu Allende mort şi cabinetul său capturat, într-o linişte netulburată de vreun semn de rezistenţă populară, măreaţa bătălie a juntei militare luase sfârşit înainte de amiază. Letelier şi ceilalţi prizonieri VIP sunt transportaţi pe inospitaliera insulă Dawson, aflată în strâmtoarea Magellan, echivalentul lui Pinochet pentru un lagăr siberian. Uciderea şi întemniţarea guvernului nu erau însă suficiente pentru noua juntă aflată la putere. Generalii ştiau că acapararea puterii depindea de înspăimântarea teribilă a chilienilor, aşa cum se întâmplase şi în Indonezia. În zilele următoare, în jur de 13.500 de chilieni sunt arestaţi şi încărcaţi în camioane, se arată într-un document CIA desecretizat.[5] Mii de oameni ajung în felul acesta pe cele două stadioane principale ale ţării: stadionul Chile şi stadionul Naţional. Înăuntrul stadionului Naţional, moartea înlocuieşte fotbalul ca spectacol public. Aici, soldaţii umblau prin tribune acompaniaţi de colaboratori cu cagule pe faţă, care-i arătau cu degetul pe „subversivi"; cei indicaţi erau trimişi la vestiarele care fuseseră transformate în camere de tortură. Sute de oameni sunt astfel executaţi. Trupurile neînsufleţite încep să apară la marginea drumurilor principale sau plutind în canalele oraşelor.

Pentru a se asigura că teroarea se extinde dincolo de capitală, Pinochet îl trimite pe cel mai brutal comandant al său, generalul Sergio Arellano Stark, într-o misiune cu elicopterul în provinciile din nord, pentru vizitarea unor închisori în care erau ţinuţi aşa-numiţii „subversivi". În toate oraşele şi orăşelele din nord în care existau închisori, Stark şi această brigadă itinerantă a morţii îi selecţionau pe cei mai de seamă prizonieri din fiecare închisoare, după care îi executau, ucigând până la 26 de prizonieri o dată. Dâra de sânge pe care o lasă în urma sa, după patru zile de turneu itinerant, ajunge să fie cunoscută sub numele de Caravana morţii.[6] După această comandă la minut, întreaga ţară înţelesese mesajul: rezistenţa te poate costa viaţa.

Deşi bătălia lui Pinochet a fost unilaterală, efectele sale au fost la fel de reale ca ale oricărui război civil sau invazie a unei ţări străine: în total, mai mult de

---

* Allende a fost găsit împuşcat în cap. Nu există o convergenţă de opinii între posibilitatea ca el să fi fost împuşcat de unul dintre gloanţele trase în La Moneda ori dacă a preferat să se sinucidă, decât să rămână în memoria chilienilor ca cel care s-a predat unei armate de insurecţie. Cea de-a doua posibilitate este mai probabilă.

3.200 de oameni au fost dați dispăruți sau executați, cel puțin 80.000 au fost încarcerați, iar peste 200.000 au părăsit țara din motive politice.[7]

Frontul economic

Pentru băieții de la Chicago, 11 septembrie a fost o zi plină de anticipații ametitoare și de adrenalina termenului-limită. Sergio de Castro lucrase până în ultimul moment cu omul său de legătură din marina militară pentru aprobarea, pagină cu pagină, a ultimelor secțiuni din „Cărămidă". Acum, în ziua loviturii de stat, mai mulți băieți de la Chicago se aflau la tipografia cotidianului de dreapta, *El Mercurio*. În timp ce străzile răsunau de focuri de armă, ei încercau cu înfrigurare să termine de tipărit documentul pentru prima zi de lucru a juntei militare. Arturo Fontaine, unul dintre redactorii acestui cotidian, își amintea cum mașinile de tipărit „au lucrat non-stop pentru duplicarea copiilor acestui document voluminos". Au terminat în ultima clipă. „Înainte de miezul zilei, miercuri, 12 septembrie 1973, generalii forțelor armate, însărcinați cu îndeplinirea îndatoririlor guvernamentale, aveau acest plan pe mesele de lucru."[8]

Propunerile cuprinse în documentul final aveau o asemănare izbitoare cu cele din cartea lui Milton Friedman, *Capitalism și libertate*: privatizare, desființarea controlului guvernamental asupra economiei și reducerea cheltuielilor sociale: sfânta treime a pieței libere. Economiștii chilieni, care își făcuseră studiile în Statele Unite, încercaseră să introducă aceste idei într-un mod pașnic, în cadrul unei dezbateri democratice, dar fuseseră respinși în mod radical. Acum însă, băieții de la Chicago și planurile lor economice se aflau din nou în prim-planul unui climat infinit mai favorabil viziunii lor radicale. În această epocă nouă, nu aveau nevoie de aprobarea nimănui în afara unei mâini de oameni în uniforme. Cei mai înverșunați oponenți politici ai acestora fie se aflau în închisoare, fie fugiseră de urgia represiunii, fie erau morți; spectacolul avioanelor de vânătoare sau cel oferit de caravanele morții îi țineau pe ceilalți sub control.

„Pentru noi, era o revoluție", spunea Cristián Larroulet, unul dintre consilierii economici ai lui Pinochet.[9] Era o descriere corectă. 11 septembrie 1973 însemna mult mai mult decât sfârșitul violent al revoluției socialiste pașnice a lui Allende; era începutul a ceea ce *The Economist* avea să descrie ulterior drept o „contrarevoluție": prima victorie concretă din campania Școlii de la Chicago de retrocedare a drepturilor cucerite sub developmentalism și keynesianism.[10] Spre deosebire de revoluția parțială a lui Allende, temperată și compromisă de acțiunea push-pull[i] a democrației, această revoltă, impusă prin forță brută, era liberă să meargă până la capăt. În anii care au urmat, aceleași politici care fuseseră expuse în „Cărămidă" aveau să fie impuse în zeci de alte țări, sub

[i] O acțiune în dublu sens, o sintagmă folosită într-o serie de domenii; în domeniul afacerilor, ea desemnează diferite modalități de promovare a unui model (de afaceri) în scopul facilitării fluxului de la producător la clientul final. (*n.t.*)

acoperirea unei palete largi de crize. Dar Chile a fost geneza contrarevoluţiei: geneza terorii.

José Piñera, absolvent al Departamentului de economie de la Universitatea Catolică, care se descria pe sine drept un băiat de la Chicago, îşi făcea studiile post-universitare la Harvard, în timpul loviturii de stat. Auzind veştile bune, se întoarce acasă „pentru a ajuta la instaurarea unei ţări noi, dedicate libertăţii, din cenuşa vechii sale ţări". Conform lui Piñera, ulterior ministru al muncii şi mineritului în cabinetul lui Pinochet, aceasta era „adevărata revoluţie... o mişcare radicală, comprehensivă şi susţinută către economia pieţei libere."[11]

Înaintea loviturii de stat, Augusto Pinochet avea o reputaţie de om de o politeţe vecină cu linguşeala, etern măgulitor şi întotdeauna de acord cu fiecare dintre comandanţii săi civili. Ca dictator, Pinochet arată noi faţete ale caracterului său. El preia puterea cu o poftă morbidă, adoptând aerele unui monarh şi pretinzând că „destinul" i-a dat această slujbă. La minut, el pune la cale încă o lovitură de stat, în interiorul loviturii de stat, pentru a scăpa de ceilalţi trei lideri militari cu care acceptase să împartă puterea, luându-şi acum titlul de Şef suprem al naţiunii, alături de cel de Preşedinte. Ca dovadă a dreptului său de a conduce, se înconjoară de fast ceremonial, nepierzând nicio ocazie de a-şi pune uniforma prusacă, cu tot cu etolă. Atunci când călătorea în jurul Santiago-ului, o făcea într-un convoi de Mecedez-Benz-uri de aur, blindate.[12]

Pinochet era făcut să conducă autoritar, dar, la fel ca Suharto, nu avea habar de economie. Acest lucru constituia o problemă, la care se adăugase campania de sabotaj corporatist iniţiată de ITT, care se dovedise atât de eficientă încât trimisese economia chiliană în cădere liberă, iar Pinochet avea acum de gestionat o criză de proporţii. Încă de la început are loc o luptă pentru putere în cadrul juntei, între cei care voiau să reinstaureze *status quo*-ul anterior alegerii lui Allende şi reîntoarcerea rapidă la democraţie, şi băieţii de la Chicago, care insistau să fie efectuată o operaţie de transformare fundamentală a economiei într-o piaţă liberă, acţiune care ar fi durat mai mulţi ani să fie impusă. Plăcându-i noile puteri, Pinochet era profund refractar ideii că destinul său înseamnă o simplă operaţiune de curăţare — destinată „reinstaurării ordinii" şi urmată de o retragere imediată. „Noi nu suntem doar un simplu aspirator, care a curăţat (ţara de...) marxism doar pentru a le înapoia puterea domnilor politicieni", spunea el.[13] Astfel, viziunea unei transformări complete a economiei chiliene, aparţinând băieţilor de la Chicago, se potrivea mult mai bine noilor sale ambiţii dezlănţuite, drept pentru care, la fel ca Suharto şi mafioţii săi de la Berkeley, el numeşte imediat mai mulţi absolvenţi ai programului de la Chicago în posturi de consilieri economici superiori, printre aceştia aflându-se şi Sergio de Castro, liderul *de facto* al mişcării puciste şi principalul autor al „Cărămizii". Pinochet îi numeşte pe toţi *tehnos* — tehnicienii — un titlu care satisfăcea pretenţia Şcolii de la Chicago, potrivit căreia „repararea" economiei era o ştiinţă, nu un lucru care ţinea de nişte alegeri umane subiective.

Chiar dacă Pinochet nu înţelegea mai nimic din termeni ca „inflaţie" sau „(rate de) dobândă", *tehnicienii* vorbeau totuşi o limbă pe care acesta o putea înţelege. Economia însemna pentru ei toate acele forţe ale naturii care trebuiau respectate şi faţă de care era nevoie de supunere, deoarece „încercarea de a

acționa împotriva naturii este un lucru contraproductiv, din care nu vei reuși decât să te înșeli pe tine însuți", explica Piñera.[14] Pinochet era de acord cu acest punct de vedere: oamenii, scria el odată, trebuie să se supună structurii, deoarece „natura ne arată ordinea fundamentală, iar ierarhia este un lucru necesar".[15] Această pretenție de reciprocitate a supunerii față de ordinele venite din partea unor legi naturale superioare constituia baza alianței lui Pinochet cu băieții de la Chicago.

În primele optsprezece luni de la preluarea puterii, Pinochet respectă cu strictețe regulile „băieților": privatizează unele (dar nu pe toate) companii de stat (incluzând printre acestea, o serie de bănci), permite introducerea celor mai noi forme de speculație financiară, deschide larg granițele importurilor, demolând toate barierele care-i protejau de multă vreme pe producătorii locali și reduce cheltuielile guvernamentale cu 10%, cu excepția armatei, care primește o creștere semnificativă a sumei alocate.[16] De asemenea, elimină controlul prețurilor, o mișcare radicală pentru o țară în care prețurile produselor de bază, ca pâinea sau uleiul pentru gătit, erau fixe de zeci de ani.

Băieții de la Chicago îl asiguraseră pe Pinochet că, dacă retrage brusc și total implicarea guvernamentală în aceste domenii, legile „naturale" ale economiei își redescoperă echilibrul, iar inflația — pe care o considerau un fel de febră economică ce indica prezența unor organisme nesănătoase în economie — avea să se reducă, la rândul ei, ca prin miracol. Dar greșeau. În 1974, inflația atinge cota de 375%, cea mai mare din întreaga lume și aproape dublă decât cea mai înaltă inflație din perioada lui Allende.[17] Prețul alimentelor de bază, pâinea de exemplu, explodează din cauza experimentului lui Pinochet cu „piața liberă", o libertate care inundase țara cu importuri ieftine. Întreprinderile locale dau faliment, incapabile să reziste concurenței, șomajul atinge cote maxime, iar foametea atinge cote critice. Primul laborator al Școlii de la Chicago este, astfel, o adevărată catastrofă.

Sergio de Castro și ceilalți *băieți de la Chicago* încercau să demonstreze (tipic) că problema nu era legată de teoria lor, ci de faptul că preceptele sale nu erau aplicate cu suficientă strictețe. Economia nu reușise să se autocorecteze și să se reîntoarcă la acel echilibru armonios din cauză că încă mai existau resturi ale „distorsiunilor", după aproape de jumătate de secol de interferențe guvernamentale. Pentru ca experimentul să poată funcționa corespunzător, Pinochet trebuia să curețe economia de acele distorsiuni, prin introducerea și mai multor reduceri și prin accelerarea privatizării.

În acel an și jumătate, o mare parte din elita afaceriștilor chilieni se săturase deja de aventurile băieților de la Chicago în capitalismul extrem. Singurii care beneficiaseră de pe urma acestor schimbări erau companiile străine și o clică mică de finanțiști, supranumiți „piranha", care profitaseră enorm de pe urma speculațiilor din piață. Lucrătorii din sectorul manufacturier, care susținuseră cu tărie lovitura de stat, erau acum eliminați, încetul cu încetul. Orlando Sáenz — președintele Asociației Naționale a Manufacturierilor, cel care i-a făcut părtași pe băieții de la Chicago la acest puci — considera acum rezultatele acestui experiment „unul dintre cele mai răsunătoare eșecuri ale istoriei noastre economice".[18] Cei care lucrau în acest sector fuseseră împotriva socialismului lui Allende, dar s-ar fi mulțumit cu o economie centralizată. „Nu este posibilă continuarea

haosului financiar care domină acum în Chile", spunea Sáenz. „Toate miile şi milioanele de resurse financiare folosite în operaţii speculative de tip *wildcat*[ii], chiar sub nasul celor care nu au nici măcar o slujbă, trebuie canalizate în investiţii productive."[19]

Planul lor se afla acum într-un mare pericol, drept pentru care băieţii de la Chicago şi aceşti *piranha* (este important de menţionat că între cele două grupări exista un grad semnificativ de suprapunere) decid că e momentul să cheme în ajutor artileria grea. Astfel, în martie 1975, la invitaţia unei bănci importante, Milton Friedman şi Arnold Harberger zboară la Santiago pentru salvarea acestui experiment.

Friedman, adevăratul guru al noii ordini, este întâmpinat de presa controlată de junta militară ca o vedetă rock. Fiecare declaraţie a sa este un titlu pe prima pagină, prelegerile sale academice sunt difuzate pe postul naţional de televiziune şi i se acordă cea mai importantă audienţă: o întâlnire privată cu generalul Pinochet.

Pe durata întregii sale vizite, Friedman fredonează la nesfârşit acelaşi refren: junta militară se află pe drumul cel bun, dar trebuie să se lase şi mai mult în voia mecanismelor economiei de piaţă. În discursurile şi interviurile oferite, Friedman foloseşte un termen care nu mai fusese folosit în legătură cu o criză economică din lumea reală: „terapia de şoc". El afirmă că aceasta era „singura doctorie. Fără îndoială. Nu există alta. Nu există nicio altă soluţie pe termen lung."[20] Atunci când un reporter chilian aduce în discuţie faptul că până şi Richard Nixon, preşedintele american de atunci, impusese anumite controale pentru temperarea pieţei libere, Friedman îşi pierde cumpătul, replicând: „Nu sunt de acord cu ele. Cred că nu ar trebui să le aplicăm. Sunt împotriva intervenţiei guvernamentale în economie, atât în ţara mea, cât şi în Chile."[21]

După întrevederea cu Pinochet, Friedman şi-a luat câteva notiţe personale, pe care le-a reprodus în memoriile sale, zeci de ani mai târziu. El nota faptul că generalul „era atras în mod pozitiv de ideea aplicării unui tratament de şoc, însă era indubitabil tulburat de ideea că acest lucru ar fi putut atrage după el o perioadă de şomaj."[22] În acest moment, Pinochet căpătase o notorietate mondială de pe urma ordinelor pe care le dăduse pentru masacrarea oamenilor în stadioane; faptul că până şi acest dictator părea să fie „şocat" de costul uman al terapiei de şoc ar fi trebuit să-l pună pe gânduri pe Friedman. În schimb, într-o scrisoare ulterioară, el continuă să-l laude pentru deciziile „extrem de înţelepte", insistând asupra necesităţii ca Pinochet să reducă şi mai mult cheltuielile guvernamentale, cu „25% în următoarele şase luni... în toate domeniile de activitate", adoptând totodată un pachet de politici pro-business, care să aducă ţara în pragul unei „pieţe libere absolute". Friedman prezice că sutele de oameni care aveau să fie concediaţi din sectorul public urmau să-şi găsească noi locuri de muncă în sectorul privat, care va intra într-o perioadă de creştere, după ce Pinochet va desfiinţa „cât mai multe din obstacolele care împiedică acum piaţa privată".[23]

[ii] Speculaţii financiare riscante, mai ales în domeniul prospectărilor după câmpuri petrolifere, în zone fără reputaţie. (*n.t.*)

Friedman îi oferă asigurări generalului că, dacă îi urmează sfaturile, va fi creditat cu un adevărat „miracol economic"; că va putea „stopa inflaţia în câteva luni", problema şomajului va fi la fel de „scurtă" — măsurabilă în câteva luni de zile —, iar recuperarea ulterioară va fi rapidă". Pinochet trebuia în acest caz să acţioneze rapid şi decisiv; Friedman evidenţiază în mod repetat importanţa „şocului", folosind acest cuvânt de trei ori şi subliniind că „abordarea treptată nu reprezintă o opţiune fezabilă".[24]

Pinochet este convertit. În scrisoarea de răspuns, şeful suprem al statului chilian îşi exprimă „cea mai înaltă şi mai respectuoasă consideraţie" faţă de Friedman, asigurându-l că „planul este pe deplin implementat în momentul de faţă".[25] Imediat după vizita lui Friedman, Pinochet îl concediază pe ministrul economiei, oferindu-i poziţia vacantă lui Sergio de Castro, pe care îl avansează ulterior în postul de ministru al finanţelor. De Castro umple guvernul cu mulţi colegi de-ai săi de la Chicago, pe unul dintre aceştia numindu-l la conducerea băncii centrale. Orlando Sáenz — cel care fusese împotriva concedierilor în masă şi închiderii fabricilor este înlocuit din postul de şef al Asociaţiei Manufacturierilor cu cineva cu o atitudine mai înţelegătoare faţă de beneficiile (terapiei) şocului. „Dacă există industriaşi care se plâng din această cauză, atunci să se «ducă dracului». Nu-i voi apăra", declară noul director.[26]

Scăpaţi de toate vocile potrivnice, Pinochet şi de Castro încep să demonteze sistemul de asistenţă socială pentru aducerea statului chilian în stadiul de utopie capitalistă pură. În 1975, dintr-o dată, ei reduc, cheltuielile sociale cu 27%, şi continuă în acest ritm până în 1980, când acesta ajunge jumătate faţă de ceea ce fusese în perioada lui Allende.[27] Sănătatea şi educaţia sunt cel mai greu lovite. Până şi *The Economist*, gazeta de perete a pieţei libere, numeşte aceste reduceri o „orgie a automutilării".[28] De Castro privatizează aproape 500 de companii de stat şi bănci, dându-le practic pe nimic, deoarece întreg etosul acestei întreprinderi era de a le plasa, cât mai repede cu putinţă, în locul pe care-l ocupau în ordinea economică.[29] Nu are nicio milă pentru companiile locale şi înlătură şi mai multe bariere comerciale protecţioniste; rezultatul acestei acţiuni înseamnă pierderea a 177.000 de locuri de muncă în industrie, între 1973 şi 1983.[30] La mijlocul anilor '80, industria manufacturieră scade, ca procent din economie, la cote înregistrate ultima oară în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial.[31]

Tratamentul de şoc constituia o descriere potrivită pentru prescrierile lui Friedman. Pinochet îşi trimite în mod deliberat ţara într-o stare de profundă recesiune, bazându-se pe teoria neverificată potrivit căreia o contracţie subită va zdruncina economia către însănătoşire. Logica acestei acţiuni era frapant de similară celei care-i animase pe psihiatrii care în anii '40-'50 prescriseseră electroşocuri, convinşi că inducerea deliberată a unor crize convulsive tonico–clonice (grand mal) va reîncărca miraculos sistemul de operare al memoriei pacienţilor.

Teoria terapiei şocului economic se bazează, parţial, pe rolul pe care-l joacă aşteptările în alimentarea procesului inflaţionist. Astfel, controlarea inflaţiei necesită mai mult decât simpla schimbare a politicilor monetare, fiind nevoie de o schimbare în atitudinea consumatorilor, angajatorilor şi angajaţilor. Rolul unei schimbări bruşte, discordante este de a schimba brusc aşteptările

oamenilor, semnalând publicului faptul că regulile jocului s-au schimbat în mod dramatic, ceea ce înseamnă că atât preţurile, cât şi salariile vor înceta să mai crească. Conform acestei teorii, cu cât aşteptările oamenilor privitor la rata inflaţiei vor fi reduse mai repede, cu atât va fi mai mică perioada de recesiune şi de creştere a şomajului. În ciuda acestui pronostic, mai ales în ţările în care clasa politică şi-a pierdut credibilitatea, doar un şoc major şi decisiv în strategiile economice mai poate „învăţa" publicul asemenea lecţii dure.*

Provocarea unei recesiuni sau a unei depresiuni economice este un act brutal, deoarece atrage în mod necesar după sine o sărăcie generală, motiv pentru care, până în acest moment niciun lider politic nu fusese dornic să testeze această teorie. Cine vrea să fie responsabil pentru crearea a ceea ce *Business Week* descria ca „Doctorul Strangelove[iii] şi depresiunea economică indusă în mod deliberat"?[32]

Pinochet şi-a asumat acest risc. În primul an al terapiei de şoc prescrise de Friedman, economia chiliană se contractă cu 15%, în vreme ce şomajul — de doar 3% în perioada lui Allende — atinge o cotă de 20%, procent nemaiîntâlnit în Chile la vremea aceea.[33] Ţara intrase fără îndoială în convulsii, în urma supunerii la acest „tratament". În ciuda prezicerilor optimiste emise de Friedman, criza şomajului avea să dureze mulţi ani, şi nu doar câteva luni de zile.[34] Junta, care adoptase instantaneu metaforele lui Friedman, în care acesta menţiona cuvântul „boală", are o atitudine ireconciliabilă în această privinţă, explicând că „această cale a fost aleasă pentru că este singura care luptă direct cu boala".[35] Friedman este de aceeaşi părere. Atunci când este interpelat de un reporter care îl întreabă dacă nu considera „excesiv costul social al politicilor sale", el răspunde „ce întrebare prostească!".[36] Unui alt reporter

---

* Anumiţi economişti ai Şcolii de la Chicago pretind că primul experiment al terapiei de şoc a avut loc în Germania occidentală, la 20 iunie 1948. La acea dată, ministrul finanţelor, Ludwig Erhard, elimină majoritatea controalelor asupra preţurilor introducând o nouă monedă. Aceste mişcări sunt subite şi lipsite de orice avertizare, ceea ce creează un uriaş şoc economiei germane, ducând la o creştere dramatică a şomajului. Numai că paralelismul se opreşte aici: reformele lui Erhard sunt strict destinate preţurilor şi politicii monetare, ele nefiind acompaniate de reduceri în programele sociale sau prin introducerea nemijlocită a comerţului liber; totodată, sunt introduse o serie de măsuri pentru protejarea cetăţenilor de aceste şocuri, incluzând printre acestea o creştere semnificativă a salariilor. Chiar şi după acest şoc, Germania de Vest întruneşte cu uşurinţă calităţile unui stat cvasi-socialist, conform definiţiei lui Friedman: oferă locuinţe la preţuri subvenţionate, pensii de stat, asistenţă medicală gratuită, precum şi un sistem educaţional de stat; totodată, statul gestionează şi subvenţionează toate activităţile, de la companiile de telefon, până la întreprinderile de aluminiu. Creditarea lui Erhard cu inventarea terapiei de şoc reprezintă un scenariu de telenovelă, de vreme ce experimentul său se petrece după eliberarea Germaniei de sub tiranie. Şocul lui Erhard însă seamănă foarte puţin cu transformările fundamentale care sunt în prezent înţelese prin terapia şocului economic — această metodă şi-a făcut pionieratul sub Friedman şi Pinochet, într-o ţară care tocmai îşi pierduse libertatea.

[iii] Dr. Strangelove este personajul central al filmului semnat de Stanley Kubrick, „Dr. Strangelove sau Cum am învăţat să nu mă mai îngrijorez şi să iubesc bomba (atomică)" (1964) (*n.t.*)

îi spune: „Singura mea grijă este dacă ele vor continua în acest ritm suficient de mult timp şi de bine."[37]

Un lucru interesant îl constituie faptul că cel mai vehement critic al terapiei de şoc vine tocmai din partea unuia dintre foştii studenţi ai lui Friedman, André Gunder Frank. În anii '50, în timpul studenţiei la Universitatea din Chicago, Gunder Frank, originar din Germania, auzise atât de multe lucruri despre Chile, încât, atunci când îşi termină doctoratul în economie, se decide să viziteze ţara pe care profesorii săi o ilustraseră drept o anti-utopie[iv] developmentalistă, pentru a verifica cu ochii săi francheţea acestei caracterizări. Plăcându-i ceea ce găseşte acolo, ajunge să predea la Universitatea din Chile, după care lucrează în funcţia de consilier economic în guvernul lui Salvador Allende, unde îşi câştigă un respect enorm. În calitate de *băiat de la Chicago* aflat în Chile, care denunţă ortodoxia economiei pieţei libere specifică şcolii pe care o absolvise, Gunder Frank deţine o perspectivă unică asupra aventurii economice în care pornise această ţară. La un an după ce Friedman prescrisese o doză maximă de şoc, el scrie „o scrisoare deschisă lui Arnold Harberger şi lui Milton Friedman" plină de furie, în care argumentează, pe baza educaţiei pe care o primise la Universitatea din Chicago, modul negativ „în care pacientul chilian a răspuns tratamentului vostru".[38]

El calculează aici felul în care putea supravieţui o familie chiliană cu ceea ce Pinochet pretindea că ar constitui un „salariu din care se putea trăi". În jur de 74% din venitul unei familii era cheltuit doar pentru cumpărarea pâinii, ea fiind astfel forţată să renunţe la lucrurile de „lux", precum laptele sau biletele de autobuz pentru a merge la lucru. Prin comparaţie, în perioada lui Allende, pâinea, laptele şi biletele pentru mijloacele de transport în comun însumau 17% din salariul unui angajat în sectorul public.[39] Mulţi copii nu primeau lapte nici la şcoală, de vreme ce una dintre primele măsuri luate de juntă o constituise eliminarea laptelui din şcoli. Ca urmare a acestei reduceri, care făcea să sporească disperarea în rândul populaţiei, tot mai mulţi elevi leşinau în clase, în vreme ce foarte mulţi încetaseră să mai meargă la şcoală.[40] Gunder Frank vedea o legătură directă între politicile economice brutale impuse de foştii săi colegi şi violenţa pe care Pinochet o asmuţise asupra ţării. Reţetele lui Friedman erau atât de dure, scria acest *băiat de la Chicago* profund nemulţumit de ceea ce vedea, încât „nu puteau fi impuse sau implementate în absenţa elementelor îngemănate care le fundamentau: forţa militară şi teroarea politică".[41]

Neabătută, echipa economică a lui Pinochet îşi continuă pionieratul în cele mai experimentale domenii, introducând cele mai avangardiste politici ale lui Friedman: sistemul public de învăţământ este înlocuit cu un sistem de şcoli charter[v], care funcţionează pe baza unui sistem de vouchere, iar sistemul de

---

[iv] În orig. *dystopia*, *δυσ-* şi *τόποϛ*, opusul unei societăţi utopice; un stat în care condiţiile de trai sunt extrem de mizere, iar sărăcia este accentuată de oprimare, violenţă, boli şi/sau poluare. (*n.t.*)

[v] Şcolile *charter* (primare, gimnaziale sau licee) sunt şcoli care funcţionează în baza unui contract încheiat între organizatorii (părinţi, cadre didactice) şi sponsorii (organizaţii private) unor astfel de entităţi educaţionale, care se bucură de o autonomie deplină faţă de autorităţile locale. (*n.t.*)

sănătate este privatizat în formula *pay-as-you-go*; totodată, grădiniţele şi cimitirele sunt privatizate. În fine, cea mai radicală privatizare este cea a sistemului de asigurări sociale. José Piñera, cel care introduce programul, afirmă că i-a venit ideea citind *Capitalism şi libertate*.[42] În mod curent, administraţia lui George W. Bush este creditată cu pionieratul „societăţii proprietarilor" dar, de fapt, guvernul lui Pinochet este cel care introduce pentru prima oară ideea unei „naţiuni de proprietari".

Chile intră acum într-un teritoriu virgin, iar adepţii economiei pieţei libere de pretutindeni, obişnuiţi să dezbată meritele unor astfel de politici doar în cadru pur academic, devin extrem de atenţi. „Manualele de economie spun că aşa ar trebui să funcţioneze lumea, dar unde altundeva se pune în practică această teorie?" se întreba revista americană de afaceri *Barron's*.[43] Într-un articol intitulat „Chile, un test de laborator pentru un teoretician", cotidianul *The New York Times* nota că „nu se întâmplă deseori ca unui economist de prim rang, ale cărui perspective sunt atât de robuste, să i se ofere şansa să-şi testeze reţetele specifice pentru îndreptarea unei economii atât de bolnave. Este şi mai neobişnuit cazul în care clientul economistului respectiv se întâmplă să fie o altă ţară decât cea natală."[44] Mulţi au venit să arunce o privire de aproape asupra acestui laborator chilian, printre aceştia numărându-se şi Friedrich Hayek, care călătoreşte în Chile de mai multe ori, iar în 1981, alege Viña del Mar (oraşul în care fusese pus la cale puciul) pentru a susţine o serie de conferinţe regionale ale societăţii Mont Pelerin, consiliul de experţi al contrarevoluţiei.

Mitul miracolului chilian

Trei decenii mai târziu, Chile rămâne exemplul preferat al entuziaştilor pieţei libere, care susţin că friedmanismul funcţionează. Când Pinochet moare, în decembrie 2006 (la o lună după Friedman), cotidianul *The New York Times* îl laudă pentru „transformarea unei economii falimentare în cea mai prosperă din America Latină", în vreme ce editorialul din *Washington Post* adaugă că „a introdus politicile economiei pieţei libere care au produs miracolul economic chilian".[45] Faptele propriu-zise din spatele acestui „miracol chilian" constituie miezul unei dezbateri aprinse.

Pinochet rămâne la putere vreme de 17 ani şi în toată această perioadă schimbă direcţia politică de mai multe ori. Perioada de creştere permanentă folosită ca dovadă a succesului său miraculos nu începe să se manifeste decât de pe la jumătatea anilor '80, exact la un deceniu după ce băieţii de la Chicago implementaseră terapia de şoc, şi cu mult după ce Pinochet fusese nevoit să facă o schimbare radicală de direcţie. Acest lucru se petrece în 1982 când, în ciuda aderenţei stricte la doctrina Şcolii de la Chicago, economia chiliană intră în colaps: datoria sa externă explodează, este confruntată din nou de hiper-inflaţie, iar şomajul atinge o rată de 30% — de zece ori mai mare decât în timpul preşedinţiei lui Allende.[46] Principala cauză pentru această stare de fapt a fost că aceşti piranha — instituţiile financiare de tip Enron, pe care băieţii de la Chicago le scutiseră de orice reglementări guvernamentale — achiziţionaseră

activele statului pe bani împrumutați adunând astfel o datorie de 14 miliarde de dolari.[47]

Situația era atât de instabilă încât Pinochet este nevoit să facă exact ceea ce ar fi făcut și Allende în locul său: naționalizează multe dintre aceste companii.[48] Confruntați cu un dezastru de asemenea proporții, aproape toți băieții de la Chicago, inclusiv Sergio de Castro, își pierd posturile influente pe care le dețineau în guvern. Mulți alți absolvenți de la Chicago, cu poziții importante în structurile acestor piranha, ajung astfel să fie investigați pentru fraudă, dezbrăcându-se de fațada atent cultivată a neutralității științifice, o trăsătură centrală a identității „băiatului de la Chicago".

Singurul lucru care, la începutul anilor '80, a ferit statul Chile de un colaps economic definitiv este faptul că Pinochet nu a privatizat Codelco, compania minieră pentru extracția de cupru, naționalizată de Allende. Această companie genera 85% din veniturile anuale ce proveneau din export, ceea ce a permis statului chilian să beneficieze de o sursă stabilă de venituri atunci când acest balon financiar de săpun urma să plesnească.[49]

Este clar că Chile nu a fost niciodată acel laborator „pur" al pieței libere pe care susținătorii săi îl aclamau. În schimb, a fost o țară în care o mică elită a trecut de la un stadiu de prosperitate la unul de opulență într-o perioadă foarte scurtă de timp: o formulă extrem de profitabilă, garantată de datorii și, în același timp, puternic subvenționată (și ulterior făcută scăpată) cu fonduri publice. Atunci când miracolul este dezgolit de toată publicitatea senzațională care i-a fost făcută și de tehnica de vânzări în care a fost împachetat, statul chilian aflat sub dictatura lui Pinochet și a băieților de la Chicago nu era nicidecum un stat capitalist, cu o economie de piață liberă, ci unul corporatist. Corporatismul sau „corporativismul" se referea inițial la modelul lui Mussolini de stat polițienesc, gestionat ca o alianță a celor trei puteri majore din societate — guvernul, comunitatea de afaceri și sindicatele —, toate colaborând pentru garantarea ordinii în numele naționalismului. În Chile, ceea ce se inaugurează sub Pinochet este o evoluție a corporatismului: o alianță reciproc avantajoasă între un stat polițienesc și marile corporații, care își unesc forțele pentru a porni un război total împotriva celui de-al treilea sector al puterii — cel al muncitorilor —, crescând astfel în mod drastic partea din veniturile naționale care-i era destinată acestei alianțe.

Acest război — pe care este ușor de înțeles de ce mulți chilieni îl consideră un război al bogaților împotriva celor săraci și a clasei de mijloc — reprezintă adevărata poveste a „miracolului" economic din Chile. Până în 1988, când în sfârșit economia se stabilizează și începe să crească rapid, 45% din populația țării se afla sub pragul de sărăcie.[50] Dar veniturile celor mai bogați 10% dintre chilieni cresc cu 83%.[51] Chiar și în 2007, Chile rămâne una dintre societățile în care se înregistrează cele mai mari discrepanțe între venituri din întreaga lume: din 123 de țări în care Organizația Națiunilor Unite a contorizat inegalitatea veniturilor, Chile se situează pe poziția 116, făcând-o cea de-a opta țară din lume din punctul de vedere al inegalității veniturilor populației.[52]

Dacă acest palmares califică Chile drept un miracol pentru economiștii Școlii de la Chicago, este posibil ca, de fapt, terapia de șoc să nu fi avut de-a face cu zdruncinarea economiei întru însănătoșirea sa. Poate că nu trebuia să facă decât

ceea ce a şi făcut: să aspire avuţia către vârful societăţii şi să şocheze brutal majoritatea clasei de mijloc.

Acesta era felul în care vedea lucrurile Orlando Letelier, fostul ministru al apărării numit de Allende. După ce a petrecut un an în închisorile lui Pinochet, Letelier reuşeşte să scape din Chile, mulţumită unei campanii internaţionale de lobby intense. Urmărind din exil sărăcirea rapidă a ţării sale, Letelier scria în 1976 că „în ultimii trei ani, mai multe miliarde de dolari au fost luate din buzunarele salariaţilor şi puse în buzunarele capitaliştilor şi latifundiarilor... concentrarea avuţiei nu reprezintă un accident, ci o regulă; nu reprezintă rezultatul periferic al unei situaţii dificile — aşa cum ar dori junta ca lumea să creadă că stau lucrurile —, ci baza unui proiect social; ea nu reprezintă o obligaţie economică, ci un succes politic temporar."[53]

Ceea ce Letelier nu avea cum să ştie la acea vreme era că statul chilian, aflat sub conducerea Şcolii de la Chicago, constituia un prolog al viitoarei economii mondiale, un model care avea să se repete la nesfârşit, din Rusia, până în Africa de Sud, sau Argentina: un balon de săpun metropolitan, compus din speculaţii frenetice şi contabilitate dubioasă, alimentând super-profituri şi un consumism frenetic, încercuit de infrastructura şi fabricile fantomatice ale trecutului în care se dezvoltaseră; jumătate din populaţie exclusă total din economie; o corupţie scăpată de sub control, într-un capitalism de cumetrie; decimarea întreprinderilor mici şi mijlocii cu capital autohton; un transfer uriaş de active din proprietatea statului în mâinile antreprenorilor, urmat de un transfer uriaş al datoriilor private ale acestor antreprenori în conturile statului. Dacă trăiai în Chile şi te aflai în afara acestui balon de avuţie, miracolul arăta precum Marea Recesiune, însă înăuntrul coconului etanş, profiturile curgeau nestingherite cu o viteză şi cu o uşurinţă atât de mare, încât averea câştigată atât de facil, prin „reformele" terapiei de şoc, a constituit cocaina *crack*[vi] de care au rămas dependente pieţele financiare până în zilele noastre. Acesta este, deci, motivul pentru care lumea finanţelor nu a ripostat contradicţiilor evidente ale experimentului chilian, printr-o reevaluare a premiselor fundamentale ale *laissez-faire*-ului. În schimb, a reacţionat cu logica drogatului: de unde fac rost de următoarea doză?

Revoluţia se întinde, oamenii dispar

O vreme, următoarea doză a venit din alte ţări ale Conului de Sud, care fuseseră contaminate de contrarevoluţia Şcolii de la Chicago. Brazilia era deja sub controlul unei junte militare susţinute de SUA şi mai mulţi foşti studenţi ai lui Friedman deţineau poziţii-cheie în administraţia ei. Friedman călătoreşte în Brazilia în 1973, când brutalitatea regimului ajunge la apogeu, şi declară experimentul economic de aici „un miracol".[54] În Uruguay, armata organizează în 1973 o lovitură de stat, iar un an mai târziu decide şi ea să urmeze calea Şcolii de la Chicago. Neavând însă suficienţi absolvenţi uruguayeni ai şcolii,

[vi] O combinaţie de cocaină şi heroină, numită şi cocaina săracilor, care creează utilizatorilor acestui drog o puternică dependenţă. (*n.t.*)

generalii îi invită pe „Arnold Harberger și [profesorul în economie] Larry Sjaastad, de la Universitatea din Chicago, împreună cu echipa acestora, care includea foști studenți ai Universității, din Argentina, Chile și Brazilia, să reformeze sistemul de impozitare și politicile comerciale ale Uruguayului".[55] Efectele acestei măsuri asupra egalitarismului societății uruguayene sunt imediate: salariile reale se reduc cu 28%, iar pe străzile din Montevideo apar pentru prima dată hoarde de cerșetori.[56]

Următoarea țară care se alătură acestui experiment este Argentina, în 1976, când o juntă militară o înlătură de la putere pe Izabela Perón. În urma acestui ultim puci Argentina, Chile, Uruguay și Brazilia — țările-model ale developmentalismului — sunt gestionate acum de guvernări susținute de SUA, constituind totodată laboratoare reale ale economiei Școlii de la Chicago.

Potrivit unor documente braziliene desecretizate în martie 2007, cu doar câteva săptămâni înainte ca generalii argentinieni să preia puterea în stat, aceștia îl contactează pe Pinochet și membrii juntei militare braziliene „schițând principalii pași ce trebuiau urmați de viitorul regim".[57]

În ciuda strânsei colaborări evidențiate în aceste documente, guvernul militar argentinian nu merge atât de departe cu experimentările neoliberale pe cât o făcuse Pinochet; astfel, nu sunt privatizate resursele de petrol și sistemul național de asigurări (acest lucru petrecându-se doar mai târziu). În schimb, atunci când această juntă dorește să atace politicile și instituțiile responsabile pentru ridicarea clasei săracilor din Argentina la nivelul clasei de mijloc, ea urmărește îndeaproape exemplul oferit de Pinochet, mulțumită în parte abundenței de economiști argentinieni care absolviseră Școala de la Chicago.

Nou-creaților băieți de la Chicago argentinieni li se oferă posturi economice cheie în acest guvern militar — de la cel de ministru de finanțe, la președintele băncii centrale, sau director al departamentului de cercetare din trezoreria Ministerului de finanțe, și până la o serie de alte posturi de nivel mediu de conducere.[58] Dar în vreme ce băieții de la Chicago argentinieni erau niște participanți entuziaști în acest guvern militar, în cea mai înaltă funcție din economie este numit nu unul dintre ei, ci José Martínez de Hoz. Acesta era unul dintre aristocrații latifundiari care alcătuiau Asociația crescătorilor de vite, Sociedad Rural, cea care controla de multă vreme exporturile argentiniene. Toate aceste familii — cel mai apropiat lucru de o aristocrație pe care-l poseda Argentina — fuseseră mulțumite cu ordinea economică feudală care domnise anterior — o perioadă în care nu își făcuseră griji că pământul lor ar fi putut fi redistribuit țăranilor sau că prețul cărnii ar putut fi coborât pentru ca toată lumea să aibă ce mânca.

Martínez de Hoz fusese președintele asociației Sociedad Rural, la fel ca tatăl și bunicul său; el era membru în consiliile directoare ale mai multor corporații multinaționale, inclusiv Pan American Airways și ITT. Atunci când și-a ocupat postul în guvernul juntei militare, nu mai era nicio îndoială că acest puci reprezentase o revoltă a elitelor, o contrarevoluție pornită împotriva celor 40 de ani de „domnie" a muncitorilor argentinieni.

Prima acțiune a lui Martínez de Hoz în calitate de ministru al economiei a fost de a interzice grevele și de a permite angajatorilor să își concedieze angajații după bunul lor plac; apoi abolește controlul prețurilor, o măsură care deter-

mină creşterea exponenţială a preţurilor. Mai mult, este hotărât să transforme din nou Argentina într-o ţară ospitalieră pentru multinaţionale. Aboleşte restricţiile care nu permiteau proprietatea cu capital străin, iar în primii ani de la numirea în această funcţie, privatizează sute de companii de stat.[59] Toate aceste măsuri îi aduc susţinători influenţi la Washington. Documente desecretizate arată cum William Rogers, secretar de stat adjunct pentru America Latină, îi spune şefului său de atunci, Henry Kissinger, la scurt timp după lovitura de stat: „Martínez de Hoz este un om bun. Am fost în strânsă legătură cu el în toată această perioadă". Kissinger este atât de impresionat de el, încât organizează o întâlnire la cel mai înalt nivel la Washington, „ca un gest simbolic". El se oferă să dea două telefoane pentru susţinerea eforturilor economice ale Argentinei: „Îl voi suna pe David Rockefeller", îi spune Kissinger ministrului de externe al juntei, referindu-se la preşedintele băncii Chase Manhattan. „Şi îl voi suna şi pe fratele său, vice-preşedintele [Statelor Unite, Nelson Rockefeller]."[60]

Pentru atragerea investiţiilor, Argentina plăteşte apariţia unui supliment publicitar de 31 de pagini în *Business Week*, produs de către gigantul de publicitate Burson-Marsteller, în care declară că „puţine guverne în istoria lumii au fost atât de încurajatoare investiţiilor private... Trecem printr-o adevărată revoluţie socială şi suntem în căutare de parteneri. Ne eliberăm de etatism şi credem cu tărie în rolul fundamental pe care-l joacă sectorul privat."* [61]

Pentru a nu ştiu câta oară, impactul la nivel uman este mai presus de orice îndoială; în decurs de numai un an, salariile îşi pierd 40% din valoare, fabricile se închid, iar sărăcia scapă de sub control. Înainte ca junta militară să preia puterea, Argentina avusese mai puţini oameni care trăiau în sărăcie decât Franţa, sau SUA — de doar 9% — şi o rată a şomajului de numai 4,2%.[71] Acum însă, ţara începe să manifeste semne de subdezvoltare care se credeau demult date uitării. Cartierele sărace rămân fără apă, iar bolile, ce ar fi putut fi evitate, scapă de sub control.

În Chile, Pinochet avea mână liberă să folosească politici economice prin care pur şi simplu să eviscereze clasa de mijloc, dat fiind felul şocant şi înspăimântător prin care venise la putere. Deşi avioanele sale de vânătoare şi plutoanele de execuţie fuseseră deosebit de eficiente în răspândirea terorii, acest lucru avea să-i atragă o notorietate dezastruoasă. Documentarele presei privind masacrele lui Pinochet stârnesc un protest mondial, iar activiştii din Europa şi din America de Nord fac un lobby agresiv guvernelor ţărilor lor de a nu întreţine relaţii economice cu guvernul chilian, un rezultat deosebit de nefavorabil unui regim al cărui *raison d'être* era să ţină ţara deschisă afacerilor.

Din documentele braziliene desecretizate recent reiese clar că, atunci când pregătiseră lovitura de stat din 1976, generalii argentinieni doriseră „să evite să sufere de pe urma unei campanii internaţionale de presă precum cea dezlănţuită împotriva statului Chile".[63] Pentru asta, trebuiau să folosească tactici de represiune mult mai discrete, de o anvergură mai mică a răspândirii

* Junta era atât de nerăbdătoare să pună ţara la licitaţie încât oferă investitorilor „o reducere de 10% pentru pământul care urma să fie desţelenit în următoarele şaizeci de zile de la cumpărare".

terorii, care să nu atragă atenția presei internaționale. În Chile, Pinochet se mulțumește acum să-și facă adversarii dispăruți. În loc să-i omoare sau să-i aresteze, soldații îi răpesc, îi duc în tabere secrete unde îi torturează și adesea îi ucid, după care neagă că ar ști ce s-a întâmplat cu ei. Apoi, aruncă trupurile în gropi comune. Potrivit Comisiei chiliene pentru aflarea adevărului, înființate în mai 1990, poliția secretă a aruncat unele din elicopter, direct în ocean, „după ce le tăiaseră mai întâi burțile, pentru ca aceste cadavre să nu mai poată ieși la suprafață".[64] Dincolo de subtilitate, disparițiile devin o metodă chiar și mai eficientă de răspândire a terorii decât se dovediseră masacrele publice, prin înfricoșătoarea idee că aparatul de stat putea fi folosit pentru a face oamenii să dispară pur și simplu.

Pe la jumătatea anilor '70, disparițiile deveniseră instrumentul principal de constrângere al juntelor Școlii de la Chicago în întregul Con de Sud, și niciunii nu erau mai zeloși în aplicarea sa decât generalii care ocupaseră Palatul prezidențial din Argentina. Până la sfârșitul regimului militar impus de aceștia, se estimează că aproximativ 30.000 de oameni au fost făcuți dispăruți.[65] Mulți dintre aceștia, precum omologii lor chilieni, erau aruncați din avioane în apele mâloase din Rio de la Plata.

Junta argentiniană excela în găsirea proporțiilor ideale dintre teroarea publică și cea privată, lăsând la vedere suficient de multe acte de teroare cât să-i fie clare oricui repercusiunile întreprinderii unor acte necugetate de protest, dar ținând secrete totodată suficient de multe din acțiunile sale cât să poată fi negate orice acuzații publice. În primele zile în care preia puterea, junta face o singură demonstrație dramatică a disponibilității în folosirea forței letale: un bărbat este împins dintr-un Ford Falcon (un vehicul notoriu prin faptul că era utilizat de poliția secretă), după care este legat de cel mai proeminent monument al Buenos Aires-ului, Obeliscul alb de 67,5 metri înălțime, și mitraliat în plină stradă.

Ulterior, masacrele juntei devin clandestine, dar omniprezente. Disparițiile, negate oficial, erau spectacole cât se poate de publice, dar care mizau pe o complicitate a tăcerii unor regiuni. Când cineva urma să fie eliminat, o coloană de vehicule militare apărea în fața casei persoanei respective sau a locului său de muncă, înconjurând perimetrul și fiind adesea însoțite de un elicopter ce survola la mică înălțime. Ziua în amiaza mare, și deseori sub privirile vecinilor, poliția sau soldații dărâmau ușa și trăgeau afară victima, care își striga propriul nume înainte să dispară într-un Ford Falcon, sperând ca în acest fel să își poată înștiința familia că fusese ridicat. Anumite operațiuni „secrete" erau de o impertinență crasă: astfel, era știut faptul că poliția obișnuia să se urce în autobuze aglomerate și să scoată oameni din mulțime, târându-i de păr; în orașul Santa Fe, un cuplu a fost răpit în ziua căsătoriei chiar din fața altarului, într-o biserică plină de oameni.[66]

Caracterul public al terorii nu înceta după capturare. Odată aflați în custodia poliției, prizonierii argentinieni erau transportați la unul dintre cele peste 300 de lagăre de tortură care împânzeau țara.[67] Multe dintre acestea se aflau în zone rezidențiale foarte aglomerate; unul dintre cele mai notorii se afla într-un club sportiv, situat pe o stradă aglomerată din Buenos Aires, altul se afla într-o școală din centrul orașului Bahía Blanca, iar altul se afla într-o aripă

a unui spital care funcţiona ca atare. La aceste centre de tortură, prin ai căror pereţi prost izolaţi răsunau strigăte de durere, soseau la ore ciudate şi plecau în mare viteză vehicule militare, în care erau transportate pachete ciudate, prin care se puteau distinge forme umane, un lucru urmărit în tăcere de locuitorii din imediata vecinătate.

Regimul din Uruguay era comparabil în impertinenţa afişată: astfel, unul dintre principalele sale centre de tortură se afla în barăcile unui corp al marinei militare, pe o stradă din Montevideo, pavată cu lemn, o zonă frecventată anterior de familii pentru plimbări pe malul mării şi picnicuri. În vremea dictaturii, acest loc pitoresc era ocolit de oamenii care nu voiau să audă urletele de durere.[68]

Junta argentiniană era deosebit de neglijentă atunci când se descotorosea de cadavrele victimelor. O plimbare în aer liber putea rezulta în oroarea de a da peste o groapă comună, de vreme ce asemenea gropi nu erau nici măcar bine astupate. Cadavre puteau apărea în ghenele de gunoi, după cum puteau apărea doar degete sau dinţi (aşa cum se întâmplă astăzi în Irak), sau erau scoase la malul lui Rio de la Plata, uneori şi câte şase odată, după vreun „zbor al morţii" al escadroanelor juntei. Ocazional, erau aruncate direct din elicopter pe terenurile vreunui fermier.[69]

Toţi argentinienii erau recrutaţi ca martori la eradicarea compatrioţilor lor, dar, în ciuda acestui fapt, majoritatea oamenilor pretindeau că nu au habar de ceea ce se petrece în jurul lor. Există o frază pe care argentinienii o folosesc pentru descrierea paradoxului cunoaşterii detaliate a situaţiei şi menţinerii ochilor închişi, care ilustrează starea generală de spirit din acea vreme: „Nu ştiam ceea ce nimeni nu putea nega."

Din cauza faptului că persoanele căutate de junte se refugiau în ţările vecine, guvernele regionale colaborau între ele, în cadrul binecunoscutei Operaţiuni Condor. În acest cadru, agenţiile de informaţii ale Conului de Sud schimbau date despre aşa-numiţii „subversivi" — ajutate de un computer superperformant de ultimă generaţie oferit de Washington —, după care le permiteau agenţilor din ţările vecine să treacă graniţa pentru a răpi sau tortura, un sistem asemănător reţelei actuale de transportare clandestină a deţinuţilor CIA, cunoscut sub numele de *„extraordinary rendition"*.* [70]

În plus, aceste junte militare schimbau informaţii privitoare la găsirea celor mai eficiente metode de a extrage informaţii de la prizonieri. Mai mulţi chilieni care fuseseră torturaţi în Stadionul naţional din Chile în zilele imediat următoare puciului militar au oferit detalii neaşteptate despre prezenţa unor soldaţi brazilieni în camerele de tortură, care dădeau sfaturi cu privire la cele mai ştiinţifice utilizări ale durerii.[71]

---

* Operaţia din America Latină a fost modelată după programul lui Hitler, „Noapte şi ceaţă". În 1941, Hitler decretează că luptătorii din rezistenţă, din ţările aflate sub ocupaţie nazistă, urmau să fie aduşi în Germania pentru a „dispărea în noapte şi ceaţă". O serie de nazişti de prim rang s-au refugiat în Chile şi Argentina şi există anumite speculaţii potrivit cărora aceştia ar fi instruit agenţiile de informaţii din Conul de Sud în folosirea acestor tactici.

Au existat nenumărate oportunități pentru astfel de schimburi în toată această perioadă, multe dintre ele petrecându-se prin intermediul bunelor oficii ale Statelor Unite și CIA. O comisie senatorială americană descoperă în 1975 că agenția CIA instruise personalul militar al lui Pinochet în domeniul metodelor pentru „controlarea subversiunii".[72] În plus, instruirea de către Statele Unite a polițiștilor uruguayeni și brazilieni în tehnici de interogare a fost, la rândul ei, exhaustiv documentată. Astfel, potrivit declarațiilor făcute completului de judecată, citate în raportul Comisiei pentru aflarea adevărului *Brazilia: Să nu se mai repete vreodată*, publicat în 1985, ofițerii militari brazilieni au urmat cursuri formale de specializare în „tehnici de torturare", la mai multe baze militare, unde le erau prezentate diapozitive ce ilustrau diferite metode de tortură. În timpul sesiunilor, erau aduși prizonieri pentru „demonstrații practice", care erau torturați cu brutalitate, în vreme ce clase de până la o sută de sergenți priveau și învățau. În raport este menționat faptul că „unul dintre primii instructori care au introdus această practică în Brazilia a fost Dan Mitrione, un ofițer de poliție american. În calitate de instructor de poliție în Belo Horizonte, în primii ani ai instaurării regimului militar în Brazilia, Mitrione aduna cerșetori de pe străzi pe care îi tortura apoi în săli de clasă, pentru a-i învăța pe ofițerii de poliție locali diferite metode de creare, în mintea prizonierului, a supremei contradicții dintre trup și minte."[73] Ulterior, Mitrione este detașat în același scop în Uruguay unde, în 1970, este răpit și ucis de guerilele Tupamaros[vii], un grup revoluționar stângist, care plănuiește operațiunea tocmai pentru a demasca implicarea lui Mitrione în instruirea forțelor militare în tehnici de tortură.* Potrivit declarațiilor unuia dintre foștii săi studenți, Mitrione insista, în ton cu autorii manualului CIA, că torturarea eficientă nu înseamnă sadism, ci știință. „Durere precisă, într-un loc precis, într-o cantitate precisă" era mottoul său.[74]

Rezultatele instruirii sale sunt de netăgăduit în toate rapoartele despre încălcarea drepturilor omului în Conul de Sud din această perioadă sinistră. Ele atestă la nesfârșit șablonul metodelor codificate în manualul *Kubark*: arestarea dis-de-dimineață, învelirea capului celui arestat într-o glugă, izolare intensă, drogare, nuditate forțată, electroșocuri. Și, pretutindeni, moștenirea teribilă a experimentelor în regresiunea indusă în mod deliberat de la McGill.

Prizonierii care au reușit să scape cu viață de pe Stadionul național din Chile au povestit despre felul în care erau ținute aprinse reflectoarele 24 de ore pe zi, în vreme ce secvența meselor primite părea să fie în mod deliberat defazată.[75] Soldații îi forțau pe prizonieri să își acopere capetele cu pături, astfel încât să nu poată vedea sau auzi, o practică oarecum ciudată, având în vedere că toți prizonierii știau foarte bine că se aflau pe stadion. Efectul acestor manipulări, spuneau aceștia, se manifesta prin pierderea noțiunii timpului, în vreme ce șocul și panica produsă de lovitura de stat și arestările ulterioare erau mult acutizate. Era ca și cum întregul stadion ar fi fost transformat într-un

---

[vii] MLN (Movimiento de Liberación Nacional — Mișcarea de eliberare națională) (*n.t.*)

* Acest episod a fost ceea ce l-a inspirat pe Costas Gavras să facă superbul film *Stare de asediu* (1972).

laborator uriaş, iar toţi prizonierii erau subiecţi într-un experiment ciudat de manipulare senzorială.

O copie mai fidelă a experimentelor CIA poate fi găsită în închisoarea chiliană Villa Grimaldi, care „era cunoscută pentru «camerele chiliene» — nişte compartimente izolate de lemn atât de mici, încât prizonierii nu puteau nici măcar să îngenuncheze în ele", nicidecum să se întindă pe jos.[76] Prizonierii din închisoarea uruguayană Libertad erau trimişi pe *la isla*, insula: mici celule fără geamuri, în care exista câte un bec ce stătea aprins continuu. Prizonierii foarte importanţi erau ţinuţi într-o izolare totală pentru perioade de timp care depăşeau un deceniu. „Începusem să credem că eram morţi şi că celulele noastre nu erau celule, ci morminte, că lumea de afară nu exista, iar soarele era un mit", îşi amintea unul dintre aceştia, Mauricio Rosencof. În unsprezece ani şi jumătate, el vede soarele doar pentru opt ore. Simţurile îi sunt atât de anesteziate încât „uită culorile, nu existau culori".* [77]

Într-unul din cele mai mari centre de tortură argentiniene, *Escuela de Suboficiales de Mecánica de la Armada* (ESMA), camera de izolare era cunoscută sub numele de *capucha*, „gluga". Juan Miranda, care a fost ţinut trei luni într-o asemenea *capucha*, mi-a vorbit despre acel loc întunecat. „Te ţin legat la ochi, cu mâinile şi picioarele în lanţuri, întins pe jos pe o saltea de burete, cât e ziua de lungă, într-un loc aflat la mansarda închisorii. Nu-i puteam vedea pe ceilalţi prizonieri, eram separat de ei cu o bucată de placaj. Atunci când gărzile aduceau mâncarea, mă obligau să mă întorc cu faţa la perete, după care îmi ridicau gluga ca să pot înghiţi. Era singura dată când ni se permitea să stăm în picioare; altfel, eram obligaţi să stăm culcaţi tot timpul." Altor argentinieni le erau înfometate simţurile fiind închişi în nişte celule de mărimea unor coşciuge, numite *tubos*.

Singura suspendare a izolării se petrecea atunci când erai dus în camera de interogare. Tehnica cea mai des întâlnită în toate camerele de tortură ale regimului militar[viii] o constituia folosirea electroşocurilor. Existau zeci de variaţii ale felului în care le era administrat curent electric prizonierilor: începând cu fire electrice, cabluri de telefoane de campanie, prin ace înfipte sub unghii, prinse cu cârlige de rufe de gingii, de sfârcuri, de organele genitale, urechi, gură, răni deschise, pe corpuri udate pentru intensificarea şocului, pe corpuri legate de mese sau de „scaunul-dragon" de fier din Brazilia. Junta argentiniană a proprietarilor de vite era mândră de contribuţia specifică pe care a adus-o în acest sens: prizonierii erau supuşi şocurilor electrice pe un pat de metal numit *parrilla* (grătarul), prin împunsături cu *picana* (un baston prin care trece curentul electric).

Este imposibil de calculat numărul exact de persoane care au trecut prin angrenajele maşinăriei de tortură din Conul de Sud, dar probabil că o estimare corectă s-ar situa undeva între 100.000 şi 150.000 de persoane, zeci de mii dintre aceştia pierzându-şi vieţile înainte să poată scăpa.[78]

---

* Administraţia închisorii Libertad colabora îndeaproape cu psihologi behavioriştі pentru a proiecta tehnici de torturare croite să se potrivească profilului psihologic al fiecărui prizonier — o metodă care este folosită în prezent la Guantanamo Bay.

[viii] Evident, este vorba despre perioada de dictatură (1976–1983) supranumită „Procesul naţional de reorganizare". (*n.t.*)

Un martor în vremuri dificile

Să fii o persoană cu vederi de stânga la acea vreme însemna să fii continuu vânat. Cei care nu reușiseră să fugă în exil se aflau într-o continuă luptă de a rămâne cu un pas înaintea serviciilor secrete: o existență dependentă de locuințe de siguranță, de coduri telefonice și identități false. Unul din cei care au trăit o asemenea viață a fost jurnalistul de investigație, Rodolfo Walsh. Un caracter renascentist și gregar, scriitor de romane polițiste și laureat pentru nuvelele sale, Walsh era totodată un super-detectiv, capabil să spargă codurile militare și chiar să-i spioneze pe spioni. Cel mai mare succes al său a avut loc pe când lucra ca jurnalist în Cuba, unde a reușit să intercepteze și să decodifice un telex de la CIA, care conținea detaliile invaziei din Golful Porcilor. Această informație i-a permis lui Castro să se pregătească și să se apere de invazie.

Când ultima juntă militară interzice peronismul și sugrumă democrația, Walsh decide să se alăture mișcării peroniste Montonero, oferindu-le serviciile sale de expert în domeniul informațiilor.* Walsh devine astfel inamicul public numărul unu al acestor generali, care reușesc, cu ajutorul celebrelor *picana*, să strângă informații pentru a ajunge la locuința lui dintr-un sătuc aflat lângă Buenos Aires, pe care o împărțea cu partenera sa, Lilia Ferreyra.

Din complexa rețea de surse pe care o avea, Walsh încercase să pună cap la cap toate crimele juntei. El a alcătuit liste de morți și dispăruți, de locuri în care se aflau gropile comune și de centre secrete de tortură. Se mândrea cu vastele sale cunoștințe despre inamic, dar, în 1977, chiar și el este surprins de furia brutală cu care junta argentiniană se dezlănțuie asupra populației. În primul an al regimului militar, zeci de prieteni apropiați dispăruseră în lagărele morții, iar fata lui, Vicki, în vârstă de numai douăzeci și șase de ani, este ucisă, ceea ce îl va înnebuni pur și simplu de durere pe Walsh.

Dar, cu Fordurile Falcons încercuind zona, nu avea cum să aibă parte de o viață de doliu liniștit. Știind că timpul pe care-l avea la dispoziție era limitat, Walsh a luat o decizie privitoare la felul în care avea să marcheze un an de la preluarea puterii de către juntă: în vreme ce ziarele oficiale se întreceau să laude salvarea țării de către generali, el avea să-și scrie propria versiune, necenzurată, a corupției în care se scufundase țara. Va numi acest samizdat *O scrisoare deschisă de la un scriitor către junta militară*, compusă, după cum mărturisea el, „fără speranța de a fi luată în seamă, cu certitudinea de a fi persecutat, fidel angajamentului pe care l-am luat cu mult timp în urmă de a fi martor în vremuri dificile."[79]

---

* Mișcarea peronistă Montonero s-a format ca răspuns la dictatura anterioară. Peronismul era interzis, dar, din exil, Juan Peron își îndeamnă tinerii suporteri să se înarmeze și să pornească lupta pentru revenirea țării la democrație. Acești tineri îi ascultă chemarea și, deși recurg la atacuri armate și răpiri, totuși joacă un rol important în forțarea organizării unor alegeri democratice în 1973, la care participă și un candidat peronist. Când Peron revine la putere, el se simte amenințat de susținerea de care se bucură mișcarea în rândul populației și încurajează plutoanele de execuție cu orientare de dreapta să o atace, motiv pentru care această mișcare controversată era deja mult slăbită în timpul loviturii de stat din 1976.

Samizdatul avea să constituie o condamnare decisivă a metodelor terorii de stat, precum şi a sistemului economic pe care acesta îl servea. Walsh plănuia să distribuie această scrisoare deschisă în acelaşi fel în care îşi distribuia comunicatele clandestine: făcând zece copii pe care le punea la poştă din locuri diferite adresându-le unor persoane de contact, care la rândul lor le distribuiau mai departe. „Vreau să le fac cunoscut nenorociţilor ăstora că sunt încă aici, că sunt încă în viaţă şi că încă mai scriu", i-a spus Liliei în timp ce se aşeza la maşina sa de scris, Olympia.[80]

Scrisoarea începea cu descrierea modului în care se desfăşura campania de teroare a generalilor, a felului în care aceştia utilizau „tortura maximă, nesfârşită şi metafizică", precum şi a modului în care erau ajutaţi de agenţia americană CIA prin instruirea poliţiştilor argentinieni. După enumerarea detaliilor cumplite privitoare la metodele şi locurile în care se aflau gropile comune, Walsh schimbă abrupt tonul: „Aceste evenimente, care stârnesc conştiinţa lumii civilizate, încă nu constituie cele mai mari suferinţe abătute asupra poporului argentinian, după cum nu sunt nici cele mai flagrante violări ale drepturilor omului de care vă faceţi vinovaţi. Politicile economice ale acestei guvernări constituie explicaţia acestor crime, dar ceea ce amplifică grozăvia atrocităţii este tocmai faptul că ele pedepsesc milioane de oameni, plănuindu-le sărăcirea şi aruncându-i în mizerie... Nu trebuie decât să mergi prin suburbiile Buenos Aires-ului câteva ore şi te vei convinge de rapiditatea cu care aceste politici transformă oraşul într-un *shantytown* (mahala) de zeci de milioane de oameni."[81]

Sistemul pe care-l descria Walsh aici era neoliberalismul Şcolii de la Chicago, modelul economic care luase cu asalt lumea. Pe măsură ce îşi adânceşte rădăcinile în Argentina, în deceniile care urmează, aruncă mai mult de jumătate din populaţia Argentinei sub pragul minim de sărăcie. Walsh vedea acest lucru nu ca pe un accident, ci ca pe execuţia minuţioasă a unui plan de „pauperizare planificată".

El semnează această scrisoare pe 24 martie 1977, la exact un an de la puciul militar. În dimineaţa următoare, Walsh şi Lilia Ferreyra călătoresc la Buenos Aires. Îşi împart între ei mănunchiul de scrisori şi le aruncă în cutii poştale din oraş. Câteva ore mai târziu, Walsh se duce la o întâlnire pe care o convenise cu rudele unui coleg dispărut. Era însă o capcană: cineva vorbise sub tortură despre această întâlnire, iar acolo îl aşteptau zece oameni înarmaţi, care aveau ordine să-l captureze. „Aduceţi-mi-l viu pe nenorocitul acela, e al meu", le-a spus amiralul Massera, unul dintre cei trei lideri ai juntei militare, soldaţilor care pregătiseră ambuscada. Walsh, al cărui motto era „Nu este o crimă să vorbeşti; este o crimă să te laşi arestat", scoate imediat pistolul şi începe să tragă în atacatori. Îl răneşte pe unul dintre soldaţii care-l copleşesc cu focurile lor de armă; era mort înainte ca maşina care îl transporta să ajungă la ESMA. Trupul lui Walsh este ars şi aruncat într-un râu.[82]

Episodul „Războiul împotriva terorii"

Chiar dacă juntele militare din statele ce aparţineau Conului de Sud nu şi-au ascuns câtuşi de puţin ambiţiile revoluţionare de a-şi reconfigura societăţile,

ele au fost suficient de pricepute să nege public acuzațiile lui Walsh, potrivit cărora ar fi făcut uz de violență în mod sistematic pentru a-și atinge scopurile economice, care cu siguranță ar fi provocat o revoltă populară, dacă nu ar fi existat acest sistem de terorizare a populației prin eliminarea fizică a tuturor obstacolelor.

În măsura în care omuciderile perpetuate de stat erau recunoscute public, juntele militare le justificau sub pretextul luptei împotriva unor marxiști periculoși, despre care se pretindea că ar fi fost subvenționați și controlați de KGB. Dacă juntele foloseau tactici „murdare", era doar din cauza faptului că inamicul era monstruos. Folosind un limbaj care sună ciudat de familiar astăzi, amiralul Massera numea aceste acțiuni un „război pentru libertate și împotriva tiraniei... un război împotriva tuturor celor care preferă moartea, purtat de unii ca noi care preferă viața... Luptăm împotriva nihiliștilor, împotriva unor agenți ai distrugerii, al căror unic obiectiv îl constituie distrugerea de dragul distrugerii, chiar dacă se ascund în spatele unor cruciade sociale."[83]

În perioada premergătoare loviturii de stat din Chile, CIA subvenționează o uriașă campanie de propagandă direcționată împotriva lui Allende, descris drept un dictator în travesti, un intrigant machiavelic care se folosise de mecanismele democrației constituționale pentru a pune mâna pe putere și care era pe cale să impună un stat polițienesc de tip sovietic, din care chilienii nu aveau să mai scape niciodată. În Argentina și Uruguay, organizațiile de guerilă cu orientare de stânga — Montonero și Tupamaros — erau prezentate drept amenințări iminente la adresa siguranței naționale, ceea ce nu le-a lăsat generalilor nicio alternativă în afara celei de a suspenda democrația, preluarea controlului în stat și folosirea oricăror mijloace pentru a le zdrobi.

În fiecare dintre aceste cazuri, amenințarea era fie exagerată din cale afară, fie complet inventată de juntele militare. Printre multe alte revelații, investigația comisiei senatoriale americane din 1975 deconspiră faptul că Allende nu reprezenta nici cea mai mică amenințare pentru democrație.[84] Cât despre mișcarea argentiniană Montonero sau cea uruguayană, Tupamaros, acestea erau niște grupuri armate care, beneficiind de o susținere populară considerabilă, puteau fi capabile să întreprindă atacuri îndrăznețe asupra armatei și țintelor corporatiste. Numai că Mișcarea de eliberare națională Tupamaros fusese complet dezmembrată la vremea când armata a preluat controlul total în stat, în vreme ce mișcarea argentiniană Montonero era și ea desființată în primele șase luni ale dictaturii care a rămas la putere șapte ani (ceea ce a constituit motivul pentru care Walsh se afla în clandestinitate). Documente desecretizate, ce aparțin Departamentului de stat al SUA, au dovedit că, deși César Augusto Guzzetti, ministrul de externe al juntei argentiniene, îi spune lui Henry Kissinger, pe 7 octombrie 1976, că „organizațiile teroriste au fost dezmembrate", junta va continua să facă zeci de mii de oameni dispăruți după această dată.[85]

Pentru mulți ani, Departamentul de stat al SUA a continuat să prezinte aceste „războaie murdare" din Conul de Sud ca pe niște lupte cavalerești[ix] între

---

[ix] În orig. *pitched battle*, adică o bătălie în care ambele tabere aleg locul și ora la care să se lupte și în care fiecare tabără are posibilitatea de a se retrage înainte ca lupta să înceapă sau imediat după primele schimburi armate între combatanți. (*n.t.*)

armată şi guerilele periculoase, care, în ciuda faptului că şi-au pierdut pe alocuri caracterul cavaleresc, totuşi meritau cu prisosinţă ajutorul economic şi militar primit din partea Statelor Unite. Există astfel dovezi tot mai numeroase că Washingtonul ştia că atât în Argentina, cât şi în Chile, susţinea un gen foarte diferit de operaţiune militară.

În martie 2006, Arhivele securităţii naţionale din Washington fac publice minutele unei întâlniri la Departamentul de stat care are loc cu două zile înaintea loviturii de stat din 1976 a juntei argentiniene. La această întâlnire, William Rogers, asistentul Secretarului de stat pentru America Latină, îi spune lui Kissinger că „trebuie să ne aşteptăm în curând la destul de multă represiune şi, probabil, la destul de mult sânge vărsat în Argentina. Consider că vor trebui să-i pedepsească foarte sever nu doar pe teroriştii, dar şi pe disidenţii din sindicate, precum şi pe cei din partidele politice aferente acestora."[86]

Ceea ce au şi făcut. Vasta majoritate a victimelor terorii aparatului poliţienesc din ţările Conului de Sud nu au fost membrii unor grupări armate, ci activiştii neviolenţi care lucrau în fabrici ori în ferme, care locuiau în mahalalele marilor oraşe sau care studiau în universităţi. Aceştia erau economişti, artişti, psihologi şi activişti ai partidelor de stânga. Aceşti oameni au fost ucişi nu pentru că ar fi purtat arme (pe care marea lor majoritate nici nu le aveau), ci din cauza convingerilor personale. În Conul de Sud, acolo unde s-a născut capitalismul contemporan, „războiul împotriva terorii" a fost un război împotriva tuturor obstacolelor puse în calea noii ordini.

NOTE

[1] Niccolo Machiavelli, *Prinţul*, trad. W. K. Marriott (Toronto: Alfred A. Knopf, 1992), 42.

[2] Milton Friedman şi Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 592.

[3] *Batalla de Chile* [film documentar în trei seriale] redactat de Patricia Guzman, produs iniţial în 1975-1979 (New York: First Run/Icarus Films, 1993).

[4] John Diriges şi Saul Landau, *Assassination on Embassy Row* (New York: Pantheon Books, 1980), 64.

[5] *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, vol. 1, trad. Phillip E. Berryman (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993), 153; Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2003), 153-54.

[6] Kornbluh, *The Pinochet File*, 155-156.

[7] Aceste cifre sunt contestate pentru că guvernul militar era notoriu pentru acoperirea şi negarea crimelor sale. Jonathan Kandell, „Augusto Pinochet, 91, Dictator Who Ruled by Terror in Chile, Dies", *New York Times*, 11 decembrie 2006; *Chile Since Independence*, coord. Leslie Bethell (New York: Cambridge University Press, 1993), 178; Rupert Cornwell, „The General Willing to Kill His People to Win the Battle against Communism", *Independent* (London), 11 decembrie 2006.

[8] Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 252.

[9] Pamela Constable şi Arturo Valenzuela, A *Nation of Enemies: Chile Under Pinochet* (New York: W. W. Norton & Company, 1991), 187.

[10] Robert Harvey, „Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On", *The Economist*, 2 februarie 1980.

[11] Jose Piñera, „How the Power of Ideas Can Transform a Country", www.josepinera.com.

[12] Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 74-75.

[13] *Ibid.*, 69.

[14] Valdes, *Pinochet's Economists*, 31.

[15] Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 70.

[16] Singura barieră comercială pusă de Pinochet era un tarif vamal de 10%, ceea ce nu constituia de fapt o barieră comercială, ci doar o taxă minoră de import. André Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory versus umanity* (Nottingham, UK: Spokesman Books, 1976), 81.

[17] Acestea sunt niște estimări conservative. Gunder Frank scrie că, în primul an de guvernare a juntei, inflația atinge un procentaj de 508%, aceasta putând atinge 1.000% pentru „nevoile de bază". În 1972, ultimul an al lui Allende's la putere, inflația ajunsese la 163%. Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 170; Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, 62.

[18] *Que Pasa* (Santiago), 16 ianuarie 1975, citat în Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, 26.

[19] *La Tercera* (Santiago), 9 aprilie 1975, citat în Orlando Letelier, „The Chicago Boys in Chile", *The Nation*, 28 august 1976.

[20] EZ Mercuric (Santiago), 23 martie 1976, citat în *ibid.*

[21] *Que Pasa* (Santiago), April 3, 1975, citat în *ibid.*

[22] Friedman și Friedman, Two *Lucky People*, 399.

[23] *Ibid.*, 593-594.

[24] *Ibid.*, 592-594.

[25] *Ibid.*, 594.

[26] Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, 34.

[27] Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 172-173.

[27] „În 1980, cheltuielile publice pentru sănătate scăzuseră cu 17,6%, comparativ cu 1970, iar cele pentru educație cu 11,3%." Valdes, *Pinochet's Economists*, 23, 26; Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 172-173; Robert Harvey, „Chile's Counter-Revolution", *The Economist*, 2 februarie 1980.

[29] Valdes, *Pinochet's Economists*, 22.

[30] Albert O. Hirschman, „The Political Economy of Latin American Development: Seven Exercises in Retrospection", *Latin American Research Review* 12, nr. 3 (1987): 15.

[31] Public Citizen, „The Uses of Chile: How Politics Trumped Truth in the Neo-Liberal Revision of Chile's Development", septembrie 2006, www.citizen.org.

[32] „A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?" *BusinessWeek*, 12 ianuarie 1976.

[33] Peter Dworkin, „Chile's Brave New World of Reaganomics", *Fortune*, 2 noiembrie 1981; Valdes, *Pinochet's Economists*, 23; Letelier, „The Chicago Boys in Chile."

[34] Hirschman, „The Political Economy of Latin American Development", 15.

[35] Ministrul finanțelor numit de junta militară, Jorge Cauas, este autorul declarației. Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 173.

[36] Ann Crittenden, „Loans from Abroad Flow to Chile's Rightist Junta", *New York Times*, 20 februarie 1976.

[37] „A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?" *BusinessWeek*, 12 ianuarie 1976.

[38] Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, 58.

[39] *Ibid.*, 65-66.

[40] Harvey, „Chile's Counter-Revolution"; Letelier, „The Chicago Boys in Chile."

[41] Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile*, 42.

[42] Pinera, „How the Power of Ideas Can Transform a Country".

[43] Robert M. Bleiberg, „Why Attack Chile?" Barren's, 22 iunie 1987.

[44] Jonathan Kandell, „Chile, Lab Test for a Theorist", *New York Times*, 21 martie 1976.

[45] Kandell, „Augusto Pinochet, 91, Dictator Who Ruled by Terror in Chile, Dies"; „A Dictator's Double Standard", *Washington Post*, 12 decembrie 2006.

[46] Greg Grandin, *Empire's Workshop: Latin America and the Roots of U.S. Imperialism* (New York: Metropolitan Books, 2006), 171.

[47] *Ibid.*, 171.

[48] Constable şi Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 197-198.

[49] Jose Piñera, „Wealth through Ownership: Creating Property Rights in Chilean Mining", *Cato Journal* 24, nr. 3 (toamna 2004): 296.

[50] Interviu cu Alejandro Foxley realizat pe data de 26 martie 2001, pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[51] Constable şi Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 219.

[52] Agenţia Centrală de Informaţii (CIA), „Field Listing—Distribution of family income—Gini index", *World Factbook 2007*, www.cia.gov.

[53] Letelier, „The Chicago Boys in Chile."

[54] Milton Friedman, „Economic Miracles", *Newsweek*, 21 ianuarie 1974.

[55] Glen Biglaiser, „The Internationalization of Chicago's Economics in Latin America", *Economic Development and Cultural Change* 50 (2002): 280.

[56] Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (New . York: Pantheon Books, 1990), 149.

[57] Citatul provine din notele ambasadorului brazilian în Argentina la acea vreme, Joao Baptista Pinheiro. Reuters, „Argentine Military Warned Brazil, Chile of '76 Coup", CNN, 21 martie 2007.

[58] Mario I. Blejer era secretar de stat la Ministerul finanţelor din Argentina, în timpul dictaturii. El primeşte un doctorat în economie de la Universitatea din Chicago, cu un an înaintea loviturii militare. Adolfo Diz, la rândul său deţinător al unui doctorat de la Universitatea din Chicago, era preşedintele Băncii Centrale în perioada dictaturii militare. Fernando De Santibanes, care deţine şi el un doctorat al Universităţii din Chicago, lucrează în cadrul Băncii Centrale în perioada dictaturii. Ricardo Lopez Murphy, deţinător al unui masterat de la aceeaşi Universitate din Chicago, este directorul Biroului pentru cercetare economică şi analiză fiscală, din cadrul Departamentului Trezoreriei al Ministerului Finanţelor (1974-1983). O serie de alţi absolvenţi ai Universităţii din Chicago deţin diferite poziţii economice în perioada dictaturii militare, lucrând în calitate de consultanţi sau de consilieri juridici.

[59] Michael McCaughan, *True Crimes: Rodolfo Walsh* (London: Latin America Bureau, 2002), 284-90; „The Province of Buenos Aires: Vibrant Growth and Opportunity", *Business Week*, 14 iulie 1980, supliment special pentru reclamă.

[60] Henry Kissinger şi Cesar Augusto Guzzetti, Memorandum al Conversaţiei, 10 iunie 1976, desecretizat, www.gwu.edu/~nsarchiv.

[61] „The Province of Buenos Aires". Notă de subsol: *Ibid.*

[62] McCaughan, *True Crimes*, 299.

[63] Reuters, „Argentine Military Warned Brazil, Chile of '76 Coup."

[64] *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation*, vol. 2, trad. Phillip E. Berryman (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993), 501.

[65] Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), ix.

[66] *Ibid.*, 149, 175.

[67] Feitlowitz, A *Lexicon of Terror*, 165.

[68] Weschler, A *Miracle, a Universe*, 170.

[69] Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November* 1976 (London: Amnesty International Publications, 1977), 35; Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, 158.

[70] Alex Sanchez, Council on Hemispheric Affairs, „Uruguay: Keeping the Military in Check", 20 noiembrie 2006, www.coha.org.

[71] Gunder Frank, Economic Genocide in Chile, 43; Batalla de Chile.

[72] Senatul Statelor Unite, Comisia Specială pentru studiul operațiilor guvernamentale în domeniul activităților de informații, *Acțiuni speciale în Chile 1963-1973* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, December 18, 1975), 40.

[73] Arhiepiscopia din São Paulo, *Brazilia: Nunca Mais/Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments*, 1964-1979, coord. Joan Dassin, trad. Jaime Wright (Austin: University of Texas Press, 1986), 13-14.

[74] Eduardo Galeano, „A Century of Wind", *Memory of Fire*, vol. 3, trad. Ceclric Belfrage (London: Quartet Books, 1989), 208.

[75] *Raportul Comisiei naționale chiliene pentru adevăr și reconciliere*, vol. 1, 153.

[76] Kornbluh, *The Pinochet File*, 162.

[77] Weschler, *A Miracle, a Universe*, 145. Notă de subsol: Jane Mayer, „The Experiment", *The* New *Yorker*, 11 iulie 2005.

[78] Această estimare se bazează pe faptul că Brazilia avea 8.400 de prizonieri politici în această perioadă, iar mii dintre aceștia au fost torturați în închisori. Uruguay avea 60.000 de prizonieri politici și, potrivit datelor Crucii Roșii Internaționale, tortura în închisori era sistemică. Se estimează că 50.000 de chilieni și cel puțin 30.000 de argentinieni au fost torturați, ceea ce face ca cifra de 100.000 de victime să pară conservatoare. Larry Rohter, „Brazil Rights Group Hopes to Bar Doctors Linked to Torture", *New York Times*, 11 martie 1999; Organization of American States, Inter-American Commission on Human Rights, *Report on the Situation of Human Rights in Uruguay*, 31 ianuarie 1978, www.cidh.org; Duncan Campbell și Jonathan Franklin, „Last Chance to Clean the Slate of the Pinochet Era", *Guardian* (London), 1 septembrie 2003; Feitlowitz, A *Lexicon of Terror*, ix.

[79] McCaughan, *True Crimes*, 290.

[80] *Ibid.*, 274

[81] *Ibid.*, 285-289.

[82] *Ibid.*, 280-282.

[83] Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, 25-26.

[84] „Covert Action in Chile 1963-1973", 45.

[85] Weschler, *A Miracle, a Universe*, 110; Department of State, „Subject: Secretary's Meeting with Argentine Foreign Minister Guzzetti", Memorandum of Conversation, 7 octombrie 1976, desecretizat, www.gwu.edu/~nsarchiv.

[86] In Attendance — vineri, 26 martie 1976, document desecretizat disponibil la National Security Archive, www.gwu.edu/~nsarchiv.

CURĂȚENIA GENERALĂ
TEROAREA ÎȘI ÎNDEPLINEȘTE MISIUNEA

Exterminarea din Argentina nu este un lucru spontan, după cum nu este nici întâmplător și nici irațional: este vorba despre distrugerea sistematică a unei „părți substanțiale" din gruparea națională argentiniană, prin care se urmărește transformarea sa propriu-zisă, redefinirea felului de a fi al acesteia, al relațiilor sale sociale, al sorții și viitorului acestei grupări.

— Daniel Feierstein, sociolog argentinian, 2004[1]

Aveam un singur țel — să mai rămân în viață încă o zi... Dar acest lucru nu însemna doar supraviețuire, ci supraviețuirea ca cel care eram.

— Mario Villani, supraviețuitor al unei perioade de patru ani în lagărele de tortură argentiniene[2]

În 1976, Orlando Letelier se întorsese la Washington D.C. fără să mai beneficieze de statutul diplomatic de ambasador, dar lucrând în schimb ca activist într-un grup de specialiști cu orientare progresistă, reuniți în cadrul Institutului pentru Studiul Politicilor. Chinuit de coșmarul că prietenii și colegii său erau torturați în lagărele juntei, Letelier își folosește libertatea recent recuperată pentru demascarea crimelor lui Pinochet și apărarea poziției lui Allende, în confruntarea acestuia cu mașina propagandistică a CIA.

Activismul dădea unele rezultate, reușind să îl expună pe Pinochet oprobriului universal pentru încălcarea drepturile omului. Însă lucrul cel mai dezamăgitor pentru Letelier, economist de profesie, era tocmai faptul că, deși lumea rămânea împietrită de oroare la auzul practicii execuțiilor și torturii cu electroșocuri din închisori, marea majoritate a oamenilor nu avea nimic de obiectat atunci când venea vorba de terapia șocului economic sau, în cazul băncilor internaționale, al practicii de a-i acorda juntei militare împrumuturi fără niciun fel de condiționări, ignorând mențiunile adeziunii lui Pinochet la „fundamentele pieței libere". Letelier respingea noțiunea deseori exprimată potrivit căreia junta ar fi avut două proiecte complet separate: unul fiind un experiment îndrăzneț de transformare economică, iar celălalt constituind un sistem funest, de tortură sinistră și teroare. Fostul ambasador insista că nu exista, de fapt, decât un singur proiect, în care teroarea era instrumentul principal de transformare al pieței libere.

„Violarea drepturilor omului, sistemul brutalității instituționalizat, controlul drastic și suprimarea oricărei forme de protest este dezbătută (și, adeseori,

condamnată) ca fiind un fenomen corelat doar într-un mod indirect, dacă nu complet disociat, de politicile pieței libere, în varianta lor clasică, care au fost impuse de junta militară", scria Letelier într-un articol fulminant, publicat în cotidianul *The Nation*. El sublinia faptul că „această perspectivă deosebit de convenabilă de concepere a unui sistem social în care «libertatea economică» și teroarea politică coexistă, fără să se influențeze reciproc, le permite acestor purtători de cuvânt ai finanțelor mondiale să își fundamenteze conceptul de «libertate» în timp ce își exersează mușchii limbii în apărarea drepturilor omului".[3]

Letelier nu ezită să îl considere pe Milton Friedman, în calitatea sa de „arhitect intelectual și consilier neoficial al echipei de economiști aflate la conducerea economiei chiliene" la vremea aceea, parțial responsabil de crimele lui Pinochet. El respinge pledoaria oferită de Friedman, potrivit căreia lobby-ul acestuia în favoarea adoptării terapiei de șoc nu însemna decât o simplă consiliere „tehnică". Letelier afirma că „instituirea unei economii private libere și controlarea inflației à la Friedman" nu puteau fi realizate în mod pașnic. „Planul economic trebuia impus, iar în contextul chilian, acest lucru nu se putea realiza decât prin uciderea câtorva mii de oameni, prin crearea unor lagăre de concentrare pe întreg cuprinsul țării și prin încarcerarea a peste 100.000 de oameni, în numai trei ani... Regresia majorității și acordarea «libertății economice» unor mici grupuri privilegiate sunt, în Chile, cele două fețe ale aceleiași monede." Exista, scria el, o „armonie internă" între „piața liberă" și teroarea nelimitată.[4]

Controversatul articol al lui Letelier este publicat în 1976, la sfârșitul lunii august. Cam la o lună după apariția lui, pe 21 septembrie, economistul în vârstă de 44 de ani se afla la volanul mașinii în drum spre serviciul din centrul Washingtonului. Pe când traversa inima districtului ambasadelor, o bombă controlată prin radio, amplasată chiar sub scaunul șoferului, explodează aruncând în aer mașina, împreună cu picioarele lui Letelier. Fără picioarele care-i fuseseră abandonate pe caldarâmul străzii, Letelier este dus de urgență la spitalul George Washington; moare înainte să ajungă acolo. Fostul ambasador mai avea un pasager în mașină, o colegă de serviciu, Ronni Moffit, în vârstă de 25 de ani. Și ea își pierde viața în acest atentat.[5] Aceasta era cea mai atroce și mai provocatoare crimă pe care o comitea Pinochet după lovitura de stat.

Investigația FBI-ului avea să scoată la iveală faptul că bomba fusese opera lui Michael Townley, un membru important al poliției secrete a lui Pinochet, care avea să fie condamnat ulterior într-o curte federală de justiție pentru această crimă. Asasinilor le fusese admisă intrarea în Statele Unite pe baza unor pașapoarte false, în deplina cunoștință de cauză a CIA.[6]

În decembrie 2006, Pinochet a încetat din viață, la vârsta de 91 de ani, după ce dejucase numeroasele încercări de a fi adus în fața justiției pentru crimele comise în timpul regimului său: de la ucideri, răpire și tortură, până la corupție și evaziune fiscală. Familia lui Orlando Letelier, care se străduise decenii la rând să-l aducă în fața justiției pentru atentatul de la Washington, încercase totodată să obțină accesul la arhivele SUA cu privire la acest incident. Numai că dictatorul are ultimul cuvânt chiar și după moarte, evitând toate procesele care

îi fuseseră intentate, lăsând în urma sa o scrisoare postumă, în care apăra lovitura de stat și folosirea „rigorii maxime" necesare stăvilirii „dictaturii proletariatului... Cât mi-aș fi dorit ca acțiunea militară din 11 septembrie 1973 să nu fi fost necesară!", scria Pinochet. „Cât mi-aș fi dorit ca ideologia marxist-leninistă să nu fi pătruns în patria noastră!"[7]

Nu toți criminalii anilor de teroare din America Latină au fost la fel de norocoși. În septembrie 2006, la 23 de ani după ce dictatura militară argentiniană ia sfârșit, unul dintre principalii agenți ai terorii este în sfârșit condamnat la închisoare pe viață. Acest condamnat este Miguel Osvaldo Etchecolatz, înalt comisar de poliție al provinciei Buenos Aires în perioada juntei militare.

În timpul acestui proces istoric, Jorge Julio López, un martor-cheie, a dispărut. López fusese făcut dispărut în anii '70, torturat brutal și eliberat; acum același lucru se întâmpla din nou. În Argentina, López devine primul om „dispărut de două ori".[8] Până la mijlocul lui 2007, López rămâne dispărut ca avertizare pentru alți potențiali martori: exact aceleași tactici de pe vremea terorii.

Cel care judecă acest caz la Curtea Federală Argentiniană, Carlos Rozanski, în vârstă de 55 de ani, îl declară vinovat pe Etchecolatz la șase capete de acuzare pentru omucidere, șase capete de acuzare de arestare ilegală și șapte capete de acuzare de tortură. În momentul citirii verdictului, acesta face un pas extraordinar. Rozanski spune că pedeapsa nu face dreptate caracterului real al crimelor săvârșite și că, în interesul „construirii unei memorii colective", el a simțit că este nevoie să adauge că toate acestea constituiau „crime împotriva umanității, comise în contextul genocidului care a avut loc în Republica Argentina, între 1976 și 1983".[9]

Prin această sentință, judecătorul Rozanski joacă un rol important în rescrierea istoriei argentiniene: asasinarea celor cu vederi de stânga în anii '70 nu a constituit doar o parte a „războiului murdar", în care au existat două părți în conflict și în care au fost comise o serie de crime, așa cum spunea povestea oficială veche de zeci de ani. Mai mult, cei făcuți dispăruți nu fuseseră niște simple victime ale unor dictatori sadici, avizi de putere. Ceea ce se petrecuse fusese ceva mult mai științific, cu o raționalitate cu mult mai terifiantă. Așa cum s-a exprimat acest judecător, a existat „un plan de exterminare, implementat de cei care conduseseră țara".[10]

Aceste asasinate reprezentau așadar o parte dintr-un întreg sistem, planificat cu mult înainte, copiat la indigo pe tot cuprinsul țării și dus la îndeplinire cu intenția clară de a extermina nu doar anumiți indivizi, ci de a eradica tocmai acele părți din societate pe care le reprezentau acești oameni. Genocidul reprezintă o încercare de asasinare a unui grup [de oameni], nu a unei mulțimi de indivizi; tocmai din acest motiv, afirmă judecătorul, aici era vorba despre genocid.[11]

Rozanski a recunoscut că folosirea termenului de „genocid" constituia o alegere controversată, drept pentru care și-a motivat decizia folosirii acestui termen în hotărârea judecătorească pe care a luat-o. Rozanski admite faptul că, potrivit Convenției Națiunilor Unite privitoare la genocid, definiția acestei crime indică „intenția de a distruge, total sau parțial, un grup național, etnic, religios sau rasial"; însă Convenția *nu* specifică faptul că genocidul înseamnă

eliminarea unui grup din cauza convingerilor politice împărtăşite de membrii săi — aşa cum se întâmplase în Argentina —, iar Rozanski afirmă că el nu considera această excludere legitimă din punct de vedere legal.[12] Făcând trimitere la un capitol puţin cunoscut din istoria Naţiunilor Unite, el arată că, pe 11 decembrie 1946, ca răspuns direct la holocaustul nazist, Adunarea Generală a Naţiunilor Unite votează în unanimitate interzicerea actelor de genocid „atunci când grupuri rasiale, religioase, *politice* sau de altă natură au fost distruse total sau parţial".[13] Motivul dispariţiei cuvântului „politice" din Convenţie, doi ani mai târziu, se datorează solicitării exprese a lui Stalin. El ştia că, în cazul în care distrugerea unui „grup politic" urma să fie considerată genocid, atunci epurările sângeroase şi detenţiile în masă ale oponenţilor săi politici aveau să se încadreze şi ele în această categorie. Stalin se bucura de suficient sprijin din partea altor lideri politici, care şi-ar fi dorit, la rândul lor, să poată scăpa de oponenţi, ceea ce determină scoaterea acestui cuvânt din textul Convenţiei.[14]

Astfel, Rozanski consideră că definiţia originală dată genocidului în Convenţia Naţiunilor Unite era cea legitimă, neamputată de compromisuri.* De asemenea, judecătorul face trimitere la o hotărâre dată de un complet de judecată de la Curtea Supremă din Spania, care, în 1988, l-a judecat pe unul dintre cei mai notorii torţionari argentinieni. Acest complet de judecată a concluzionat că, într-adevăr, junta argentiniană comisese „crima de genocid". Gruparea pe care această juntă a încercat să o extermine a fost definită drept grupul de „cetăţeni care nu se încadrau în modelul definit de tiranii aflaţi la conducere, care fusese instaurat de aceştia ca noua ordine a ţării".[15] În anul următor (1999), judecătorul spaniol Baltasar Garzón, care şi-a câştigat faima în urma emiterii unui mandat de arestare pe numele lui Augusto Pinochet, susţine la rândul său că Argentina fusese victima unui genocid. Acest judecător încearcă şi el să definească caracteristicile grupului vizat de exterminare. Scopul juntei, scria el, era „să instituie, exact aşa cum sperase şi Hitler în Germania, o nouă ordine, în care nu exista loc pentru anumite categorii de indivizi". Cei care nu se încadrau în noua ordine erau cei „aflaţi în sectoarele care împiedicau realizarea configuraţiei ideale a noii naţiuni argentiniene".[16]

Este evident că nu se poate compara ce s-a petrecut în perioada nazistă sau în Rwanda, în 1994, cu crimele dictaturilor corporatiste ale Americii Latine din anii '70. Dacă genocidul înseamnă holocaust, atunci aceste crime nu fac parte dintr-o asemenea categorie. Dar dacă genocidul este înţeles aşa cum a fost el definit de aceste curţi de justiţie — şi anume, drept o încercare de a eradica grupurile care constituie obstacole în calea unui proiect politic —, atunci acest proces poate fi întâlnit nu doar în Argentina, ci, în nuanţe diferite prin intensitate, pe întreg cuprinsul acestei regiuni care a fost transformată într-un laborator al Şcolii de la Chicago. În aceste ţări, cei care „se împotriveau proiectului

* Codurile penale ale multor ţări, incluzând între acestea Portugalia, Peru şi Costa Rica, interzic genocidul prin definiţii în care sunt incluse neîndoielnic grupările politice sau „grupurile sociale". Codul penal francez este chiar mai exhaustiv, definind genocidul drept un plan care urmăreşte să distrugă total sau parţial „o grupare determinată prin orice criterii arbitrare".

ideal" erau toți cei cu orientare politică de stânga: de la economiști și lucrători în cantinele săracilor, la sindicaliști și muzicieni, până la colectiviști sau politicieni. Membrii tuturor acestor grupuri sociale erau supuși unei strategii regionale clare și deliberate, coordonate transfrontalier în cadrul Operațiunii Condor, în scopul dezrădăcinării și eradicării stângii.

După căderea comunismului, atât piețele libere, cât și oamenii liberi au fost prezentați ca aparținând uneia și aceleiași ideologii, care pretinde a fi nu doar cea mai bună, dar și singura apărare pe care umanitatea ar deține-o împotriva posibilității repetării unei istorii pline de gropi comune, lagăre de exterminare și camere de tortură. Cu toate acestea, implementarea acestei ideologii în Conul de Sud — primul loc în care religia contemporană a pieței libere a scos capul din subsolurile Universității din Chicago pentru a fi aplicată în lumea reală —, nu a adus cu ea democrația; ea s-a bazat pe, și a fost afirmată prin, desființarea democrației în țară după țară. Nu a adus cu sine pacea, ci, dimpotrivă, masacrarea sistematică a zeci de mii de oameni și torturarea altor 100.000, poate chiar 150.000.

Exista, așa cum scria Letelier, „o armonie interioară" între instinctul de a curăța anumite sectoare ale societății și ideologia care anima acest proiect. Băieții de la Chicago și profesorii lor, care consiliau împreună regimurile militare instaurate în Conul de Sud, credeau într-o formă intrinsec puristă de capitalism. Această formă se constituia într-un sistem bazat exclusiv pe „echilibru" și „ordine", necesitând totodată lipsa oricăror interferențe și „distorsiuni" pentru a se putea afirma. Din cauza acestor caracteristici, orice regim care ar fi fost hotărât să aplice cu strictețe acest ideal nu putea să accepte prezența vreunor perspective rivale sau care să fi avut o influență moderatoare. Pentru ca acest ideal să poată fi atins, este nevoie de un monopol asupra ideologiei; altfel, potrivit teoriei centrale, semnalele economice devin distorsionate și întregul sistem își pierde echilibrul.

Cu greu ar fi putut găsi băieții de la Chicago un loc mai neospitalier în care să își experimenteze proiectul absolutist decât Conul de Sud al Americii Latine, în anii '70. Extraordinara ascensiune a developmentalismului garanta suprasaturarea întregii zone cu o reală cacofonie de politici [sociale] pe care Școala de la Chicago le considera niște distorsiuni sau „idei neeconomice". Mai mult decât atât, toată atmosfera de aici constituia un mediu propice mișcărilor populare intelectuale, apărute în directă opoziție față de capitalismul de tip *laissez-faire*. Asemenea perspective nu erau marginale, ci tipice opțiunilor politice ale majorității cetățenilor, un lucru reflectat în rezultatele alegerilor desfășurate în toate aceste țări. O transformare de tipul celei întrevăzute de adepții Școlii de la Chicago era cam la fel de probabilă aici precum o revoluție proletară în Beverly Hills.

Înainte ca această campanie de teroare să se dezlănțuie asupra Argentinei, Rodolfo Walsh scrisese: „Nimic nu ne poate opri, nici închisoarea și nici moartea. Pentru că nu poți omorî un popor întreg și pentru că marea majoritate a argentinienilor știu că doar poporul îi va salva pe oameni."[17] Salvador Allende, urmărind tancurile care asediau palatul prezidențial, face o ultimă comunicare radiofonică, pe același ton sfidător: „Sunt sigur că sământa pe care

am plantat-o în conştiinţa vrednică a miilor şi miilor de chilieni nu va putea fi definitiv dezrădăcinată" au fost ultimele sale cuvinte. „Ei au puterea cu care ne pot subjuga, însă nu vor putea opri progresul social prin crimă sau forţă. Istoria ne aparţine, iar poporul este cel care o scrie."[18]

Comandanţii juntelor militare din regiune şi complicii lor din economie cunoşteau foarte bine aceste adevăruri. Un veteran al mai multor puciuri militare argentiniene explica mecanismul care acţiona resorturile cognitive ale acestor militari: „În 1955 credeam că problema o constituia [Juan] Perón, aşa că l-am destituit, dar, până în 1976, ştiam deja că problema o constituia [de fapt] clasa muncitoare."[19] Era la fel în întreaga regiune: problema era mare şi profundă. Odată ce acest lucru este înţeles, devine clar că, pentru ca revoluţiile neoliberale să îşi poată atinge scopurile, juntele trebuiau să facă exact ceea ce Allende pretinsese că ar fi fost imposibil, şi anume să scoată definitiv din rădăcină sămânţa ce fusese sădită în perioada în care America Latină glisase ideologic către stânga. În Declaraţia Principiilor [călăuzitoare], emisă după lovitura de stat, dictatura lui Pinochet îşi descria misiunea ca pe o „operaţiune profundă şi îndelungată de schimbare a mentalităţii chiliene", un ecou al declaraţiei făcute de Albion Patterson de la USAID, părintele spiritual al Proiectului chilian: „Ceea ce va trebui să facem este să schimbăm structura oamenilor".[20]

Dar cum să reuşeşti acest lucru? „Sămânţa" de care vorbea Allende nu constituia o singură idee şi nici măcar un grup de partide politice şi de sindicate muncitoreşti. Pe la mijlocul anilor '60 şi începutul anilor '70, stânga reprezenta cultura politică dominantă în America Latină: prin poezia lui Pablo Neruda, prin muzica folk a lui Victor Jara şi a lui Mercedes Sosa, prin teologia Mişcării de eliberare a preoţilor lumii a treia[i], prin teatrul de emancipare al lui Augusto Boal, prin pedagogia radicală a lui Paulo Freire sau prin jurnalismul revoluţionar al lui Eduardo Galeano ori al lui Walsh însuşi. Era vorba despre eroi legendari şi despre martiri din istoria mai mult sau mai puţin recentă, de la José Gervasio Artigas, la Simón Bolívar, până la Che Guevara. Când juntele

[i] Aşa-numiţii „tercemundistas" sunt reprezentanţii unei veritabile schisme ideologice în biserica romano-catolică, cunoscută sub numele de *Mişcarea Preoţilor Lumii a Treia*. Aceasta debutează în 1961, prin enciclica papei Ioan al XXIII-lea, *Mater et Magistra*, unde se vorbeşte despre ameninţarea unei noi forme de imperialism globalizant, prin care ţările capitaliste bogate urmăresc să forţeze restul lumii într-o stare de dependenţă. Aceasta este urmată în 1963 de o altă enciclică, *Pacem in Terris*, în care catolicii sunt chemaţi să se implice în lupta pentru justiţie socială şi să colaboreze în acest scop cu toţi reformatorii sociali, incluzându-i aici chiar şi pe marxişti. Din acest punct, aceşti reprezentanţi ai bisericii pornesc pe o cale pronunţat de stânga, prin enciclica *Populorum Progressio* (1967), în care este exprimată o simpatie nedisimulată faţă de mişcările violente de emancipare din Lumea a Treia şi în care se solicită schimbări fundamentale în economia mondială. Pe 15 august 1967, la cinci luni după apariţia acestei enciclice papale, 18 episcopi din America Latină, Asia şi Africa iniţiază această mişcare sub conducerea episcopului brazilian Helder Camara. Vezi *Guerillas and Generals: The 'Dirty War' in Argentina* (*Guerilele şi Generalii, „Războiul Murdar" din Argentina*), de Paul H. Lewis, 2001, Greenwood Publishing Group. (*n.t.*)

se pornesc să infirme profeția lui Allende și să scoată din rădăcini socialismul, ele declară război întregii ramuri a acestei culturi.

Imperativul era reflectat în metaforele dominante folosite de regimurile militare în Brazilia, Chile, Uruguay și Argentina: curățare, spălare, dezrădăcinare și vindecare. În Brazilia, operațiunea de arestare a suspecților cu vederi de stânga purta numele de cod Operação Limpeza sau „Operațiunea de curățire". În ziua puciului, Pinochet îi numește pe Allende și cabinetul său „gunoiul care urma să ducă țara în ruină".[21] O lună mai târziu, el promitea să „extirpe rădăcina răului din Chile", să aducă o „curățire morală" a națiunii, să o „purifice de vicii", ca un ecou al apelului lui Alfred Rosenberg, din timpul celui de-al Treilea Reich, de „curățare nemiloasă cu o mătură de fier".[22]

Culturile curățării

În Chile, Argentina și Uruguay, juntele au pus în scenă operațiuni masive de curățare ideologică, arzând cărți scrise de Freud, Marx și Neruda, închizând sute de ziare și reviste, ocupând universități și interzicând grevele și întrunirile politice.

Unele dintre cele mai aspre atacuri au fost rezervate economiștilor „roz", pe care băieții de la Chicago nu-i putuseră învinge înaintea loviturilor de stat. La Universitatea din Chile, rivala băieților de la Chicago de la Universitatea Catolică, sute de profesori sunt concediați pe motiv de „nerespectare a datoriilor morale" (incluzându-l printre aceștia și pe André Gunder Frank, disidentul absolvent al Universității din Chicago, care le scria scrisori furioase foștilor săi profesori).[23] În timpul desfășurării puciului, Gunder Frank a declarat că „șase studenți fuseseră împușcați chiar la intrarea în Facultatea de Economie, pentru a da o lecție celorlalți".[24] Când junta acaparează puterea în Argentina, soldații intră în Universitatea Sudului, în Bahia Blanca, unde arestează 17 cadre universitare în baza unor acuzații de „instruire subversivă"; și aici, majoritatea celor arestați făceau parte din catedra de științe economice.[25] „Este nevoie să distrugem sursele care îi alimentează, îi instruiesc și îi îndoctrinează pe acești delicvenți subversivi", declara unul dintre generali, la o conferință de presă.[26] Un total de 8.000 de educatori „suspecți ideologic" că ar fi întreținut simpatii politice de stânga sunt epurați în cadrul operațiunii „Claritatea".[27] În licee sunt interzise reprezentațiile de grup, văzute ca un semn al unui spirit colectiv latent, considerat periculos pentru „libertatea individuală".[28]

În Santiago, legendarul cântăreț de muzică folk cu vederi de stânga, Victor Jara, se află printre cei arestați și duși pe Stadionul Național din Chile. Martiriul său reprezintă întruparea obstinației furioase de a reduce la tăcere o cultură. Mai întâi, soldații îi rup mâinile, pentru a nu mai putea cânta la chitară, după care îl împușcă, potrivit Comisiei chiliene pentru adevăr și reconciliere, de 44 de ori.[29] Pentru a se asigura că dincolo de groapa în care este aruncat, nu va mai putea continua să inspire (generațiile viitoare), regimul dispune distrugerea matrițelor albumelor sale. Mercedes Sosa, o altă cântăreață, este obligată să urmeze calea exilului din Argentina, dramaturgul revoluționar, Augusto Boal, este torturat și exilat din Brazilia, Eduardo Galeano este alungat din Uruguay,

iar Walsh este omorât pe străzile din Buenos Aires. O cultură a fost în mod deliberat eradicată.

Între timp, o altă cultură, igienizată şi purificată corespunzător, apărea în locul celei eradicate. La începutul dictaturii în Chile, Argentina şi Uruguay, singurele întruniri publice tolerate de autorităţi erau paradele militare şi meciurile de fotbal. În Chile, era suficient ca o femeie să poarte pantaloni pentru a fi arestată sau ca un bărbat să aibă părul lung. „În întreaga republică are loc o curăţire temeinică", se declara într-un editorial dintr-un cotidian care juca rolul de simplă gazetă de perete a juntei militare. În acest editorial, populaţia era îndemnată să spele zidurile de graffitiurile care aveau un conţinut de stânga: „În curând, toate suprafeţele vor luci de curăţenie, eliberate de acest coşmar, cu apă şi săpun."[30]

În Chile, Pinochet era hotărât să curme obiceiul oamenilor de a manifesta. Prin urmare, chiar şi cele mai mici întruniri publice erau dispersate cu tunuri cu apă, arma preferată a dictatorului pentru controlul mulţimii. Junta avea sute de asemenea tunuri, suficient de mici cât să poată fi urcate pe trotuare pentru a-i uda zdravăn pe studenţii care împărţeau manifeste; până şi cortegiile mortuare erau reprimate cu brutalitate atunci când deveneau prea zgomotoase. Poreclite *guanacos*, după ierbivora lamă binecunoscută pentru obiceiul de a scuipa, omniprezentele tunuri de apă curăţau străzile de oameni de parcă ar fi fost nişte gunoaie, lăsându-le strălucitoare, curate şi goale.

La scurt timp după puci, junta chiliană decretează că cetăţenii au datoria de a „contribui la curăţarea patriei", semnalând autorităţilor prezenţa „extremiştilor" străini şi a „chilienilor fanatici".[31]

Cine a fost ucis şi de ce

Majoritatea celor arestaţi în raiduri nu erau „terorişti", aşa cum pretindea retorica oficială, ci mai degrabă nişte indivizi pe care junta îi identificase ca fiind cei mai importanţi opozanţi ai programului lor economic. Unii dintre aceştia erau cu adevărat opozanţi, dar singurul *păcat capital* al majorităţii acestor oameni îl constituia faptul că deţineau valori opuse revoluţiei.

Caracterul sistematic al acestei campanii de „dezinfectare" se coroborează cu datele precise ale dispariţiilor, menţionate în rapoartele comisiilor pentru aflarea adevărului şi ale celor înfiinţate pentru respectarea drepturilor omului. În Brazilia, junta militară nu începe să reprime populaţia până pe la sfârşitul anilor '60; singura excepţie o constituie grupul liderilor sindicali din marile întreprinderi şi ferme agricole. Potrivit raportului *Brasil: Nunca Mais* (Să nu se mai repete niciodată), aceştia sunt trimişi la închisoare, unde sunt torturaţi „pentru simplul motiv că vieţile le erau guvernate de o filosofie politică neagreată de autorităţi". Raportul Comisiei pentru aflarea adevărului, bazat chiar pe registrele procedurilor judiciare intentate acestor oameni de armată, notează că principala coaliţie de organizaţii sindicale, Confederação General dos Trabalhadores (CGT), apare în aceste registre ca „demonul omniprezent care trebuie exorcizat". Raportul conchide cu brutalitate că motivul pentru care „autorităţile care au preluat puterea în 1964 au fost deosebit de preocupate să

curețe acest sector" a fost „teama răspândirii rezistenței sindicatelor muncitorești la programele economice bazate pe reduceri salariale și privatizarea economiei".[32]

Atât în Chile, cât și în Argentina, guvernările militare s-au folosit de haosul creat în urma loviturii de stat pentru lansarea unor atacuri violente asupra mișcării sindicaliste.

Dar începerea raidurilor sistematice chiar în prima zi în care este preluată puterea în stat demonstrează că aceste operațiuni au fost minuțios planificate cu mult înainte. În Chile, când ochii erau ațintiți asupra Palatului prezidențial, batalioanele militare sunt trimise la „uzinele care făceau parte din așa-numita *centură industrială*, pentru arestarea oamenilor. În zilele următoare — se arată în raportul Comisiei chiliene pentru adevăr și reconciliere — mai multe uzine fac obiectul raziilor ce „duc la arestarea a numeroase persoane, dintre care ulterior unele au fost ucise sau făcute dispărute".[33] În 1976, 80% din prizonierii politici chilieni erau muncitori sau țărani.[34]

Raportul Comisiei argentiniene pentru aflarea adevărului, *Nunca Más* (Să nu se mai repete niciodată), evidențiază aplicarea concomitentă a unei operațiuni chirurgicale împotriva sindicatelor muncitorești: „Observăm că o mare parte din aceste operații [împotriva muncitorilor] au fost întreprinse chiar în ziua puciului sau la scurt timp după."[35] Pe lista atacurilor îndreptate împotriva fabricilor, o mărturie este deosebit de relevantă pentru felul în care „terorismul" a fost folosit ca pretext pentru atacarea activiștilor non-violenți. Graciela Geuna, prizonieră politică întemnițată în lagărul de tortură La Perla, descria felul în care soldații care o păzeau deveniseră agitați din cauza unei greve ce urma să aibă loc la o centrală electrică. Această grevă urma să creeze „un exemplu important de rezistență împotriva dictaturii militare", motiv pentru care junta nu dorea ca această grevă să aibă loc. De aceea — povestește Geuna — „soldații din această unitate militară au decis să o scoată în afara legii sau, așa cum se exprimau ei, să o «montonerizeze» (*Montoneros* fiind grupul de guerilă pe care armata îl eradicase deja). Greviștii nu aveau nimic de a face cu acest grup, dar asta nu conta câtuși de puțin. „Soldații înșiși din La Perla tipăresc foi volante, pe care le semnează *Montoneros*, în care le solicită muncitorilor să facă grevă." Aceste manifeste devin ulterior „dovada" necesară pentru a-i răpi și ucide pe liderii sindicali de aici.[36]

Tortura sponsorizată de corporații

Atacurile îndreptate împotriva liderilor sindicali erau adeseori întreprinse în directă coordonare cu patronii respectivelor locuri de muncă; dosarele penale intentate în ultimii ani oferă câteva dintre cele mai bine documentate exemple de implicare directă a corporațiilor multinaționale, prin intermediul sucursalelor locale.

În anii premergători loviturii de stat din Argentina, ascendența militantismului de stânga afectase companiile străine, atât din punct de vedere economic, cât și personal; între 1972 și 1976, sunt asasinați nu mai puțin de cinci directori executivi ai companiei Fiat.[37] Destinele acestor companii se schimbă

radical atunci când junta militară preia puterea şi implementează politicile Şcolii de la Chicago; acum, aceste companii pot inunda piaţa cu produse de import, le pot plăti angajaţilor salarii mai mici şi îi pot concedia după bunul plac; în plus, îşi pot repatria profiturile obţinute, nestingheriţi de reglementări.

Câteva dintre aceste companii şi-au exprimat cu efuziune gratitudinea. La primele sărbători de Anul Nou ale dictaturii militare din Argentina, compania Ford plăteşte o reclamă aniversară în care omagiază noul regim: „1976: Din nou, Argentina se află pe calea cea bună. 1977: Un An Nou cu credinţă şi speranţă pentru toţi oamenii de bine. Compania Ford Motor din Argentina şi angajaţii ei se angajează în lupta pentru îndeplinirea marelui destin patriotic al ţării."[38] Însă corporaţiile străine au făcut mai mult decât doar să le mulţumească juntelor militare pentru treaba bună pe care o întreprindeau; unele dintre ele au participat în mod direct la campania de teroare. În Brazilia, multe corporaţii au contribuit la finanţarea unor escadroane private de torturare. Pe la mijlocul anului 1969, când junta militară intră într-o fază de brutalitate maximă, se creează o unitate de poliţie neoficială, numită Operaţiunea Bandeirantes, cunoscută şi sub numele de OBAN. Formată din ofiţeri de carieră, OBAN era finanţată, potrivit raportului *Brasil: Nunca Mais* din „contribuţiile mai multor multinaţionale, incluzând aici Ford şi General Motors". Deoarece se afla în afara structurilor poliţieneşti şi militare oficiale, OBAN se bucura de un grad înalt de „flexibilitate şi impunitate în privinţa metodelor de interogare folosite" — se afirmă în raport — căpătând, în scurtă vreme, o reputaţie de sadism fără pereche.[39]

Dar cea mai făţişă asociere a unei sucursale Ford cu aparatul terorii are loc în Argentina. Aici, compania furniza armatei autovehicule, iar maşina Ford Falcon, verde, este vehiculul folosit pentru sutele de răpiri şi dispariţii. Psihologul şi dramaturgul argentinian Eduardo Pavlovski descria această maşină ca „expresia simbolică a terorii. Un vehicul al morţii."[40]

În vreme ce Ford aproviziona junta cu maşini, aceasta îi oferea la schimb serviciile sale specializate, curăţându-i liniile de producţie de supărătorii sindicalişti. Înaintea puciului, compania fusese nevoită să le ofere muncitorilor o serie de concesii importante: pauza de masă fusese mărită de la 20 de minute la o oră, iar un procent din vânzările fiecărui autovehicul urma să fie donat programelor sociale. Toate acestea se schimbă în ziua puciului militar, când începe contrarevoluţia. Fabrica Ford, aflată în suburbiile Buenos Airesului, este transformată într-o tabără militară; în săptămânile următoare, fabrica roieşte de vehicule militare, inclusiv tancuri şi elicoptere care survolează regiunea. Lucrătorii declară că un batalion de o sută de soldaţi a fost permanent staţionat acolo.[41] „Arăta de parcă eram în război. Tot acest spectacol ne era dedicat nouă, muncitorilor", îşi aminteşte Pedro Troiani, unul dintre sindicalişti.[42]

Soldaţii patrulau zona, arestându-i pe cei mai activi sindicalişti, asistaţi de maistrul care le indica cu solicitudine pe cine anume trebuiau să aresteze. Troiani se afla printre cei ridicaţi de pe linia de asamblare. El îşi aminteşte cum a fost „purtat prin toată fabrica, înainte să fie arestat, pentru ca oamenii să vadă şi să înţeleagă că Ford nu va tolera sindicalişti în companie".[43] Cel mai surprinzător lucru care a urmat a fost faptul că, după ce a fost arestat, în loc să fie transportat la o închisoare din apropiere, Troiani şi ceilalţi sindicalişti arestaţi

de soldați au fost duși la o închisoare amenajată chiar *în* fabrică. În același loc unde, cu doar câteva zile înainte, negociaseră contracte colective de lucru, acești muncitori erau acum bătuți, torturați și, doi dintre ei, electrocutați.[44] Ulterior au fost transportați în alte închisori, unde au continuat să fie torturați săptămâni sau, în unele cazuri, chiar luni de zile.[45] Potrivit declarațiilor date de avocații acestor muncitori, cel puțin 25 de reprezentanți ai sindicatului companiei Ford sunt răpiți în această perioadă, dintre care jumătate sunt reținuți într-o clădire aflată chiar în incinta fabricii; organizațiile pentru drepturile omului din Argentina exercită presiuni pentru includerea acestei clădiri pe lista fostelor închisori clandestine.[46]

În 2002, procurorii federali au depus în numele lui Troiani și al altor 14 colegi de-ai săi o plângere împotriva sucursalei Ford din Argentina, invocând responsabilitatea companiei pentru acele acte de reprimare din incinta fabricii pe care o avea în proprietate. „Ford [Argentina] și conducerea executivă a companiei au complotat la răpirea propriilor angajați și consider că ar trebui să răspundă penal pentru aceste acțiuni", declara Troiani.[47] Mercedes-Benz (filiala companiei Daimler-Chrysler) se confruntă la rândul ei cu o investigație similară, derivând dintr-o serie de acuzații potrivit cărora compania ar fi contribuit în anii '70 la epurarea de lideri sindicaliști a uneia dintre fabricile sale, furnizând numele și adresele a 16 persoane, dintre care 14 sunt făcute dispărute definitiv.[48]

Potrivit istoricului Americii Latine, Karen Robert, până la sfârșitul dictaturii militare, „practic toți delegații muncitorilor din cele mai mari întreprinderi ale țării, precum Mercedes-Benz, Chrysler sau Fiat Concord, fuseseră făcuți dispăruți".[49] Atât Ford, cât și Mercedes-Benz neagă că directorii lor executivi ar fi jucat vreun rol în reprimare. Aceste cazuri sunt și astăzi pe rol.

Nu doar sindicaliștii se vedeau confruntați cu posibilitatea de a deveni ținta unor atacuri anticipative; oricine avea o viziune asupra societății diferită de cea a obținerii unui profit net[ii] era pasibil să sufere aceeași soartă. Atacurile împotriva fermierilor care se implicaseră în lupta pentru reforma agrară au fost deosebit de brutale în întreaga regiune. Liderii Ligilor agrare argentiniene — care propagaseră idei incendiare despre dreptul țăranilor de a deține pământ — fuseseră vânați și, ulterior, torturați, adeseori chiar în câmpurile în care munceau, sub privirile întregii comunități. Soldații foloseau baterii de camion pentru a-și alimenta *picanas*, utilizând această banală unealtă împotriva fermierilor înșiși. Între timp, politicile economice ale juntei se dovediseră a fi un câștig neașteptat pentru moșieri și fermieri. În Argentina, Martínez de Hoz abolește restricțiile guvernamentale care controlau prețul cărnii, ceea ce duce la o creștere a prețului acesteia cu peste 700% și la profituri record.[50]

În cartierele sărace, țintele loviturilor anticipative au fost lucrătorii din sectorul obștesc, dintre care mulți afiliați bisericilor locale și care se ocupau cu instruirea celor mai săraci în vederea solicitării de asistență medicală, locuințe sociale și educație, cu alte cuvinte, chiar asistența socială a „statului bunăstării"

[ii] În orig. *pure profit*. (*n.t.*)

dezafectat de băieții de la Chicago. „S-a terminat cu binefăcătorii săracilor!" i s-a spus lui Norberto Liwsky, un medic argentinian, în timp ce îi erau atașați electrozi „de gingii, sfârcuri, organe genitale, abdomen și urechi".[51]

Un preot argentinian care a colaborat cu junta militară descria filosofia călăuzitoare astfel: „Inamicul era marxismul, să spunem, marxismul care își găsise adăpost în biserică și în patria noastră, pericolul noii națiuni."[52] Acest „pericol al noii națiuni" explică motivul pentru care o proporție atât de mare a victimelor juntei l-au constituit tinerii. În Argentina, 81% din cei 30.000 de oameni făcuți dispăruți aveau între 16 și 30 de ani.[53] „Lucrăm acum pentru următorii douăzeci de ani" i-a declarat victimei unul dintre cei mai notorii torționari argentinieni.[54]

Printre cele mai tinere victime s-a numărat un grup de elevi de liceu care, în septembrie 1976, s-au unit pentru a solicita reducerea prețului biletului de autobuz. Pentru junta militară, această acțiune colectivă constituia o dovadă că adolescenții fuseseră deja infectați cu virusul marxismului, fapt care o determină să răspundă cu o furie criminală îndrăznelii de a i se fi adresat o cerere atât de subversivă, torturând și ucigându-i pe șase dintre ei.[55] Miguel Osvaldo Etchecolatz, comisarul de poliție condamnat în 2006, este unul dintre personajele-cheie implicate în acest atac.

Modelul acestor dispariții este clar: în vreme ce terapeuții șocului încercau să înlăture din economie toate relicvele colectivismului, trupele de șoc îi înlăturau pe reprezentanții acestui etos de pe străzi, universități și fabrici.

Luați pe nepregătite, unii dintre cei aflați în avangarda acestor transformări economice au mărturisit că fusese nevoie de o reprimare în masă pentru a-și putea atinge scopurile. Victor Emmanuel, directorul de relații publice al companiei Burson-Marsteller, însărcinat să cosmetizeze imaginea juntei argentiniene ca un regim pro-afaceri, i-a declarat unei cercetătoare că violența a fost necesară pentru deschiderea economiei argentiniene „protecționistă, etatistă". „Nimeni, absolut nimeni nu este interesat să investească într-o țară în care are loc un război civil", a spus el, admițând faptul că nu doar luptătorii de guerilă își pierduseră viața după schimbarea regimului. „O mulțime de oameni nevinovați și-au pierdut, probabil, viața", îi mărturisește el autoarei Marguerite Feitlowitz, dar „dată fiind situația, a fost nevoie de o forță uriașă".[56]

Sergio de Castro, ministrul economiei numit de Pinochet, absolvent al Școlii de la Chicago, care a supravegheat implementarea terapiei de șoc, mărturisește că nu ar fi putut face acest lucru dacă nu ar fi beneficiat de susținerea pumnului de fier al lui Pinochet. „Opinia publică ne era total potrivnică, motiv pentru care am avut nevoie de o personalitate puternică, care să garanteze menținerea acestei politici. Am fost norocoși să beneficiem de înțelegerea președintelui Pinochet și de tăria acestuia de a rezista criticilor." El mai nota faptul că o „guvernare autoritară" este cea mai potrivită să garanteze libertățile economice, datorită modului „impersonal" de utilizare a puterii.[57]

Așa cum este cazul în majoritatea situațiilor în care teroarea este folosită ca instrument de guvernare, crimele premeditate aveau o dublă finalitate. În primul rând, înlăturau obstacolele reale puse în calea proiectului, mai precis, pe cei mai capabili să riposteze. În al doilea rând, faptul că dispariția opozanților

era publică reprezenta un avertisment clar pentru cei care s-ar fi gândit să încerce, la rândul lor, să reziste, eliminând astfel și potențialele obstacole.

Strategia a funcționat. „Eram confuzi și angoasați, docili, așteptând să primim ordine... oameni regresați; deveniserăm mai dependenți și mai speriați", își amintește psihiatrul chilian Marco Antonio de la Parra.[58] Cu alte cuvinte, se aflau în stare de șoc. Drept pentru care, atunci când șocurile economice determină mărirea prețurilor și micșorarea salariilor, străzile din Chile, Argentina și Uruguay rămân goale și liniștite. Nu există nicio demonstrație împotriva lipsei de alimente la prețuri accesibile și nici greve generale. Familiile se descurcau sărind peste mese, hrănindu-și copiii cu *maté*, un ceai tradițional care suprimă foamea, și trezindu-se înainte de răsăritul soarelui pentru a putea ajunge la serviciu fără să folosească mijloacele de transport în comun. Cei care mureau din cauza malnutriției sau a febrei tifoide erau îngropați în tăcere.

Cu numai zece ani înainte, țările Conului de Sud — beneficiind de expansiunea sectoarelor industriale, lărgirea clasei de mijloc și consolidarea sectoarelor sănătății și învățământului — constituiseră speranța lumii aflate în curs de dezvoltare. Acum însă, bogații și săracii se aflau la polurile opuse ale lumii economice: celor bogați li se oferă cetățenia onorifică a statului Florida, în vreme ce săracii sunt „repatriați" pe tărâmul subdezvoltării, proces care se va accentua odată cu „restructurările" neo-liberale din perioada post-dictatorială. Nemaiconstituind exemple inspiratoare, aceste țări au devenit avertismente terifiante pentru acelea care îndrăznesc să creadă că se pot sustrage Lumii a Treia. Era o transformare care oglindea soarta prizonierilor din centrele de tortură ale juntei: nu era suficient ca acești oameni să mărturisească; ei trebuiau să renunțe la cele mai intime convingeri, să-și trădeze partenerii și copiii. Cei care cedau torturii erau numiți *quebrados*, adică, lașii. Așa era întregul Con de Sud: nu doar bătut, ci distrus, *quebrado*.

Tortura ca „vindecare"

În timp ce strategiile încercau eradicarea colectivismului din cultură, în interiorul închisorilor, tortura încerca eradicarea acestuia din minte și spirit. Așa se menționa într-un editorial din 1976, din presa juntei militare, „mințile oamenilor trebuiau și ele dezinfectate, pentru că acolo fusese creată eroarea".[59]

Mulți torționari adoptaseră postura de doctor sau de chirurg. La fel ca economiștii de la Chicago, cu terapia lor de șoc necesară, chiar dacă dureroasă, acestor torționari le plăcea să își imagineze că electroșocurile și celelalte torturi aveau un rol terapeutic, că le administrau un medicament celor pe care îi numeau *apestosos*, adică murdari sau bolnavi. Rolul lor era să-i vindece pe acești nefericiți de boala numită „socialism" și de impulsul colectivist prin care se manifesta această boală.* Desigur, „tratamentele" pe care le administrau

* Aceasta completează perioada de revoluție a terapiei cu electroșocuri, aducând-o înapoi la prima sa încarnare, unde se prezintă ca fiind o tehnică de exorcizare. Prima mențiune a întrebuințării acestei tehnici în scop medical aparține unui doctor elvețian și datează de pe

erau agonizante, letale chiar, dar erau administrate pentru binele pacientului. „Dacă un braţ este cangrenat, atunci trebuie să-l tai, nu?" a întrebat Pinochet, adus la exasperare de criticile la adresa acţiunilor sale împotriva drepturilor omului.[60]

În declaraţiile citate în rapoartele Comisiilor pentru adevăr din întreaga regiune, prizonierii menţionează existenţa unui sistem destinat forţării lor de a-şi trăda principiul determinant al propriei identităţi. Pentru majoritatea latino-americanilor de stânga, cel mai preţios principiu era cel al solidarităţii, pe care istoricul revoluţionar argentinian Osvaldo Bayer o numea „singura teologie transcendentală".[61] Torţionarii erau perfect conştienţi de importanţa acestui principiu, motiv pentru care erau hotărâţi să stârpească impulsul de interconectare socială al prizonierilor. Desigur, scopul interogării îl constituia obţinerea de informaţii valoroase şi, implicit, forţarea trădării, însă mulţi prizonieri declară că torţionarii lor erau mai puţin interesaţi de informaţia propriu-zisă, pe care o deţineau deja, cât de inducerea trădării. Ceea ce se urmărea de fapt era lezarea ireparabilă a acelei zone morale în care sălăşluia credinţa în ajutorul acordat altuia, mai presus de propria persoană, şi care le susţinea activismul politic, înlocuind-o cu ruşine şi umilinţă.

Uneori, trădările depăşeau orice capacitate de control a prizonierului. De pildă, în momentul arestării, prizonierul argentinian Mario Villani avea asupra sa agenda personală. În ea se găseau coordonatele unei întâlniri pe care şi-o fixase cu un prieten; prin urmare, soldaţii se duc la întâlnire în locul lui şi încă un activist este făcut dispărut în angrenajele maşinăriei terorii. Pe masa de tortură, interogatorii lui Villani îl chinuiesc cu informaţia că „reuşiseră să pună mâna pe Jorge doar pentru că acesta îşi respectase întâlnirea pe care o stabiliseră cei doi. Interogatorii ştiau că această informaţie avea să mă chinuie mult mai mult decât ar fi putut să o facă acel curent electric de 220 volţi. Remuşcările aproape că depăşesc pragul de suferinţă care poate fi îndurat."[62]

În acest context, micile gesturi de bunăvoinţă între prizonieri, de pildă îngrijirea rănilor sau împărţirea hranei insuficiente, erau considerate actele ultime de rebeliune. Când astfel de gesturi de fraternitate erau descoperite, ele atrăgeau după sine pedepse crunte. Prizonierii erau forţaţi să devină cât mai individualişti cu putinţă, oferindu-li-se tot felul de pacturi faustiene, precum cea de a alege între propria tortură insuportabilă şi tortură suplimentară pentru un alt prizonier. În unele cazuri, prizonierii cedau, acceptând să ţină *picana* asupra altor prizonieri sau să apară în faţa camerelor de televiziune pentru a declara că renunţau la fostele convingeri. Aceşti prizonieri reprezentau triumful suprem al torţionarilor: pentru a supravieţui, ei nu renunţaseră doar la solidaritate, ci sucombaseră în faţa etosului nemilos al capitalismului

---

la 1700. Fiind convins că boala mentală era cauzată de diavol, el îşi punea pacienţii să ţină în mână un fir prin care trecea curent electric pe care îl producea cu ajutorul unei maşinării electrostatice; câte un şoc electric era destinat fiecărui demon. Apoi, pacientul era declarat vindecat.

laissez-faire: „dorindu-și să fie câștigător", pentru a folosi cuvintele directorului companiei ITT.* [63]

Ambele grupuri de „doctori" de șoc care activau în Conul de Sud — generalii și economiștii — au recurs la metafore aproape identice pentru a-și descrie munca. Friedman își asemăna rolul pe care l-a jucat în Chile cu cel al unui doctor care oferă „sfaturi medicale tehnice guvernului chilian pentru a-l ajuta să pună capăt unei epidemii medicale", „epidemia inflației".[64] Descrierea pe care o face Arnold Harberger, șeful programului latino-american desfășurat la Universitatea din Chicago, este și mai metaforică. Într-o prelegere susținută în fața unor tineri economiști din Argentina, la mult timp după terminarea dictaturii, el afirmă că economiștii capabili reprezintă ei înșiși tratamentul necesar: „anticorpii care combat ideile și politicile anti-economice".[65] Ministrul de externe al juntei argentiniene, César Augusto Guzzetti, afirma că „atunci când corpul social al țării este contaminat de un microb care-i ruginește intestinele, acesta formează anticorpi. Acești anticorpi nu pot fi puși în aceeași categorie cu microbii. Pe măsură ce guvernul controlează și distruge [formațiunile] de guerilă, acțiunea acestor anticorpi va dispărea, așa cum se și întâmplă în prezent. Nu este decât o reacție naturală la un corp bolnav."[66]

Acest limbaj reprezintă, evident, același construct intelectual care le-a permis naziștilor să susțină că, prin uciderea membrilor „bolnavi" ai societății, ei vindecau „corpul națiunii". Cum susținea doctorul nazist Fritz Klein: „Doresc să conserv viața. Și, din respect pentru viața umană, aș îndepărta un apendice cangrenat din corpul omenirii. Evreul este acel apendice cangrenat din corpul umanității." Kmerii roșii au folosit același limbaj pentru a-și justifica măcelul din Cambodgia: „Ceea ce este infectat trebuie extirpat."[67]

Copii „normali"

Nicăieri nu este mai înfricoșător acest paralelism decât în cazul copiilor din centrele de tortură ale juntei argentiniene. Convenția Națiunilor Unite cu privire la genocid prevede că printre practicile pasibile de a fi catalogate sub această

* Expresia contemporană a acestui proces de anihilare a personalității prizonierului este întâlnită în felul în care Islamul este folosit ca o armă împotriva prizonierilor musulmani din închisorile administrate de americani. În noianul dovezilor provenind din închisorile Abu Ghraib și Guantánamo Bay, două forme de abuz sunt întâlnite frecvent: nuditatea și împiedicarea practicării ritului Islamic, fie prin bărbierirea forțată a prizonierilor, prin lovirea Coranului, împachetarea prizonierilor în steaguri israeliene, forțarea prizonierilor să pozeze în posturi homosexuale și prin atingerea bărbaților cu sânge pretins menstrual. Moazzam Begg, un fost prizonier la Guantánamo, susține că a fost în mod frecvent bărbierit cu forța, iar unul dintre gărzile închisorii îi spunea în tot acest timp: „Asta este partea care vă enervează cel mai tare pe voi musulmanii, nu-i așa?" Islamul este desacralizat nu neapărat pentru că ar fi urât de gărzi (deși lucrurile ar putea sta chiar așa), ci pentru că este iubit de prizonieri. De vreme ce țelul torturii este de depersonalizare, tot ceea ce face parte din personalitatea prizonierului trebuie înstrăinat într-un mod sistematic — de la haine până la convingerile sale fundamentale. În anii '70, acest lucru însemna atacarea solidarității sociale; astăzi, acest lucru este echivalent cu insultarea Islamului.

titulatură se numără şi „impunerea de măsuri prin care este vizată prevenirea naşterilor în cadrul acelui grup" şi „transferarea forţată a copiilor ce aparţin unui anumit grup, către un alt grup".[68]

Se estimează că aproximativ 500 de copii s-au născut între zidurile centrelor de tortură argentiniene, iar aceşti bebeluşi au fost imediat incluşi într-un plan de inginerie socială pentru crearea unei noi rase de cetăţeni model. După o perioadă scurtă de alăptare, sute de copii au fost fie vânduţi, fie oferiţi unor cupluri, dintre care majoritatea deţineau legături directe cu dictatura militară. Potrivit organizaţiei pentru drepturile omului. „Bunicile din Plaza de Mayo" — care a reuşit să dea de urma a zeci de asemenea copii —, copiii aceştia, cărora le-a fost ascunsă proveniența genetică, au fost crescuţi în spiritul unor valori ale creştinismului şi ale capitalismului pe care junta le considera „normale" şi sănătoase.[69] Părinţii acestor copii, consideraţi mult prea bolnavi ca să merite să fie salvaţi, au fost, fără excepţie, ucişi în lagărele de detenţie. Furturile de copii nu au reprezentat excese individuale, ci au fost parte a unei operaţiuni organizate de stat. Într-unul dintre procese, este prezentat ca dovadă un document al Departamentului de Interne, din 1977, intitulat „Instrucţiuni privind procedurile care trebuie urmate în cazul copiilor minori ai liderilor politici sau sindicalişti arestaţi sau dispăruţi".[70]

Acest capitol din istoria Argentinei prezintă paralelisme frapante cu furturile masive de copii din familiile băştinaşilor din SUA, Canada şi Australia, trimişi la şcoli speciale şi bătuţi până au devenit „albi". În Argentina anilor '70, funcţiona neîndoielnic o logică suprematistă similară, însă nu bazată pe criterii rasiale, ci pe apartenenţa la anumite convingeri politice, culturale şi de clasă socială.

Una dintre cele mai expresive conexiuni între asasinatele politice şi revoluţia pieţei libere a fost descoperită abia la patru ani de la sfârşitul dictaturii militare argentiniene. În 1987, în timp ce o echipă de filmare înregistra în subsolul de la Galerías Pacífico, unul dintre *shopping mall*-urile cele mai exclusiviste ale Buenos Airesului, au dat din greşeală peste un centru de tortură abandonat. Avea să transpară ulterior că, în timpul dictaturii, Prima unitate din cadrul armatei[iii] ascunsese o parte din cadavrele celor făcuţi dispăruţi chiar în subsolul acestui mall; zidurile temniţei păstrau încă scrijeliturile disperate făcute de prizonierii decedaţi de multă vreme: nume, date, strigăte de ajutor.[71]

Astăzi, Galerías Pacífico reprezintă echivalentul perlei coroanei în districtul magazinelor din Buenos Aires, dovadă a apartenenţei acestui oraş la marile centre ale capitalismului consumist globalizat. Tavane boltite şi fresce încadrează o varietate de magazine ce aparţin unor branduri precum Christian Dior, Ralph Lauren sau Nike, inaccesibile marii majorităţi a populaţiei, dar care sunt un adevărat chilipir pentru străinii care umplu străzile oraşului profitând de valoarea scăzută a monedei naţionale.

Pentru argentinienii care îşi cunosc istoria, acest mall reprezintă o amintire cutremurătoare a faptului că, aşa cum o formă mai veche de cucerire capitalistă

[iii] În orig. *First Army Corps*. (*n.t.*)

s-a ridicat pe gropile comune în care fusese aruncată populația băștinașă, la fel și proiectul Școlii de la Chicago în America Latină a fost literalmente construit pe lagărele secrete de tortură, în care au pierit mii de oameni ce credeau într-o altfel de țară.

NOTE

[1] Daniel Feierstein și Guillermo Levy, *Hasta que la muerte nos separe: Prácticas sociales genocidas en America Latina* (Buenos Aires: Ediciones al margen, 2004), 76.

[2] Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Tenor: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), xii.

[3] Orlando Letelier, „The Chicago Boys in Chile", *The Nation*, 28 august 1976.

[4] *Ibid.*

[5] John Dinges și Saul Landau, *Assassination on Embassy Row* (New York: Pantheon Books, 1980), 207-210

[6] Pamela Constable și Arturo Valenzuela, *A Nation of Enemies: Chile Under Pinochet* (New York: W. W. Norton & Company, 1991), 103-107; Peter Kornbluh, *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2003), 167.

[7] Kduardo Gallardo, „In Posthumous Letter, Lonely Ex-Dictator Justifies 1973 Chile Coup", Associated Press, 24 decembrie 2006.

[8] „Dos Veces Desaparecido", *Página 12*, 21 septembrie 2006.

[9] Carlos Rozanski a fost principalul autor al hotărârii judecătorești printre coautorii căreia s-au numărat judecătorii Norberto Lorenzo și Horacio A. Insaurralde. Federal Oral Court nr. 1, cazul NE 2251/06, septembrie 2006, www.rodolfowalsh.org.

[10] Federal Oral Court nr. 1, cazul NE 2251/06, septembrie 2006, www.rodolfowalsh.org.

[11] *Ibid.*

[12] Biroul Înaltului Comisar ONU pentru drepturile omului, „Convenția asupra prevenirii și pedepsirii crimei de genocid", aprobată 9 decembrie 1948, www.ohchr.org.

[13] Leo Kuper, „Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century", în Alexander Laban Hinton, coord., *Genocide: An Anthropological Reader* (Maiden, MA: Blackwell, 2002), 56.

[14] Beth Van Schaack, „The Crime of Political Genocide: Repairing the Genocide Convention's Blind Spot", *Yale Law Journal* 107, nr. 7 (mai 1997).

[15] „Auto de la Sala de lo Penal de la Audiencia Nacional confirmando la jurisdiction de España para conocer de los crimines de genocidio y terrorismo cometidos durante la dictadura argentina", Madrid, 4 noiembrie 1998, www.derechos.org. Notă de subsol: Van Schaack, „The Crime of Political Genocide".

[16] Baltasar Garzon, „Auto de Procesamiento a Militares Argentines", Madrid, 2 noiembrie 1999, www.derechos.org.

[17] Michael McCaughan, *True Crimes: Rodolfo Walsh* (London: Latin America Bureau, 2002), 182.

[18] Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 16.

[19] Guillermo Levy, „Considerations on the Connections between Race, Politics, Economics and Genocide", *Journal of Genocide Research* 8, nr. 2 (iunie 2006): 142.

[20] Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 7-8 și IB.

[21] Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 16.

[22] *Ibid.*, 39; Alfred Rosenberg, *Myth of the Twentieth Century: An Evaluation of the Spiritual-Intellectual Confrontations of Our Age* (1930, repr. Newport Beach, CA: Noontide Press, 1993), 333.

[23] Andre Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory Versus Humanity* (Nottingham, UK: Spokesman Books, 1976), 41

[24] *Ibid.*

[25] Amnesty International, *Raport asupra misiunii Amnesty International în Argentina 6-15 noiembrie 1976* (Londra: Amnesty International Publications, 1977), 65.

[26] *Ibid.*

[27] Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Tenor: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), 159.

[28] Diana Taylor, *Disappearing Acts: Spectacles of Gender and Nationalism in Argentina's „Dirty War"* (Durham, NC: Duke University Press, 1997), 105.

[29] *Raport al Comisiei naţionale chiliene pentru adevăr şi reconciliere*, vol. 1, trad. Phillip E. Berryman (South Bend, IN: University of Notre Dame Press, 1993), 140.

[30] Editorialul apare publicat în *La Prensa* (Buenos Aires). Citat în Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, 153.

[31] Constable şi Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 153.

[32] Arhiepiscopia din São Paulo, Brazilia: *Nunca Mais/Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979*, coord. Joan Dassin, trad. Jaime Wright (Austin: University of Texas Press, 1986), 106-110.

[33] *Raport al Comisiei naţionale chiliene pentru adevăr şi reconciliere*, vol. 1, 149.

[34] Letelier, „The Chicago Boys in Chile".

[35] *Nunca Mas*: *The Report of the Argentine Commission of the Disappeared* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1986), 369.

[36] *Ibid.*, 371.

[37] Amnesty International, *Raport asupra misiunii Amnesty International în Argentina 6–15* noiembrie *1976*, 9.

[38] Taylor, *Disappearing Acts*, 111.

[39] Arhiepiscopia din São Paulo, Brazilia: *Torture in Brazil*, 64.

[40] Karen Robert, „The Falcon Remembered", *NACLA Report on the Americas* 39, nr. 3 (noiembrie–decembrie 2005): 12.

[41] Victoria Basualdo, „Complicidad patronal-militar en la ultima dictadura argentina", *Engranajes: Boletin de FETIA*, nr. 5, ediţie specială, martie 2006.

[42] Stenograma interviurilor lui Rodrigo Gutierrez cu Pedro Troiani şi Carlos Alberto Propato, ambii fiind foşti lucrători ai companiei Ford şi lideri sindicali, ce urmează a fi folosite într-un film documentar despre Ford Falcon, intitulat *Falcon*.

[43] „Demandan a la Ford por el secuestro de gremialistas durante la dictadura", *Página 12*, 24 februarie 2006.

[44] Robert, „The Falcon Remembered", 13-15; stenograma interviurilor lui Gutierrez cu Troiani şi Propato.

[45] „Demandan a la Ford por el secuestro de gremialistas durante la dictadura."

[46] *Ibid.*

[47] Larry Rohter, „Ford Motor Is Linked to Argentina's «Dirty War»", *New York Times*, 27 noiembrie 2002.

[48] *Ibid.*; Sergio Correa, „Los desaparecidos de Mercedes-Benz", *BBC Mundo*, 5 noiembrie 2002.

[49] Robert, „The Falcon Remembered", 14.

[50] McCaughan, *True Crimes*, 290.

[51] Nunca Mais: *Raport al Comisiei naţionale argentiniene pentru cei dispăruţi*, 22.

[52] Citându-l pe Padre Santano. Patricia Marchak, *God's Assassins: State Terrorism in Argentina in the 1970s* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1999), 241.

[53] Marchak, *God's Assassins*, 155.

[54] Levy, „Considerations on the Connections between Race, Politics, Economics, and Genocide", 142.

[55] Marchak, *God's Assassins*, 161.

[56] Feitlowitz, *A Lexicon of Tenor*, 42.

[57] Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 171, 188.

[58] *Ibid.*, 147.

[59] Editorialul a fost publicat în *La Prensa* (Buenos Aires), citat în Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, 153.

[60] Constable și Valenzuela, *A Nation of Enemies*, 78. Notă de subsol: L. M. Shirlaw, „A Cure for Devils", *Medical World 94* (January 1961): 56, citat în Leonard Roy Frank, coord., *History of Shock Treatment* (San Francisco: Frank, septembrie 1978), 2.

[61] McCaughan, *True Crimes*, 295.

[62] Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, 77.

[63] David Rose, „Guantanamo Briton 'in Handcuff Torture'", *The Observer* (Londra), 2 ianuarie 2005.

[64] Milton Friedman și Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 596. Notă de subsol: David Rose, „Guantanamo Briton 'in Handcuff Torture'", *The Observer* (Londra), 2 ianuarie 2005.

[65] Arnold C. Harberger, „Letter to a Younger Generation", *Journal of Applied Economics* I, nr. 1 (1998): 4.

[66] Amnesty International, *Raport asupra misiunii Amnesty International în Argentina 6–15 noiembrie 1976*, 34-35.

[67] Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide* (1986, repr. New York: Basic Books, 2000), 16; Francois Ponchaud, *Cambodia Year* Zero, trad. Nancy Amphoux (1977, repr. New York: Rinehart and Winston, 1978), 50.

[68] Biroul Înaltului Comisar ONU pentru drepturile omului, „Convenția asupra prevenirii și pedepsirii crimei de genocid", aprobată 9 decembrie 1948, www.ohchr.org.

[69] HIJOS (organizație pentru drepturile omului vizând copiii celor dispăruți) estimează că numărul acestor copii depășește cinci sute. HIJOS, „Lineamientos", www.hijos.org.ar; cifra de două sute de cazuri citate în Raportul anual din 2001 al organizației Human Rights Watch, www.hrw.org.

[70] Silvana Boschi, „Desaparicion de menores durante la dictadura militar: Presentan un documento clave", Clarin (Buenos Aires), 14 septembrie 1997.

[71] Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, 89.

„FĂRĂ NICIO LEGĂTURĂ"
CUM A FOST CURĂȚATĂ O IDEOLOGIE DE CRIMELE SALE

Milton [Friedman] este încarnarea adevărului că „ideile au consecințe".

— Donald Rumsfeld, Ministrul Apărării SUA, mai 2002[1]

Oamenii au fost întemnițați pentru ca prețurile să fie libere.

— Eduardo Galeano, 1990[2]

Pentru o scurtă perioadă de timp, crimele din Conul de Sud păreau să se identifice total cu mișcarea neoliberală, discreditând-o astfel înainte de a se extinde dincolo de acest prim laborator. După călătoria fatidică întreprinsă de Milton Friedman în Chile, în 1975, jurnalistul Anthony Lewis, de la *New York Times*, pune o întrebare simplă, dar deosebit de problematică: „Dacă teoria economică a Școlii de la Chicago, în forma sa pură, poate fi implementată în Chile numai cu prețul represiunii, nu ar fi normal ca autorii ei să poarte responsabilitatea pentru acest lucru?"[3]

După asasinarea lui Orlando Letelier, membrii mișcării originare a activismului își continuă strădania de a-l face responsabil pe „arhitectul intelectual" al revoluției economice chiliene pentru costurile umane ale politicilor sale. În acei ani, Milton Friedman nu putea ține o prelegere fără să nu fie întrerupt de cineva din public care-l cita pe Letelier, fiind nevoit să intre pe ușa din spate la câteva dintre evenimentele date în onoarea lui.

Studenții Universității din Chicago au fost atât de șocați să afle de colaborarea profesorilor lor cu junta, încât au solicitat o investigație a Senatului Universității. Câteva cadre universitare, printre care economistul austriac Gerhard Tintner — care în anii '30 fugise din calea fascismului european în Statele Unite — susțin cererea studenților. Tintner compară statul chilian din perioada lui Pinochet cu Germania nazistă, evidențiind paralelismul dintre susținerea pe care i-o acordă Friedman lui Pinochet și tehnocrații care au colaborat cu Hitler în timpul celui de-Al Treilea Reich. (În contrapartidă, Friedman își acuză criticii de „nazism".)[4]

Atât Friedman, cât și Arnold Harberger sunt încântați să fie creditați cu miracolele economice înfăptuite de băieții lor latino-americani. Vorbind ca un tată mândru pe progeniturile sale, Friedman evidențiază pe un ton onctuos, în 1982, în revista *Newsweek* „combinația dintre acele abilități rar întâlnite, intelectuale și executive, și acel curaj de a-și susține convingerile și de a le pune

în practică". Harberger, la rândul său, adăuga: „Mă simt mai mândru de studenții mei decât de orice am scris; de fapt, grupul *latino* îmi aparține mai mult decât contribuția literară".[5] Însă atunci când erau invitați să justifice costul uman al „miracolelor" înfăptuite de studenții lor, cei doi nu mai vedeau nicio legătură.

„În ciuda netei mele diferențieri de sistemul politic autoritar din Chile" — scria Friedman în *Newsweek* — „nu consider că un economist face un lucru rău dacă oferă consiliere economică guvernului chilian".[6]

În memoriile sale, Friedman a pretins că Pinochet ar fi încercat, în primii doi ani de la preluarea puterii, să conducă economia țării de unul singur și că abia „în 1975, când inflația ieșită de sub control și recesiunea mondială au provocat o criză economică în Chile, generalul Pinochet a cerut ajutorul băieților de la Chicago".[7] Această ficțiune revizionistă ignoră adevărul istoric care atestă faptul că băieții de la Chicago colaborau cu armata înainte ca lovitura de stat să fi fost măcar declanșată, iar transformările economice încep chiar din ziua în care junta preia puterea. În alte locuri, Friedman pretinde chiar că întregul regim al lui Pinochet — toți cei 17 ani de dictatură și zecile de mii de oameni torturați — nu reprezenta o nimicire a democrației, ci dimpotrivă. „Lucrul cu adevărat important care poate fi spus despre mediul de afaceri din Chile este că piețele libere determină instituirea unei societăți libere", afirmă Friedman.[8]

La trei săptămâni după asasinarea lui Letelier, o știre senzațională scurt-circuitează dezbaterile cu privire la influența crimelor lui Pinochet asupra mișcării Școlii de la Chicago. Lui Milton Friedman îi este decernat Premiul Nobel pentru Economie pe anul 1976 pentru contribuția sa „originală și hotărâtoare" la conexiunea dintre inflație și șomaj.[9] Friedman se folosește de decernarea acestui premiu pentru a susține că economia reprezintă o disciplină științifică la fel de riguroasă și de obiectivă ca fizica, chimia sau medicina, bazată pe examinarea imparțială a datelor disponibile. El evită să menționeze însă faptul că ipoteza centrală pentru care primise acest premiu era într-un mod grăitor infirmată de cozile la pâine, de epidemiile de febră tifoidă și de fabricile închise din Chile, singurul regim suficient de nemilos cât să-i pună în practică teoriile.[10]

Un an mai târziu, are loc un alt fapt definitoriu pentru parametrii dezbaterii cu privire la Conul de Sud: Amnesty International câștiga Premiul Nobel pentru Pace, pentru eforturile curajoase depuse pentru demascarea abuzurilor împotriva drepturilor omului în Chile și Argentina. Premiul decernat pentru științele economice este, de fapt, independent de premiul pentru pace, fiind conferit de un comitet diferit și decernat într-un oraș diferit. Dar, privit de la distanță, părea că prin cele două premii Nobel, verdictul celui mai prestigios juriu din lume era: șocul camerelor de tortură trebuia condamnat cu hotărâre, dar tratamentul șocurilor economice trebuia aplaudat, cele două forme de șoc fiind, așa cum scrisese Letelier, profund ironic, „fără nicio legătură".[11]

Ochelarii de cal ai mișcării pentru „drepturile omului"

Acest blocaj intelectual a fost determinat nu doar de faptul că economiștii Școlii de la Chicago refuzau să admită orice legătură între strategiile lor și

folosirea terorii. O contribuție a avut și această încadrare a actelor de teroare în particularitatea unor „abuzuri ale drepturilor omului", în locul admiterii că au fost folosite ca instrumente ce au servit țeluri politice și economice clare. Parțial, acest lucru este cauzat de faptul că în anii '70 zona Conului de Sud este un laborator nu doar pentru un nou model economic, ci pentru un model de activism relativ nou: cel care aparține mișcării originare pentru respectarea drepturilor omului. Această formă de activism a jucat, fără îndoială, un rol hotărâtor în oprirea celor mai grave abuzuri ale juntelor militare. Numai că, prin concentrarea exclusivă asupra crimelor comise, fără urmărirea motivației lor, această mișcare facilitează eliberarea ideologiei Școlii de la Chicago de responsabilitatea pentru acest prim laborator al său.

Dilema apare încă de la începuturile mișcării pentru drepturile omului, odată cu adoptarea, în 1948, a Declarației Universale a Drepturilor Omului. Imediat după semnarea lui, acest document a fost transformat într-o armă folosită în Războiul Rece de ambele tabere pentru acuzarea adversarului de a fi devenit noul Hitler. În 1967, este dezvăluită în presa internațională falsitatea pretențiilor de imparțialitate ale importantului grup dedicat respectării drepturilor omului, Comisia internațională a juriștilor — care se ocupa în principal cu abuzurile sovietice — era subvenționată în secret de CIA.[12]

Acest context apăsător constituie motivul principal pentru evoluția doctrinei organizației Amnesty International către o imparțialitate strictă: astfel, finanțarea sa va proveni exclusiv din contribuțiile membrilor, garantând independența de orice guvernare, facțiune politică, ideologie, interes economic sau credință religioasă". Pentru a dovedi că nu se folosea de problematica drepturilor omului pentru avansarea vreunei agende politice specifice, fiecare capitol al doctrinei Amnesty „adoptă" simultan trei prizonieri de conștiință: unul „dintr-o țară comunistă, [altul dintr-una] occidentală și unul din Lumea a Treia".[13] Poziția adoptată de Amnesty, emblematică pentru mișcarea universală dedicată drepturilor omului la acea vreme, era că, de vreme ce încălcarea acestor drepturi constituia un rău universal în sine, determinarea motivației acestei încălcări nu era necesară, ci doar descrierea ei meticuloasă și credibilă.

Acest principiu se reflectă în modul în care este descrisă teroarea în Conul de Sud. Aflate sub supraveghere continuă și hărțuite de poliția secretă, delegațiile organizațiilor pentru drepturile omului intervievează în Argentina, Uruguay și Chile sute de victime ale torturii și membri ai familiilor lor, reușind uneori chiar să obțină accesul în închisori. Deoarece accesul jurnaliștilor independenți era interzis, iar juntele își negau crimele, aceste mărturii constituie documentația primară a unei istorii care nu ar fi trebuit scrise niciodată. Oricât de importantă, această muncă era limitată: rapoartele sunt doar niște liste medico-legiste, care inventariază cele mai înfiorătoare crime imaginabile, cu trimiteri la cartele ONU pe care le încalcă.

Raportul Amnesty International despre Argentina, din 1976, care reprezintă o perspectivă novatoare asupra atrocităților comise de junta militară, demnă de Premiul Nobel, este totuși problematic din perspectiva scopului intrinsec. În ciuda minuțiozității, raportul nu explică motivele respectivelor abuzuri. Se pune întrebarea: „În ce măsură aceste violări sunt explicabile sau necesare"

pentru instaurarea „siguranţei", adică, exact motivul oficial al juntei pentru „războiul murdar".[14] După examinarea dovezilor, raportul conchide că ameninţarea pe care o reprezentau guerilele de stânga nu a justificat în niciun fel campania de reprimare dezlănţuită de stat.

Dar a existat oare şi vreun alt scop care ar fi putut face violenţa „explicabilă sau necesară"? Amnesty nu menţionează nimic în acest sens. De fapt, în cele 92 de pagini ale raportului, nu se menţionează nicăieri că junta era pe cale să reconfigureze întreaga ţară conform canoanelor unei forme radicale de capitalism. Mai mult, nu există niciun comentariu la adresa adâncirii sărăciei sau a inversării dramatice a programelor destinate redistribuirii avuţiei naţionale, cu toate că acestea constituiau piese centrale ale regimului impus de junta militară. În raport sunt menţionate toate legile şi decretele emise de juntă, care aduceau atingere libertăţilor civile, dar nu se face nicio menţiune la decretele economice care micşorau salariile şi măreau preţurile şi care astfel încălcau dreptul la hrană şi adăpost, care face la rândul lui parte din aceeaşi cartă ONU. Dacă revoluţionarul proiect economic al juntei ar fi fost examinat, chiar şi superficial, ar fi reieşit clar motivul pentru care această reprimare extraordinară era necesară, precum şi motivul pentru care atât de mulţi dintre prizonierii de pe listele Amnesty erau sindicalişti paşnici şi lucrători din serviciile sociale.

Într-o altă omisiune majoră, Amnesty prezintă acest conflict ca pe unul redus la două tabere: armata şi extremiştii de stânga. Nimeni altcineva nu este menţionat: nici guvernul SUA sau CIA, nici moşierii şi nici corporaţiile multinaţionale. Fără examinarea planului general de impunere a capitalismului „pur" în America Latină, precum şi a puternicelor grupuri de interese din spatele acestui proiect, toate actele de sadism enumerate în raport nu au sens: sunt doar nişte evenimente negative aleatorii, plutind în derivă prin eterul politicului şi pe care toţi oamenii cu o oarecare conştiinţă le condamnă, fără să le înţeleagă.

Fiecare faţetă a mişcării pentru drepturile omului funcţiona în circumstanţe profund limitate, chiar dacă din motive diferite. În interiorul ţărilor afectate, cei dintâi oameni care au tras un semnal de alarmă au fost rudele şi prietenii victimelor terorii, dar şi aceştia sufereau limitări severe asupra lucrurilor pe care le puteau spune public. Ei nu deschideau discuţii despre programele politice sau economice din spatele acestor dispariţii, pentru că aşa ceva i-ar fi expus pe aceşti purtători de cuvânt riscului de a fi, la rândul lor, făcuţi dispăruţi. Cel mai faimos grup de activişti apărut în aceste condiţii primejdioase a fost cel al Mamelor din Piaţa de Mayo, cunoscut în Argentina sub numele de *Madres* (Mamele). La demonstraţiile săptămânale din faţa sediului guvernului din Buenos Aires, aceste mame nu îndrăzneau să poarte pancarte de protest, în schimb, ţineau în mâini fotografii ale copiilor dispăruţi, cu titlul *¿Dónde están?* (Unde se află?). În loc de scandări, mergeau în cerc în tăcere, purtând eşarfe albe brodate cu numele copiilor. Multe dintre ele aveau convingeri politice puternice, însă erau precaute să nu pară mai ameninţătoare pentru regim decât se cuvenea unor mame în doliu, disperate să afle unde le fuseseră duşi copiii.*

* La sfârşitul dictaturii, aceste *Madres* devin unele dintre cele mai critice voci ale noii ordini economice instituite în Argentina, poziţie în care se află şi astăzi.

În Chile, cel mai mare grup de apărare a drepturilor omului era Comitetul de pace, format din politicieni ai opoziției, avocați și lideri ai bisericii. Toți aceștia erau activiști politici care știau că încercarea de a opri tortura și de a-i elibera pe prizonierii politici era doar unul dintre fronturile bătăliei mult mai ample purtate pentru câștigarea controlului asupra activelor chiliene. Pentru a evita să devină următoarele victime ale regimului, acest grup renunță la limbajul învechit al denunțării burgheziei, folosindu-l în schimb pe cel nou, al „drepturilor universale ale omului". Curățat temeinic de orice referințe la bogați și săraci, la cei slabi versus cei puternici, la nord și sud, acest mod de explicare a lumii, atât de popular în America de Nord și Europa, afirma pur și simplu că oricine are dreptul la o judecată dreaptă, precum și la a nu fi supus cruzimii unui tratament inuman, crud sau degradant. Acest discurs nu întreba *de ce*, ci doar afirma *că*. În amestecul de limbaj judecătoresc și interese umane care caracterizează lexiconul drepturilor omului, ei au aflat că tovarășii lor încarcerați erau, de fapt, prizonieri de conștiință, ale căror libertăți de exprimare și gândire, protejate de articolele 18 și 19 ale Declarației Universale ale Drepturilor Omului, fuseseră încălcate.

Pentru cei care trăiau sub dictatură, noul limbaj reprezenta esențialmente un cod; în același fel în care muzicienii își ascundeau mesajele politice în lirica metaforelor cu dublu înțeles, oamenii își deghizau orientările de stânga în acest jargon avocățesc, un fel de implicare în politică fără a fi menționat cuvântul politică.*

Atunci când campania de teroare din America Latină este abordată de mișcarea internațională a drepturilor omului — o mișcare aflată într-un proces de expansiune rapidă — acei activiști aveau motive foarte diferite de a evita să discute despre politică.

Ford pentru Ford

Refuzul de a conecta aparatul de stat al terorii cu ideologia proiectului pe care îl deservește este caracteristic întregii literaturi dedicate drepturilor omului în această perioadă. Deși reticența organizației Amnesty International poate fi înțeleasă drept o încercare de a rămâne imparțială în vâltoarea tensiunilor Războiului Rece, pentru alte grupuri care operau în acest domeniu mai intervenea un factor: banii. De departe, cea mai semnificativă sursă de finanțare a proiectelor de acest gen era fundația Ford, cea mai mare organizație filantropică mondială. În anii '60, această organizație cheltuia doar o mică parte din bugetul său pentru drepturile omului, dar în anii '70 și '80, ea alocă ului-

* Chiar și cu aceste precauțiuni, activiștii în domeniul drepturilor omului nu erau imuni în fața aparatului terorii. Închisorile chiliene erau pline de avocați în domeniul drepturilor omului, iar în Argentina junta trimite pe unul dintre cei mai abili torționari ai săi să se infiltreze în grupul Mamelor, prefăcându-se a fi o rudă îndoliată. În decembrie 1977, în urma unei razii, sunt făcute dispărute douăsprezece mame, printre care și lidera grupării, Azucena de Vicenti, împreună cu două maici de origine franceză.

toarea sumă de 30 de milioane de dolari pentru finanțarea organizațiilor care activau în domeniul drepturilor omului, precum grupul latino-american al Comitetului chilian pentru pace sau alte grupuri care funcționau în interiorul Statelor Unite, de exemplu Americas Watch.[15]

Înaintea puciurilor militare, rolul principal al fundației Ford fusese acela de a instrui persoane din mediul academic, în principal din domeniul științelor economice și al agriculturii, colaborând în acest sens cu Departamentul de Stat al SUA.[16] Frank Sutton, vice-președintele delegat[i] al diviziei internaționale a companiei Ford, explica filosofia organizației sale: „Nu poți avea o țară în curs de modernizare fără o elită care să o modernizeze".[17] Deși puternic ancorată în logica Războiului Rece, prin prisma căreia se urmărea cultivarea unei alternative a marxismului, majoritatea burselor Ford nu trădau orientarea de dreapta: studenții din America Latină erau sprijiniți să studieze la diferite universități americane, oferindu-se totodată finanțări unor universități latino-americane, inclusiv marilor universități de stat, care aveau reputația de a fi de stânga.

Dar au existat câteva excepții semnificative. După cum am menționat anterior, fundația Ford a fost principala sursă de finanțare a Programului Universității din Chicago de cercetare și instruire în domeniul științelor economice pentru America Latină. Acest program a scos pe bandă rulantă sute de astfel de băieți de la Chicago, de origine latino-americană. Ford finanța totodată un program paralel, desfășurat la Universitatea Catolică, în Santiago, prin care se urmărea atragerea studenților în economie ai țărilor vecine, pentru a studia sub tutela băieților (chilieni) de la Chicago. Aceasta a făcut din fundația Ford, în mod intenționat sau nu, prima sursă de finanțare pentru diseminarea ideologiei Școlii de la Chicago pe întreg cuprinsul Americii Latine, mai importantă chiar decât guvernul SUA.[18]

Atunci când băieții de la Chicago ajung, în rafale de mitralieră, să preia puterea, sub comanda lui Pinochet, imaginea fundației Ford este oarecum șifonată. Acești „băieți" fuseseră subvenționați să împlinească misiunea fundației de a „îmbunătăți instituțiile economice în scopul atingerii țelurilor democratice".[19] Acum, instituțiile economice construite prin contribuția fundației Ford atât în Chicago, cât și în Santiago de Chile jucau un rol central în răsturnarea democrației chiliene, iar acești foști studenți erau pe cale să-și aplice cunoștințele dobândite în SUA, într-un context de o brutalitate șocantă. Pentru a complica și mai mult lucrurile pentru fundația Ford, aceasta era pentru a doua oară când, într-un interval de doar câțiva ani, protejații fundației aleseseră o cale violentă pentru acapararea puterii, prima oară acest lucru întâmplându-se în Indonezia, prin ascensiunea meteorică a Mafiei de la Berkeley după puciul sângeros al lui Suharto.

Ford construise întregul departament de științe economice al Universității din Indonezia de la zero, dar când Suharto preia puterea, „aproape toți economiștii care absolviseră aici sunt recrutați în guvern", se arată într-un document al fundației Ford. Practic, nu mai rămăsese nimeni în tot departamentul

[i] În orig. *deputy vice president* (*n.t.*)

care să-i instruiască pe studenți.[20] În 1974, Indonezia este cuprinsă de revolte naționaliste împotriva „subversiunii străine" a economiei; fundația Ford devine ținta urii populare: era, după spusele multora, fundația care finanțase studiile economiștilor lui Suharto, care vânduseră companiilor multinaționale occidentale resursele minerale și de petrol ale țării.

Între băieții chilieni de la Chicago și mafioții indonezieni de la Berkeley, Ford căpăta o reputație nefericită: absolvenții a două dintre programele portdrapel ale fundației dominau acum cele mai notorii (prin brutalitatea lor) dictaturi de dreapta din lume. Deși Ford nu ar fi putut anticipa că ideile inculcate absolvenților acestor programe vor fi implementate cu asemenea barbarism, se confrunta acum cu întrebări incomode cu privire la motivul implicării covârșitoare a acestei fundații, dedicate păcii și democrației, în autoritarism și violență.

Ca rezultat al panicii, al conștiinței sociale sau al unei combinații între cele două, fundația Ford abordează problema asocierii sale cu aceste dictaturi cu profesionalismul care era de așteptat de la o firmă de un asemenea calibru: în mod proactiv.[ii] Astfel, pe la mijlocul anilor '70, Ford intră într-un proces de transformare dintr-un producător de „expertiză tehnică" pentru așa-numita Lume a Treia, în cel mai important finanțator al activismului în domeniul drepturilor omului. Această întoarcere de 180° este deosebit de bruscă nu doar în Chile, dar și în Indonezia. După ce orice urmă a stângii fusese ștearsă de regimurile create cu ajutorul companiei Ford, acum aceeași companie Ford finanțează o nouă generație de avocați animați de un puternic spirit obștesc în lupta dedicată eliberării a mii și mii de prizonieri politici ai acestor regimuri.

Dat fiind trecutul deosebit de compromis, nu este surprinzător că, atunci când se implică în zona drepturilor omului, Ford definește acest domeniu cât mai precis cu putință. Fundația are o predilecție pentru grupurile a căror misiune era definită în termenii unei cruciade legaliste destinate asigurării „domniei legii", „transparenței" și „bunei guvernări". Unul dintre membrii Consiliului de conducere descrie astfel activitatea organizației în Chile: „Cum să putem face acest lucru fără să ne băgăm în politică?"[21] Problema care se punea nu viza doar conservatismul intrinsec al acestei instituții, obișnuite să lucreze în strânsă colaborare cu, nu împotriva creatorilor politicii externe a SUA.* Orice cercetare amănunțită a scopurilor pe care le servea represiunea din Chile ar fi dus în mod inevitabil la fundația Ford și la rolul central pe care l-a

---

[ii] Chiar dacă acest cuvânt, în original *proactive*, inventat de psihiatrul Victor Frankl, nu a apărut încă în DOOM², el a fost deja adoptat de mediul de afaceri pentru a desemna o atitudine eficientă, în virtutea căreia oamenii acționează înainte ca situația respectivă să devină o criză sau o sursă de confruntare. (*n.t.*)

* În anii '50, fundația Ford servea adeseori drept paravan a l CIA, permițând agenției să canalizeze fonduri în direcția unor artiști și cadre universitare cu vederi anti-marxiste, care nu aveau cunoștință de unde proveneau acești bani — un proces documentat cu minuțiozitate în lucrarea *The Cultural Cold War* (Războiul Rece din domeniul culturii), scrisă de Frances Stonor Saunders. *Amnesty International* nu este subvenționată de fundația Ford, după cum nu este subvenționată nici cea mai radicală dintre organizațiile Americii Latine în domeniul drepturilor omului, *Madres de la Plaza de Mayo.*

jucat în îndoctrinarea conducătorilor acestei ţări în canoanele unei secte fundamentaliste a ştiinţelor economice.

La acestea se adăuga şi asocierea inevitabilă cu compania de autovehicule Ford, o relaţie complicată, mai ales pentru activiştii locali. În zilele noastre, fundaţia Ford este total independentă de compania de autovehicule, precum şi de moştenitorii acesteia, însă situaţia era alta în anii '50–'60, când subvenţiona proiecte educaţionale în Asia şi America Latină. Fundaţia a fost înfiinţată în 1936, prin donaţii de acţiuni făcute de trei dintre directorii executivi ai companiei, incluzându-i pe Henry şi Edsel Ford. Pe măsura creşterii activelor fundaţiei, aceasta începe să funcţioneze din ce în ce mai independent, chiar dacă separarea completă de activele companiei Ford Motor nu se produce decât în 1974, la un an după lovitura de stat din Chile, şi la câţiva ani după puciul militar din Indonezia, continuând să păstreze în consiliul de conducere membri ai familiei Ford până în 1976.[22]

În Conul de Sud, contradicţiile aveau un aer suprarealist: astfel, moştenirea filantropică a companiei, care fusese cel mai intim asociată cu aparatul de stat al terorii — şi care fusese chiar acuzată de a fi adăpostit una dintre camerele secrete de tortură şi de a fi ajutat la dispariţia propriilor muncitori —, constituia cea mai bună, şi adeseori singura, şansă de a pune capăt celor mai abominabile abuzuri. Prin subvenţionarea activiştilor în domeniul drepturilor omului, fundaţia Ford a salvat numeroase vieţi omeneşti în acea perioadă. În plus, ea merită laude pentru eforturile de a convinge Congresul american să pună capăt susţinerii militare a guvernelor din Argentina şi Chile, forţând treptat juntele militare ale Conului de Sud să renunţe la folosirea celor mai brutale metode de reprimare. Numai că atunci când Ford intervine salvator, intervenţia sa are un preţ, iar acest preţ a fost, în mod conştient sau nu, probitatea intelectuală a mişcării pentru respectarea drepturilor omului. Decizia fundaţiei de a se implica în mişcarea pentru drepturile omului „fără a se amesteca în politică" a creat un context în care era practic imposibil să se răspundă la întrebări privind fundamentele violenţei: De ce se întâmpla şi în interesul cui?

Această omisiune cosmetizează imaginea istoriei revoluţiei pieţei libere, eliberând-o practic de orice pată i-ar fi lăsat circumstanţele extraordinar de violente în care s-a născut. Aşa cum economiştii de la Chicago nu aveau nimic de comentat atunci când venea vorba de tortură (supliciile neavând nimic în comun cu aria lor de expertiză), grupările pentru drepturile omului aveau tot atât de puţine de spus despre transformările economice radicale (prefigurări care depăşeau îngustimea perspectivei lor legaliste).

Ideea că reprimarea şi economia nu erau, de fapt, decât unul şi acelaşi proiect apare într-un singur raport asupra drepturilor omului, din această perioadă: *Brasil: Nunca Mais*. În mod semnificativ, acesta este singurul raport al vreunei comisii pentru aflarea adevărului, care a fost publicat independent nu doar de stat, dar şi de fundaţiile internaţionale. El se bazează pe rapoartele curţilor marţiale instituite sub dictatură, care au fost fotocopiate în secret de-a lungul anilor de nişte avocaţi incredibil de curajoşi şi de activişti din cadrul bisericii. După ce detaliază câteva dintre cele mai oribile crime, autorii ridică întrebarea fundamentală, evitată de toate celelalte rapoarte: De ce? Răspunsul oferit

corespunde adevărului: „Deoarece politicile economice erau extrem de nepopulare printre cele mai numeroase sectoare ale populației, acestea au fost implementate cu forța."[23]

Modelul economic radical împământenit în timpul dictaturii s-a dovedit a fi mai viguros chiar și decât generalii care l-au implementat. La mult timp după ce soldații se întorseseră în cazărmi, iar populației Americii Latine îi fusese permis din nou să își aleagă guvernanții, logica Școlii de la Chicago rămânea adânc înrădăcinată.

Claudia Acuña, jurnalistă și educatoare argentiniană, mi-a spus cât fusese de dificil în anii '70 și '80 să se înțeleagă că violența nu reprezenta scopul juntei, ci doar metoda de lucru. „Încălcările drepturilor omului erau atât de flagrante și de incredibile, încât oprirea lor a devenit prioritară, bineînțeles. Numai că, în vreme ce am reușit să distrugem lagărele secrete de tortură, ceea ce nu am putut distruge a fost programul economic instituit de armată, un program care continuă chiar și astăzi."

În final, așa cum prezisese Rodolfo Walsh, mult mai multe vieți aveau să cadă pradă „mizeriei planificate" decât gloanțelor. Într-un fel, întreaga zonă a Conului de Sud a fost examinată în anii '70 ca un loc în care se petrecuse o crimă, când de fapt aici era vorba de un jaf armat, de o violență extremă. „Era ca și cum tot acel sânge, sângele celor dispăruți, ar fi acoperit costul programului economic", mi-a spus Acuña.

Polemica care se naște în jurul posibilității de a separa problematica „drepturilor omului" de politică și economie nu este un caz specific Americii Latine; aceasta este o dilemă care apare oriunde există state dispuse să folosească tortura ca o metodă de implementare a politicilor pe care le au în vedere. În ciuda misticismului care o înconjoară, precum și a impulsului comun de a o trata ca pe o aberație care depășește politicul, tortura nu este nicidecum complicată sau misterioasă. Unealtă a celei mai primitive forme de coerciție, este ușor de prevăzut că își va face simțită prezența oriunde va exista un despot local sau o forță militară de ocupație, cărora le lipsește mandatul popular de a guverna: Marcos în Filipine, Șahul în Iran, Saddam în Irak, francezii în Algeria, israelienii în teritoriile ocupate sau Statele Unite în Irak și Afganistan. Lista ar putea continua. Abuzul cvasi-generalizat al prizonierilor reprezintă un indiciu clar că politicienii încearcă să impună un sistem — politic, religios sau economic — respins de masa critică a populației guvernate. Așa cum ecologiștii definesc ecosistemele prin prezența unor anumite „specii-indicator" de plante și păsări, la fel și tortura este un fel de specie-indicator pentru prezența unui regim care urmărește să implementeze un proiect profund antidemocratic, chiar dacă regimul respectiv se întâmplă să fi venit la putere în urma unor alegeri.

Chiar dacă, ca metodă de extragere a informațiilor în timpul interogatoriului, tortura este ineficientă, ca metodă de terorizare și manipulare a populației rămâne totuși inegalabilă. Tocmai din acest motiv, în anii '50 și '60, mulți algerieni erau nemulțumiți de atitudinea liberalilor francezi care se declarau oripilați de faptul că propriii soldați îi electrocutau și îi torturau prin simularea

înecului[iii] pe luptătorii pentru eliberare, dar care nu făceau nimic să oprească ocupaţia: motivul real al acestor abuzuri.

În 1962, Gisèle Halimi, o avocată de origine franceză care îi reprezenta pe câţiva algerieni violaţi cu brutalitate şi torturaţi în închisori, scria exasperată: „Cuvintele erau aceleaşi clişee învechite: de la începuturile folosirii torturii în Algeria, s-au rostit mereu aceleaşi cuvinte, aceleaşi expresii de indignare, aceleaşi semnături peste petiţiile de protest, aceleaşi promisiuni. Această rutină devenită automatism nu a desfiinţat nici măcar un set de electrozi sau un furtun de apă; după cum nici nu a micşorat în vreun fel puterea celor care le-au folosit." Simone de Beauvoir, scriind despre acelaşi subiect, adăuga: „A protesta, în numele moralităţii, împotriva «excesele» sau «abuzurilor» constituie o eroare care sugerează o complicitate activă. Aici nu sunt «abuzuri» sau «excese», ci doar un sistem care se insinuează, pur şi simplu, pretutindeni."[24]

Argumentul ei era că ocupaţia nu poate fi realizată într-un mod uman; nu există niciun mod uman de a guverna nişte oameni împotriva voinţei lor. Nu există decât două posibilităţi, scria Simone de Beauvoir: acceptarea ocupaţiei şi a tuturor metodelor necesare executării sale silite „sau respingerea nu doar a unor practici specifice, ci şi a scopului general care le consfinţeşte şi pentru a cărui îndeplinire sunt esenţiale". Aceeaşi alegere definitorie se prezintă astăzi în Irak şi în Israel/Palestina, fiind singura opţiune în Conul de Sud al anilor '70. Aşa cum nu există vreun mod generos sau blând de a ocupa un popor împotriva voinţei sale, tot aşa nu există vreo modalitate paşnică prin care să poţi priva milioane de cetăţeni de ceea ce au nevoie pentru a putea trăi demn, un lucru pe care băieţii de la Chicago erau hotărâţi să-l facă. Jefuirea, de terenuri sau de un mod de viaţă, necesită utilizarea forţei sau a unei ameninţări credibile de recurgere la ea; de aceea poartă hoţii arme, pe care adesea le şi folosesc. Tortura este dezgustătoare, însă adeseori ea reprezintă un mod deosebit de raţional de atingere a unui scop precis; poate chiar singurul mod de realizare al acestuia. Ceea ce ridică o întrebare şi mai profundă, cea pe care atât de mulţi au fost incapabili să o ridice la momentul respectiv în America Latină. Este neoliberalismul o ideologie intrinsec violentă şi există oare ceva în felul în care îşi programează ţelurile care necesită acest ciclu de purificare politică brutală, urmat apoi de punerea lucrurilor în ordine de către mişcările pentru drepturile omului?

Una dintre cele mai impresionante mărturii legate de această întrebare îi aparţine lui Sergio de Tomasella, un cultivator de tutun şi secretarul general al Ligilor Agrare argentiniene, care a fost torturat şi încarcerat cinci ani, la fel şi soţia sa şi mulţi alţi membri ai familiei şi prieteni.* În mai 1990, Tomasella a luat autobuzul de noapte către Buenos Aires, din ţinutul rural Corrientes, pentru a se face ascultat de Tribunalul Argentinian împotriva Impunităţii, care audia depoziţii din partea celor care suferiseră abuzuri în timpul dictaturii. Depoziţia lui Tomasella era diferită de restul depoziţiilor. El se prezintă în faţa

[iii] În orig. *waterboarding* (*n.t.*)

* Pentru întâmplarea relatată aici îi sunt îndatorată lui Marguerite Feitlowitz pentru cartea sa *A Lexicon of Terror* (Un dicţionar al terorii).

audienței formate numai din orășeni în hainele de fermier și în cizmele de lucru explicând că este o victimă a unui război de durată, cel dintre țăranii săraci, care și-ar fi dorit să aibă în proprietate pământ pentru a forma cooperative, și atotputernicii moșieri, care dețineau jumătate din pământul provinciei sale. „Este o linie continuă: cei care au luat pământul de la indieni continuă să ne oprime cu structurile lor feudale."[25]

El insistă asupra faptului că abuzul suferit de el, dar și de colegii săi de la Ligile Agrare nu poate fi izolat de interesele economice uriașe care le rupseseră trupurile și le distruseseră rețelele activiste. Astfel că, în loc să-i numească pe soldații care îl abuzaseră, el alege să numească corporațiile, străine și naționale, care continuau să profite de pe urma dependenței economice a Argentinei. „Monopolurile străine ne impun tipul de culturi pe care să le plantăm, chimicalele care ne poluează pământurile, tehnologia și ideologia lor. Ele fac toate aceste lucruri prin intermediul oligarhiei moșierilor care dețin pământurile și controlează politica. Ceea ce trebuie să reținem: oligarhia este la rândul ei controlată de aceste monopoluri, de Ford Motors, Monsanto, Philip Morris. Aceasta este *structura* pe care trebuie să o schimbăm. Asta este ceea ce am venit să denunț. Asta-i tot."

Auditoriul a explodat în aplauze. În încheierea depoziției sale, Tomasella conchide: „Cred că, până la urmă, adevărul și justiția vor triumfa. Va dura generații. Dacă va trebui să mor în această luptă, atunci așa să fie. Dar într-o bună zi tot vom triumfa. Între timp, știu cine este inamicul, iar inamicul știe, la rândul său, cine sunt eu."[26]

Prima aventură a băieților de la Chicago în anii '70 ar fi trebuit să servească umanității drept avertisment: ideile acestea era periculoase. Nereușind să facă responsabilă ideologia pentru crimele comise în primul său laborator, acestei subculturi de ideologi incorigibili i s-a dat imunitatea și libertatea de a răscoli pământul în căutarea unei noi cuceriri. În zilele noastre, trăim din nou într-o epocă de masacre corporatiste, în care unele țări suferă de pe urma transformării lor în obiectul unei înspăimântătoare violențe armate, completând încercările sistematice de a le transforma în modele ale economiei „pieței libere"; disparițiile și tortura și-au făcut din nou apariția, cu vârf și îndesat. Numai că, încă o dată, scopurile construirii unor piețe libere, precum și nevoia de brutalitate corelată, sunt privite ca și cum nu ar avea nicio legătură una cu cealaltă.

NOTE

[1] Donald Rumsfeld, Secretarul de Stat al Apărării, *Discursul secretarului apărării, Donald H. Rumsfeld, în care este omagiat Milton Friedman*, Casa Albă, Washington, DC, 9 mai 2002, www.dcfenselink.mil.

[2] Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990), 147.

[3] Anthony Lewis, „For Which We Stand: II", *New York Times*, 2 octombrie 1975.

[4] „A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?" *Business Week*, 12 ianuarie 1976; Milton Friedman şi Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 601.

[5] Milton Friedman, „Free Markets and the Generals", *Newsweek*, 25 ianuarie 1982; Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 156.

[6] Friedman şi Friedman, *Two Lucky People*, 596.

[7] *Ibid.*, 398.

[8] Interviu cu Milton Friedman din data de 1 octombrie 2000, pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[9] Premiul Nobel pentru economie este separat de alte premii alese de Comitetul Nobel. Numele complet al premiului este Premiul suedez al Riksbank pentru ştiinţele economice, în memoria lui Alfred Nobel.

[10] Milton Friedman, „Inflation and Unemployment", Prelegere comemorativă Nobel, 13 decembrie 1976, www.nobelprize.org.

[11] Orlando Letelier, „The Chicago Boys in Chile", *The Nation*, 28 august 1976.

[12] Neil Sheehan, „Aid by CIA Groups Put in the Millions", *New York Times*, 19 februarie 1967.

[13] Amnesty International, *Raport asupra misiunii Amnesty International în Argentina 6-15 noiembrie 1976* (Londra: Amnesty International Publications, 1977), pagină sub copyright; Yves Dezalay şi Bryant G. Garth, *The Internationalization of Palace Wars: Lawyers, Economists, and the Contest to Transform Latin American States* (Chicago: University of Chicago Press, 2002), 71.

[14] Amnesty International, *Raport asupra misiunii Amnesty International în Argentina 6-15 noiembrie 1976*, 48.

[15] Comitetul pentru pace fusese renumit „Vicariatul", la vremea când Ford începe să-l subvenţioneze. *America's Watch* făcea parte din *Human Rights Watch*, care şi-a început activitatea sub numele de Helsinki Watch, beneficiind de o donaţie de 500.000$ din partea Fundaţiei Ford. Suma de 30 de milioane de dolari a fost menţionată într-un interviu cu Alfred Ironside, în departamentul de comunicaţii al Fundaţiei Ford. Potrivit afirmaţiilor lui Ironside, majoritatea banilor au fost cheltuiţi în anii '80. El mai spune că „practic, nimic nu a fost cheltuit în domeniul drepturilor omului în America Latină, în anii '50" şi că „au existat aici o serie de donaţii făcute în anii '60, care vizau domeniul drepturilor omului, care s-au situat în jurul sumei de 700.000$."

[16] Dezalay şi Garth, *The Internationalization of Palace Wars, 69.*

[17] David Ransom, „Ford Country: Building an Elite for Indonesia", *The Trojan Horse: A Radical Look at Foreign Aid*, coord. Steve Weissman (Palo Alto, CA: Ramparts Press, 1975), 96.

[18] Valdes, *Pinochet's Economists*, 158, 186, 308.

[19] Ford Foundation, „History", 2006, www.fordfound.org.

[20] Goenawan Mohamad, *Celebrating Indonesia: Fifty Years with the Ford Foundation* 1953-2003 (Jakarta: Ford Foundation, 2003), 56.

[21] Dezalay şi Garth, *The Internationalization of Palace Wars*, 148.

[22] Ford Foundation, „History", 2006, www.fordfound.org. Notă de subsol: Frances Stonor Saunders, *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters* (New York: New Press, 2000).

[23] Arhiepiscopia din São Paulo, Brazilia: *Nunca Mais/Torture in Brazil: A Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979*, coord. Joan Dassin, trad. Jaime Wright (Austin: University of Texas Press, 1986), 50.

[24] Simone de Beauvoir şi Gisele Halimi, *Djamila Boupacha*, trad. Peter Green (New York: Macmillan, 1962), 19, 21, 31.

[25] Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), 113.

[26] Am operat mici modificări în traducerea lui Feitlowitz's pentru claritate. Feitlowitz, *A Lexicon of Terror*, 113-15. Accent pe versiunea originală.

PARTEA A TREIA

DEMOCRAȚIA CARE SUPRAVIEȚUIEȘTE
BOMBE FABRICATE DIN LEGI

Un conflict armat între națiuni ne umple de groază. Dar un război economic nu este preferabil unuia militar. Conflictul armat se aseamănă unei intervenții chirurgicale. Un război economic este echivalent cu tortura prelungită. Iar ravagiile sale nu sunt mai puțin teribile decât cele descrise în literatura de război. Nu avem nimic de spus despre celălalt din cauza faptului că suntem atât de obișnuiți cu efectele sale fatale... Mișcarea împotriva războiului este solidă. Mă rog pentru succesul ei. Dar nu mă pot elibera de teama că această mișcare va eșua dacă nu va distruge rădăcina tuturor relelor: lăcomia umană.

— M.K. Gandhi, „Non-Violence — The Greatest Force", 1926

CAPITOLUL 6

SALVAȚI DE UN RĂZBOI
THATCHERISMUL ȘI INAMICII SĂI FOLOSITORI

Suveran este cel care declară starea de urgență.

— Carl Schmitt, avocat nazist[1]

În 1981, când Friedrich Hayek — sfântul protector al Școlii de la Chicago — se întoarce dintr-o vizită efectuată în Chile, aflat încă sub puternica impresie pe care i-o lăsase Augusto Pinochet și băieții lui de la Chicago, el îi scrie o scrisoare prietenei sale, Margaret Thatcher, prim-ministru al Marii Britanii, în care o îndeamnă să folosească această țară sud-americană ca model pentru transformarea elementelor de factură keynesiană din economia britanică. Thatcher și Pinochet aveau să devină ulterior prieteni, motiv pentru faimoasa vizită pe care Thatcher i-o va face generalului, mult îmbătrânit și aflat în arest la domiciliu, în Anglia, în baza unor acuzații de genocid, tortură și terorism.

Premierul britanic cunoștea îndeaproape ceea ce numea „remarcabilul succes al economiei chiliene", descriindu-l ca pe „un exemplu frapant de reformă economică, din care putem învăța multe lucruri". Și totuși, în ciuda admirației pe care o nutrea pentru Pinochet, sugestia lui Hayek de a-i emula politicile în domeniul terapiei de șoc o deranjează în mod vădit pe Thatcher. În februarie 1982, într-o scrisoare către acest guru personal, ea îi explică fără ocolișuri problema: „Sunt convinsă că veți fi de acord cu mine că, în Marea Britanie, în condițiile instituțiilor democratice și a nevoii unui grad înalt de consimțământ, unele din măsurile adoptate în Chile sunt pur și simplu inacceptabile. Reforma noastră va trebui să se conformeze tradițiilor și Constituției[i]. Uneori, tot acest proces poate părea îngrozitor de încet."[2]

---

[i] Surprinde folosirea termenului deoarece, spre deosebire de majoritatea statelor, Marea Britanie nu are o constituție scrisă propriu-zisă. Prin urmare, „Constituția" nescrisă, care pare totuși să fi fost invocată aici de o persoană atât de conservatoare cum era „Doamna de Fier", nu ar fi putut să însemne decât *suveranitatea parlamentară*, cu toate că la acea vreme fusese consfințită prin Actul Comunităților Europene (1972), subordonarea legilor britanice

În ultimă instanţă, terapia şocului în stil Chicago nu era posibilă într-o democraţie ca Marea Britanie. Thatcher se afla în cel de-al treilea an al primului ei mandat, într-o scădere vizibilă de popularitate, motiv pentru care nu era dispusă să îşi garanteze înfrângerea electorală adaptând un program atât de radical şi de nepopular ca cel sugerat de Hayek.

Pentru Hayek şi mişcarea pe care o reprezenta el, această apreciere era dezamăgitoare. Experimentul din Conul de Sud generase o serie de profituri atât de spectaculoase, chiar dacă doar pentru un număr restrâns de jucători, încât se crease un apetit insaţiabil din partea multinaţionalelor globalizate pentru atingerea unor noi frontiere, şi nu doar în ţările în curs de dezvoltare, ci şi în ţări occidentale bogate, unde statul controla active chiar şi mai profitabile, de genul telefoniei, liniilor aeriene, benzilor de emisie-recepţie sau energiei. Dacă exista cineva care să poată susţine această cauză în ţările occidentale bogate, atunci această persoană nu putea fi decât Margaret Thatcher, în Marea Britanie, sau preşedintele american, Ronald Reagan.

În 1981, revista *Fortune* publica un articol în care era preamărită „minunata lume nouă a reaganomiei chiliene".[ii] Elogiind „magazinele strălucitoare, pline cu articole de lux" şi „maşinile japoneze noi şi lucioase" de pe străzile din Santiago de Chile, articolul ignora total represiunea generală şi mahalalele mizere care împânzeau oraşul. „Ce putem învăţa din experimentul chilian în ortodoxie economică?" întreba retoric articolul, pentru a oferi imediat şi răspunsul: „Dacă o ţară mică, subdezvoltată, poate supravieţui bazându-se pe teoria avantajului competitiv, atunci cu siguranţă că economia noastră, ale cărei resurse sunt infinit superioare, poate face acelaşi lucru."[3]

Aşa cum reieşea clar din scrisoarea pe care Thatcher i-o trimisese lui Hayek, lucrurile nu erau chiar atât de simple. Liderii aleşi democratic sunt nevoiţi să ia în considerare percepţia pe care o au alegătorii despre felul în care îşi îndeplinesc îndatoririle publice, îndatoriri a căror execuţie face obiectul unei analize regulate. Iar la începutul anilor '80, chiar şi cu tandemul Thatcher–Reagan la putere, beneficiind de consilieri precum Hayek şi Friedman, nu era clar că radicalismul agendei economice, impuse cu atâta ferocitate în Conul de Sud, ar fi putut deveni vreodată realitate în Marea Britanie sau Statele Unite.

Un deceniu mai devreme, Friedman şi mişcarea inspirată de el suferiseră o profundă dezamăgire în Statele Unite, chiar din cauza lui Richard Nixon, un lucru care părea să confirme tocmai acest lucru. Deşi Nixon îi ajutase pe băieţii de la Chicago să preia puterea în Chile, el adoptase o cu totul altă strategie domestică: o lipsă de consecvenţă pe care Friedman nu i-o va ierta niciodată. Când Nixon câştigă alegerile prezidenţiale în 1969, Friedman este convins că a sosit momentul să conducă atacul contrarevoluţionar împotriva moştenirii

---

celor supranaţionale, europene. Ar putea fi interesant de reţinut că tot acest corp de norme juridice care corespund termenului în discuţie provine dintr-o serie de surse diferite, cum ar fi: dreptul statutar (*Statute law*), dreptul jurisprudenţial (*Common law*), statutele constituţionale (*legile*), prerogativele regale (exercitate de Primul Ministru), convenţiile (mai precis, normele de comportament politic) şi bineînţeles, deja menţionatele tratate ale UE. (*n.t.*)

[ii] În orig. *Chile's Brave New World of Reagonomics* (*n.t.*)

New Deal-ului. „Puțini președinți s-au apropiat atât de mult în exprimarea unei filozofii compatibile cu a mea", scria Friedman despre Nixon.[4] Cei doi se întâlnesc regulat în biroul președintelui, iar Nixon numește o serie de prieteni și colegi de-ai lui Friedman în posturi economice cheie. Unul dintre aceștia este profesorul de la Universitatea din Chicago, George Shultz, recrutat pentru Nixon chiar de Friedman însuși; un altul este Donald Rumsfeld, care avea pe vremea aceea 37 de ani. În anii '60, Rumsfeld obișnuia să participe la seminarii, la Universitatea de la Chicago, pe care ulterior avea să le descrie în termeni absolut reverențioși. Rumsfeld îi numea pe Friedman și pe colegii săi „un grup de genii", în vreme ce el și alți „tineri cățeluși" obișnuiau să „ne aciuăm la picioarele lor ca să învățăm... eram atât de privilegiat".[5] Avându-și discipolii în postură de creatori de strategii și beneficiind de o relație personală cu președintele, Friedman avea toate motivele să creadă că ideile sale aveau să fie puse în practică în cea mai puternică economie a lumii.

Numai că, în 1971, economia SUA se afla în declin; șomajul era ridicat, iar inflația creștea prețurile. Nixon știa că dacă avea să urmeze viziunea *laissez-faire* a lui Friedman, milioane de cetățeni furioși nu-l vor mai vota. Astfel, el decide să înghețe prețurile produselor indispensabile, precum chiriile și petrolul. Friedman era ultragiat: din toate „distorsiunile" guvernamentale imaginabile, controlul prețurilor era păcatul capital. Îl numea „un cancer care poate distruge capacitatea de funcționare a unui sistem economic".[6]

Mai rușinos, propriii săi discipoli se transformaseră în executori testamentari ai keynesianismului: Rumsfeld era responsabil al programului de control salarii–prețuri și subordonat lui Shultz, la vremea respectivă director al Departamentului pentru management și buget. La un moment dat, Friedman l-a convocat pe Rumsfeld la Casa Albă pentru a-l mustra pe fostul său „cățeluș". Potrivit lui Rumsfeld, Friedman îi dă următoarele dispoziții: „Trebuie să încetezi să faci ceea ce faci acum." Birocratul novice a răspuns că ceea ce făcea el părea să dea totuși rezultate: inflația scădea, iar economia începuse să crească. Friedman i-a replicat tăios că tocmai aceasta era crima capitală: „Oamenii vor ajunge să creadă că tu faci acest lucru... vor ajunge să învețe lecția greșită."[7] Oamenii chiar fac acest lucru, realegându-l pe Nixon anul următor, cu 60% din voturi. În cel de-al doilea mandat al său, Nixon continuă să facă praf și mai multe ortodoxii friedmanite, scoțând, la rotativă, un pachet de legi noi prin care stabilea taxe mai mari de mediu și de protecție a muncii. „Suntem cu toții keynesianiști acum", a fost memorabila proclamație făcută de Nixon: cea mai crudă lovitură dintre toate.[8] Atât de profund a fost percepută trădarea încât Friedman avea să-l numească pe Nixon „cel mai socialist președinte al Statelor Unite în secolul al XX-lea".[9]

Toată această perioadă din mandatul lui Nixon constituie o lecție grea pentru Friedman. Profesorul Universității din Chicago crease o mișcare bazată pe ecuația dintre capitalism și libertate, și totuși oamenii liberi nu păreau deloc dornici să-i voteze pe acei politicieni care îi urmau sfaturile. Mai mult, dictaturile — unde libertatea lipsea cu desăvârșire — erau singurele guvernări dispuse să pună în practică doctrina pieței libere, în forma sa pură. Prin urmare, chițăind în ghearele trădării suferite în propria țară, luminații învățați ai Școlii de la Chicago pleacă, în anii '70, în exilul mult mai permisiv ideologic oferit

de regimurile juntelor militare. Practic, peste tot unde dictaturile militare se află la putere, se putea simţi prezenţa Universităţii din Chicago. Harberger lucrează, în 1976, în calitate de consilier pentru regimul militar bolivian, după care, în 1979, într-o perioadă în care universităţile argentiniene se aflau sub controlul juntei militare, acceptă un titlu onorific din partea Universităţii din Tucuman.[10] Dincolo de zona Conului de Sud, în Indonezia, el îl consiliază pe Suharto, precum şi pe reprezentanţii Mafiei de la Berkeley. Friedman a scris un program de liberalizare economică pentru represivul Partid comunist chinez, în momentul convergenţei sale la economia de piaţă.[11]

Stephen Haggard, politolog de la Universitatea din California, neclintit în neoliberalismul pe care îl afişa, se vedea nevoit să admită „adevărul trist" că „unele dintre cele mai ample programe de reformă ale economiilor ţărilor aflate în curs de dezvoltare fuseseră începute în urma unor lovituri de stat militare", pe lângă ţările Conului de Sud şi Indoneziei, el enumerând Turcia, Coreea de Sud şi Ghana. Alte poveşti de succes urmează nu unor puciuri militare, ci în state cu un singur partid politic, precum Mexic, Singapore, Hong Kong şi Taiwan. În directă contradicţie cu revendicarea fundamentală făcută de Friedman, Haggard conchidea că „lucrurile bune — ca democraţia şi politica economică orientată în direcţia pieţei libere — nu se împacă întotdeauna".[12] Într-adevăr, la începutul anilor '80, nu exista nici măcar un singur caz în care o democraţie pluripartidă să aleagă necondiţionat calea economiei de piaţă.

Cei cu orientare de stânga din lumea aflată în curs de dezvoltare au susţinut întotdeauna că o democraţie veritabilă, cu reguli corecte, care nu permite corporaţiilor să cumpere alegerile, nu poate funcţiona decât în guvernări fidele ideii de redistribuire a avuţiei. Logica acestei judecăţi este de o simplitate dezarmantă: în toate aceste ţări există infinit mai mulţi oameni săraci decât bogaţi. Astfel, politicile care vizează satisfacerea interesului propriu al majorităţii sărace a populaţiei sunt cele care urmăresc redistribuirea directă a pământului şi mărirea salariilor, nu teoriile economice de tip *trickle-down*[iii]. Garantarea universalităţii votului şi a corectitudinii procesului electoral va duce la alegerea politicienilor care vor părea capabili să creeze locuri de muncă şi să ofere pământ, mai degrabă decât a celor care au de oferit promisiunile instituirii unei pieţe libere.

Pentru toate aceste motive, Friedman s-a văzut nevoit să petreacă o bună bucată de timp contemplând un paradox intelectual: în postura de urmaş al lui Adam Smith, el era absolut convins că oamenii sunt guvernaţi de interese proprii, şi că societatea funcţionează la parametri optimi atunci când acestor interese le este permis să guverneze toate activităţile sociale, cu excepţia acelei mici activităţi numite vot. Deoarece majoritatea oamenilor din lume fie sunt săraci, fie trăiesc sub nivelul mediu înregistrat în ţările lor (incluzând aici Statele Unite), este în interesul lor de scurtă durată să voteze politicienii care le promit să redistribuie avuţia de la vârful economiei către ei.[13] Vechiul prieten al lui Friedman, Allan Meltzer — şi el un adept al monetarismului — formulează

[iii] În orig. *trickle-down*, respectiv teoria economică potrivit căreia avuţia creată de politicile economice care favorizează elitele financiare (aşa cum sunt sistemele regresive de taxare) se va scurge eventual şi către straturile socioeconomice inferioare. (*n.t.*)

această dilemă în felul următor: „Voturile sunt distribuite mai echitabil decât veniturile... Votanții cu venituri de nivel mediu sau sub acest nivel câștigă prin transferarea acestor venituri către ei înșiși." Meltzer descria acest gen de reacție ca „o parte a costurilor aferente guvernării democratice și libertății politice", adăugând însă că Friedmanii (Milton și soția sa, Rose) înotau împotriva curentului. Nu l-au putut opri și nici nu i-au putut schimba cursul, dar au influențat infinit mai mult decât oricine altcineva felul în care oamenii și politicienii gândesc și acționează."[14]

De cealaltă parte a Atlanticului, Thatcher încerca la rândul ei să pună în practică o versiune britanică de friedmanism, susținând cauza a ceea ce avea să fie cunoscut sub numele de „societatea proprietarilor". Eforturile ei se concentrează în zona locuințelor sociale și a cartierelor construite de consiliile locale, cărora Thatcher li se opunea principial, convinsă fiind că statul nu are de ce să intervină în zona pieței locuințelor. Oricum, cei care populau aceste zone nevoiașe nu ar fi votat partidul Tory, în primul rând pentru că nu reprezenta interesul lor economic; Thatcher era convinsă că dacă acești oameni ar fi putut fi integrați în piața locuințelor, ei se vor identifica cu interesele celor mult mai înstăriți decât ei, care se opuneau redistribuirii veniturilor. În acest scop, ea le oferă rezidenților acestor zone stimulente puternice, care să îi determine să-și cumpere apartamentele la prețuri reduse. Cei care își permit să facă acest lucru devin proprietari, în vreme ce numărul celor care nu își mai pot plăti chiriile se dublează. Această strategie gen „dezbină și cucerește" funcționează: chiriașii continuă să i se opună lui Thatcher — marile orașe britanice sunt acum notabil mai populate cu „oameni ai străzii", dar, în sondajele de opinie, este vizibilă o schimbare în afilierea politică a electoratului, și peste jumătate din noii proprietari susțin acum Partidul Conservator.[15]

Deși vânzările acestui gen de locuințe oferă o rază de speranță posibilității ca politicile economice cu o pronunțată tentă de dreapta să funcționeze într-o democrație, Thatcher tot părea să fie pe cale să își piardă slujba la sfârșitul primului său mandat. În 1979, ea candidase pe o platformă electorală susținută de sloganul „Laburismul nu funcționează", dar, până în 1982, numărul șomerilor și rata inflației se dublaseră.[16] Ea eșuase în încercarea de a atrage de partea ei unul dintre cele mai puternice sindicate ale țării, cel al minerilor și, după numai trei ani în funcție, numărul celor care o aprobau pe Thatcher în sondajele de opinie scăzuse la doar 25%, un procent chiar mai scăzut decât cel pe care l-a avut vreodată George W. Bush sau orice alt prim-ministru britanic în istoria sondajelor de opinie. Procentul celor care se declarau de acord cu politicile guvernului condus de ea scăzuse la 18%.[17] Pe măsura apropierii alegerilor generale, thatcherismul era pe cale să-și dea obștescul sfârșit, într-un mod prematur și obscur, cu mult înainte ca Partidul conservator să își fi putut atinge cele mai ambițioase scopuri de privatizare în masă și de distrugere a sindicatelor muncitorești. În aceste circumstanțe, Thatcher îi scrie lui Hayek, informându-l politicos că o transformare în stil chilian este „de-a dreptul inacceptabilă" în Marea Britanie.

Primul mandat, catastrofic, al lui Margaret Thatcher părea așadar să confirme lecția anilor de președinție ai lui Nixon, mai precis, că politicile radicale și deosebit de profitabile ale Școlii de la Chicago nu puteau supraviețui într-un

sistem democratic. Părea clar că impunerea cu succes a terapiei şocului economic necesita totodată alte şocuri: fie cele ale unei lovituri de stat, fie cele din camerele de tortură ale unui regim represiv.

La începutul anilor '80, tendinţa mondială de colaps în care intră regimurile autoritare din Iran, Nicaragua, Ecuador, Peru sau Bolivia, precum şi o serie de alte regimuri — aparţinând, conform politologului de orientare conservatoare, Samuel Huntington, unui aşa-zis „al treilea val al democratizării"[18] — constituia o perspectivă teribil de neliniştitoare pe Wall Street. Aceste evoluţii îngrijorătoare ridicau problema prevenirii apariţiei unui nou Allende, care să câştige voturile şi susţinerea populaţiei pentru instituirea unor politici populiste.

Washingtonul urmărise evoluţia acestui scenariu în 1979 — atât în Iran, cât şi în Nicaragua. În Iran, şahul care se bucura de susţinerea americanilor fusese răsturnat de la putere de o coaliţie formată din politicieni de stânga şi islamişti. În timp ce poveştile cu ostatici şi ayatolahi ţineau capul de afiş, partea economică a programului declanşa la rândul ei alarme în Washington. Regimul islamist, care nu făcuse încă tranziţia spre autoritarism, naţionalizase sectorul bancar, după care introdusese un program de redistribuire a pământurilor. Mai mult, fusese impus controlul asupra importurilor şi exporturilor, în profundă contradicţie cu politica pieţei libere a şahului.[19] Cinci luni mai târziu, în Nicaragua, dictatura lui Anastasio Somoza Dabayle, sprijinită de SUA, este răsturnată de o revoltă populară care instalează un guvern sandinist de stânga. Această guvernare, la fel ca în Iran, controlează importurile şi naţionalizează sectorul bancar.

Toate aceste evoluţii politice generează o perspectivă sumbră asupra visului unei pieţe globalizate libere. Pe la începutul anilor '80, friedmaniţii se confruntau cu ameninţarea că revoluţia lor, de nici zece ani vechime, nu va supravieţui unui nou val populist.

Războiul salvator

La şase săptămâni după ce Thatcher îi scrie lui Hayek, are loc un eveniment care îi determină să se răzgândească şi care schimbă destinul cruciadei corporatiste: pe 2 aprilie 1982, Argentina invadează insulele Falkland, o relicvă a colonialismului britanic. Războiul din Falkland sau din Malvine (dacă eşti argentinian) este consemnat în istorie ca o bătălie feroce, dar minoră. La vremea respectivă, insulele Falkland păreau să nu aibă o importanţă strategică. Grupul de insule aflate în largul coastelor argentiniene se aflau la mii de kilometri distanţă de Marea Britanie şi erau costisitor de apărat şi menţinut. Nici Argentina nu beneficia prea mult de pe urma lor, deşi prezenţa unui avanpost britanic în apele sale teritoriale era considerată un afront adus mândriei naţionale. Legendarul scriitor argentinian Jorge Luis Borges descria în mod caustic această dispută teritorială drept „o luptă între doi oameni cu chelie pentru un pieptene".[20]

Din punct de vedere militar, această bătălie, care a durat 11 săptămâni, a părut să nu aibă nicio semnificaţie istorică. Însă dincolo de aspectul militar nu se putea trece cu vederea peste impactul enorm pe care l-a avut această bătălie

asupra proiectului de instituire a pieței libere: războiul asupra suveranității insulelor Falkland i-a oferit premierului britanic Thatcher acoperirea politică de care avea nevoie pentru transpunerea în practică a unui program radical de transformare capitalistă: o premieră pentru orice democrație liberală occidentală.

Ambele tabere din acest conflict păreau să aibă motive întemeiate pentru a-și dori războiul. În 1982, economia argentiniană se prăbușea sub greutatea datoriei externe și a corupției interne, iar campaniile pentru drepturile omului păreau să ia amploare. Un nou guvern al juntei aflate la putere, condus de generalul Leopoldo Galtieri, calculează că singurul lucru care putea fi mai puternic decât nemulțumirea populară pe care o stârnea continua suprimare a democrației era naționalismul cu tentă anti-imperialistă, pe care Galtieri îl atâța cu pricepere împotriva britanicilor, care refuzau să cedeze aceste insule. Pe acest fundal, armata argentiniană invadează insulele, plantându-și steagul alb-albastru pe țărmul stâncos, iar întreaga țară jubilează la unison.

Când știrile că Argentina ocupase insulele Falkland ating țărmul britanic, Thatcher recunoaște în ele o șansă nesperată de a-și revitaliza cariera politică, pozând imediat într-un buldog patriot, de talia lui Churchill. Până în acel moment, ea nu își manifestase altceva decât disprețul profund pentru povara financiară pe care o reprezentau aceste insule pentru visteria guvernului. Ea redusese subvențiile acordate insulelor, anunțând totodată reduceri drastice ale cheltuielilor aferente marinei militare britanice, reducerile vizând și navele care asigurau paza insulelor: măsuri pe care generalii argentinieni le-au interpretat ca indicații clare că Marea Britanie era pregătită să cedeze teritoriile în cauză. (Unul dintre biografii lui Thatcher îi caracteriza politicile vizând insulele Falkland ca „practic o invitație făcută Argentinei de a invada.")[21] În perioada premergătoare izbucnirii războiului, critici din întregul spectru politic o acuzau că se folosea de armată în scopuri politice proprii. Parlamentarul laburist Tony Benn afirma: „S-ar părea că miza este de fapt reputația doamnei Thatcher și nicidecum insulele Falkland", în vreme ce cotidianul conservator *The Financial Times* nota „Este regretabil că acest litigiu intervine în diferendele politice din interiorul Marii Britanii, care nu au nimic de-a face cu problema de față. Nu este vorba doar despre mândria guvernului argentinian. Același lucru este valabil pentru poziția sau poate chiar supraviețuirea guvernului *tory*, din Marea Britanie."[22]

Dar în ciuda acestui cinism sănătos, în momentul trimiterii trupelor în luptă, întreaga țară se lasă purtată de un val de „șovinism militarist" — așa cum este caracterizat într-un proiect de rezoluție al Partidului laburist —, văzând în insulele Falkland finalul apoteotic al Imperiului Britanic.[23] Thatcher laudă „spiritul Falkland" de care fusese cuprinsă națiunea, ceea ce în practică, însemna acoperirea vocilor care scandau „Să scăpăm de cățea!"[iv] de către aceia care purtau tricouri pe care era acum înscrisă injuria argotică „Du-te-n mă-ta cu junta ta"[v].[24] Nici Londra și nici Buenos Aires-ul nu au întreprins eforturi

---

[iv] În orig. „Ditch the Bitch" (*n.t.*)

[v] În orig. „Up Your Junta", unde *junta* este un cuvânt de origine hindusă, însemnând (în argou) *popor/națiune*; expresia injurioasă este agravată de jocul de cuvinte dintre înțelesul

diplomatice pentru evitarea rezoluţiei violente. Thatcher dă la o parte Organizaţia Naţiunilor Unite, la fel cum au făcut-o Bush şi Blair înaintea războiului din Irak, total dezinteresaţi de sancţiuni sau negocieri. O victorie glorioasă era singura soluţie de care erau interesate ambele părţi.

Thatcher luptase să-şi salveze cariera politică, reuşind să facă acest lucru într-un mod spectaculos. După victoria repurtată în acest război din Falkland, cu un cost uman de 255 de victime britanice şi 655 argentiniene, Thatcher este adulată ca un erou de război, iar porecla „Doamna de Fier" se transformă în renume.[25] Cotele aprobării sale de către electorat suferă acelaşi gen de transformare, crescând în proporţie de peste 100%: de la 25% la începutul campaniei la 59% la sfârşitul acesteia, deschizându-i calea către victoria decisivă în alegerile generale organizate un an mai târziu.[26]

Contra-invazia insulelor Falkland de către armata britanică primeşte numele de cod Operation Corporate (Operaţiunea Corporaţia) şi, chiar dacă era un nume ciudat pentru o campanie militară, s-a dovedit prezicător pentru ce avea să urmeze. Thatcher se foloseşte de enorma popularitate pe care i-a adus-o victoria militară pentru a lansa revoluţia corporatistă despre care îl informase anterior pe Hayek că ar fi imposibil de lansat înainte de război. Astfel, în 1984, când minerii intră în grevă, Thatcher descrie confruntarea cu ei ca pe o continuare a confruntării militare cu Argentina, solicitând forţelor de ordine să rezolve situaţia în acelaşi fel brutal. Ea face atunci faimoasa declaraţie: „În Falkland, a trebuit să luptăm cu inamicul din exterior, iar acum trebuie să confruntăm inamicul din interior, ceea ce va fi mult mai dificil, dar tot la fel de periculos pentru libertate."[27] Categorisindu-i pe muncitori drept „inamicul din interior", Thatcher dezlănţuie asupra grevişti lor forţa maximă, incluzând, într-o singură confruntare, soldată cu aproximativ 700 de răniţi, 8.000 de poliţişti cu bastoane, mulţi dintre ei călare, doar pentru a lua cu asalt un pichet de grevişti. Pe toată durata acestei lungi greve, numărul răniţilor este de ordinul miilor. Seumas Milne, reporter la *The Guardian* descrie această situaţie în articolul intitulat „The Enemy Within: Thatcher's Secret War against the Miners" (Inamicul din interior: Războiul secret al lui Thatcher purtat împotriva minerilor): Primul Ministru face presiuni asupra serviciilor de informaţii pentru a-şi intensifica supravegherea sindicatului şi, în special, a preşedintelui militant al acestui sindicat, Arthur Scargill. Ca urmare, este declanşată „cea mai ambiţioasă operaţiune de contra-spionaj întreprinsă vreodată în Marea Britanie". Sindicatul fusese împânzit de o reţea de agenţi şi informatori, toate liniile telefonice erau ascultate, la fel şi casele şi chioşcul unde se servea tradiţionalul peşte cu cartofi prăjiţi. Chiar şi directorul executiv al sindicatului a fost acuzat în Camera Comunelor de a fi fost un agent al serviciilor secrete MI5, „trimis să destabilizeze şi să saboteze sindicatul", deşi el a negat această acuzaţie.[28]

Nigel Lawson, ministru de finanţe în perioada grevei, explica faptul că guvernul Thatcher considera sindicatul drept inamicul său. „Era la fel ca înarmarea în faţa ameninţării lui Hitler, de la sfârşitul anilor '30", spunea

---

menţionat şi cel care semnifică un *comitet militar* (sub controlul căruia se afla în acel moment Argentina). (*n.t.*)

Lawson, zece ani mai târziu. „Trebuia să fii pregătit."[29] Ca și în cazul insulelor Falkland, nu exista niciun interes real în negociere, doar o determinare încrâncenată de a distruge acest sindicat, indiferent de costuri (enorme, având în vedere costul aferent suplimentării zilnice a forțelor de ordine cu 3.000 de polițiști). Colin Naylor, un sergent de poliție aflat pe „linia de front" a conflictului, descria evenimentele din această perioadă drept „un război civil".[30]

Până în 1985, Thatcher câștigase și acest război: muncitorii înfometați cedează asediului; în final, 966 de oameni sunt concediați.[31] Acest deznodământ are un efect devastator pentru cel mai puternic sindicat britanic, trimițând totodată celorlalte sindicate un mesaj clar: dacă Thatcher era dispusă să meargă până la capăt cu minerii, de care întreaga țară depindea pentru electricitate și căldură, pentru sindicatele aflate în sectoare ale economiei mult mai puțin importante ar fi un gest sinucigaș să critice noua ordine economică pe care aceasta o instituia. Era mult mai bine să accepte orice li se oferea. Era un mesaj aproape identic cu cel trimis de Ronald Reagan, la doar câteva luni după preluarea funcției de președinte, atunci când este confruntat cu o grevă a controlorilor de zbor. Prin faptul că nu s-au prezentat la lucru, acești muncitori „și-au pierdut dreptul de muncă și urmează să fie concediați", a declarat Reagan. După care a concediat 11.400 de muncitori dintr-unul din cele mai esențiale sectoare din economia americană: un șoc din care mișcarea laburistă din Statele Unite nu și-a revenit nici astăzi pe deplin.[32]

În Marea Britanie, Thatcher folosește victoriile obținute (în Falkland și asupra minerilor) pentru a-și implementa programul economic. Astfel, între 1984 și 1988, guvernul privatizează, printre altele, British Telecom, British Gas, British Airways, British Airport Authority și British Steel, vânzând și acțiunile deținute la British Petroleum.

La fel cum cazul atacurilor teroriste de la 11 septembrie salvează imaginea unui președinte nepopular, oferindu-i oportunitatea lansării unui program masiv de privatizare (în cazul lui Bush, a unui program de privatizare a securității, războiului și reconstrucției), la fel și Thatcher se folosește de acest război pentru lansarea primei licitații de privatizare în masă dintr-o democrație occidentală. Aceasta era adevărata „Operațiune Corporația", una cu reale semnificații istorice. Că Thatcher a valorificat cu succes războiul din Falkland constituie prima dovadă clară a faptului că programul economic al Școlii de la Chicago nu avea neapărată nevoie de dictaturi militare și camere de tortură pentru a progresa. Ea dovedește că, profitând de o criză suficient de mare, care să strângă rândurile populației, o versiune limitată a terapiei de șoc putea fi impusă într-o democrație.

Thatcher avusese nevoie de un inamic, care să funcționeze ca un catalizator naționalist, un set de circumstanțe extraordinare care să justifice folosirea unor măsuri de urgență, fundamental represive, o criză care să o facă să pară mai degrabă tenace și hotărâtă, decât crudă și represivă. Astfel, războiul a servit acestui scop în mod perfect, numai că acest conflict armat din insulele Falkland era o anomalie în anii '80, o întoarcere în timpurile războaielor colonialiste. Dacă anii '80 erau într-adevăr începutul unei noi epoci de pace și democrație, așa cum pretindeau mulți, atunci ciocnirile armate de tipul celui

din Falkland ar fi fost mult prea rare să poată pune bazele unui proiect politic global.

În 1982, Milton Friedman scrie acel pasaj deosebit de impresionant care rezumă cel mai bine doctrina şocului: „Numai o criză — reală sau percepută — produce o schimbare reală. Atunci când criza se produce, acţiunile ce vor fi întreprinse depind de ideile din jur. Acesta cred că este scopul nostru fundamental: să creăm alternative la politicile existente, să le ţinem viabile şi utilizabile pentru momentul în care ceea ce este politic imposibil devine inevitabil politic."[33] Acesta este crezul întregii mişcări, în noua eră democratică. Allan Meltzer comentează această filozofie: „Ideile sunt nişte alternative ce pândesc o criză pentru a putea servi drept catalizatorul schimbării. Modelul de influenţare propus de Friedman viza legitimarea ideilor, ilustrarea lor într-un mod care să le facă suportabile şi care să merite încercate atunci când se ivea ocazia."[34]

Genul de criză la care se referea Friedman nu era militară, ci economică. El considera că, în situaţii normale, deciziile economice sunt luate în baza alternanţei intereselor aflate în competiţie[vi]: muncitorii cer locuri de muncă şi creşteri salariale, proprietarii vor taxe mici şi reglementări laxe, iar politicienii trebuie să găsească un echilibru între aceste forţe diametral opuse. Cu toate acestea, în cazul în care se produce o criză economică, iar această criză este suficient de serioasă — de genul topirii valorii devizelor, al unui crah financiar sau al unei recesiuni majore —, totul sare în aer, iar liderii politici au mână liberă să facă ceea ce este necesar (sau ceea ce consideră ei necesar) în numele gestionării stării de urgenţă prin care trece naţiunea. Crizele sunt, într-un fel, zone libere de democraţie, prăpăstii ale politicului create în momentul în care nevoia consimţământului şi a consensului devine superfluă.

Ideea că crahurile pieţei pot acţiona cu rolul de catalizatoare ale schimbării revoluţionare are o istorie îndelungată în teoria politică a extremei stângi, cea mai remarcabilă ilustrare a ideii fiind cea din teoria bolşevică, unde hiperinflaţia, distrugând valoarea banilor, are rolul de aducere a maselor mai aproape de distrugerea întregului sistem capitalist propriu-zis.[35] Această teorie explică motivul pentru care o anumită speţă a stângii politice continuă să mai calculeze condiţiile exacte care vor duce capitalismul în pragul „marii crize", în acelaşi mod în care creştinii evanghelişti verifică în stele semnele venirii Domnului pe Pământ. Pe la mijlocul anilor '80, această idee comunistă cunoaşte un puternic reviriment, de care economiştii Şcolii de la Chicago se folosesc pentru a-l remodela în forma teoriei „ipotezei crizelor"[36], potrivit căreia astfel de crahuri ale pieţelor pot da naştere nu doar unor revoluţii de stânga, ci şi unor contra-revoluţii de dreapta.

Interesul manifestat de Friedman pentru crize reprezenta totodată o încercare de a învăţa din victoriile stângii survenite după Marea Criză: când pieţele se prăbuşesc, Keynes şi discipolii săi — ale căror voci rămăseseră fără

[vi] În orig. *push and pull*, literal „împinge şi trage", sintagma vizând ilustrarea metaforică a unui sistem de transmisie bielă-manivelă. (*n.t.*)

un ecou până la momentul respectiv, sunt pregătiți să își folosească ideile, oferind lumii soluțiile *New Deal*-ului (politic, economic și social). Începând din anii '70 și până pe la începutul anilor '80, Friedman și acoliții săi corporatiști încercaseră să imite tocmai acest proces, prin imensa muncă de pregătire pentru intervenție intelectuală în situații de criză. Ei construiesc cu asiduitate o rețea nouă de *think tank*-uri de dreapta, incluzînd printre acestea *Heritage* și *Cato* și produc cel mai semnificativ vehicul pentru diseminarea teoriei lui Friedman: mini-serialul Public Broadcasting Service (PBS), în 10 episoade, intitulat *Free to Choose* (Liber să alegi), a cărui realizare este plătită de unele dintre cele mai mari corporații mondiale: Getty Oil, Firestone Tyre & Rubber Co., PepsiCo, General Motors, Bechtel sau General Mills.[37] La următoarea criză, Friedman era hotărât ca băieții lui de la Chicago să aibă ideile și soluțiile pregătite.

La începutul anilor '80, când Friedman își structurează pentru prima dată această teorie a crizei, SUA trecea printr-o recesiune economică, un rău dublu, format din șomaj și inflație mare. Iar politicile Școlii de la Chicago, cunoscute de acum sub numele generic de „Reaganomie", erau cele mai influente la Washington. Dar nici chiar Reagan nu îndrăznește să implementeze terapia de șoc exhaustivă la care visa Friedman, de genul celei pe care o prescrisese în Chile.

Încă o dată, laboratorul pentru testarea teoriei crizei enunțate de Friedman va fi tot o țară din America Latină, numai că de această dată nu va mai fi un băiat de la Chicago care să deschidă drumul, ci un nou soi de doctor al șocului, unul mult mai potrivit noii epoci democratice.

NOTE

[1] Tradus de Peter Sillem. Carl Schmitt, *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitdt* (1922, repr. Berlin: Duncker & Humblot, 1993), 13.

[2] Corespondență din Colecția Hayek, cutia 101, dosarul 26, Arhivele Institutului Hoover, Palo Alto, CA. Scrisoarea lui Thatcher este datată 17 februarie. Prin intermediul lui Greg Crandin.

[3] Peter Dworkin, „Chile's Brave New World of Reaganomics", *Fortune*, 2 noiembrie 1981.

[4] Milton Friedman și Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 387.

[5] Donald Rumsfeld, *Discursul secretarului apărării, Donald H. Rumsfeld, în care este omagiat Milton Friedman*, Casa Albă, Washington, DC, 9 mai 2002, www.dcfenselink.mil.

[6] Milton Friedman, „Economic Miracles", *Newsweek*, 21 ianuarie 1974.

[7] În stenograma discursului s-a strecurat o eroare. Rumsfeld este citat spunând: „vor învăța să învețe lecția greșită". Am eliminat repetiția pentru evitarea confuziei. Rumsfeld, *Secretarul apărării, Donald H. Rumsfeld, Discurs pentru omagierea lui Milton Friedman.*

[8] Henry Allen, „Hayek, the Answer Man", *Washington Post*, 2 decembrie 1982.

[9] Interviu cu Milton Friedman, desfășurat la data de 1 octombrie 2000, pentru serialul *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[10] Arnold C. Harberger, *Curriculum Vitae*, noiembrie 2003, ww.econ.ucla.edu.

[11] *Ibid.*; Friedman și Friedman, *Two Lucky People*, 607-609.

[12] *The Political Economy of Policy Reform*, coord. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994), 467.

[13] Carmen DeNavas-Walt, Bernadette D. Proctor, Cheryl Hill Lee, Biroul pentru recensământul SUA, *Venituri, sărăcie şi asigurări de sănătate în Statele Unite: 2005*, August 2006, www.census.gov; Agenţia Centrală de Informaţii (CIA), *World Factbook 2007*, www.cia.gov.

[14] Allan H. Meltzer, „Choosing Freely: The Friedmans' Influence on Economic and Social Policy", in *The Legacy of Milton and Rose Friedman's Free to Choose*, coord. M. Wynne, H. Rosenblum and R. Formaini (Dallas: Federal Reserve Bank of Dallas, 2004), 204, www.dallasfed.org.

[15] John Campbell, *Margaret Thatcher: The Iron Lady*, vol. 2 (London: Jonathan Cape, 2003), 174-75; Patrick Cosgrave, *Thatcher: The First Term* (London: Bodley Head, 1985), 158-59.

[16] Kevin Jefferys, *Finest & Darkest Hours: The Decisive Events in British Politics from Churchill to Blair* (London: Atlantic Books, 2002), 208.

[17] Conform sondajelor de opinie MORI (Gallup o avea pe Thatcher la 23%). „President Bush: Overall Job Rating", www.pollingreport.com, accesat pe data de 12 mai 2007; Malcolm Rutherford, „1982: Margaret Thatcher's Year", *Financial Times* (London), 31 decembrie 1982.

[18] Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1991).

[19] Hossein Bashiriyeh, *The State and Revolution in Iran, 1962-1982* (New York: St. Martin's Press, 1984), 170-171.

[20] „On the Record", *Time*, 14 februarie 1983.

[21] Campbell, *Margaret Thatcher: The Iron Lady*, vol. 2, 128.

[22] Leonard Downie Jr. şi Jay Ross, „Britain: South Georgia Taken", *Washington Post*, April 26, 1982; „Jingoism Is Not the Way", *Financial Times* (London), 5 aprilie 1982.

[23] Tony Benn, *The End of an Era: Diaries 1980-90*, coord. Ruth Winstone (London. Hutchinson, 1992), 206.

[24] Angus Deming, „Britain's Iron Lady", *Newsweek*, 14 mai 1979; Jefferys, *Finest & Darkest Hours*, 226.

[25] BBC News, „1982: First Briton Dies in Falklands Campaign", programul *On This Day, 24 aprilie*, news.bbc.co.uk.

[26] Rutherford, „1982".

[27] Michael Getler, „Dockers' Union Agrees to Settle Strike in Britain", *Washington Post*, 21 iulie 1984.

[28] „TUC (Conferinţa sindicatelor) at Blackpool (Greva minerilor): Labour Urged to Legislate on NUM Strike Fines", *Guardian* (London), 4 septembrie 1985; Seumas Milne, *The Enemy Within: Thatcher's Secret War against the Miners* (London: Verso, 2004); Seumas Milne, „What Stella Left Out", *Guardian* (London), 3 octombrie 2000.

[29] Seumas Milne, „MI5's Secret War", *New Statesman & Society*, 25 noiembrie 1994.

[30] *Coal War: Thatcher vs. Scargill*, director Liam O'Rinn, episode 8093 al serialului de televiziune *Turning Points of History*, telecast 16 iunie 2005.

[31] *Ibid.*

[32] Warren Brown, „U.S. Rules Out Rehiring Striking Air Controllers", *Washington Post*, 7 august 1981; Steve Twomey, „Reunion Marks 10 Years Outside the 'lower." *Washington Post*, 2 august 1991.

[33] Milton Friedman, Prefaţă, *Capitalism and Freedom* (1962, repr. Chicago: University of Chicago Press, 1982), ix.

[34] J. McLane, „Milton Friedman's Philosophy of Economics and Public Policy", *Conferinţă pentru omagierea lui Milton Friedman la împlinirea vârstei de nouăzeci de ani*, 25 noiembrie 2002, www.chibus.com

[35] N. Bukharin şi E. Preobrazhensky, *The ABC of Communism: A Popular Explanation of the Program of the Communist Party of Russia*, trad. Eden şi Cedai Paul (1922, repr. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1967), 340-41.

[36] *The Political Economy of Policy Reform*, 19.

[37] Friedman şi Friedman, *Two Lucky People*, 603.

NOUL DOCTOR ȘOC
RĂZBOIUL ECONOMIC ÎNLOCUIEȘTE DICTATURA

Situația din Bolivia poate fi comparată cu cea a unei persoane care suferă de cancer. Acest om știe că va avea de înfruntat cea mai periculoasă și mai dureroasă operație, așa cum este cazul stabilizării monetare și al altor numeroase măsuri similare. Dar nu are alternativă.

— Cornelius Zondag, consilier economic american în Bolivia, 1956[1]

Folosirea cuvântului cancer în discursul politic încurajează fatalismul și justifică întreprinderea de măsuri „severe", întărind totodată semnificativ ideea că această boală este în mod necesar fatală. Conceptul de boală nu este niciodată inocent. Dar, totodată, se poate argumenta că toate aceste metafore ale cancerului sunt intrinsec fatale.

— Susan Sontag, *Illness as Metaphor*, 1977[2]

În 1985, Bolivia se afla pe creasta valului democratic care mătura țările în curs de dezvoltare, în acea perioadă. 18 din cei 21 de ani anteriori, Bolivia își dusese existența sub o formă sau alta de dictatură. Acum i se oferise șansa de a-și alege președintele prin alegeri naționale.

Preluarea controlului asupra economiei boliviene în această conjunctură nefavorabilă părea mai degrabă o pedeapsă decât un premiu; datoria externă a țării era atât de mare, încât suma datorată numai pentru plata dobânzii depășea bugetul național. Un an mai devreme, în 1984, administrația Reagan împinsese țara în prăpastie prin subvenționarea unui atac fără precedent împotriva producătorilor de coca, care creșteau planta verde pentru a extrage din ea cocaina. Asediul care transformă o mare secțiune din teritoriul Boliviei într-o zonă militară nu sugrumă doar comerțul cu coca, ci aproape înjumătățește sursele de venit ale țării, declanșând astfel o criză economică de proporții catastrofale. După cum a fost evidențiat în *The New York Times*: „atunci când armata intră în Chapare, în luna august, pentru închiderea parțială a conductei de narco-dolari, unda de șoc lovește instantaneu piața neagră a valutei (în dolari)... iar la mai puțin de o săptămână după ocuparea orașului Chapare guvernul este forțat să scadă valoarea oficială a peso-ului cu mai mult de jumătate." Câteva luni mai târziu, inflația se majorase de peste zece ori, iar zeci de mii de bolivieni părăseau țara în căutare de lucru în Argentina, Brazilia, Spania și Statele Unite.[3]

În aceste circumstanţe de maximă volatilitate, în care inflaţia crescuse cu... 14.000%, Bolivia intră în alegerile istorice din 1985. Alegerile sunt o cursă între două personaje binecunoscute bolivienilor: fostul dictator Hugo Banzer şi fostul preşedinte ales, Víctor Paz Estenssoro. Rezultatul votului popular este foarte strâns, drept pentru care decizia finală este lăsată în seama congresului bolivian, cu toate că echipa lui Banzer era convinsă că obţinuse victoria. Înainte de anunţarea rezultatelor, partidul cooptează, în scopul trasării unui plan de combatere a inflaţiei, un economist mai puţin cunoscut, în vârstă de treizeci de ani, pe nume Jeffrey Sachs. Sachs era vedeta departamentului de economie de la Harvard, câştigător al unui număr impresionant de premii academice şi unul dintre cei mai tineri profesori ai Universităţii. Cu câteva luni mai devreme, o delegaţie de politicieni din Bolivia vizitase Harvardul pentru a-l vedea pe Sachs în acţiune; membrii delegaţiei rămân profund impresionaţi de bravada lui Sachs, acesta spunându-le că era capabil să inverseze, într-o singură zi, criza inflaţionistă care le afecta ţara. Sachs nu avea niciun fel de experienţă în domeniul economiei dezvoltării, dar, aşa cum mărturisea: „Credeam că ştiu cam tot ceea ce merita să fie ştiut" despre inflaţie.[4]

Sachs era puternic influenţat de scrierile lui Keynes, în care era analizată legătura dintre hiperinflaţie şi răspândirea fascismului în Germania, la sfârşitul Primului Război Mondial. Tratatul de pace care îi este impus atunci Germaniei trimite ţara într-o criză economică severă — inclusiv o rată de hiperinflaţie de 3.250.000% (3,25 milioane!) în 1923 — ale cărei efecte sunt amplificate, în scurt timp, de izbucnirea Marii Crize Economice. Cu o rată a şomajului de 30% şi o frustrare generală, cauzată de ceea ce părea o conspiraţie globală, ţara devine un teren fertil pentru ideologia nazistă.

Lui Sachs îi plăcea să citeze avertizarea lui Keynes, potrivit căreia „nu există metodă mai subtilă şi mai sigură de a răsturna fundamentele unei societăţi decât coruperea monedei naţionale. Procesul implică angajarea tuturor forţelor invizibile ale legilor economice de partea distrugerii."[5] Sachs împărtăşea viziunea lui Keynes potrivit căreia era datoria sacră a tuturor economiştilor să suprime aceste forţe ale distrugerii, indiferent de costuri. „Ceea ce moştenesc de la Keynes — spunea Sachs — este tristeţea adâncă şi sentimentul riscului că totul o poate lua razna. Cât de incredibil de stupid din partea noastră să aducem Germania în ruină."[6] Sachs mărturisea jurnaliştilor că stilul de viaţă al lui Keynes, de economist angajat politic şi de cutreierător al lumii, era un model pentru propria sa carieră.

Chiar dacă Sachs împărtăşea încrederea pe care o avusese Keynes în puterea economiei de a combate sărăcia, el rămânea totuşi un produs al Americii din epoca lui Reagan care traversa, în 1985, vâltoarea unei reacţii ostile, de inspiraţie friedmaniană, faţă de keynesism. Preceptele Şcolii de la Chicago care afirmau supremaţia pieţei libere deveniseră ortodoxia incontestabilă a departamentelor de economie din instituţiile academice ale Ivy League[i], în care era inclus şi

[i] Termen folosit pentru a desemna opt instituţii academice de prim rang din Statele Unite (Brown, Columbia, Cornell, Dartmouth, Harvard, Penn, Princeton, Yale), are, în mod curent, conotaţii de excelenţă academică, selectivitate în politica de admitere a studenţilor şi o reputaţie de elitism social. (*n.t.*)

Harvardul, iar Sachs nu era, cu siguranță, imun acestei tendințe. El admira „credința lui Friedman în piețe și insistența cu care propunea un management monetar corespunzător", numind-o „cu mult mai precisă decât structuralismul difuz ori argumentele pseudo-keynesiene atât de dezbătute în țările în curs de dezvoltare."[7]

Acele argumente „nu îndeajuns de solide" erau tocmai cele care fuseseră suprimate cu violență, cu zece ani în urmă, și anume, convingerea că pentru a scăpa de sărăcie, continentul trebuia să întrerupă structurile de proprietate coloniale prin intermediul unor politici intervenționiste, precum reforma agrară, protecționismul comercial și subvențiile sau naționalizarea resurselor naturale și gestionarea cooperatistă a locurilor de muncă. Lui Sachs nu îi erau deloc pe plac asemenea schimbări structurale. Astfel că, deși nu știa mai nimic despre Bolivia și lunga sa istorie ca obiect al exploatării colonialiste, nici despre exterminarea populației băștinașe sau despre realizările cu greu cucerite în urma revoluției din 1952, Sachs era convins că, pe lângă hiperinflație, Bolivia suferea și din cauza unui „romantism socialist", aceeași iluzie cu a developmentalismului pe care o generație anterioară de economiști formați în Statele Unite încercase să o imprime Conului de Sud.[8]

Punctul în care Sachs se diferențiază de ortodoxia Școlii de la Chicago îl reprezintă convingerea că politicile pieței libere trebuiau susținute de scutirea de datorii și de acordarea unor ajutoare generoase, tânărul economist de la Harvard nefiind convins că „mâna invizibilă" ar fi fost suficientă în acest sens. Această discrepanță îl va face în cele din urmă pe Sachs să se diferențieze de colegii săi de orientare *laissez-faire* și să-și canalizeze eforturile în zona ajutoarelor sociale. Dar diferențierea avea să se producă doar peste mulți ani. În Bolivia, hibridul ideologic al lui Sachs a fost responsabil de crearea unor contradicții stranii. De pildă, atunci când aterizează pe aeroportul din La Paz, respirând aerul rarefiat al Anzilor pentru prima dată, el se imaginează un Keynes modern venit să salveze poporul bolivian de „haosul și dezordinea" hiperinflației.* Chiar dacă elementul fundamental al keynesismului afirmă că țările care trec printr-o recesiune severă trebuie să cheltuiască bani pentru stimularea economiei, Sachs adoptă o poziție diametral opusă, el sfătuind guvernul în sensul unei politici de austeritate și de majorare a prețurilor în mijlocul crizei, exact aceeași rețetă a contradicției pe care *Business Week* o descria în Chile ca „Doctorul Strangelove și lumea depresiei economice deliberat induse"[ii].[9]

Sfatul pe care Sachs i l-a dat lui Banzer a fost direct: numai o terapie de șoc putea corecta criza hiperinflaționistă din Bolivia. Astfel, el propune majorarea prețului petrolului de zece ori, însoțită de o serie de alte de-reglementări ale prețurilor[iii] și reduceri bugetare drastice. Într-un discurs susținut la

---

* Rezolvarea hiperinflației nu a salvat Germania nici de Marea Depresiune economică care a urmat la scurt timp și nici de fascism, o contradicție pe care Sachs nu a adresat-o niciodată în ciuda persistenței cu care folosea această analogie.

[ii] În orig. „Dr. Stragelove's world of deliberately induced depression" (*n.t.*)

[iii] În orig. „price deregulation", adică retragerea controlului și a restricțiilor guvernamentale în privința stabilirii prețurilor, vezi http://www.iqads.ro/dictionar/deregulation.html (*n.t.*)

Camera de Comerţ Boliviano-Americană, Sachs îşi reafirmă convingerea că hiperinflaţia poate fi oprită într-o singură zi, perspectivă care „îi uimeşte şi îi încântă totodată pe cei prezenţi".[10] Ca şi Friedman, Sachs era ferm convins că, în urma unui şoc strategic, „o economie poate fi reorientată din drumul fără ieşire pe care se afla, al socialismului sau al corupţiei generalizate sau al unei planificări centralizate, către o economie de piaţă normală."[11]

În momentul în care Sachs făcea aceste promisiuni îndrăzneţe, rezultatele alegerilor generale din Bolivia erau încă nedecise. Fostul dictator Hugo Banzer se purta de parcă ar fi fost deja desemnat câştigător, însă rivalul său în această cursă, Victor Paz Estenssoro, refuza să se dea bătut. În timpul campaniei, Paz Estenssoro oferise foarte puţine detalii despre felul în care intenţiona să rezolve problema inflaţiei. Numai că îşi mai servise ţara în calitate de preşedinte ales de trei ori, ultima dată în 1964, înainte să fie răsturnat de la putere în urma unei lovituri de stat. Paz era imaginea transformării developmentaliste a Boliviei, în urma naţionalizării marilor mine de cositor, începerii procesului distribuirii pământului către populaţia indigenă şi asigurării dreptului la vot pentru toţi bolivienii. La fel ca Juan Peron în Argentina, Paz avea o personalitate complexă, fiind o figură omniprezentă în peisajul politic bolivian, adeseori schimbându-şi în mare viteză culoarea politică doar pentru a rămâne sau a reveni la putere. În timpul campaniei electorale din 1985, un Paz îmbătrânit jura credinţă trecutului său de „revoluţionar naţionalist" şi făcea declaraţii vagi despre responsabilitatea fiscală. Nu era un socialist, dar nici un neoliberal gen Şcoala de la Chicago; sau, cel puţin, aşa credeau bolivienii.[12]

De vreme ce decizia finală a numirii preşedintelui aparţinea acum Congresului, această perioadă se transformase într-o rundă de negocieri discrete, cu mize mare şi compromisuri între partide, Congres şi Senat. Un senator nou ales, Gonzalo Sánchez de Losada (cunoscut în Bolivia sub numele de Goni) va juca până la urmă un rol esenţial. El trăise în Statele Unite atât de mult încât ajunsese să vorbească spaniola cu un puternic accent american şi revenise în Bolivia pentru a deveni unul dintre cei mai bogaţi oameni de afaceri. Goni era proprietarul companiei Comsur, a doua, ca mărime, mină privată din ţară, care urma să devină, în scurt timp, cea mai mare. În tinereţe, Goni îşi făcuse studiile la Universitatea din Chicago şi, chiar dacă nu era economist de profesie, era puternic influenţat de ideile lui Friedman, recunoscând faptul că aceste idei erau extrem de profitabile în sectorul minier, rămas în mare parte în proprietatea statului bolivian. Când Sachs îşi prezintă ideile echipei lui Banzer, Goni este impresionat.

Detaliile negocierilor private nu au fost niciodată făcute publice, chiar dacă rezultatele acestora sunt suficient de clare. Pe 6 august 1985, Paz depune jurământul de preşedinte al Boliviei. După numai patru zile de la numirea sa în funcţie, Paz îl numeşte pe Goni să conducă, în mare secret, o echipă bipartidă de economişti, care urma să restructureze radical economia ţării. Punctul de plecare al acestei restructurări l-a constituit terapia de şoc a lui Sachs, numai că ceea ce urmează avea să depăşească net toate sugestiile acestuia. Mai mult, a vizat demontarea întregului model economic centralizat pe care Paz însuşi îl construise cu zeci de ani în urmă. În acest moment, Sachs revenise la Harvard,

de unde transmitea cât era de „bucuros să aflu că ADN [partidul lui Banzer] i-a oferit noului președinte și echipei sale o copie a planului nostru de stabilizare".[13]

Partidul lui Paz nu avea nici cea mai vagă idee că liderul său ar fi făcut această înțelegere. Cu excepția ministrului de finanțe și al ministrului planificării, care făceau parte din acest grup secret, Paz nu spusese nimic nici noului său cabinet despre existența echipei economice de urgență.[14]

Timp de 17 zile, întreaga echipă economică de urgență s-a întrunit în sufrageria somptuoasă a reședinței lui Goni. „Ne-am ascuns acolo într-un mod prevăzător și aproape clandestin", își amintește ministrul planificării, Guillermo Bedregal, într-un interviu din 2005*, dezvăluind aceste detalii pentru prima dată.[15] Ceea ce imaginau acești oameni era o revizie atât de radicală a economiei naționale cum nu mai fusese încercată vreodată într-o democrație. Președintele Paz era convins că singura șansă pe care o avea era să se miște cât se poate de rapid și de subit. Astfel, sindicatele și grupurile de agricultori bolivieni, recunoscute pentru militantismul lor, urmau să fie prinse pe picior greșit, fără nicio șansă de a organiza vreo mișcare de protest sau cel puțin așa spera el. Așa cum își amintește Goni, Paz „repeta continuu: «Dacă ai de gând să o faci, atunci fă-o acum. Nu îmi pot exercita influența de două ori»."[16] Motivul acestei schimbări radicale a lui Paz rămâne un cvasi-mister. El moare în 2001, înainte să explice dacă acceptase să adopte programul terapiei de șoc a lui Banzer în schimbul ofertei de a deveni președinte sau dacă suferise într-adevăr o conversie ideologică interioară. Mai multe detalii mi-a oferit Edwin Corr, ambasadorul Statelor Unite în Bolivia la acea dată, care mi-a spus că se întâlnise cu reprezentanții tuturor partidelor politice cărora le spusese clar că vor primi ajutorul american dacă urmau să adopte calea terapiei de șoc.

La capătul celor 17 zile, Bedregal, ministrul bolivian al planificării se afla în posesia unui proiect al programului terapiei de șoc. Acesta solicita eliminarea subvențiilor la alimente, contramandarea aproape în totalitate a controlului prețurilor și o creștere de 300% a prețului petrolului.[17] În ciuda faptului că viața unei țări aflate deja în sărăcie urma să devină mult mai scumpă, programul înghețа lefurile bugetare pentru un an de zile. În plus, solicita reduceri drastice ale cheltuielilor bugetare, deschiderea completă a granițelor pentru importuri și reducerea personalului companiilor de stat, un precursor al privatizării. Bolivia evitase până în acel moment revoluțiile neoliberale impuse în celelalte țări din Conul de Sud, dar avea să recupereze decalajul în scurtă vreme.

Când au terminat de schițat noul pachet de legi, membrii comitetului de urgență nu erau încă pregătiți să-l prezinte reprezentanților aleși ai Boliviei,

---

* Timp de două decenii bolivienii nu au avut habar de felul în care fusese pus la cale programul terapiei de șoc. În august 2005, la douăzeci de ani după ce decretul original a fost schițat, jurnalista boliviană Susan Velasco Portillo îi intervievează pe membrii acestui prim comitet economic de urgență, iar mai mulți dintre aceștia dezvăluie informații despre această operație clandestină. Varianta prezentată aici se bazează în principal pe amintirile acestor oameni.

nemaivorbind de electorat, care nu îşi dăduse niciodată girul pentru un asemenea plan. Aceşti membri mai aveau acum un singur lucru de făcut. În grup compact, se duc la biroul reprezentantului FMI în Bolivia şi-i prezintă planul. Răspunsul pe care l-au primit a fost încurajator, dar totodată sfâşietor: „Acesta este lucrul la care a visat fiecare funcţionar al FMI-ului. Însă, dacă planul dă greş, beneficiez din fericire de imunitate diplomatică şi voi putea lua un avion ca să scap de aici."[18]

Bolivienii care propuseseră acest plan nu beneficiau însă de aceeaşi ieşire de siguranţă şi mulţi erau îngroziţi de reacţia publică. Bedregal, principalul arhitect al planului, încerca să-i încurajeze, comparându-i cu nişte piloţi de avioane de vânătoare atacând un inamic: „Trebuie să fim precum pilotul de la Hiroshima. El nu a ştiut ce face atunci când a lansat bomba atomică, dar când a văzut fumul, a spus: «Hopa, îmi pare rău!» Exact acest lucru trebuie să-l facem noi acum, să lansăm aceste măsuri, după care vom spune: Hopa, ne pare rău!"[19]

Ideea că schimbarea politicilor ar trebui să se asemene lansării unui atac militar constituie un motiv recurent pentru arhitecţii şocului economic. În doctrina militară americană a *Şocului şi Evlaviei*, publicată în 1996 şi destinată asigurării dominaţiei rapide a inamicului — doctrină ce avea să constituie strategia care a stat la baza invadării Irakului în 2003 —, autorii precizează că invadatorul va trebui „să îşi asigure controlul asupra mediului înconjurător al inamicului, după care va trebui să paralizeze sau să supraîncarce percepţiile adversarului şi capacitatea sa de percepţie, astfel încât acesta să devină incapabil să mai reziste."[20] Şocul economic funcţionează după o teorie similară: pleacă de la premiza că oamenii reuşesc să găsească soluţii atunci când se confruntă cu schimbări treptate — un program de sănătate redus, un acord comercial, dar, când sunt bombardaţi cu zeci de schimbări, venind concomitent din toate direcţiile, trăiesc un sentiment de futilitate, devenind incapabili să reacţioneze.

Sperând să inducă populaţiei un sentiment de profundă disperare, arhitecţii bolivieni solicită ca toate măsurile radicale propuse de ei să fie adoptate concomitent, în primele 100 de zile ale noului guvern. În loc să prezinte fiecare secţiune a planului, cu propria sa lege (noul cod fiscal, noua lege a preţurilor etc.), echipa lui Paz insistă să înglobeze întregul pachet legislativ al acestei revoluţii într-un singur decret executiv, D.S. 21060. Acest decret conţinea 220 de legi separate, care acopereau fiecare aspect al economiei, făcându-l echivalent, prin scop şi ambiţie, *Cărămizii* scrise de băieţii de la Chicago în anticiparea puciului militar al lui Pinochet. Potrivit autorilor, pachetul legislativ trebuia acceptat sau respins în totalitate; acesta nu putea avea niciun fel de amendamente. Era practic echivalentul economic al doctrinei *Şocului şi Evlaviei*.

Când documentul este gata, echipa face cinci copii, dintre care: una pentru Paz, una pentru Goni şi una pentru ministrul de finanţe. Destinaţia celorlalte două copii arată cât de convins era Paz că mulţi bolivieni aveau să considere planul un act de război: una era pentru Şeful Forţelor Armate, iar cealaltă era destinată Şefului Poliţiei. Cu toate acestea, cabinetul lui Paz nu ştia încă nimic despre acest plan. Aceşti oameni continuau să creadă că lucrează pentru acelaşi om care naţionalizase minele şi redistribuise pământul, cu mulţi ani în urmă.

La trei săptămâni după depunerea jurământului prezidențial, Paz își convoacă în sfârșit cabinetul pentru a le împărtăși membrilor acestuia marea surpriză pe care le-o pregătise. El ordonă închiderea ușilor către sălile de consiliu și „instruiește secretarele să țină ocupate toate telefoanele miniștrilor". Bedregal citește audienței înmărmurite toate cele 60 de pagini ale documentului. Era atât de nervos — avea să mărturisească ulterior — încât „începe să-i curgă sânge din nas, la doar câteva minute după ce termină de citit documentul". Paz își informează miniștrii că acest decret nu era supus dezbaterii; printr-un alt compromis secret, Paz își asigurase deja susținerea partidului de dreapta al lui Banzer, aflat în opoziție. Dacă nu erau de acord, le-a spus, puteau demisiona.

„Nu sunt de acord", a afirmat ministrul industriei.

„Te rog să pleci", i-a răspuns Paz. Ministrul a rămas pe loc. Cu inflația aflată încă la cote astronomice și cu puternice indicii că o politică a terapiei de șoc avea să fie recompensată cu un ajutor financiar semnificativ din partea Washingtonului, nimeni nu a îndrăznit să plece. Două zile mai târziu, într-un anunț televizat din partea președinției, intitulat „Bolivia este pe moarte", Paz lansează *Cărămida* boliviană asupra unui public luat complet prin surprindere.

Sachs avusese dreptate să prezică sfârșitul hiperinflației ca urmare a creșterii prețurilor. În numai doi ani, inflația coborâse la doar 10%, o reușită cu adevărat impresionantă, după orice standard.[21] Moștenirea cea mai importantă a revoluției neoliberale boliviene este însă mult mai problematică decât pare la prima vedere. Toți economiștii sunt de acord că o inflație galopantă provoacă pagube enorme, este imposibil de susținut și trebuie imediat controlată — un proces a cărui reglare impune o suferință considerabilă. Problema este însă modul în care se poate realiza un program credibil și determinarea grupului social care va avea de suferit cel mai mult de pe urma implementării lui. Ricardo Grinspun, profesor de științe economice la Universitatea din York și specialist pe problemele Americii Latine, explică felul în care abordarea keynesistă sau developmentalistă a problematicii încearcă să obțină susținere și să distribuie povara inerentă printr-un „proces de negociere între părțile cheie implicate în acest proces[iv]: guvern, angajați, fermieri, sindicaliști și așa mai departe. Astfel, părțile ajung la acorduri privind politicile de venit, precum salariile și prețurile, concomitent cu implementarea măsurilor de stabilizare." La polul opus, spune Grinspun, „abordarea ortodoxă vizează transferul întregului cost social asupra săracilor, prin intermediul terapiei de șoc." Exact acest lucru s-a petrecut în Bolivia, mi-a mărturisit el.

Așa cum promisese Friedman în Chile, comerțul mai liber ar fi trebuit să creeze locuri de muncă pentru noii disponibilizați. Acest lucru nu s-a petrecut însă, iar rata șomajului a crescut de la 20%, la 25–30%, în doi ani.[22] Numai corporația de stat a mineritului — adică exact compania pe care Paz o naționalizase în anii '50 — și-a redus personalul de la 28.000 de angajați, la 6.000.[23]

[iv] În orig. *stakeholder* (*n.t.*)

Salariul minim pe economie nu şi-a mai recuperat valoarea, iar la doi ani de la începutul programului, salariul real al populaţiei scăzuse cu 40%; la un moment dat a scăzut chiar cu 70%.[24] În 1985, anul terapiei de şoc în Bolivia, venitul mediu pe cap de locuitor era de 845 de dolari; doi ani mai târziu, acesta scăzuse la 789 de dolari. Acesta este etalonul folosit de Sachs şi de guvernul bolivian şi, în ciuda lipsei de progres pe care îl transmite, este departe de a ilustra adevărata degradare a vieţii de zi cu zi pentru numeroşi bolivieni. Venitul mediu se calculează adunând venitul total al ţării şi împărţindu-l la numărul de locuitori; se ignoră faptul că terapia de şoc din Bolivia are aceleaşi efecte pe care le-a avut şi în restul regiunii: o mică elită devine infinit mai bogată, în timp ce largi segmente din populaţia ţării, care anterior constituise clasa muncitoare, sunt înlăturate din economie şi transformate într-un surplus de populaţie. În 1987, ţăranii bolivieni, cunoscuţi sub numele de *campesinos*, câştigau, în medie, doar 140 de dolari anual, mai puţin de o cincime din „venitul mediu".[25] Aceasta este problema măsurării valorii „medii": anulează diferenţele acute.

Un lider al sindicatului agricultorilor explica faptul că „statisticile guvernului nu reflectă numărul tot mai mare al familiilor obligate să trăiască în corturi; miile de copii malnutriţi, care primesc doar o bucată de pâine şi o cană de ceai zilnic; sutele de *campesinos* veniţi în capitală să caute de lucru, care ajung să cerşească pe străzi."[26] Aceasta a fost povestea ascunsă a terapiei de şoc din Bolivia: sute de mii de locuri de muncă, beneficiind de normă întreagă şi pensie aferentă, sunt eliminate şi înlocuite cu slujbe precare, lipsite de orice fel de protecţie. Între 1983 şi 1988, numărul bolivienilor eligibili să beneficieze de asistenţă socială scade cu 61%.[27]

Sachs, care se întoarce în Bolivia în calitate de consilier chiar în toiul tranziţiei, s-a opus creşterii salariilor pentru a putea ţine pasul cu creşterile preţurilor la alimente şi combustibil; în schimb, el s-a declarat în favoarea creării unui fond de întrajutorare al celor mai rău afectaţi: un leucoplast peste ceea ce devenise între timp o rană adâncă. Întoarcerea lui Sachs în Bolivia se produce la solicitarea expresă a lui Paz Estenssoro, pentru a lucra direct pentru preşedinte. Imaginea pe care a lăsat-o este cea a unei prezenţe inflexibile. Potrivit lui Goni (ulterior preşedintele Boliviei), Sachs a ajutat politicienii să rămână fermi în decizia lor, atunci când opinia publică a devenit din ce în ce mai virulentă din cauza costurilor umane ale terapiei de şoc. „În vizitele sale [Sachs] spunea: «Priviţi toată această abordare treptată, pur şi simplu nu funcţionează. Atunci când iese total de sub control, trebuie oprită, aşa cum faci cu un medicament. Trebuie făcuţi nişte paşi radicali; altfel, pacientul va sucomba.»"[28]

Rezultatul imediat al acestei abordări a fost că mulţi dintre cei săraci sunt împinşi să devină cultivatori de coca, deoarece erau plătiţi cam de zece ori mai bine decât în alte zone ale agriculturii (ceea ce este ironic, dacă ne gândim că iniţial criza a fost declanşată de asediul împotriva cultivatorilor acestei plante, asediu subvenţionat tot de Statele Unite).[29] Până în 1989, se estimează că unul din zece muncitori este implicat, într-un fel sau altul, în industria producătoare de coca.[30] Printre aceşti muncitori se numără şi familia lui Evo Morales, viitor preşedinte bolivian şi un fost lider al sindicatului (cu tentă militantă) al cultivatorilor de coca.

Industria cultivatorilor de coca joacă un rol semnificativ în resuscitarea economiei boliviene şi în stoparea inflaţiei (fapt recunoscut acum de istorici, dar trecut cu vederea de Sachs în explicaţiile pe care le oferă asupra triumfului repurtat în bătălia cu inflaţia boliviană).[31] La doar doi ani după aşa-numita „bombă atomică", exporturile ilegale de droguri generau venituri mai mari pentru Bolivia decât toate exporturile legale ale ţării luate la un loc, iar aproximativ 350.000 de oameni lucrau într-un fel sau altul în această industrie. „Deocamdată — observa un bancher internaţional — economia boliviană este dependentă de cocaină".[32]

Una dintre consecinţele imediate ale terapiei de şoc a fost că puţini oameni din afara graniţelor Boliviei discutau despre aceste repercusiuni complexe. Ei spuneau o poveste mult mai simplă: despre un profesor de la Harvard, cu o mină de copil şi o îndrăzneală care l-a făcut să salveze, practic de unul singur, „economia ruinată de inflaţie a Boliviei", potrivit revistei *Boston Magazine*.[33] Victoria asupra inflaţiei boliviene, al cărei arhitect fusese Sachs, era suficientă pentru a califica Bolivia printre poveştile de succes ale economiei pieţei libere, „cea mai remarcabilă a vremurilor moderne", conform publicaţiei *The Economist*.[34] „Miracolul bolivian" îi conferă imediat lui Sachs statutul de vedetă în cercurile financiare influente, lansându-i cariera de expert incontestabil al gestionării economiilor aflate în criză, în această calitate ajungând şi în Argentina, Peru, Brazilia, Ecuador şi Venezuela.

Elogiile necontenite aduse lui Sachs nu vizau doar atenuarea inflaţiei într-o ţară săracă. Era vorba despre o reuşită pe care mulţi o considerau imposibilă: ajutase să se realizeze o transformare neoliberală radicală într-un cadru democratic, fără intervenţia unui război, o schimbare mult mai radicală decât cele încercate de Thatcher sau Reagan. Sachs era perfect conştient de semnificaţia istorică a ceea ce realizase. „În opinia mea, Bolivia a fost prima combinaţie dintre o reformă democratică şi o schimbare economică instituţională", avea să afirme el câţiva ani mai târziu. „Iar Bolivia a demonstrat, mult mai bine decât Chile, că liberalizarea politică şi democraţia se pot combina cu liberalizarea economică. Este o lecţie extrem de importantă să reuşeşti să le faci pe ambele să funcţioneze în paralel şi să se susţină reciproc."[35]

Comparaţia cu Chile nu era întâmplătoare. Mulţumită lui Sachs — acest „evanghelist al capitalismului democratic", cum îl descria *The New York Times* —, terapia de şoc reuşise să scape în sfârşit de duhoarea dictaturilor şi a lagărelor morţii care o însoţise din clipa în care Friedman întreprinsese acea călătorie fatidică la Santiago, cu zece ani mai înainte.[36] Sachs dovedise, contrar afirmaţiilor făcute de criticii săi, că cruciada pieţei libere putea nu doar să supravieţuiască, ci chiar să înfrunte valurile democratice care măturau acum lumea. Iar Sachs, cu laudele pe care i le aducea lui Keynes şi angajamentul idealist de a îmbunătăţi situaţia lumii aflate în curs de dezvoltare, era omul perfect să conducă cruciada în această epocă mai blândă, mai paşnică.

Stânga boliviană construise sintagma *pinochetismo económico* — pinochetism economic — pentru a descrie decretul lui Paz.[37] Din perspectiva comunităţii de afaceri, atât din interiorul, cât şi din afara graniţelor Boliviei, aceasta era cheia întregii problematici: Bolivia introdusese terapia de şoc a lui Pinochet,

fără un Pinochet; mai mult decât atât, făcuse acest lucru sub o guvernare de centru-stânga. După cum se exprima plin de admiraţie un bancher bolivian, „toate lucrurile pe care Pinochet le-a făcut cu baioneta, Paz le-a făcut cu un sistem democratic".[38]

Povestea miracolului bolivian a fost spusă şi respusă la infinit, în articole de presă din cotidiene şi reviste, în schiţe biografice, în bestsellerul lui Sachs însuşi, precum şi în producţii documentare de genul serialului în trei episoade produs de PBS, *Commanding Heights: The Battle for World Economy*. Există însă o *mare* problemă cu această poveste: nu este adevărată. Cazul Boliviei demonstrează doar faptul că terapia de şoc poate fi impusă într-o ţară care tocmai şi-a încheiat procesul electoral, însă nu demonstrează şi că acest lucru poate fi impus în mod democratic sau fără reprimarea populaţiei; de fapt, acest episod demonstrează, încă o dată, exact opusul.

În primul rând, problema evidentă care se pune aici este că preşedintele Paz nu a beneficiat de niciun mandat din partea electoratului care să-i permită refacerea întregii arhitecturi economice a ţării. El a candidat pe o platformă naţionalistă, pe care a abandonat-o brusc, în urma unor înţelegeri secrete cu opoziţia. Câţiva ani mai târziu, influentul economist al pieţei libere, John Williamson, a inventat o sintagmă pentru ceea ce a făcut Paz: „politica voodoo"; majoritatea oamenilor o numesc simplu „minciună".[39] Iar aceasta nu a fost nicicum singura problemă a acestei interpretări a democraţiei.

În mod previzibil, mulţi dintre cei care l-au votat pe Paz au fost furioşi din cauza trădării sale şi, imediat după promulgarea decretului, zeci de mii de demonstranţi ies pe străzi pentru a încerca să blocheze un plan care s-ar fi soldat cu masive concedieri şi agravarea foametei în ţară. Principala opoziţie provenea din partea principalei federaţii sindicale, care cheamă oamenii la grevă generală blocând întreaga ţară. Reacţia lui Paz face ca modul în care Thatcher a gestionat criza minerilor din Marea Britanie să pară, prin comparaţie, inofensiv. El declară imediat „starea de asediu", iar străzile capitalei sunt patrulate de tancuri care restricţionează mişcarea liberă a populaţiei. Pentru a călători prin propria ţară, bolivienii au acum nevoie de permise speciale. Jandarmii fac razii la mai multe fabrici, în sediile sindicatelor, precum şi la o universitate şi la un post de radio. Mitingurile politice şi marşurile sunt interzise, iar pentru orice fel de întruniri este nevoie de aprobarea statului.[40] Politicile opoziţioniste sunt interzise, exact ca în timpul dictaturii lui Banzer.

Curăţând străzile, poliţia arestează 1500 de demonstranţi, împrăştie mulţimile cu gaze lacrimogene şi trage focuri de armă asupra greviştilor pretinzând că aceştia i-au atacat pe ofiţeri.[41] De asemenea, Paz ia o serie de măsuri pentru a se asigura că protestele vor înceta definitiv. În timp ce liderii federaţiei sindicale se află în greva foamei, Paz dă ordine poliţiei şi armatei să-i aresteze pe cei mai importanţi 200 de lideri sindicalişti, după care îi urcă în avioane şi îi trimite în închisorile cele mai îndepărtate din jungla amazoniană.[42] Potrivit agenţiei Reuters, printre deţinuţi se afla „conducerea Federaţiei muncitorilor bolivieni, precum şi o serie de alţi lideri sindicalişti importanţi", iar aceştia sunt transportaţi către „sate izolate din bazinul amazonian, aflat în nordul Boliviei, locuri pe care le este interzis să le părăsească".[43] Ceea ce se petrece de fapt este o răpire în masă, cu tot cu cerere de răscumpărare: prizonierii aveau să fie

eliberați doar în schimbul încetării grevei, ceea ce sindicatele vor accepta până la urmă. Filemon Escobar era miner și activist sindical, participant la protestele din acea perioadă. Într-un interviu telefonic din Bolivia, el a mărturisit că „liderii sindicali au fost culeși de pe străzi și duși în junglă să fie mâncați de vii de insecte. Până au fost eliberați, noul plan economic era deja în funcțiune." Potrivit relatării lui Escobar, „guvernul nu a dus oamenii în junglă pentru a-i tortura sau pentru a-i ucide, ci doar pentru a-și pune în aplicare nestânjenit programul economic."

Această stare de asediu extraordinară s-a menținut trei luni de zile și, având în vedere faptul că planul a fost implementat într-o sută de zile, rezultatul net a fost că țara s-a aflat sub cheie exact în perioada decisivă a terapiei de șoc. Un an mai târziu, când guvernul Paz începe concedierile în masă la minele de cositor, sindicatele ies din nou în stradă pentru a-și manifesta protestul, ceea ce declanșează exact aceeași reacție din partea guvernului: este declarată starea de urgență, după care 100 dintre liderii sindicaliști ai țării sunt transportați în două avioane ale forțelor aeriene boliviene către lagărele din câmpiile[v] tropicale boliviene. De data aceasta, printre liderii răpiți se aflau doi foști miniștri ai muncii și un fost senator, amintind de închisoarea lui Pinochet pentru VIP-uri, aflată în sudul statului chilian, unde fusese dus și Orlando Letelier. Liderii au fost ținuți în două lagăre diferite, timp de două săptămâni și jumătate, până când sindicatele au fost din nou de acord să își înceteze protestul și să iasă din greva foamei.[44]

Era vorba aici de un soi de variantă mai puțin dură de juntă militară. Pentru ca regimul să își poată pune în aplicare terapia de șoc, anumiți oameni trebuie să dispară, chiar dacă această dispariție este doar temporară. Deși, fără îndoială, nu se comparau ca brutalitate, aceste dispariții serveau exact aceleași scopuri ca în anii '70. Închiderea sindicaliștilor bolivieni în lagăre din care să nu se poată opune acestor reforme a înlesnit eradicarea din economie a unor întregi sectoare muncitorești; curând își pierd locurile de muncă și sfârșesc în mahalalele sărăcăcioase ale orașului La Paz.

Sachs mersese în Bolivia citând din avertismentul lui Keynes cu privire la pericolul colapsului economic de a crea un teren propice apariției fascismului, dar ajunsese să prescrie măsuri atât de neplăcute, încât pentru implementarea lor fusese nevoie de metode cvasi-fasciste.

Intervențiile brutale ale guvernului condus de Paz apar, la vremea respectivă, în presa internațională, dar prezentate generic, în secțiunile de știri internaționale, drept revolte latino-americane. Dar în narațiunea „triumfului reformelor pieței libere din Bolivia", toate aceste întâmplări nu-și mai găsesc locul (la fel ca simbioza omiterii violenței regimului lui Pinochet atunci când este luat în discuție „miracolul economic" chilian). Jeffrey Sachs nu este, cu siguranță, unul dintre cei care au chemat jandarmii sau au declarat starea de urgență, cu toate acestea el dedică un capitol din cartea sa *The End of Poverty* (Sfârșitul sărăciei) victoriei boliviene asupra inflației; deși pare satisfăcut să-i fie recunoscută contribuția, nu face nicio referință la reprimarea de care a fost

[v] În orig. *flatland*, o lume imaginară bidimensională (*n.t.*)

nevoie pentru îndeplinirea planului său. El face doar o referinţă indirectă la „momentele încordate din primele luni ale programului de stabilizare".[45]

În alte descrieri ale evenimentelor menţionate, până şi această recunoaştere este ştearsă. Goni merge atât de departe încât pretinde că „stabilizarea s-a realizat într-o democraţie, fără să se încalce libertăţile omului şi permiţând oamenilor să îşi manifeste opiniile."[46] O apreciere mai realistă a celor întâmplate a venit din partea unui ministru din guvernul condus de Paz care a admis că „s-au purtat ca nişte porci autoritari".[47]

Această notă discordantă ar putea fi cea mai durabilă moştenire a experimentului bolivian în terapia şocului. Bolivia a demonstrat că impunerea terapiei şocului nu se poate face decât însoţită de atacuri asupra grupurilor sociale incomode şi asupra instituţiilor democratice. Mai mult, a arătat posibilitatea de avansare a cruciadei corporatiste prin intermediul unor măsuri autoritare drastice, care vor continua să fie considerate *democratice* atâta vreme cât vor fi precedate de alegeri, neţinând cont de suprimarea ulterioară a libertăţilor civile sau de ignorarea dorinţelor perfect democratice ale populaţiei. (Aceasta se va dovedi, în anii următori, o lecţie deosebit de folositoare pentru Boris Elţîn în Rusia, printre alţi lideri.) În acest fel, Bolivia a constituit schiţa pentru un nou gen de autoritarism, mai agreabil, o lovitură de stat civilă, întreprinsă de politicieni şi de economişti îmbrăcaţi în haine de birou, mai degrabă decât de soldaţi în uniforme, totul desfăşurându-se în cadrul oficial al unui regim democratic.

NOTE

[1] „U.S. Operations Mission to Bolivia", Problems in the Economic Development of Bolivia, La Paz: United States Operation Mission to Bolivia, 1956, 212.

[2] Susan Sontag, *Illness as Metaphor* (Boala ca metaforă) (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1977), 84.

[3] „Bolivia Drug Crackdown Brews Trouble", *New York Times*, 12 septembrie 1984; Joel Ikinkley, „Drug Crops Are Up in Export Nations, State Dept. Says", *New York Times*, 15 februarie 1985.

[4] Jeffrey D. Sachs, The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time (New York: Penguin, 2005), 90-93.

[5] John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (1919, repr. London: Labour Research Department, 1920), 220–221.

[6] Interviu cu autorul, octombrie 2006, New York.

[7] Robert E. Norton, „The American Out to Save Poland", *Fortune*, 29 ianuarie 1990.

[8] Interviu cu Jeffrey Sachs, 15 iunie 2000, realizat pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[9] „A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?" *BusinessWeek*, 12 ianuarie 1976.

[10] Sachs, *The End of Poverty*, 93.

[11] Sachs, *Commanding Heights*.

[12] Catherine M. Conaghan şi James M. Malloy, *Unsettling Statecraft: Democracy and Neoliberalism in the Central Andes* (Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, 1994), 127.

[13] Sachs, *The End of Poverty*, 95.

[14] Susan Velasco Portillo, 'Victor Paz: Decreto es coyuntural, pero puede durar 10 ó 20 años", *La Prensa* (La Paz), 28 august 2005.

[15] Ibid.

[16] Conaghan și Malloy, *Unsettling Statecraft*, 129.

[17] Alberto Zuazo, „Bolivian Labor Unions Dealt Setback", United Press International, 9 octombrie 1985; Juan de Onis, „Economic Anarchy Ends", Los *Angeles Times*, 6 noiembrie 1985.

[18] Comentariile acestui oficial se bazează pe amintirile membrilor echipei economice de urgență. Velasco Portillo, „Victor Paz: Decreto es coyuntural, pero puede durar 10 ó 20 años".

[19] Ibid.

[20] Harlan K. Ullman and James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Washington, DC: NDU Press, 1996), xxv.

[21] Conaghan și Malloy, *Unsettling Statecraft*, 186.

[22] Peter McFarren, „48-hour Strike Hurts Country", Associated Press, 5 septembrie 1985; Mike Reid, „Sitting Out the Bolivian Miracle", *Guardian* (London), 9 mai 1987.

[23] Robert J. Alexander, A *History of Organized Labor in Bolivia* (Westport, CT: Praeger, 2005), 169.

[24] Sam Zuckerman, „Bolivian Bankers See Some Hope After Years of Economic *Chaos*", *American Banker*, 13 martie 1987; Waltraud Queiser Morales, *Bolivia: Land of Struggle* (San Francisco: Westview Press, 1992), 159.

[25] Statisticile provin de la Inter-American Development Bank. Morales, *Bolivia*, 159.

[26] Erick Foronda, „Bolivia: Paz Has Trouble Selling 'Economic Miracle,'" *Latinamerica Press* 21, nr. 5 (16 februarie 1989): 7, citat în Morales, *Bolivia*, 160.

[27] Alexander, A History of Organized Labor in Bolivia, 169.

[28] Interviu cu Gonzalo Sánchez de Lozada realizat pe 10 martie 2001, pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[29] Peter McFarren, „Farmers' Siege of Police Points Up Bolivia's Drug-Dealing Problems", Associated Press, 12 ianuarie 1986.

[30] Peter McFarren, „Bolivia—Bleak but Now Hopeful", Associated Press, 23 mai 1989.

[31] Conaghan și Malloy scriu că „este neîndoielnic faptul că traficul de stupefiante (la fel cum a fost și cazul ajutorului internațional primit de Paz) a contribuit la atenuarea loviturilor primite de stabilizare. Dincolo de generarea veniturilor, influxul de 'coca-dolari' în sistemul bancar este considerat că ar fi contribuit la stabilizarea cursului monedei naționale în cea de-a doua jumătate a deceniului." Conaghan și Malloy, *Unsettling, Statecraft*, 198.

[32] Tyler Bridges, „Bolivia Turns to Free Enterprise Among Hard Times", *Dallas Morning News*, 29 iunie 1987; Conaghan și Malloy, *Unsettling Statecraft*, 198.

[33] John Sedgwick, „The World of Doctor Debt", *Boston Magazine*, mai 1991.

[34] „Taming the Beast", *The Economist*, 15 noiembrie 1986.

[35] Sachs, *Commanding Heights.*

[36] Peter Passell, „Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist", *New York Times*, 27 iunie 1993.

[37] „New Austerity Package Revealed", *Latin American Regional Reports: Andean Group*, 13 decembrie 1985.

[38] Bancherul este citat sub protecția anonimatului. Zuckerman, „Bolivian Bankers See Some Hope after Years of Economic Chaos".

[39] *The Political Economy of Policy Reform*, coord. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994), 479.

[40] Associated Press, „Bolivia Now Under State of Siege", *New York Times*, 20 septembrie 1985.

[41] „Bolivia to Lift State of Siege", United Press International, 17 decembrie 1985; „Bolivia Now Under State of Siege".

[42] Conaghan și Malloy, *Unsettling Statecraft*, 149.

[43] Reuters, „Bolivia Strike Crumbling", *Globe and Mail* (Toronto), 21 septembrie 1985.

[44] Peter McFarren, „Detainees Sent to Internment Camps", Associated Press, 29 august 1986; „Bolivia: Government Frees Detainees, Puts Off Plans for Mines", Inter Press Service, 16 septembrie 1986.

[45] Sachs, *The End of Poverty*, 96.

[46] Sanchez de Lozada, *Commanding Heights*.

[47] Conaghan and Malloy, *Unsettling Statecraft*, 149.

MECANISMELE CRIZEI
„AMBALAREA" TERAPIEI ȘOCULUI

Ei bine, la ce bun să-mi distrug mintea și să-mi șterg memoria, unicul meu capital, și să ajung apoi în faliment? A fost o terapie minunată, dar am pierdut pacientul.

— Ernest Hemingway despre sesiunile sale de terapie cu electroșocuri, la scurt timp înainte să se sinucidă, 1961[1]

Pentru Jeffrey Sachs, lecția primei sale aventuri internaționale a fost că hiperinflația putea fi într-adevăr oprită în blocstart, dacă erau aplicate măsuri drastice corespunzătoare. Mersese în Bolivia să „doboare" inflația și o făcuse. Caz rezolvat.

John Williamson, unul dintre cei mai influenți economiști de dreapta din Washington și, totodată, unul dintre consilierii de prim rang ai Fondului Monetar Internațional și ai Băncii Mondiale, a urmărit îndeaproape experimentul lui Sachs și a văzut în cazul Bolivia ceva mult mai semnificativ. El descrie programul terapiei de șoc ca un adevărat „Big Bang", o realizare epocală în campania de diseminare a doctrinei Școlii de la Chicago pe plan mondial.[2] Motivul viza exclusiv tactica și aproape deloc științele economice.

Poate că Sachs nu a intenționat acest lucru, dar a demonstrat în mod spectaculos că teoria crizelor a lui Friedman era absolut corectă. Volatilizarea economică cauzată de hiperinflație a Boliviei a constituit scuza necesară pentru implementarea unui program care, în circumstanțe normale, ar fi fost imposibil politic. Bolivia era o țară cu o mișcare laburistă recunoscută pentru militantismul ei, cu o puternică tradiție de stânga, locul înfruntării finale a lui Che Guevara. Și totuși fusese obligată să accepte draconica terapie de șoc în numele stabilizării monedei sale naționale scăpate de sub control.

Pe la mijlocul anilor '80, câțiva economiști observaseră că o criză reală de hiperinflație simulează efectele unui război militar, răspândind teamă și confuzie, creând refugiați și cauzând pierderi semnificative de vieți omenești.[3] Era cât se poate de clar că hiperinflația jucase în Bolivia același rol pe care-l jucase „războiul" lui Pinochet în Chile sau conflictul din insulele Falkland pentru Margaret Thatcher, creând contextul necesar pentru măsuri de urgență, o stare de excepție, pe durata căreia toate regulile democratice sunt suspendate, iar controlul economiei este transferat temporar echipei de experți cantonate în sufrageria lui Goni. Pentru ideologii cei mai înverșunați ai Școlii de la Chicago, cum era și acest Williamson, hiperinflația nu reprezenta de fapt o problemă ce trebuia rezolvată, ci o oportunitate de aur, de care trebuia profitat.

Existau o mulţime de astfel de oportunităţi în anii '80. De fapt, o mare parte din lumea aflată în curs de dezvoltare şi, mai ales, din America Latină, traversa o criză acută de hiperinflaţie. Această criză era rezultatul a doi factori, ambii cu rădăcini în instituţiile financiare cu sediul la Washington. Primul dintre aceşti factori l-a constituit insistenţa ca noile democraţii să îşi onoreze datoriile ilegitime, acumulate în timpul dictaturilor militare. Cel de-al doilea factor l-a constituit decizia (de inspiraţie friedmaniană) luată de Banca Centrală a SUA[i] de a permite dobânzilor să se ridice la cote astronomice, ceea ce a dus la creşterea exponenţială a datoriei contractate iniţial.

Transferul unor datorii odioase

Argentina constituie un caz clasic. În 1983, după ce junta pierde puterea în urma înfrângerii militare suferite în Războiul din Falkland, argentinienii îl aleg preşedinte pe Raúl Alfonsín. Însă ţării sale recent eliberate i se plantează bomba datoriei externe. Astfel, pentru îndeplinirea a ceea ce junta desemnase drept condiţia necesară pentru o „tranziţie demnă" către democraţie, Washingtonul insistă ca noul guvern să plătească uriaşa datorie externă acumulată de generali. În perioada guvernării militare, datoria externă argentiniană crescuse de la 7,9 miliarde de dolari, în anul premergător puciului, la 45 de miliarde de dolari, în momentul revenirii ţării la o guvernare civilă — datorii către Fondul Monetar Internaţional, Banca Mondială, Banca de Import-Export a SUA şi bănci private din SUA. Cam acelaşi lucru se petrecea şi în restul regiunii. În Uruguay, junta contractează o datorie de o jumătate de miliard de dolari, pe care o măreşte la cinci miliarde de dolari — o povară uriaşă pentru o ţară de doar trei milioane de locuitori. Cel mai dramatic caz se petrece în Brazilia, unde, atunci când generalii vin la putere, în 1964, cu promisiunea că vor face ordine în finanţele ţării, tot ceea ce reuşesc este să crească datoria externă a ţării de la 3 miliarde de dolari, la 103 miliarde, în 1985.[4]

Atunci când se produce tranziţia către democraţie, apar o serie de pledoarii redutabile — moral şi legal — potrivit cărora aceste datorii sunt „odioase", iar popoarele nou eliberate nu ar trebui forţate să suporte cheltuielile oprimatorilor şi schingiuitorilor săi. Astfel de argumentaţii au o credibilitate aparte, mai ales în zona Conului de Sud, deoarece o mare parte din creditul primit de la aceste instituţii financiare este direcţionată către armata şi poliţia acestor regimuri dictatoriale, plătind facturile pentru arme, tunuri de apă şi înzestrarea lagărelor cu cele mai noi instrumente de tortură. În Chile, de exemplu, împrumuturile contractate susţin triplarea cheltuielilor militare, mărind în acest fel efectivele armatei chiliene de la 47.000 de soldaţi, în 1973, la 85.000 de soldaţi, în 1980. În Argentina, Banca Mondială estimează că aproximativ zece miliarde de dolari, din totalul sumei împrumutate de generali, sunt destinate acoperii cheltuielilor militare.[5]

O mare parte din sumele care nu au o destinaţie militară precisă, dispar pur şi simplu. Cultura corupţiei permeează dictaturile juntelor, o viziune a des-

[i] În orig. *Federal Reserve* (*n.t.*)

frâului care avea să se repete atunci când exact aceleași politici economice, lipsite de orice reguli[ii], se răspândesc în Rusia, China și „zona liberă a fraudării fără restricții din Irakul aflat sub ocupație americană" (pentru a folosi aici o frază rostită de un consilier american nemulțumit).[6] Potrivit unui raport din 2005, întocmit de Senatul Statelor Unite, Pinochet a menținut o rețea bizantină formată din cel puțin 125 de conturi, deschise la bănci din străinătate, pe numele unor membri ai familiei sale sau pe pseudonime create din combinații ale propriului nume. Aceste conturi, dintre care cele mai notorii erau deschise la Banca Riggs, cu sediul la Washington, ascundeau o sumă estimată la 27 de milioane de dolari SUA.[7]

În Argentina, junta fusese acuzată de a fi fost chiar și mai „strângătoare" decât o arătau aceste cifre. În 1984, José Martínez de Hoz — arhitectul programului economic — este arestat pe baza unor acuzații de fraudă, în legătură cu subvențiile masive primite din partea statului de către una dintre companiile pe care o condusese în trecut (cazul fiind în cele din urmă clasat).[8] Ulterior, Banca Mondială descoperă că 19 din cele 35 de miliarde de dolari împrumutați de juntă — adică 46% din întreaga sumă — fuseseră transferați în conturi *offshore*.[iii] Funcționarii elvețieni au confirmat faptul că marea majoritate a banilor au fost depuși în conturi speciale[iv], care au în loc de numele titularului o serie de numere.[9] Banca centrală a SUA notează că, numai în anul 1980, datoria Argentinei crește cu 9 miliarde de dolari; în același an, suma depusă de cetățeni argentinieni crește cu 6,7 miliarde de dolari.[10] Larry Sjaastad, unul dintre cei mai cunoscuți profesori ai Universității de la Chicago, care-i instruiește personal pe numeroși băieți de la Chicago, descria miliardele lipsă (furate chiar de sub nasurile studenților săi) ca „cea mai mare fraudă a secolului al XX-lea"*.[11]

Delapidatorii juntelor au mers atât de departe încât și-au implicat chiar propriile victime în comiterea acestor crime. La centrul de tortură ESMA, din Buenos Aires, toți prizonierii care dețineau cunoștințe lingvistice solide sau care aveau studii superioare erau în mod curent scoși din celulele lor pentru a face muncă de birou pentru temniceri. Unei supraviețuitoare a închisorii, Graciela Daleo, i s-a spus să dactilografieze un document în care ofițerii erau sfătuiți să depună sumele delapidate în astfel de refugii *offshore*.[12]

Restul datoriei naționale se acumulează din plata dobânzilor aferente acestor împrumuturi, precum și din sumele care ar fi fost, chipurile, necesare salvării de la faliment a unor firme private. În 1982, chiar înainte ca dictatura argentiniană să se prăbușească, junta mai face un ultim favor sectorului corporatist. Domingo Cavallo, președintele Băncii Centrale Argentiniene, anunță că statul urmează să absoarbă datoriile companiilor multinaționale, dar și pe cele ale

---

[ii] În orig. *free-wheeling* (*n.t.*)

[iii] Instituții bancare care funcționează în zone de refugiu tarifar, adevărate paradisuri ale evazioniștilor fiscali. (*n.t.*)

[iv] În orig. *numbered accounts*, așa cum este, de exemplu, cazul conturilor bancare elvețiene http://www.switzerland.isyours.com/e/banking/secrecy/numbered.account.html (*n.t.*)

* Este posibil ca această descriere să fi fost valabilă la momentul respectiv, dar secolul nu era încă terminat — experimentul Școlii de la Chicago în Rusia avea să urmeze la scurt timp după aceea.

companiilor naţionale ajunse în pragul falimentului în urma acumulării datoriilor, pe o scară comparabilă cu aşa-zişii piranha din Chile. Acest aranjament substanţial le permitea companiilor vizate să continue să deţină nu doar activele pe care le aveau în proprietate, dar şi profiturile pe care le obţineau, în vreme ce populaţia ţării era nevoită să plătească între 15 şi 20 de miliarde de dolari din aceste datorii; printre companiile care s-au bucurat de acest tratament generos se numără Ford Motor Argentina, Chase Manhattan, City Bank, IBM şi Mercedez Benz.[13]

Cei care s-au declarat în favoarea neonorării acestor datorii acumulate ilegitim au susţinut că creditorii ştiau, sau cel puţin ar fi trebuit să ştie, că toţi aceşti bani erau cheltuiţi fie în scopul reprimării populaţiei argentiniene, fie în acte de corupţie. Acest punct de vedere capătă şi mai multă greutate în momentul desecretizării stenogramei unei întâlniri din 7 octombrie 1976, dintre Henry Kissinger, secretar de stat la vremea respectivă, şi ministrul de externe argentinian, amiralul César Augusto Guzzetti. După ce discută protestele internaţionale împotriva încălcării drepturilor omului în timpul puciului, Kissinger îi spune lui Guzzetti: „Poziţia noastră fundamentală este că ne-am dori să reuşiţi. Eu am o perspectivă de modă veche, că prietenii trebuiesc ajutaţi... Cu cât veţi reuşi mai repede, cu atât va fi mai bine." Apoi Kissinger trece la subiectul împrumuturilor, încurajându-l pe Guzzetti să solicite cât mai rapid un ajutor financiar cât mai mare, înainte ca „problema drepturilor omului" din Argentina să paralizeze manevrele administraţiei SUA. „Există două împrumuturi în bancă", spune Kissinger, făcând referinţă la Inter-American Development Bank. „Nu avem nicio intenţie de a bloca aceste împrumuturi." Kissinger chiar îl sfătuieşte pe ministru: „Mergeţi înainte cu solicitările de împrumuturi de la Export-Import Bank. Ne dorim ca programul economic pe care îl aveţi în vedere să reuşească şi vom face tot ce ne stă în putinţă să vă ajutăm."[14]

Stenograma dovedeşte că guvernul Statelor Unite a aprobat împrumuturi juntei fiind perfect conştient că acestea urmau să fie folosite în campania de terorizare a populaţiei. La începutul anilor '80, tocmai aceste împrumuturi odioase fac obiectul insistenţei Washingtonului de a fi onorate de către noul guvern democratic argentinian.

Şocul datoriilor

Chiar şi fără dobândă, aceste datorii ar fi constituit o povară enormă pentru noile democraţii, dar această povară urma să crească exponenţial. Un nou gen de şoc umplea ştirile: şocul Volcker.[v] Economiştii foloseau acest termen pentru a descrie impactul deciziei preşedintelui Băncii Centrale a Statelor Unite, Paul

[v] În general, evenimentele crizelor de recesiune economică, petrecute la începutul anilor '80, sunt cunoscute mai degrabă sub numele de „recesiunea Volcker", decât „şocul Volcker". Această recesiune survine la scurt timp după ultima criză a petrolului, încheiată în iulie 1980, şi durează, conform datelor oficiale, 16 luni, mai precis, din august 1981 şi până în noiembrie 1982. (*n.t.*)

Volcker, de a creşte ratele de dobândă până la 21%, atingând apogeul în 1981 şi rămânând la această cotă până la mijlocul anilor '80.[15] În SUA, creşterea ratei dobânzilor a dus la un val de falimente, iar în 1983, numărul celor care nu-şi mai pot achita ratele ipotecare se triplează.[16]

Însă efectul cel mai dureros se produce în afara graniţelor Statelor Unite. În ţările în curs de dezvoltare, împovărate de datorii uriaşe, şocul Volcker — numit şi „şocul datoriilor" sau „criza datoriilor" — semăna cu o armă Taser[vi] uriaşă, acţionată direct de la Washington, provocând convulsii. Ratele ridicate ale dobânzilor însemnau plăţi mai mari pentru datoriile înregistrate, ceea ce se finaliza deseori cu acumularea de noi împrumuturi pentru reeşalonarea dobânzii. Astfel a luat naştere spirala dobânzilor. În Argentina, uriaşa dobândă de 45 de miliarde de dolari acumulată de juntă ajunge rapid la suma de 65 de miliarde de dolari, în 1989, situaţie repetată în alte ţări sărace din întreaga lume.[17] Şocul Volcker detonează şi datoria externă a Braziliei, care se dublează, de la 50 la 100 de miliarde de dolari, în doar şase ani. Multe ţări africane, care se împrumutaseră masiv în perioada anilor '70, se află acum într-o situaţie la fel de delicată: astfel, în acelaşi interval de timp, datoria Nigeriei creşte, de la 9 la 29 de miliarde de dolari.[18]

Acestea nu erau singurele şocuri economice care afectau ţările în curs de dezvoltare, în anii '80. Un „şoc al preţurilor" survine de fiecare dată când preţul unui produs pentru export, precum cafeaua sau cositorul, scade cu cel puţin 10%. Potrivit datelor FMI, între 1981 şi 1983, ţările în curs de dezvoltare au suferit nu mai puţin de 25 de astfel de şocuri; între 1984 şi 1987, când criza datoriilor atinge apogeul, aceste ţări trec prin 140 de asemenea şocuri, care le împing şi mai adânc în datorie.[19] Unul dintre aceste şocuri loveşte Bolivia în 1986, la un an după ce a înghiţit doctoria amară administrată de Jeffrey Sachs în încercarea de a deveni capitalistă. Preţul cositorului, cel mai exportat produs în afară de coca, scade cu 55%, devastând pur şi simplu economia ţării. (Această situaţie reprezenta exact genul de dependenţă de resurse primare pe care economiştii developmentalişti încercaseră să o depăşească în anii '50–'60 — idee desfiinţată de economiştii occidentali ca fiind „neclară".)

În acest punct, teoria crizelor a lui Friedman devine autotelică. Astfel, cu cât economia globală îi respectă mai îndeaproape reţetele — adoptând rate flotante de dobândă, liberalizând preţurile şi orientându-şi economiile către export —, cu atât întregul sistem devine mai pasibil de criză, producând tot mai multe situaţii de volatilitate economică, pe care Friedman le identificase ca fiind sigurele de natură să determine un guvern să-i asculte sfaturile radicale.

În acest mod, devine încorporată în modelul Şcolii de la Chicago. Atunci când sume nelimitate de bani sunt libere să traverseze pământul în mare viteză, iar speculanţii au posibilitatea să parieze pe valoarea oricărui lucru, de la cacao, la cursul valutar, ceea ce rezultă este o volatilitate extremă. Iar atâta vreme cât politicile pieţei libere încurajează ţările sărace să continue să se bazeze pe exportul de materii prime, precum cafeaua, cuprul, uleiul sau grâul, acestea rămân prinse în capcana unui cerc vicios de criză continuă. O scădere bruscă

[vi] baston cu electroşocuri (*n.t.*)

a prețului cafelei determină o criză economică care se acutizează în momentul când dealerii de valute, sesizând momentul de slăbiciune financiară, mizează pe căderea cursului monedei respective, provocându-i o cădere liberă. Dacă se adaugă creșterea ratelor de dobândă, cuplată cu mărirea corespunzătoare a datoriei externe, se obțin ingredientele unui potențial dezastru economic.

Susținătorii Școlii de la Chicago au tendința să prezinte ceea ce se petrece de la mijlocul anilor '80 încoace ca pe o paradă a victoriei ideologiei lor: în același timp în care se alăturau valului democratic, țărilor respective le fusese imprimată viziunea colectivă că oamenii liberi și piețele libere sunt două lucruri care merg mână în mână. Această viziune a fost întotdeauna fictivă. De fapt, odată ce oamenii își câștigau în sfârșit libertățile de care fuseseră privați atât de multă vreme, scăpând de șocul camerelor de tortură ale unora ca Ferndinand Marcos, în Filipine, sau Juan María Bordaberry, în Uruguay, nu apucau să se dezmeticească bine, că erau loviți de furtuna șocurilor financiare — șocul datoriilor, șocul prețurilor sau al monedei naționale —, create de tot mai volatila și mai liberalizata economie globalizată.

Experiența Argentinei cu privire la felul în care criza datoriilor este amplificată de aceste alte șocuri a fost, din păcate, una tipică. Raúl Alfonsín devine președinte în 1983, în condițiile tumultuoase ale Șocului Volcker, care-i pune guvernul într-o stare de criză, chiar din prima zi a mandatului. În 1985, inflația este atât de pronunțată încât Alfonsín se vede nevoit să introducă o monedă nouă, australul, mizând pe faptul că un nou început îi va permite să recâștige controlul situației. În doar patru ani însă, prețurile au devenit atât de mari, încât țara a fost cuprinsă de revolte populare de proporții, cauzate de lipsa alimentelor, iar restaurantele argentiniene foloseau noua bancnotă națională ca hârtie de tapet, pentru că valora chiar mai puțin decât hârtia pe care era tipărită. În iunie 1989, cu cinci luni înainte de expirarea mandatului, confruntându-se cu o inflație care atinsese, doar pe luna în curs, 203%, Alfonsín renunță la bătălie: demisionează și organizează alegeri anticipate.[20]

Politicienii aflați în poziția lui Alfonsín aveau la dispoziție o serie de opțiuni. Una ar fi fost să declare țara în imposibilitatea onorării uriașei obligații financiare. Sau ar fi putut să creeze o alianță cu guvernele țărilor vecine, aflate într-o situație similară, pentru a forma împreună un cartel al datornicilor. Aceste guverne ar fi putut forma o piață comună, bazată pe principii developmentaliste, proces care începuse atunci când regiunea căzuse pradă regimurilor militare sadice. Numai că provocarea pe care o aveau de înfruntat aceste noi democrații ținea parțial de faptul că ele moșteneau aparatul terorii de stat. În anii '80–'90, cea mai mare parte a lumii în curs de dezvoltare era marcată de un soi de mahmureală post-teroare, teoretic fiind liberă, rămânând însă precaută. Scăpând în sfârșit din bezna terorii, puținii politicieni aleși în mod democratic îndrăzneau să provoace încă o serie de lovituri de stat susținute de americani, promovând aceleași politici care le generaseră în anii '70, mai ales că militarii care organizaseră aceste puciuri nu erau în închisoare, ci își negociaseră imunitatea în libertate, urmărind desfășurarea evenimentelor.

Refractare ideii de a declara război instituțiilor de la Washington, față de care aveau datorii, noile democrații aflate în criză nu puteau decât să joace după

regulile impuse de Washington. Mai mult, la începutul anilor '80 regulile devin cu mult mai stricte. Acest lucru se petrece deoarece șocul datoriilor coincide în mod precis, nu întâmplător, cu începutul unei noi epoci în relațiile nord–sud, una care face superfluă prezența dictaturilor militare. Este epoca „ajustărilor structurale", cunoscută și sub numele de *dictatura datoriilor*.

Din punct de vedere filosofic, Milton Friedman nu credea în instituțiile FMI-ului sau Băncii Mondiale: ele reprezentau exemple clasice ale marii birocrații guvernamentale, care bruiau semnalele fine ale pieței libere. Ironia este că în acea perioadă exista o adevărată bandă rulantă prin care erau livrați băieți de la Chicago în cele mai înalte poziții ale celor două instituții, de pe strada 19 din Washington D.C.

Arnold Harberger, directorul programului latino-american al Universității de la Chicago, se lăuda adesea cu numărul mare al absolvenților săi care ajunseseră să dețină poziții importante la Banca Mondială și FMI. „La un moment dat, patru directori regionali ai Băncii Mondiale îmi fuseseră studenți la Chicago. Unul dintre aceștia, Marcelo Selowski, ajunge să fie șef al direcției nou înființate a fostului imperiu sovietic, care constituie cea mai importantă slujbă a Băncii. Și ce credeți? El va fi înlocuit tot de un fost student de-ai mei, Sebastian Edwards. Așadar este un privilegiu să văd că acești oameni ajung în poziții atât de importante și sunt onorat că am jucat un rol în cariera lor de economiști."[21] O altă stea era argentinianul Claudio Loser, absolvent al promoției 1971 a Universității din Chicago, care ajunge director al Departamentului Emisferei Occidentale la FMI, cea mai importantă poziție a instituției pentru America Latină.* De asemenea, absolvenții Universității din Chicago ocupă numeroase poziții importante la FMI, inclusiv pe cea de vice-președinte delegat, precum și pe cele de economist-șef, director de cercetare sau economist principal al departamentului african.[22]

Chiar dacă Friedman se opunea filosofic acestor instituții, practic nu existau alte instituții mai abilitate să-i implementeze teoria crizei. În anii '80, când țările sunt afundate în criză, ele nu au cui să ceară ajutorul decât Băncii Mondiale și FMI-ului. Însă când fac acest lucru, sunt întâmpinate de un zid de ortodoxie format din „băieți de la Chicago", instruiți să vadă aceste catastrofe economice nu ca pe niște probleme care trebuie soluționate, ci ca pe niște oportunități ce trebuie exploatate pentru lărgirea granițelor pieței libere. Oportunismul crizelor constituia acum logica după care se călăuzeau aceste instituții financiare deosebit de puternice. Dar era vorba și de o trădare fundamentală a principiilor lor fondatoare.

Precum Organizația Națiunilor Unite, Banca Mondială și FMI au fost create ca reacție directă la ororile celui de-al Doilea Război Mondial. Având scopul

* Loser este concediat după colapsul economic argentinian din 2001. Opinia generală era că FMI-ul ajunsese atât de îndrăgostit de politicile pieței libere în perioada sa încât, atâta vreme cât guvernele acestor țări continuau să reducă cheltuielile publice și să își privatizeze economiile, slăbiciunile flagrante din economiile lor erau trecute cu vederea, ca în cazul șomajului cronic sau al corupției generalizate — ca să nu mai vorbim despre acumularea unei datorii către FMI imposibil de rambursat.

de a nu permite să se mai repete vreodată greşelile care au permis ascensiunea fascismului în Europa, puterile mondiale s-au reunit la Bretton Woods, în New Hampshire, pentru a pune bazele unei noi structuri economice. Banca Mondială şi FMI, finanţate prin intermediul contribuţiilor celor 43 (la acea dată) de ţări membre, au fost învestite cu mandatul explicit de a preveni şocuri economice viitoare, precum cele care destabilizaseră Germania în perioada Republicii de la Weimar. Banca Mondială urma să facă investiţii pe termen lung pentru scoaterea din sărăcie, în vreme ce FMI avea să funcţioneze ca un amortizor de şocuri mondial, promovând politici economice care să reducă speculaţiile financiare şi volatilitatea pieţelor financiare. Atunci când o ţară părea să intre în criză, FMI-ul ar fi intervenit cu subvenţii şi împrumuturi pentru stabilizarea situaţiei, prevenind astfel criza înainte să aibă loc.[23] Cele două instituţii, poziţionate vizavi una faţă de cealaltă în Washington, ar fi trebuit să îşi coordoneze acţiunile în acest sens.

John Maynard Keynes, şeful delegaţiei Marii Britanii, era convins că lumea recunoscuse în sfârşit pericolele de a permite pieţei să se reglementeze singură. „Puţini considerau posibil acest lucru", spunea Keynes la sfârşitul conferinţei. Dacă aceste instituţii ar fi rămas fidele principiilor fondatoare, „fraternitatea umanităţii ar fi devenit mai mult decât o simplă frază".[24]

Dar FMI şi Banca Mondială nu se ridică la înălţimea viziunii universaliste care le-a dat naştere; chiar de la înfiinţare, modul în care este alocată puterea decizională nu respectă modelul Adunării Generale ONU, „o ţară, un vot", ci se bazează pe mărimea economiei fiecărei ţări participante, ceea ce practic conferă Statelor Unite drept de veto asupra tuturor deciziilor importante, în timp ce Europa şi Japonia controlează restul deciziilor. Astfel, în anii '80, când Reagan şi Thatcher vin la putere administraţiile lor puternic ideologizate pot manipula cele două instituţii în scopul servirii propriilor interese, crescându-le rapid puterea şi transformându-le în vehicule primare pentru avansarea cruciadei corporatiste.

Colonizarea Băncii Mondiale şi a FMI-ului cu absolvenţi ai Şcolii de la Chicago a fost, în mare măsură, un proces tacit; această stare de fapt devine oficială abia în 1989, când John Williamson dezvăluie aşa-numitul „Consens de la Washington". Prin intermediul acestei sintagme este desemnată lista politicilor economice pe care el afirma că ambele instituţii ajunseseră să le considere minimul necesar asigurării stării de sănătate a economiilor mondiale, acel „miez comun al înţelepciunii, asumat de toţi economiştii serioşi".[25] Întregul set de politici, deghizat într-o compilaţie de sfaturi tehnice, includea o serie de pretenţii vădit ideologice, precum cele care afirmau că „toate întreprinderile de stat trebuie privatizate" sau că „barierele care împiedică accesul firmelor străine trebuie abolite".[26] Când lista este completă, ea nu este altceva decât oglinda triumviratului neoliberal enunţat de Friedman: privatizare, liberalizare/piaţă liberă şi reduceri drastice ale cheltuielilor bugetare. Acestea au fost politicile, spunea Williamson, „pe care grupurile influente din Washington le-au impus Americii Latine".[27] Joseph Stiglitz, fost economist-şef la Banca Mondială şi una dintre ultimele voci care contraziceau noua

ortodoxie, scria: „Keynes s-ar răsuci în mormânt dacă ar vedea ce s-a întâmplat cu acest copil de suflet".[vii 28]

Funcționarii superiori ai Băncii Mondiale și FMI au recomandat întotdeauna strategii politice țărilor cărora le-au acordat împrumuturi financiare; dar la începutul anilor '80, încurajați de disperarea țărilor în curs de dezvoltare, aceste recomandări se transformă subtil în solicitări clare de liberalizare radicală a economiilor. Atunci când țările aflate în criză veneau la FMI în căutarea unor soluții pentru ușurarea poverii datoriilor externe sau pentru a solicita împrumuturi de urgență, instituția condiționa acordarea acestora de implementarea unor programe exhaustive de terapie a șocului, echivalente prin amploarea lor acelei *Cărămizi* schițate de băieții de la Chicago pentru generalul Pinochet sau pachetului legislativ al celor 220 de legi, inventat pentru economia boliviană în sufrageria lui Goni.

În 1983, FMI-ul emite primul său program exhaustiv de „ajustare structurală". În următoarele două decenii, fiecare țară care-i solicită acestei instituții împrumuturi se supune condiționării acestora de restructurarea detaliată a economiei. Davison Budhoo, economist principal al FMI-ului, responsabil de programele de ajustare structurală din America Latină și Africa în anii '80, avea să mărturisească ulterior că „tot ceea ce am întreprins începând din 1983 s-a bazat pe noul nostru misionarism de a privatiza Sudul sau de a-l lăsa să moară; în acest scop, între 1983 și 1988, am creat, în America Latină și Africa, infamia economică a unui veritabil azil de boli mintale."[29]

În ciuda noii (și extrem de profitabilei) lor misiuni, FMI-ul și Banca Mondială au pretins întotdeauna că tot ceea ce întreprind este în scopul stabilizării. Mandatul oficial al FMI încă mai era acela de a preveni crizele — nu de întreprindere a unor proiecte de inginerie socială sau transformare ideologică —, așa că stabilizarea trebuia să constituie oficial rațiunea sa fundamentală. Dar, în realitate, în fiecare țară care urma la rând, criza internațională a datoriilor era folosită sistematic în scopul avansării agendei politice a Școlii de la Chicago, bazată pe o aplicare nemiloasă a doctrinei friedmanite a șocului.

Economiștii de la Banca Mondială și FMI au recunoscut acest lucru la vremea respectivă, chiar dacă aceste recunoașteri erau formulate, în general, într-un limbaj codificat, destinat unui grup restrâns de forumuri și publicații dedicate în exclusivitate „tehnocraților". Dani Rodrik, un vestit economist de la Harvard, care a lucrat un timp îndelungat pentru Banca Mondială, descria întregul construct al „ajustării structurale" drept o strategie ingenioasă de marketing. „Băncii Mondiale trebuie să i se acorde creditul — scria Rodrik, în 1994 — pentru reinventarea și comercializarea cu succes a conceptului *ajustării structurale*, un concept care încorpora reforme micro- și macroeconomice. *Ajustarea structurală a fost comercializată drept procesul pe care țările trebuiau să îl urmeze pentru a-și salva economiile din criză.* Pentru guvernările care au înghițit această „gălușcă", distincția dintre politicile macroeconomice

---

[vii] Nu sunt convins că această descoperire i-ar fi deranjat somnul de veci al lui Keynes, deoarece el a anticipat apariția speculatorilor globali ai așa-numitei „economii de cazinou". (*n.t.*)

solide, destinate menţinerii echilibrului balanţei plăţilor externe şi stabilităţii preţurilor, pe de o parte, şi strategiile care vizau deschiderea pieţei, de cealaltă parte, era una ambiguă."[30]

Principiul era simplu: ţările în criză aveau nevoie disperată să-şi stabilizeze moneda naţională. Atunci când privatizarea şi politicile pieţei libere sunt încorporate într-un singur pachet pentru eliberarea [financiară] pe cauţiune, aceste ţări nu aveau de ales decât să-l accepte ca atare. Partea cea mai abilă o constituia faptul că aceşti economişti erau perfect conştienţi că deschiderea pieţei nu avea nimic de-a face cu soluţionarea unei crize, numai că această informaţie era trecută sub tăcere. Rodrik a intenţionat printr-o asemenea remarcă să le facă acestor experţi un compliment. Strategia de comercializare a avut dublul rol de a determina ţările sărace să accepte politicile trasate de Washington, precum şi de a nu le lăsa alternativă, iar Rodrik deţinea datele care evidenţiau tocmai acest lucru. El studiase toate ţările care adoptaseră în anii '80 politici radicale de comerţ liber şi descoperise că „niciun caz semnificativ de reformă comercială nu fusese întreprinsă de vreo ţară în curs de dezvoltare, în afara contextului unei crize economice majore".[31]

Această recunoaştere era uluitoare. La momentul respectiv, Banca Mondială şi FMI-ul insistau public că guvernele din lumea întreagă avuseseră o revelaţie în urma căreia înţeleseseră că politicile Consensului de la Washington constituiau, într-adevăr, unica reţetă pentru stabilitate şi, astfel, pentru democraţie. Cu toate acestea, iată că cineva din interiorul cercurilor conducătoare de la Washington admitea că ţările în curs de dezvoltare se supuneau acestor politici doar în urma unei combinaţii de impostură şi pură extorsiune: Vrei să-ţi salvezi ţara? Atunci vinde-o! Rodrik mărturiseşte la un moment dat că privatizarea şi comerţul liber — piesele centrale ale pachetului de ajustare structurală — nu aveau nicio legătură directă cu stabilitatea. Să pretinzi altceva, potrivit spuselor lui Rodrik, era un caz de „economie defectuoasă".[32]

Argentina — „studentul model" al FMI-ului în toată această perioadă — oferă încă o dată o imagine clară asupra mecanicii noii ordini. După ce criza hiperinflaţiei îl forţează pe preşedintele Alfonsín să demisioneze, el este înlocuit de Carlos Menem, un guvernator peronist dintr-o provincie mică, care purta haine de piele şi favoriţi, dând impresia unei personalităţi suficient de robuste cât să fie capabilă să înfrunte atât armata, care reprezenta încă un pericol, cât şi creditorii internaţionali. După toate încercările violente de a eradica partidul peronist şi mişcarea sindicală, Argentina avea acum un preşedinte care candidase pe o platformă pro-sindicalistă, promiţând să revigoreze politicile economice naţionaliste ale lui Juan Perón. Era un moment care reverbera multe dintre ecourile emoţionale ale alegerii lui Paz, în Bolivia.

După cum avea să devină curând clar, erau chiar prea multe asemenea ecouri. După un an în funcţia de preşedinte, sub presiunea FMI-ului, Menem alege o cale provocatoare de „politici ale practicilor vrăjitoreşti". Ales ca simbol al partidului care se opusese dictaturii, Menem îl numeşte în funcţia de ministru al economiei pe Domingo Cavallo, readucând la putere un înalt funcţionar din perioada juntei militare, care fusese responsabil pentru ştergerea datoriilor sectorului corporatist: darul de bun rămas al dictaturii militare.[33] Numirea lui reprezintă ceea ce economiştii numesc „un semnal": un indiciu indubitabil, în

cazul de față, că noul guvern intenționa să repornească și să ducă mai departe experimentul corporatist început de juntă. Bursa de valori din Buenos Aires răspunde acestei numiri în funcție cu echivalentul unor urale: o creștere cu 30% a activităților de brokeraj în ziua în care este anunțată numirea lui Cavallo.[34]

Cavallo își cheamă imediat în ajutor întăriri ideologice, foști studenți de-ai lui Milton Friedman și Arnold Harberger. Astfel, practic toate posturile economice importante ale țării sunt ocupate de băieți de la Chicago: președintele Băncii Centrale era Roque Fernández, care lucrase atât la FMI, cât și la Banca Mondială; vicepreședinte al Băncii Centrale era Pedro Pou, un alt băiat de la Chicago, care lucrase pentru dictatură; de asemenea, consilierul-șef al acestei bănci era Pablo Guidotti, care se transferă direct de la FMI, unde lucra ca adjunct al unui alt fost profesor al Universității din Chicago, Michael Mussa.

Argentina nu era un caz unic în acest sens. Până în 1999, printre alumnii internaționali ai Școlii de la Chicago se numărau peste douăzeci și cinci de miniștri și mai mult de șase președinți de bănci centrale, din Israel și până în Costa Rica, un nivel extraordinar de influență provenind doar dintr-un singur departament universitar.[35] În Argentina, la fel ca în multe alte țări, băieții de la Chicago formau un fel de clește ideologic în jurul guvernului ales: un grup acționând în interior, celălalt exercitându-și presiunea de la Washington. De exemplu, delegațiile FMI la Buenos Aires erau adeseori conduse de Claudio Loser, băiatul argentinian de la Chicago, ceea ce însemna că, atunci când se întâlnea cu ministrul de finanțe sau cu reprezentanții Băncii Centrale, discuțiile dintre ei nu aveau caracterul obișnuit al negocierilor purtate de pe poziții contradictorii, fiind mai degrabă discuții colegiale, prietenești, între foști colegi de grupă la Universitatea din Chicago și colegi la birourile instituțiilor aflate pe strada 19. O carte publicată în Argentina, despre efectele acestei fraternități economice globale, poartă titlul sugestiv de *Buenos Muchachos*, o referință directă la filmul clasic al lui Martin Scorsese despre mafie, *Goodfellas*.[36]

Membrii acestei „fraternități" împărtășeau aceeași înțelegere entuziastă cu privire la ceea ce trebuia schimbat în economia argentiniană și la cum trebuia făcut acest lucru. Planul Cavallo, cum i se va spune, se baza pe șmecheria de marketing perfecționată de Banca Mondială și FMI: recoltarea haosului și disperării provocate de crizele de hiperinflație pentru promovarea privatizării ca parte integrantă a planului de salvare a țării. Astfel, pentru stabilizarea sistemului monetar, Cavallo introduce rapid reduceri masive ale cheltuielilor bugetare și lansează o nouă monedă națională, pesoul argentinian, legat direct de dolarul american. În decurs de un an, inflația scăzuse la 17,5%, fiind practic eliminată în următorii ani.[37] Ceea ce a rezolvat problema volatilității monetare, dar „a eclipsat" cealaltă jumătate a programului.

Dictatura argentiniană, în ciuda disponibilității de a mulțumi investitorii străini, lăsase părți considerabile și atrăgătoare ale economiei în mâinile statului, începând cu liniile aeriene naționale și până la impresionantele rezerve de petrol din Patagonia. Astfel, pentru Cavallo și băieții de la Chicago, revoluția era doar pe jumătate încheiată, ceea ce-i determină să se folosească de criza economică pentru a-și termina treaba.

La începutul anilor '90, statul argentinian vinde activele țării într-un ritm atât de rapid și într-un mod atât de exhaustiv, încât proiectul depășește ca

amploare tot ceea ce se întâmplase în Chile cu zece ani în urmă. Astfel, până în 1994, 90% din toate întreprinderile de stat fuseseră vândute unor companii private, printre care companii americane — Citibank, Bank Boston —, franceze — Suez şi Vivendi — sau spaniole — Repsol şi Telefónica. Înaintea perfectării acestor vânzări, Menem şi Cavallo le fac noilor proprietari, cu generozitatea binecunoscută, încă un serviciu valoros: concediază în jur de 700.000 dintre angajaţii acestor întreprinderi — aceasta fiind cifra estimată de Cavallo însuşi, în vreme ce alţii estimează că numărul celor concediaţi a fost mult mai mare. Numai compania exploatărilor petrolifere pierde 27.000 de lucrători în perioada lui Menem. Fiind un admirator declarat al lui Jeffrey Sachs, Cavallo numeşte acest proces de concedieri masive „terapie de şoc". Iar Menem are o sintagmă şi mai brutală: într-o ţară încă traumatizată de tortura în masă a populaţiei, el numeşte întregul proces o „intervenţie chirurgicală majoră, fără anestezie".* [38]

În mijlocul acestor transformări, revista *Time* îi pune poza lui Carlos Menem pe copertă, zâmbind larg din mijlocul unei pălării de floarea-soarelui, sub titlul „Miracolul lui Menem".[39] Titlul nu reprezenta nicidecum o hiperbolă, deoarece faptul că Menem şi Cavallo reuşiseră să implementeze un program de privatizare atât de radical şi de dureros, fără să stârnească o revoltă naţională, reprezenta un adevărat miracol. Dar cum au reuşit acest lucru?

La mulţi ani după consumarea acestor evenimente, Cavallo explica: „Hiperinflaţia este un lucru groaznic pentru populaţie, în special pentru cei săraci şi pentru cei cu mici economii depuse la bănci, pentru că, în doar câteva ore sau zile, îşi dau seama că economiile le-au fost distruse de creşterea preţurilor, care se petrece cu o viteză incredibilă. Acesta este motivul pentru care oamenii cer guvernului: «Vă rugăm, faceţi ceva». Iar dacă guvernul intervine cu un plan bun de stabilizare, atunci este momentul oportun pentru implementarea altor reforme, cele mai importante vizând deschiderea economiei, liberalizarea şi privatizarea sa. Numai că singura cale prin care am putut implementa toate aceste reforme, în acel moment, a fost să profităm de criza pe care o crease hiperinflaţia, pentru că populaţia era gata să accepte schimbări drastice, care să reuşească să o elimine şi să permită reîntoarcerea la normalitate."[40]

Pe termen lung, programul lui Cavallo, luat în ansamblu, avea să se dovedească dezastruos pentru Argentina. Metoda aleasă pentru stabilizarea

* În ianuarie 2006, la mult timp după ce Cavallo şi Menem părăsiseră poziţiile oficiale, argentinienii primesc nişte ştiri surprinzătoare. Planul lui Cavallo nu era de fapt al său, după cum nu era nici al FMI-ului: întregul program argentinian al terapiei de şoc de la începutul anilor '90 fusese scris în secret de către J.P. Morgan şi Citibank — doi dintre creditorii privaţi majori din Argentina. În decursul unei acţiuni judecătoreşti intentate guvernului argentinian, marele istoric argentinian, Alejandro Olmos Gaona descoperă un document fenomenal de 1.400 de pagini, scris de cele două bănci americane pentru Cavallo, în care sunt cuprinse „toate politicile întreprinse de guvern, începând din 1992, în domeniile privatizării utilităţilor publice, a reformei legii muncii, al privatizării sistemului de pensii. Totul este formulat în cele mai mici detalii... Toată lumea credea că planul economic urmat după 1992 era creaţia lui Domingo Cavallo, dar nu aşa stau lucrurile."

monetară — prin legarea pesoului argentinian de dolarul american — a însemnat că producția internă de bunuri de consum devine atât de costisitoare, încât nu mai este rentabil pentru fabricile autohtone să intre în competiție cu importurile ieftine care umplu piața. Din această cauză se pierd atât de multe locuri de muncă, încât veniturile a mai mult de jumătate din populația țării scad sub pragul oficial de sărăcie. Dar, pe termen scurt, planul funcționează excepțional: Cavallo și Menem introduc pe furiș privatizarea, în vreme ce întreaga țară se află în șocul hiperinflației. Criza își îndeplinise menirea.

Ceea ce au reușit liderii argentinieni în această perioadă a fost testarea unei tehnici mai degrabă psihologice, decât economice. Veteranul guvernării juntei militare, Cavallo, era perfect conștient că, în momente de criză, oamenii sunt dispuși să cedeze nefiresc de multă putere oricui pretinde că deține soluția magică pentru problemele lor, fie că este vorba de volatilitate financiară, fie, așa cum va demonstra ulterior administrația Bush, de un atac terorist.

Cruciada începută de Friedman reușește să supraviețuiască astfel temutei tranziții către democrație, însă nu prin convingerea electoratului de înțelepciunea perspectivei sale globale, ci prin efectuarea unui slalom printre crize, exploatând cu maximă expertiză disperarea generată de aceste stări de urgență, pentru a-și impune politicile prin care noile democrații devin ulterior regimuri clientelare. Această tactică odată perfecționată, oportunitățile par să se multiplice. Șocul Volcker este urmat de criza tequilei mexicane din 1994, a contagiunii asiatice din 1997 și de colapsul din Rusia, din 1998, urmat la scurtă de vreme de unul similar în Brazilia. Când aceste șocuri și crize încep să își piardă din putere, apar unele și mai cataclismice: tsunami, uragane, războaie și atacuri teroriste. Capitalismul dezastrelor începea să capete contur.

NOTE

[1] A. E. Hotchner, *Papa Hemingway* (1966, repr. New York: Carroll & Graf, 1999), 280.

[2] Jim Shultz, „Deadly Consequences: The International Monetary Fund and Bolivia's 'Black February'", (Cochabamba, Bolivia: The Democracy Center, aprilie 2005), 14, www.democracyctr.org.

[3] Albert O. Hirschman, „Reflections on the Latin American Experience", în *The Politics of Inflation and Economic Stagnation: Theoretical Approaches and International Case Studies*, coord. Leon N. Lindberg și Charles S. Maier (Washington, DC: Brookings Institution, 1985), 76.

[4] Banca Centrală a Republicii Argentina, *Memoria Anual 1985*, www.bcra.gov.ar; Lawrence Weschler, *A Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990), 152; „Brazil Refinancing Foreign Debt Load", *New York Times*, 2 iulie 1964; Alan Riding, „Brazil's Leader Urges Negotiations on Debt", *New York Times*, 22 septembrie 1985.

[5] Robert Harvey, „Chile's Counter-Revolution", *The Economist*, February 2, 1980; World Bank, *Economic Memorandum: Argentina* (Washington, DC: World Bank, 1985), 17.

[6] Consilierul era Franklin Willis. Michael Hirsh, „Follow the Money", *Newsweek*, 4 aprilie 2005.

[7] Terence O'Hara, „6 U.S. Banks Held Pinochet's Accounts", *Washington Post*, 16 martie 2005.

[8] United Press International, „Former Cabinet Minister Arrested in Argentina", *Seattle Times*, 17 noiembrie 1984.

[9] World Bank, *Economic Memorandum: Argentina*, pag. 17; „Documentacion que prueba los ilicitos de Martinez de Hoz", *La Voz del Interior*, 6 octombrie 1984, citat în H. Hernandez, *Justicia y Deuda Extema Argentina* (Santa Fe, Argentina: Editorial Universidad de Santa Fe, 1988), 36.

[10] Hernandez, *Justicia y Deuda Extema Argentina*, 37.

[11] *Ibid.*

[12] Ea l-a descris ca pe „un raport despre felul în care se pot face investiţii în Bahamas, Luxemburg, Panama, Elveţia şi Lichtenstein. Mai exista şi o secţiune relativ tehnică — cu privire la sistemele de taxare existente în aceste ţări". Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998), 57.

[13] Norberto Galasso, *De la Banco Baring al FMI* (Buenos Aires: Ediciones Colihue, 2002), 246; Adolfo Perez Esquivel, „¿Cuando comenzo el terror del 24 de marzo de 1976?" *La Fogata*, 24 martie 2004, www.lafogata.org.

[14] Departamentul de Stat al SUA, Memorandum al conversaţiei, subiect: Întâlnirea Secretarului [de Stat] cu Ministrul de Externe al Argentinei, Guzzetti, 7 octombrie 1976, desecretizat, www.gwu.edu/~nsarchiv.

[15] Sue Branford şi Bernardo Kucinski, *The Debt Squads: The US, the Banks, and Latin America* (London: Zed Books, 1988), 95.

[16] Matthew L. Wald, „A House, Once Again, Is Just Shelter", *New York Times*, 6 februarie 1983.

[17] Jaime Poniachik, „Como empezo la deuda externa", *La Nation* (Buenos Aires), 6 mai 2001.

[18] Donald V. Goes, *Macroeconomic Crises: Politics and Growth in Brazil, 1964-1990* (Washington, DC: World Bank, 1995), 187; Eghosa E. Osaghae, *Structural Adjustment and Ethnicity in Nigeria* (Uppsala, Suedia: Nordiska Afrikainstitutet, 1995), 24; T. Ademola Oyejide şi Mufutau I. Raheera, „Nigeria", în *The Rocky Road to Reform: Adjustment, Income Distribution, and Growth in the Developing World*, coord. Lance Taylor (Cambridge, MA: MIT Press, 1993), 302.

[19] FMI, *Fund Assistance for Countries Facing Exogenous Shock*, 8 august 2003, pag. 37, www.imf.org.

[20] Banca Centrală a Republicii Argentina, *Memoria Anual 1989*, www.bcra.gov.ar

[21] „Interviu cu Arnold Harberger", *The Region*, Federal Reserve Bank of Minneapolis, martie 1999, www.minneapolisfed.org

[22] Fostul profesor de la Chicago şi coleg al său, Stanley Fischer, era prim-vicedirector managerial al FMI în 1994, Raghuram Rajan era economist-şef la FMI, în 2003, Michael Mussa era director al departamentului de cercetare la FMI, în 1991, iar Danyang Xie era economist superior în departamentul Africa al FMI, în 2003.

[23] Fondul Monetar Internaţional, „Articolul I — Scopuri", *Articole pentru stabilirea acordurilor Fondului Monetar Internaţional*, www.imf.org.

[24] „Speech by Lord Keynes in Moving to Accept the Final Act at the Closing Plenary Session, Bretton Woods, 22 iulie, 1944", *Collected Writings of John Maynard Keynes*, vol. 26, ed. Donald Moggridge (London: Macmillan, 1980), 103.

[25] John Williamson, „In Search of a Manual for Technopols", în John Williamson, coord., *The Political Economy of Policy Reform* (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994), 18.

[26] „Appendix (anexa): The Washington Consensus", în *The Political Economy of Policy Reform*, 27.

[27] Williamson, *The Political Economy of Policy Reform*, 17.

[28] Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: W. W Norton & Company, 2002), 13.

[29] Davison L. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus . . . Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund*, cuvânt înainte de Errol K. McLeod (New York: New Horizons Press, 1990), 102.

[30] Dani Rodrik, „The Rush to Free Trade in the Developing World: Why So Late? Why Now? Will It Last?" în *Voting for Reform: Democracy, Political Liberalization and Economic Adjustment*, ed. Stephan Haggard şi Steven B. Webb (New York: Oxford University Press, 1994), 82. Accent adăugat.

[31] *Ibid.*, 81.

[32] „...indiferent de meritele reformei comerţului, legătura cauzală dintre regimurile comerciale şi tendinţa de criză macroeconomică constituia un caz de economie defectuoasă". Dani Rodrik, „The Limits of Trade Policy Reform in Developing Countries", *Journal of Economic Perspectives 6*, nr. 1 (iarna 1992): 95.

[33] Herasto Reyes, „Argentina: historia de una crisis", La *Prensa* (Panama City), 12 ianuarie 2002.

[34] Nathaniel C. Nash, „Turmoil, Then Hope in Argentina", *New York Times*, 31 ianuarie 1991.

[35] „Interviu cu Arnold Harberger".

[36] Jose Natanson, *Buenos muchachos: Vida y obra de fas economistas del establishment* (Buenos Aires: Libros del Zorzal, 2004).

[37] Paul Blustein, *And the Money Kept Rolling In (and Out): Wall Street, the IMF, and the Bankrupting of Argentina* (New York: PublicAffairs, 2005), 21.

[38] *Ibid.*, 24; interviu cu Domingo Cavallo realizat pe 30 ianuarie 2002, pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org; Cesar V. Herrera şi Marcelo Garcia, „A 10 anos de la privatizacion de YPF—Analisis y con-secuencias en la Argentina y en la Cuenca del Golfo San Jorge (version ampliada)", Centra Regional de Estudios Economicos de la Patagonia Central, 23 ianuarie 2003, www.creepace.com.ar; Antonio Camou, „Saber tecnico y polftica en los orfgenes del inenemismo", *Perfiles Latinoamericanos 7*, nr. 12 (iunie 1998); Carlos Saul Menem, prelegere ţinută în cursul unui dineu cu preşedintele mexican, Ernesto Zedillo, 26 noiembrie 1997, zedillo.presidencia.gob.mx. Notă de subsol: Interviu cu Alejandro Olmos Gaona, „Las deudas hay que pagarlas, las estafas no", *La Vaca*, 10 ianuarie 2006, www.lavaca.org.

[39] „Menem's Miracle", *Time International*, 13 iulie 1992.

[40] Cavallo, *Commanding Heights*.

PARTEA A PATRA

PIERDUȚI ÎN TRAZIȚIE
ÎN TIMP CE PLÂNGEAM, ÎN TIMP CE TREMURAM, ÎN TIMP CE DANSAM

Aceste vremuri teribile creează cele mai bune oportunități pentru cei care înțeleg necesitatea reformelor economice fundamentale.

— Stephan Haggard și John Williamson, *The Political Economy of Policy Reform* (Economia politică a reformei politicilor), 1994

TRÂNTIND UȘA ÎN NAS ISTORIEI
O CRIZĂ ÎN POLONIA, UN MASACRU ÎN CHINA

Trăiesc într-o Polonie care este acum liberă și îl consider pe Milton Friedman unul dintre principalii arhitecți ai libertății țării mele.

— Leszek Balcerowicz, fost ministru de finanțe al Poloniei, noiembrie 2006[1]

Există un anumit compus chimic care se descarcă în stomacul tău în clipa în care îți înzecești banii pe care i-ai avut anterior; și creează dependență.

— William Browder, manager american de finanțe personale, vorbind despre investițiile în Polonia la începutul capitalismului.[2]

Cu siguranță că nu trebuie acum să nu mai mâncăm, de frică să nu ne înecăm cumva.

— *People's Daily*, ziar oficial, comentând asupra nevoii continuării reformelor de piață liberă, după masacrul din Piața Tiananmen.[3]

Înainte ca dărâmarea Zidului Berlinului să devină simbolul căderii comunismului, a existat o altă imagine care promitea dărâmarea barierelor sovietice. Era Lech Walesa, un electrician disponibilizat, cu o mustață ca un ghidon de bicicletă și păr zbârlit, cocoțat pe un gard de oțel împodobit cu ghirlande de flori și steaguri din Gdańsk, în Polonia. Gardul împrejmuia șantierele navale Lenin și miile de muncitori care se baricadaseră acolo pentru a protesta împotriva deciziei Partidului Comunist de a crește prețul cărnii.

Greva muncitorilor constituia un act fără precedent împotriva guvernului controlat de Moscova, care era la putere în Polonia de 35 de ani. Nimeni nu știa ce se va întâmpla: Va trimite Moscova tancurile? Vor trage în muncitori pentru a-i forța să își reia lucrul? Pe măsură ce greva continua, șantierul naval devenea un lăcaș al democrației populare în interiorul unei țări autoritariste, iar muncitorii își extindeau cerințele. Refuzau să-și mai lase viața controlată de niște activiști de partid, care pretindeau că vorbesc în numele clasei muncitoare. Cereau sindicate muncitorești independente și, în plus, dreptul de a negocia, de a încheia înțelegeri și de a intra în grevă. Fără a mai aștepta să primească permisiunea, acești muncitori votează să se constituie într-un sindicat pe care-l numesc Solidarność, Solidaritatea.[4] Toate aceste întâmplări se petreceau în 1980,

anul în care lumea întreagă s-a îndrăgostit de sindicatul Solidaritatea şi de liderul ei, Lech Walesa.

Walesa, care avea treizeci şi şase de ani, reprezenta atât de bine aspiraţiile muncitorilor polonezi, încât părea a fi o adevărată comuniune spirituală. „Mâncăm aceeaşi pâine!" tuna el în microfonul de pe şantierul naval din Gdańsk. Aceasta era o referinţă nu doar la invulnerabila sa acreditare de apartenenţă la clasa muncitoare, dar şi la rolul influent al catolicismului în noua mişcare deschizătoare de drumuri. Dat fiind că religia era desconsiderată de activiştii de partid, muncitorii îşi afişau credinţa ca pe un act de curaj, stând la rând, în spatele baricadelor, să primească împărtăşania. Walesa, o combinaţie reconfortantă de trivialitate şi pioşenie, inaugurează biroul Solidarităţii cu o cruce de lemn într-o mână şi un buchet de flori în cealaltă. Când semnează primul acord de referinţă între sindicatul Solidaritatea şi guvernul polonez, Walesa îşi scrie numele „cu un pix suvenir uriaş, pe care se afla o figură ce semăna cu Papa Ioan Paul al II-lea". Admiraţia era reciprocă; suveranul pontif, de origine poloneză, îi spusese la rândul său lui Walesa că se roagă pentru Solidaritatea.[5]

Solidaritatea se răspândeşte cu o viteză uluitoare în minele, şantierele navale şi fabricile ţării. În numai un an, strânsese 10 milioane de membri, aproape jumătate din totalul populaţiei apte de muncă a Poloniei. Câştigând dreptul de a negocia, sindicatul Solidaritatea începe să avanseze în mod concret, obţinând o săptămână de lucru de cinci zile, în loc de şase, precum şi un grad mai mare de participare la gestionarea activităţilor fabricilor. Sătui să mai trăiască într-o ţară în care era venerat idealul clasei muncitoare, dar unde muncitorii sufereau abuzuri, membrii Solidarităţii denunţă corupţia şi brutalitatea funcţionarilor de partid care nu răspundeau pentru faptele lor în faţa poporului polonez, ci a unor birocraţi de la Moscova. Întreaga dorinţă pentru democraţie şi autodeterminare, suprimată de guvernarea partidului unic, se revărsase în sindicatele locale ale Solidarităţii, dând naştere unui adevărat exod din rândurile Partidului Comunist.

Moscova recunoştea acum că această mişcare constituia cea mai serioasă ameninţare adusă imperiului său din estul Europei. În interiorul Uniunii Sovietice, opoziţia se reducea în mare parte la activişti pentru drepturile omului, dintre care mulţi aveau simpatii politice de dreapta. Numai că membrii Solidarităţii nu puteau fi catalogaţi drept simpli lachei ai capitalismului, erau muncitori cu ciocane în mâini şi praf de cărbune în pori, exact oamenii care ar fi trebuit, conform doctrinei marxiste, să constituie fundamentul partidului.* Mai mult, viziunea Solidarităţii era tot ceea ce Partidul Comunist nu reuşea să fie: democratică, acolo unde partidul era autoritarist; dispersată, acolo unde partidul era centralizat; participativă, acolo unde acesta era birocratic. Iar cele 10 milioane de membri ai Solidarităţii aveau puterea să blocheze întreaga economie a Poloniei. Walesa afirma zeflemitor că, şi dacă aveau să piardă bătăliile politice, „tot nu vom putea fi obligaţi să muncim. Pentru că, dacă vor

* Unul dintre sloganele cele mai populare ale Solidarităţii în 1980 era „Socialism — DA, Distorsiunilor sale — NU" (care sună mult mai bine în poloneză).

vrea să construim tancuri, noi vom construi tramvaie. Iar camioanele vor merge înapoi, dacă le vom construi să meargă așa. Știm cum să învingem sistemul. Noi suntem copiii acestui sistem."

Angajamentul Solidarității față de cauza democrației îi inspiră chiar și pe unii membri de partid să se răzvrătească. „Pe vremuri eram atât de naiv, încât credeam că o mână de oameni răi erau responsabili pentru erorile partidului", declara unui ziar polonez Marian Arendt, membru în comitetul central. „Acum însă nu mai am asemenea iluzii. Există ceva greșit în tot aparatul nostru de stat, în întreaga sa structură."[6]

În septembrie 1981, membrii Solidarității erau pregătiți să ducă mișcarea către următoarea etapă. 900 de muncitori polonezi se întrunesc încă o dată la șantierul naval din Gdańsk pentru a participa la primul congres național al acestui sindicat. La acest congres, Solidaritatea se transformă într-o mișcare revoluționară, cu aspirații de preluare a puterii în stat și cu propriul său program economic și politic alternativ pentru Polonia. Acest program declara: „Solicităm autoguvernare și reformarea democratică a fiecărui eșalon de management, precum și un sistem socioeconomic nou, care să combine acest plan, autoguvernarea și cerințele pieței." Piesa centrală a planului o constituia viziunea radicală pentru marile întreprinderi de stat, în care lucrau milioane de membri ai Solidarității, de a ieși de sub controlul statului și a se transforma în cooperative muncitorești democratice. „Întreprinderile socializate — se menționa în program — ar trebui să constituie unitatea organizatorică fundamentală a economiei. Acestea ar trebui gestionate de consilii muncitorești, reprezentante ale colectivului muncitoresc și conduse în mod operativ de un director, ales prin competiție și demis de către consiliu."[7] Walesa se opune acestei solicitări, temându-se că ea reprezintă o provocare atât de mare, încât va atrage o ripostă pe măsură. Alții au susținut că mișcarea avea nevoie de un țel, de o speranță pozitivă pentru viitor, nu doar de un inamic. Walesa a fost învins în această dezbatere, programul economic devenind politica oficială a Solidarității.

Temerile lui Walesa s-au dovedit întemeiate. Ambițiile din ce în ce mai mari ale Solidarității înspăimântă și înfurie deopotrivă Moscova. Aflat sub o presiune imensă, liderul polonez, generalul Wojciech Jaruzelski, declară în decembrie 1981 legea marțială. Tancurile înfruntă zăpada pentru a înconjura fabricile și minele, iar membrii Solidarității sunt arestați cu miile, împreună cu liderii lor, printre care și Walesa. După cum descria *Time*, „soldații și poliția folosesc forța împotriva celor care rezistă, iar o astfel de acțiune împotriva minerilor din Katowice, înarmați cu topoare și rângi, se soldează cu șapte morți și sute de răniți."[8]

Solidaritatea este forțată să intre în ilegalitate, dar acest lucru nu reușește decât să-i sporească numărul adepților și faima devenită legendară în timpul celor opt ani în care Polonia este transformată în stat polițienesc. În 1983, lui Walesa îi este acordat premiul Nobel pentru Pace, cu toate că libertatea lui de mișcare este restricționată, fiindu-i imposibil să participe la decernarea premiului. „Locul laureatului Premiului Nobel este gol", a rostit reprezentantul comitetului Nobel la ceremonia pentru decernarea premiului. „Să încercăm

așadar să ascultăm cu și mai mare atenție discursul mut care vine din acest scaun gol."

Spațiul gol era o metaforă potrivită deoarece, la vremea respectivă, fiecare vedea ce voia în Solidaritatea: comitetul Nobel văzuse un om care „nu folosise nicio altă armă, cu excepția celei pe care o reprezenta greva pașnică."[9] Stânga vedea mântuirea, considerând-o o versiune de socialism păstrată nemânjită de crimele lui Stalin sau Mao. Dreapta vedea dovada că statele comuniste întâmpinau cu forță brutală chiar și cele mai moderate forme de disidență. Mișcările pentru drepturile omului vedeau peste tot prizonieri de conștiință. Biserica catolică vedea un aliat împotriva comunismului ateist, iar Margaret Thatcher și Ronald Reagan vedeau o oportunitate, o fisură în armura blocului sovietic, chiar dacă Solidaritatea lupta pentru drepturi pe care cei doi făceau tot ce se putea să le anuleze în țările pe care le conduceau. Cu cât dura mai mult interdicția, cu atât devenea mai puternică mitologia Solidarității.

În 1988, intervenția forțelor de ordine se mai domolise, iar muncitorii polonezi organizau din nou greve de proporții. De această dată, economia era în cădere liberă, iar Moscova era condusă de regimul moderat al lui Mihail Gorbaciov, ceea ce-i face pe comuniștii polonezi să renunțe să se mai agațe de putere. Astfel, ei legalizează sindicatul Solidaritatea și acceptă organizarea imediată a unor alegeri generale. Solidaritatea se separă în două: o parte o reprezenta sindicatul, iar cealaltă, Comitetul Cetățenesc al Solidarității, care avea să participe la aceste alegeri. Cele două aripi ale sindicatului sunt inextricabil legate; liderii Solidarității erau candidații și, din cauza faptului că platforma pe care candidau era vagă, singurele indicii despre viitor le constituiau cele din programul economic. Walesa însuși nu candidează, preferând să își mențină rolul de șef al sindicatului și de imagine a campaniei desfășurate sub sloganul „Cu noi, sunteți mai în siguranță".[10] Rezultatele alegerilor sunt umilitoare pentru comuniști și glorioase pentru candidații Solidarității: din cele 261 de locuri în care sindicatul a candidat, a câștigat 260.* Walesa, manevrând din culise, se asigură că Tadeusz Mazowiecki este ales prim-ministru. El nu avea nici pe departe carisma lui Walesa, dar, în calitate de editor al ziarului săptămânal publicat de Solidaritatea, era considerat unul dintre cei mai de seamă intelectuali ai mișcării.

Șocul puterii

Așa cum tocmai aflaseră latino-americanii, regimurile autoritare au obiceiul să adopte democrația tocmai în momentul în care proiectele economice sunt pe cale să se năruiască din interior. Polonia nu constituia o excepție în acest sens.

* Aceste alegeri, deși au constituit o premieră, au fost totuși falsificate: de la început, Partidului Comunist îi fuseseră garantate 65% din locurile camerei inferioare a parlamentului, Solidarității permițându-i-se să candideze doar pentru restul de 35%. Cu toate acestea, victoria a fost atât de covârșitoare, încât îi permite Solidarității să câștige controlul efectiv în guvern.

Comuniștii se făceau vinovați de administrarea greșită a economiei de atâția zeci de ani, comițând greșeli după greșeli și făcându-se responsabili de dezastrele costisitoare care aduseseră economia în pragul colapsului. „Spre ghinionul nostru, am câștigat!" a fost faimoasa (și, după cum avea să se dovedească ulterior, profetica) declarație a lui Walesa. În clipa în care Solidaritatea preia puterea în Polonia, datoria externă a țării este de 40 de miliarde de dolari, inflația ajunge la 600%, este o lipsă cronică de alimente și o piață neagră înfloritoare. Multe fabrici și uzine produc mărfuri care, din cauza lipsei unei piețe de desfacere, putrezeau prin depozite.[11] Pentru polonezi, aceste auspicii nefavorabile făceau și mai grea intrarea țării în democrație. Libertatea mult așteptată sosise în sfârșit, dar erau prea puțini cei care se bucurau de ea, cu salariile de nimic pe care le aveau. Își petreceau zilele așteptând la cozi, pentru făină sau unt, în caz că s-ar fi întâmplat să fie aprovizionate magazinele goale.

Toată vara care urmează victoriei electorale, guvernul Solidarității rămâne paralizat din cauza indeciziei. Rapiditatea colapsului vechiului regim, precum și bruscheța organizării și câștigării alegerilor constituiseră șocuri propriu-zise: în doar câteva luni, activiștii Solidarității ieșiseră din ascunzători pentru a plăti salariile celor de care se ascunseseră până atunci. Iar acum descopereau că abia dacă aveau suficienți bani să acopere sumele aferente statelor de plată. În loc să construiască economia post-comunistă la care visase, mișcarea sindicală se confrunta cu o încercare disperată de a preveni intrarea crizei economice în metastază și cu o potențială înfometare în masă a populației.

Liderii Solidarității erau perfect conștienți de faptul că își doreau să anuleze controlul statului asupra economiei, numai că nu știau ce ar fi putut să-l înlocuiască. Pentru militanții de rând ai mișcării, acum era momentul testării programului economic: dacă fabricile de stat urmau să fie transformate în cooperative muncitorești, exista o șansă să devină din nou viabile din punct de vedere economic; gestionarea activității economice de către muncitori ar fi putut să își recapete eficiența, mai ales dacă va fi lipsită de cheltuiala suplimentară a politrucilor. Alții se declarau în favoarea abordării treptate a tranziției, exemplificate în epocă de Gorbaciov: o extindere lentă a zonelor în care să se aplice regulile cererii și ofertei (creșterea numărului de piețe și magazine legale), combinată cu un sector public robust, după modelul scandinav al social-democrației.

Numai că, la fel ca în America Latină, înainte să se poată întâmpla orice altceva, Polonia trebuia să scape de datoria externă, și pentru a putea ieși din criza în care se afla avea nevoie de ajutor. În teorie, această arie de competență se subscria mandatului fundamental cu care era învestit FMI: să ofere fonduri de stabilizare, destinate prevenirii crizelor economice. Dacă exista vreun guvern care să merite acest tip de ajutor, atunci acesta era cel condus de Solidaritatea, care tocmai reușise să înlăture de la putere regimul comunist, o premieră pentru Blocul de Est în ultimele patru decenii. Cu siguranță, după toată tirada propagandistică din timpul Războiului Rece împotriva totalitarismului, noii conducători ai Poloniei erau îndreptățiți să aștepte ajutor din partea acestor organizații.

Dar nu au primit niciun fel de ajutor. Dominate de economiștii Școlii de la Chicago, atât FMI-ul, cât și Trezoreria SUA priveau problemele Poloniei prin

prisma doctrinei şocului. O volatilizare economică extremă şi o datorie externă imensă, exacerbate în urma dezorientării profunde, cauzate de rapiditatea cu care fusese schimbat regimul, însemnau că Polonia se afla într-o poziţie ideală de slăbiciune pentru a accepta un program radical al terapiei de şoc. Iar miza financiară era cu mult superioară celei din America Latină: Europa de Est rămăsese neatinsă de capitalismul occidental, aici neexistând practic o piaţă de consum propriu-zisă. Mai mult, cele mai preţioase active se aflau în proprietatea statului, ceea ce le făcea candidaţii principali la privatizare. Potenţialul acumulării unor profituri uriaşe pentru primii aflaţi la rând era de-a dreptul fantastic.

Încrezător în informaţiile potrivit cărora agravarea situaţiei avea să determine noul guvern polonez să accepte o transformare totală în sensul pieţei libere, FMI-ul lasă Polonia să se afunde în dificultăţile cauzate de inflaţie şi de datoria externă. Casa Albă, condusă de George H. W. Bush, felicită Solidaritatea pentru triumful repurtat, dar îi spune clar că se aşteaptă ca noul guvern să îşi onoreze datoriile făcute de regimul trecut, care îi încarcerase şi îi proscrisese pe membrii Solidarităţii, şi îi oferă ca ajutor modica sumă de 119 milioane de dolari, un mărunţiş pentru o ţară care se afla în colaps economic şi care avea nevoie urgent de restructurare fundamentală.

În acest context, Jeffrey Sachs este angajat să lucreze în calitate de consilier economic pentru Solidaritatea. Odată cu isprăvile sale din Bolivia, publicitatea extremă de care se bucura atinsese un nivel paroxistic. Arhitect al şocului economic pentru nu mai puţin de şase ţări, continuând în acest timp să îşi menţină slujba de profesor, Sachs — care încă arăta de parcă ar fi fost unul dintre membrii echipei de dezbateri publice de la Universitatea Harvard — fusese declarat de *Los Angeles Times* „Indiana Jones al economiei".[12]

Munca lui Sachs în Polonia începuse înainte de victoria electorală a Solidarităţii, la cererea guvernului comunist. Totul a început de la o călătorie de o zi, în timpul căreia Sachs s-a întâlnit atât cu reprezentanţii guvernului, cât şi cu cei ai Solidarităţii. George Soros, miliardarul jucător la bursă este cel care îi distribuie lui Sachs un rol mai direct. Soros şi Sachs călătoresc împreună la Varşovia; potrivit amintirilor lui Sachs despre această călătorie: „Le-am spus celor din Solidaritatea şi guvernului polonez că aş fi dispus să mă implic mai mult în vederea rezolvării problemelor crizei economice tot mai adânci".[13] Soros se declară dispus să acopere costurile lui Sachs şi pe cele ale colegului său, David Lipton, un economist care lucra la FMI şi a cărui viziune asupra pieţei libere era de o inflexibilitate aparte, ceea ce îl recomanda pentru o misiune permanentă în Polonia. După ce Solidaritatea câştigă detaşat alegerile, Sachs începe să lucreze îndeaproape pentru aceasta.

Chiar dacă independent, nefiind nici în solda FMI-ului şi nici a guvernului american, Sachs era, în ochii multora dintre cei mai înalţi oficiali ai Solidarităţii, un om care deţinea puteri aproape mesianice. Cu reputaţia sa legendară şi contactele din Washington, părea să deţină cheia ce avea să deschidă lacătele ajutorului financiar şi asistenţei în problema datoriilor, un lucru care părea unica şansă a noului guvern polonez. Sachs afirmase la vremea aceea că Solidaritatea ar trebui să refuze să plătească datoriile moştenite de la vechiul regim, exprimându-şi totodată încrederea că putea să strângă în jur de trei

miliarde de dolari, o avere comparativă cu ceea ce oferise Bush.[14] Sachs ajutase Bolivia să obțină împrumuturi de la FMI, reușind ulterior să-i și reeșaloneze datoriile; părea să nu existe niciun motiv pentru a i se pune la îndoială promisiunile.

Însă ajutorul său avea un preț: pentru ca Solidaritatea să aibă acces la relațiile și puterea lui de convingere, guvernul trebuia mai întâi să adopte ceea ce avea să fie cunoscut în presa poloneză sub numele de „planul Sachs" sau „terapia șocului".

Planul pe care Sachs îl avea în vedere era chiar mai radical decât cel impus Boliviei: dincolo de eliminarea ținerii sub control a prețurilor și de reducerea subvențiilor, Planul Sachs avea în vedere privatizarea minelor, șantierelor navale și a fabricilor aflate în proprietatea statului. Acest plan contrazicea direct programul economic al Solidarității, care vizase trecerea acestora în proprietatea angajaților și, cu toate că liderii mișcării naționale încetaseră să mai facă vreo referință la aceste idei controversate, ele rămâneau articole de credință pentru mulți dintre membrii Solidarității. Sachs și Lipton scriu planul terapiei de șoc a tranziției pentru Polonia într-o singură noapte. Întregul document avea 15 pagini, iar Sachs credea că „era pentru prima dată când cineva a scris un plan complet pentru transformarea unei economii socialiste într-o economie de piață".[15]

Sachs era convins că Polonia trebuia să facă imediat „saltul peste prăpastia instituțională" deoarece, dincolo de toate celelalte probleme pe care le avea, țara se afla pe punctul de a intra într-o perioadă de hiperinflație. Odată ce acest lucru se va produce, spunea el, va urma „colapsul esențial — un dezastru deplin și nemijlocit".[16]

Într-o serie de seminarii individuale — unele dintre acestea ținând aproape patru ore — el explică liderilor Solidarității planul pe care-l avea în vedere; de asemenea, se adresează în același scop unor grupuri de parlamentari polonezi. Multora dintre liderii Solidarității nu le plăceau ideile lui Sachs: mișcarea se născuse în urma revoltei cauzate de creșterile mari de prețuri, impuse de comuniști, iar Sachs venea acum să le spună să facă exact același lucru, însă la o scară și mai mare. Argumentul lui Sachs era că acest lucru putea fi făcut tocmai pentru că „Solidaritatea beneficia de un rezervor de încredere publică a cărui mărime era absolut fenomenală și critică în același timp".[17]

Liderii Solidarității nu plănuiseră să își cheltuiască capitalul de încredere pe niște politici care să cauzeze răul simpatizanților de rând, numai că anii petrecuți în ilegalitate, în închisoare sau exil îi alienaseră de fundamentul lor spiritual. După cum explică editorul polonez Przemyslaw Wielgosz, eșalonul superior al mișcării „se rupe efectiv... susținerea nu mai vine din fabrici și uzine, ci din partea bisericii."[18] În plus, acești lideri erau disperați să găsească o rezolvare rapidă, chiar dacă dureroasă, iar Sachs oferea exact acest lucru. „Va funcționa? Eu asta vreau să știu. Va merge?", întreba Adam Michnik, unul dintre intelectualii cei mai renumiți ai Solidarității. Sachs nu a șovăit: „Este bine. Acest plan va funcționa."* [19]

---

* Michnik avea să remarce ulterior cu amărăciune că „cel mai rău lucru despre comunism este ceea ce urmează după."

Sachs dădea Bolivia ca model pe care Polonia trebuia să-l emuleze; Bolivia devenise un leitmotiv de care polonezii aveau să se sature curând. „Mi-aş dori să ajung într-o bună zi să văd Bolivia", declara unui jurnalist unul dintre liderii Solidarităţii. „Sunt convins că este un loc minunat şi deosebit de exotic. Dar nu aş vrea să văd Bolivia *aici*." Lech Walesa ajunge să capete o adevărată aversiune pentru această ţară, după cum îi mărturiseşte lui Gonzalo Sánchez de Lozada (Goni) când se întâlnesc la un summit, în calitate de preşedinţi, câţiva ani mai târziu. „A venit la mine — îşi aminteşte Goni — şi a spus: «Mi-am dorit mereu să întâlnesc un bolivian, în special un preşedinte bolivian, pentru că suntem mereu obligaţi să înghiţim doctoria aceasta amară, spunându-ni-se că trebuie să facem aşa pentru că aşa au făcut şi bolivienii. Acum vă cunosc şi văd că nu sunteţi un personaj rău, însă cu siguranţă v-am urât»."[20]

Atunci când Sachs dădea Bolivia ca exemplu, el uita să menţioneze că, pentru a putea implementa programul terapiei de şoc, guvernul impusese starea de urgenţă şi, în două ocazii diferite, răpise şi deportase conducerea sindicală, tratament similar cu cel aplicat conducerii Solidarităţii de aparatul de securitate al Partidului Comunist, cu puţin timp înainte.

Ceea ce era cel mai convingător la Sachs, îşi amintesc acum mulţi dintre aceşti lideri, era promisiunea că, dacă aveau să-i fie urmate sfaturile, Polonia nu va mai fi un caz excepţional, ci va deveni „normală", în sensul unei „ţări europene normale". Dacă Sachs avea dreptate şi, prin simpla eradicare a vechilor structuri ale statului, ar fi putut da timpul înainte către o epocă în care Polonia era similară Franţei sau Germaniei, atunci nu merita oare tot sacrificiul? La ce bun să adopţi un ritm treptat al schimbării, care putea foarte bine să eşueze — sau să deschizi o a treia cale — când această versiune de europenism instantaneu era la îndemână şi aştepta să fie implementată? Sachs prezice că terapia de şoc va cauza „dislocări temporare" prin creşterea preţurilor. „Mai târziu însă, acestea se vor stabiliza, iar oamenii vor şti în ce poziţie se află."[21]

El formează o alianţă cu noul ministru de finanţe polonez, Leszek Balcerowicz, economist la Şcoala principală de planificare şi statistică din Varşovia. La momentul numirii în funcţie nu se ştiau prea multe despre orientările lui politice (oficial, toţi economiştii erau socialişti), dar avea să devină clar, în scurt timp, că imaginea pe care o avea despre sine era aceea a unui băiat de la Chicago, asta după ce se cufundase în studiul unei copii ilegale în poloneză a cărţii lui Friedman *Liber să alegi*. Această carte avea darul „să ne inspire, pe mine şi pe mulţi alţii, să visăm la un viitor în libertate, în perioada anilor întunecaţi ai guvernării comuniste", mărturisea ulterior Balcerowicz.[22]

Versiunea fundamentalistă de capitalism à la Friedman era foarte departe de ceea ce promisese Walesa ţării sale. El încă mai insista că Polonia urma să găsească acea mult mai generoasă a treia cale, pe care o descrisese într-un interviu cu Barbara Walters ca pe o „mixtură... Nu va fi capitalism. Va fi un sistem mai bun decât capitalismul, care va respinge tot ceea ce este rău în capitalism."[23]

Mulţi au afirmat, la vremea respectivă, că această rezolvare bruscă a tuturor problemelor pe care o trâmbiţau Sachs şi Balcerowicz nu era altceva decât un simplu mit, iar terapia şocului economic avea să ducă la o şi mai mare sărăcire şi dezindustrializare a Poloniei decât fusese cazul până în acel moment.

„Aceasta este o țară săracă și slabă. Nu vom putea absorbi șocul pur și simplu", declara pentru jurnalistul Lawrence Weschler, de la *The New Yorker*, un mare doctor și avocat al sănătății.[24]

Vreme de trei luni după victoria istorică repurtată în alegeri și tranziția bruscă ce i-a urmat, transformându-i pe reprezentanții Solidarității din haiduci în judecători, aceștia au dezbătut, s-au frământat și au fumat țigară de la țigară, fără să se poată hotărî ce să facă. Cu fiecare zi care trecea, țara se afunda și mai mult într-o criză economică.

O îmbrățișare deosebit de stângace

Pe 12 septembrie 1989, Primul ministru polonez, Tadeusz Mazowiecki, se adresează primului parlament ales democratic. Conducătorii Solidarității deciseseră în sfârșit ce aveau de gând să facă în privința economiei țării, dar numai o mână de oameni cunoșteau decizia finală: va fi planul lui Sachs, abordarea treptată a lui Gorbaciov sau platforma Solidarității de cooperative muncitorești?

Mazowiecki tocmai era pe cale să anunțe verdictul când, deodată, în mijlocul acestui discurs crucial, chiar înainte să abordeze cea mai arzătoare întrebare pentru țară, ceva deosebit de grav se întâmplă. Începe să se clatine, se agață de pupitru și, conform declarației unui martor ocular, „devine palid, respiră convulsiv și este auzit mormăind: «Nu mă simt prea bine».''[25] Consilierii săi îl scot repede din sală, lăsându-i pe cei 415 deputați să răspândească zvonuri. Suferise oare un atac de cord? Fusese otrăvit? De comuniști? De americani?

Cu un etaj mai jos, o echipă de medici îl examinează pe Mazowiecki și îi fac o electrocardiogramă. Nu era atac de cord și nici nu fusese otrăvit. Primul ministru suferea pur și simplu de „oboseală acută", acumulată în urma unui număr prea mic de ore de somn și a unei doze intense de stres. După aproape o oră de nesiguranță tensionată, el reapare în Camera Deputaților, unde este întâmpinat cu un ropot de aplauze. „Scuzați-mă", le-a spus studiosul Mazowiecki. „Starea sănătății mele este identică cu cea a economiei poloneze."[26]

În sfârșit, vine și verdictul: economia poloneză urma să fie tratată la rândul ei, pentru propria-i oboseală acută, cu terapie de șoc, o abordare deosebit de radicală, care avea să includă „privatizarea industriei de stat, crearea unei burse de valori și a unei piețe de capital, transformarea monedei naționale într-o monedă convertibilă, trecerea de la industria grea la producerea de bunuri de consum", precum și o serie de „reduceri bugetare", totul realizat cât mai rapid și dintr-o dată.[27]

Dacă visul Solidarității începuse cu saltul energic făcut de Walesa peste gardul de oțel al șantierului naval din Gdańsk, atunci epuizarea lui Mazowiecki și sucombarea sa în fața terapiei de șoc reprezentau cu siguranță sfârșitul acelui vis. În ultimă instanță, decizia luată a fost influențată de bani. Membrii Solidarității nu își dau seama că viziunea pe care o avuseseră inițial, de a înființa o economie gestionată în cooperare, era greșită; în schimb, liderii lor ajung să fie convinși că singurul lucru care contează îl constituie

descarcerarea de datoriile comuniste şi stabilizarea monedei naţionale. Aşa cum s-a exprimat Henryk Wujek, unul dintre cei mai importanţi susţinători ai cooperativizării: „Dacă am fi avut suficient timp la dispoziţie, poate că am fi reuşit să o scoatem la capăt. Numai că nu beneficiem de acest timp."[28] Între timp, Sachs putea să livreze banii. El ajută Polonia să negocieze un acord cu FMI-ul, să primească ajutor pentru datoria sa externă, precum şi un miliard de dolari, pentru stabilizarea monedei naţionale — întregul pachet şi, în special, fondurile provenind de la FMI fiind condiţionate de aderenţa necondiţionată a Solidarităţii la terapia de şoc.

Polonia devine astfel un exemplu clasic al teoriei friedmaniene a crizei: dezorientarea cauzată de schimbarea politică bruscă, sporită exponenţial de teama colectivă generată de fluidizarea economiei, o face o pradă uşoară pentru capcana promisiunilor goale ale unei vindecări rapide ca-n poveste; oricât de iluzorii, acestea sunt mult prea seducătoare să fie refuzate. Halina Bortnowska, activistă în domeniul drepturilor omului, descria viteza acestei schimbări ca „diferenţa dintre anii unui câine şi cei ai unui om... începi să fii martor la reacţii caracteristice unei stări de semi-psihoză. Nu te mai poţi aştepta ca oamenii să acţioneze în propriul lor interes atunci când sunt atât de dezorientaţi, încât nu mai ştiu — sau, pur şi simplu, nu le mai pasă — care le sunt interesele."[29]

Ministrul de finanţe Balcerowicz a recunoscut între timp că modul în care s-a profitat de starea de urgenţă a fost o strategie deliberată, un mod, ca toate tacticile şocului, de înlăturare a opoziţiei. El a explicat că a reuşit să pună în practică politicile — în antiteză cu viziunea Solidarităţii, atât în formă, cât şi în conţinut — pentru că Polonia trecea printr-o perioadă a „politicilor ieşite din comun". El descrie situaţia respectivă ca pe o ocazie favorabilă, de scurtă durată, în care regulile normale ale vieţii politice (consultări, discuţii, dezbateri) sunt suspendate, cu alte cuvinte, o insulă lipsită de democraţie, într-o democraţie.[30]

„Politicile extraordinare — spunea el — reprezintă, prin definiţie, o perioadă distinctă de discontinuitate în istoria unei ţări. Această perioadă poate fi cauzată de o criză economică profundă, de o prăbuşire a sistemului instituţional precedent sau de eliberarea de sub dominaţia externă (ori de sfârşitul unui război). În Polonia, toate cele trei cauze converg spre 1989."[31] Din cauza acestor circumstanţe extraordinare, el poate evita rigorile legii, forţând „accelerarea radicală a procesului legislativ" în vederea promulgării pachetului de legi aferente terapiei şocului.[32]

La începutul anilor '90, teoria lui Balcerowicz despre „politicile ieşite din comun" prezintă un interes deosebit printre economiştii de la Washington. Ceea ce nu era de mirare, dat fiind că, la numai două luni după ce Polonia anunţă că va accepta terapia de şoc, se petrece un lucru care avea să schimbe cursul istoriei şi să investească experimentul polonez cu o semnificaţie globală. În noiembrie 1989, zidul Berlinului este demolat cu voioşie, în vreme ce întregul oraş se transformă într-un festival al tuturor posibilităţilor, iar steagul MTV este înfipt în molozul zidului dărâmat, de parcă Berlinul de Est ar fi devenit dintr-o dată un loc pentru aselenizare. Brusc, întreaga lume părea să trăiască aceeaşi existenţă derulată cu rapiditate pe care o trăiau polonezii: Uniunea Sovietică

era pe cale să se dezmembreze, apartheidul în Africa de Sud își trăia ultimele clipe, regimurile autoritare se prăbușeau în America Latină, Asia și Europa de Est, iar aparent interminabilele războaie, din Namibia și până în Liban, își găseau în sfârșit rezoluția. Peste tot, vechile regimuri intrau în colaps, iar noile regimuri își căutau încă forma definitivă.

În doar câțiva ani, părea că o jumătate din lume trecea printr-o perioadă de „politică extraordinară" sau „tranziție", care devine în foarte scurt timp sintagma preferată pentru desemnarea țărilor nou-eliberate, la începutul anilor '90, țări suspendate într-o stare a provizoratului existențial dintre trecut și viitor. Potrivit lui Thomas Carothers, unul dintre liderii mașinăriei guvernului american responsabile pentru așa-numita „promovare a democrației", „În prima jumătate a anilor '90... numărul «țărilor în tranziție» crește brusc, ceea ce face ca numărul lor total să se apropie de o sută (aproximativ 20 în America Latină, 25 în estul Europei și fosta Uniune Sovietică, 30 în sudul Africii[i], 10 în Asia și 5 în Orientul Mijlociu) de țări care se află într-un fel sau altul de tranziție democratică de la un model la altul."[33]

Mulți pretindeau că tot acest flux, alături de căderea zidurilor reale sau metaforice, va însemna sfârșitul ortodoxiei ideologice. Eliberați de efectele polarizatoare ale duelului superputerilor, țările vor fi în sfârșit capabile să aleagă ce era mai bun din cele două sisteme: un fel de hibrid de libertate politică și siguranță economică. Așa cum se exprima Gorbaciov: „Deceniile în care am fost vrăjiți de o dogmă și de o abordare strictă își fac simțit efectul. Astăzi vrem să introducem un spirit cu adevărat creativ."[34]

În cercurile Școlii de la Chicago, asemenea discuții despre ideologii *à la carte* întâmpinau cu dispreț nedisimulat. Polonia arătase clar că acest gen de tranziție haotică crease oportunități pentru cei hotărâți, care acționaseră cu fermitate pentru a induce schimbări rapide. Acum era momentul convertirii fostelor țări comuniste la friedmanismul pur și nicidecum la un compromis de tip keynesist. Trucul, așa cum spusese Friedman însuși, era ca adepții Școlii de la Chicago să aibă pregătite propriile soluții atunci când restul lumii se va întreba ce să facă, încercând să își revină din șoc.

O întâlnire[ii] care, dincolo de convertirea unor noi adepți, urmărea să-i inspire pe cei care împărtășeau deja această perspectivă a avut loc în acea memorabilă iarnă din 1989; locul întâlnirii — putea fi altul? — a fost Universitatea din Chicago. Ocazia a constituit-o un discurs al lui Francis Fukuyama intitulat „Oare ne apropiem de sfârșitul istoriei?"* Pentru Fukuyama, care era consilier politic superior la Departamentul de Stat al SUA, strategia adepților capitalismului descătușat era clară: nu intrați în dezbateri cu mulțimea adepților celei de-a treia căi; în schimb, declarați anticipativ victoria. Fukuyama era convins că nu trebuie abandonate extremele, după cum nu trebuie să existe nici vreo soluție *à la carte*, care să permită autoservirea cu cele mai bune

---

[i] În orig. *sub-Saharan Africa*, o arie geografică alcătuită din 47 de țări. (*n.t.*)

[ii] În orig. *revival meeting*. (*n.t.*)

* Această prelegere a constituit baza cărții scrise de Fukuyama, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, publicată trei ani mai târziu.

elemente ale celor două lumi aflate în competiție. Colapsul comunismului, declara el audienței, „nu ducea la un sfârșit al ideologiei sau la o convergență între capitalism și socialism... ci la o victorie de răsunet a liberalismului economic și politic." Nu era ideologia cea care se terminase, ci „istoria propriu-zisă."[35]

Prelegerea fusese sponsorizată de John M. Olin, un vechi finanțator nu doar al cruciadei ideologice pornite de Milton Friedman, ci și al institutelor de cercetare cu vederi de dreapta.[36] Sinergia era potrivită de vreme ce Fukuyama nu făcea decât să reafirme revendicarea făcută de Friedman, potrivit căreia oamenii liberi și pieţele libere făceau parte din același proiect unic. Fukuyama duce această teză pe un teren virgin, emițând ipoteza că pieţele liberalizate ale sferei economice, combinate cu liberal-democrația în sfera politicului, reprezentau „punctul terminus al evoluției ideologice a umanității și... forma finală a guvernării umane".[37] Democrația și capitalismul radical nu erau doar legate între ele, ci și legate intrinsec de modernitate, progres și reformă. Cei care obiectau împotriva acurateței acestei „legături" nu numai că greșeau, ci erau „înțepeniți în istorie", ca să folosim cuvintele lui Fukuyama, echivalent cu a fi lăsat în urmă după urcarea la cer, în vreme ce restul lumii a ajuns deja în câmpia celestă, „post-istorică".[38]

Acest argument constituia un exemplu perfect de evitare a practicilor democratice, trâmbițat de reprezentanții Școlii de la Chicago. Așa cum FMI-ul introdusese „comerțul liber" în America Latină și Africa, sub acoperirea programelor de „stabilizare", Fukuyama încerca acum să escamoteze exact aceeași ordine de zi extrem de controversată în valul pro-democratic care străbătea lumea, de la Varșovia la Manila. Într-adevăr, nota Fukuyama, exista un consens irepresibil, potrivit căruia toți oamenii aveau dreptul să se autoguverneze democratic, dar numai în viziunile cele mai îndrăznețe ale Departamentului de Stat al SUA această dorință de democrație putea fi acompaniată de corul cetățenilor ce aclamau susținerea unui sistem economic care avea să-i lase fără locuri de muncă.

Dacă exista un consens de masă în privința vreunui lucru, atunci acesta era în definiția dată democrației de către popoarele scăpate de dictaturi, fie ele de stânga sau de dreapta, și anume: participarea la toate deciziile majore ale statului, iar nu impunerea unilaterală și forțată a unei ideologii. Cu alte cuvinte, principiul universal, identificat de Fukuyama drept „suveranitatea poporului", *includea* suveranitatea aceluiași popor de a-și alege singur modul de distribuire a avuției naționale, începând cu soarta întreprinderilor de stat și până la nivelul subvențiilor destinate școlilor și spitalelor. În întreaga lume, cetățenii erau pregătiți să își exercite puterea democratică pe care și-o câștigaseră cu greu pentru a deveni, în sfârșit, autorii destinului național.

În 1989, istoria făcea o curbă ameţitoare, intrând într-o perioadă de reală deschidere a posibilităților. Prin urmare, nu este o coincidență că acest consilier politic de la Departamentul de Stat al SUA încearcă tocmai acum să închidă cartea istoriei. După cum nu este o coincidență nici faptul că FMI-ul și Banca Mondială aleg aceeași perioadă de maximă volatilitate să inaugureze Consensul de la Washington, o încercare clară de a pune capăt oricăror discuții despre alte idei economice în afara celor ale pieței libere. Acestea erau

strategii de stopare a democrației, destinate să prevină orice plan original de autodeterminare, aceasta fiind dintotdeauna marea amenințare a cruciadei Școlii de la Chicago.

Șocul din Piața Tiananmen

Primul loc în care sentința îndrăzneață a lui Fukuyama va fi discreditată este China. Speech-ul său avusese loc în februarie 1989; două luni mai târziu, o mișcare pro-democratică explodează la Beijing, cu proteste de masă și greve italiene în Piața Tiananmen. Fukuyama pretinsese că reformele democratice și cele ale „pieței libere" constituiau părțile inseparabile ale aceluiași proces. Totuși, în China, guvernul făcuse exact acest lucru: încerca cu insistență să liberalizeze salariile și prețurile, concomitent cu extinderea pieței de desfacere, fiind însă hotărât să reziste presiunii de a organiza alegeri libere și de a acorda libertăți civile populației. De cealaltă parte, demonstranții solicitau democrație, cu toate că o mare parte dintre ei se opuneau încercărilor guvernului de a porni pe drumul liberalizării capitaliste, un lucru ignorat în presa occidentală. În China, democrația și preceptele economice ale Școlii de la Chicago nu mergeau mână în mână; dimpotrivă, ele se aflau de părțile opuse ale baricadelor din Piața Tiananmen.

La începutul anilor '80, guvernul chinez condus de Deng Xiaoping era obsedat să evite repetarea situației din Polonia, care permisese muncitorilor să se organizeze într-o mișcare independentă, ce ajunsese până la urmă să conteste monopolul puterii Partidului Comunist. Această situație nu traducea dorința liderilor chinezi de a proteja întreprinderile de stat și cooperativele agricole, fundamentul statului comunist. De fapt, Deng era foarte atașat de ideea convertirii economiei la corporatism — atât de atașat, încât, în 1980, guvernul său îl invită pe Milton Friedman în China pentru o serie de prelegeri în fața a sute de funcționari publici, profesori și economiști pe tema principiilor fundamentale ale pieței libere. „Toți cei prezenți fuseseră invitați și trebuiau să prezinte invitația pentru a putea intra în sală", își amintea Friedman de publicul din Beijing și Shanghai. Mesajul său principal era „cât de bine trăiau oamenii obișnuiți în Occident față de țările comuniste".[39] Exemplul oferit în acest sens era Hong Kong-ul, o zonă de capitalism pur, pe care Friedman o admira de multă vreme pentru „caracterul inovator, rezultat al libertății individuale, comerțului liber, taxelor reduse și reducerii la minim a intervenției guvernamentale". El pretinde că Hong Kong-ul era mai liber decât Statele Unite, de vreme ce guvernul participa mai puțin la viața economică.[40]

Definiția pe care Friedman o dă libertății — în care libertățile politice sunt neesențiale, chiar inutile în comparație cu libertatea nerestricționată a comerțului — se conformează viziunii care începea să prindă contur în biroul PCC. Partidul dorea să deschidă economia în direcția privatizării și a consumului, însă fără să slăbească frâiele puterii: un plan care asigura că, odată ce activele statului erau scoase la vânzare, membrii de partid și rudele acestora aveau să pună mâna pe cele mai bune afaceri și să obțină cele mai mari profituri. Potrivit acestei versiuni de „tranziție", aceiași oameni care controlau statul în

comunism aveau să îl controleze şi în capitalism, singura deosebire constituind-o o creştere substanţială a nivelului lor de trai. Modelul pe care guvernul chinez intenţiona să îl emuleze nu era cel al Statelor Unite, ci unul mult mai apropiat de Chile, din perioada lui Pinochet: pieţe libere combinate cu un control politic autoritar, impus prin reprimări puternice.

Chiar de la început, Deng înţelege clar că reprimarea va fi un punct crucial. Sub Mao, statul chinez exercitase un control draconic asupra populaţiei, dispensându-se de opozanţi şi trimiţându-şi dizidenţii la reeducare. Numai că represiunea lui Mao se petrecuse în numele muncitorilor şi împotriva burgheziei; partidul urma de-acum să îşi lanseze propria contrarevoluţie, solicitându-le muncitorilor să renunţe la o mare parte a beneficiilor şi a siguranţei locului lor de muncă pentru ca o minoritate să poată culege profituri uriaşe. Acest lucru nu avea să fie uşor. De aceea, în 1983, când Deng deschide ţara investiţiilor străine, reducând protecţia oferită muncitorilor chinezi, el creează şi o nouă unitate de poliţie în cadrul armatei populare, cu 400.000 de efective, fără sediu fix şi care avea sarcina depistării şi înăbuşirii oricărui semn de comitere a unor „crime economice" (cum erau grevele şi protestele). Potrivit specialistului în istoria Chinei, Maurice Meisner, „poliţia populară avea în dotare elicoptere americane şi bastoane electrice". În plus, „o serie de unităţi de luptă sunt trimise în Polonia pentru instruire în domeniul mişcărilor de stradă", unde studiază tacticile folosite împotriva Solidarităţii în perioada în care fusese instituită legea marţială.[41]

Multe din reformele lui Deng s-au dovedit populare, fiind încununate cu succes: fermierii capătă mai mult control asupra propriilor vieţi, iar comerţul revine în oraşe. Dar, la sfârşitul anilor '80, Deng începe să introducă măsuri profund nepopulare, în special printre lucrătorii din mediul urban: controlul preţurilor este abolit, ceea ce le face să crească exponenţial; siguranţa locului de muncă este şi ea eliminată, creând valuri de şomeri; în fine, inegalităţi flagrante încep să îşi facă apariţia între câştigătorii şi perdanţii acestor schimbări din noua Chină. Prin 1988, Partidul se confruntă cu o puternică reacţie ostilă la aceste schimbări şi se vede forţat să revină asupra unora dintre aceste liberalizări ale preţurilor. Creştea totodată indignarea cu privire la cazurile sfidătoare de corupţie şi nepotism. Mulţi cetăţeni chinezi îşi doresc să beneficieze de mai multă libertate economică, dar cuvântul „reformă" ajunge să desemneze transformarea oficialilor de partid în oligarhi, prin preluarea activelor pe care le gestionaseră anterior în calitate de birocraţi.

Experimentul pieţei libere fiind în pericol, Milton Friedman este din nou invitat în China, aşa cum şi băieţii de la Chicago şi piranha îi solicitaseră ajutorul, în 1975, când programul lor stârnise o revoltă internă în Chile.[42] O vizită la cel mai înalt nivel din partea acestui guru faimos al capitalismului mondial era exact genul de susţinere de care aveau nevoie „reformatorii" Chinei.

În septembrie 1988, când Friedman şi soţia lui, Rose, ajung la Shanghai, ei sunt uimiţi de cât de rapid începuse acesta să semene cu Hong Kong-ul. În ciuda furiei care mocnea la nivelul populaţiei, tot ceea ce vedeau părea să le confirme „credinţa în puterea pieţelor libere". Friedman descrie acest moment ca pe „cea mai optimistă perioadă a experimentului chinez".

În prezența jurnaliștilor de la cotidienele oficiale, Friedman discută două ore cu Zhao Ziyang, Secretar General al Partidului Comunist Chinez și cu Jiang Zemin, secretar de partid al Comitetului de la Shanghai, viitor președinte al Chinei. Mesajul lui Friedman pentru Jiang seamănă cu cel dat lui Pinochet atunci când proiectul chilian era pe cale să deraieze: nu cedați presiunii și nu clipiți. „Am evidențiat importanța privatizării și a pieților libere, precum și a liberalizării dintr-o dată", își amintea Friedman. Într-un memoriu adresat Secretarului General al PCC, Friedman subliniază că era necesară mai multă, nu mai puțină terapie de șoc. „Pașii inițiali de reformă pe care i-a făcut China au fost încununați de un succes absolut spectaculos. China va putea continua să progreseze bazându-se și mai mult pe *piețele private libere*."[43]

La scurt timp după întoarcerea în SUA, Friedman, amintindu-și de criticile vehemente pe care și le atrăsese prin sfaturile pe care i le dăduse lui Pinochet, scrie din „pură răutate" o scrisoare editorului unui ziar studențesc în care își denunță criticii, acuzându-i de standarde duble. În această scrisoare, el explică cum tocmai petrecuse douăsprezece zile în China, unde „am fost invitatul oficialilor guvernamentali chinezi", discutând cu cei mai de seamă membri ai Partidului Comunist Chinez. Cu toate acestea, de această dată nu se iscase nicio mișcare de protest pentru drepturile omului în campusurile universitare americane. „Apropo, am dat exact același sfat și în Chile, și în China." Friedman încheia scrisoarea într-un mod sarcastic: „Ar trebui oare acum să mă pregătesc pentru o avalanșă de proteste pentru că am fost dispus să consiliez un guvern atât de hain?"[45]

La doar câteva luni după trimiterea ei, această scrisoare diavolească va căpăta accente sinistre, guvernul chinez începând să emuleze cele mai infame tactici practicate de Pinochet.

Călătoria lui Friedman nu are efectele scontate. Fotografiile din ziarele oficiale, în care profesorul este imortalizat binecuvântându-i pe activiștii de partid, nu reușesc să schimbe opinia publică. În lunile care urmează, protestele devin din ce în ce mai energice și mai radicale. Cele mai vizibile semne ale opoziției le constituiau demonstrațiile studențești din Piața Tiananmen. Aceste proteste fără precedent sunt cvasi-universal prezentate în media internațională drept o confruntare între modernismul unor studenți idealiști, care își doreau libertăți democratice occidentale, și vechea gardă autoritară însărcinată să păzească statul comunist. De curând, a apărut un alt gen de analiză a semnificației fenomenelor din Piața Tiananmen, care denunță versiunea oficială asupra acestor evenimente, plasând friedmanismul în inima problemei. Această narațiune alternativă este susținută, printre alții, de Wang Hui, unul dintre organizatorii protestelor din 1989, devenit între timp unul dintre cei mai de seamă intelectuali ai așa-numitei „Noua Stângă" din China. În cartea sa publicată în 2003, *China's New Order* (Noua ordine a Chinei), Wang arată că protestatarii proveneau din toate categoriile sociale ale Chinei, nefiind vorba nicidecum de o elită studențească, ci și de muncitori, mici antreprenori și profesori. Ceea ce a detonat aceste proteste — își amintește Wang — au fost schimbările economice „revoluționare" inițiate de liderul chinez Deng, al căror rezultat se manifesta prin salarii mai scăzute, creșterea

preţurilor şi o „criză a concedierilor şi a şomajului".[45] Potrivit afirmaţiilor făcute de Wang, „aceste schimbări au constituit catalizatorul mobilizării sociale din 1989".[46]

Demonstraţiile nu erau îndreptate împotriva reformei economice propriu-zise; ele aveau ca obiect caracterul specific friedmanian al reformelor vizate — mai precis, viteza şi cruzimea lor deosebită, precum şi faptul că întregul proces avea un caracter profund antidemocratic. Wang afirmă că revendicările protestatarilor, care solicitau organizarea de alegeri libere şi libertatea cuvântului, erau intim legate de caracterul economic al disidenţei. Resortul care acţiona revendicările democratice îl constituia faptul că partidul implementa aceste schimbări cu caracter revoluţionar fără niciun fel de mandat din partea populaţiei. Exista, scria el, „o revendicare generală pentru instituirea unor mijloace democratice de supervizare a justeţei procesului de reformă şi de reorganizare a sistemului asigurărilor sociale".[47]

Aceste revendicări forţează Politburo-ul să adopte o hotărâre clară. Alegerea nu era, aşa cum se pretindea, între democraţie şi comunism sau între „reformă" şi „vechea gardă". Calculele erau mult mai complexe: Să meargă mai departe partidul, ca un veritabil buldozer, pentru crearea condiţiilor necesare instituirii pieţei libere, aflate pe ordinea sa de zi — lucru care părea realizabil doar prin nivelarea trupurilor protestatarilor din Piaţă? Sau să se supună revendicărilor acestor protestatari pentru democraţie, cedând monopolul puterii şi riscând astfel ca întregul program economic să fie definitiv deturnat?

Unii dintre reformatorii pieţei libere din interiorul partidului, aşa cum era, de pildă, Secretarul General Zhao Ziyang, păreau dispuşi să rişte, mizând pe cartea democraţiei, fiind convinşi de posibilitatea compatibilizării reformelor politice şi economice. Dar alţi membri influenţi ai partidului nu erau dispuşi să îşi asume acest risc. În final, statul decide să îşi protejeze programul de „reforme" economice şi să-i zdrobească pe demonstranţi.

Acesta era mesajul fără echivoc pe care guvernul Republicii Populare Chineze îl trimite populaţiei pe 20 mai 1989, când declară legea marţială. Pe 3 iunie, tancurile armatei de eliberare populară îşi fac apariţia pe străzi, trăgând fără discriminare în mulţime. Soldaţii iau cu asalt autobuzele în care îşi găsiseră adăpost studenţii şi se năpustesc asupra lor cu bastoanele; şi mai multe trupe militare străpung baricadele ridicate să protejeze Piaţa Tiananmen, unde studenţii ridicaseră o statuie a Zeiţei Democraţiei, pentru a-i aresta pe organizatori. Reprimări la fel de violente au loc simultan în toată ţara.

Nu vor putea exista niciodată estimări exacte ale numărului total de morţi şi răniţi din acele zile. Partidul recunoaşte câteva sute, în vreme ce relatările martorilor oculari estimează că acest număr s-ar situa undeva între 2.000-7.000 de morţi şi 30.000 de răniţi. Protestele sunt urmate de o adevărată vânătoare de vrăjitoare împotriva tuturor opozanţilor care criticau regimul. În jur de 40.000 de oameni sunt arestaţi, alte mii sunt trimişi la închisoare şi mulţi — poate sute de oameni — sunt executaţi. La fel ca în America Latină, guvernul rezervă cea mai aspră reprimare muncitorilor din fabrici, care reprezentau cea mai directă ameninţare adusă capitalismului de-reglementat. „Mulţi dintre cei arestaţi şi practic toţi cei executaţi sunt muncitori. Cu scopul clar de a teroriza

populația, practica maltratării sistematice a celor arestați devine o politică publică", scrie Maurice Meisner.[48]

În mare măsură, masacrul este descris în presa occidentală drept încă un exemplu al brutalității comuniste: așa cum își eliminase Mao oponenții, în timpul Revoluției culturale, la fel și Deng, „Măcelarul din Beijing", își strivise acum criticii, sub privirea atentă dintr-un portret gigantic al lui Mao. Un titlu din cotidianul *Wall Street Journal* pretindea că „Acțiunile drastice ale Chinei amenință pierderea celor zece ani de reformă", de parcă Deng ar fi fost inamicul acelor reforme, și nu apărătorul lor cel mai înfocat, hotărât să le ducă mai departe, la o dimensiune care nu mai fusese încercată până atunci.[49]

La cinci zile după sângeroasa reprimare, Deng se adresează națiunii chineze pentru a-i explica foarte clar că ceea ce apăra el de fapt nu era comunismul, ci capitalismul. După ce-i denigrează pe protestatari, numindu-i „drojdii ale societății", președintele Chinei reafirmă hotărârea Partidului Comunist Chinez de a continua experimentul economic al terapiei șocului. „Într-un singur cuvânt, acesta a fost un test pe care l-am trecut", a spus Deng, adăugând: „Poate că acest lucru rău care s-a petrecut ne va permite să mergem mai departe cu reforma și cu politicile porților deschise într-un ritm mult mai stabil, mai bun, chiar mai rapid... Nu am greșit. Nu este nimic rău cu cele patru principii cardinale [ale reformei economice]. Dacă lipsește ceva este doar că aceste principii nu au fost implementate cu mai multă fermitate."* [50]

Orville Schell, un erudit în afacerile Chinei și jurnalist de profesie, face un rezumat al alegerii lui Deng Xiaoping: „După masacrul din 1989, el practic afirmă că nu vom opri reforma economică; vom opri, de fapt, reforma politică."[51]

Pentru Deng, dar și pentru restul Politburo-ului PCC, posibilitățile pe care le oferea economia de piață erau acum nelimitate. Așa cum teroarea dezlănțuită de Pinochet a curățat străzile pentru implementarea schimbării revoluționare, la fel și Tiananmenul a deschis calea către o transformare radicală, eliberată de teama unui protest popular. Dacă viața devenea mai grea pentru țărani și muncitori, atunci aceștia fie trebuiau să accepte situația liniștiți, fie să sufere furia armatei și a securității. În acest climat în care publicul se afla într-o stare de teroare, Deng pune în aplicare cele mai radicale reforme de până atunci.

Înainte de Tiananmen, el fusese nevoit să îndulcească întrucâtva o parte dintre cele mai dureroase măsuri întreprinse; la trei luni după masacru, le reintroduce, implementând totodată o serie de alte recomandări făcute de Friedman, printre care liberalizarea prețurilor. Pentru Wang Hui există un motiv evident pentru care „reformele pieței libere, ce nu putuseră fi implementate la sfârșitul anilor '80, sunt definitivate în mediul creat după 1989"; motivul, scrie el, a fost că „violența din 1989 ajută la controlarea revoltei sociale generate de acest proces, ceea ce duce la definitivarea noului sistem de

---

* Deng a avut și câțiva apărători importanți. După masacru, Henry Kissinger scrie un editorial în care afirmă că partidul nu a avut nicio altă alternativă. „Niciun guvern din lume nu ar fi tolerat ca principala piață din capitala țării să fie ocupată vreme de opt săptămâni, de către zeci de mii de demonstranți... Reprimarea a fost așadar inevitabilă."

preţuri."[52] Cu alte cuvinte, şocul cauzat de acest masacru face posibilă terapia şocului.

În cei trei ani care urmează acestei băi de sânge, China devine un teren propice investiţiilor străine, prin crearea unor zone speciale destinate producţiei pentru export pe întreg cuprinsul ţării. Atunci când anunţă noile măsuri, Deng reaminteşte tuturor că „dacă va fi necesar, vor fi adoptate toate măsurile care ne stau la dispoziţie pentru eliminarea oricăror tulburări, la primul semn al apariţiei lor. Ar putea fi introduse legea marţială sau chiar măsuri şi mai severe decât starea de urgenţă."* [83]

Tot acest val de reforme transformă China în atelierul de manufactură al lumii, sediul preferat al tuturor multinaţionalelor care contractează fabrici pentru producţie. Nicio ţară din lume nu oferea condiţii mai profitabile decât China: taxe şi tarife reduse, oficiali coruptibili şi, cel mai important, forţă de muncă la discreţie, cu pretenţii salariale mici, care nu va îndrăzni ani de zile să rişte să ceară salarii mai mari sau condiţii de muncă decente de frica represaliilor violente ale autorităţilor.

Pentru investitorii străini, ca şi pentru membrii Partidului Comunist aflaţi în situaţia descrisă, toţi participanţii aveau de câştigat.[iii] Potrivit unui studiu efectuat în 2006, 90% din miliardarii Chinei (calculaţi în yuani chinezeşti) sunt copiii oficialilor PCC. În jur de 2.900 de astfel de „lăstare" ale Partidului Comunist Chinez — cunoscuţi sub numele de „prinţişori" — controlează 260 de miliarde de dolari.[54] Este o oglindă fidelă a statului corporatist din Chile: un gen de uşă batantă între elitele politice şi cele corporatiste, care îşi combină puterea pentru eliminarea muncitorimii ca forţă politică organizată. Astăzi, această acţiune în tandem poate fi văzută în ajutorul pe care companiile mediatice şi de tehnologie a informaţiei îl oferă statului chinez în vederea spionării propriilor cetăţeni, precum şi a împiedicării studenţilor (dar nu numai[iv]) de a accesa pe net, prin intermediul motoarelor de căutare, informaţii despre „masacrul din Piaţa Tiananmen" sau „democraţie". „Crearea societăţii contemporane de piaţă liberă nu a fost rezultatul unei secvenţe de evenimente spontane — scrie Wang Hui — ci, mai degrabă, al interferenţei statului şi al violenţei."[55]

Unul dintre adevărurile pe care le-a dezvăluit Tiananmenul a fost asemănarea izbitoare dintre tacticile comunismului autoritar şi cele ale capitalismului Şcolii de la Chicago, care împărtăşesc disponibilitatea de a-şi face

---

* Aşa cum nota antropologul David Harvey, de la Universitatea din New York, abia după Tiananmen, când Deng pleacă în faimosul să „periplu prin sudul Chinei", „întreaga forţă a aparatul central de guvernare este pus în slujba deschiderii ţării în vederea comerţului exterior şi al investiţiilor directe străine".

[iii] În orig. *win-win arrangement*, o strategie cooperativă destinată rezolvării conflictelor, actuale sau potenţiale, aplicabilă în dinamica grupurilor; în teoria jocurilor, în matematică, poartă denumirea de „sumă non-zero". (*n.t.*)

[iv] Potrivit unei ştiri BBC, în ultima vreme a crescut spectaculos numărul arestărilor printre persoanele care deţin bloguri, în scopul folosirii lor ca instrumente de critică a politicilor din ţări precum China, Egipt sau Iran, vezi http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/technology/7456357.stm (*n.t.*)

dispăruți oponenții și de a crea *tabula rasa* peste tot ceea ce înseamnă opoziție, manifestând totodată o disponibilitate extremă de a relua totul de la zero.

În ciuda faptului că masacrul se petrece la doar câteva luni după ce Friedman îi încurajase pe oficialii chinezi să continue politicile nepopulare ale pieței libere, acesta nu este niciodată confruntat cu „o avalanșă de proteste că am fost dispus să consiliez un guvern atât de hain". Ca de obicei, el nu vedea niciun fel de legătură între sfatul oferit și violența necesară implementării acestuia. În vreme ce condamna reprimarea guvernului chinez, Friedman nu contenea să ofere China drept exemplu al „eficienței mecanismelor pieței libere pentru promovarea prosperității și a libertății".[56]

Printr-o stranie coincidență, masacrul din Piața Tiananmen are loc în aceeași zi în care Solidaritatea câștigă alegerile din Polonia: 4 iunie 1989. Într-un fel, ambele situații reprezintă cazuri diametral opuse ale aceleiași doctrine a șocului. Ambele țări fuseseră nevoite să exploateze șocul și teama pentru a-și putea avansa programele care vizau transformarea economică a țării către economia de piață. În China, unde statul nu poartă mănuși pentru a-și teroriza, tortura și asasina populația, rezultatul a fost, privit din perspectiva pieței, un succes de răsunet. În Polonia, în schimb, acolo unde singurul șoc este cel provocat de criza economică și de viteza schimbării politice — fără ca acestea să fie însoțite de violență fățișă — efectele șocului sunt difuze, în vreme ce rezultatele obținute sunt mult mai ambigue.

În Polonia este posibil ca terapia șocului să fi fost impusă după desfășurarea alegerilor, dar ea batjocorește întregul proces democratic, pentru că neagă dorința majorității covârșitoare a electoratului care votase în favoarea Solidarității. Chiar și în 1992, 60% din polonezi se opuneau încă privatizării industriei grele. Apărându-și inițiativele nepopulare, Sachs pretindea că nu avusese de ales, asemănându-și rolul cu cel al unui chirurg în camera de urgență. „Când cineva este adus la urgență pentru că a suferit un șoc cardiac, nu poți decât să îi desfaci sternul, fără să te mai îngrijorezi de cicatricele pe care i le lași", afirma el. „Este important să îi faci inima să bată din nou. Desigur, procedura este brutală și sângeroasă. Dar nu ai nicio alternativă."[57]

Odată ce polonezii se trezesc din „anestezie", încep să pună întrebări atât despre doctor, cât și despre tratamentul administrat. Terapia șocului din Polonia nu cauzează doar „dislocări temporare", așa cum prezisese Sachs. Se produce aici o adevărată depresiune economică: o scădere cu 30% a producției industriale în primii doi ani de la introducerea rundei inițiale de reforme. Reducerea subvențiilor și invadarea pieței cu importuri ieftine duc la creșterea exponențială a șomajului, care, în 1993, atinge în unele zone cota de 25%, o schimbare dramatică pentru o țară în care, în timpul comunismului, în ciuda abuzurilor sistemului și a lipsei aferente de mărfuri, nu existase șomaj. Chiar și atunci când economia reîncepe să crească, problema șomajului rămâne cronică. Potrivit celor mai recente date oferite de Banca Mondială, Polonia are o rată de șomaj de 20%, cea mai ridicată din întreaga Uniune Europeană. Pentru cei aflați sub vârsta de douăzeci și patru de ani, situația este incomparabil mai dificilă: în 2006, 40% erau șomeri, o rată dublă față de cea înregistrată în UE. Cea mai dramatică statistică aparține numărului celor săraci: în 1989, 15% dintre

polonezi trăiau sub nivelul de sărăcie; în 2003, 59% dintre ei se aflau în această stare.[58] Terapia şocului, care erodează protecţia locurilor de muncă şi face viaţa de zi cu zi cu mult mai scumpă decât până atunci, nu constituia drumul pe care Polonia urma să devină una dintre ţările „normale" ale Europei (cu un cod al muncii care să garanteze siguranţa muncitorilor şi cu un grad înalt de protecţie socială), ci unul către crearea unor disparităţi flagrante, aşa cum erau cele înregistrate în toate ţările în care s-a produs triumful contrarevoluţiei, din Chile, până în China.

Faptul că tocmai Solidaritatea, un partid al clasei muncitoare, coordonează acest proces care duce la crearea unei clase sociale defavorizate, permanente, reprezenta o dublă trădare, care alimenta furia şi cinismul profund al populaţiei, vizibil chiar şi în prezent. Adesea, liderii Solidarităţii minimalizează semnificaţia rădăcinilor socialiste ale partidului, ajungând ca Walesa să pretindă că încă din 1980 ştia că „va trebui să construiască capitalismul". Karol Modzelewski, un intelectual, militant al Solidarităţii, care a stat în închisorile comuniste opt ani şi jumătate, ripostează furios: „Nu aş fi fost închis nici o săptămână, şi nici o lună, darămite opt ani şi jumătate pentru capitalism!"[59]

În primul an şi jumătate al guvernării Solidarităţii, muncitorii şi-au crezut eroii atunci când le spuneau că situaţia grea prin care treceau era temporară, o oprire necesară pe drumul pe care Polonia urma să intre în Europa modernă. Chiar şi atunci când se confruntă cu un şomaj în continuă creştere, oamenii organizează doar câteva greve de complezenţă, aşteptând răbdători ca terapia să îşi facă efectul scontat. Numai că însănătoşirea economică întârzie să se facă simţită, cel puţin în forma creării unor noi locuri de muncă, iar membrii Solidarităţii nu ştiu ce să mai facă: Cum era oare posibil ca propria lor mişcare să le ofere un standard de viaţă mai rău decât cel din vremea comunismului? „[Solidaritatea] m-a apărat în 1980, după ce am organizat un comitet sindical", afirma un lucrător din construcţii. „Când am cerut acum ajutor, mi-au spus că trebuie să sufăr pentru binele reformei."[60]

Cam la optsprezece luni de la începutul perioadei „politicilor extraordinare" în Polonia, cei aflaţi la temelia Solidarităţii se satură şi cer să i se pună capăt acestui experiment. Nemulţumirea profundă se reflecta în numeroasele greve. Astfel, în 1990, pe vremea când muncitorii dădeau Solidarităţii un credit nelimitat, fuseseră înregistrate doar 250 de greve; doi ani mai târziu, numărul protestelor muncitoreşti crescuse la peste 6.000.[61] Confruntându-se cu această presiune venită de la baza societăţii, guvernul este nevoit să încetinească ritmul ambiţios al privatizării. Până la sfârşitul anului 1993 — când sunt organizate aproape 7.500 de greve —, 62% din totalul industriei poloneze se afla încă în proprietatea statului[62].

Faptul că muncitorii polonezi reuşesc să oprească privatizarea masivă a economiei lor înseamnă că, în ciuda dificultăţilor cauzate populaţiei de procesul de reformă, ei reuşesc să evite o situaţie cu mult mai dificilă. Este indubitabil faptul că valul de greve salvează sute de mii de locuri de muncă ce ar fi fost pierdute dacă s-ar fi permis închiderea firmelor presupuse ineficiente sau dacă le-ar fi fost redusă semnificativ forţa de muncă şi ar fi fost vândute sectorului privat. Un lucru interesant îl constituie faptul că economia poloneză începe să crească rapid în această perioadă, dovedind astfel, potrivit

afirmațiilor făcute de Tadeusz Kowalik — un economist de prestigiu, fost membru al sindicatului Solidaritatea —, că toți cei care erau grăbiți să catalogheze firmele de stat drept ineficiente și arhaice, „în mod evident greșeau".

Dincolo de intrarea în grevă, muncitorii polonezi descoperă o altă modalitate de a-și exprima dezaprobarea și furia față de aliații lor de odinioară: folosind mijloacele democratice pentru care se luptaseră, ei pedepsesc în mod decisiv partidul și pe fostul lor lider, Lech Walesa, la alegerile generale. Cea mai dramatică înfrângere se înregistrează pe 19 septembrie 1993, când o coaliție de stânga — incluzându-i și pe foștii comuniști, care își schimbă numele în Alianța Democratică de Stânga —, câștigă 66% din numărul locurilor din Parlament. Solidaritatea era acum dezbinată într-o serie de facțiuni beligerante. Facțiunea sindicalistă câștigă mai puțin de 5%, pierzându-și astfel statutul de partid parlamentar, în vreme ce un partid nou, condus de prim-ministrul Mazowiecki, obține doar 10,6% din voturi, o respingere hotărâtă a practicilor terapiei de șoc.

Și totuși, un lucru ciudat în anii care urmează, pe când zeci de țări se chinuiau să își reformeze economiile, îl constituie faptul că toate detaliile inoportune — grevele, înfrângerile electorale sau schimbările de politici — sunt date uitării. Mai mult, Polonia este folosită ca model, o dovadă că transformările radicale către piața liberă pot fi efectuate democratic și pașnic.

Așa cum este cazul cu o sumedenie de povești despre țările în tranziție, aceasta îndeplinea cu precădere caracteristicile unui mit. Numai că era o alternativă mai bună decât adevărul. În Polonia, democrația este folosită ca o armă împotriva „pieței libere", atât pe străzi, cât și în procesul electoral. În schimb, în China, acolo unde există tendința de a fi creat un gen de capitalism liber de orice restricții și control[v], care nu ezită să treacă cu tăvălugul peste manifestațiile democratice din Piața Tiananmen, șocul și teroarea au darul să dezlănțuie una dintre cele mai prospere și mai profitabile perioade din istoria modernă. Încă un miracol s-a născut dintr-un masacru.

NOTE

[1] Leszek Balcerowicz, „Losing Milton Friedman. A Revolutionary Muse of Liberty", *Daily Star* (Beirut), 22 noiembrie 2006.

[2] Michael Freedman, „The Radical", *Forbes*, 13 februarie 2006.

[3] Joseph Fewsmith, *China Since Tiananmen: The Politics of Transition* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 35.

[4] Embrionul Solidarității l-a constituit un sindicat semiindependent, numit Sindicatele Libere ale Litoralului, format în 1978. Acesta a fost grupul care a organizat grevele ce aveau să ducă, în ultimă instanță, la crearea Solidarității.

[5] Thomas A. Sancton, „He Dared to Hope", *Time*, 4 ianuarie 1982.

[6] *Ibid.*

[7] „Solidarity's Programme Adopted by the First National Congress", in Peter Raina, *Poland 1981: Towards Social Renewal* (Londra: George Allen & Unwin, 1985), 326-80.

[8] Sancton, „He Dared to Hope."

---

[v] În orig. *free-wheeling* (*n.t.*)

[9] Egil Aarvik, „The Nobel Peace Prize 1983 Presentation Speech", Oslo, Norvegia, 10 decembrie 1983, www.nobelprize.org.

[10] Lawrence Weschler, „A Grand Experiment", *The New Yorker*, 13 noiembrie 1989.

[11] Jeffrey D. Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time* (New York: Penguin, 2005), 120; Magdalena Wyganowska, „Transformation of the Polish Agricultural Sector and the Role of the Donor Community", Misiunea USAID în Polonia, septembrie 1998, www.usaid.gov.

[12] James Risen, „Cowboy of Poland's Economy", *Los Angeles Times*, 9 februarie 1990.

[13] Sachs, *The End of Poverty*, 111.

[14] Weschler, „A Grand Experiment."

[15] Sachs, *The End of Poverty*, 114.

[16] *Ibid*.; Weschler, „A Grand Experiment."

[17] Interviu cu Jeffrey Sachs realizat pe 15 iunie 2000 pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[18] Przemyslaw Wielgosz, „25 Years of Solidarity", prelegere nepublicată, august 2005. Prin amabilitatea autorului.

[19] Sachs, *The End of Poverty*, 117. FOOTNOTE: Randy Boyagoda, „Europe's Original Sin", *The Walrus*, februarie 2007, www.walrusmagazine.com.

[20] Weschler, „A Grand Experiment"; Interview cu Gonzalo Sánchez de Lozada realizat pe 20 martie 2001 pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[21] Weschler, „A Grand Experiment".

[22] Balcerowicz, „Losing Milton Friedman".

[23] „Walesa: U.S. Has Stake in Poland's Success", United Press International, 25 august 1989.

[24] Citatul provine de la Zofia Kuratowska, „Cel mai eminent expert al Solidarității în problema serviciilor de sănătate este acum un legislator de seamă." Weschler, „A Grand Experiment".

[25] John Tagliabue, „Poles Approve Solidarity-Led Cabinet", *New York Times*, 13 septembrie 1989.

[26] Weschler, „A Grand Experiment"; „Mazowiecki Taken I11 in Parliament", *The Guardian* (Londra), 17 septembrie 1989.

[27] Anne Applebaum, „Exhausted Polish PM's Cabinet Is Acclaimed", *The Independent* (Londra), 13 septembrie 1989.

[28] Weschler, „A Grand Experiment".

[29] *Ibid*.

[30] Leszek Balcerowicz, „Poland", în *The Political Economy of Policy Reform*, coord. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994), 177.

[31] *Ibid*., 176-77.

[32] *Ibid*., 163.

[33] Thomas Carothers, „The End of the Transition Paradigm", *Journal of Democracy* 13, nr. 1 (ianuarie 2002): 6-7.

[34] George J. Church, „The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev", *Time*, 4 ianuarie 1988.

[35] Francis Fukuyama, „The End of History?" *The National Interest*, vara 1989. Notă de subsol: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992).

[36] Milton Friedman şi Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 603.

[37] Fukuyama, „The End of History?"

[39] *Ibid*.

[39] Friedman şi Friedman, *Two Lucky People*, 520-22.

[40] *Ibid.*, 558; Milton Friedman, „If Only the United States Were as Free as Hong Kong", *Wall Street Journal*, 8 iulie 1997.

[41] Maurice Meisner, *The Deng Xiaoping Era: An Inquiry into the Fate of Chinese Socialism, 1978–1994* (New York: Hill and Wang, 1996), 455; „Deng's June 9 Speech: 'We Face a Rebellious Clique' and 'Dregs of Society'", *New York Times*, 30 iunie 1989

[42] Friedman fusese invitat în China în diferite ipostaze — în calitate de participant la conferință, de conferențiar universitar — dar, în autobiografia sa, el le caracterizează drept vizite de stat: „Am fost de cele mai multe ori invitatul unor entități guvernamentale", scrie Friedman. Friedman și Friedman, *Two Lucky People*, 601.

[43] *Ibid.*, 517, 537, 609. Accentuat în original.

[44] *Ibid.*, 601-602.

[45] Wang Hui, *China's New Order: Society, Politics, and Economy in Transition* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), 45, 54.

[46] *Ibid.*, 54.

[47] *Ibid.*, 57.

[48] Meisner, *The Deng Xiaoping Era*, 463-65.

[49] „China's Harsh Actions Threaten to Set Back 10-Year Reform Drive", *Wall Street Journal*, 5 iunie 1989.

[50] „Deng's June 9 Speech: 'We Face a Rebellious Clique' and 'Dregs of Society.'" Notă de subsol: Henry Kissinger, „The Caricature of Deng as a Tyrant Is Unfair", *Washington Post*, 1 august 1989.

[51] Interviu cu Orville Schell, realizat pe data de 13 decembrie 2005, pentru episodul realizat de PBS, „The Tank Man"; întreaga stenogramă a interviului este disponibilă la www.pbs.org.

[52] Wang, *China's New Order*, 65-66.

[53] V. Meisner, *The Deng Xiaoping Era*, 482. Notă de subsol: David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 135.

[54] Mo Ming, „90 Percent of China's Billionaires Are Children of Senior Officials", *China Digital Times*, 2 noiembrie 2006, www.chinadigitaltimes.net.

[55] Human Rights Watch, „Race to the Bottom: Corporate Complicity in Chinese Internet Censorship", *Human Rights Watch* 18, nr. 8 (c) (august 2006): 28,43; Wang, *China's New Order*, 65

[56] Friedman și Friedman, *Two Lucky People*, 516.

[57] Jaroslaw Urbanski, „Workers in Poland After 1989", Workers Initiative Poland, paspartoo .w.interia.pl; Weschler, „A Grand Experiment".

[58] Mark Kramer, „Polish Workers and the Post-Communist Transition, 1989-93", *Europe-Asia Studies*, iunie 1995; Banca Mondială, Indicatori ai Dezvoltării Mondiale 2006, www.worldbank.org; Andrew Curry, „The Case against Poland's New President", *New Republic*, 17 noiembrie 2005; Wielgosz, „25 Years of Solidarity".

[59] Wielgosz, „25 Years of Solidarity".

[60] David Ost, *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005), 62.

[61] Anuar statistic (Varșovia: Polish Main Statistical Office, 1997), 139.

[62] Kramer, „Polish Workers and the Post-Communist Transition, 1989-93".

DEMOCRAȚIA NĂSCUTĂ ÎN LANȚURI
LIBERTATEA ÎNGUSTĂ DIN AFRICA DE SUD

„Reconcilierea înseamnă că toți cei care s-au aflat pe partea inferioară a istoriei trebuie să înțeleagă că există o diferență calitativă între reprimare și libertate. Iar pentru acești oameni, libertatea înseamnă să beneficiezi de apă potabilă, electricitate prin apăsarea unui buton; să trăiești într-o casă decentă și să ai o slujbă bună, să îți poți trimite copiii la școală și să beneficiezi de servicii de sănătate accesibile. De fapt, ceea ce vreau să spun este la ce bun să fi parcurs această tranziție dacă calitatea vieții acestor oameni nu crește? În acest caz, votul este inutil".

— Arhiepiscopul Desmond Tutu, președintele Comisiei pentru Adevăr și Reconciliere din Africa de Sud, 2001[1]

Înainte să transfere puterea, Partidul Național vrea să o emasculeze. Acest partid încearcă să negocieze un fel de troc, prin care renunță la dreptul de a conduce țara, în schimbul dreptului de a-i bloca pe negri să o conducă așa cum își doresc.

— Allister Sparks, jurnalist sud-african[2]

În ianuarie 1990, Nelson Mandela, în vârstă de șaptezeci și unu de ani, lua loc în celula sa pentru a le scrie o notă susținătorilor săi aflați dincolo de zidurile închisorii. Scopul acestei note era de a stabili dacă cei douăzeci și șapte de ani petrecuți în spatele gratiilor, în mare parte pe insula Robben, aflată în largul coastelor Cape Town-ului, îi slăbiseră în vreun fel hotărârea de a transforma economic Africa de Sud din perioada regimului de apartheid. Această notă, constând în doar două propoziții, elimina orice dubiu: „Naționalizarea minelor, băncilor și a industriilor monopoliste este politica Congresului Național African (ANC), iar schimbarea sau modificarea în vreun fel a perspectivei noastre în acest domeniu constituie un lucru de neconceput. Împuternicirea economică a negrilor este un țel pe care îl susținem și îl încurajăm, chiar dacă situația în care ne aflăm face inevitabil controlul statului în anumite sectoare ale economiei."[3]

După cum avea să devină clar în scurt timp, istoria nu se sfârșise încă, în ciuda profețiilor lui Fukuyama. În Africa de Sud, cea mai mare economie de pe continentul african, părea că unii oameni încă mai credeau că libertatea însemna dreptul de a revendica și redistribui avuțiile luate cu japca de asupritor.

Această convingere a constituit fundamentul politicilor ANC timp de treizeci şi cinci de ani, mai precis, din momentul în care a fost exprimată în declaraţia principiilor sale fundamentale, *Carta libertăţii*. Povestea schiţării *Cartei* este, în mod justificat, subiect de folclor în Africa de Sud. Procesul debutează în 1955, când partidul trimite 50.000 de voluntari în districtele preorăşeneşti[i] şi în cele rurale. Sarcina acestor voluntari era să culeagă „cererile populaţiei pentru perioada de libertate", mai exact, viziunea populară asupra unei lumi post-apartheid, în care toţi sud-africanii urmau să se bucure de aceleaşi drepturi. Solicitările oamenilor erau apoi transcrise pe bucăţele de hârtie: „Pământul să fie împărţit tuturor celor care nu au terenuri în proprietate", „să existe salarii din care să se poată trăi şi un program mai scurt de lucru", „educaţie gratuită şi obligatorie, indiferent de culoare, rasă sau naţionalitate", „dreptul de a-şi stabili reşedinţa oriunde şi libertate de mişcare" şi multe altele.[4] Când toate solicitările sunt returnate, liderii ANC le sintetizează într-un document final, adoptat oficial pe data de 26 iunie 1955, în cadrul Congresului Popular de la Kliptown, o „zonă-tampon", construită lângă Johannesburg, în scopul stăvilirii maselor populaţiei din Soweto, care i-ar fi aglomerat pe rezidenţii albi ai oraşului. În jur de 3000 de delegaţi — negri, indieni, populaţie „de culoare" şi câţiva albi — se reunesc într-un câmp pustiu pentru a supune la vot conţinutul acestui document final. Conform amintirilor lui Nelson Mandela cu privire la evenimentul istoric al reuniunii de la Kliptown, „Carta era citită cu voce tare, secţiune după secţiune, în limba engleză, sesotho şi în limba xhosa. După fiecare secţiune, mulţimea aclama: *Afrika! Mayibuye!*"[5] Prima dintre aceste cereri solicita provocator: „Să guverneze poporul!"

La mijlocul anilor '50, împlinirea acestui vis era la zeci de ani depărtare. În cea de-a doua zi a Congresului, adunarea este atacată cu violenţă de poliţia care pretinde că delegaţii plănuiau un act de trădare.

Vreme de trei decenii, guvernul sud-african, dominat de albi de origine afrikaaner şi britanică, scot în afara legii Congresul Naţional African şi alte formaţiuni politice care urmăreau să pună capăt politicii de apartheid. De-a lungul acestei perioade de represiune intensă, *Carta libertăţii* continuă să se răspândească — samizdat, circulată din mână în mână printre membrii revoluţionari ai mişcării, aflaţi în ilegalitate, iar puterea ei de a inspira speranţă şi rezistenţă nu se diminuează. În anii '80, lupta este preluată de o nouă generaţie de tineri militanţi, provenind din districtele suburbane. Sătui să aştepte răbdători şi să se poarte frumos, şi fiind pregătiţi să facă tot ce era necesar în vederea răsturnării dominaţiei albilor, tinerii radicali îşi îngrozesc părinţii cu tenacitatea lor. Ei ocupă străzile, scandând lozinci de genul: „Nici gloanţele şi nici gazele lacrimogene nu ne vor opri". Înfruntă masacru după masacru, îşi îngroapă prietenii şi continuă să revină pe străzi cântând. Când aceşti militanţi erau întrebaţi care era lucrul căruia i se împotriveau, ei răspundeau:

---

[i] În orig. *township*, termenul desemnează în Africa de Sud o zonă preorăşenească rezervată populaţiei de culoare, indienilor şi negrilor. (*n.t.*)

„apartheidul" sau „rasismul"; când erau întrebați care era lucrul pentru care luptau, răspunsul era: „libertate" sau, de cele mai multe ori, *Carta libertății.*

În această cartă este consfințit dreptul la muncă, la o locuință adecvată, la libertatea gândirii și, cea mai radicală dintre toate revendicările, la o parte din avuțiile celei mai bogate țări de pe întregul continent african, printre resursele căreia se numără și cele mai mari mine de aur din lume. „Avuția noastră națională, patrimoniu al tuturor sud-africanilor, va fi restituită întregului popor; bogățiile minerale ale pământului, băncile și industriile monopoliste vor fi transferate în proprietatea întregului popor; toate celelalte ramuri industriale și comerciale vor fi controlate pentru a contribui la bunăstarea poporului", se mai menționează în *Cartă.*[6]

La vremea proiectării sale, *Carta* a fost considerată de unii dintre participanții la mișcarea de eliberare ca fiind categoric de centru, în vreme ce alții au considerat-o prea slabă. Pan-africaniștii le reproșează celor din ANC că au oferit prea multe concesii coloniștilor albi (pentru ce ar fi trebuit Africa de Sud să aparțină „tuturor, negri și albi"?, întrebau ei; proclamația ar fi trebuit să ceară, așa cum o făcuse naționalistul negru jamaican, Marcus Garvey, ca „Africa să aparțină africanilor"). Marxiștii inveterați tratau sumar astfel de revendicări, considerându-le „mic burgheze": împărțirea pământului între toți membri societății era împotriva spiritului revoluționar, deoarece Lenin spusese că proprietatea privată în sine trebuia abolită.

Ceea ce era considerat de la sine înțeles de către toate facțiunile mișcării de eliberare era că apartheidul nu reprezenta doar un sistem care reglementa cine putea vota și beneficia de libertate de mișcare. Apartheidul însemna în același timp un sistem *economic*, care folosea rasismul în scopul impunerii unui aranjament deosebit de profitabil: o mică elită, albă, reușise să acumuleze profituri enorme din minele, fermele și fabricile Africii de Sud, beneficiind de pe urma faptului că majorității populației negre nu îi era permis să dețină pământ în proprietate, fiind obligată să își vândă forța de muncă pentru mult mai puțin decât valora în realitate, suferind bătăi și încarcerări în cazul în care ar fi îndrăznit să se revolte. În mine, albii erau plătiți de zece ori mai mult decât negrii și, la fel ca în America Latină, marii industriași lucrau în strânsă colaborare cu armata pentru a-i face dispăruți pe muncitorii-problemă.[7]

Fundamentul consensului dintre facțiunile mișcării pentru eliberare, exprimat în *Carta libertății*, afirma că libertatea nu va fi obținută odată cu preluarea controlului în stat de către populația neagră, ci doar atunci când toate bogățiile țării vor fi naționalizate și redistribuite întregului popor. Africa de Sud trebuia să înceteze să mai fie o țară cu un standard de viață californian pentru minoritatea ei albă și unul congolez pentru majoritatea negrilor, așa cum era descrisă pe vremea apartheidului; libertatea însemna găsirea unei căi de mijloc.

Acesta era dezideratul pe care Mandela îl confirma prin nota scrisă în închisoare, formată din două propoziții: el încă mai credea că, în ultimă instanță, nu putea exista libertate fără redistribuire. Cu atât de multe țări aflate „în tranziție", această declarație avea implicații de-a dreptul covârșitoare. Dacă Mandela și ANC-ul ar fi preluat puterea naționalizând băncile și minele, s-ar fi creat un precedent care i-ar fi împiedicat pe economiștii Școlii de la Chicago să desconsidere astfel de inițiative pe motiv că reprezintă relicve ale trecutului

şi să insiste să afirme că numai pieţele libere şi bursele de mărfuri şi capital autonome puteau redresa inegalităţile flagrante.

Pe 11 februarie 1990, la două săptămâni după ce scrie această notă, Mandela este eliberat din închisoare, ca un sfânt încarnat din neantul închisorii. Toate aglomerările suburbane sud-africane explodează de bucurie la auzul veştii care le reîntăreşte convingerea că nimic nu mai poate opri acum mişcarea pentru eliberare. Spre deosebire de mişcarea din Europa de Est, cea din Africa de Sud nu era înfrântă, ci, dimpotrivă, în plin avânt. În ceea ce-l priveşte pe Mandela, acesta suferea atât de mult din cauza şocului cultural de proporţii, încât confundă microfonul unei camere de luat vederi cu „o armă nou inventată cât am fost în închisoare".[8]

Lumea arăta cu siguranţă altfel decât atunci când intrase în închisoare. Când Mandela a fost arestat în 1962, un val de naţionalism, tipic pentru Lumea a Treia, mătura continentul african; acum, acesta se confrunta cu ravagiile războiului. Cât stătuse în închisoare, focul revoluţiilor socialiste se stinsese: Che Guevara fusese ucis în 1967, în Bolivia; Salvador Allende îşi pierduse viaţa în puciul militar din 1973; eroul luptei de eliberare din Mozambic, Samora Machel, îşi pierduse şi el viaţa într-un misterios accident de avion, în 1986. La sfârşitul anilor '80 şi începutul anilor '90 avuseseră loc căderea Zidului Berlinului, reprimarea din Piaţa Tiananmen şi colapsul comunismului. Tot acest val de schimbări îi oferea lui Mandela prea puţine oportunităţi de a se pune la curent cu situaţia geopolitică: imediat după eliberare este nevoit să îşi conducă poporul către libertate şi să încerce să evite izbucnirea unui război civil, precum şi să îşi salveze ţara de la un colaps economic, ambele constituind posibilităţi distincte.

Dacă ar fi existat o a treia cale între comunism şi capitalism — care să permită, concomitent, democratizarea ţării şi redistribuirea bogăţiilor sale —, atunci Africa de Sud, condusă de ANC, se afla în poziţia ideală să transforme un vis în realitate. Acest lucru era favorizat nu doar de izvorul nesecat de admiraţie şi sprijin pentru Mandela, ci şi de modul particular în care lupta pentru eradicarea apartheidului fusese configurată în perioada precedentă. În anii '80, această luptă devenise o adevărată mişcare globală, iar în afara graniţelor Africii de Sud, arma folosită de activişti cu maximă eficienţă era cea a boicotului corporaţiilor: atât al celor care comercializau produse sud-africane, cât şi al celor care făceau afaceri cu guvernul acestui stat al apartheidului. Ţelul acestei strategii de boicotare viza aplicarea unei presiuni suficient de mari asupra sectorului corporatist ca să-l determine să întreprindă activităţi de lobby pe lângă intransigentul guvern sud-african pentru a pune capăt apartheidului. În plus, campania avea şi o importantă componentă morală: mulţi consumatori credeau cu fermitate că toate companiile care beneficiau de pe urma rasismului meritau cu prisosinţă să sufere financiar.

Tocmai această atitudine a fost cea care a oferit ANC-ului oportunitatea unică de a respinge ortodoxia economiei de piaţă. De vreme ce exista consensul că toate corporaţiile erau parţial vinovate pentru crimele apartheidului, aceasta reprezenta platforma de la a cărei înălţime morală Mandela putea explica motivul pentru care anumite sectoare cheie ale economiei trebuie naţionalizate, aşa cum se cerea în *Carta libertăţii*. El ar fi putut folosi exact acelaşi

argument pentru a explica și faptul că datoria acumulată sub regimul de apartheid constituia o povară la fel de ilegitimă pentru orice guvern nou, care venea la putere în urma unor alegeri democratice. Desigur, valuri de indignare ar fi curs din partea FMI-ului, a Trezoreriei Statelor Unite și Uniunii Europene pentru un astfel de comportament nedisciplinat, dar, dat fiind că Mandela reprezenta echivalentul unui sfânt în viață, ar fi avut și o enormă susținere populară pentru întreprinderea acestei măsuri.

Nu vom ști niciodată care dintre aceste forțe s-ar fi dovedit mai puternică în ultimă instanță. În intervalul cuprins între scrierea notei din închisoare și victoria covârșitoare repurtată de ANC la alegerile din 1994, în urma cărora este ales președinte, se petrece un lucru care convinge conducerea partidului că nu poate folosi prestigiul popular pentru naționalizarea și redistribuirea bogățiilor furate ale țării. Astfel că, în loc să aleagă mijlocul drumului dintre California și Congo, ANC-ul adoptă o serie de politici care fac ca inegalitatea și criminalitatea să crească exponențial, ajungând acum la un nivel apropiat celui din Beverly Hills și Bagdad. Astăzi, țara reprezintă o moștenire vie a sechelelor produse în urma strangulării reformelor economice din cauza transformărilor politice. Din punct de vedere politic, oamenii au dreptul la vot, la libertăți civile și la guvernare majoritară. Cu toate acestea, din punct de vedere economic, Africa de Sud a depășit Brazilia, fiind cea mai inegală societate din lume.

Am vizitat Africa de Sud în 2005, pentru a încerca să înțeleg ce se întâmplase în această tranziției, în acel interval decisiv, 1990-1994, care să-l determine pe Mandela să aleagă o cale pe care o descrisese anterior „de neconceput".

ANC-ul a intrat în negocieri cu Partidul Național, aflat la guvernare, hotărât să evite coșmarul prin care trecuse în 1975 țara vecină, Mozambic, atunci când mișcarea națională de independență pusese capăt colonialismului portughez. Trântind nervoși ușa în urma lor, portughezii se răzbună turnând ciment în puțurile lifturilor, distrugând tractoarele și jefuind țara de toate bunurile mobile. Spre lauda sa, ANC-ul reușește să negocieze un transfer de putere relativ pașnic. Cu toate acestea, eforturile sale nu sunt suficiente să îi determine pe guvernanții din perioada apartheidului să nu lase un dezastru în urma lor. Spre deosebire de vecinii lor din Mozambic, Partidul Național nu toarnă ciment în puțurile lifturilor, sabotajul lor fiind cu mult mai subtil, dar la fel de paralizant, aflat în partea scrisă cu litere mici a negocierilor istorice încheiate între cele două părți.

Aceste negocieri asupra condițiilor sfârșitului regimului de apartheid au loc pe două căi paralele, care se intersectează adeseori: politică și economică. În mod evident, cea mai mare atenție a fost acordată summiturilor dintre Nelson Mandela și F.W. de Klerk, liderul Partidului Național.

Strategia adoptată de de Klerk era să încerce să păstreze cât mai multă putere. În acest sens, el a încercat tot ceea ce s-a putut: federalizarea țării, garantarea dreptului la veto partidelor minoritare, rezervarea unui anumit procent de locuri în parlament pentru fiecare grup etnic — orice ar fi putut să anuleze regula unei majorități simple, care ar fi dus cu siguranță la exproprierea

moşiilor şi la naţionalizarea corporaţiilor. Aşa cum se exprima ulterior Mandela, „ceea ce încerca să facă Partidul Naţional era să păstreze supremaţia albilor, cu acordul nostru". De Klerk avea în spatele său bani şi arme, numai că oponentul său beneficia de susţinerea a milioane de oameni. Mandela şi negociatorul său şef, Cyril Ramaphosa, au câştig de cauză aproape în toate subiectele dezbătute.[9]

În paralel cu aceste summituri, care depăşeau adeseori cutumele diplomaţiei, aveau loc, departe de lumina reflectoarelor, runde de negocieri economice, gestionate în principal de Thabo Mbeki, actualul preşedinte al Africii de Sud, la vremea respectivă o vedetă pe cale de afirmare în cadrul ANC. Pe măsură ce negocierile politice avansau, iar Partidul Naţional devenea tot mai conştient că parlamentul va intra curând sub dominaţia totală a ANC-ului, partidul elitelor sud-africane îşi pune întreaga energie şi creativitate în slujba acestor negocieri economice. Albii sud-africani nu reuşiseră să-i oprească pe negri să preia puterea executivă în guvern, dar atunci când erau în joc bogăţiile acumulate de-a lungul perioadei de apartheid, nu aveau să se dea bătuţi atât de uşor.

În cadrul acestor runde de negocieri, guvernul lui de Klerk adoptă o dublă strategie. În primul rând, inspirându-se din *Consensul de la Washington* — tot mai larg acceptat şi potrivit căruia nu exista decât un singur mod de gestionare a economiei —, aceşti negociatori prezintă anumite sectoare economice esenţiale (din punct de vedere decizional) — precum politica comercială sau banca centrală —, drept nişte sectoare „tehnice", „administrative". În al doilea rând, negociatorii lui de Klerk se folosesc de o gamă largă de instrumente politice — acordurile comerciale, inovaţiile în dreptul constituţional sau programele de ajustări structurale — vizând să înmâneze controlul decizional unor experţi presupuşi imparţiali — precum economiştii FMI, ai Băncii Mondiale sau cei care lucraseră la Acordul GATT[ii], sau chiar economişti din interiorul Partidului Naţional —, de fapt, oricui în afara luptătorilor pentru eliberare ai ANC-ului. Aceasta constituia o strategie de balcanizare[iii] nu atât a geografiei ţării (aşa cum intenţionase iniţial de Klerk), ci mai ales a economiei Africii de Sud.

Acest plan a fost executat magistral, chiar sub privirile liderilor ANC, care erau mult mai preocupaţi să câştige bătălia pentru controlul parlamentului. Din această cauză, ei nu reuşesc să se protejeze împotriva unei strategii mult mai insidioase, care viza, în esenţă, încheierea unei polite de asigurare

---

[ii] Acronimul reprezintă Acordul general privind tarifele şi comerţul (General Agreement on Tariffs and Trade) care a fost tot ce a rămas după eşuarea, în 1950, a rundei de negocieri purtate pentru înfiinţarea Organizaţiei Internaţionale a Comerţului. La începutul anilor '90, funcţiile acestui acord sunt preluate de către nou înfiinţata Organizaţie Mondială a Comerţului (WTO).

[iii] Termenul provenind din domeniul geopoliticii desemnează procesul fragmentării unui stat, sau chiar a regiunilor aceluiaşi stat, într-o serie de mini-regiuni/ mini-state necooperante, sau chiar ostile una faţă de cealaltă. El ilustrează fragmentarea continuă a regiunilor europene, începând din timpul Războaielor Balcanice şi continuând cu războaiele din fosta Federaţie Iugoslavă.

detaliate, prin care urma să împiedice legiferarea clauzelor economice din *Carta libertății*. Sintagma „Poporul va guverna!" urma să devină în scurt timp o realitate, numai că sfera peste care „poporul" avea să-și exercite acest drept se micșora rapid.

În vreme ce acești adversari purtau negocieri tensionate pe tema viitorului economiei sud-africane, ANC-ul era ocupat să se pregătească pentru ziua în care avea să preia puterea. Echipe de economiști și avocați ai ANC-ului formează grupuri de lucru, însărcinate cu găsirea modalității transformării promisiunilor enunțate în *Carta libertății* — privitor la spații de locuit și îngrijire medicală — în politici aplicate. Cel mai ambițios dintre toate aceste planuri era cel intitulat „Să facem democrația să funcționeze", un proiect destinat viitorului post-apartheid al economiei sud-africane, schițat pe parcursul desfășurării acestor runde de negocieri la nivel înalt. Ceea ce credincioșii partidului nu știau era că, în timp ce ei își făceau ambițioasele planuri, echipa de negociatori accepta la masa tratativelor o serie de concesii care făceau practic imposibilă implementarea acelor planuri. „Era mort încă dinainte să fie lansat", mi-a declarat economistul Vishnu Padayachee despre programul „Să facem democrația să funcționeze". Până să fie terminată schița acestui program, „situația era complet diferită".

Fiind unul dintre puținii economiști cu studii în domeniu ai ANC-ului, Padayachee este însărcinat cu un rol principal în programul „Să facem democrația să funcționeze" (mai precis, să „facă calcule aride interminabile", după cum se exprimă el însuși). Majoritatea celor alături de care lucrează în cadrul acelor interminabile discuții despre strategiile politice ajung în posturi-cheie în guvernul condus de ANC, cu excepția lui Padayachee. El refuză toate ofertele care i se fac de a lucra în noul guvern, preferând să rămână în mediul academic, la Durban, acolo unde predă, scrie și manageriază mult iubita sa librărie, Ike's Bookshop, după numele primului librar non-alb din Africa de Sud, Ike Mayet. În această librărie, înconjurați de volume, păstrate cu mare grijă, despre istoria Africii, ale căror tiraje au fost de mult epuizate, ne-am întâlnit să discutăm problematica tranziției.

Padayachee intră în mișcarea pentru eliberare în anii '70, în calitate de consilier al mișcării sindicale sud-africane. „La vremea aceea, toți aveam lipită pe ușă *Carta libertății*", povestește el. L-am întrebat când și-a dat seama că promisiunile economice conținute în *Cartă* nu aveau să fie îndeplinite. Mi-a răspuns că primele bănuieli apăruseră la sfârșitul anului 1993, atunci când, împreună cu un coleg care lucra la programul „Să facem democrația să funcționeze", primește un telefon de la echipa ANC-ului, aflată în stadiul final al negocierilor cu Partidul Național. Motivul interpelării îl constituia solicitarea de a scrie o analiză critică[iv], cu argumente pro și contra, referitoare la transformarea Băncii Centrale Sud-africane într-o entitate independentă, care să

[iv] În orig. *position paper*, un eseu scris de o organizație majoră, guvernamentală sau diplomatică, în care sunt afirmate opinii distincte și sunt propuse soluții, fără să fie propuse neapărat și strategii pentru implementarea acestora. (*n.t.*)

funcţioneze în condiţii de autonomie totală faţă de guvernul ales democratic; în plus, negociatorii aveau nevoie de ea până a doua zi dimineaţa.

„Am fost complet luaţi prin surprindere", îşi aminteşte Padayachee, abia trecut acum de cincizeci de ani. Îşi obţinuse diploma de licenţă la Universitatea John Hopkins, din Baltimore. El ştia că, la vremea respectivă, chiar şi printre adepţii declaraţi ai economiei de piaţă din Statele Unite, independenţa băncii centrale era considerată o idee marginală, politica preferată a unei minorităţi de ideologi ai Şcolii de la Chicago, care considerau că băncile centrale ar trebui să funcţioneze ca nişte republici suverane în interiorul statelor, departe de amestecul politicienilor aleşi.* [10] Pentru Padayachee şi colegii săi, care credeau cu fermitate că politicile monetare ar trebui să deservească noua guvernare pentru garantarea îndeplinirii „marilor ţeluri ale dezvoltării, ocupării forţei de muncă şi redistribuirii", poziţia adoptată de ANC era de neînţeles, pentru că „nici nu ar fi trebuit să existe o Bancă Centrală independentă în Africa de Sud."

Padayachee şi colegul său îşi petrec noaptea scriind o analiză critică destinată să pună la dispoziţia echipei de negociatori ai ANC-ului argumentele cu care să poată rezista atacului înşelător[v] venit din partea Partidului Naţional. Dacă Banca Centrală (numită în Africa de Sud Banca de Rezerve) era gestionată separat de restul guvernului, acest lucru ar fi micşorat capacitatea ANC-ului de a-şi ţine promisiunile făcute în *Carta libertăţii*. Într-o structură în care Banca Centrală nu era responsabilă faţă de guvern, cărei alte instituţii ar fi urmat atunci să-i fie subordonată? Fondului Monetar Internaţional? Bursei de valori din Johannesburg? Era evident că Partidul Naţional încerca să găsească o ieşire de urgenţă prin care să se menţină la putere, chiar dacă avea să piardă alegerile generale, o strategie care trebuia combătută cu orice preţ. „Încercau să intre cât mai adânc în tranşee — îşi amintea Padayachee. Aceasta constituia fără doar şi poate o componentă esenţială a strategiei lor."

În dimineaţa următoare, Padayachee trimite prin fax documentul, însă nu primeşte niciun răspuns săptămâni de-a rândul. „Când am întrebat ce se întâmplase, răspunsul a fost «Ei bine, am cedat în privinţa aceea»." Astfel, nu numai că noua bancă centrală sud-africană avea să funcţioneze ca o entitate autonomă, un statut garantat în noua constituţie a ţării, ci, mai mult decât atât, cel care avea să o conducă urma să fie aceeaşi persoană care o condusese şi în

---

* Milton Friedman glumea adeseori spunând că dacă ar fi fost după el, băncile centrale ar fi fost bazate pur şi simplu pe „ştiinţă economică" încât ar fi fost puse în mişcare de nişte computere uriaşe, nefiind nevoie de oameni.

[v] În orig. *curveball*; termenul înseamnă în jargon american, „comportament surprinzător, paradoxal". Existând posibilitatea ca autoarea să încerce un joc de cuvinte, voi menţiona că termenul, care provine din forma unui teren de baseball, era folosit în timpul Războiului Rece pentru a desemna un informator care deţinea cunoştinţe despre armament. Din acest motiv, ar putea fi interesant de rememorat episodul folosirii cuvântului pentru a desemna, codificat, un delapidator irakian, aflat în căutare de azil politic în Occident, care furnizează serviciilor secrete germane şi americane informaţii false despre aşa-zisul program nuclear al lui Saddam Hussein — informaţii care au stat la baza invaziei Irakului. Pentru detalii suplimentare, vezi http://en.wikipedia.org/wiki/Curveball_(informant) (*n.t.*)

perioada apartheidului, Chris Stals. Aceasta nu era singura concesie făcută de ANC: ministrului de finanțe din perioada apartheidului, Derek Keyes, i se va permite să își păstreze poziția, o manevră similară celei care le-a permis miniștrilor de finanțe și președinților Băncii Centrale Argentiniene din vremea dictaturii să își reia pozițiile odată cu trecerea țării la democrație. Cotidianul *New York Times* îl laudă pe Keyes drept „apostolul guvernărilor caracterizate prin cheltuieli bugetare mici și un climat favorabil afacerilor".[11]

Până în acel moment, afirmă Padayachee, „eram încă optimiști, deoarece, Dumnezeule mare, eram în mijlocul luptei revoluționare; ceva-ceva tot avea să iasă de aici până la urmă". Când am aflat că Banca Centrală și finanțele urmau să fie gestionate în continuare de foștii șefi de pe vremea apartheidului, am înțeles că „totul fusese pierdut în ceea ce privește transformarea economică". Atunci când l-am întrebat dacă era de părere că negociatorii fuseseră conștienți de magnitudinea pierderii suferite, după o oarecare ezitare mi-a răspuns: „Sincer, nu." Pentru ei era vorba despre încă o rundă acerbă de negocieri: „La aceste negocieri, ceva trebuia oferit, iar partea noastră a oferit aceste lucruri: eu îți voi da asta, tu îmi vei da aia."

Din punctul de vedere al lui Padayachee, nimic din ceea ce s-a petrecut nu a fost urmarea vreunei trădări capitale din partea liderilor ANC, ci pur și simplu rezultatul faptului că nu au înțeles, la vremea respectivă, importanța crucială a lucrurilor pe care le cedau, care aveau să pună la îndoială însăși eliberarea Africii de Sud de sub dominația colonială.

La capătul acelor runde de negocieri, ANC-ul se trezește prins într-un nou tip de rețea, compusă din reguli și reglementări ezoterice, al căror unic scop era să constrângă și să limiteze puterea aleșilor poporului. Pe măsură ce această „plasă" se cobora asupra țării, puțini erau cei care îi observau măcar existența, iar în clipa în care noul guvern preia puterea și încearcă să se miște nestânjenit pentru a oferi în sfârșit electoratului beneficiile tangibile ale eliberării mult așteptate — și pentru care se crezuse că au votat —, ochiurile plasei se micșorează tot mai mult, iar lucrătorii din administrație descoperă că puterile pe care le pot exercita sunt extrem de limitate. Patrick Bond, consilier economic în cabinetul lui Mandela în primii săi ani de guvernare, își amintește gluma sarcastică: „Avem statul, dar unde-i puterea?" Pe măsură ce noul guvern încerca să manevreze situația în așa fel încât visele din *Carta libertății* să poată deveni o realitate tangibilă, descoperea că puterea îndeplinirii acestor deziderate se afla în cu totul alt loc.

Vreți să redistribuiți pământul? Imposibil: în ultimul moment, negociatorii căzuseră de acord să adauge o clauză noii constituții, prin care era protejată proprietatea privată, ceea ce face practic imposibilă reforma agrară. Vreți să creați locuri de muncă pentru milioanele de șomeri? Imposibil: de fapt, sute de fabrici erau pe punctul de a fi închise deoarece liderii ANC-ului semnaseră aderarea la GATT, precursorul Organizației Mondiale a Comerțului (OMC), prin care devenea ilegală subvenționarea fabricilor producătoare de autovehicule și a celor de textile. Vreți să primiți medicamente gratuite împotriva virusului HIV în districtele preorășenești, acolo unde boala se răspândește cu o viteză înfricoșătoare? Un astfel de lucru contravine angajamentelor vizând

respectarea drepturilor de proprietate intelectuală asumate faţă de OMC, la care Africa de Sud aderă fără a solicita în prealabil acordul electoratului. Aveţi nevoie de bani să construiţi locuinţe mai mari şi mai multe pentru cei săraci sau pentru furnizarea gratuită a energiei electrice în districtele preorăşeneşti? Ne pare rău: bugetul este consumat pe sumele necesare plăţii dobânzii aferente datoriei naţionale, trecute, tacit, de guvernul de apartheid în sarcinile noului guvern democratic. Tipărirea mai multor bani? Încercaţi să îi spuneţi acest lucru guvernatorului Băncii Centrale. Apă potabilă pentru toată lumea? Puţin probabil. Banca Mondială, beneficiind de un contingent numeros de economişti, cercetători şi formatori, aflaţi chiar la faţa locului (o autoproclamată „Bancă de Cunoştinţe") face ca parteneriatele private să devină norma în servicii. Vreţi să impuneţi un control asupra fluctuaţiilor monedei naţionale pentru a o proteja împotriva speculaţiilor? Acest lucru contravine acordului, în valoare de 850 de milioane de dolari, încheiat cu FMI-ul chiar înaintea alegerilor generale. Doriţi să creşteţi salariul minim pe economie pentru a reduce diferenţele dintre venituri din perioada apartheidului? Nici nu încape vorbă. Acordul încheiat cu FMI-ul promite „constrângeri salariale".[12] Şi nu care cumva să vă gândiţi să încălcaţi promisiunile asumate; orice schimbare va fi considerată dovada unei lipse periculoase de onestitate naţională, de dedicaţie către „reformă" şi a absenţei unui „sistem bazat pe nişte reguli clare". Toate aceste posibile manifestări vor rezulta în devalorizarea spectaculoasă a monedei naţionale, oprirea programelor de asistenţă financiară şi dispariţia lichidităţilor. Rezultatul final a fost că Africa de Sud era liberă, dar în acelaşi timp captivă; fiecare dintre aceste acronime ezoterice reprezentau un alt fir din pânza în care fusese înfăşurat noul guvern.

Un activist cu state vechi în lupta anti-apartheid, Rassool Snyman, descria această capcană în termeni contrastanţi: „Nu ne-au eliberat niciodată. Ne-au luat doar lanţurile de la gât şi ni le-au pus în jurul gleznelor." Yasmin Sooka, activistă în domeniul drepturilor omului, mi-a spus că tranziţia a însemnat de fapt „o declaraţie a lumii oamenilor de afaceri prin care s-a consfinţit că: «Vom păstra totul, iar voi (ANC) veţi conduce cu numele... Puteţi deţine puterea politică, adică puteţi beneficia de faţada guvernării, dar adevăratul act al guvernării va avea loc în cu totul altă parte»."* [13] Era vorba despre un proces

* În ton cu cele petrecute în situaţia de faţă, băieţii de la Chicago din Chile sunt primii care izolează capitalismul de democraţie, creând ceea ce ei numesc „noua democraţie". În Chile, înainte de a preda puterea unui guvern democratic, după şaptesprezece ani de guvernare a juntei militare, băieţii de la Chicago măsluiesc constituţia şi justiţia în aşa fel încât devine practic imposibil, din punct de vedere legal, să mai poată vreodată să fie schimbate legile lor revoluţionare. Ei folosesc o serie de sintagme pentru a descrie acest proces, precum „crearea unei democraţii tehnicizate", sau a unei „democraţii aflate sub protectorat", sau, aşa cum se exprimă tânărul ministru al lui Pinochet, José Piñera, pentru asigurarea „izolării de politică". Alvaro Bardón, sub-secretar de stat la economie în perioada lui Pinochet, explica raţionamentul clasic al Şcolii de la Chicago: „Dacă recunoaştem economia drept o ştiinţă, acest lucru înseamnă automat mai puţină putere pentru guvern şi pentru structurile politice aferente, deoarece ambele îşi vor pierde responsabilitatea pentru luarea deciziilor în acest domeniu."

de regresie a societății către un stadiu infantil, un lucru comun în țările parcurgând așa-zisa tranziție; efectiv, noilor guverne le sunt date cheile casei, dar nu și combinația de la seif.

O parte din ceea ce doream să înțeleg era felul în care fusese posibil un asemenea lucru, mai ales după lupta eroică pentru libertate. Mai precis, doream să aflu nu doar motivul pentru care liderii mișcării pentru eliberare abandonaseră frontul economic, ci și felul în care oamenii de la temelia ANC-ului — cei care sacrificaseră deja atât de mult — le permiseseră liderilor lor să facă acest lucru. Care a fost motivul pentru care mișcarea nu le-a cerut celor din ANC să își țină promisiunile făcute în *Carta libertății* și de ce nu au protestat împotriva concesiilor făcute la momentul respectiv?

I-am pus această întrebare lui William Gumede, care făcea parte din cea de-a treia generație de activiști ANC și care, în calitate de lider al mișcării studențești din perioada tranziției, s-a aflat în mijlocul celor care protestau pe străzi, în acea perioadă tumultuoasă. „Toată lumea urmărea negocierile politice", își amintește el referitor la summiturile dintre de Klerk și Mandela. „Dacă oamenii ar fi simțit că lucrurile nu mergeau cum s-ar fi așteptat, atunci ar fi avut loc proteste de masă. Numai că atunci când negociatorii raportau care era stadiul acestor negocieri economice, oamenii aveau impresia că discuțiile aveau un caracter tehnic; nimeni nu era interesat de astfel de amănunte tehnice." Această percepție, mai adaugă el, a fost încurajată de Mbeki, cel care a prezentat aceste runde de negocieri ca având un caracter „administrativ" drept pentru care nu trebuiau să trezească îngrijorare în rândul populației (similar felului în care chilienii vorbeau despre „democrația tehnicizată"). Rezultatul acestui lucru, mi-a mărturisit cu mare exasperare, a fost că „Am pierdut! Am pierdut din vedere adevărata poveste."

Gumede, astăzi unul dintre cei mai buni jurnaliști de investigație din Africa de Sud, afirmă că ajunge, în cele din urmă, să înțeleagă că adevăratul viitor al țării s-a decis tocmai în aceste runde „tehnice" de negocieri, cu toate că puțini au fost cei care au înțeles acest lucru la vremea respectivă. Așa cum s-a întâmplat cu mulți dintre cei cu care am stat de vorbă, Gumede mi-a reamintit faptul că Africa de Sud s-a aflat, pe întreg parcursul tranziției, în pragul izbucnirii unui război civil: districtele preorășenești erau terorizate de bande înarmate de Partidul Național, încă mai aveau loc masacre ale poliției, liderii politici continuau să fie asasinați, iar peste tot auzeai doar cum țara avea să se transforme într-o baie de sânge. „Mă concentram asupra politicii — organizarea acțiunilor de masă, marșul de la Bisho [locul unei confruntări definitorii între demonstranți și poliție], unde manifestanții au scandat «Tipii ăștia trebuie să demisioneze»", își amintește Gumede. „Dar aceasta nu era adevărata luptă; adevărata luptă viza economia. Sunt atât de dezamăgit de mine însumi din cauza naivității: Credeam atunci că eram suficient de matur din punct de vedere politic să pot înțelege aceste probleme. Cum am pierdut din vedere acest lucru?"

De atunci, Gumede a mai recuperat din timpul pierdut. Când ne-am întâlnit, era prins în mijlocul unei adevărate furtuni naționale, stârnite de noua sa carte, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC* (Thabo Mbeki și bătălia pentru sufletul ANC). Această carte constituie explicația formală exhaustivă a felului

în care ANC-ul a pierdut suveranitatea economică a ţării în acele runde de negocieri în care fusese prea ocupat cu alte lucruri pentru a mai fi atent la ceea ce era negociat. „Am scris această carte dintr-un acces de furie", mi-a mărturisit Gumede. „Furie împotriva mea şi împotriva partidului."

Este greu de întrevăzut un rezultat diferit. Dacă Padayachee are dreptate când afirmă că nici chiar echipa de negociatori ai ANC-ului nu a reuşit să înţeleagă cât de crucial era subiectul acelor runde de negocieri, ce şansă ar fi avut să înţeleagă luptătorii stradali ai mişcării?

În acea perioadă esenţială în care erau încheiate aceste acorduri, sud-africanii traversau o perioadă neîntreruptă de criză, ricoşând între stări de exuberanţă intensă, la ieşirea lui Mandela din închisoare, şi furie cumplită, la aflarea veştii tragice a uciderii lui Chris Hani, tânărul militant în care mulţi vedeau speranţa succesiunii, asasinat mişeleşte de un rasist. În afara câtorva economişti, nimeni nu dorea să vorbească despre independenţa băncii centrale, subiect de dezbatere cu efect tranchilizant, chiar şi în situaţii normale. Gumede subliniază că percepţia generală era una potrivit căreia indiferent de compromisurile care trebuiau făcute pentru a prelua puterea, ele puteau fi anulate după ce ANC-ul avea să controleze ferm situaţia. „Urma să guvernăm; puteam rezolva toate aceste probleme mai târziu", a spus el.

Ceea ce activiştii ANC-ului nu au înţeles însă la momentul respectiv a fost că însăşi natura democraţiei era alterată în acele runde de negocieri atât de radical încât nu va mai exista un moment ulterior după ce plasa acestor constrângeri se va lăsa asupra ţării.

În primii doi ani de guvernare, ANC încearcă să se folosească de resursele limitate pe care le avea la dispoziţie pentru a-şi respecta promisiunea redistribuirii activelor statului. Are loc acum o frenezie a investiţiilor publice construindu-se mai mult de 100.000 de locuinţe sociale, iar milioane de locuinţe sunt branşate la sistemele de apă curentă, electricitate şi telefonie.[14] Dar, urmând o poveste devenită familiară, guvernul creşte curând preţurile, împovărat de valoarea mare a datoriei şi aflat sub presiunea internaţională de a-şi privatiza serviciile. După zece ani de guvernare, milioane de oameni au fost debranşaţi de la reţeaua de apă şi electricitate din cauza imposibilităţii de a-şi plăti facturile.*[3] Cel puţin 40% din liniile telefonice nou instalate nu mai erau în folosinţă în 2003.[15] În privinţa „băncilor, minelor şi industriilor cu poziţie de monopol", pe care Mandela promisese că le va naţionaliza, ele rămân în posesia celor patru mega-societăţi[vi] aflate în proprietatea albilor, care deţin 80% din Bursa de valori de la Johannesburg.[16] În 2005, doar 4% din companiile cotate

* Întrebarea privitoare la posibilitatea ca numărul celor conectaţi la aceste servicii să fie mai mic decât numărul celor deconectaţi este una acerb contestată. Astfel, cel puţin un studiu întreprins în acest sens arată că numărul celor deconectaţi îl depăşeşte pe cel al celor conectaţi la aceste reţele: potrivit datelor oficiale, numărul celor conectaţi la reţeaua de apă potabilă este de nouă milioane, în vreme ce datele oferite de acest studiu de cercetare arată că numărul celor deconectaţi este de zece milioane de oameni.

[vi] Cu interese în diferite industrii (*n.t.*)

la bursă erau deținute sau controlate de negri.[17] Până în 2006, 70% din terenurile Africii de Sud erau încă monopolizate de albi, cu toate că aceștia reprezintă doar 10% din populație.[18] Cea mai mare problemă o constituie însă faptul că guvernul ANC a cheltuit infinit mai multe resurse pentru negarea gravității crizei SIDA, decât pentru procurarea medicamentelor necesare celor 5 milioane de purtători ai virusului HIV, chiar dacă, începând cu anul 2007, apar semne ale îmbunătățirii situației.[19] Însă cea mai impresionantă statistică dintre toate este aceasta: din 1990, anul în care Mandela este eliberat din închisoare, speranța medie de viață a sud-africanilor a scăzut cu 13 ani.[20]

Toate aceste realități și date statistice sunt confințite de alegerea fatidică a ANC-ului, în momentul în care conducerea lui înțelege că au fost manipulați abil în rundele de negocieri economice. În acel punct, partidul ar fi putut încerca lansarea unei a doua mișcări de eliberare pentru a scăpa de lațul în care fusese prins în timpul tranziției. Sau ar fi putut pur și simplu accepta puterea redusă, adoptând noua ordine economică. Liderii ANC aleg cea de-a doua alternativă. În loc să își concentreze capacitățile administrative asupra redistribuirii bogățiilor țării — fundamentul *Cartei libertății*, în baza căreia fusese ales să conducă țara — ANC acceptă, în momentul venirii la putere, logica predominantă potrivit căreia singura șansă era să găsească investitori străini, aceștia urmând să creeze noi bogății, de care aveau să beneficieze treptat păturile mai sărace ale populației. Dar, pentru ca modelul economic „trickle–down" să poată funcționa, guvernul ANC trebuia să își modifice semnificativ comportamentul pentru a putea atrage acest gen de investitori.

Aceasta nu era o misiune ușoară, așa cum avea să afle Mandela la ieșirea din închisoare. Imediat după eliberarea sa, bursa de valori sud-africană se prăbușește, provocând panică; astfel, moneda națională, randul, își pierde 10% din valoare.[21] Câteva săptămâni mai târziu, corporația de prelucrare a diamantelor, De Beers, își mută sediul din Africa de Sud în Elveția.[22] Acest gen de pedeapsă instantanee, administrată de piețele de capital, ar fi fost imposibil de imaginat cu treizeci de ani înainte, când Mandela a fost închis pentru prima dată. În anii '60, era de neconceput ca o companie multinațională să își schimbe dintr-o dată sediul, în timp ce sistemul mondial financiar era legat de etalonul aur. Acum însă, mecanismele de verificare ale monedei naționale sud-africane fuseseră înlăturate, la fel ca și restul barierelor comerciale, în vreme ce activitățile bursiere erau în marea lor parte doar speculații pe termen scurt.

Volatilitatea piețelor era o dovadă nu doar a faptului că ideea eliberării lui Mandela din închisoare nu era agreată în cercurile financiare, ci și a celui că doar câteva cuvinte necugetate, venite din partea sa ori a liderilor ANC, ar fi putut crea o mișcare spontană de panică din partea așa-numitei „turme electronice"[23], cum o numea plastic Thomas Friedman, reporter *New York Times*. Efervescența pe care a creat-o eliberarea lui Mandela a fost doar începutul unui adevărat reflex condiționat care se creează între piețele de capital și liderii ANC: un dialog purtat pe baza administrării de șocuri destinate să dreseze partidul pentru a învăța să respecte noile reguli ale jocului. De fiecare dată când unul dintre liderii partidului făcea vreo afirmație care trimitea la potențialitatea transformării prevederilor *Cartei libertății* în strategii politice, piața de capital

răspundea trimiţând un şoc care arunca randul în cădere liberă. Regulile erau simple şi lipsite de orice rafinament — un echivalent electronic al unor grohăituri monosilabice: dreptate — scump, vinde; *status quo* — bun, cumpără. Atunci când, la scurtă vreme după eliberarea din închisoare, Mandela aduce din nou în discuţie problema naţionalizării, „indexul (etalonului aur) All-Gold îşi pierde 5% din valoare".[24]

Chiar şi acţiunile care păreau să nu aibă vreo legătură cu lumea finanţelor, dar care păstrau o notă de radicalism latent în ele, păreau să zdruncine piaţa. Când Trevor Manuel, ministru în guvernul ANC, numeşte rugby-ul un „sport al minorităţii albilor" datorită echipamentului complet alb al jucătorilor, randul suferă încă o lovitură.[25]

Cea mai aspră dintre toate constrângerile aplicate noului guvern s-a dovedit a fi cea impusă de pieţele financiare, iar acesta este, într-un fel aparte, geniul capitalismului nereglementat: este auto-aplicabil. În momentul în care ţările rămân neprotejate în faţa toanelor temperamentale ale pieţelor de capital mondiale, orice abatere de la ortodoxia Şcolii de la Chicago este imediat pedepsită de agenţii de bursă din New York şi Londra, care pariază împotriva monedei ţării vinovate de asemenea abateri, adâncindu-i criza prin care trece şi nevoia suplimentară de împrumuturi, la care sunt ataşate tot mai multe condiţii. Mandela admite existenţa acestei curse în 1997, când le spune delegaţilor prezenţi la conferinţa ANC: „Însăşi mobilitatea capitalului şi globalizarea pieţelor de capital pun ţările în imposibilitate de a-şi decide, de exemplu, politicile economice naţionale, fără să ţină seama de reacţia previzibilă a acestor pieţe."[26]

Persoana din ANC care părea să înţeleagă cel mai bine felul în care şocurile ar fi putut fi eradicate era Thabo Mbeki, mâna dreaptă a lui Mandela în timpul preşedinţiei sale şi cel care avea să-i devină în scurtă vreme succesor. Mbeki îşi petrecuse o mare parte a exilului în Anglia studiind la Universitatea din Sussex, înainte să se mute la Londra. În anii '80, când populaţia districtelor preorăşeneşti era sufocată în gaze lacrimogene, Mbeki inhala „tămâia" thatcherismului. Dintre toţii liderii ANC el se învârtea cel mai bine în lumea marilor afaceri şi, încă înainte de eliberarea din închisoare a lui Mandela, organizase mai multe întâlniri secrete cu directori executivi ai marilor corporaţii care se temeau de perspectiva unei Africi de Sud conduse de populaţia neagră majoritară. În 1985, după o noapte petrecută bând whisky cu Mbeki, într-un grup de oameni de afaceri sud-africani, Hugh Murray, editorul unei renumite publicaţii de afaceri, comenta: „liderul ANC are o abilitate remarcabilă de a inspira încredere, chiar şi în cele mai încordate situaţii."[27]

Mbeki era convins că metoda fundamentală de calmare a pieţelor de capital era ca ANC-ul să genereze în mediul de afaceri acelaşi gen de încredere pe care îl au membrii aceluiaşi club, la o scară mult mai mare decât o făcea în acel moment. Potrivit declaraţiilor lui Gumede, Mbeki preia în cadrul partidului rolul de tutore în economia pieţei libere. Bestia pieţei scăpase din zgardă, avea să le explice Mbeki; ea nu putea fi îmblânzită, singurul lucru care putea fi făcut era să fie hrănită cu lucrurile după care tânjea: dezvoltare, urmată de şi mai multă dezvoltare.

În consecință, în loc să solicite naționalizarea minelor, Mandela și Mbeki aleg să se întâlnească regulat cu Harry Oppenheimer, fostul președinte al concernului minier anglo-american, precum și al celui producător de diamante, De Beers, veritabilele simboluri economice ale guvernării din perioada apartheidului. La scurt timp după alegerile din 1994, cei doi ajung chiar să îi prezinte lui Oppenheimer programul de guvernare al ANC, pentru a-l aproba; în urma acestor întâlniri, cei doi operează o serie de schimbări-cheie, pe baza observațiilor făcute nu doar de Oppenheimer, ci și de alți mari industriași.[28] Sperând să evite încă un șoc din partea pieței de capital, în primul său interviu post-electoral, Mandela se distanțează net de toate declarațiile făcute anterior, când menționase subiectul naționalizării acestor industrii. „În politicile noastre economice... nu se face nicio referință la naționalizare, ceea ce nu constituie un lucru accidental", a spus el. „Nu există nici măcar un singur slogan care să ne lege de ideologia marxistă."* [29] Presa scrisă din domeniul financiar susține nemijlocit această transformare ideologică a partidului: „Deși ANC continuă să aibă o aripă de stânga puternică — scria *Wall Street Journal* — tonul dlui Mandela seamănă mai degrabă cu cel al lui Margaret Thatcher, decât cu cel al revoluționarului socialist de odinioară."[30]

Amintirea trecutului său radical rămânea atașată ANC-ului și, în ciuda eforturilor susținute ale noului guvern de a se distanța de imaginea amenințătoare din trecut, piața de capital continuă să-i administreze șocuri dureroase: într-o singură lună, în 1996, randul pierde 20% din valoare, iar țara își continuă hemoragia de capital, ca urmare a faptului că sud-africanii bogați își mută rezervele financiare în refugii tarifare *off-shore*.[31]

Mbeki îl convinge pe Mandela că venise momentul unei rupturi definitive cu trecutul. ANC avea nevoie de un plan economic complet nou, îndrăzneț, șocant, care să comunice intențiile guvernului într-un mod percutant, în tușe dramatice pe care piața de capital să le perceapă ca o dovadă că ANC era pregătit să adopte *Consensul de la Washington*.

La fel ca în Bolivia, unde programul terapiei de șoc fusese pregătit cu discreția unei operațiuni militare secrete, în Africa de Sud doar câțiva dintre asociații cei mai apropiați ai lui Mbeki știau că se pregătea un nou program economic, foarte diferit de promisiunile colective făcute în perioada alegerilor din 1994. Toți cei care fac parte din această echipă, scrie Gumede, „sunt obligați, sub jurământ, să păstreze secretul, întregul proces fiind învăluit în cea mai profundă confidențialitate, ca nu cumva să prindă de veste aripa de stânga a partidului despre acest plan al lui Mbeki".[32] Economistul Stephen Gelb, care participă la schițarea noului plan, recunoaște că „era vorba despre un caz extrem de reformă, de sus în jos, care urmărea să izoleze și să confere autonomie decizională executivului în fața eventualelor presiuni populare".[33] (Întregul accent pus pe caracterul secret și pe izolare este deosebit de ironic prin faptul

* De fapt, în platforma economică oficială a ANC, în baza căreia sunt câștigate alegerile, se menționează clar nevoia „creșterii sectorului public în domenii strategice prin [...] naționalizare". În plus, *Carta libertății* continuă să fie declarația-program a partidului.

că, sub tirania apartheidului, partidul putuse totuşi să pună în mişcare un proces participativ remarcabil din care se născuse *Carta libertăţii.* Acum însă, în noua ordine, partidul alegea să îşi ascundă planurile economice de propriul său electorat.)

În iunie 1996, Mbeki dezvăluie rezultatele acestui proces: era vorba despre un program neoliberal de terapie de şoc, prin care se urmărea extinderea procesului de privatizare, reducerea cheltuielilor bugetare ale statului, „flexibilizarea" forţei de muncă, înlăturarea barierelor comerciale şi reducerea controlului asupra fluxului de capital. Potrivit lui Gelb, ţelul suprem al acestui program era „de a le indica potenţialilor investitori intenţiile guvernului (şi, în mod specific, ale ANC) de a urma ortodoxia generală".[34] Pentru a se asigura că mesajul era clar şi fără echivoc pentru agenţii de bursă din Londra şi New York, atunci când noul program economic este lansat oficial, Mbeki afirmă sarcastic, „numiţi-mă un adept al lui Thatcher".[35]

Terapia de şoc este întotdeauna legată de randamentul pieţei; parţial, aceasta este teoria care stă la baza ei. Piaţa de capital adoră excitaţia artificială, dar atent gestionată, al cărei rezultat este să provoace creşterea exponenţială a titlurilor de capital, de obicei în urma unei oferte de acţiuni publice, a unei fuziuni importante sau a angajării unui şef al executivului de notorietate. Atunci când economiştii îndeamnă ţările să anunţe introducerea unui program economic centrat pe terapia de şoc, sfatul lor se bazează parţial pe încercarea de a imita acest gen de eveniment de mare dramatism pentru a declanşa fluxul de investitori — diferenţa este că aici nu are loc vânzarea unor titluri individuale, ci vânzarea ţării respective. Răspunsul anticipat este „Cumpăraţi acţiuni argentiniene!" sau „Cumpăraţi titluri de rentă boliviene!" În contrapartidă, o abordare mai lentă, mai calculată ar putea fi mai puţin brutală, numai că ea lipseşte bursa de aceste bule de excitaţie, în timpul cărora se fac foarte mulţi bani. Terapia şocului este mereu un pariu important, iar în Africa de Sud acest pariu nu a funcţionat: măreţele acţiuni ale lui Mbeki nu reuşesc să atragă investiţii pe termen lung; singura consecinţă sunt pariurile speculative, care determină deprecierea şi mai accentuată a monedei naţionale.

Şocul aplicat la bază

„Noul convertit este întotdeauna mai zelos. Doreşte să mulţumească şi mai mult", remarca scriitorul Ashwin Desai, stabilit în Durban, atunci când ne-am întâlnit să depănăm amintirile tranziţiei. Desai a fost închis în perioada luptei pentru eliberare şi consideră că există un paralelism între psihologia prevalentă în închisori şi comportamentul ANC-ului la guvernare. În închisoare, spunea el, „dacă îţi mulţumeşti gardianul, primeşti un statut mai bun. Iar această logică s-a transpus clar într-o serie de acţiuni ale societăţii sud-africane. Doreau să arate că erau nişte prizonieri model. Nişte prizonieri cu mult mai disciplinaţi decât se dovedeau celelalte ţări."

Temelia ANC s-a dovedit însă rebelă în extrem, ceea ce a necesitat instituirea unei discipline suplimentare. Potrivit declaraţiilor făcute de Yasmin Sooka, unul dintre juriştii comisiei sud-africane pentru adevăr şi reconciliere,

mentalitatea disciplinării permeează fiecare aspect al tranziției, inclusiv pe cel al justiției. După audierea mărturiilor care atestau torturarea, uciderile și disparițiile acestor victime pe parcursul mai multor ani, comisia ajunge să dezbată compensațiile necesare vindecării nedreptății suferite. Adevărul și iertarea erau importante, însă la fel de importantă era problema compensației acordate victimelor și familiilor lor. Nu avea niciun sens să i se ceară noului guvern să facă plata acestor compensații, deoarece nu i se puteau imputa aceste crime și orice sumă cheltuită pentru compensarea abuzurilor apartheidului însemnau bani deturnați de la construirea caselor și a școlilor pentru săracii națiunii nou eliberate.

Unii dintre comisari considerau necesară forțarea corporațiilor multinaționale, care beneficiaseră de pe urma regimului de apartheid, să plătească aceste compensații. În final, comisia pentru adevăr și reconciliere face modesta recomandare, numită „taxă pentru solidaritate", de a se plăti, o singură dată, o taxă corporatistă de 1% prin care să fie strânse fonduri pentru compensarea acestor victime. Sooka se aștepta ca ANC-ul să susțină măcar această recomandare blândă; în schimb, guvernul Mbeki respinge orice sugestie de taxare sau de impunere a unor compensații sectorului corporatist, temându-se că un astfel de gest ar putea trimite un semnal anti-afaceri piețelor de capital. „Președintele a decis să nu facă sectorul corporatist responsabil și nimic mai mult", mi-a declarat Sooka. Într-un final, guvernul acordă o parte din suma solicitată, luând acești bani din propriul buget, exact așa cum se temuseră acei comisari că se va întâmpla.

Comisia sud-africană pentru adevăr și reconciliere este frecvent dată exemplu de „clădire cu succes a păcii" și exportată în diferite zone de conflict, din Sri Lanka până în Afganistan. Însă mulți dintre cei care au fost direct implicați în acest proces rămân ambivalenți. În martie 2003, când face public ultimul raport al comisiei, președintele acesteia, arhiepiscopul Desmond Tutu, îi confruntă pe jurnaliștii prezenți cu problema libertății încă nesoluționată. „Puteți explica cum este posibil ca o persoană neagră să se trezească dimineața într-un ghetou mizer, la aproape zece ani după câștigarea libertății? După care se duce să lucreze la oraș, în palatele ocupate în marea lor majoritate de albi? Nu știu de ce acești oameni nu spun «La dracu' cu pacea. La dracu' cu Tutu și Comisia lui»."[36]

Sooka, aflată acum la conducerea fundației sud-africane pentru drepturile omului, spune că, deși are impresia că audierile au vizat ceea ce ea descrie drept „manifestări exterioare ale apartheidului, precum tortura, abuzurile severe și disparițiile", ele au lăsat „complet neatins" sistemul economic pe care l-au deservit aceste abuzuri, un ecou al rezervelor pe care le exprimase Orlando Letelier cu 30 de ani înainte, atunci când denunța „miopia" mișcării pentru drepturile omului. Dacă ar fi avut posibilitatea reluării întregului proces, afirmă Sooka, „aș face totul complet diferit. Aș analiza *sistemele* de apartheid, mai precis, aș examina problematica pământului, aș analiza cu siguranță rolul multinaționalelor, cel jucat de industria minieră extrem de atent pentru că sunt convinsă că aici rezidă adevărata maladie a Africii de Sud... Aș analiza efectele sistematice ale politicilor de apartheid și aș oferi *o singură* audiere [victimelor] torturii deoarece consider că atunci când te concentrezi asupra

torturii fără să examinezi la ce servea acea tortură eşti pasibil să începi revizionismul istoriei adevărate."

Reparaţii în sens invers

Faptul că ANC-ul tratează sumar recomandările comisiei de a solicita compensaţii din partea corporaţiilor este deosebit de nedrept, subliniază Sooka, pentru că guvernul continuă să plătească datoriile regimului de apartheid. În primul an după transferul puterii, noul guvern plăteşte 30 de miliarde de rand (aproximativ 4,5 miliarde de dolari americani) în dobânzi, sumă care păleşte în comparaţie cu cea totală de 85 de milioane de dolari americani pe care guvernul o plăteşte în ultimă instanţă celor peste 19.000 de victime ale torturii şi uciderilor comise de regimul de apartheid, precum şi familiilor acestora. Nelson Mandela invocă povara acestei datorii externe drept singurul mare obstacol care a împiedicat respectarea angajamentelor asumate în *Carta libertăţii*. „Mai precis este vorba despre cele 30 de miliarde pe care nu le-am avut ca să construim locuinţele planificate înainte de guvernare, ceea ce nu ne-a permis să ne trimitem copiii la cele mai bune şcoli, să tratăm corespunzător problema şomajului şi să ne asigurăm că toată lumea beneficiază de demnitatea unui loc de muncă, a unui venit decent, de posibilitatea de a le oferi celor dragi hrană şi un adăpost deasupra capului... Suntem limitaţi de datoria pe care am moştenit-o."[37]

În ciuda faptului că Mandela recunoaşte că plata facturilor apartheidului a devenit o povară hidoasă, partidul se opune tuturor sugestiilor de a se declara în imposibilitate de plată. Teama este că, în ciuda faptului că există o plângere legală întemeiată că aceste datorii sunt „odioase", orice încercare de a nu le achita ar putea face ca Africa de Sud să apară periculos de radicală în ochii investitorilor, devenind pasibilă de un alt şoc din partea pieţelor de capital. Dennis Brutus, un membru cu state vechi în ANC, fost prizonier pe insula Robben, intră frontal în acest zid de teamă. În 1998, văzând situaţia grea în care se afla guvernul, Brutus şi un grup de activişti sud-africani decid că cea mai bună cale de susţinere a cauzei este să pornească o mişcare intitulată „jubileul datoriilor".[vii] „Trebuie să recunosc că eram atât de naiv — mi-a mărturisit Brutus, acum în vârstă de 70 de ani — încât mă aşteptam ca guvernul să îşi exprime gratitudinea pentru faptul că cei de la baza societăţii abordau problema datoriei externe şi le ofereau guvernanţilor posibilitatea de a solicita remedierea situaţiei". Spre uimirea lui însă, „guvernul ne-a repudiat spunându-ne: «Nu acceptăm sprijinul vostru»".

Decizia ANC este cu atât mai frustrantă pentru activişti de seama lui Brutus tocmai prin prisma sacrificiilor tangibile făcute pentru efectuarea fiecărei plăţi. De exemplu, între 1997 şi 2004, guvernul sud-african a vândut 18 companii de stat în urma cărora a obţinut aproximativ 4 miliarde de dolari, din care aproape

[vii] Conceptul de „jubileu al datoriilor" provine din Vechiul Testament potrivit căruia, la fiecare cincizeci de ani, oamenii care fuseseră vânduţi în sclavie îşi recăpătau libertatea, iar terenurile care fuseseră confiscate în urma falimentului erau redobândite. (*n.t.*)

jumătate sunt cheltuiți pentru plata dobânzii acestei datorii.[38] Cu alte cuvinte, dincolo de faptul că ANC-ul nu respectă promisiunea inițială făcută de Mandela de a „naționaliza minele, băncile și industria monopolurilor", din cauza acestei datorii face exact opusul: vinde activele țării pentru a-și putea plăti datoriile făcute de cei care îi oprimaseră până atunci.

În plus, se pune problema destinației acestor bani. În rundele negocierilor din perioada tranziției, echipa lui F.W. de Klerk solicită ca tuturor funcționarilor publici să le fie garantate posturile, chiar după efectuarea transferului de putere, iar celor care își doreau să plece trebuiau să li se acorde pensii grase. Aceasta era o cerere extraordinară într-o țară ca Africa de Sud, care nu avea practic un sistem de asigurări sociale propriu-zis și, în ciuda acestui fapt, și acest „detaliu tehnic" a fost unul dintre subiectele la care ANC a cedat.[39] Această concesie are drept rezultat susținerea costurilor a două aparate guvernamentale: propriul său guvern, dar și guvernul albilor care fuseseră înlocuiți de la putere. 40% din plățile anuale ale datoriei țării se duc către acest uriaș fond de pensii. Imensa majoritate a beneficiarilor acestor pensii sunt foștii funcționari ai regimului de apartheid.*[40]

Într-un final, Africa de Sud se alege cu un sistem de compensații ce funcționează în sens invers, în care afacerile albilor, cu profituri enorme de pe urma forței de muncă a negrilor, nu au plătit un cent la acest fond de compensații, în vreme ce victimele apartheidului continuă să trimită sume considerabile de bani torționarilor lor. Și cum pot strânge bani pentru acest act caritabil? Scoțând la vânzare activele statului: o formă modernă de spoliere pe care ANC a intenționat să o evite acceptând să vină la masa negocierilor, în speranța de a nu suferi exact ceea ce s-a petrecut în Mozambic. Spre deosebire de Mozambic însă, unde funcționarii publici au distrus utilajele și instalațiile, după care și-au umplut buzunarele și au plecat de unde veniseră, în Africa de Sud această dezmembrare și jefuire a statului continuă și în prezent.

Când am ajuns în Africa de Sud, se apropia cea de-a cincizecia aniversare a semnării *Cartei libertății*, iar ANC a decis să marcheze ocazia cu un spectacol

---

* De fapt, această povară, provenind din perioada regimului de apartheid, alimentează nivelul datoriei externe a țării, făcând totodată ca miliarde de rand din aceste fonduri publice să nu poată fi folosite în alte scopuri sociale. O schimbare „tehnică" în contabilitate, efectuată în 1989, a schimbat sistemul de contribuție dintr-un sistem „pay-as-you-go" al încasărilor curente, în care pensia este calculată în funcție de contribuțiile efectuate în fiecare an, într-un sistem „complet subvenționat", în care fondul de pensii trebuie să aibă lichidități care să-i permită să plătească, în orice moment, între 70 și 80% din creanțele pe care le are — o situație cu care nu se poate confrunta niciodată în mod real. În consecință, acest fond s-a ridicat de la 30 de miliarde de rand în 1989, la peste 300 de miliarde în 2004 — putând astfel să fie calificat drept un șoc al datoriilor. În mod concret, toată această rezervă uriașă de capital administrată de reprezentanții acestui fond de pensii a fost securizată într-un loc inaccesibil folosirii sale în scopuri sociale precum construcția de locuințe, asigurări de sănătate sau alte servicii sociale de bază. Acordul cu privire la pensii a fost negociat de către Joe Slovo, legendarul lider al Partidului Comunist Sud-African, un lucru care continuă să fie și astăzi în Africa de Sud o sursă inepuizabilă de resentimente.

mediatic. Planul era ca Parlamentul să se mute pentru o zi de la impunătoarea sa reședință din Cape Town, la mult mai umilele împrejurimi ale Kliptownului, unde *Carta* fusese ratificată întâia oară. Președintele sud-african, Thabo Mbeki, urma să folosească acest prilej pentru a schimba numele celei mai importante intersecții a orașului în Walter Sisulu Square of Dedication, un omagiu adus celui mai venerat lider ANC. De asemenea, Mbeki urma să mai inaugureze un nou monument dedicat *Cartei libertății* — un turn de cărămidă pe care fuseseră gravate, pe tăbliță de piatră, cuvintele *Cartei* —, și să aprindă o eternă „flacără a libertății". Alături de acest monument, se mai construia încă unul, intitulat Turnurile Libertății, un pavilion format din niște stâlpi albi și negri de beton, dorind să simbolizeze faimoasa clauză a *Cartei* în care se afirmă că „Africa de Sud aparține tuturor celor care trăiesc în ea, negri și albi".[41]

Mesajul general al evenimentului era evident: în urmă cu cincizeci de ani, partidul promisese să aducă libertate în Africa de Sud, iar acum își îndeplinise promisiunea: era momentul în care ANC putea declara că „își îndeplinise misiunea".

Și totuși se petrecea ceva ciudat cu acest eveniment. Kliptown — un district preorășenesc de o sărăcie lucie, plin de cocioabe, de mizerie revărsată din conductele de canalizare și cu o rată a șomajului de 72%, cu mult mai mare decât cea din vremea apartheidului —, părea mai mult un simbol al promisiunilor din *Carta libertății* care nu au fost îndeplinite decât fundalul unui eveniment mediatic bine regizat.[42] Așa cum am aflat ulterior, evenimentul aniversar a fost organizat și regizat de o entitate ciudată, numită Blue IQ, și nu de ANC. Deși, oficial, este o instituție aparținând guvernului regional, Blue IQ „operează într-o ambianță construită cu o deosebită grijă pentru detalii, care dă senzația că ar fi o companie aparținând sectorului privat și nu unui departament al guvernului", după cum indică atrăgătoarea sa broșură, lucind într-un albastru intens. Scopul ei este să atragă noi investiții străine în Africa de Sud, constituind o parte a programului ANC de „redistribuire prin dezvoltare".

Blue IQ a identificat turismul ca o sursă majoră de dezvoltare, iar studiile sale de piață au arătat că pentru turiștii care vizitează Africa de Sud, o mare atracție o constituie reputația mondială pe care o are ANC de a fi câștigat lupta împotriva oprimării. Sperând să profite de acest atu important, Blue IQ stabilește că nu există vreun simbol mai puternic al triumfului sud-african împotriva adversității decât *Carta libertății*. În acest scop, agenția lansează un proiect destinat transformării Kliptownului într-un parc turistic al *Cartei libertății*, „o destinație turistică de clasă mondială și un sit de patrimoniu oferind turiștilor locali și vizitatorilor internaționali o experiență unică", un pachet turistic incluzând un muzeu, un mall cu magazine vânzând tema libertății și un hotel al libertății din beton și sticlă. Ceea ce este acum o mahala urmează să fie transformat într-o suburbie „dezirabilă și prosperă" a Johannesburgului, în vreme ce mulți dintre locuitorii săi vor fi mutați în alte mahalale, cu o semnificație istorică mai mică.[43]

Planurile agenției Blue IQ de rebranding al Kliptownului urmează rețetele de comercializare ale pieței libere, oferind stimulente care încurajează companiile să investească, sperând că acest lucru va crea ulterior locuri de

muncă. Ceea ce este deosebit la acest proiect este faptul că în Kliptown, temelia pe care se sprijină întreaga infrastructură a efectului economic *trickle-down*, există o bucată de hârtie veche de 50 de ani pe care a fost scris un drum mult mai direct pentru eliminarea sărăciei. Redistribuiți pământul pentru ca milioane de oameni să poată trăi de pe urma lui, solicitau întemeietorii *Cartei libertății*, și luați înapoi minele pentru ca ceea ce este extras din ele să poată fi folosit pentru construcția de locuințe și pentru crearea infrastructurii necesare creării locurilor de muncă. Cu alte cuvinte, scurtcircuitați intermediarii. Astfel de idei ar putea să pară multora o utopie populistă, numai că după atâtea experimente în spiritul Școlii de la Chicago, eșuate, adevărații visători ar putea fi cei care mai cred că o idee precum cea a creării unui parc turistic cu tema *Carta libertății*, care a făcut cadouri corporațiilor adâncind și mai mult sărăcia celor mai nevoiași, ar putea rezolva problemele economice și de sănătate ale celor 22 de milioane de sud-africani care trăiesc încă în sărăcie.[44]

După mai mult de un deceniu de când Africa de Sud a pornit pe drumul thatcherismului, rezultatele acestui experiment de justiție socială de tip *trickle-down* rămân scandaloase:

- Din 1994, anul preluării puterii de către ANC, numărul celor care trăiesc cu mai puțin de 1$ pe zi s-a dublat, de la 2 milioane, la 4 în 2006.[45]
- Între 1991 și 2002, rata șomajului pentru negrii sud-africani a crescut de la 23% la 48%.[46]
- Dintre cei 35 de milioane de cetățeni negri ai Africii de Sud, doar 5000 câștigă mai mult de 60000 de dolari americani anual. Numărul albilor în această categorie de venit este de douăzeci de ori mai mare, în vreme ce un număr însemnat câștigă mult mai mult.[47]
- Guvernul ANC a construit 1,8 milioane de locuințe într-o perioadă în care 2 milioane de oameni și le-au pierdut.[48]
- Aproape 1 milion de oameni au fost evacuați de la fermele unde lucrau în primii zece de ani de democrație.[49]
- Astfel de evacuări au avut ca rezultat creșterea cu 50% a numărului celor care trăiesc în adăposturi temporare. În 2006, mai mult de un sfert dintre sud-africani trăiau în cocioabe, în mahalale improvizate, fără apă potabilă sau electricitate.[50]

Poate că cea mai bună ilustrare a încălcării promisiunilor de libertate le constituie felul în care *Carta libertății* este acum privită în diferite părți ale societății sud-africane. Nu cu mult timp în urmă, acest document reprezenta amenințarea supremă adusă privilegiilor de care se bucura populația albă din Africa de Sud; astăzi, în schimb, ea este adoptată în întâlniri de afaceri și în comunitățile închise ale acestora drept o declarație de bune intenții, devenită brusc măgulitoare și complet lipsită de amenințare, precum manierele prețioase din lumea corporatistă. Numai că în zonele preorășenești unde acest document a fost adoptat, pe un câmp din Kliptown electrizat de așteptări, promisiunile făcute atunci sunt prea dureroase ca să mai poată fi contemplate. Mulți sud-africani au boicotat complet festivitățile jubiliare organizate de guvern. „Tot ce scrie în *Carta libertății* este foarte bun", mi-a spus S'bu Zikode,

unul dintre liderii acestei mişcări în continuă expansiune a locuitorilor în cocioabe. „Însă tot ce văd în ea este trădare."

În final, cel mai convingător argument pentru abandonarea promisiunilor de redistribuire făcute în *Carta Libertăţii* a fost şi cel mai lipsit de imaginaţie: toată lumea face acelaşi lucru. Vishnu Padayachee a rezumat mesajul pe care conducerea ANC-ului îl primise încă de la început din partea „guvernelor occidentale, a FMI-ului şi Băncii Mondiale. Aceştia spuneau «Lumea s-a schimbat; nimic din toată vorbăria asta de stânga nu mai înseamnă nimic; acesta este singurul lucru care contează astăzi în lume»." După cum scria Gumede, „a fost un atac sălbatic pentru care ANC era complet nepregătit. Lideri economici cheie vizitau în mod regulat sediile centrale ale unor organizaţii internaţionale precum Banca Mondială sau FMI-ul şi, în perioada 1992–1993, mai mulţi membri ai ANC-ului, mulţi dintre aceştia neavând niciun fel de pregătire economică luau parte la programe prescurtate de training la şcoli internaţionale de business, bănci de investiţii, institute pentru politici economice şi Banca Mondială, unde erau «îndopaţi cu un regim alimentar de idei neoliberale». Era o experienţă ameţitoare. Nu se mai întâmplase vreodată ca un guvern în aşteptarea investiturii să fie atât de curtat de comunitatea internaţională."[51]

Mandela primeşte o doză deosebit de mare de astfel de presiune colegială[viii] elitistă atunci când se întâlneşte cu liderii europeni la Forumul economic mondial de la Davos din 1992. Atunci când le spune că ceea ce îşi dorea Africa de Sud era tot atât de radical pe cât fusese Planul Marshall, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, este contrazis de ministrul finanţelor din Olanda, care respinge paralelismul situaţiei. „Asta era ceea ce înţelesesem la vremea respectivă. Dar economiile lumii sunt interdependente. Procesul globalizării se adânceşte. Nicio economie nu se poate dezvolta separat de economiile altor ţări."[52]

În timpul în care liderii, inclusiv Mandela, făceau turul de onoare al globalizării, li se repeta constant că până şi cele mai de stânga guverne au adoptat *Consensul de la Washington*: comuniştii din Vietnam şi China au făcut acest lucru, la fel şi liderii sindicali din Polonia şi social-democraţii din Chile, scăpaţi în sfârşit de Pinochet. Până şi ruşilor li se arătase lumina neoliberalismului; la vremea când ANC-ul se afla în cele mai acerbe runde de negocieri, Moscova era cuprinsă de o adevărată frenezie corporatistă, vânzându-şi activele de stat foştilor activişti deveniţi peste noapte antreprenori. Dacă până şi Moscova cedase, cum ar fi putut atunci o adunătură de luptători pentru libertate din Africa de Sud să reziste acestei covârşitoare maree globale?

Cel puţin acesta era mesajul pe care-l propagau toţi avocaţii, economiştii sau asistenţii sociali din care se constituia rapid extensibila industrie a „tranziţiei": acele echipe de experţi, care migrează între ţări devastate de războaie şi oraşe pustiite de criză, făcându-le cadou acestor politicieni covârşiţi de noutatea situaţiei ultimele mostre ale celor mai bune practici implementate în Buenos

[viii] În orig. *peer pressure* (*n.t.*)

Aires, cea mai înălțătoare poveste de succes din Varșovia sau cel mai înspăimântător răget al „tigrilor asiatici". „Tranzitologiștii" (așa cum îi numește politologul Stephen Cohen de la Universitatea din New York), au un avantaj intrinsec asupra politicienilor pe care îi consiliază: constituie o clasă hiper-mobilă, în vreme ce liderii mișcărilor de eliberare sunt într-un mod esențial introspectivi.[53] Prin însăși natura lor, oamenii care conduc transformările naționale de mare intensitate trădează îngustime atunci când se concentrează asupra propriilor lor narațiuni și luptelor care se dau între ei, fiind adeseori incapabili să acorde atenție lumii exterioare. Acest lucru este regretabil deoarece liderii ANC ar fi putut observa niște realități complet diferite dacă ar fi avut ocazia să vadă ei înșiși ceea ce se petrecea cu adevărat la Moscova, Varșovia, Buenos Aires sau Seul.

NOTE

[1] „South Africa; Tutu Says Poverty, Aids Could Destabilise Nation", AHAfrica.com, noiembrie 2001.

[2] Martin J. Murray, *The Revolution Deferred* (London: Verso, 1994), 12.

[3] „ANC Leader Affirms Support for State Control of Industry", *The Times* (Londra), 26 ianuarie 1990.

[4] Ismail Vadi, *The Congress of the People and Freedom Charter Campaign*, prefață de Walter Sisulu (New Delhi: Sterling Publishers, 1995), www.sahistory.org.za.

[5] Nelson Mandela, A Long *Walk to Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela* (New York: Little, Brown and Company, 1994), 150.

[6] „The Freedom Charter", adoptată la Congresul poporului, la Kliptown, pe data de 26 iunie 1955, www.anc.org.za.

[7] William Mervin Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC* (Cape Town: Zebra Press, 2005), 219-20

[8] Mandela, A Long *Walk to Freedom*, 490-91.

[9] Regula majorității simple a fost practic amânată până în 1999. Până atunci, puterea executivă era împărțită între toate partidele politice care câștigaseră în alegeri mai mult de 5% din votul exprimat de electorat. Interviu nepublicat cu Nelson Mandela realizat de producătorul de film Ben Cashdan, în 2001; Hein Marais, *South Africa: Limits to Change: The Political Economy of Transition* (Cape Town: University of Cape Town Press, 2001), 91-92.

[10] Notă de subsol: Milton Friedman, „Milton Friedman—Banquet Speech", la banchetul oferit de comitetul Nobel, 10 decembrie 1976, www.nobelprize.org.

[11] Bill Keller, „Can Both Wealth and Justice Flourish in a New South Africa?" *New York Times*, 9 mai 1994.

[12] Mark Htirton, „Role of Fiscal Policy in Stabilization and Poverty Alleviation", în *Post-Apartheid South Africa: The First Ten Years*, coord. Michael Nowak și Lucy Antonio Ricci (Washington DC: International Monetary Fund, 2005), 84.

[13] Notă de subsol: Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 31, 33, citând definiția „noii democrații", oferită de Ministrul economiei din perioada lui Pinochet, Pablo Baraona; Robert Harvey, „Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On", *The Economist*, 2 februarie 1980 (Harvey îl cita pe Sergio Fernandez, Ministrul de interne); Jose" Pinera, „Wealth Through Ownership: Creating Property Rights in Chilean Mining", *Cato Journal* 24, nr. 3 (Fall 2004): 298.

[14] James Brew, „South Africa — Habitat: A Good Home Is Still Hard to Own", Inter Press Service, 11 martie 1997.

[15] David McDonald, „Water: Attack the Problem Not the Data", *The Independent on Sunday* (Londra), 19 iunie 2003.

[16] Bill Keller, „Cracks in South Africa's White Monopolies", *New York Times*, 17 iunie 1993

[17] Gumede citează statisticile Businessmap afirmând că „în jur de 98% dintre directorii executivi ai companiilor listate la JSE (Johanesburg Stock Exchange) sunt albi, iar aceştia operează peste 97% din valoarea totală a bursei de valori". Simon Robinson, „The New Rand Lords", *Time*, 25 aprilie 2005; Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, 220.

[18] Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, 112.

[19] Moyiga Nduru, „S. Africa: Politician Washed Anti-AIDS Efforts Down the Drain", Inter Press Service, 11 aprilie 2006.

[20] „Study: AIDS Slashes SA's Life Expectancy", *Mail & Guardian* (Johanesburg), 11 decembrie 2006.

[21] Randul îşi recuperează parţial din valoare până la încheierea tranzacţiilor, terminând cu 7% mai jos. Jim Jones, „Foreign Investors Take Fright at Hardline Stance", *Financial Times* (Londra), 13 februarie 1990.

[22] Steven Mufson, „South Africa 1990", *Foreign Affairs* [Special Edition: *America and the World*], 1990/ 1991.

[23] Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Branch* (New York: Random House, 2000), 113.

[24] Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, 69.

[25] Ibid., 85; „South Africa: Issues of Rugby and Race", *The Economist*, 24 august 1996.

[26] Nelson Mandela, „Report by the President of the ANC to the 50th National Conference of the African National Congress", 16 decembrie 1997.

[27] Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, 33-39, 69.

[28] Ibid., 79.

[29] Marais, *South Africa*, 122. Notă de subsol: ANC, *Ready to Govern: ANC* Policy *Guidelines for a Democratic South Africa Adopted at the National Conference*, 28-31 mai 1992, www.anc.org.za.

[30] Ken Wells, „U.S. Investment in South Africa Quickens", *Wall Street Journal*, 6 octombrie 1994.

[31] Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, 88.

[32] Ibid., 87.

[33] Marais, *South Africa*, 162.

[34] Ibid., 170.

[35] Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC, 89.*

[36] Ginger Thompson, „South African Commission Ends Its Work", *New York Times*, 22 martie 2003.

[37] ANC, „The State and Social Transformation", document de lucru, noiembrie 1996, www.anc.org.za; Ginger Thompson, „South Africa to Pay $3,900 to Eaeh Family of Apartheid Victims", *New York Times*, 16 aprilie 2003; interviu nepublicat luat lui Mandela de Cashdan, 2001.

[38] Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*, 108.

[39] Ibid., 119.

[40] Partidul Comunist Sud-African, „The Debt Debate: Confusion Heaped on Confusion", noiembrie–decembrie 1998, www.sacp.org.za; Jeff Rudin, „Apartheid Debt: Questions and Answers", Alternative Information and Development Centre, 16 martie 1999, www.aidc.org.za. Notă de subsol: Congress of South Africa Trade Unions, „Submission on the Public Investment Corporation Draft Bill", 25 iunie 2004, www.cosatu.org.za; Kudin, „Apartheid Debt"; South African Communist Party, „The Debt Debate".

[41] *Carta libertății.*

[42] Nomvula Mokonyane, „Budget Speech for 2005/06 Financial Year by MEC for Housing in Gauteng", Speech ținut în Camera legislativă Guateng pe 13 iunie 2005, www.info.gov.za.

[43] Lucille Davie și Mary Alexander, „Kliptown and the Freedom Charter", June 27, 2005, www.southafrica.info; Blue IQ, *The Plan for a Smart Province—Guateng.*

[44] Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC,* 215

[45] Scott Baldauf, „Class Struggle: South Africa's New, and Few, Black Rich", *Christian Science Monitor,* 31 octombrie 2006; „Human Development Report 2006", United Nations Development Programme, www.undp.org.

[46] „Africa de Sud: Statistici", *Le Monde Diplomatique,* septembrie 2006; Michael Wines și Sharon LaFraniere, „Decade of Democracy Fills Gaps in South Africa", New *York Times,* 26 aprilie 2004.

[47] Simon Robinson, „The New Rand Lords".

[48] Michael Wines, „Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change", *New York Times,* 25 decembrie 2005.

[49] Mark Wegerif, Bev Russell and Irma Grundling, *Summary of Key Findings from the National Evictions Survey* (Polokwane, South Africa: Nkuzi Development Association, 2005), 7, www.nkuzi.org.za.

[50] Wines, „Shantytown Dwellers in South Africa Protest..."

[51] Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the* ANC, 72. Citat în interior: Asghar Adelzadeh, „From the RDP to GEAR: The Gradual Embracing of Neo-libcralism in Economic Policy" *Transformation* 31, 1996.

[52] Ibid., 70.

[53] Stephen F. Cohen, *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia* (New York: W. W. Norton & Company, 2001), 30.

RUGUL UNEI TINERE DEMOCRAȚII
RUSIA ALEGE „SOLUȚIA PINOCHET"

„Părți dintr-un oraș vibrant nu pot fi scoase la licitație fără a se lua în considerare tradițiile locale, chiar dacă ele pot părea ciudate unor vizitatori străini... Chiar și așa, acestea sunt tradițiile noastre, iar acesta este orașul nostru. Am trăit multă vreme sub dictatura comunistă, dar am descoperit acum că viața sub dictatura oamenilor de afaceri nu este cu nimic mai bună. Acestor afaceriști nu le pasă câtuși de puțin în ce țară se află.

– Grigori Gorin, scriitor rus, 1993[1]

Răspândiți adevărul: legile economice sunt la fel cu legile ingineriei. Un set de legi funcționează pretutindeni.

– Lawrence Summers, economist-șef la Banca Mondială, 1991[2]

Când președintele sovietic Mihail Gorbaciov merge la Londra, în iulie 1991, pentru a participa la primul său Summit G7, are toate motivele să se aștepte la o primire rezervată eroilor. În ultimii trei ani, el se dovedise a fi un om care nu pășea, ci plutea pe scena afacerilor internaționale, încântând presa, semnând tratate pentru dezarmare și culegând premii pentru pace, inclusiv Premiul Nobel, care i-a fost decernat în 1990.

Reușise chiar un lucru imposibil de imaginat până atunci: să câștige simpatia publicului american. Liderul rus se dovedește atât de diferit de caricaturile Imperiului Răului, încât presa americană îi acordă porecla simpatică de „Gorby", iar în 1987 revista *Time* ia decizia, riscantă la acea vreme, de a-l numi „Omul anului". Editorii revistei își explică decizia luată prin faptul că, spre deosebire de predecesorii săi („niște balauri cu căciuli de blană"), Gorbaciov era un Ronald Reagan al Rusiei — „versiunea de la Kremlin a Marelui Comunicator". Comitetul care i-a decernat premiul Nobel a declarat că, mulțumită muncii sale, „sperăm să sărbătorim chiar în acest moment sfârșitul Războiului Rece".[3]

La începutul anilor '90, prin politicile sale gemene de *glasnost* (deschidere) și *perestroika* (restructurare), Gorbaciov duce Uniunea Sovietică pe calea unui remarcabil proces de democratizare: aduce libertatea presei, parlamentul, consiliile locale, președintele și vice-președintele devin instituții supuse procesului electoral, iar Curtea Constituțională devine independentă. În privința economiei, Gorbaciov pornește pe un drum în care piața liberă coexistă cu un sistem de asigurări sociale puternic și în care industriile-cheie sunt

păstrate sub controlul statului: un proces pentru a cărui finalizare el estimează că ar fi avut nevoie de circa 10-15 ani. Țelul său final era să construiască un sistem social democrat, pe model scandinav, „un far al socialismului pentru întreaga umanitate".[4]

La început părea că Occidentul și-ar fi dorit ca Gorbaciov să reușească să deschidă economia sovietică în vederea transformării acesteia după un model apropiat celui suedez. Comitetul pentru decernarea premiului Nobel a comentat în mod explicit că acesta constituia un mod de a-și oferi ajutorul în perioada tranziției: „o mână de ajutor într-un moment în care este nevoie de el". În timpul unei vizite la Praga, Gorbaciov spune clar că nu poate face acest lucru de unul singur: „Așa cum fac alpiniștii atunci când urcă în coardă, națiunile lumii pot fie să urce împreună către vârf, fie să cadă împreună în abis."[5]

De aceea, evenimentele care se petrec la Summitul G7 sunt complet neașteptate. Mesajul cvasi-unanim pe care îl primește Gorbaciov de la liderii statelor prezente este că, dacă nu va adopta imediat terapia unor șocuri economice radicale, ei vor tăia coarda și îl vor lăsa să cadă în prăpastie. „Sugestiile ritmului și metodelor pentru efectuarea acestei tranziții au fost uimitoare", scria Gorbaciov după eveniment.[6]

Polonia tocmai își completase prima rundă de terapie a șocurilor, sub tutelajul oferit de FMI în colaborare cu Jeffrey Sachs, iar consensul exprimat de prim-ministrul britanic John Major, de președintele american George H. W. Bush, de prim-ministrul canadian Brian Mulroney și de prim-ministrul japonez, Toshiki Kaifu, era că Uniunea Sovietică trebuia să urmeze exemplul Poloniei într-un tempo și mai susținut decât aceasta. După întâlnire, Gorbaciov primește din partea FMI-ului, a Băncii Mondiale și a tuturor celorlalte instituții creditoare mondiale aceleași ordine de a porni la drum fără întârziere. Către sfârșitul acelui an, când Rusia cere ajutor în privința datoriei externe pentru evitarea unei crize economice catastrofale, răspunsul brutal a fost că datoriile trebuiau onorate.[7] Vremurile în care Sachs reușea să obțină ajutor pentru datoriile acumulate de Polonia se schimbaseră în mult mai rău.

Ceea ce a urmat — dizolvarea Uniunii Sovietice, eclipsarea lui Gorbaciov de către Elțîn, precum și tumultuosul parcurs al terapiei de șoc în Rusia — reprezintă un capitol exhaustiv documentat în istoria contemporană. Și totuși, această poveste este adeseori relatată în limbajului de lemn al „reformei", un discurs atât de generic, încât ascunde una dintre cele mai mari crime comise împotriva unei democrații din istoria modernă. Rusia, ca și China, este obligată să aleagă între un program economic produs de Școala de la Chicago și o revoluție democratică autentică. Confruntați cu acest gen de pact faustian, liderii chinezi și-au atacat propriul popor pentru a se asigura că democrația nu avea să interfereze cu planurile lor de instituire a economiei de piață. Cazul Rusiei era diferit: revoluția democratică era deja începută — astfel, pentru a i se băga pe gât un program economic construit de Școala de la Chicago, programul pașnic și promițător pe care îl începuse Gorbaciov trebuia să fie întrerupt violent, pentru ca ulterior să fie schimbat cu 180°.

Gorbaciov știa că singurul mod de a impune genul de terapie de șoc pe care-l recomandau membrii G7 și FMI-ul era prin forță, așa cum o făcuseră mulți în

Occident, dorindu-și cu ardoare implementarea acestor politici. Într-un articol celebru, publicat în 1990 în revista *The Economist*, Gorbaciov era îndemnat cu stăruință să adopte „o autoritate neșovăielnică în actul guvernării... pentru a nimici rezistența care a blocat până acum reforma economică importantă".[8] La doar două săptămâni după ce Comitetul pentru decernarea premiului Nobel declarase sfârșitul Războiului Rece, *The Economist* îl îndemna pe Gorbaciov să ia exemplul unuia dintre cei mai notorii ucigași din această perioadă. Purtând titlul „Mihail Sergheevici Pinochet", articolul conchidea că, și în cazul în care acest sfat ar fi putut cauza „vărsare de sânge...[,] există posibilitatea angajării Uniunii Sovietice pe drumul deschis de Pinochet în economia liberală". Dar lucrurile nu se opreau aici, *The Washington Post* era dispus să meargă și mai departe. În august 1991, cotidianul publică un articol cu titlul „Chile [din perioada lui] Pinochet, un model pragmatic pentru economia sovietică". În articol se susținea ideea unei lovituri de stat pentru înlocuirea prea lentului Gorbaciov, singura îngrijorare a lui Michael Schrage, autorul articolului, fiind aceea că opozanții președintelui sovietic „nu beneficiau nici de priceperea și nici de susținerea care să le permită să urmeze exemplul lui Pinochet". Astfel de puciști, scria Schrage, ar trebui să ia ca model „un despot care chiar știa cum să conducă un puci militar: generalul chilian ieșit la pensie, Augusto Pinochet".[9]

În curând însă, Gorbaciov se confruntă cu un adversar dornic să joace rolul de Pinochet al Rusiei. Această persoană este Boris Elțîn, cel care, deși deținea poziția de președinte al Rusiei, aspira la poziția deținută de Gorbaciov, care conducea întreaga Uniune Sovietică. Toată această situație avea să se schimbe dramatic pe 19 august 1991, la o lună de la Summitul G7. Un grup de militari din vechea gardă a Partidului Comunist ordonă tancurilor să înconjoare sediul parlamentului, numit Casa Albă. Într-o încercare de a stăvili procesul democratizării, aceștia amenință că vor ataca sediul primului parlament ales democratic. În mijlocul unei mulțimi de ruși hotărâți să își apere noua democrație, Elțîn folosește unul dintre acele tancuri drept podium pentru un speech în care denunță agresiunea, numind-o „o încercare cinică de lovitură de stat, din partea unor oameni cu vederi de dreapta".[10] Tancurile se retrag, iar Elțîn pozează drept apărătorul curajos al democrației. Unul dintre demonstranții care au umplut străzile în ziua aceea descria evenimentele astfel: „A fost prima dată când am simțit că aș putea efectiv să influențez situația din țara mea. Sufletele noastre aveau aripi. Era o senzație profundă de unitate. Ne simțeam invincibili".[11]

La fel se simțea și Elțîn. Ca lider, el era antiteza lui Gorbaciov. În vreme ce Gorbaciov proiecta o imagine a bunelor maniere și a sobrietății (una dintre cele mai controversate măsuri întreprinse de el constituind-o inițierea unei campanii agresive împotriva consumului de votcă), despre Elțîn se auzise că era bețiv și lacom. Anterior loviturii de stat, mulți ruși manifestaseră rezerve cu privire la acest om, dar acum el salvase democrația de amenințarea unei lovituri de stat, iar acest lucru îl făcea, cel puțin pentru moment, un fel de erou popular.

Elțîn își pariază imediat capitalul politic acumulat pentru a-și mări puterea politică. Știind că, atâta vreme cât Uniunea Sovietică rămânea intactă, el urma să dețină mai puțină putere decât Gorbaciov, în decembrie 1991 întreprinde

o mişcare politică magistrală. Se aliază cu alte două republici sovietice pentru a dizolva Uniunea Sovietică şi pentru a-l forţa astfel pe Gorbaciov să demisioneze. Abolirea Uniunii Sovietice, „singura ţară pe care cei mai mulţi dintre sovietici o cunoscuseră vreodată", imprimă un şoc profund spiritului rus, constituind, conform afirmaţiilor analistului politic Stephen Cohen, primul dintre cele „trei şocuri traumatizante" pe care ruşii urmau să le sufere în următorii trei ani.[12]

Jeffrey Sachs se afla la Kremlin în ziua în care Elţîn anunţă dizolvarea Uniunii Sovietice. Sachs îşi aduce aminte cum preşedintele Rusiei a spus atunci: „«Domnilor, doresc să vă aduc la cunoştinţă sfârşitul Uniunii Sovietice...» Am spus: «Doamne, un asemenea lucru se petrece o dată într-un secol. Este cel mai incredibil lucru care poate fi imaginat; aceasta este adevărata eliberare; haideţi să-i ajutăm pe aceşti oameni.»"[13] Elţîn îl invitase pe Sachs în Rusia să-i fie consilier, iar Sachs depăşeşte toate aşteptările: „Dacă Polonia a putut-o face, la fel se va întâmpla şi cu Rusia", a declarat el.[14]

Dar Elţîn nu dorea numai sfaturi, el îşi dorea acea tavă de aur pe care Sachs strânsese fonduri în Polonia. „Singura speranţă pe care o aveam — a spus Elţîn — erau promisiunile făcute de Grupul celor şapte ţări industrializate (G7) de a ne acorda mari sume de bani, în ajutor financiar."[15] Sachs îi spune lui Elţîn că, dacă Moscova ar fi fost dispusă să adopte o strategie de „Big Bang" pentru instaurarea unei economii capitaliste, el era încrezător că ar fi putut strânge o sumă în jurul a 15 miliarde de dolari.[16] Era nevoie de ambiţie şi de o mişcare rapidă. Însă ceea ce nu ştia Elţîn era că norocul lui Sachs se apropia de sfârşit.

Conversia Rusiei la capitalism avea multe lucruri în comun cu abordarea avută de oficialii corupţi ai Chinei, împotriva cărora se dezlănţuiseră protestele din Piaţa Tiananmen, cu doi ani înainte. Primarul Moscovei pretinde că existau cu adevărat doar două opţiuni pentru demontarea economiei centralizate: „Proprietatea putea fi împărţită egal între toţi membrii societăţii sau cele mai bune bucăţi puteau fi date liderilor acesteia... Mai precis, este vorba despre abordarea democratică şi cea nomenclaturistă, a activiştilor de partid."[17] Elţîn adoptă de urgenţă cea de-a doua opţiune. La sfârşitul anului 1991, el face parlamentului o propunere neortodoxă: dacă parlamentarii aveau să-i acorde puteri speciale, în virtutea cărora putea să adopte legi prin decret, fără să mai aibă nevoie de votul parlamentului, pentru un an de zile, el avea să le ofere în schimb un sistem economic sănătos şi plin de vigoare. Elţîn le cere acestora să-l investească cu puteri pe care le au numai dictatorii şi care nu au ce căuta într-un sistem democratic, iar parlamentul, recunoscător pentru rolul jucat în timpul încercării de lovitură de stat şi aflat într-o nevoie disperată de ajutor financiar, i le acordă. Răspunsul parlamentului dat solicitării lui Elţîn este pozitiv, acordându-i-se în consecinţă un an de puteri absolute în care să refacă economia Rusiei.

Elţîn reuneşte imediat o echipă de economişti, mulţi dintre membrii acesteia făcând parte dintr-un club înfiinţat în ultimii ani de comunism şi format din cititori avizi ai literaturii care preamărea piaţa liberă, în care erau dezbătute textele fundamentale ale Şcolii de la Chicago şi felul în care aceste teorii ar putea fi aplicate în Rusia. În ciuda faptului că niciunul dintre membrii acestui club nu studiase în Statele Unite, ei erau atât de devotaţi ideilor

lui Milton Friedman, încât presa de specialitate din Rusia începe să se refere la echipa lui Elțîn cu numele de „băieții de la Chicago", o trimitere la titlul original, ceea ce se potrivește ca o mănușă contextului economiei de piață neagră din Rusia. În Occident, în schimb, termenul de referință preferat era cel de „tineri reformatori". Conducătorul acestui grup era Egor Gaidar, pe care Elțîn îl numește în unul dintre cele două posturi de viceprim-ministru. Piotr Aven, ministru în cabinetul lui Elțîn, în perioada 1991–1992, și el unul dintre acoliți, spunea despre această fostă clică: „Identificarea cu Dumnezeu, un lucru care decurgea natural din convingerea superiorității lor incontestabile era, din păcate, tipică reformatorilor noștri."[18]

Trecând în revistă membrii acestui grup ajuns brusc la putere, cotidianul rus *Nezavisimaya Gazeta* observa o evoluție politică uimitoare, potrivit căreia „pentru prima dată Rusia urmează să aibă un guvern format din liberali care se consideră drept moștenitori ai lui Friedrich von Hayek și ai Școlii de la Chicago, conduse de Milton Friedman". Politicile acestora erau „clare: stabilizare financiară strictă, realizată în conformitate cu rețetele terapiei de șoc". Concomitent cu numirea în funcție a acestor personaje, nota cotidianul moscovit, Elțîn îl numește pe Iuri Skokov, recunoscut ca un personaj cu mână forte, „responsabil pentru apărare și departamentele aparatului represiv: armata, ministerul afacerilor interne și comitetul pentru siguranța națională". Aceste decizii de numire în funcție sunt evident interconectate: „Probabil că puternicul Skokov poate asigura o stabilitate strictă în politică, în vreme ce «puternicii» economiști asigură același lucru pentru economie". Articolul se încheia cu următoarea concluzie: „Nu va fi nicio surpriză dacă rezultatul va fi o încercare de a construi pe plan local un sistem de genul celui instituit de Pinochet, în care rolul băieților de la Chicago va fi jucat de echipa lui Gaidar."[19]

Pentru a le oferi susținere ideologică și tehnică băieților de la Chicago ai lui Elțîn, guvernul Statelor Unite subvenționează costurile aferente experților însărcinați fie cu scrierea decretele de privatizare, fie cu lansarea unei burse de valori, după modelul celei de la New York sau cu proiectarea unei piețe a fondurilor mutuale în Rusia. În toamna anului 1992, USAID acordă un contract în valoare de 2,1 milioane de dolari Institutului pentru dezvoltare internațională de la Harvard, care trimite echipe de tineri avocați și economiști pentru a consilia echipa lui Gaidar. În mai 1995, Universitatea din Harvard îl numește pe Sachs în postul de director al Institutului, ceea ce înseamnă că el a jucat concomitent două roluri în perioada reformei în Rusia: și-a început activitatea în calitate de consilier independent al lui Elțîn, iar ulterior a devenit coordonatorul departamentului din Rusia al Harvardului, subvenționat de guvernul Statelor Unite.

Încă o dată, un grup care se autoproclamase revoluționar se strânge în secret pentru a elabora un plan economic radical. Așa cum își amintește Dimitri Vasiliev, unul dintre reformatorii-cheie ai grupului, „la început, nu aveam niciun angajat, nici măcar o secretară. Nu aveam niciun fel de echipament, nu aveam nici măcar un fax. În aceste condiții, am reușit totuși, în doar o lună și jumătate, să scriem un program exhaustiv de privatizare, precum și un set de douăzeci de legi normative... Era cu adevărat o perioadă romantică."[20]

Pe 28 octombrie 1991, Elţîn anunţă încetarea controlului preţurilor, prognozând că „liberalizarea preţurilor va pune totul în ordine".[21] „Reformatorii" au aşteptat doar o săptămână după demisia lui Gorbaciov ca să lanseze programul lor economic al terapiei de şoc, cel de-al doilea dintre cele trei şocuri traumatizante. Programul de terapie a şocului includea o serie de politici de comerţ liber, precum şi prima fază a privatizării la foc continuu a celor aproximativ 225.000 de întreprinderi de stat.[22]

„Ţara a fost luată prin surprindere de programul Şcolii de la Chicago", îşi aminteşte unul dintre consilierii economici ai echipei lui Elţîn.[23] Surpriza a fost deliberată, ea constituind o parte din strategia lui Gaidar de a implementa un program de schimbări atât de neaşteptat şi de rapid, încât să facă imposibilă orice rezistenţă. Problema cu care s-a confruntat echipa sa a fost cea obişnuită: planurile le erau obstrucţionate de ameninţarea care venea din partea democraţiei. Ruşii nu îşi doreau ca redistribuirea avuţiei lor naţionale să fie făcută de un Comitet Central al Partidului Comunist, dar mulţi credeau cu fermitate în redistribuire şi într-un rol activ al guvernului în acest proces. Potrivit sondajelor de opinie efectuate în 1992, 67% din ruşi considerau, la fel ca susţinătorii Solidarităţii în Polonia, că modul cel mai echitabil de privatizare a activelor statului comunist trebuia făcut prin intermediul cooperativelor muncitoreşti, în vreme ce 79% dintre aceştia considerau că menţinerea ocupării totale a forţei de muncă ar fi trebuit să constituie una dintre priorităţile fundamentale ale guvernului.[24] Aceste rezultate însemnau că, în cazul în care echipa lui Elţîn ar fi supus aceste planuri dezbaterii publice, în loc să le lanseze printr-un atac înşelător, dezlănţuit asupra unui public profund dezorientat, revoluţia Şcolii de la Chicago nu ar fi avut nicio şansă de câştig.

Vladimir Mau, consilier al lui Elţîn în această perioadă, explică cum „cele mai favorabile condiţii pentru reformă" sunt cele oferite de „un public confuz, obosit de lupta politică anterioară... Acesta a fost motivul pentru care guvernul a fost atât de încrezător, în ajunul anunţului liberalizării preţurilor, că o confruntare socială de proporţii era imposibilă, iar guvernul nu avea cum să fie răsturnat de la putere de o revoltă populară." Marea majoritate a ruşilor — 70% dintre ei — se opuneau liberalizării preţurilor, explica el, dar „puteam vedea că oamenii continuau să se concentreze, la fel ca în trecut, asupra recoltei propriilor răsaduri şi, în general, asupra propriilor circumstanţe economice".[25]

Joseph Stiglitz, care, la vremea respectivă, deţinea poziţia de economist-şef la Banca Mondială, descrie mentalitatea care-i ghida pe aceşti terapişti ai şocului. Metaforele sale au intrat în folclor: „Numai o abordare de *blitzkrieg* în perioada «ferestrei oportunităţii» create de «ceaţa tranziţiei» ar putea aduce aceste schimbări, înainte ca populaţia să aibă şansa să se organizeze pentru a-şi proteja interesele definite în perioada anterioară."[26] Cu alte cuvinte, doctrina şocului.

Stiglitz îi numea pe reformatorii ruşi „bolşevicii economiei de piaţă" din cauza afinităţii lor pentru revoluţiile-cataclism.[27] Cu toate acestea, în timp ce primii bolşevici intenţionaseră să îşi construiască economia centralizată pe vestigiile vechiului stat, noii bolşevici ai economiei de piaţă credeau într-un fel de magie: în cazul în care s-ar fi creat condiţiile optime pentru obţinerea

profitului, țara avea să se reconstruiască de la sine, fără să mai fie nevoie de planificare economică. (Această credință va reapărea zece ani mai târziu în Irak.)

Elțîn face o serie de promisiuni hazardate, potrivit cărora „pentru aproximativ șase luni, lucrurile vor fi și mai dificile", dar, în scurt timp, economia va intra pe un făgaș ascendent și nu va trece mult până când Rusia se va transforma într-un gigant economic, una dintre primele patru economii ale lumii.[28] Această logică a distrugerii creative a dus la o creativitate modestă și la o distrugere exponențială. După numai un an, devastarea produsă de terapia de șoc atinsese proporțiile unui cataclism: milioane de oameni din clasa de mijloc își pierd economiile de o viață pentru că banii se devalorizează, iar oprirea subită a subvențiilor de stat face ca milioane de muncitori să nu își mai primească salariile luni de zile.[29] Consumul mediu al populației ruse se reduce cu 40% în 1992 față de 1991, iar o treime din populație ajunge acum să trăiască sub pragul minim de sărăcie.[30] Cei care făcuseră parte din clasa de mijloc sunt nevoiți să își vândă bunurile personale la tarabe improvizate — niște acte disperate, pe care economiștii Școlii de la Chicago le caracterizau drept o dovadă a spiritului „antreprenorial", ce urma să dea naștere în scurt timp unei renașteri capitaliste, din fiecare bijuterie de familie și blazer second-hand vândute de acești oameni nevoiași.[31]

La fel ca în Polonia, rușii își recapătă în cele din urmă echilibrul, începând să ceară oprirea acestei aventuri economice sadice („încetați experimentele" era unul dintre graffitiurile populare în acea perioadă, scrise pe zidurile Moscovei). Sub presiunea electoratului, parlamentul ales — aceeași instituție care susținuse ascensiunea lui Elțîn la putere — decide că e timpul să-i oprească pe Elțîn și clica lui de băieți de la Chicago. În decembrie 1992, parlamentul votează demiterea lui Gaidar, iar trei luni mai târziu, în martie 1993, îi revocă puterile speciale acordate lui Elțîn, prin care i se permisese să impună legi economice prin decret. Perioada de grație expirase, iar rezultatele erau catastrofale; din acel moment, toate legile urmau să fie aprobate în parlament, procedura standard în orice democrație liberală, respectându-se totodată și procedurile constituționale în vigoare.

Deputații procedaseră conform mandatului cu care fuseseră învestiți, dar Elțîn se obișnuise cu puterile sale extraordinare ajungând să se considere nu doar un simplu președinte, ci un monarh (autointitulându-se Boris I). În consecință, el trece la represaliile împotriva revoltei parlamentarilor, declarând pe posturile naționale de televiziune starea de urgență, în baza căreia puterile sale imperiale sunt reactivate. Trei zile mai târziu, Curtea Constituțională rusă (a cărei independență reprezentase una dintre cele mai importante victorii democratice ale lui Gorbaciov) confirmă prin vot, 9 pentru și 3 împotrivă, cele 8 acuzații care îi sunt aduse lui Elțîn pentru abuz de putere și violarea constituției pe care jurase să o respecte.

Până în acel punct, încă se mai putea să se afirme că „reforma economică" și cea democratică din Rusia aparțin aceluiași proiect. Dar odată ce Elțîn declară starea de urgență, cele două proiecte intră în conflict, aducându-i pe Elțîn și pe arhitecții șocului în opoziție directă cu Parlamentul și constituția țării.

Cu toate acestea, Occidentul îl susține nemijlocit pe Elțîn, pe care îl prezintă în rolul unui personaj progresist, „un adevărat susținător al libertății,

al democraţiei şi al reformei", după cum declara preşedintele american Bill Clinton.[32] Cea mai mare parte a jurnaliştilor occidentali îi ţin partea lui Elţîn împotriva parlamentului, ai cărui membri sunt caracterizaţi drept „comunişti bigoţi", care încercau să oprească reformele democratice.[33] Toţi aceşti oameni sufereau, potrivit declaraţiilor şefului biroului moscovit al cotidianului *New York Times*, de pe urma „mentalităţii sovietice, suspicioase când e vorba de reformă, ignorante în privinţa democraţiei şi dispreţuitoare la adresa intelectualilor sau «democraţilor»."[34]

De fapt, cei menţionaţi erau tot aceiaşi politicieni care, în ciuda defectelor lor (şi trebuie să fi fost multe, dacă ne gândim că era vorba despre nu mai puţin de 1.041 de deputaţi), îi susţinuseră pe Elţîn şi Gorbaciov în încercarea de lovitură de stat din 1991, ei votând totodată dizolvarea Uniunii Sovietice, şi îl susţinuseră, până recent, pe Elţîn. Cu toate acestea, *Washington Post* îi caracterizează acum drept „antiguvernamentali", de parcă ar fi fost nişte personaje interlope, care nu făceau ei înşişi parte din acelaşi guvern.[35]

În primăvara lui 1993, coliziunea dintre cele două entităţi guvernamentale devine frontală, în momentul în care parlamentul înaintează preşedintelui un buget în care sunt ignorate solicitările FMI-ului pentru austeritate totală. Elţîn răspunde acestei provocări încercând să înlăture parlamentul. Susţinut într-o manieră orwelliană de presă, Elţîn organizează de urgenţă un referendum, în care electoratul este invitat să aprobe dizolvarea parlamentului şi organizarea imediată a unor alegeri generale. Dar numărul celor care votează în acest referendum nu este suficient pentru a-i oferi lui Elţîn mandatul solicitat. Cu toate acestea, el declară victoria, continuând să afirme că scopul exerciţiului democratic fusese îndeplinit, în ciuda deturnării suferite prin adăugarea în textul referendumului a unei întrebări generale, în care era vizată susţinerea reformelor sale. O majoritate infimă a răspuns afirmativ.[36]

În Rusia, referendumul a fost considerat un exerciţiu propagandistic eşuat. În realitate, Elţîn şi Washingtonul rămân prizonierii unui parlament care fusese învestit de electorat cu dreptul constituţional de a face exact ceea ce făcea: să încetinească transformarea conform terapiei şocului. O puternică campanie de intimidare începe acum. Lawrence Summers, sub-secretar de stat al Ministerului de finanţe al SUA, avertizează că „elanul reformelor ruse trebuie revigorat şi intensificat pentru asigurarea unei susţineri multilaterale continue".[37] FMI-ul îi recepţionează mesajul şi un oficial anonim declară presei că un împrumut în valoare de 1,5 miliarde de dolari va fi retras deoarece FMI-ul era „nemulţumit că Rusia dădea înapoi pe drumul reformelor".[38] Piotr Aven, fost ministru în cabinetul lui Elţîn, spunea: „Obsesia maniacă a FMI-ului pentru politicile bugetare şi monetare, precum şi atitudinea complet superficială şi formală faţă de restul problemelor... au jucat un rol deloc nesemnificativ în tot ceea ce a urmat".[39]

Ceea ce urmează este că, în ziua următoare acestei scurgeri de informaţie către presă, Elţîn, încrezător că beneficiază de susţinerea Occidentului, adoptă prima dintre măsurile ireversibile către ceea ce se numea, acum în mod deschis, „opţiunea Pinochet": el dă decretul 1400, prin care anunţă abolirea constituţiei şi dizolvarea parlamentului. Două zile mai târziu, într-o sesiune extraordinară a parlamentului, se votează, cu 636 de voturi pentru şi 2 împotrivă, punerea

sub acuzație a președintelui Elțîn pentru actul său reprobabil (echivalentul dizolvării Congresului SUA de către președinte). Vicepreședintele Alexandr Ruțkoi anunță cu această ocazie că Rusia plătise deja „prea scump aventurismul" lui Elțîn și al acoliților săi.[40]

Un conflict armat între Elțîn și parlament este acum inevitabil. Deși Curtea Constituțională a Rusiei confirmă încă o dată comportamentul neconstituțional al lui Elțîn, Clinton continuă să îl susțină, iar Congresul SUA votează să îi ofere președintelui Rusiei un ajutor în valoare de 2,5 miliarde de dolari. Încurajat de acest gest, Elțîn trimite trupele să înconjoare clădirea parlamentului, ordonând tăierea curentului electric, a căldurii și a liniilor telefonice de la Casa Albă. Boris Kagarliți, directorul Institutului pentru studiul globalizării, mi-a relatat cum susținătorii democrației ruse veneau „cu miile pentru a sparge blocada. Timp de două săptămâni au avut loc demonstrații pașnice, în care manifestanții au sfidat forțele de poliție și armata, cărând apă și mâncare parlamentarilor asediați. Rezistența pașnică devenea, cu fiecare zi care trecea, tot mai populară și mai puternică."

Fiecare dintre tabere devenea din ce în ce mai încrâncenată, singurul compromis posibil fiind organizarea de alegeri anticipate, ceea ce ar fi supus slujbele tuturor celor implicați reexaminării electoratului. Erau mulți cei care cereau cu insistență această rezoluție, dar, chiar în timp ce Elțîn își cântărea opțiunile, fiind pregătit să accepte alegerile, vin vești din Polonia, unde electoratul administrase Solidarității o pedeapsă exemplară pentru trădarea de a-i fi administrat aceeași terapie a șocului.

Asistând la înfrângerea pe care o suferă Solidaritatea, Elțîn și consilierii săi occidentali devin conștienți de riscurile organizării unor alegeri anticipate. În Rusia, miza era mult prea mare: uriașe câmpuri petrolifere, aproximativ 30% din resursele mondiale de gaze naturale, 20% din cele de nichel, pentru a nu mai vorbi de fabricile de armament și aparatul mediatic cu care Partidul Comunist Rus controlase populația.

Elțîn abandonează negocierile și adoptă, în schimb, postura combatantului. Deoarece în urmă cu puțină vreme dublase salariile militarilor, era sigur de susținerea majorității armatei, drept pentru care ordonă „înconjurarea parlamentului cu mii de trupe ale ministerului de interne, cu sârmă ghimpată și tunuri de apă, refuzând să mai permită să se treacă pe acolo", așa cum relata *Washington Post*.[41] Vicepreședintele Ruțkoi, principalul rival al lui Elțîn în parlament, înarmase gărzile care păzeau parlamentul și primise în rândurile sale parlamentari naționaliști, cu orientare proto-fascistă. Acesta își îndeamnă susținătorii să nu dea „dictaturii lui Elțîn niciun moment de răgaz".[42] Kagarliți, participant direct la manifestările de protest, în urma cărora a scris o carte, mi-a declarat că, în 3 octombrie, mase de suporteri ai parlamentarilor pornesc către sediul televiziunii de la Ostankino, pentru a solicita transmiterea știrilor despre evenimentele din parlament. Unii dintre demonstranți purtau arme, dar majoritatea erau neînarmați. Erau și copii în această mulțime. Trupele lui Elțîn îi întâmpină pe drum și îi mitraliază." Aproximativ o sută de demonstranți și un soldat sunt uciși în această confruntare. Următoarea mișcare a lui Elțîn este dizolvarea tuturor consiliilor orășenești și regionale. Tânăra democrație a Rusiei este astfel distrusă, bucată cu bucată.

Nu există nicio îndoială că unii dintre parlamentari erau profund refractari soluționării pașnice a acestui conflict, instigând mulțimea prezentă, dar, așa cum evidențiază până și fostul oficial al Departamentului de stat al SUA, Leslie Gelb, parlamentul „nu era dominat de o mână de nebuni de dreapta".[43] Dizolvarea ilegală a parlamentului de către Elțîn, precum și atitudinea lui provocatoare față de Curtea Supremă au fost principalele cauze care au precipitat criza, acțiuni care urmau să provoace alte acțiuni disperate, din partea unei țări care nu voia să renunțe sub nicio formă la democrația abia cucerită.*

Un semnal clar din partea Washingtonului sau a Uniunii Europene l-ar fi putut forța pe Elțîn să intre în negocieri serioase cu parlamentarii, însă tot ce primește din partea acestora sunt numai încurajări. În final, în dimineața zilei de 4 octombrie 1993, Elțîn își îndeplinește destinul prezis de atâta vreme, devenind un Pinochet al Rusiei și dezlănțuind o serie de evenimente violente, ecouri clare ale loviturii de stat din Chile, petrecute exact cu douăzeci de ani înainte. În ceea ce constituia cel de-al treilea șoc aplicat de Boris Elțîn poporului rus, el ordonă armatei refractare să ia cu asalt Casa Albă a Rusiei, dându-i foc și transformând într-o ruină clădirea în care își construise reputația cu doar doi ani înainte. Comunismul căzuse fără să se fi tras un singur foc de armă, dar capitalismul Școlii de la Chicago avusese nevoie de artilerie grea pentru a se apăra: Elțîn cheamă 5.000 de soldați, zeci de tancuri și transportoare blindate, elicoptere, precum și trupe de șoc de elită, înarmate cu mitraliere, pentru a apăra noua economie capitalistă a Rusiei de amenințarea democrației.

The Boston Globe relata asediul Parlamentului astfel: „Ieri, timp de zece ore, în jur de treizeci de tancuri și transportoare blindate au încercuit clădirea parlamentului aflată în centrul Moscovei, cunoscută sub numele de Casa Albă, după care au bombardat-o cu voleuri explozive de artilerie, în vreme ce infanteria trăgea asupra ocupanților cu arme automate. La ora 16:15, în jur de 300 de gărzi, deputați ai congresului și personal auxiliar au ieșit în șir indian din clădire, cu mâinile ridicate."[44]

Până la sfârșitul zilei, asaltul militar s-a soldat cu aproximativ 500 de victime și aproape o mie de răniți, constituind cea mai violentă zi a Moscovei, din 1917 până în acel moment.[45] Peter Reddaway și Dimitri Glinski, autori ai unei descrieri esențiale a perioadei în care Elțîn a fost la putere (*Tragedia reformelor Rusiei: Bolșevismul de piață împotriva democrației*), atrag atenția asupra faptului că „în timpul operației de curățare în interiorul și împrejurul Casei Albe, sunt arestate 1.700 de persoane și confiscate 11 arme. Unii dintre cei arestați sunt duși pe un stadion, ceea ce amintește de procedurile lui Pinochet din timpul loviturii de stat din 1973."[46] Mulți dintre cei arestați sunt duși la secții de poliție unde sunt bătuți crunt. Kagarliţki își amintește că, în timp ce arestații erau loviți

* Într-unul dintre cele mai senzaționale reportaje, *The Washington Post* relata: „Aproximativ 200 de demonstranți au pornit apoi către Ministerul rus al apărării, unde se află pupitrul de comandă al armelor nucleare și unde se reunesc cei mai mari generali ai armatei" — ridicând posibilitatea absurdă că acea mulțime de ruși care încercau să își apere democrația ar fi putut porni un război nuclear. „Ministerul și-a închis ușile ținând mulțimea afară fără niciun incident", se arăta în articol.

în cap, un ofițer le striga: „Ați vrut democrație, jigodiilor? Lasă că vă arătăm noi democrație!"[47]

Numai că Rusia nu era o reproducere după Chile, era Chile în ordine inversă: Pinochet pune în scenă un puci militar, desființează instituțiile democratice și, abia după aceea, impune terapia de șoc; în Rusia, Elțîn impune terapia de șoc într-o democrație ale cărei rezultate nu le poate apăra altfel decât desființând democrația și punând în scenă un puci militar. Ambele scenarii primesc susținerea entuziastă a Occidentului.

„Elțîn primește o susținere considerabilă pentru asalt", era un titlu din *The Washington Post* în ziua următoare loviturii militare, „Victorie pentru democrație". Cotidianul *The Boston Globe* preferă varianta „Rusia scapă de o întoarcere în temnița trecutului". Secretarul de stat al Statelor Unite, Warren Christopher, călătorește la Moscova pentru a-i susține pe Elțîn și pe Gaidar, unde declară: „Statele Unite nu susțin cu ușurință suspendarea parlamentelor. Dar acestea sunt niște vremuri extraordinare."[48]

Însă evenimentele arătau diferit în Rusia. Elțîn, un om care ajunsese la putere apărând parlamentul, acum îl arsese literalmente, transformându-l într-o ruină poreclită Casa Neagră. Un moscovit între două vârste declară cu oroare unei echipe de filmare străină: „Oamenii l-au susținut pe Elțîn pentru că ne-a promis democrație, dar acum a împușcat democrația promisă. El nu s-a mulțumit să o violeze, a și împușcat-o apoi."[49] Vitali Neiman, una din gărzile care apăraseră Casa Albă în timpul puciului militar din 1991, descrie trădarea suferită astfel: „Ceea ce am primit a fost exact opusul a ceea ce visasem. Am mers la baricade pentru ei, ne-am pus viețile în joc, dar ei nu și-au ținut promisiunile."[50]

Jeffrey Sachs, lăudat pentru că dovedise că reformele radicale ale economiei de piață pot fi compatibile cu democrația, continuă să îl susțină public pe Elțîn și după ce acesta ia cu asalt parlamentul, caracterizându-i pe adversarii lui drept „un grup de foști comuniști intoxicați de putere".[51] În cartea sa, *Sfârșitul sărăciei*, în care oferă o descriere edificatoare a implicării sale în Rusia, Sachs obturează complet acest episod dramatic, fără să îl menționeze nici măcar o singură dată, la fel cum face și cu starea de asediu și cu atacurile îndreptate asupra liderilor sindicali, care îi acompaniază programul economic din Bolivia.[52]

În urma acestei lovituri de stat, Rusia reintră sub conducere dictatorială, lipsită de orice control: instituțiile alese sunt abrogate, Curtea Constituțională este suspendată, la fel și constituția țării; tancurile patrulează străzile pe care domnește starea de asediu, în vreme ce presa este sever cenzurată, chiar dacă libertățile civile sunt în scurt timp reinstituite.

Și ce au făcut băieții ruși de la Chicago și consilierii lor occidentali în aceste momente critice? Exact același lucru pe care l-au făcut nu doar când Santiago de Chile fumega, dar și când ardea Bagdadul: eliberați de interferențele democrației, ei nu își mai pot stăpâni lăcomia legiferării. La trei zile după lovitura de stat, Sachs observă că până în acest moment „nu se putea vorbi despre o terapie a șocului", deoarece planul era „pus în practică în mod incoerent și spasmodic. Acum există șansa să se facă ceva", a mai spus el.[53]

În consecință, s-a făcut ceva. „În aceste zile, echipa economiștilor liberali ai lui Elțîn trece printr-o pasă bună", relata *Newsweek*. „A doua zi după ce

preşedintele rus dizolvă parlamentul, reformatorii pieţei primesc următoarea înştiinţare: începeţi să scrieţi decrete." Revista cita declaraţiile unui „economist occidental care lucra îndeaproape cu guvernul şi care jubila", afirmând foarte clar că, în Rusia, democraţia a fost mereu o piedică pentru planurile economiei de piaţă: „Acum, că parlamentul a ieşit din discuţie, este un moment deosebit de oportun pentru reformă... Economiştii care se află aici au fost cam descumpăniţi. Acum, în schimb, lucrăm împreună zi şi noapte." Într-adevăr, nimic altceva nu pare să ridice moralul unui grup cum o face o lovitură de stat, afirmă pentru *The Wall Street Journal* Charles Blitzer, economist-şef al Băncii Mondiale în Rusia. „Nu m-am distrat niciodată atât de bine ca acum."[54]

Distracţia abia începea. Cu o ţară aflată în şoc în urma atacurilor suferite, băieţii de la Chicago ai lui Elţîn introduc cele mai litigioase măsuri imaginabile: reduceri bugetare colosale, înlăturarea controlului preţurilor la alimentele de bază, inclusiv pâinea, imprimând un ritm şi mai rapid procesului de privatizare, politici standard care cauzează atâta suferinţă încât par să necesite existenţa unui stat poliţienesc pentru stăvilirea rebeliunilor.

După puciul lui Elţîn, Stanley Fischer, prim viceadministrator al FMI (şi totodată unul dintre băieţii de la Chicago din anii '70), consilia o „avansare cât mai rapidă, pe toate fronturile".[55] Acelaşi lucru îl recomanda şi Lawrence Summers, cel care ajutase la trasarea configuraţiei politicilor Rusiei, în perioada administraţiei Clinton. „Triplul proces — privatizare, stabilizare şi liberalizare — va trebui încheiat în cel mai scurt timp posibil."[56]

Schimbarea a fost atât de rapidă, încât rușilor le-a fost imposibil să ţină pasul cu ea. De multe ori, muncitorii nici nu ştiau că fabricile în care lucrau fuseseră vândute, nemaivorbind despre modul vânzării sau cui anume fuseseră vândute (aceeaşi confuzie profundă, la care aveam să fiu martoră un deceniu mai târziu, în Irak.) Teoretic, toate aceste aranjamente ar fi trebuit să producă un *boom* economic, care să scoată Rusia din starea profundă de disperare în care se afla; practic, statul comunist era înlocuit cu unul corporatist, beneficiarii acestui *boom* fiind reprezentanţii unui club restrâns, format din foştii activişti de partid şi o mână de manageri occidentali de fonduri mutuale de investiţii, care obţin profituri ameţitoare investind în recent privatizatele companii ruseşti. Clica de miliardari parveniţi, mulţi dintre aceştia urmând să formeze binecunoscuta clasă a „oligarhilor", din cauza nivelului imperial de bogăţie şi putere, face echipă cu băieţii de la Chicago ai lui Elţîn şi împreună vor curăţa ţara de aproape tot ce era de valoare, mutându-şi profiturile enorme (aproximativ 2 miliarde de dolari lunar) în refugii tarifare *offshore*. Înaintea terapiei şocului, Rusia nu avea miliardari; până în anul 2003, numărul miliardarilor ruşi era 17, potrivit revistei *Forbes*.[57]

Acest lucru este cauzat, parţial, de faptul că Elţîn şi echipa sa, distanţându-se în mod cu totul excepţional de ortodoxia reţetelor Şcolii de la Chicago, nu permit companiilor multinaţionale să cumpere direct activele Rusiei; astfel, ei păstrează aceste premii fabuloase pentru cetăţenii ruşi; ulterior, aceşti aşa-numiţi oligarhi deschid investitorilor străini nou-privatizatele companii, acum ale lor. Profiturile obţinute rămân totuşi astronomice. „Căutaţi o investiţie care v-ar putea aduce un câştig de 2000%, în trei ani?" întreba cotidianul *The Wall Street Journal*. „Există doar o singură piaţă de capital care oferă această

speranță — Rusia."[58] Multe bănci pentru investiții, inclusiv Credit Suisse First Boston, precum și o serie de alți finanțatori cu buzunare adânci deschid rapid fonduri mutuale de investiții în Rusia.

Pentru oligarhii țării, ca și pentru investitorii străini, un singur nor se arăta la orizont: popularitatea lui Elțîn era în cădere liberă. Efectele programelor sale economice erau atât de brutale, iar întregul proces era în mod evident atât de corupt, încât popularitatea lui scade sub pragul de 10%. Dacă Elțîn avea să fie înlăturat de la putere, oricine ar fi venit în locul lui probabil urma să pună capăt aventurii rusești în capitalismul sălbatic. Dar și mai îngrijorătoare pentru oligarhi și clica „reformatorilor" era posibilitatea reală a re-naționalizării activelor primite cadou în circumstanțe politice neconstituționale.

În decembrie 1994, Elțîn face ceea ce mulți alți lideri disperați să se agațe de putere au făcut de-a lungul istoriei: începe un război. Șeful securității naționale, Oleg Lobov, îi împărtășește unui legiuitor: „Avem nevoie de un război mic, dar victorios, pentru creșterea popularității președintelui". O propunere la care ministrul apărării reacționează afirmând că armata ar putea înfrânge forțele din republica separatistă Cecenia în doar câteva ore — un fleac.[59]

Cel puțin un timp, planul a părut să dea roade. În faza inițială, mișcarea pentru independența Ceceniei este parțial suprimată, iar trupele rusești ocupă palatul prezidențial din Groznâi, abandonat de insurgenți, permițându-i astfel lui Elțîn să declare victoria glorioasă a forțelor sale. Însă triumful avea să aibă o viață scurtă, nu doar în Cecenia, ci și la Moscova. În 1996, când Elțîn își începe campania electorală, el devenise atât de nepopular, iar înfrângerea forțelor sale părea atât de sigură, încât consilierii prezidențiali se gândesc și la posibilitatea anulării complete a alegerilor; o scrisoare semnată de un grup de bancheri ruși, publicată în toate ziarele naționale, face aluzii tocmai la această posibilitate.[60] Ministrul rus al privatizării, Anatoli Ciubais (pe care Sachs îl descrisese la un moment dat drept un „luptător pentru libertate") devine unul dintre cei mai înfocați partizani ai opțiunii Pinochet.[61] „Pentru a putea avea democrație în societate, trebuie să existe o dictatură la putere", susține el.[62] Era un ecou direct atât al scuzelor inventate de băieții de la Chicago chilieni pentru Pinochet, cât și al filosofiei friedmanite lipsite de libertate a lui Deng Xioaping.

În final, sunt organizate alegeri generale, pe care Elțîn le câștigă grație finanțării campaniei sale de către oligarhi — ale cărei costuri au fost estimate la 100 de milioane de dolari (de 33 de ori peste limita legală admisă) — și datorită timpului de emisie (de 800 de ori mai mult decât rivalii săi) care i se acordă pe posturile de televiziune controlate de aceiași oligarhi.[63] Văzându-se scăpați de amenințarea unei schimbări de guvern, băieții de la Chicago de pe plan local sunt capabili să treacă la cea mai litigioasă, dar și cea mai profitabilă parte a programului: vânzarea a ceea ce Lenin numise la un moment dat „înălțimile impunătoare".

40% din activele unei companii petroliere de mărimea companiei franceze Total s-au vândut pentru modesta suma de 88 de milioane de dolari (vânzările companiei Total, în 2006, au fost de 193 de miliarde de dolari). Norilsk Nichel, companie care producea o cincime din producția mondială de nichel, a fost vândută pentru 170 de milioane de dolari, deși profiturile sale anuale atingeau

1,5 miliarde de dolari. Masiva companie Iukos, având la dispoziţie resurse de petrol mai mari decât ale Kuweitului, a fost vândută pe 309 milioane de dolari; astăzi, profiturile sale depăşesc 3 miliarde de dolari anual. Un pachet majoritar de acţiuni de 51% din gigantul petrolier Sidanko a costat 130 de milioane de dolari; doar doi ani mai târziu, acest procent valorează pe piaţa internaţională 2,8 miliarde de dolari. O uriaşă fabrică de armament s-a vândut pentru 3 milioane de dolari, preţul unei case de vacanţă la Aspen.[64]

Scandalul iscat nu era cauzat doar de scoaterea bogăţiilor Rusiei la licitaţie pentru o fracţiune din valoarea lor reală, ci mai ales de faptul că, în stil pur corporatist, acestea erau achiziţionate din banii publici. Interpretarea jurnaliştilor de la *Moscow Times*, Matt Bivens şi Jonas Bernstein, este că „o mână de oameni aleşi pe sprânceană iau în posesie terenurile petrolifere ale statului pe degeaba, ca parte a unui joc de alba-neagra în care o mână a guvernului o plăteşte pe cealaltă." Într-un act de adevărată cumetrie între politicienii care scoteau la vânzare companiile de stat şi afaceriştii care le cumpărau, mai mulţi dintre miniştrii lui Elţîn transferă sume uriaşe de bani publici în conturi deschise la băncile noilor oligarhi*, în loc să-i depună la banca naţională sau la trezorerie. Ulterior, statul contractează, tot cu aceste bănci, gestionarea procesului de privatizare a terenurilor petrolifere şi minelor ţării. Băncile organizează licitaţia la care şi participă, drept pentru care decid în final să devină mândrii proprietari ai fostelor active publice. Sumele colaterale de bani necesare cumpărării acţiunilor acestor companii publice sunt evident aceleaşi fonduri publice, depuse anterior de miniştrii lui Elţîn.[65] Cu alte cuvinte, poporul rus oferă banii necesari jefuirii propriei ţări.

Aşa cum aprecia unul dintre „tinerii reformatori" ruşi, atunci când comuniştii Rusiei decid să distrugă Uniunea Sovietică, aceştia „dau puterea în schimbul proprietăţii".[66] La fel ca mentorul ei, Pinochet, familia lui Elţîn devine putred de bogată, iar copiii săi, împreună cu soţiile lor, sunt numiţi în posturi-cheie ale marilor companii privatizate.

După ce oligarhii pun definitiv controlul pe activele statului rus, îşi deschid companiile multinaţionalelor de prim rang, care profită de ocazie pentru acapararea unor părţi importante din ele. În 1997, Royal Dutch/ Shell şi BP intră în parteneriat cu doi giganţi ai petrolului din Rusia, Gazprom şi Sidanko.[67] Acestea au fost investiţii deosebit de profitabile, numai că principala cotă parte din bogăţiile Rusiei rămâne în mâinile jucătorilor ruşi, nefiind transferată partenerilor străini. Această scăpare din partea FMI-ului şi a Ministerului de finanţe al Statelor Unite va fi rectificată în viitor, în licitaţiile organizate în scopul privatizării activelor Argentinei şi Boliviei. Iar după invazia din Irak, Statele Unite vor merge şi mai departe pe acelaşi drum, încercând să scurtcircuiteze complet elita locală din aranjamentele pe care le organizează pentru privatizarea activelor ţării.

Wayne Merry, analist politic la ambasada Statelor Unite de la Moscova în perioada 1990–1994, a recunoscut că alegerea care a trebuit făcută între

* Cele două mari bănci care aveau conexiuni directe cu aceşti oligarhi erau banca Menatep, a lui Mihail Khodorkovski şi banca Uneximbank, a lui Vladimir Potanin.

democrație și interesele dictate de economia de piață a fost sumbră. „Guvernul Statelor Unite a ales economicul, în defavoarea politicului. Am ales libertatea prețurilor, privatizarea industriei și crearea unui capitalism complet eliberat de orice fel de reglementări, nutrind speranța fundamentală că domnia legii, societatea civilă și democrația reprezentativă aveau să derive cumva automat din acestea... Din păcate însă, alegerea făcută a însemnat ignorarea voinței populare și continuarea acestei politici."[68]

Atât de multă bogăție s-a acumulat în această perioadă în Rusia, încât unii dintre „reformatori" nu s-au putut abține să nu participe și ei la acest proces. Într-adevăr, până la acest punct, situația din Rusia, mai mult decât oriunde altundeva, dezvăluia falsitatea mitului tehnocratului — intelectualul, economist al pieței libere — care impunea din pură convingere modele prezentate în manualele de specialitate. La fel cum se întâmplase în China sau Chile, unde corupția excesivă și terapia de șoc mergeau mână în mână, mai mulți dintre miniștrii și miniștrii adjuncți ai lui Elțîn, adepți declarați ai Școlii de la Chicago, ajung să își piardă pozițiile în urma unor mari scandaluri de corupție.[69]

În plus, existau și copiii-minune ai Proiectului pentru Rusia al Universității de la Harvard, însărcinați cu organizarea privatizării și cu instituirea unei piețe a fondurilor mutuale de investiții. S-a dovedit că cei doi universitari care conduceau proiectul — profesorul de economie Andrei Shleifer și adjunctul său, Jonathan Hay — profitaseră direct de avantajele pe care le oferea piața creată cu entuziasm. În vreme ce Shleifer era consilierul-șef al echipei lui Gaidar care se ocupa cu politicile de privatizare, soția acestuia făcea investiții masive în activele rusești proaspăt privatizate. Hay, absolvent al Facultății de Drept a Universității de la Harvard, în vârstă de treizeci de ani, face la rândul său investiții personale în rezervele privatizate de petrol, ceea ce contravenea, chipurile, contractului USAID al Harvardului. În timp ce Hay ajuta guvernul Rusiei să pună bazele unei piețe a fondurilor mutuale de investiții, prietenei și, ulterior, soției sale îi este acordată prima autorizație de a opera o astfel de companie de fonduri de investiții din Rusia; inițial, aceasta este gestionată direct de Harvard, subvenționat de guvernul Statelor Unite. (Din punct de vedere tehnic, în calitate sa de șef al Institutului Harvard pentru dezvoltare internațională, Sachs era, în această perioadă, șeful direct atât al lui Shleifer, cât și al lui Hay. Cu toate acestea, Sachs nu mai lucra în Rusia la acea vreme și nici nu a fost vreodată implicat în vreuna din aceste acțiuni reprobabile.)[70]

Când aceste încurcături ies la iveală, Ministerul de justiție al SUA intentează Harvardului un proces, susținând că afacerile încheiate de Shleifer și Hay încalcă termenii contractului conform căruia le era interzis să profite personal din munca la nivel înalt pe care o îndeplineau. După o investigație și o bătălie juridică care a durat șapte ani, tribunalul din Boston hotărăște că Harvardul și-a încălcat îndatoririle contractuale, că cei doi universitari „au conspirat să fraudeze Statele Unite", că „Shleifer a încheiat tranzacții personal" și că „Hay a încercat să spele 400.000$, prin intermediul tatălui său și al prietenei sale".[71] Harvardul plătește în urma sentinței suma de 26,5 milioane de dolari, cea mai mare compensație plătită vreodată de această instituție. Shleifer convine la rândul său să plătească 2 milioane de dolari, iar înțelegerea la care ajunge Hay

este ca şi el să plătească o sumă variind între 1 şi 2 milioane de dolari, în funcţie de veniturile obţinute, chiar dacă niciunul dintre cei doi nu-şi recunosc responsabilitatea.* [72]

Poate că acest gen de „trişare" era inevitabil, dată fiind natura experimentului din Rusia. Anders Åslund, unul dintre cei mai influenţi economişti care lucrau la vremea respectivă în Rusia, a afirmat că terapia de şoc urma să funcţioneze tocmai datorită faptului că „stimulentele miraculoase sau tentaţiile capitalismului cuceresc aproape totul".[73] Dacă lăcomia constituia motorul reconstruirii Rusiei, atunci cu siguranţă cei de la Harvard, soţiile şi prietenele acestora, precum şi personalul şi familia lui Elţîn, care luau parte la această frenezie bulimică, nu făceau altceva decât să conducă prin exemplu.

Acest lucru face trimitere la o întrebare pe cât de sâcâitoare, pe atât de importantă despre ideologii pieţei libere: sunt ei oare nişte „drept credincioşi", animaţi de convingerea că ideologia pieţei libere va rezolva problema subdezvoltării, aşa cum este afirmat adeseori, sau aceste idei nu reprezintă altceva decât un discurs elaborat, destinat să permită unora să acţioneze pentru a-şi satisface lăcomia nemăsurată, invocând motive altruiste? Desigur, toate ideologiile sunt coruptibile (aşa cum au arătat-o cât se poate de clar activiştii de partid ai Rusiei, care se bucurau de nenumărate privilegii în timpul comunismului), însă acest lucru nu exclude posibilitatea existenţei unor neoliberali onești. Numai că economia Şcolii de la Chicago pare să creeze un mediu deosebit de propice corupţiei. Odată ce accepţi că profitul şi corupţia creează, practicate pe scară largă, cele mai mari beneficii pentru orice societate din lume, atunci orice act care urmăreşte îmbogăţirea personală poate fi justificat ca o contribuţie la măreţul cazan de creativitate al capitalismului, destinat generării de bogăţie şi stimulării creşterii economice, chiar dacă destinatarii acesteia nu sunteţi decât tu şi colegii tăi.

Munca filantropică a lui George Soros în Europa de Est — inclusiv subvenţionarea călătoriilor lui Sachs în regiune — nu a fost nici ea ferită de controversă. Nu există niciun dubiu că Soros a militat pentru cauza democratizării în blocul estic; însă la fel de clar este şi faptul că interesele sale economice primau atunci când susţinea ca democratizarea trebuie să fie însoţită de reformă economică. Din poziţia celui mai important dealer de valute, el ar fi beneficiat enorm de implementarea valutelor convertibile în aceste ţări care ar fi renunţat astfel la controlul asupra capitalului sau de scoaterea la licitaţie a companiilor de stat, el fiind unul dintre potenţialii cumpărători.

Ar fi fost perfect legal pentru Soros să profite direct de pe urma pieţelor de capital, la a căror deschidere ajutase, însă acest lucru nu ar fi creat o impresie bună asupra motivaţiilor lui. Pentru o vreme, el rezolvă problema conflictului de interese nepermiţând companiilor sale să investească în ţările în care fundaţiile îi erau active. Dar în momentul în care Rusia este oferită spre vânzare,

* Din nefericire, banii nu sunt oferiţi poporului rus, adevăratele victime ale acestui proces corupt de privatizare, ci sunt transferaţi guvernului SUA — în acelaşi mod în care suma acordată pentru reglementarea disputei legale a proceselor „informatorului" care a dat date despre antreprenorii americani din Irak a fost împărţită între guvernul SUA şi respectivul informator american.

Soros nu mai poate rezista. În 1994, el explică decizia luată prin faptul că politica lui „s-a modificat ca urmare a faptului că pieţele se dezvoltă în regiune şi nu am niciun motiv să interzic capitalului sau acţionarilor mei să investească acolo sau să le refuz ţărilor respective şansa de a accesa o parte din acest capital." Soros cumpărase în 1994 acţiuni în sistemul privatizat de telefonie al Rusiei (o investiţie complet nerentabilă, cum avea să se dovedească ulterior) şi mai achiziţionase totodată şi o parte dintr-o mare companie producătoare de alimente, din Polonia.[74] În perioada imediat următoare căderii comunismului, Soros este, prin intermediul lui Sachs, unul dintre principalii avocaţi ai terapiei şocului în transformarea economică a acestor ţări. Dar la sfârşitul anilor '90, el îşi schimbă fundamental optica, devenind unul dintre cei mai vehemenţi critici ai terapiei de şoc şi îndrumându-şi fundaţiile să subvenţioneze ONG-urile care insistau să se ia măsuri pentru prevenirea corupţiei înainte de privatizare.

Însă inspiraţia vine mult prea târziu pentru a salva Rusia de capitalismul de cazinou. Terapia de şoc desface ţara ca pe o conservă, deschizând-o fluxului de capital de provenienţă dubioasă: investiţii speculative de scurtă durată şi trafic de valută, ambele constituind surse deosebit de profitabile. Intensitatea acestor activităţi speculative face ca, în 1998, când criza financiară asiatică (descrisă în Capitolului 13) începe să se răspândească, Rusia să fie lipsită de orice fel de protecţie. Economia sa, aflată deja într-o situaţie precară, se prăbuşeşte definitiv. Lumea dă vina pe Elţîn, iar cota sa de popularitate în sondajele de opinie scade la 6%.[75] Viitorul multora dintre oligarhi ajunge din nou în pericol, fiind nevoie de încă un şoc de proporţii, atât pentru salvarea proiectului economic din Rusia, cât şi pentru stăvilirea democraţiei.

În septembrie 1999, ţara este lovită de o serie de atacuri teroriste, de o cruzime înfiorătoare: pe neaşteptate, patru blocuri sunt aruncate în aer, ucigând aproape 300 de oameni. Într-un scenariu devenit familiar americanilor după 11 septembrie 2001, orice alt subiect este înlăturat de pe harta politică de singura forţă de pe faţa pământului capabilă să facă acest lucru. „Era vorba aici despre frica primară", explica jurnalista rusă Yevghenia Albats. „Dintr-o dată, parcă toate aceste discuţii despre democraţie şi oligarhi nu sufereau comparaţie cu teama de a muri în propriul apartament."[76]

Însărcinat să vâneze „animalele" care făcuseră această faptă a fost prim-ministrul rus, un personaj sever, cu o mină sinistră, Vladimir Putin.*[77] Imediat după bombardarea blocurilor, spre sfârşitul anului 1999, Putin lansează un bombardament aerian asupra Ceceniei, atacând zone civile. În noua lumină oferită de terorism, faptul că Putin era un veteran KGB — cel mai temut simbol din perioada comunismului — cu o experienţă în domeniu de 17 ani, pare să confere multora, dintr-o dată, un sentiment de siguranţă. Pe măsură

* Nu este surprinzător faptul că, dată fiind criminalitatea provocatoare a clasei conducătoare ruse, teoriile conspiraţiei abundă în jurul acestor evenimente. Mulţi ruşi cred că cecenii nu au avut nimic de-a face cu bombardarea blocurilor şi că, de fapt, a fost vorba despre o operaţiune secretă destinată să-l transforme pe Putin în urmaşul lui Elţîn.

ce alcoolismul lui Elţîn se agravează, făcându-l din ce în ce mai disfuncţional, protectorul Putin se află în poziţia ideală de a-i urma la preşedinţie. Pe 31 decembrie 1999, într-un moment în care războiul din Cecenia anula din start orice discuţie semnificativă, o serie de oligarhi pun la cale un transfer tacit de putere, de la Elţîn către Putin, fără să mai fie nevoie de alegeri în acest sens. Înainte să părăsească scaunul puterii, Elţîn mai ia o ultimă pagină din îndrumarul politic al lui Pinochet, solicitând imunitate politică. Primul act pe care îl semnează Putin în calitate de preşedinte este legea prin care Elţîn este protejat de orice acuzaţii criminale care i s-ar putea aduce în viitor, fie pentru acte de corupţie, fie pentru faptul că a ordonat armatei uciderea demonstranţilor pentru democraţie.

Elţîn este considerat de istorici mai degrabă un bufon corupt, decât o prezenţă ameninţătoare pe scena politică contemporană. Dar politicile economice şi războaiele pe care le-a provocat pentru apărarea acestor, au adus un aport semnificativ la sporirea numărului victimelor cruciadei Şcolii de la Chicago, un număr care a crescut continuu după evenimentele anilor '70, din Chile. Dincolo de victimele puciului din octombrie al lui Elţîn, războaiele din Cecenia au ucis aproximativ 100.000 de civili.[78] Masacrele pe care el le-a provocat s-au desfăşurat cu încetinitorul, însă numărul victimelor este mult mai mare: „victimele colaterale" ale terapiei şocului economic.

În afara vremurilor de foamete, ciumă sau război, niciodată nu s-a întâmplat ca atât de mulţi oameni să piară, într-un timp atât de scurt. Până în 1998, peste 80% din fermele de stat ruseşti intraseră în faliment, iar aproximativ 70.000 de fabrici de stat fuseseră închise, creând o epidemie a şomajului. În 1989, înainte de aplicarea terapiei şocului, 2 milioane de oameni din Federaţia Rusă trăiau în sărăcie, supravieţuind cu mai puţin de 4$ zilnic. După ce terapeuţii şocului le administraseră „medicamentul amar", 74 de milioane de ruşi ajunseseră să trăiască sub nivelul de sărăcie, potrivit datelor Băncii Mondiale. Ceea ce înseamnă că „reformele economice" din Rusia sunt răspunzătoare pentru *sărăcirea a 72 de milioane de oameni în doar opt ani*. În 1996, 25% dintre ruşi — aproape 37 de milioane de oameni — trăiau într-o sărăcie „disperată".[79]

Deşi milioane de ruşi au reuşit să iasă din sărăcie în ultima perioadă de timp, mulţumită, în primul rând, preţurilor aberante ale gazelor naturale şi petrolului, în această perioadă s-a permanentizat o sub-clasă[i], care trăieşte într-un grad extrem de sărăcie, suferind de pe urma tuturor bolilor asociate cu această stare de abandon social. Oricât de mizerabilă era viaţa în comunism, cu apartamente supraaglomerate şi neîncălzite, ruşii beneficiau măcar de un acoperiş deasupra capului; în 2006, guvernul admitea existenţa a 715.000 de copii ai străzii în Rusia, în vreme ce UNICEF estimează că numărul este în jur de 3,5 milioane.[80]

---

[i] Conceptul contemporan al acestei sub-clase sociale îşi trage originile din termenul marxist de lumpenproletariat, care-i desemna pe cei aflaţi într-o sărăcie extremă. (*n.t.*)

În timpul Războiului Rece, problema alcoolismului era privită de Occident drept dovada că viața în comunism era atât de mizerabilă, încât rușii aveau nevoie de mari cantități de votcă pentru a uita de grijile vieții cotidiene. În capitalism însă, rușii ajung să bea de două ori mai mult decât înainte, apelând la „calmante" mult mai puternice. Țarul drogurilor din Rusia, Alexandr Mihailov, afirmă că numărul persoanelor care iau droguri a crescut cu 900%, din 1994 și până în 2004, ajungându-se la 4 milioane de toxicomani, dintre care mulți dependenți de heroină. Epidemia drogurilor a contribuit la apariția unui alt ucigaș tăcut: în 1995, 50.000 de ruși erau purtători de HIV și în numai doi ani numărul acestora se dublează; zece ani mai târziu, potrivit UNAIDS, aproape un milion de ruși erau purtători de HIV.[81]

Acestea sunt morți lente, dar nici morțile rapide nu sunt excluse. Imediat după introducerea terapiei de șoc în 1992, numărul deja mare al sinuciderilor în Rusia crește considerabil; în 1994, la apogeul „reformelor" lui Elțîn, această rată aproape că se dublează față de cea înregistrată cu opt ani în urmă. Rușii ajung să se și ucidă unul pe altul cu o frecvență tot mai mare: în 1994, crimele violente cresc de mai mult de patru ori.[82]

„Ce a câștigat patria noastră și poporul ei de pe urma ultimilor 15 ani criminali?" întreba Vladimir Gusev, universitar din Moscova, la o demonstrație pentru democrație din 2006. „Anii de capitalism criminal au ucis 10% din populația țării." Populația Rusiei se află într-adevăr, într-un declin dramatic — anual, țara pierde circa 700.000 de oameni. Între 1992, primul an al terapiei de șoc, și 2006, populația Rusiei se micșorează cu 6,6 milioane de oameni.[83] Cu treizeci de ani în urmă, André Gunder Frank, economistul disident de la Chicago, îi scria lui Milton Friedman o scrisoare în care îl acuza de „genocid economic". Mulți ruși descriu azi în termeni similari dispariția lentă a concetățenilor lor.

Această mizerie planificată este cu atât mai grotescă cu cât opulența noilor elite este afișată în Moscova într-o manieră nemaiîntâlnită nicăieri în lume, cu excepția câtorva emirate arabe, bogate în petrol. În Rusia de azi, bogăția este atât de stratificată, încât bogații și săracii par să trăiască nu doar în orașe diferite, ci și în secole diferite. Un spațiu temporal futurist îl constituie centrul Moscovei, transformat rapid într-un centru al păcatelor[ii] secolului al XXI-lea, prin care oligarhii trec în viteză, în convoaie de Mercedesuri negre, păzite de cei mai periculoși soldați mercenari, și unde managerii financiari occidentali sunt seduși în timpul zilei de regulile fondurilor de investiții deschise tranzacțiilor[iii], iar pe timp de noapte, de prostituatele de lux, aduse la domiciliu. Într-un alt spațiu temporal, o fată de la țară în vârstă de 17 ani, întrebată despre șansele ei pentru viitor, a răspuns: „Este dificil să vorbești despre secolul al XXI-lea, când citești la lumânare. Secolul al XXI-lea nu contează. Aici este secolul al XIX-lea."[84]

Jefuirea unei țări atât de bogate ca Rusia a necesitat acte de teroare extremă, începând cu incendierea clădirii parlamentului și continuând cu

[ii] În orig. *sin city*. (*n.t.*)
[iii] În orig. *open investment*. (*n.t.*)

invazia Ceceniei. „Politicile care dau naştere sărăciei şi crimei pot supravieţui doar dacă democraţia este suprimată"[85], scria Georgi Arbatov, unul dintre primii consilieri economici ai lui Elţîn. Exact ceea ce s-a întâmplat în Conul de Sud, în Bolivia aflată sub stare de asediu sau în China, în timpul demonstraţiilor din Piaţa Tiananmen. Şi exact ceea ce se va întâmpla şi în Irak.

Când nu sunteţi sigur, daţi vina pe corupţie

Recitind ştirile publicate în Occident, în perioada terapiei de şoc din Rusia, este izbitor paralelismul discuţiilor purtate la vremea respectivă pe tema acestui subiect cu cel al dezbaterilor privitoare la situaţia din Irak, peste zeci de ani. Şi administraţiile Bush senior şi Clinton, ca să nu mai vorbim de Uniunea Europeană, ţările membre ale grupului G7 sau de instituţii precum FMI, ţelul urmărit în Rusia a fost eradicarea statului existent anterior şi crearea condiţiilor necesare izbucnirii unei frenezii capitaliste de acaparare a activelor ţării, care, la rândul ei, avea să creeze o democraţie viguroasă a economiei pieţei libere, gestionate de americani îngâmfaţi, abia ieşiţi de pe băncile şcolii. Cu alte cuvinte, era vorba despre exact acelaşi scenariu ca în Irak, dar fără materiale explozibile.

Când zelul pentru terapia şocului se afla în punctul său maxim, fanii săi cei mai înfocaţi erau convinşi că numai distrugerea totală a fiecărei instituţii existente va crea condiţiile necesare renaşterii naţionale, visul *tabulei rasa*, care avea să reapară la Bagdad. Este „de preferat", scria istoricul de la Harvard, Richard Pipes, „ca Rusia să continue să se dezintegreze, până ce nu va mai rămâne nimic din structurile sale instituţionale."[86] Economistul Richard Ericson de la Universitatea Columbia scria în 1995: „Orice reformă trebuie să fie disruptivă la o scară fără precedent istoric. O întreagă lume trebuie înlăturată, inclusiv întreaga ei structură economică, începând cu majoritatea instituţiilor sociale şi politice, până la structura fizică a producţiei, a capitalului şi a tehnologiei."[87]

O altă paralelă cu Irakul este următoarea: indiferent de neruşinarea cu care Elţîn sfida orice ar fi semănat a democraţie, conduita sa era caracterizată în Occident ca făcând parte din procesul „tranziţiei către democraţie", discurs care nu se va schimba până în clipa în care acesta începe să adopte o atitudine mai severă faţă de câţiva dintre oligarhi. În mod similar, administraţia Bush caracterizează mereu Irakul drept o ţară aflată pe drumul către libertate, chiar şi atunci când nu mai putea fi negată folosirea pe scară largă a torturii, echipele morţii scăpate de sub control sau cenzura presei. Programul economic al Rusiei a fost încontinuu descris ca „reformă", la fel cum Irakul a fost afectat de perenitatea „reconstrucţiei", ceea ce s-a petrecut chiar şi după ce majoritatea antreprenorilor americani dăduseră bir cu fugiţii, părăsind locul faptei şi lăsând infrastructura Irakului într-o stare derizorie, deşi aceasta continua să fie distrusă. În Rusia, la mijlocul anilor '90, oricine îndrăznea să pună sub semnul întrebării practicile „reformatorilor" era defăimat ca nostalgic stalinist, la fel şi cei care criticau ocupaţia Irakului, acuzaţi de vina de a fi crezut că viaţa era mai bună sub Saddam Hussein.

Când eșecurile programului terapiei de șoc din Rusia nu mai pot fi ascunse, mașina propagandistică schimbă tonul, dând vina pe „cultura de corupție" și pe faptul că rușii „nu sunt încă pregătiți" pentru o democrație autentică, din cauza lungii lor istorii de autoritarism. Economiștii institutelor de politici economice dezmoștenesc rapid economia frankensteiniană pe care o creaseră în Rusia, desconsiderând-o ca o formă de „capitalism mafiot", presupusa trăsătură a caracterului rus. „Nimic bun nu va ieși vreodată din Rusia", scria *The Atlantic Monthly* în 2001, citând un funcționar rus. În cotidianul *The Los Angeles Times*, jurnalistul și romancierul Richard Lourie dădea verdictul că „rușii sunt o națiune atât de funestă, încât până și atunci când întreprind ceva normal și banal, cum ar fi să mergi la vot sau să faci avere, ei tot reușesc să încurce definitiv lucrurile."[88] Economistul Anders Áslund afirmase la un moment dat că doar „tentațiile capitalismului" vor transforma Rusia și că simpla putere pe care o dă lăcomia va oferi elanul necesar reconstruirii țării. Întrebat după câțiva ani unde anume se greșise, el a răspuns: „Corupția, corupția și iar corupția", de parcă corupția ar fi fost altceva decât expresia descătușată a „tentațiilor capitalismului", pe care tot el le lăudase anterior cu atâta entuziasm.[89]

Întreaga șaradă va fi din nou pusă în scenă zece ani mai târziu când, pentru a explica miliardele de dolari destinați reconstrucției Irakului, care nu ieșeau la socoteală, se dă vina pe moștenirea desfigurată a lui Saddam și pe patologia „Islamului radical", motive care înlocuiesc moștenirea comunismului și autoritarismul țarist. În Irak, furia Statelor Unite, provocată de aparenta inabilitate a irakienilor de a le accepta cadoul oferit sub amenințarea puștii, se va transforma la rândul ei într-un abuz, singura excepție constituind-o faptul că furia nu se răsfrângea doar în articole tendențioase despre irakienii „nerecunoscători", ci era reflectată de trupurile civililor irakieni uciși de soldații americani și britanici.

Marea problemă a discursului „dați-vina-pe-Rusia" este că el preîntâmpină orice examinare serioasă a învățămintelor care pot fi trase de pe urma adevăratei fețe a cruciadei pornite pentru deschiderea pieței libere, cea mai pregnantă tendință politică a ultimelor trei decenii. Corupția de care se fac vinovați majoritatea oligarhilor este considerată o forță înstrăinată, care a infectat mecanismele altfel respectabile ale economiei de piață. Numai că această corupție nu a fost un virus, care a infectat reformele pieței libere din Rusia: afacerile murdare încheiate rapid au fost încurajate de reprezentanții puterilor occidentale ca cea mai directă metodă pentru demararea economiei Rusiei. Salvarea națională prin hrănirea lăcomiei a fost cel mai la îndemână plan al băieților de la Chicago din Rusia și al consilierilor lor occidentali după ce aveau să distrugă instituțiile Rusiei.

Rezultatele catastrofale din Rusia nu au fost singulare; întreaga istorie de treizeci de ani a experimentului Școlii de la Chicago a fost unul de corupție în masă și de aranjamente dubioase, între forțele de securitate și corporații, începând de la piranha din Chile și continuând cu privatizările de cumetrie din Argentina, oligarhii din Rusia, jocul de alba-neagra jucat de Enron, și până la crearea „zonelor pentru fraudare liberă" din Irak. Scopul terapiei șocului îl constituie crearea unor oportunități pentru obținerea unor profituri enorme,

realizate foarte rapid, nu în ciuda stării de anarhie, ci datorită ei. „Rusia a devenit un Klondike pentru speculanţii de fonduri internaţionale", era un titlu dintr-un cotidian rus, în 1997, în vreme ce, în *Forbes*, descrierea Rusiei şi Europei centrale era cea de „noua frontieră".[90] Astfel de termeni care fuseseră folosiţi în perioada colonialismului erau perfect potriviţi situaţiei.

Mişcarea lansată de Milton Friedman în perioada anilor '50 este cel mai bine înţeleasă ca o încercare din partea capitalului multinaţional de a reintra în posesia extrem de profitabilei şi anarhicei frontiere pe care Adam Smith, strămoşul intelectual al neoliberalismului contemporan, o admira atât de tare — cu o denaturare, însă. În loc să călătorească prin teritoriile pe care Smith le denumea „sălbatice şi barbare", unde nu existau niciun fel de legi occidentale, această mişcare încearcă desfiinţarea sistematică a legilor şi regulamentelor existente pentru a recrea acel climat anterior de anarhie. Iar acolo unde coloniştii lui Smith îşi câştigă uriaşele profituri, punând mâna pe ceea ce el numea „terenuri necultivate" pentru „sume derizorii", multinaţionalele de azi consideră programele guvernamentale, activele publice şi orice altceva nu este de vânzare un teren care aşteaptă să fie cucerit şi luat în posesie: serviciile de poştă, parcurile naţionale, şcolile, sistemul asigurărilor sociale, asistenţă pentru dezastre naturale şi orice alt sector administrat public.[91]

Potrivit preceptelor economice ale Şcolii de la Chicago, statul este văzut ca o frontieră a colonialismului, pe care conchistadorii trebuie să îl jefuiască cu aceeaşi energie şi hotărâre implacabilă pe care au arătat-o predecesorii lor când au adus acasă aurul şi argintul Anzilor. Acolo unde Smith vedea terenuri fertile transformate în ferme profitabile, în pampas şi în prerii, Wall Street-ul vedea „oportunităţi fertile" în sistemul telefonic chilian, în compania aeriană argentiniană, în terenurile petrolifere ruseşti, în reţeaua de apă potabilă boliviană, în culoarele aeriene americane sau în fabricile poloneze, toate făcute din bani publici, pentru ca mai apoi să fie vândute pe nimic.[92] Apoi există bogăţiile create prin forţarea statelor de a pune patente şi un preţ pe organismele vii şi pe resursele naturale, niciodată imaginate ca bunuri de consum: seminţe, gene, până şi carbonul din atmosfera pământului. Prin căutarea neîncetată de noi frontiere pentru profit în domeniul public, economiştii Şcolii de la Chicago sunt precum cartografii din epoca colonialismului, care identificau noi căi de acces maritim prin jungla amazoniană şi marcau locul în care fusese ascuns aurul într-un templu incas.

Corupţia a constituit un accesoriu al acestor frontiere contemporane, aşa cum s-a întâmplat şi în goana după aur, din perioada colonială. Atâta vreme cât cele mai importante afaceri ale privatizării sunt perfectate în tumultul creat de o criză politică sau economică, climat în care nu pot exista legi clare şi administratori eficienţi care să le preîntâmpine, atmosfera este haotică, preţurile sunt flexibile, la fel şi politicienii. Perioada ultimilor treizeci de ani a fost una a capitalismului de frontieră, iar această graniţă se află într-o continuă mişcare, mutându-se de la o criză la alta, părăsind locul în clipa în care apar legi care reglementează situaţia.

Astfel, departe de a reprezenta o fabulă, apariţia oligarhilor miliardari ai Rusiei a dovedit cât poate fi de profitabil acest minerit de suprafaţă al unui stat industrializat, iar Wall Street-ul îşi dorea şi mai mult. Imediat după colapsul

Uniunii Sovietice, ministerul de finanțe american și FMI-ul devin mult mai implacabile atunci când solicită privatizarea imediată a țărilor aflate în criză. Cel mai dramatic caz transpare în 1994, anul de după puciul lui Elțîn, când economia Mexicului suferă din pricina unei crize economice profunde, cunoscute sub numele de „Criza tequilei": termenii ajutorului american pentru ieșirea din această criză solicită privatizarea la foc continuu, iar revista *Forbes* anunța că se „nasc" acum 23 de noi miliardari. „Lecția care poate fi învățată de aici este simplă: pentru a preveni apariția unei noi serii de miliardari, căutați țări unde se deschid piețe." Mexicul se deschide acum pentru prima oară proprietății private străine: în 1990, exista doar o singură bancă cu capital străin, dar „în 2000, 24 din 30 de bănci erau cu capital străin".[93] Este evident că singura lecție învățată din Rusia a fost aceea că, cu cât transferul bogățiilor unei țări se face mai rapid și mai ilegal, cu atât este mai profitabil.

O persoană care a înțeles acest lucru era Gonzalo Sánchez de Lozada (Goni), afaceristul în a cărui sufragerie a fost concepută strategia terapiei de șoc din Bolivia în 1985. Din postura de președinte al țării, el vinde, la jumătatea anilor '90, compania națională de petrol a Boliviei, liniile aeriene, de cale ferată, de electricitate și de telefonie. Spre deosebire de ceea ce se întâmplă în Rusia, unde cele mai mari premii le sunt rezervate localnicilor, printre câștigătorii privatizării la foc continuu din Bolivia se numără Enron, Royal Dutch/Shell, Amoco Corporation și Citicorp, vânzările efectuându-se direct, ceea ce scurtcircuitează un posibil parteneriat cu firme locale.[94] Cotidianul *The Wall Street Journal* descria în 1995 imaginea din Vestul Sălbatic, din La Paz: „Hotelul Radisson Plaza e înțesat cu directorii executivi ai unor mari companii, printre care AMR Corporation American Airlines, MCI Communications, Exxon și Salomon Brothers. Aceștia au venit aici la invitația bolivienilor, ca să ajute la rescrierea legilor care guvernează sectoarele ce urmează a fi privatizate, pentru ca apoi să liciteze pentru achiziționarea companiilor oferite spre vânzare" — un aranjament deosebit de convenabil. „Cel mai important lucru este ca aceste schimbări să devină ireversibile, iar întregul proces să fie completat înainte ca anticorpii să acționeze", spunea președintele Sánchez de Lozada, explicând modul în care voia să abordeze terapia de șoc. Pentru a se asigura că acești „anticorpi" nu vor acționa, guvernul bolivian întreprinde un lucru pe care îl mai făcuse anterior, în condiții similare: impune încă o „stare de asediu", interzicând adunările politice și permițând arestarea tuturor celor care se opuneau acestui proces.[95]

Tot acum are loc și binecunoscutul circ al privatizărilor corupte din Argentina, în care un referat despre investițiile de acolo, întocmit de Goldman Sachs, este salutat cu cuvintele „A Bravo New World"[iv]. Carlos Menem, președintele peronist, ales în urma promisiunilor că va deveni vocea muncitorului, începe să vândă terenurile petrolifere ale țării, rețeaua de telefonie și apă, rețelele aeriene și feroviare, autostrăzile, băncile, chiar și grădina zoologică din Buenos Aires, poșta și asigurările sociale. Pe măsură ce avuțiile Argentinei erau transferate în refugii tarifare *offshore*, stilul de viață al

[iv] Sintagma face referință la binecunoscuta distopie orwelliană. (*n.t.*)

politicienilor argentinieni devine tot mai extravagant. Menem, cunoscut pe vremuri pentru haina de piele şi perciunii care-l prezentau drept un membru al clasei muncitoare, începe să poarte costume italieneşti şi să viziteze chirurgi plastici (justificându-şi faţa tumefiată printr-o „înţepătură de albină"). María Julia Alsogaray, ministrul privatizării din cabinetul lui Menem, pozează pe coperta unei reviste bine-cunoscute, purtând nimic altceva decât o haină de blană înfăşurată artistic în jurul ei, în timp ce Menem însuşi începe să conducă un Ferrari Testarossa de culoare roşu aprins, un „cadou" făcut de un om de afaceri recunoscător.[96]

Ţările care emulează privatizările făcute în Rusia trec şi ele prin versiuni mai puţin violente ale puciului în ordine inversă, pus în scenă de Elţîn: guverne care ajunseseră paşnic la putere, dar care ulterior au recurs la tot mai multă brutalitate pentru a se agăţa de putere şi pentru a-şi apăra reformele economice. În Argentina, guvernarea inspirată de acest neoliberalismul eliberat de orice reglementări ia sfârşit pe 19 decembrie 2001, atunci când preşedintele Fernando de la Rúa şi ministrul său de finanţe, Domingo Cavallo, încearcă să impună măsurile de austeritate prescrise de FMI. Populaţia se revoltă, iar de la Rúa trimite poliţia federală să împrăştie mulţimea, prin orice mijloace necesare. De la Rúa este forţat să fugă cu un elicopter, dar nu înainte ca 21 de protestatari să fie ucişi şi 1.350 răniţi.[97] Ultimele luni ale lui Goni la putere sunt şi mai sângeroase. Privatizările pe care le iniţiază stârnesc o serie de „războaie" în Bolivia: întâi, „războiul apei", împotriva contractului de privatizare încheiat cu Bechtel, care măreşte preţul apei cu 300%; după care urmează „războiul taxelor", împotriva unui plan al FMI-ului care sugera taxarea săracilor pentru acoperirea unui deficit bugetar; în fine, „războiul gazelor", împotriva planurilor de a exporta gaz natural în Statele Unite. În cele din urmă Goni este obligat să fugă din Palatul prezidenţial în exil în Statele Unite, dar, la fel ca de la Rúa, nu înainte să ia cu el vieţile multor oameni. După ce Goni ordonă armatei să oprească demonstraţiile, soldaţii ucid aproape 70 de oameni — mulţi dintre aceştia fiind simpli spectatori — şi rănesc alţi 400. De la începutul lui 2007, Goni este căutat de Curtea Supremă a Boliviei pentru a răspunde acuzaţiilor aduse în legătură cu aceste masacre.[98]

Regimurile care au impus privatizările în masă, atât în Argentina, cât şi în Bolivia, au fost date în Washington ca exemple ale felului în care terapia de şoc poate fi impusă în mod paşnic şi democratic, fără lovituri de stat sau reprimarea populaţiei. Deşi este adevărat că ele nu au început în rafale de arme automate, este cu siguranţă semnificativ faptul că ambele s-au terminat în rafale de gloanţe.

În mare parte din emisfera sudică, neoliberalismul este adeseori considerat „al doilea jaf al colonialismului": în primul jaf au fost furate bogăţiile pământului, în al doilea au fost jefuite statele care existau în acele locuri. După fiecare astfel de goană nebunească după profit, urmează promisiunile: data viitoare vor exista legi ferme înainte să se pornească procesul privatizării activelor vreunui stat, iar întregul proces va fi supervizat de ochii de vultur ai inspectorilor generali şi ai investigatorilor, a căror etică va fi mai presus de orice îndoială. Data viitoare va fi „clădit cadrul instituţional" (pentru a folosi limbajul

de după episodul din Rusia) înaintea privatizării. Dar solicitările de legalitate și ordine, după ce profiturile au fost mutate în refugii tarifare *offshore*, nu sunt altceva decât un mod de a legaliza furtul *ex post facto*, la fel cum au făcut-o și coloniștii europeni atunci când și-au legalizat spolierea prin încheierea unor tratate. Nelegiuirile de la frontieră, după cum înțelegea Adam Smith întregul proces, nu constituie problema, ci chiar scopul, fiind o parte integrantă a jocului de interese, cu declarații scrise de mână pline de remușcări și cu jurăminte că vor face mai bine data viitoare.

NOTE

[1] Boris Kagarlitsky, *Square Wheels: How Russian Democracy Got Derailed*, trad. Leslie A. Auerbach et al. (New York: Monthly Review Press, 1994), 191.

[2] William Keegan, *The Spectre of Capitalism: The Future of the World Economy After the Fall of Communism* (London: Radius, 1992), 109.

[3] George J. Church, „The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev", *Time*, 4 ianuarie 1988; Gidske Anderson, „The Nobel Peace Prize 1990 Presentation Speech", www.nobelprize.org.

[4] Marshall Pomer, *Introduction*, în *The New Russia: Transition Gone Awry*, coord. Lawrence R. Klein și Marshall Pomer (Stanford: Stanford University Press: 2001), 1.

[5] Anderson, „The Nobel Peace Prize 1990 Presentation Speech"; Church, „The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev".

[6] Mihail Gorbaciov, Prefață, în Klein și Pomer, coord., *The New Russia*, xiv.

[7] Raportul comun extraordinar solicita „reforma radicală", insistând totodată că granițele trebuiau să fie deschise comerțului simultan oricărui plan de stabilizare, acel doi-pentru-unu special, discutat de Dani Rodrik în Capitolul 8. Fondul Monetar Internațional, Banca Mondială, Organizația pentru Cooperare Economică și Dezvoltare, Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare, *Economia URSS: Sumar și Recomandări* (Washington, DC: World Bank, 1990); interviul autoarei cu Jeffrey Sachs, octombrie 2006, New York.

[8] „Order, Order", *The Economist*, 2 decembrie 1990.

[9] *Ibid.*; Michael Schrage, „Pinochet's Chile a Pragmatic Model for Soviet Economy", *Washington Post*, 23 august 1991.

[10] *Return of the Czar*, un episod din *Frontline* [serial televizat PBS], producător Sherry Jones, difuzat 9 mai 2000.

[11] Vadim Nikitin, „'91 Foes Linked by Anger and Regret", *Moscow Times*, 21august 2006.

[12] Stephen F. Cohen, „America's Failed Crusade in Russia", *The Nation*, 28 februarie 1994.

[13] Interviul autoarei cu Jeffrey Sachs.

[14] Peter Passell, „Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist", *New York Times*, 27 iunie 1993.

[15] Peter Reddaway și Dmitri Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy* (Washington, DC: United States Institute for Peace Press, 2001), 291.

[16] Jeffrey D. Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time* (New York: Penguin Books, 2005), 137.

[17] Reddaway și Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, 253.

[18] *The Agony of Reform*, un episod din *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* [serial televizat PBS], producători executivi Daniel Yergin și Sue Lena Thompson, producător al serialului William Cran (Boston: Heights Productions, 2002); Reddaway și Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, 237, 298.

[19] Mikhail Leontyev, „Two Economists Will Head Russian Reform; Current Digest of the Soviet Press", *Nezavisimaya Gazeta*, 9 noiembrie 1991, rezumatul disponibil în data de 11 decembrie 1991

[20] Chrystia Freeland, *Sale of the Century: Russia's Wild Ride from Communism to Capitalism* (New York: Crown, 2000), 56.

[21] Boris Elţîn, „Speech to the RSFSR Congress of People's Deputies", 28 octombrie 1991.

[22] David McClintick, „How Harvard Lost Russia", *Institutional Investor*, 1 ianuarie 2006.

[23] Georgi Arbatov, „Origins and Consequences of Shock Therapy", în Klein şi Pomer, coord., *The New Russia*, 171

[24] Vladimir Mau, „Russia", în *The Political Economy of Policy Reform*, coord. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994), 435.

[25] *Ibid.*, 434-435.

[26] Joseph E. Stiglitz, *Preface*, în Klein şi Pomer, coord., *The New Russia*, xxii.

[27] Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: W. W. Norton & Company, 2002), 136.

[28] Elţîn, „Speech to the RSFSR Congress of People's Deputies".

[29] Stephen F. Cohen, „Can We 'Convert' Russia?" *Washington Post*, March 28, 1993; Helen Womack, „Russians Shell Out as Cashless Society Looms", *The Independent* (Londra), 27 august 1992.

[30] *Russian Economic Trends*, 1997, pag. 46, citat în Thane Gustafson, *Capitalism Russian-Style* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 171.

[31] *The Agony of Reform.*

[32] Gwen Ifill, „Clinton Meets Russian on Assistance Proposal", *New York Times*, 25 martie 1993.

[33] Malcolm Gray, „After Bloody Monday", *Maclean's*, 18 octombrie 1993; Leyla Boulton, „Powers of Persuasion", *Financial Times* (London), 5 noiembrie 1993.

[34] Serge Schmemann, „The Fight to Lead Russia", *New York Times*, 13 martie 1993.

[35] Margaret Shapiro şi Fred Hiatt, „Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow", *Washington Post*, 4 octombrie 1993.

[36] John Kenneth White şi Philip John Davies, *Political Parties and the Collapse of the Old Orders* (Albany: State University of New York Press, 1998), 209.

[37] „Testimony Statement by the Honorable Lawrence H. Summers Under Secretary for International Affairs U.S. Treasury Department Before the Committee on Foreign Relations of the U.S. Senate, 7 septembrie 1993."

[38] Reddaway and Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, 294.

[39] *Ibid.*, 299.

[40] Celestine Bohlen, „Rancor Grows in Russian Parliament", *New York Times*, 28 martie 1993.

[41] „The Threat That Was", *The Economist*, 28 aprilie 1993; Shapiro şi Hiatt, „Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow."

[42] Serge Schmemann, „Riot in Moscow Amid New Calls for Compromise", *New York Times*, 3 octombrie 1993.

[43] Leslie H. Gelb, „How to Help Russia", *New York Times*, 14 martie 1993. Notă de subsol: Shapiro şi Hiatt, „Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow".

[44] Fred Kaplan, „Yeltsin in Command as Hard-Liners Give Up", Boston *Globe*, 5 octombrie 1993

[45] „Autorităţile au declarat că, în decursul a două zile, 142 de oameni au fost ucişi în Moscova. Aceasta a fost o batjocură — adevăratul număr al celor decedaţi trebuie să fi fost de câteva ori mai mare. Nimeni nu a încercat măcar să determine numărul exact al celor răniţi sau bătuţi. Mii de oameni au fost arestaţi." Kagarlitsky, *Square Wheels*, 218.

[46] Reddaway și Glinski, *The Tragedy of* Russia's *Reforms*, 427.

[47] Kagarlitsky, *Square Wheels*, 212.

[48] John M. Goshko, „Victory Seen for Democracy", *Washington Post*, 5 octombrie 1993; David Nyhan, „Russia Escapes a Return to the Dungeon of Its Past", *Boston Globe*, 5 octombrie 1993; Reddaway and Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, 431.

[49] *Return of the Czar*.

[50] Nikitin, „'91 Foes Linked by Anger and Regret".

[51] Cacilie Rohwedder, „Sachs Defends His Capitalist Shock Therapy", *Wall Street Journal Europe*, 25 octombrie 1993.

[52] Sachs, *The End of Poverty*.

[53] Arthur Spiegelman, „Western Experts Call for Russian Shock Therapy", Reuters, 6 octombrie 1993.

[54] Dorinda Elliott și Betsy McKay, „Yeltsin's Free-Market Offensive", *Newsweek*, 18 octombrie 1993; Adi Ignatius și Claudia Rosett, „Yeltsin Now Faces Divided Nation", *Asian Wall Street Journal*, 5 octombrie 1993.

[55] Stanley Fischer, „Russia and the Soviet Union Then and Now", în *The Transition in Eastern Europe*, coord. Olivier Jean Blanchard, Kenneth A. Froot și Jeffrey D. Sachs, *Country Studies*, vol. 1 (Chicago: University of Chicago Press: 1994), 237.

[56] Lawrence H. Summers, „Comment", în *The Transition in Eastern Europe, Country Studies*, vol. 1, 253.

[57] Jeffrey Tayler, „Russia Is Finished", *Atlantic Monthly*, mai 2001; „The World's Billionaires, According to *Forbes* Magazine, Listed by Country", Associated Press, 27 februarie 2003.

[58] E. S. Browning, „Bond Investors Gamble on Russian Stocks", *Wall Street Journal*, 24 martie 1995.

[59] Sergei Yushenkov îl citează pe Oleg Lobov. Carlotta Gall and Thomas De Waal, *Chechnya: Calamity in the Caucasus* (New York: New York University Press, 1998), 161.

[60] Vsevolod Vilchek, „Ultimatum on Bended Knees", Moscow News, 2 mai 1996.

[61] Passell, „Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist".

[62] David Hoffman, 'Yeltsin's 'Ruthless' Bureaucrat", *Washington Post*, 22 noiembrie 1996.

[63] Svetlana P. Glinkina et al., „Crime and Corruption", în Klein și Pomer, coord., *The New Russia*, 241; Matt Bivens și Jonas Bernstein, „The Russia You Never Met", *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democracy* 6, nr. 4 (Fall 1998): 630, www.demokratizatsiya.org.

[64] Bivens și Bernstein, „The Russia You Never Met", 627-28; Total, *Factbook 1998-2006*, April 2006, pag. 2, www.total.com; cifra profitului este pentru anul 2000: Marshall I. Goldman, *The Piratization of Russia: Russian Reform Goes Awry* (New York: Routledge, 2003), 120; „Yukos Offers 12.5 Percent Stake against Debts to State-Owned Former Unit", Associated Press, 5 iunie 2006; cifra de $2.8 miliarde se bazează pe faptul că în 1997 British Petroleum a plătit $571 milioane pentru o cotă de 10% în Sidanko, drept pentru care o cotă de 51% ar fi valorat mai mult decât $2.8 miliarde: Freeland, *Sale of the Century*, 183; Stanislav Lunev, „Russian Organized Crime Spreads Beyond Russia's Borders", *Prism* 3, nr. 8 (30 mai 1997).

[65] Bivens și Bernstein, „The Russia You Never Met", 629.

[66] Reddaway și Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms*, 254.

[67] Freeland, *Sale of the Century*, 299.

[68] *Return of the Czar*.

[69] Bivens și Bernstein fac cunoscut faptul că „au ieșit la iveală informații potrivit cărora Chubais și patru dintre locotenenții reformelor sale — plătiți prin intermediul patronajului subvenționat de USAID al lui Chubais — acceptaseră fiecare câte 90.000$, niște sume de bani deghizate în avansuri de carte de la Uneximbank" (una dintre principalele firme oligarhice, care câștigase de la acești oameni contracte de privatizare). Într-o afacere la fel de

controversată, Alfred Kokh, cel de-al doilea în ierarhia privatizărilor guvernului Elţîn, a fost plătit 100.000$ de o companie care avea legături cu principalii oligarhi cărora le *acordase* contracte de privatizare; la fel de convenabil, banii ar fi trebuit, chipurile, să fie acordaţi pentru o carte care ar fi tratat eficienţa acestor companii privatizate. Niciunul dintre aceşti oameni nu au fost vreodată puşi sub acuzare în legătură cu aceste presupuse contracte de autor. Bivens şi Bernstein, „The Russia You Never Met", 636; Vladimir Isachenkov, „Prosecutors Investigate Russia's Ex-Privatization Czar", Associated Press, 1 octombrie 1997.

[70] McClintick, „How Harvard Lost Russia".

[71] U.S. District Court, District of Massachusetts, „United States of America, Plaintiff, v. President and Fellows of Harvard College, Andrei Shleifer and Jonathan Hay, Defendants: Civil Action No. 00-11977-DPW", *Memorandum and Order*, 28 iunie 2004; McClintick, „How Harvard Lost Russia."

[72] McClintick, „How Harvard Lost Russia."

[73] Dan Josefsson, „The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden", ETC (Stockholm) ediţia engleză, 1999.

[74] Ernest Beck, „Soros Begins Investing in Eastern Europe", *Wall Street Journal*, 1 iunie 1994; Andrew Jack, Arkady Ostrovsky şi Charles Pretzlik, „Soros to Sell", „The Worst Investment of My Life,'" *The Financial Times* (Londra), 17 martie 2004.

[75] Brian Whitmore, „Latest Polls Showing Communists Ahead", *Moscow Times*, 8 septembrie 1999.

[76] *Return of the Czar*.

[77] Helen Womack, „Terror Alert in Moscow as Third Bombing Kills 73", *The Independent* (Londra), 14 septembrie 1999.

[78] Asian Nurbiyev, „Last Bodies Cleared from Rebels' Secret Grozny Cemetery", Agence France-Presse, 6 aprilie 2006.

[79] Sabrina Tavernise, „Farms as Business in Russia", *New York Times*, 6 noiembrie 2001; Josefsson, „The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden"; „News Conference by James Wolfensohn, President of the World Bank Re: IMF Spring Meeting", Washington, DC, 22 aprilie 1999, www.imf.org; Branko Milanovic, *Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy* (Washington, DC: World Bank, 1998), 68; Working Center for Economic Reform, Government of the Russian Federation, *Russian Economic Trends* 5, nr. 1 (1996): 56-57, citat în Bertram Silverman şi Murray Yanowitch, *New Rich, New Poor, New Russia: Winners and Losers on the Russian Road to Capitalism* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2000), 47.

[80] Cifra de 715.000 provine din statisticile Ministrului sănătăţii şi dezvoltării sociale al Rusiei. „Russia Has More Than 715,000 Homeless Children — Health Minister", RIA Novosti news agency, 23 februarie 2006; Carel De Rooy, UNICEF, *Children in the Russian Federation*, 16 noiembrie 2004, pag. 5, www.unicef.org.

[81] În 1987, consumul de alcool pe cap de locuitor în Rusia era de 3,9 litri. În 2003, acesta ajunsese la 8,87 litri. Biroul Regional pentru Europa al Organizaţiei Mondiale a Sănătăţii, „**3050** Pure Alcohol Consumption, Litres Per Capita, 1987, 2003", European Health for All Database (HFA-DB), data.euro.who.int/hfadb; „In Sad Tally, Russia Counts More Than 4 Million Addicts", *Pravda* (Moscova), 20 februarie 2004; UNAIDS, „Annex 1: Russian Federation", *Raport global al epidemiei de SIDA*, mai 2006, pag. 437, www.unaids.org; Interviu cu Natalya Katsap, manager, Parteneriate Media, Parteneriate transatlantice împotriva SIDA, iunie 2006.

[82] Biroul regional european al Organizaţiei Mondiale a Sănătăţii, „1780 SDR, sinucideri şi răniri autoprovocate, toate vârstele per 100.000, 1986–1994", European Health for All Database (HFA-DB), data.euro.who.int/hfadb; În 1986, rata omuciderilor şi a rănirilor intenţionate per 100.000 oameni era de 7,3; în 1994, aceasta ajunsese la un punct culminant de 32,9; în 2004, aceasta scăzuse la 25,2. Biroul regional european al Organizaţiei Mondiale

a Sănătății, „1793 SDR, omucideri și răniri intenționate, toate vârstele, per 100.000, 1986–2004", European Health for All Database.

[83] Nikitin, „'91 Foes Linked by Anger and Regret"; Stephen F. Cohen, „The New American Cold War", *The Nation*, 10 iulie 2006; Agenția Centrală de Informații (CIA), „Russia", *World Factbook 1992* (Washington, DC: CIA, 1992), 287; CIA, „Rusia", *World Factbook 2007*, www.cia.gov.

[84] Colin McMahon, „Shortages Leave Russia's East Out in the Cold", *Chicago Tribune*, 19 noiembrie 1998.

[85] Arbatov, „Origins and Consequences of 'Shock Therapy'", 177.

[86] Richard Pipes, „Russia's Chance", *Commentary* 93, nr. 3 (martie 1992): 30.

[87] Richard E. Ericson, „The Classical Soviet-Type Economy: Nature of the System and Implications for Reform", *Journal of Economic Perspectives* 5, nr. 4 (Autumn 1991): 25.

[88] Tayler, „Russia Is Finished"; Richard Lourie, „Shock of Calamity", *Los Angeles Times*, 21 martie 1999.

[89] Josefsson, „The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden."

[90] Tatyana Koshkareva și Rustam Narzikulov, *Nezavisimaya Gazeta* (Moscow), 31 octombrie 1997; Paul Klebnikov și Carrie Shook, „Russia and Central Europe: The New Frontier", Forte, 28 iulie 1997.

[91] Adam Smith, *The Wealth of Nations*, ed. Edwin Cannan (New York: Modern Library, 1937), 532.

[92] Îi rămân îndatorată lui David Harvey pentru intelectualizarea acestei analize. David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (New York: Oxford University Press, 2005).

[93] Michael Schuman, „Billionaires in the Making", *Forbes*, 18 iulie 1994; Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, 103.

[94] „YPFB: Selling a National Symbol", *Institutional Investor*, 1 martie 1997; Jonathan Friedland, „Money Transfer", *Wall Street Journal*, 15 august 1995.

[95] Friedland, „Money Transfer."

[96] Paul Blustein, *And the Money Kept Rolling In (and Out): Wall Street, the IMF, and the Bankrupting of Argentina* (New York: PublicAffairs, 2005), 24, 29; Nathaniel C. Nash, „Argentina's President, Praised Abroad, Finds Himself in Trouble at Home", *New York Times*, 8 iunie 1991; Tod Robberson, „Argentine President's Exit Inspires Mixed Emotions", *Dallas Morning News*, 18 octombrie 1999.

[97] Paul Brinkley-Rogers, „Chaos Reigns as President Flees Uprising", *The Daily Telegraph* (Londra), 22 decembrie 2001.

[98] Jean Friedman-Rudovsky, „Bolivia Calls Ex-President to Court", *Time*, 6 februarie 2007.

CARTEA DE IDENTITATE A CAPITALISMULUI
RUSIA ȘI NOUA ERĂ A PIEȚEI ȚOPÂRLANILOR

V-ați asumat sarcina de administrator pentru cei din toate țările lumii, care se străduiesc să îndrepte racilele condiției noastre prin experimente logice, încadrate în sistemul social existent. Dacă dați greș, această schimbare rațională va fi profund prejudiciată în întreaga lume, lăsând ortodoxia și revoluția să se lupte între ele.

— John Maynard Keynes, într-o scrisoare către Președintele Franklin D. Roosevelt, 1933[1]

Când m-am dus să-l vizitez pe Jeffrey Sachs, în octombrie 2006, orașul New York era acoperit cu o pătură umedă de burniță gri, punctată, cam la fiecare cinci pași, cu o explozie vibrantă de roșu. Era săptămâna marii lansări a (produsului) lui Bono, marca Roșu, iar orașul era bombardat de lumina reflectoarelor. Ochelari Armani și iPod-uri roșii survolau, de la înălțimea reclamelor, întreg orașul, iar în fiecare stație de autobuz „așteptau" Stephen Spielberg sau Penélope Cruz, îmbrăcați de fiecare dată într-un alt costum roșu față de cel afișat în stația precedentă; tot în roșu era decorat și fiecare magazin Gap din oraș, în vreme ce reprezentanța Apple de pe Fifth Avenue, emitea o lumină roz. „Poate un tricou să schimbe lumea?", întreba o reclamă. Desigur, venea răspunsul asigurator, pentru că o parte din profiturile obținute din vânzarea acelui tricou se duce la Fondul global pentru combaterea SIDA, tuberculozei și malariei. „Cumpărați până se vor opri"[i], declamase Bono cu două zile mai devreme, pe când se afla, împreună cu Oprah, în vâltoarea unei sesiuni televizate de cumpărături.[2]

Am avut atunci presimțirea că majoritatea jurnaliștilor care urmăreau să îl intervieveze pe Sachs în săptămâna aceea ar fi vrut de fapt să știe care era părerea economistului despre această nouă modă de a strânge bani pentru cauze nobile. La urma urmelor, Bono i se adresa lui Sachs cu apelativul „profesorul meu", iar o fotografie a celor doi m-a întâmpinat chiar la intrarea în cabinetul lui Sachs, de la Universitatea Columbia (părăsise Harvardul în 2002). În mijlocul acestei sarabande cu șlaif a lumii bune, m-am simțit un pic de parcă aș fi fost cea care strică cheful oamenilor, deoarece îmi doream să vorbesc cu profesorul despre cel mai puțin agreat subiect, cel care l-a făcut să-i amenințe pe reporterii care îl intervievau că le va închide telefonul în nas. Doream să vorbesc despre Rusia și ce anume nu mersese bine acolo.

---

[i] În orig., *Shop 'till it stops!* (*n.t.*)

Rusia, după primul an de terapie a şocului, este locul în care Sachs îşi începe propria tranziţie, cea de la doctor al şocului, de talie mondială, la unul dintre cei mai înfocaţi susţinători ai creşterii ajutorului acordat ţărilor sărace. Tocmai această tranziţie reprezintă lucrul care l-a pus în conflict cu foştii săi colegi şi colaboratori din cercurile economiştilor ortodocşi. În privinţa lui Sachs, el nu este cel care s-a schimbat — fiind întotdeauna dispus să ajute ţările să îşi dezvolte economii de piaţă bazându-se pe ajutoare generoase şi anularea datoriilor externe. Ani la rând, el găsise resursele necesare atingerii acestor scopuri, lucrând în parteneriat cu Fondul Monetar Internaţional şi cu ministerul de finanţe al Statelor Unite. Numai că, în clipa în care ajunge în Rusia, tonul discuţiilor se schimbase, fiind întâmpinat cu indiferenţă de oficiali, ceea ce îl şochează şi îl aduce într-o poziţie beligerantă cu potentaţii din Washington.

Privind retrospectiv, nu există niciun dubiu că Rusia marchează un nou capitol în cruciada Şcolii de la Chicago. În primele laboratoare ale terapiei de şoc, cele din anii '70-'80, existase o oarecare dorinţă din partea FMI-ului şi a ministerului de finanţe american de a face ca aceste experimente să fie considerate, chiar şi superficial, poveşti de succes, tocmai pentru că erau menite să servească drept modele bune de urmat şi de către alte ţări. Dictaturile latino-americane ale anilor '70 sunt în mod constant recompensate cu împrumuturi, ca răsplată a faptului că atacau sindicatele muncitoreşti şi că practicau o politică economică a graniţelor deschise, în ciuda faptului că astfel de împrumuturi reprezentau o deviere majoră de la ortodoxia Şcolii de la Chicago, mai ales că Chile a continuat să îşi menţină controlul asupra minelor de cupru, având cele mai bogate zăcăminte din lume, în vreme ce în Argentina, junta militară iniţiază întregul proces de privatizare extrem de lent. Boliviei, ca primă democraţie care adoptă terapia şocului în anii '80, îi este acordat ajutor financiar şi, în plus, i se şterge o parte a datoriei externe, cu mult înainte ca Goni să iniţieze, în anii '90, procesul privatizării. În Polonia, prima ţară din Blocul estic în care este impusă terapia de şoc, Sachs nu întâmpină nicio dificultate să obţină împrumuturi substanţiale, chiar dacă privatizările majore sunt din nou încetinite şi fragmentate, odată ce planurile iniţiale întâmpină o puternică opoziţie.

Însă Rusia reprezintă un caz diferit. „Prea mult şoc, prea puţină terapie" a fost verdictul cvasi-unanim. Marile puteri occidentale dovedesc nu doar o totală inflexibilitate, solicitând cele mai dureroase „reforme", dar şi o avariţie asiduă în ceea ce priveşte ajutorul pe care sunt dispuse să îl ofere. Până şi Pinochet amortizează impactul dureros al terapiei de şoc cu programe prin care se acordau ajutoare alimentare celor mai săraci copii; liderii de la Washington nu văd însă niciun motiv pentru care ar fi trebuit să facă exact acelaşi lucru pentru Elţîn, împingând în schimb ţara într-un coşmar hobbesian.

Este greu să porţi o discuţie semnificativă despre Rusia cu Sachs. Speram să pot duce conversaţia dincolo de eschivările defensive cu care m-am confruntat iniţial („Eu am avut dreptate, iar ei s-au înşelat complet", mi-a declarat. După care, a continuat cu afirmaţii de genul „Întreabă-l pe Larry Summers, nu mă întreba pe mine; întreabă-l pe Bob Rubin, întreabă-l pe Clinton, întreabă-l pe Cheney cât erau de mulţumiţi cu direcţia în care

mergea Rusia"). Ceea ce încercam să înţeleg erau motivele eşecului său din Rusia, acolo unde se termină norocul faimos de care se bucurase Jeffrey Sachs.

Sachs spune acum că a simţit că ceva era diferit imediat ce a ajuns la Moscova. „Am avut o senzaţie de premoniţie din primul moment... eram furios încă din primul moment." Rusia se confrunta „cu o criză macro-economică de primă clasă, una dintre cele mai intense şi mai instabile din câte mi-a fost dat să văd vreodată", a adăugat el. Iar în ceea ce îl privea, modul de a ieşi din această criză era clar: terapia de şoc pe care o prescrisese în Polonia „pentru a pune în mişcare rapid forţele fundamentale ale economiei de piaţă; în plus, era nevoie de un ajutor financiar de proporţii. Suma la care mă gândeam se situa la 30 de miliarde de dolari anual, împărţită egal, 15 miliarde pentru Rusia şi alte 15 pentru fostele republici sovietice, ca să se poată produce o tranziţie paşnică şi democratică."

Trebuie spus că Sachs are o memorie extrem de selectivă atunci când vine vorba despre politicile draconice impuse atât în Polonia, cât şi în Rusia. În interviul nostru, el trece în mod repetat peste propriile sale îndemnuri de a se trece la o privatizare imediată şi la efectuarea unor reduceri bugetare substanţiale (pe scurt, terapia şocului, o sintagmă pe care acum o repudiază, pretinzând că, de fapt, făcea referinţă la politici de preţuri, cu o aplicabilitate extrem de precisă, şi nu la schimbarea drastică a ţării). Descriindu-şi rolul, acordă un loc minor terapiei de şoc, concentrându-se aproape exclusiv pe strângerea de fonduri; planul pentru Polonia, spune el, a fost să creeze „un fond de stabilizare, anularea datoriei, acordarea de ajutor financiar de scurtă durată, integrarea în economia occidentală... Atunci când echipa lui Elţîn mi-a solicitat ajutorul, am propus acelaşi lucru."*

Nu există nicio îndoială cu privire la punctul-cheie din expunerea lui Sachs: asigurarea unei infuzii masive de capital a constituit unul dintre pilonii centrali ai planului său pentru Rusia, acesta fiind stimulentul care l-a determinat pe Elţîn să se supună întregului său program. Sachs afirmă că acesta a avut la bază Planul Marshall, cele 12,6 miliarde de dolari (echivalentul a 130 de miliarde de dolari, la valoarea de acum a banilor) pe care Statele Unite i-au alocat pentru reconstrucţia industriei şi infrastructurii Europei, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, plan considerat cea mai de succes iniţiativă a Washingtonului.[3] În opinia lui Sachs, Planul Marshall a demonstrat că „atunci când o ţară este în derută, nu te poţi aştepta ca ea să se regăsească, în mod coerent, de una singură. Din această cauză, în ceea ce mă priveşte... lucrul interesant privitor la Planul Marshall... este felul în care o cantitate modestă de infuzie monetară a creat bazele redresării economice". La început, el a fost convins că în Washington exista voinţa politică de a transforma Rusia într-o

---

* Aşa cum remarca John Cassidy, într-o schiţă biografică publicată în 2005, în *New Yorker*: „Fapt este că, atât în Polonia, cât şi în Rusia, Sachs a favorizat ingineria socială la scară macroeconomică în dauna schimbării treptate şi clădirii instituţiilor. Politicile dezastruoase ale privatizării constituie un exemplu în acest sens. Deşi majoritatea privatizărilor au loc după ce Sachs părăseşte Rusia, la sfârşitul lui 1994, cadrul original al politicilor este creat în 1992 şi 1993, atunci când el se afla încă acolo."

economie capitalistă de succes, similară celei din Germania de Vest şi Japonia, după cel de-al Doilea Război Mondial.

Sachs era îndreptăţit să creadă că ar fi putut obţine, de la FMI şi ministerul de finanţe american, un nou Plan Marshall. Cotidianul *New York Times* îl descria, în acea perioadă, ca fiind „probabil cel mai important economist mondial".[4] Pe când era consilierul guvernului polonez, îşi aminteşte cum „a adunat la Casa Albă un miliard de dolari într-o singură zi". Numai că, mi-a relatat Sachs, „atunci când am sugerat acelaşi lucru pentru Rusia, nu a existat niciun fel de interes. Niciunul. Iar FMI-ul s-a uitat lung la mine de parcă aş fi fost nebun."

Cu toate că Elţîn şi băieţii săi de la Chicago aveau o mulţime de admiratori la Washington, nimeni nu părea dispus să ofere ajutorul financiar cerut de Sachs. Astfel, Sachs se vede obligat să solicite Rusiei să implementeze o serie de politici chinuitoare, deşi nu îşi poate ţine promisiunile. În acest sens, îşi face autocritica: „Cea mai mare greşeală personală pe care am făcut-o — afirmă el despre dezastrul din Rusia din acea perioadă — a fost să îi spun preşedintelui Boris Elţîn: «Nu vă îngrijoraţi, ajutorul e pe drum». Eram profund convins că ajutorul financiar necesar constituia un lucru prea important, prea crucial pentru Occident, ca să poată fi încurcate lucrurile atât de semnificativ şi de fundamental pe cât s-a întâmplat."[5] Dar problema nu s-a rezumat la faptul că FMI-ul şi ministerul de finanţe al Statelor Unite au refuzat să-l asculte pe Sachs; ea se acutizează odată ce el insistă cu terapia de şoc, fără să aibă nicio garanţie din partea acestor instituţii: un risc pentru care milioane de oameni au plătit foarte scump.

Atunci când am revenit la această întrebare, el a reiterat faptul că adevăratul său eşec a fost acela că nu a înţeles dispoziţia politică a Washingtonului. El îşi aminteşte o discuţie purtată cu Lawrence Eagleburger, secretar de stat în administraţia lui George H. W. Bush. Sachs şi-a expus teza: dacă Rusia va fi lăsată în haos economic, există posibilitatea dezlănţuirii unor forţe incontrolabile: foamete în masă, resurecţia naţionalismului, chiar a fascismului, elemente cu siguranţă nerecomandate într-o ţară în care singurul produs care constituia un surplus erau armele nucleare. „Analiza dumneavoastră ar putea fi corectă, dar nu se va face nimic", a răspuns Eagleburger. După care l-a întrebat pe Sachs: „Ştiţi cumva în ce an suntem?"

Era 1992, anul campaniei electorale în Statele Unite, la sfârşitul căreia Bill Clinton avea să îl înfrângă pe Bush. Esenţa campaniei lui Clinton era că Bush neglijase problema dificultăţilor economice interne în urmărirea gloriei internaţionale („Este vorba despre economie, prostule"). Sachs consideră că Rusia a fost victima acelei bătălii domestice. El mai adaugă că înţelege acum că mai exista încă un factor în această bătălie: mulţi dintre potentaţii de la Washington se mai aflau încă în tranşeele Războiului Rece. Ei considerau colapsul economic al Rusiei o victorie geopolitică, hotărâtoare, care asigura supremaţia Statelor Unite. „Acel cadru ideologic îmi era complet străin", mi-a spus Sachs, dându-mi impresia, aşa cum o face adeseori, că era un mic cercetaş, nimerit din pură întâmplare într-unul din episoadele serialului *Clanul Soprano*. „În ceea ce mă privea, sentimentul pe care îl încercam era: «Grozav, acesta este sfârşitul acelui regim abominabil. Acum este momentul să îi ajutăm cu

adevărat [pe ruși]. Să dăm totul...» Gândind retrospectiv, îmi dau seama că îndemnul meu era considerat un lucru nebunesc de cei care făceau strategiile politice în Washington."

În ciuda eșecurilor, Sachs nu consideră că strategiile care au vizat Rusia au fost animate de ideologia economiei de piață, ci, în mare parte, pur și simplu de „lene". Ar fi fost binevenită o dezbatere despre posibilitățile de a oferi ajutor Rusiei sau de a lăsa totul pe seama pieței libere. Dar s-a lovit de o indiferență colectivă. Se declară uimit de absența oricărei cercetări aprofundate sau a dezbaterilor pe tema acestor decizii extrem de importante: „În ceea ce mă privea, nu puteam constata decât lipsa oricărui efort. Haideți să petrecem măcar două zile dezbătând această problemă; asta nu s-a întâmplat niciodată! Nu a fost vorba de acea etică a muncii de genul «Hai, să ne suflecăm mânecile, să ne punem pe treabă și să rezolvăm această problemă, ca să putem înțelege ce se întâmplă de fapt»."

Atunci când Sachs vorbește pasionat despre „muncă serioasă", face referință la zilele *New Deal*-ului, ale Marii Societăți și ale Planului Marshall, când tineri studenți de la universitățile din Ivy League, stăteau în jurul unor birouri impunătoare, îmbrăcați în cămăși cu mâneci scurte și înconjurați de cești goale de cafea și de vrafuri de ciorne cu propuneri de politici guvernamentale, purtând discuții aprinse despre ratele de dobândă sau despre prețul grâului. Acesta a fost modelul de comportament al diplomaților keynesieni și acesta era genul de „seriozitate" pe care catastrofa din Rusia l-ar fi meritat.

Numai că acuzația exclusivă a lenei colective de la Washington, pentru abandonarea Rusiei, rămâne o explicație superficială. Poate că mai bună este cea oferită de perspectiva economiștilor pieței libere: competiția din această piață. La apogeul Războiului Rece, când Uniunea Sovietică era intactă, iar popoarele lumii își puteau alege (măcar teoretic) ideologia, existau doi poli, aflați la mare distanță unul de celălalt. Aceasta însemna că ideologia capitalismului era nevoită să își câștige adepții; avea nevoie să ofere stimulente, după cum avea nevoie și de un produs de calitate. Keynesismul a reprezentat mereu expresia nevoii capitalismului de a intra în competiție. Președintele Roosevelt oferă *New Deal*-ul nu doar pentru a răspunde disperării cauzate de Marea Criză, ci și pentru a submina puternica mișcare socială americană care, după ce suferise lovitura cruntă a unei piețe de-reglementate, solicita un model economic diferit de cel existent. Unii cereau chiar un model radical diferit: la alegerile prezidențiale din 1932, un milion de americani votează candidați socialiști sau comuniști. Tot mai mulți americani erau atrași de Huey Long, un senator populist din Lousiana, care considera că toți americanii ar trebui să beneficieze de un venit anual de 2500$. Explicându-și motivele pentru care, în 1935, adăugase și mai multe beneficii sociale la prevederile *New Deal*-ului, Roosevelt a spus că „dorise să-i taie avântul lui Long".[6]

În acest context, marii industriași americani au fost nevoiți să accepte prevederile *New Deal*-ului lui Roosevelt. Ascuțișurile pieței trebuiau atenuate prin slujbe în sectorul public și avându-se grijă ca nimeni să nu sufere de foame; miza o reprezenta întregul viitor al capitalismului. În timpul Războiului Rece, nicio țară din lume nu era imună la această presiune. De fapt, reușitele înregistrate la jumătatea secolului de orânduirea capitalistă, pe care

Sachs o numeşte capitalismul „normal" — protecţia muncitorilor, pensii, serviciul public de sănătate şi ajutor social pentru cei nevoiaşi din nordul Americii — au avut ca resort aceeaşi nevoie pragmatică de a face concesii majore care să contracareze din ce în ce mai puternica stângă.

Planul Marshall s-a dovedit cea mai eficientă armă pe frontul economic. După război, economia Germaniei se afla în criză, ameninţând să tragă după ea întreaga Europă Occidentală. În plus, atât de mulţi germani erau atraşi de socialism, încât guvernul SUA alege să împartă Germania în două, decât să riste să piardă întreaga ţară, fie din pricina colapsului economic, fie a socialismului. În Germania de vest, guvernul american foloseşte Planul Marshall pentru a construi un sistem capitalist, care nu era menit să creeze pieţe noi şi rapide de desfacere pentru Ford şi Sears, ci, mai degrabă, să constituie un succes al economiei de piaţă europene, iar socialismul, în acest fel, să îşi piardă farmecul.

În 1949, un asemenea lucru însemna tolerarea din partea guvernului vest-german a tuturor politicilor cu tentă profund necapitalistă: crearea de locuri de muncă direct de către stat, investiţii uriaşe în sectorul public, subvenţii acordate firmelor germane şi sindicate muncitoreşti puternice. Guvernul SUA a luat atunci o măsură inimaginabilă pentru Rusia anilor '90 sau pentru Irakul aflat sub ocupaţie, înfuriindu-şi propriul sector corporatist prin impunerea unui moratoriu asupra investiţiilor străine care să permită companiilor germane care suferiseră din cauza războiului să nu fie nevoite să intre în competiţie până nu deveneau capabile de acest lucru. „Sentimentul era că permiterea intrării companiilor străine în acest moment ar fi fost un act echivalent pirateriei", mi-a declarat Carolyn Eisenberg, autoarea unei cărţi foarte bine primite despre istoria Planului Marshall.[7] Principala diferenţă dintre ce s-a întâmplat atunci şi ce se petrece acum o constituie percepţia guvernului SUA, care, la vremea respectivă, nu a văzut Germania drept o vacă de muls. Americanii nu au vrut să-şi atragă oprobriul germanilor. La vreme aceea, percepţia era că dacă vii undeva şi începi să jefuieşti locul, vei influenţa negativ întregul proces al redresării economice europene."

Această abordare, evidenţiază Eisenberg, nu era născută din altruism. „Uniunea Sovietică era ca o armă cu piedica ridicată. Economia era în criză, existau puternice forţe de stânga, iar Occidentul trebuia să câştige rapid loialitatea germanilor. Chiar se vedeau în postura unor combatanţi pentru sufletul Germaniei."

Descrierea pe care o face Eisenberg bătăliei ideologice care a dus la crearea Planului Marshall face trimitere la o veritabilă gaură neagră în munca întreprinsă de Sachs, incluzând aici şi lăudabilele lui eforturi pentru creşterea cheltuielilor destinate întrajutorării Africii. Sachs menţionează rareori mişcările populare de masă. Pentru el, scrierea istoriei reprezintă un lucru eminamente elitist, care depinde de o serie de tehnocraţi cărora li se dă pe mână un set de politici potrivite. La fel cum programele de terapie a şocului sunt scrise în buncărele secrete din La Paz şi Moscova, tot aşa ar fi trebuit să se materializeze şi acel program destinat republicilor sovietice, în valoare de 30 de miliarde de dolari, bazat exclusiv pe judecata sănătoasă şi simţul practic al argumentelor pe care el le expusese tehnocraţilor de la Washington. Însă, aşa cum a remarcat şi Eisenberg, Planul Marshall în formula sa originală nu s-a născut

din bunăvoinţă sau în urma unor argumente raţionale, ci din teama de revolta populară.

Sachs îl admiră pe Keynes, dar pare neinteresat de contextul general care a făcut până la urmă posibil keynesismul în propria ţară: dezordinea şi solicitările militantiste ale sindicaliştilor şi socialiştilor, a căror forţă a transformat o soluţie radicală într-o ameninţare credibilă, care face ca *New Deal*-ul să pară un compromis acceptabil. Această încăpăţânare de a nega rolul mişcărilor de masă în obligarea guvernelor de a adopta ideile pe care el, la rândul lui, le susţine are implicaţii grave. În primul rând, este evident că Sachs este incapabil să înţeleagă realitatea politică din Rusia: nu avea cum să existe un Plan Marshall pentru Rusia tocmai *din cauza* Rusiei. Când Elţîn aboleşte Uniunea Sovietică, acel „glonţ de pe ţeavă" care determinase crearea planului iniţial fusese scos de pe ţeavă. Fără el, capitalismul era liber să adopte cea mai sălbatică formă, nu doar în Rusia, ci pe întregul mapamond. Odată ce se produce colapsul Uniunii Sovietice, piaţa liberă capătă un monopol global, toate „distorsiunile" care interferaseră până atunci cu echilibrul său perfect devenind superflue.

Aceasta a fost adevărata tragedie a promisiunii făcute polonezilor şi ruşilor, şi anume aceea că, dacă aveau să urmeze terapia şocului, vor avea o „ţară europeană". Acele ţări europene normale (care beneficiau de puternice plase de siguranţă socială, cu protecţie oferită muncitorilor, cu sindicate puternice şi cu un sistem public de asigurări medicale) apar ca un compromis între capitalism şi comunism. Însă acum nu mai era nevoie de compromisuri, toate acele politici moderate erau asediate în toată Europa Occidentală, la fel şi în Canada, în Australia şi SUA. Asemenea politici nu aveau să fie introduse în Rusia şi, cu siguranţă, nu pe banii Occidentului.

Această eliberare de orice constrângeri reprezintă, în esenţa sa, economia Şcolii de la Chicago (cunoscută în Statele Unite şi sub numele de neoliberalism sau neoconservatism): ea nu este o invenţie nouă, ci acelaşi capitalism eliberat de balastul keynesismului, capitalismul în faza sa monopolistă, un sistem fără niciun fel de inhibiţii, care nu trebuie să se mai străduiască să-şi menţină clienţii, care poate fi oricât de antisocial, de antidemocratic şi de necioplit. Atâta vreme cât comunismul a constituit o ameninţare, acel acord de curtoazie pe care l-a reprezentat keynesismul avea să dăinuie; odată ce acel sistem începe să dea rateuri, orice urmă de compromis putea fi în sfârşit eradicată, îndeplinind astfel scopul purist al mişcării pe care Friedman o iniţiase cu o jumătate de secol înainte.

Aceasta a fost teza cărţii lui Fukuyama, *Sfârşitul istoriei*, titlul dramatic aparţinând unei prezentări pe care autorul o face în 1989 la Universitatea de la Chicago: el nu susţinea atunci că nu ar mai exista şi alte ideologii concurente în lume, ci doar că, odată ce comunismul intră în colaps, nu mai există alte idei suficient de puternice ca să poată intra în competiţie directă.

Astfel că, în vreme ce Sachs vede colapsul Uniunii Sovietice ca pe o eliberare de conducerea autoritară, fiind gata să dea o mână de ajutor, colegii săi de la Şcoala de la Chicago văd acest eveniment ca pe o cu totul altfel de libertate: ca pe eliberarea finală de keynesism şi de ideile generoase ale unora ca Jeffrey Sachs. Văzută din această perspectivă, atitudinea de expectativă care l-a înfuriat atât de mult pe Sachs în problema Rusiei nu a fost una de „pură lene", ci de

laissez-faire în acţiune: lasă lucrurile în voia lor şi nu încerca să faci nimic. Faptul că toţi cei implicaţi în problema Rusiei nu au mişcat un deget pentru a oferi ajutor — de la Dick Cheney, secretarul de stat pentru apărare în perioada lui Bush, la Lawrence Summers, sub-secretar de stat la ministerul finanţelor şi până la Stanley Fischer de la FMI — a însemnat că ei făceau de fapt ceva: puneau în practică ideologia Şcolii de la Chicago, în forma ei cea mai pură, lăsând piaţa liberă cu totul liberă. Rusia, chiar mai mult decât Chile, a reprezentat practica acestei ideologii, o imagine a distopiei îmbogăţeşte-te-sau-mori-încercând, pe care mulţi dintre aceşti jucători aveau să o creeze peste un deceniu în Irak.

Noile reguli ale jocului au fost făcute publice în Washington D.C., pe 13 ianuarie 1993. Ocazia a constituit-o mica, dar importanta — accesul făcându-se doar pe bază de invitaţie — conferinţă organizată la etajul zece al Centrului de Conferinţe Carnegie, din Dupont Circle, la doar şapte minute de mers cu maşina de Casa Albă şi foarte aproape de sediile centrale ale FMI şi Băncii Mondiale. John Williamson, influentul economist, binecunoscut pentru creionarea misiunilor Băncii Mondiale şi ale FMI-ului, convoacă aici întregul trib al neoliberalilor pentru un eveniment istoric. În sală era prezentă o pleiadă impresionantă de „tehnocraţi" de primă mână, care se aflaseră în avangarda cruciadei mondiale a doctrinei Şcolii de la Chicago: foşti miniştri de finanţe din Spania, Brazilia şi Polonia, şefi ai băncilor centrale din Turcia şi Peru, şeful executivului Mexicului şi un fost preşedinte al statului Panama. De asemenea, printre invitaţi se mai numărau vechiul prieten şi erou al lui Sachs, Leszek Balcerowitz, arhitectul terapiei de şoc din Polonia, precum şi colegul său de la Harvard, Dani Rodrik, economistul care dovedise că fiecare ţară care acceptase restructurările neoliberale trecuse printr-o criză profundă. Anne Krueger, viitor director managerial adjunct al FMI-ului se afla şi ea acolo şi, chiar dacă José Piñera, ministrul cel mai evanghelist al lui Pinochet, nu a putut fi prezent din cauza alegerilor prezidenţiale din Chile, el a trimis totuşi un studiu detaliat drept contribuţie la dezbateri. Sachs, care, la vremea respectivă, încă era consilierul lui Elţîn, urma să prezinte discursul esenţial.

Toată ziua, participanţii la conferinţă s-au dedat plăcerii favorite a economiştilor de a concepe strategii prin care să-i convingă pe politicienii refractari să adopte politici nepopulare. Cât de repede după alegeri ar trebui lansată terapia de şoc? Sunt partidele de centru-stânga mai folositoare decât cele de dreapta din cauza faptului că atacul este neaşteptat? Este oare mai bine să avertizezi publicul sau să-l iei prin surprindere cu „politici voodoo"? Deşi conferinţa s-a numit „Economia politică a reformei politicilor" — un titlu atât de insipid, încât părea ales tocmai pentru a distrage atenţia jurnaliştilor — unul dintre participanţi observă mucalit că subiectul întregii conferinţe era, de fapt, „economia machiavelică".[8]

Sachs a ascultat ore în şir discuţiile interminabile şi, după cină, s-a îndreptat către podium pentru a-şi susţine prelegerea, intitulată, în stilul său inconfundabil, „Viaţa în camera de terapie intensivă a economiei"[ii].[9] Era vizibil

[ii] În orig., „Life in the Economic Emergency Room". (*n.t.*)

agitat. Mulțimea era pregătită să asculte speech-ul unuia dintre idolii săi, omul care purtase torța terapiei de șoc în epoca democrației. Sachs nu avea niciun chef să se laude pe sine. În schimb, era hotărât, după cum avea să îmi explice ulterior, să se folosească de acest prilej pentru a-i face conștienți pe cei prezenți de gravitatea situației din Rusia.

El reamintește audienței de infuzia de ajutor financiar primită de Europa și de Japonia la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, „vitală pentru succesul magnific petrecut ulterior în Japonia". Apoi povestește cum a primit o scrisoare de la un analist care lucra la Fundația Heritage — epicentrul friedmanismului — care „credea cu fermitate în reformele din Rusia, dar nu și în acordarea de ajutor financiar Rusiei. Aceasta este o perspectivă des întâlnită printre ideologii pieței libere, printre care mă număr și eu", a adăugat Sachs. „Ea este plauzibilă, însă greșită. Piața nu poate face acest lucru de una singură; ajutorul internațional este crucial." Obsesia *laissez-faire* ducea Rusia către o catastrofă unde, spune el, „indiferent cât de viteji, eminenți și norocoși ar fi reformatorii Rusiei, nu vor reuși să o scoată la capăt fără un ajutor extern pe scară largă... suntem aproape de a rata o oportunitate istorică."

Sachs primește, desigur, aplauze, însă răspunsul este modest. Pentru ce făcea el oare apologia unor cheltuieli sociale abundente? Mulțimea aceasta pornise într-o cruciadă pentru revocarea *New Deal*-ului, nu pentru reînceperea lui. În sesiunea de comunicări care urmează, niciunul dintre participanți nu susține provocarea lui Sachs, mulți dintre ei pronunțându-se chiar împotriva ei.

Ceea ce încercase să facă prin speech-ul său, mi-a spus Sachs, era „să explice ce însemna o criză adevărată... să comunice caracterul imperios [al solicitării sale]". Cei care fac politici în Washington, a spus el, adeseori „nu înțeleg ce înseamnă haosul economic. Nu înțeleg dezorientarea care rezultă de aici". El a vrut să îi confrunte pe acești oameni cu realitatea că „există și o dinamică care face ca lucrurile să fie pierdute progresiv de sub control, până când apar alte dezastre, până când Hitler este ales din nou la putere, până când ai război civil sau foamete sau altceva... Trebuie să întreprindeți ceva de urgență, deoarece o situație instabilă creează cu siguranță o cale de creștere a instabilității, nu doar una către un echilibru normal."

Nu m-am putut abține să nu cred că Sachs își desconsidera într-o anumită măsură publicul. Oamenii prezenți acolo erau pe deplin familiarizați cu teoria crizelor enunțată de Friedman, iar mulți dintre ei o aplicaseră deja în propriile țări. Mulți înțelegeau perfect cât este de chinuitor și câtă volatilitate creează un colaps economic total, numai că ei primeau o lecție diferită din Rusia: o situație politică dureroasă și care crea dezorientare în rândul populației îl forța pe Elțîn să scoată la vânzare bogățiile statului, ceea ce constituia un rezultat deosebit de favorabil.

Lui John Williamson, gazda conferinței, îi este lăsată sarcina readucerii discuțiilor înapoi la prioritățile pragmatice. Sachs era cel cu statut de vedetă, dar adevăratul guru al mulțimii era Williamson. Un om care chelea cu rapiditate, lipsit de orice prezență telegenică, dar încântător de incorect politic, Williamson este cel care avea să monetizeze sintagma Consensului de la Washington, poate cea mai citată și mai litigioasă sintagmă a științei economice moderne. El este faimos pentru conferințe și seminarii dens structurate,

desfăşurate în spatele uşilor închise, având drept scop testarea unora dintre ipotezele sale îndrăzneţe. Organizarea conferinţei din ianuarie avea un scop pe cât de bine determinat, pe atât de presant: el dorea să testeze definitiv ceea ce numea „ipoteza crizelor".[10]

În expunerea sa, Williamson nu oferă nicio avertizare cu privire la imperativul salvării vreunei ţări de la criză; de fapt, el vorbeşte emfatic despre evenimente a căror magnitudine este comparabilă cataclismelor. El reaminteşte publicului dovezile incontestabile care atestau că doar atunci când ţările suferă cu adevărat, ele sunt de acord să li se administreze doctoria amară a pieţei; doar atunci când se află într-o stare de şoc stau cuminţi să li se administreze terapia şocurilor economice. „Cele mai grele timpuri dau naştere celor mai bune oportunităţi pentru cei care înţeleg nevoia reformelor economice fundamentale", declară el.[11]

Cu o abilitate incomparabilă de a verbaliza subconştientul lumii finanţelor, Williamson remarcă accidental că acest lucru ridică o serie de întrebări contrariante:

> Va trebui să ne întrebăm dacă există posibilitatea rezonabilă de a crea deliberat o criză în scopul înlăturării obstacolelor politice puse în calea reformei. De exemplu, s-a sugerat uneori meritul creării în Brazilia a unei crize de hiperinflaţie pentru a speria lumea atât de tare, încât să accepte acele schimbări... Probabil că nimeni dintre cei care pot anticipa istoria nu ar fi sugerat, la jumătatea anilor '30, Germaniei şi Japoniei să pornească un război pentru a beneficia de super-creşterea economică care a urmat înfrângerii lor militare. Ne întrebăm însă dacă o criză de proporţii mai mici nu ar fi putut avea aceeaşi funcţie. Este oare posibil să ne imaginăm o pseudo-criză, cu aceleaşi funcţii pozitive, fără costurile unei crize adevărate?[12]

Remarcile lui Williamson reprezentau un uriaş salt înainte pentru doctrina şocului. Într-o cameră plină cu destui miniştri de finanţe şi şefi ai băncilor centrale cât pentru un summit comercial important, ideea creării unei crize serioase pentru avansarea terapiei de şoc se discuta acum deschis.

Măcar un participant la această conferinţă a simţit nevoia să se distanţeze de aceste idei riscante. „Sugestia lui Williamson că ar trebui provocată o criză artificială doar pentru a declanşa procesul reformei ar trebui luată drept o idee menită să provoace şi să tachineze", a spus John Toye, economist britanic de la Universitatea din Sussex.[13] Dar nu exista nicio dovadă că intenţia lui Williamson era de a tachina publicul. Dimpotrivă, existau o mulţime de dovezi că ideile sale, care constituiau baza acţiunii la cel mai înalt nivel decizional, existau deja în politica financiară a Washingtonului şi nu numai. La o lună după conferinţa de la Washington, am putut vedea o frântură din noul entuziasm pentru „pseudo-crize" în propria mea ţară, deşi puţini au înţeles-o la vremea respectivă ca făcând parte dintr-o strategie globală. În februarie 1993, Canada era în vârtejul unei catastrofe financiare, sau cel puţin aceasta ar fi fost concluzia trasă dacă urmăreai programele de televiziune şi citeai ziarele naţionale. „Criza datoriilor pluteşte ameninţător" era scris cu litere de-o şchioapă pe prima

pagină din *Globe and Mail*. Într-un reportaj al unui important post de televiziune se spunea că „economiştii prezic că anul viitor sau poate peste doi ani, vice-ministrul finanţelor va intra în cabinetul ministerial şi va anunţa că creditul Canadei a expirat... Vieţile noastre se vor schimba dramatic."[14]

Sintagma „zidul datoriei" intră subit în vocabular. Ceea ce însemna că, deşi viaţa părea acum confortabilă şi paşnică, Canada cheltuia atât de mult peste posibilităţile sale, încât puternicele firme de credit, precum Moody sau Standard and Poor, aveau să degradeze ratingul canadian de credit, de la perfectul Triplu A, la un rating mult inferior. Când acest lucru avea să se petreacă, investitorii hipermobili, eliberaţi acum de noile reguli ale globalizării şi comerţului liber, aveau să-şi retragă pur şi simplu banii din Canada pentru a-i transfera într-un loc mai sigur. Singura soluţie, ni se spunea, era reducerea drastică a cheltuielilor aferente programelor precum asigurările de şomaj şi de sănătate. Evident, Partidul Liberal aflat la guvernare face exact acest lucru, în ciuda faptului că este ales la conducere pe baza unei platforme electorale în care promitea crearea de locuri de muncă (versiunea canadiană a „politicilor voodoo").

La doi ani după ce isteria deficitului atinge apogeul, jurnalista de investigaţie Linda McQuaig descoperă felul în care acest sentiment naţional de criză fusese inoculat şi apoi manipulat abil de câteva institute de politici publice, subvenţionate de cele mai mari bănci şi corporaţii canadiene, în special de Institutul C.D. Howe şi de Institutul Fraser (pe care Milton Friedman le-a susţinut întotdeauna).[15] Canada avea într-adevăr o problemă a deficitului, dar aceasta nu fusese cauzată de asigurările pentru şomaj sau de alte asemenea programe sociale. Conform datelor oferite de Statistics Canada, ea a fost cauzată de ratele de dobândă ridicate, care au dus la explozia datoriei externe în acelaşi fel în care Şocul Volker a umflat datoriile ţărilor în curs de dezvoltare în anii '80. McQuaig merge la sediul central al firmei de credit Moody, de pe Wall Street, unde vorbeşte cu Vincent Truglia, analistul-şef răspunzător pentru acordarea ratingului Canadei. Acesta îi dezvăluie ceva extraordinar: se aflase sub o presiune enormă din partea executivilor corporatişti şi a bancherilor canadieni de a produce rapoarte îngrijorătoare despre finanţele ţării, ceea ce el a refuzat să facă, deoarece considera Canada o investiţie nu doar excelentă, dar şi stabilă. „A fost singura ţară pe care o am în grijă unde, în loc să se întâmple opusul, cetăţenii săi doreau să fie degradat ratingul propriei lor ţări şi, mai mult, acest lucru să fie făcut în mod constant. Aceştia insistau că ratingul era mult prea sus faţă de cât ar fi trebuit să fie de fapt." Truglia spune că era obişnuit să primească telefoane de la reprezentanţii unei ţări pentru a se plânge că acordase un rating mult prea jos faţă de cât ar fi trebuit să fie în realitate. „Dar canadienii, de obicei, îşi defăimează ţara mult mai mult decât o fac străinii."

De fapt, comunitatea financiară canadiană folosea „criza deficitului" ca pe o armă de o importanţă critică în bătălia politică internă. La vremea când Truglia primea aceste telefoane ciudate, în Canada se desfăşura o campanie majoră pentru forţarea guvernului de a micşora taxele prin reduceri bugetare în domeniile programelor sociale, ca sănătatea şi educaţia. Deoarece aceste programe se bucurau de susţinerea canadienilor, singurul mod prin care puteau fi justificate reducerile bugetare ar fi fost dacă li s-ar fi prezentat canadienilor

alternativa colapsului economic: criza totală. Faptul că Moody continuă să acorde Canadei cel mai mare rating de obligaţii posibil (echivalentul lui A++) făcea extrem de dificilă menţinerea spectrului apocaliptic.

Între timp, din cauza mesajelor contradictorii pe care le primeau, investitorii se aflau într-o stare de confuzie generală: Moody era optimist în privinţa Canadei, în timp ce presa canadiană prezenta, în continuare, starea financiară catastrofală a ţării. Sătul de statisticile politizate care veneau din Canada şi care păreau să îi submineze autoritatea profesională, Truglia face un pas ieşit din comun adăugând un „comentariu special", prin care clarifica faptul că resursele financiare ale Canadei „nu erau scăpate de sub control", făcând chiar nişte atacuri mascate la adresa matematicii dubioase practicate de anumite institute de politici publice, cu orientare de dreapta. „O serie de rapoarte recent publicate au exagerat în mod grosier poziţia datoriei fiscale canadiene. Unele dintre acestea au numărat de două ori aceleaşi cifre, în vreme ce altele au făcut o serie de comparaţii internaţionale inoportune... Aceste măsurători incorecte ar fi putut juca un rol în exagerarea gravităţii problemelor legate de datoria externă a Canadei." La apariţia acestui raport special din partea celor de la Moody, devine clar că nu există niciun pericol din partea „zidului datoriei", ceea ce nemulţumeşte profund comunitatea de afaceri canadiană. Truglia afirmă că, atunci când a făcut public comentariul respectiv, „un canadian... care lucra pentru o mare instituţie financiară din Canada, m-a sunat la telefon zbierând la mine, literalmente zbierând. A fost incredibil".* [16]

Până când canadienii îşi dau seama că această „criza a deficitului" a fost doar o manipulare grosieră din partea institutelor de politici publice finanţate de marile corporaţii, nu mai avea practic nicio importanţă: reducerile bugetare fuseseră deja efectuate în mod irevocabil. Un rezultat direct al acestor reduceri îl constituie eroziunea radicală a programelor sociale destinate şomerilor, ele nemaiputându-şi reveni vreodată, în ciuda surplusurilor bugetare ulterioare. Strategia crizelor este folosită continuu în această perioadă. În septembrie 1995, presei canadiene îi este trimisă o înregistrare video în care John Snobelen, ministrul educaţiei din statul Ontario, le spune unor funcţionari publici într-o întâlnire la care mass-media nu a avut acces că, înainte să poată fi anunţate public reducerile bugetare din domeniul educaţiei şi o serie de alte măsuri nepopulare, a fost nevoie de crearea unui climat de panică, dându-se presei informaţii care creau o impresie mult mai dezastruoasă „decât putea comenta". El numeşte acea acţiune „crearea unei crize folositoare".[17]

„Malpraxisul statisticilor" de la Washington

Până în 1995, în majoritatea democraţiilor occidentale, discursul politic ajunsese să fie saturat de menţiunea zidurilor datoriilor şi de iminenţa colapsului economic, ataşate solicitărilor unor reduceri tot mai mari ale cheltuielilor

* Trebuie spus că Truglia este o raritate pe Wall Street: ratingurile la ipoteci şi credite sunt de cele mai multe ori influenţate de presiuni politice, ele fiind adeseori folosite în scopul măririi presiunii exercitate pentru promulgarea „reformei pieţei".

bugetare și ale efectuării unor privatizări din ce în ce mai ambițioase, în avangarda agitatorilor aflându-se mereu aceleași institute fridmaniene de politici publice. Dar cele mai puternice instituții financiare de la Washington manifestau o mare disponibilitate nu doar pentru crearea aparențelor unei crize prin intermediul mass-mediei, ci și pentru adoptarea unor măsuri concrete, care să genereze crize cât se poate de reale. La doi ani după ce Williamson a făcut observațiile referitoare la necesitatea „inflamării" crizelor, Michael Bruno, economist-șef al departamentului pentru dezvoltare economică de la Banca Mondială, preia în mod public același raționament, fără să atragă totuși atenția mass-mediei. Într-o prelegere susținută la Tunis, în 1995, în cadrul Asociației Economice Internaționale — publicată ulterior sub forma unei comunicări științifice de către Banca Mondială — Bruno le face cunoscut celor 500 de economiști din 68 de țări, prezenți la întrunire, că exista un consens cvasiunanim că „ideea unei crize suficient de mari i-ar fi putut șoca pe acei politicieni refractari ideii instituirii unor reforme care vizau creșterea productivității".* [18] Bruno oferă America Latină ca „un exemplu de primă calitate al efectului benefic al crizelor profunde", referindu-se, în special, la Argentina, unde președintele Carlos Menem și ministrul său de finanțe, Domingo Cavallo, reușeau „să profite de starea de urgență" pentru impunerea unei privatizări acerbe. În cazul în care cei din public nu înțeleseseră bine mesajul, Bruno a adăugat: „Am evidențiat o temă majoră: economia politică a crizelor profunde tinde să dea reformelor radicale niște rezultate pozitive."

În virtutea acestui fapt, el susține că agențiile internaționale trebuie să facă mai mult decât doar să profite de crizele economice existente, pentru avansarea Consensului de la Washington, ele trebuie să sisteze preventiv asistența oferită pentru a agrava acele crize. „Un șoc nefavorabil (cum este, de pildă, scăderea veniturilor anuale sau cea a transferurilor externe) ar putea, de fapt, să *mărească* bunăstarea deoarece scurtează întârzierile. Ideea că „lucrurile trebuie să se înrăutățească înainte să se poată îmbunătăți" apare astfel în mod natural... De fapt, o criză de hiperinflație ar putea aduce o țară într-o situație mult mai bună decât dacă s-ar târî printr-o criză de mai mică amploare."

Bruno admite că agravarea sau crearea unei crize totale constituie un spectru înspăimântător — salariile guvernamentale ar putea rămâne neplătite, infrastructura sectorului public ar putrezi —, dar, ca discipol al Școlii de la Chicago, își îndeamnă audiența să sprijine totuși acest act de distrugere, ca pe o primă etapă a creației. „Într-adevăr, pe măsură ce criza se adâncește, *guvernul ar putea, treptat, să dispară*", afirmă Bruno. Această evoluție are un rezultat pozitiv, și anume acela că, în perioada reformei, puterea grupurilor de interese bine înrădăcinate în societate se poate să fi slăbit, iar un lider care alege soluția pe

* Deși Bruno nu a urmat cursurile Universității din Chicago, el a studiat avându-l ca mentor pe proeminentul chicagoan, Don Patinkin — cel care a fost citat anterior comparând economia Școlii de la Chicago cu marxismul, pentru „completitudinea sa logică".

termen lung în locul oportunităţii pe termen scurt, poate câştiga susţinerea procesului de reformă."[19]

Cei dependenţi de teoria crizelor Şcolii de la Chicago se aflau cu siguranţă pe o traiectorie intelectuală accelerată. Cu doar câţiva ani mai devreme, ei speculaseră că o criză de hiperinflaţie ar putea crea condiţiile necesare politicilor şocului. Acum, un economist-şef de la Banca Mondială — instituţie subvenţionată din taxele provenind din 178 de ţări, al cărei mandat a fost să reconstruiască şi să întărească economiile ţărilor aflate în dificultate — făcea apologia creării unor state destinate eşecului, pentru oportunităţile pe care acestea le ofereau ca material de construcţie, un simplu moloz pentru construirea altor state.[20]

De ani de zile se zvonea că instituţiile financiare internaţionale s-ar fi ocupat de arta „pseudo-crizelor", cum se exprimă Williamson, pentru a forţa ţările să facă ce li se spune, însă acest lucru era dificil de dovedit. Mărturia cea mai completă în acest sens a fost oferită de Davison Budhoo, angajat al FMI-ului, care denunţă ulterior practicile instituţiei la care lucrase, acuză FMI-ul că a oferit informaţii incorecte pentru a submina economia unor ţări sărace, dar „încăpăţânate".

Budhoo, născut în Grenada, absolvent al universităţii London School of Economics, se făcea remarcat în Washington prin stilul neconvenţional: avea o frizură à la Albert Einstein şi purta hanorac în loc de costum. Lucrase la FMI timp de doisprezece ani, proiectând programe de ajustări structurale pentru ţări din Africa, America Latină şi Insulele Caraibe, de unde proveнea. După ce organizaţia virează brusc către dreapta, în epoca lui Thatcher şi a lui Reagan, nonconformistul Budhoo se simte din ce în ce mai stânjenit la locul de muncă. FMI-ul era plin de Băieţi de la Chicago zeloşi, aflaţi sub conducerea inflexibilului neoliberal, Michael Camdessus. Când Budhoo îşi dă demisia, în 1988, decide să dezvăluie secretele fostului său serviciu. Totul începe cu remarcabila scrisoare deschisă, adresată lui Camdessus, în care adoptă tonul *j'accuse* al scrisorilor lui Andrè Gunder Frank către Friedman, scrise cu zece ani în urmă.

Manifestând entuziasm pentru exprimarea verbală, rar întâlnit printre economiştii superiori ai FMI-ului, scrisoarea începe astfel: „Astăzi am demisionat din rândul personalului Fondului Monetar Internaţional, după mai bine de 12 ani şi după 1.000 de zile de lucru în calitate de funcţionar al Fondului, detaşat în străinătate, ca vânzător ambulant al medicamentelor voastre şi al accesoriilor de iluzionist destinate guvernelor şi oamenilor Americii Latine, Caraibelor şi Africii. Pentru mine, demisia înseamnă câştigarea unei libertăţi fără preţ, pentru că, odată cu ea, am făcut primul pas către acel loc unde sper că voi putea să mă spăl pe mâini de ceea ce pentru mine înseamnă sângele a milioane de oameni săraci şi înfometaţi... Este atât de mult sânge încât curge în râuri. Se şi usucă, se lipeşte de trupul meu; uneori am impresia că nu există suficient de mult săpun în întreaga lume să mă cureţe de lucrurile pe care le-am făcut în numele vostru."[21]

După care începe să îşi construiască cazul. Budhoo acuză Fondul că a utilizat statistica ca pe o armă „letală". El aduce dovezi exhaustive asupra felului în

care, în calitate de funcţionar al Fondului, a fost implicat în „malpraxisuri statistice" elaborate, pentru exagerarea datelor prezentate în rapoartele FMI-ului despre Trinidad-Tobago — bogată în resurse de petrol — doar pentru a face ca ţara să arate mult mai puţin stabilă decât în realitate. Budhoo pretinde că FMI-ul a mărit cu peste 100% o cifră statistică de importanţă crucială, care măsura costurile forţei de muncă[iii], făcând ca aceasta să pară extrem de neproductivă, cu toate că, după afirmaţiile sale, Fondul dispunea de informaţia corectă. Într-un alt caz, el susţine că Fondul „inventase, literalmente" nişte datorii guvernamentale uriaşe.[22]

Aceste „nereguli grave", despre care Budhoo afirmă că ar fi fost comise deliberat şi că nu au constituit simple „calculaţii neglijente", au fost considerate reale de către pieţele financiare, ceea ce a dus la clasificarea Trinidadului drept o ţară cu risc mare şi la oprirea finanţărilor. Problemele economice ale ţării — declanşate de scăderea preţului petrolului, principalul produs destinat exportului — devin rapid o reală calamitate, ceea ce o forţează să ceară FMI-ului ajutorul pentru a ieşi din criză. În acel moment Fondul solicită Trinidadului să accepte ceea ce Budhoo descria drept „medicamentul cel mai ucigător" al FMI-ului: reduceri de personal, reduceri salariale, precum şi „întreaga gamă" a politicilor ajustărilor structurale. El descrie întregul proces ca „blocarea deliberată a unei ancore de salvare economică a ţării prin intermediul unor subterfugii" pentru a vedea „mai întâi distrugerea economică a ţării şi abia apoi convertirea ei".

În scrisoarea trimisă, Budhoo — care decedează în 2001 — explică foarte clar că disputa sa implică mult mai mult decât simplul tratament neonest al unei ţări de către o mână de funcţionari FMI. El caracterizează întregul program de ajustări structurale al FMI-ului ca o formă de tortură în masă, în urma căreia „guverne şi popoare, urlând de durere, sunt forţate să îngenuncheze în faţa noastră — distruse, îngrozite şi pe cale să se dezintegreze —, implorându-ne să avem măcar o urmă de moderaţie şi decenţă. Dar noi nu facem altceva decât să le râdem în faţă, iar tortura continuă mai departe, fără încetare."

După publicarea scrisorii, guvernul statului Trinidad-Tobago însărcinează două comisii independente să investigheze declaraţiile lui Budhoo, ambele ajungând la concluzia că acestea erau adevărate: FMI-ul umflase şi fabricase cifre şi date ale căror rezultate aduc prejudicii îngrozitoare ţării.[23]

Chiar şi în urma prezentării acestor dovezi, declaraţiile explozive ale lui Budhoo dispar fără urmă; Trinidad-Tobago nu reprezintă decât o salbă de insule, aflate în largul coastelor Venezuelei şi, atâta vreme cât populaţia acestor insule nu va lua cu asalt sediul central al FMI-ului, aflat pe Strada 19 din New York, această plângere este puţin probabil să atragă atenţia lumii. În 1996, scrisoarea este transformată într-o piesă de teatru, numită *Mr. Budhoo's Letter of Resignation from the I.M.F. (50 Years Is Enough)* — Scrisoarea de demisie a domnului Budhoo de la FMI (50 de ani este destul) — şi este pusă în scenă la

[iii] În orig. *unit labour cost* — indicator al presiunilor de pe piaţa muncii, dar şi al competitivităţii economiei prin costuri, vezi Glosarul BNR pentru Ţintirea directă a inflaţiei, http://www.bnr.ro/Ro/Pubs/RapInflatie/Glosar.pdf (*n.t.*)

un mic teatru din East Village, New York. Producţia s-a bucurat de o cronică pozitivă în cotidianul *The New York Times*, care-i lăuda „creativitatea ieşită din comun" şi „recuzita inventivă".[24] Această scurtă cronică a fost singurul text din *The New York Times* în care s-a menţionat vreodată numele lui Budhoo.

NOTE

[1] John Maynard Keynes, „From Keynes to Roosevelt: Our Recovery Plan Assayed", *New York Times*, 31 decembrie 1933.

[2] Ashley M. Herer, „Oprah, Bono Promote Clothing Line, iPod", Associated Press, 13 octombrie 2006.

[3] T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives, and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006), 123. Notă de subsol pag. 248: John Cassidy, „Always with Us", *The New Yorker*, 11 aprilie 2005.

[4] Peter Passell, „Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist", *New York Times*, 27 iunie 1993.

[5] Jeffrey Sachs, „Life in the Economic Emergency Room", în *The Political Economy of Policy Reform*, coord. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994), 516.

[6] „Roosevelt Victor by 7,054,520 Votes", *New York Times*, 25 decembrie 1932; Raymond Moley, *After Seven Years* (New York: Harper & Brothers, 1939), 305.

[7] Carolyn Eisenberg, *Drawing the Line: The American Decision to Divide Germany, 1944-1949* (New York: Cambridge University Press, 1996).

[8] *The Political Economy of Policy Reform*, 44.

[9] Sachs, „Life in the Economic Emergency Room", 503-504, 513.

[10] John Williamson, *The Political Economy of Policy Reform*, 19, 26.

[11] John Williamson şi Stephan Haggard, „The Political Conditions for Economic Reform", în *The Political Economy of Policy Reform*, 565.

[12] Williamson, *The Political Economy of Policy Reform*, 20.

[13] John Toye, *The Political Economy of Policy Reform*, 41.

[14] Bruce Little, „Debt Crisis Looms, Study Warns", *Globe and Mail* (Toronto), 16 februarie 1993; reportajul a fost televizat pe W5, pe CTV, unde gazda emisiunii a fost Eric Mailing. Linda McQuaig, *Shooting the Hippo: Death by Deficit and Other Canadian Myths* (Toronto: Penguin, 1995), 3.

[15] Informaţia oferită în acest paragraf este dedusă din McQuaig, *Shooting the Hippo*, 18, 42-44,117.

[16] *Ibid.*, 44,46.

[17] „How to Invent a Crisis in Education", *Globe and Mail* (Toronto), 15 septembrie 1995.

[18] Informaţia oferită în următoarele două paragrafe este dedusă din Michael Bruno, *Deep Crises and Reform: What Have We Learned?* (Washington, DC: World Bank, 1996), 4, 6, 13, 25. Subliniat în original.

[19] *Ibid.*, 6. Subliniere adăugată.

[20] Cifra referitoare la numărul membrilor Băncii Mondiale datează din 1995. Astăzi există 185 de ţări membre.

[21] Informaţia oferită în următoarele patru paragrafe este dedusă din Davison L. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus... Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund* (New York: New Horizons Press, 1990), 2-27.

[22] Majoritatea afirmaţiilor lui Budhoo's sunt centrate pe discrepanţele apărute în calcularea costurilor unitare ale forţei de muncă (Relative Unit Labour Cost — RULC), pentru Trinidad şi Tobago — o unitate care reprezintă un indicator economic extrem de important pentru măsurarea productivităţii unei ţări. El scrie: „În baza calculaţiilor făcute anul trecut de statisticianul diviziei noastre, după reîntoarcerea misiunii FMI din teritoriu, costurilor unităţii relative de muncă în Trinidad şi Tobago cresc cu numai 69%, în loc să crească cu 145,8%, după cum este menţionat în referatul nostru din 1985, sau cu 142,9% cum este menţionat în documentele FMI din 1986. În perioada1980–1985, costul RULC creşte, de fapt, cu doar 66,1%, în loc să crească cu 164,7%, cum fusese previzionat în referatele noastre din 1986. În perioada1983–1985, costul RULC creşte cu doar 14,9%, iar nu cu 36,9%, aşa cum fusese comunicat comunităţii internaţionale, în 1986. În 1985, în loc să crească cu 9%, aşa cum fusese menţionat în referatele RED şi Staff Report ale FMI, indicele RULC de fapt scade cu 1,7%. Iar în 1986, costurile RULC se reduc spectaculos cu nu mai puţin de 46,5%, deşi nu există nicio menţiune în acest sens în raportul FMI din 1987 sau oriunde altundeva în documentaţia Fondului." *Ibid.*, 17.

[23] „Bitter Calypsos in the Caribbean", *The Guardian* (Londra), 30 iulie 1990; Robert Weissman, „Playing with Numbers: The IMF's Fraud in Trinidad and Tobago", *Multinational Monitor* 11, nr. 6 (iunie 1990).

[24] Lawrence Van Gelder, „Mr. Budhoo's Letter of Resignation from the I.M.F. (50 Years Is Enough)", *New York Times*, 20 martie 1996.

SĂ ARDĂ!
JEFUIREA ASIEI ȘI „CĂDEREA CELUI DE-AL DOILEA ZID AL BERLINULUI"

Banii curg către locurile în care se află oportunitățile și, în acest moment, Asia pare ieftină.

— Gerard Smith, bancher la UBS Securities, New York, despre criza economiilor asiatice din 1997–1998[1]

Vremurile bune aduc politici defectuoase.

— Mohammad Sadli, consilier economic al generalului indonezian Suharto[2]

Păreau niște întrebări ușoare: Ce poți cumpăra din salariul pe care îl primești? Este suficient pentru casă și masă? Îți mai rămân ceva bani să trimiți acasă părinților? Cum te descurci cu cheltuielile de transport? Cu toate acestea, indiferent de felul în care mi-aș fi formulat întrebările, răspunsurile primite erau „Depinde" sau „Nu știu".

„Cu câteva luni în urmă", îmi explica această fată de 17 ani, care lucra în împrejurimile Manilei cosând haine pentru Gap, „aveam suficienți bani cât să pot trimite ceva familiei lunar, dar acum nu mai am bani nici să îmi ajungă de mâncare."

„Ți-au micșorat salariul?" o întreb.

„Nu, nu cred", mi-a răspuns, oarecum confuză. „Pur și simplu nu mai pot cumpăra atât cât cumpăram înainte. Prețurile sunt în continuă creștere."

Era vara anului 1997 și mă aflam în Asia pentru a investiga condițiile de muncă din fabricile din regiune care prosperau lucrând pentru export. Aveam să descopăr muncitori care se confruntau cu probleme mult mai mari decât aceea că erau forțați să lucreze ore suplimentare sau că aveau supraveghetori abuzivi: țările regiunii cădeau cu rapiditate în ceea ce devine curând o criză economică deplină. În Indonezia, unde criza economică era chiar și mai profundă, atmosfera generală era una periculos de volatilă. Moneda indoneziană se devaloriza de dimineață până seara, iar și iar. Într-o zi muncitorii puteau cumpăra pește și orez, pentru ca a doua zi să nu mai poată cumpăra decât orez. În discuțiile cotidiene, la restaurante sau în taxiuri, toată lumea părea să aibă o teorie despre cine anume era de vină pentru această situație: „Chinezii sunt de vină", mi se spunea. În consecință, populația de etnie chineză devenea principala țintă a furiei oamenilor, în vreme ce clasa comercianților indonezieni părea să profite cel mai direct de pe urma creșterii necontrolate a

preţurilor. La acest lucru se referise Keynes, când avertizase asupra pericolelor haosului economic: nu poţi şti niciodată ce combinaţie de furie oarbă, rasism şi revoluţie se poate dezlănţui.

Ţările Asiei de est erau deosebit de vulnerabile la teoriile conspiraţiei, dar şi la găsirea unor ţapi ispăşitori de altă etnie deoarece, la prima vedere, criza financiară nu părea să aibă nicio cauză raţională. La televizor şi în ziare, toate analizele continuau să vorbească despre regiunea Asiei de parcă ar fi fost cuprinsă de vreo afecţiune misterioasă şi extrem de contagioasă — „gripa asiatică" a fost numele dat crahului financiar, ridicat ulterior la rangul de „contagiunea asiatică", după ce s-a răspândit în America Latină şi Rusia.

Cu doar câteva săptămâni înainte ca lucrurile să scape de sub control, ţările regiunii erau date drept modele de sănătate economică şi vitalitate: aşa-numiţii „tigrii" asiatici constituiau cele mai robuste poveşti de succes ale globalizării. Doar cu puţin timp înainte agenţii de bursă le spuneau clienţilor că nu exista o cale mai sigură către bogăţie ca aceea de a-şi plasa economiile în „piaţa emergentă asiatică" a fondurilor mutuale, iar acum aceştia dădeau bir cu fugiţii, sub atacurile speculanţilor de valute asupra *baht*-ului, a *ringit*-ului şi rupiei, creând ceea ce revista *The Economist* numea „distrugerea economiilor la o scară asociată de obicei cu războaiele la scară extinsă".[3] Cu toate acestea, nimic notabil nu părea să se petreacă în economiile tigrilor asiatici, în marea lor majoritate continuând să fie gestionate de aceeaşi elită dintotdeauna; ele nu fuseseră lovite de vreun dezastru natural sau de război; nici nu erau covârşite de povara vreunor datorii scadente; unele dintre ele nu aveau niciun fel de datorie externă. Multe dintre marile conglomerate duceau cu ele datorii masive, dar acest lucru nu le împiedica să continue să producă absolut orice, de la pantofi şi până la maşini, având vânzări la fel de mari ca întotdeauna. Cum a fost deci posibil ca, în 1996, investitorii să considere oportun să toarne 100 de miliarde de dolari în Coreea de Sud, iar anul imediat următor aceasta să aibă o lichidare de investiţii[i] de 20 de miliarde de dolari, ceea ce duce la o discrepanţă de 120 de miliarde de dolari?[4] Ce ar putea explica o astfel de lovitură financiară?

Explicaţia este că aceste ţări au fost victimele panicii, devenite letale din cauza vitezei şi a volatilităţii pieţelor globalizate. Ceea ce a început ca un zvon, potrivit căruia Thailanda nu ar deţine suficienţi dolari pentru a-şi susţine moneda naţională, provoacă năvala „turmei electronice". Băncile solicită returnarea împrumuturilor acordate, iar piaţa imobiliară, care crescuse într-atât de mult încât devenise un uriaş balon de săpun, pocneşte imediat. Construcţia de noi mall-uri, zgârie-nori şi staţiuni de vacanţă încetează imediat; macaralele înţepenite se profilează ameninţător la orizontul aglomerat al Bangkok-ului. Într-o epocă mai înceată a capitalismului, criza s-ar fi putut opri în acest punct, însă din cauza faptului că brokerii de fonduri mutuale îi comercializaseră pe „tigrii" asiatici într-un pachet unic de investiţii, căderea unuia dintre „tigri" îi trage după el pe toţi ceilalţi: după Thailanda, panica se răspândeşte făcând ca banii să fie retraşi din Indonezia, Malaysia, Filipine şi

[i] În orig. *negative investment* (*n.t.*)

chiar din Coreea de Sud — a unsprezecea economie ca mărime din lume, una dintre stelele globalizării.

Guvernele ţărilor asiatice sunt forţate să îşi golească rezervele din bănci, într-o încercare disperată de a-şi susţine devizele naţionale, transformând teama originală într-o realitate prezentă: aceste ţări se îndreptau de-acum către un faliment cert. Răspunsul pieţelor de capital adânceşte şi mai mult sentimentul de panică. Într-un singur an, 600 de miliarde de dolari dispar din bursele de valori din Asia, o avuţie care fusese strânsă de-a lungul multor decenii.[5]

Criza provoacă adoptarea unor măsuri disperate. În Indonezia, cetăţenii care fuseseră săraciţi iau cu asalt magazinele, luând de pe rafturi tot ce puteau căra. Într-un episod groaznic, un mall ia foc în timp ce este jefuit, iar sute de oameni sunt arşi înăuntru de vii.[6]

În Coreea de Sud, posturile de televiziune iniţiază o campanie de masă, solicitând populaţiei să îşi doneze bijuteriile de aur, urmând ca acestea să fie topite şi folosite pentru plata datoriilor ţării. În doar câteva săptămâni, trei milioane de oameni donaseră lanţuri şi cercei de aur, medalii sportive şi trofee. Cel puţin o femeie şi-a donat verigheta, în vreme ce un cardinal şi-a donat crucea de aur. Posturile de televiziune organizau *concursuri* kitsch pe tema „donează-ţi-aurul-din-casă", dar chiar şi după ce sunt colectate 200 de tone de aur — suficiente să scadă preţul aurului pe plan mondial — moneda naţională coreeană continuă să se devalorizeze.[7]

La fel ca în timpul Marii Depresiuni Economice, criza duce la un val de sinucideri, odată ce familiile îşi văd economiile de-o viaţă dispărând, iar zeci de mii de întreprinderi mici şi mijlocii dau faliment. În Coreea de Sud, rata sinuciderilor creşte cu 50% în 1998. Ţeapa[ii] este deosebit de dureroasă pentru cei în vârstă de peste şaizeci de ani, care nu reuşesc, ca părinţi, să atenueze povara economică care le apasă copiii. Presa coreeană descrie o creştere alarmantă a pactelor sinucigaşe, unde taţii din gospodăriile înglodate în datorii erau cei care organizau spânzurarea în grup a întregii familii. Autorităţile coreene atrag atenţia asupra faptului că, deoarece „numai moartea liderului familiei este clasificată ca suicid, restul familiei fiind înregistrată la ucideri, numărul propriu-zis al sinuciderilor este cu mult mai mare decât cel indicat de statisticile oficiale".[8]

Criza din Asia a fost cauzată de un ciclu clasic de teamă; singurul lucru care ar fi putut opri degenerarea situaţiei ar fi fost o intervenţie de genul celei care a salvat moneda mexicană în 1994, în timpul Crizei Tequilei: un împrumut masiv, acordat cu rapiditate, o dovadă oferită pieţelor de capital că Ministerul de finanţe al SUA nu avea să lase Mexicul pradă eşecului.[9] Pentru ţările asiatice nu a existat o astfel de intervenţie. Mai mult decât atât, odată ce izbucneşte criza,

---

[ii] Termenul (*spike*) este folosit de autoare în sensul pe care politicianul britanic Iain McLeod l-a dat cuvântului *stagflation* — o combinaţie a cuvintelor de „stagnare" şi „inflaţie" — pentru desemnarea unei situaţii care contrazicea teoria macroeconomică postbelică potrivit căreia inflaţia şi recesiunea, care erau considerate incompatibile, coincideau — o situaţie foarte dificil de eradicat, odată ce afectează economia unei ţări sau regiuni. (*n.t.*)

un grup surprinzător de mare de instituții financiare mondiale trimit mesajul: Nu ajutați Asia!

Milton Friedman însuși, în vârstă de optzeci și cinci de ani la vremea aceea, își face una dintre rarele apariții la televiziune, în care îi spune prezentatorului de știri, Lou Dobbs, că se opune oricărui gen de ajutor financiar și că piața trebuie lăsată să se corecteze singură. „Domnule profesor, nu vă pot spune ce înseamnă pentru mine susținerea dumneavoastră în această discuție semantică", afirmă, în direct, penibil de intimidatul Dobbs. Aceeași poziție de „să îi lăsăm să se ducă la fund" este adoptată de vechiul prieten al lui Friedman, Walter Wriston, fostul șef al Citibank, și de George Shultz, care lucra acum alături de Friedman la Hoover Institution, precum și de un membru al consiliului director de la casa de brokeraj Charles Schwab.[10]

Opinia era împărtășită în mod deschis de una dintre principalele bănci de investiții de pe Wall Street, Morgan Stanley. Vedeta firmei, Jay Peloski, strateg în domeniul piețelor emergente, declară la o conferință susținută în Los Angeles și găzduită de Institutul Milken (a cărui faimă provenea din plasamente în obligațiuni speculative[iii]) că era imperativ necesar ca FMI-ul și ministerul american al finanțelor să nu întreprindă absolut nimic pentru ușurarea acestei crize de proporțiile celei din anii '30. „Lucrul de care avem nevoie acum este de și mai multe vești proaste din Asia. Veștile proaste sunt necesare pentru stimularea procesului de ajustare", a spus Peloski.[11]

Politicile administrației Clinton vin direct de pe Wall Street. Astfel, la summitul Cooperării economice din zona Pacificului, organizat la Vancouver în noiembrie 1997, la patru luni de la începutul crahului financiar, Bill Clinton îi exasperează pe omologii săi din Asia, caracterizând situația pe care aceștia o considerau un apocalips economic ca fiind doar „o serie de mici perturbări".[12] Mesajul era clar: Ministerul de finanțe al SUA nu va interveni pentru a remedia situația. Cât despre FMI, instituția creată să prevină astfel de crize, reacția este una de expectativă, caracteristică deja după episodul din Rusia. Până la urmă FMI-ul va face totuși ceva, dar fără să ofere împrumutul urgent necesar în această criză pur financiară. Va oferi în schimb o listă lungă de solicitări, determinate de convingerea Școlii de la Chicago, potrivit căreia catastrofa din Asia era o oportunitate de care trebuia profitat.

La începutul anilor '90, atunci când adepții comerțului liber aveau nevoie de o poveste convingătoare pentru a o folosi ca argument în dezbateri, făceau invariabil trimitere la „tigrii" asiatici. Acestea erau economiile-miracol, care creșteau în salturi uriașe, chipurile deoarece își deschiseseră granițele globalizării fără restricții. Era o poveste folositoare — „tigrii" se dezvoltau într-adevăr cu viteză extraordinară —, presupunerea că expansiunea lor se datora comerțului liber este pură ficțiune. Malaysia, Coreea de Sud și Thailanda aveau încă politici extrem de protecționiste, conform cărora străinilor le era interzis să dețină pământ sau să cumpere firme naționale. Statul avea încă un rol semnificativ în aceste țări, păstrând în proprietatea publică

[iii] În orig. *junk bonds* (*n.t.*)

sectoare precum cel al energiei sau al transportului. „Tigrii" blocaseră totodată o serie de importuri din Japonia, Europa și America de Nord pentru a permite dezvoltarea pieţelor interne. Fără îndoială, ei reprezentau succese economice, dar acest lucru se datora gestionării simultan publice și private a economiei, diferite de modelul Vestului Sălbatic al Consensului de la Washington.

Această situaţie a displăcut profund băncilor de investiţii și firmelor multinaţionale din Japonia și Occident; urmărind explozia pieţei consumatorilor din Asia, era de înţeles că acestea și-ar fi dorit să capete acces nelimitat la pieţele din regiune. Mai mult, ele și-ar fi dorit să cumpere cele mai bune corporaţii ale „tigrilor", în special masivele conglomerate coreene, precum Daewoo, Hyundai, Samsung sau LG. La mijlocul anilor '90, sub presiunea FMI-ului și a recent înfiinţatei Organizaţii Mondiale a Comerţului, guvernele Asiei cad de acord să împartă ce le prisosea: astfel, ele își menţin legile care protejau firmele naţionale de a intra în proprietatea străinilor și rezistă presiunilor de a privatiza companiile-cheie, dar, în schimb, ridică barierele protecţioniste din sectoarele financiare, permiţând astfel un aflux de investiţii financiare și de comerţ valutar.

În 1997, apariţia afluxului de capital speculativ pe pieţele din Asia este rezultatul direct al legalizării investiţiilor speculative ca urmare a presiunii exercitate de Occident. Desigur, Wall Street-ul nu vedea lucrurile în acest fel. Cei mai de seamă analiști în domeniul investiţiilor văd în această criză șansa desfiinţării ultimelor bariere care protejau pieţele Asiei. Peloski, strategist de la Morgan Stanley, este cât se poate de direct în acest sens: dacă această criză ar fi fost lăsată să se înrăutăţească, toate devizele străine s-ar fi scurs din piaţa de capital asiatică, iar companiile aflate în proprietatea asiaticilor ar fi fost nevoite fie să se închidă, fie să fie preluate de firme occidentale, ambele rezultate fiind cât se poate de benefice celor de Morgan Stanley. „Mi-ar plăcea să văd închiderea companiilor și vânzarea activelor acestora... Vânzările de active sunt extrem de dificile; de obicei, proprietarii refuză să vândă până când nu sunt forţaţi. De aceea, avem nevoie de tot mai multe veşti proaste pentru a continua presiunea asupra proprietarilor corporatiști [asiatici] să își vândă companiile."[13]

Unii vedeau această breșă în armura Asiei în termeni și mai înălţători. José Piñera, vedeta miniștrilor lui Pinochet, care lucra acum la Institutul Cato din Washington D.C., întâmpină criza cu o nedisimulată satisfacţie, dând verdictul: „ziua socotelilor a sosit". În viziunea lui Piñera, această criză era doar un capitol nou în războiul pe care el și băieţii săi de la Chicago îl porniseră în Chile în anii '70. Căderea „tigrilor", afirmă el, reprezenta, nici mai mult nici mai puţin, decât „căderea celui de-al doilea Zid al Berlinului", colapsul „noţiunii că ar putea exista o «A Treia Cale» între capitalismul democratic al pieţei libere și socialismul etatist."[14]

Viziunea lui Piñera nu era nicidecum singulară. Aceasta era pe deplin împărtășită de Alan Greenspan, președintele Băncii Federale de Rezervă a Statelor Unite ale Americii, probabil cel mai puternic strateg al politicilor mondiale. Greenspan descria criza drept „un eveniment deosebit de dramatic, care va genera un consens asupra tipului de piaţă de genul celei pe care o avem în ţara noastră". El observa totodată că „această criză este pe cale să accelereze

dezmembrarea, în multe ţări asiatice, a rămăşiţelor unui sistem bazat pe investiţiile directe ale guvernului".[15] Cu alte cuvinte, distrugerea economiilor etatiste ale Asiei reprezenta un proces de creare a unor economii în stil american, „durerile naşterii" unei noi Asii, ca să folosesc aici o sintagmă consacrată câţiva ani mai târziu, într-un context chiar mai violent decât acesta.

Michael Camdessus, care, în calitate de şef al FMI, putea fi considerat al doilea strateg la nivel mondial, avea o perspectivă similară asupra evenimentelor. Într-unul din puţinele interviuri acordate, el consideră criza financiară oportunitatea Asiei de a se vedea scăpată de vechea piele şi de a renaşte. „Modelele economice nu sunt eterne", spune el. „Există momente în care sunt folositoare şi momente... când devin demodate şi trebuie abandonate."[16] Criza stârnită de un simplu zvon, care transformase ficţiunea în realitate, părea să ofere un astfel de moment.

Nerăbdător să nu piardă cumva această oportunitate, FMI-ul — după luni în care nu făcuse nimic, aşteptând ca situaţia să se înrăutăţească — intră în negocieri cu guvernele Asiei. Singura ţară care rezista Fondului în această perioadă era Malaysia, graţie datoriei externe suficient de scăzute. Controversatul prim-ministru malaysian, Mahathir Mohamad, spune că el nu era de părere că este nevoie „să distrugă economia ţării pentru a o face mai bună", ceea ce a fost suficient pentru a fi caracterizat, la vremea respectivă, drept un radical care delirează.[17] Restul economiilor afectate de criză din Asia erau prea disperate să obţină valută din străinătate pentru a refuza posibilitatea obţinerii a zeci de miliarde de dolari în împrumuturi de la FMI: Thailanda, Filipinele, Indonezia şi Coreea de Sud vin la masa negocierilor. „Nu poţi forţa o ţară să îţi ceară ajutorul. Trebuie ea singură să facă acest lucru. Doar că, atunci când a rămas fără bani, nu prea mai are multe alternative", declara Stanley Fischer, negociatorul-şef al Fondului.[18]

Fischer fusese unul dintre cei mai înfocaţi susţinători ai terapiei de şoc în Rusia şi, în ciuda costurilor umane cutremurătoare înregistrate acolo, atitudinea sa rămăsese la fel de necruţătoare şi în Asia. Mai multe guverne sugeraseră că, din cauza faptului că această criză fusese provocată de uşurinţa cu care banii intrau şi ieşeau din ţară, poate că ar fi fost logic ca anumite bariere comerciale să fie ridicate din nou, înspăimântătoarele „controale asupra capitalului". China îşi păstrează controalele în această privinţă (ignorând sfaturile lui Friedman), fiind singura ţară din regiune neafectată de criză. Malaysia ridică la rândul ei controalele financiare, iar măsura pare să funcţioneze.

Fischer şi restul echipei FMI-ului desconsideră din principiu ideea.[19] Ei nu manifestă niciun fel de interes pentru analizarea cauzelor care provocaseră criza. În schimb, aşa cum interogatorul îi caută unui prizonier slăbiciunile, la fel şi echipa FMI-ului se concentra exclusiv pe găsirea unui mod în care să se folosească de criză pentru a-şi atinge scopurile. Crahul financiar forţase un grup de ţări tenace să cerşească îndurare; a nu profita de situaţia oportună ivită însemna, pentru economiştii Şcolii de la Chicago aflaţi la conducerea FMI-ului, echivalentul neglijenţei profesionale.

Cu trezoreriile goale, „tigrii" erau, din punctul de vedere al Fondului, bătuţi, ei aflându-se acum în poziţia ideală din care să poată fi refăcuţi. Prima etapă a procesului o constituia „dezactivarea măsurilor protecţioniste din domeniile

comerțului, investițiilor și al intervenției statului, acestea constituind ingredientele-cheie ale «miracolului asiatic»", după cum se exprima politologul Walden Bello.[20] FMI-ul mai solicită acum acestor țări efectuarea unor reduceri bugetare drastice, care urmau să rezulte în concedieri masive în sectorul public, fără să țină cont de rata sinuciderilor, aflată deja la o cotă alarmantă. Fischer admite, la ceva timp după producerea situației, că în Coreea de Sud și în Indonezia criza nu avea nicio legătură cu cheltuielile bugetare. Așa cum se exprima un jurnalist de la *New York Times*, acțiunile FMI-ului erau asemănătoare celor ale unui „chirurg care, în timpul unei operații pe cord, decide să-i opereze pacientului și plămânii și rinichii, dacă tot s-a apucat de treabă".* [21]

Odată ce FMI-ul îi dezvață pe „tigrii" de vechile obiceiuri, aceștia sunt gata să fie renăscuți, după stilul Școlii de la Chicago: servicii privatizate, bănci centrale independente, forțe de muncă „flexibile", cheltuieli sociale reduse și, desigur, comerț absolut liber. Potrivit noilor acorduri, Thailanda permite străinilor să dețină cote importante în băncile sale, Indonezia sistează subvențiile în agricultură, iar Coreea de Sud suspendă legile care protejau muncitorii împotriva concedierii în masă.[22] FMI-ul stabilește chiar niște cote stricte pentru reduceri de personal în Coreea de Sud. Astfel, pentru a putea beneficia de împrumuturile vizate, sectorul bancar era nevoit să concedieze 50% din totalul forței de muncă (redus ulterior la 30%).[23] Acest gen de cereri a avut o importanță crucială pentru multinaționalele occidentale care doreau asigurări ferme că numărul personalului firmelor din Asia, pe care urmăreau să le achiziționeze, va fie drastic redus. În acest moment, „Zidul Berlinului" la care se referea Piñera stătea să se dărâme.

Astfel de măsuri ar fi fost imposibil de imaginat cu un an înainte, când sindicatele sud-coreene se aflau la apogeul militantismului. O propunere a unei noi legi a muncii, prin care se urmărea reducerea siguranței locurilor de muncă, determinase organizarea unora dintre cele mai mari și mai radicale greve din istoria Coreei de Sud. Criza financiară oferă însă posibilitatea schimbării regulilor jocului. Crahul economic era atât de profund, încât permite guvernelor (așa cum o făcuseră toate crizele, din Bolivia până în Rusia) să impună temporar o serie de reguli autoritare; această perioadă nu a durat mult, dar a durat suficient cât să impună decretele FMI-ului.

---

* FMI-ul este adeseori considerat drept o mazetă a ministerului de finanțe al SUA, dar rareori au fost aceste legături mai vizibile decât în timpul amintitelor runde de negocieri. Pentru a se asigura că interesele firmelor americane erau adresate, fostul partener al lui Sachs în cadrul programului pentru aplicarea terapiei de șoc în Polonia, David Lipton, care lucra acum în calitate de sub-secretar de stat pentru afaceri internaționale la ministerul de finanțe al SUA, zboară în Coreea de Sud și se cazează la hotelul Hilton din Seul — locul în care se desfășurau negocierile dintre echipa FMI-ului și guvernul coreean. Prezența lui Lipton acolo a constituit, potrivit comentariului făcut de jurnalistul Paul Blustein, de la *The Washington Post*, „o manifestare vizibilă a influenței pe care Statele Unite o exercită asupra politicilor FMI-ului".

De exemplu, pachetul terapiei şocului din Thailanda este promulgat prin intermediul adoptării de către Adunarea Naţională a patru hotărâri de urgenţă, scurtcircuitându-se astfel procesul normal al dezbaterii publice pentru un pachet de legi de o asemenea anvergură. „Ne-am pierdut autonomia şi abilitatea de a ne autodetermina politicile macroeconomice. Este un eveniment nefericit", declara viceprim-ministrul Thailandei, Supachai Panitchpakdi (recompensat ulterior pentru atitudinea cooperantă dovedită în această perioadă prin numirea sa la conducerea Organizaţiei Mondiale a Comerţului).[24] În Coreea de Sud, actele subversive ale FMI-ului sunt chiar şi mai făţişe. În acest caz, sfârşitul negocierilor guvernului sud-coreean cu FMI-ul a coincis cu alegerile prezidenţiale, în care platformele electorale a doi din cei patru candidaţi erau contrare intereselor FMI-ului. Într-un act extraordinar de interferenţă în procesul politic al unei ţări suverane, FMI-ul refuză să elibereze sumele de bani negociate, până când toţi cei patru candidaţi la preşedinţie nu aveau să se declare de acord cu regulile impuse, în cazul în care ar fi câştigat alegerile. Şantajând întreaga ţară, FMI-ul iese triumfător: fiecare dintre cei patru candidaţi la preşedinţia Coreei de Sud promite în scris să respecte regulile.[25] Niciodată nu fusese mai explicită misiunea Şcolii de la Chicago de a proteja problemele economice de interferenţele democraţiei. Astfel, mesajul transmis sud-coreenilor a fost: puteţi vota, însă acest lucru nu va avea nicio consecinţă asupra modului de organizare şi gestionare a economiei ţării voastre. (Ziua semnării acordului a fost instantaneu botezată „Ziua umilirii naţionale a Coreei".)[26]

Într-una din ţările cele mai afectate de criză, asemenea acte de încătuşare a democraţiei nu erau necesare. Indonezia, prima ţară din regiune care îşi deschisese porţile investiţiilor străine de-reglementate, se afla, de mai bine de treizeci de ani, sub controlul generalului Suharto. Dar Suharto devenise la bătrâneţe cu mult mai neascultător faţă de Occident (un obicei destul de răspândit printre dictatori). După zeci de ani în care Indonezia îşi vânduse petrolul şi celelalte minereuri corporaţiilor străine, el se plictisise să-i tot îmbogăţească pe alţii, începând, în ultimul deceniu, să aibă mai multă grijă de el însuşi, de copiii şi partenerii săi de golf. Un exemplu în acest sens îl constituie subvenţiile masive acordate unei companii producătoare de autovehicule — aflată în proprietatea fiului său, Tommy — spre consternarea companiilor Ford şi Toyota, care nu înţelegeau de ce ar fi trebuit să se afle în competiţie cu ceea ce analiştii numeau „jucăriile lui Tommy".[27]

Timp de câteva luni, Suharto încearcă să reziste FMI-ului, promulgând un buget în care nu erau incluse reducerile masive solicitate. La rândul său, Fondul răspunde printr-o serie de măsuri şi mai drastice. Oficial, reprezentanţilor FMI nu le este permis să vorbească cu presa în timpul negocierilor, deoarece chiar şi cel mai mic indiciu cu privire la felul în care decurg ele poate influenţa dramatic piaţa. Acest lucru nu împiedică un „important oficial al FMI-ului" să declare pentru *The Washington Post* că „pieţele îşi pun întrebări despre nivelul angajamentului asumat de conducerea indoneziană faţă de acest program şi în special faţă de măsurile majore de reformă". Articolul continuă cu previziunea că FMI-ul va pedepsi Indonezia, refuzând să elibereze miliardele de dolari promise în împrumuturi. După publicarea articolului, moneda

națională indoneziană se prăbușește, pierzându-și, într-o singură zi, 25% din valoare.[28]

În urma acestei grave lovituri, Suharto cedează. „Îmi poate găsi cineva un economist care știe ce se petrece?" se spune că ar fi rostit ministrul de externe indonezian.[29] Suharto găsește un astfel de economist; de fapt, găsește chiar mai mulți. Garantându-i că runda finală a negocierilor cu FMI-ul se va desfășura fără probleme, revine pe poziții *Mafia de la Berkeley* care, după ce jucase un rol central în faza de început a regimului generalului, își pierduse influența odată cu înaintarea acestuia în vârstă. După ani de zile petrecuți în anonimat, „mafioții de la Berkeley" se aflau din nou la putere. Widjojo Nitisastro, în vârstă de șaptezeci de ani — cunoscut în Indonezia ca „decanul Mafiei de la Berkeley" — este numit negociator-șef. „Când totul merge bine, Widjojo și restul economiștilor sunt puși într-un con de umbră, iar președintele Suharto se sfătuiește cu acoliții săi", explică Mohammad Sadli, unul dintre foștii miniștrii ai lui Suharto. „Grupul tehnocraților se află la apogeu în vremuri de criză. Suharto îi ascultă mai mult, ordonându-le celorlalți miniștri să tacă."[30] Negocierile cu FMI-ul adoptă brusc un ton mult mai colegial, „asemănător unor discuții intelectuale. Niciuna dintre părți nu pune presiune asupra celeilalte", explica un membru al echipei lui Widjojo. Firește, FMI-ul obține aproape tot ceea ce își dorise: un total de 140 de „ajustări".[31]

Dezvăluirea

Din punctul de vedere al FMI-ului, criza mergea extrem de bine. În mai puțin de un an de zile, Fondul negociase echivalentul economic al unor schimbări profunde pentru Thailanda, Indonezia, Coreea de Sud și Filipine.[32] Acum era, în sfârșit, pregătit pentru momentul definitoriu al oricărei schimbări dramatice: dezvăluirea, momentul în care subiectul cosmetizat, bine periat și instruit pe măsură este prezentat publicului căzut în adulație, în cazul de față, acesta însemnând piețele globale de valori și devize. Dacă totul ar fi mers impecabil, atunci când FMI-ul trage cortina pentru a-și prezenta ultimele creații, refluxul din anul precedent de capital speculativ de pe piețele din Asia ar fi trebuit să se transforme într-un flux destinat cumpărării activelor, acțiunilor și devizelor „tigrilor", care ar fi devenit acum irezistibil de atractive. Însă efectul scontat nu se petrece: dimpotrivă, piețele intră în panică. Raționamentul a fost următorul: dacă Fondul consideră că „tigrii" sunt niște cazuri fără speranță și trebuie „refăcuți" de la zero, atunci Asia se află într-o situație economică cu mult mai dificilă decât fusese anticipat.

De aceea, în loc să revină, agenții de bursă răspund marii dezvăluiri a FMI-ului, scoțând și mai mulți bani din regiune și continuând să atace monedele naționale ale „tigrilor". Astfel, Coreea de Sud ajunge să piardă 1 miliard de dolari pe zi, iar datoria sa externă se degradează, ajungând la nivelul obligațiunilor speculative. „Ajutorul" FMI-ului transformase o criză într-o catastrofă. Sau, așa cum afirmă Sachs aflat într-o confruntare deschisă cu instituțiile financiare internaționale: „În loc să stingă focul, FMI-ul îl aține."[33]

Costul uman al acestui oportunism al FMI-ului a fost aproape la fel de devastator în Asia, pe cât a fost în Rusia. Organizaţia Internaţională a Muncii estimează că 24 de milioane de oameni şi-au pierdut locurile de muncă şi că şomajul în Indonezia a crescut de la 4% la 12%. Thailanda pierdea, la apogeul „reformelor", 2.000 de locuri de muncă pe zi, adică 60.000 pe lună. În Coreea de Sud, 300.000 de muncitori erau concediaţi lunar, în mare parte din cauza solicitărilor inutile ale FMI-ului de reducere radicală a bugetului guvernamental şi de mărire a ratei dobânzilor. Până în 1999, rata şomajului în Coreea de Sud şi Indonezia aproape că se triplase, în numai doi ani. La fel ca în America Latină, în anii '70, primul lucru care dispare este tocmai remarcabilul „miracol": mai precis, numeroasa clasă de mijloc, care se aflase într-o continuă creştere. În 1996, 63,7% dintre sud-coreeni se identificau ca aparţinând clasei de mijloc; până în 1999, acest procentaj aproape se înjumătăţise (38,4%). Potrivit datelor oferite de Banca Mondială, 20 de milioane de asiatici fuseseră aduşi la sapă de lemn în această perioadă pe care Rodolfo Walsh ar fi numit-o „mizerie planificată".[34]

Dincolo de toate aceste statistici se afla povestea cutremurătoare a unor sacrificii în urma cărora fuseseră luate decizii degradante. Aşa cum se întâmplă mereu, femeile şi copiii sunt cei mai afectaţi de criză. Multe familii din zonele rurale ale Filipinelor şi ale Coreei de Sud se văd nevoite să îşi vândă fetele traficanţilor de fiinţe umane, care le trimit să lucreze în industria sexului din Australia, Europa şi America de Nord. În Thailanda, lucrătorii în domeniul sănătăţii publice raportau, într-un singur an, o creştere cu 20% a cazurilor de prostituţie printre copii, mai precis, în anul următor reformelor FMI-ului. Filipinele urmează aceeaşi tendinţă. „Cei deja bogaţi beneficiază de pe urma creşterii economice, în vreme ce noi, săracii, am plătit preţul crizei", spunea Khun Bunjan, lider al comunităţii din nord-estul Thailandei, care, la rândul ei, fusese nevoită să îşi trimită copiii să lucreze ca gunoieri, după ce soţul şi-a pierdut slujba la întreprinderea unde lucra. „Până şi accesul la educaţie şi sănătate începe să dispară."[35]

În acest context de absolută disperare, în martie 1999, Secretarul de Stat american, Madeleine Albright, vizitează Thailanda, găsind de cuviinţă să admonesteze publicul thailandez pentru recurgerea la prostituţie şi la „fundătura drogurilor". Este „esenţial ca fetele să nu fie exploatate, abuzate şi expuse pericolului SIDA. Este foarte importantă riposta", a spus ea, plină de indignare moralizatoare. Însă Albright nu vedea nicio legătură între faptul că atât de multe fete thailandeze fuseseră împinse în comerţul sexual şi politicile de austeritate, pentru care tot ea îşi exprimase, în cursul aceleiaşi vizite, „sprijinul deplin". Era echivalentul, în contextul crizei financiare asiatice, al modului în care Friedman îşi exprimase dezgustul faţă de violarea drepturilor omului comisă de Pinochet sau Deng Xiaoping, pe care în acelaşi timp îi lăuda pentru aplicarea curajoasă a terapiei de şoc.[36]

Hrănindu-se de pe urma dezastrului

Povestea crizei asiatice se sfârşeşte, de obicei, astfel: FMI-ul a încercat să dea o mână de ajutor, însă acest ajutor nu a funcţionat. Până şi auditul intern al

Fondului ajunge la această concluzie. Totuși, Biroul Independent de Evaluare al Fondului conchide că ajustările structurale solicitate au fost „greșit concepute", acestea „având un caracter prea amplu față de ceea ce părea necesar", ele „nefiind critice rezolvării crizei". În plus, Biroul avertiza împotriva „folosirii crizei ca oportunitate pentru urmărirea unei liste lungi de reforme în virtutea faptului că beneficiază de o mare putere de influențare, indiferent care ar fi justificările acestor reforme".* O secțiune deosebit de virulentă din acest raport intern acuza Fondul că ar fi fost atât de orbit de ideologia pieței libere, încât până și ideea conceperii unor controale asupra mișcărilor de capital era inimaginabilă instituțional. „Dacă sugestia că piețele financiare nu distribuiau capitalul mondial într-un mod stabil și rațional constituia o erezie, atunci controlarea fluxului de capital constituia o crimă pasibilă de pedeapsa cu moartea."[37]

Ceea ce puțini erau pregătiți să recunoască la vremea respectivă este că, în timp ce îi neglijase pe oamenii din Asia, FMI-ului nu neglijase Wall Street-ul, dimpotrivă. Dacă fluxul de capital speculativ fusese blestemat de măsurile drastice ale FMI-ului, marile fonduri de investiții și firmele multinaționale erau tot mai încurajate de situație. „Desigur, aceste piețe sunt deosebit de volatile", afirma Jerome Booth, șeful departamentului de cercetare al firmei londoneze Ashmore Investment Management. „Tocmai acest lucru le face amuzante."[38] Toate aceste firme aflate în căutare de distracții înțeleg că, datorită „ajustărilor" FMI-ului, practic totul era de vânzare în Asia și, cu cât piețele de capital intrau mai mult în panică, cu atât companiile asiatice deveneau mai disperate să vândă totul pe nimic. Jay Peloski, de la Morgan Stanley, afirmase că lucrul de care avea Asia nevoie în acel moment erau „tot mai multe vești proaste, care să încurajeze corporațiile asiatice să își vândă companiile", ceea ce, mulțumită FMI-ului, s-a și întâmplat.

Dacă FMI-ul a planificat cu bună știință adâncirea crizei financiare în Asia sau dacă a manifestat doar o neglijență nepăsătoare față de ce se întâmpla acolo rămâne un subiect deschis dezbaterilor. Poate că cea mai îngăduitoare interpretare dată acelor evenimente ar fi aceea că Fondul știa că, oricum, nu putea pierde; dacă ajustările sale aveau să umfle încă o bulă a stocurilor de pe piețele emergente, aceasta însemna un avantaj în plus; dacă acestea aveau să genereze o scurgere de capital de pe piețele asiatice, cu atât mai bine pentru vulturii speculanți. Oricare ar fi fost rezultatul, FMI-ul era suficient de satisfăcut de posibilitatea unui crah financiar total cât să mai îndrăznească să arunce zarul. Este clar acum cine a câștigat acest pariu.

La două luni după semnarea acordului final cu Coreea de Sud, în *The Wall Street Journal* era publicat un articol cu titlul „Wall Street-ul — necrofag în Asia Pacifică". În articol se arăta felul în care firma lui Peloski, dar și o serie de alte case importante de brokeraj „expediaseră armate de bancheri în zona Asiei

---

* Dintr-un motiv oarecare, acest raport extrem de critic nu a apărut mai devreme de 2003, la cinci ani după terminarea crizei. În 2003, era cam târziu să mai fie făcute avertizări pentru prevenirea oportunismului; la vremea aceea, FMI-ul refăcea structural Afganistanul și pregătea deja planurile pentru Irak.

Pacifice, în căutare de firme de brokeraj, de firme specializate în gestionarea activelor sau chiar de bănci pe care le-ar fi putut achiziţiona la preţuri de soldare. Vânătoarea achiziţiilor de firme asiatice constituie o urgenţă deoarece multe firme americane, specializate în titluri de rentă, au făcut, după exemplul celor de Merrill Lynch & Co. şi al celor de la Morgan Stanley, ca expansiunea în exterior să constituie o prioritate."[39] În mare viteză, se perfectează acum o serie de vânzări majore: Merrill Lynch achiziţionează firma japoneză Yamaichi Securities, precum şi cea mai mare asemenea firmă din Thailanda, în timp ce AIG achiziţionează Bangkok Investment pentru o fracţiune din valoarea sa. J.P. Morgan achiziţionează o participaţie în compania Kia Motors, în vreme ce Salomon Smith Barney achiziţionează, printre numeroase alte firme sud-coreene, una dintre cele mai mari firme producătoare de textile. Un lucru interesant este acela că preşedintele comitetului director al firmei Salomon Smith Barney's International Advisory Board, care consilia în această perioadă compania în privinţa achiziţiilor şi fuziunilor sale, era Donald Rumsfeld (numit în mai 1999). Un alt câştigător a fost discretul Grup Carlyle, o firmă cunoscută ca pista de aterizare preferată pentru foşti preşedinţi şi miniştri, începând de la fostul Secretar de Stat, James Baker, continuând cu fostul prim-ministru britanic John Major şi ajungând până la Bush seniorul, care a lucrat şi el în calitate de consultant al acestei firme. Firma Carlyle se foloseşte de conexiunile sale la cel mai înalt nivel pentru achiziţionarea diviziei de telefonie a concernului Daewoo, Ssangyong Information and Communication (una dintre cele mai mari firme sud-coreene de tehnologie avansată), precum şi pentru a deveni un acţionar major într-una din cele mai mari bănci din Coreea de Sud.[40]

Jeffrey Garten, fost sub-secretar american al comerţului, prezisese că atunci când FMI-ul avea să-şi termine treaba, „va exista o Asie semnificativ diferită, şi va fi o Asie în care firmele americane vor fi reuşit să penetreze mult mai adânc, beneficiind de un acces semnificativ sporit".[41] El nu glumea. Într-o perioadă de numai doi ani, spaţiul asiatic fusese transformat radical, sute de branduri locale fiind înlocuite de giganţi multinaţionali. Această perioadă fusese poreclită de *The New York Times* „cea mai mare soldare prin faliment din întreaga lume", în vreme ce *Business Week* o numea „bazarul achiziţionării de afaceri".[42] De fapt, era o avanpremieră a genului de capitalism al dezastrelor, care urma să devină normă după 11 septembrie 2001: o tragedie teribilă era exploatată în scopul de a permite firmelor străine să ia cu asalt Asia. Acestea nu se aflau acolo pentru a-şi clădi propriile afaceri sau pentru a intra în competiţie cu firmele locale, ci pentru a pune mâna pe întregul sistem, pe forţa de muncă, pe baza de clienţi şi pe valoarea brandurilor construite de-a lungul a zeci de ani de companiile sud-coreene, spărgându-le adeseori în filiale, micşorându-le personalul sau închizându-le complet în scopul eliminării competiţiei pentru propriile importuri.

Titanul sud-coreean Samsung, de exemplu, a fost împărţit şi vândut pe bucăţi: Volvo a căpătat divizia de industrie grea, S.C. Johnson & Son s-a ales cu divizia de farmaceutice, iar General Electric cu cea a produselor de iluminare. La câţiva ani după ce cândva măreaţa divizie de automobile a companiei Daewoo fusese evaluată la 6 miliarde de dolari, este achiziţionată de General Motors pentru 400 de milioane de dolari, o captură demnă de terapia de şoc

din Rusia. Numai că, spre deosebire de situaţia din Rusia, firmele locale sunt măturate de concernele multinaţionale.[43]

Alţi „grei" care profită de pe urma nenorocirii Asiei sunt Seagram's, Hewlett-Packard, Nestlé, Interbrew, Novartis, Carrefour, Tesco şi Ericsson. Coca-Cola cumpără o companie sud-coreeană de îmbuteliere pentru o jumătate de miliard de dolari; Procter and Gamble cumpără o companie sud-coreeană de ambalaje; Nissan cumpără una dintre cele mai mari companii de automobile din Indonezia. General Electric achiziţionează un pachet majoritar de acţiuni în compania producătoare de frigidere LG, în vreme ce compania britanică Powergen pune mâna pe divizia LG Energy, compania sud-coreeană de gaz şi electricitate. Potrivit unui articol din *Business Week*, prinţul saudit Alwaleed bin Talal „zbura prin Asia, în propriul său Boeing 727 de culoare crem, după chilipiruri", printre care şi un pachet de acţiuni Daewoo.[44]

În mod previzibil, Morgan Stanley, cel mai înfocat susţinător al adâncirii crizei, mijloceşte multe dintre aceste afaceri, de pe urma cărora încasează comisioane grase. Astfel, compania acţionează în calitate de consilier pentru Daewoo la vânzarea diviziei auto, la fel şi în privatizarea mai multor bănci sud-coreene.[45]

Dar nu era vorba doar despre vânzarea firmelor asiatice străinilor. Aşa cum se întâmplase în crizele anterioare din America Latină şi Europa de Est, guvernele din zonă sunt nevoite să-şi vândă serviciile publice pentru a strânge capitalul de care aveau nevoie urgentă. Guvernul SUA anticipase cu nerăbdare acest moment, cu mult înainte de producerea lui. Pledându-şi motivele pentru care Congresul ar fi trebuit să autorizeze miliardele de dolari care să permită FMI-ului să schimbe faţa Asiei, reprezentanta comercială a Statelor Unite, Charlene Barshefsky, le oferă parlamentarilor asigurări ferme că acordurile care urmau să fie încheiate „vor crea noi oportunităţi de afaceri pentru firmele americane": Asia va fi forţată „să îşi accelereze procesul de privatizare al unor sectoare-cheie, inclusiv sectoarele energetic, de transport, de utilităţi şi de comunicaţii."[46]

Aşa cum fusese scontat, criza financiară pune într-adevăr în mişcare un val de privatizări, iar multinaţionalele străine curăţă totul. Astfel, Bechtel obţine contractul de privatizare a reţelei de apă şi canalizare din estul Manilei, precum şi acordul de a construi o rafinărie de petrol în Sulawesi, o insulă din Arhipelagul Indonezian. Motorola obţine control deplin asupra reţelei sud-coreene de telefonie, Korea's Appeal Telecom. Concernul energetic gigant Sithe, cu sediul la New York, obţine un pachet important de acţiuni în compania de gaze naturale a Thailandei, Cogeneration. Reţelele de apă ale Indoneziei sunt împărţite între compania britanică Thames Water şi cea franceză, Lyonnaise des Eaux. Compania canadiană Westcoast Energy se alege cu o uriaşă companie indoneziană producătoare de energie. British Telecom cumpără un pachet important de acţiuni atât în serviciile poştale malaysiene, cât şi în cele sud-coreene. Bell Canada obţine o parte din compania sud-coreeană de telefonie, Hansol.[47]

O trecere în revistă a firmelor din Indonezia, Thailanda, Coreea de Sud şi Malaysia, preluate de multinaţionale, indică un număr de 186 de astfel de

fuziuni şi achiziţii în numai douăzeci de luni. Urmărind desfăşurarea acestei vânzări, Robert Wade, economist de la London School of Economics, şi Frank Veneroso, un consultant economic, prezic că programul FMI-ului „ar putea precipita cel mai mare transfer de active din timpul păcii, de la proprietari autohtoni la proprietari străini, din ultimii cincizeci de ani, la nivel mondial".[48]

FMI, admiţând că a comis anumite greşeli prin reacţia pe care a avut-o la începutul crizei, pretinde că le-ar fi corectat ulterior şi că programele sale de „stabilizare" ar fi constituit un succes. Este adevărat că pieţele Asiei se liniştesc în cele din urmă, dar la un cost fenomenal şi continuu. Milton Friedman, în apogeul crizei încerca să liniştească oamenii, spunând că „aceasta va lua sfârşit... Pe măsură ce vor rezolva toată această încurcătură financiară, veţi putea observa o revenire a creşterii economice în Asia, însă nimeni nu poate spune dacă acest lucru se va petrece peste un an, doi sau trei ani de-acum înainte."[49]

Adevărul este că nici acum, după zece ani, criza din Asia nu s-a sfârşit. Atunci când 24 de milioane de oameni îşi pierd locurile de muncă în numai doi ani, un anume gen de disperare se înrădăcinează în întreaga regiune, pe care nicio cultură nu o poate absorbi cu uşurinţă. Ea se exprimă în feluri diferite în fiecare zonă, variind de la o creştere semnificativă a extremismului religios, în Indonezia şi Thailanda, până la o creştere explozivă a comerţului sexual cu copii.

Ratele de ocupare a forţei de muncă încă nu au ajuns în Indonezia, Malaysia şi Coreea de Sud la nivelul avut înainte de 1997. Aici nu este vorba doar despre faptul că muncitorii, care şi-au pierdut locurile de muncă în timpul crizei, nu şi le-au mai recăpătat niciodată. Disponibilizările au continuat, în vreme ce noii proprietari solicită profituri tot mai mari pentru investiţia făcută. Sinuciderile continuă şi ele: în Coreea de Sud, sinuciderile sunt pe locul patru între cele mai comune cauze de deces, o rată care s-a dublat acum faţă de perioada anterioară crizei financiare, ceea ce înseamnă că acum, 38 de oameni îşi iau viaţa zilnic.[50]

Aceasta este povestea nespusă a politicilor pe care FMI-ul le numeşte „programe de stabilizare", de parcă ţările ar fi nişte vapoare, plutind în voia valurilor înalte ale pieţelor de capital. Ele se stabilizează în cele din urmă, însă noul echilibru este căpătat prin aruncarea în apă a milioane de oameni: lucrătorii din sectoarele publice, proprietarii întreprinderilor mici, agricultorii care cultivă mici loturi de pământ pentru a putea supravieţui sau sindicaliştii. Secretul murdar al „stabilizării" este că marea majoritate a celor aruncaţi în apă nu mai reuşesc niciodată să se urce înapoi pe vapor. Ei sfârşesc în mahalalele în care astăzi trăiesc peste un miliard de oameni; sfârşesc în bordeluri sau asfixiaţi în containere. Ei sunt dezmoşteniţii sorţii, aceia pe care poetul german Rainer Maria Rilke îi descria drept „cei cărora nu le aparţine nici trecutul şi nici viitorul".[51]

Aceşti oameni nu sunt singurele victime ale solicitărilor făcute de FMI pentru respectarea unei ortodoxii perfecte în Asia. În Indonezia, sentimentul anti-chinez la care am fost martoră în vara lui 1997 a continuat să se amplifice, aţâţat de o clasă politică mulţumită să devieze atenţia populaţiei de la ea însăşi.

Acest sentiment se acutizează după ce Suharto creşte preţurile la produsele de bază. Se dezlănţuie revolte în întreaga ţară, multe dintre acestea îndreptate împotriva minorităţii chineze; aproximativ 1200 de oameni sunt ucişi, iar zeci de femei de origine chineză sunt victime ale violului în grup.[52] Şi acestea ar trebui numărate printre victimele ideologiei Şcolii de la Chicago.

Furia din Indonezia se îndreaptă, până la urmă, împotriva lui Suharto şi a palatului său prezidenţial. Vreme de treizeci de ani, indonezienii fuseseră ţinuţi în frâu de amintirea băii de sânge în urma căreia Suharto venise la putere, amintire împrospătată periodic de masacrele din Timorul de Est. Furia anti-Suharto arsese mocnit în toată această perioadă, dar a fost nevoie ca FMI-ul să pună gaz pe foc pentru a se dezlănţui; ironia sorţii este că FMI-ul face acest lucru la propriu, solicitând creşterea preţului benzinei. După această ultimă creştere a preţurilor, indonezienii se răscoală şi îl răstoarnă pe Suharto de la putere.

Ca un adevărat anchetator, FMI-ul s-a folosit de durerea extremă provocată de criză pentru a înfrânge voinţa „tigrilor asiatici", în scopul supunerii depline a acestor ţări. Numai că manualul de interogare al CIA-ului avertizează că întregul proces poate depăşi limitele dacă se aplică prea multă durere; în loc să obţină regresiune şi conformare, anchetatorul se confruntă cu încredere şi sfidare. În Indonezia, această linie a fost depăşită, un memento că terapia de şoc poate fi dusă prea departe, provocând o reacţie care avea să devină familiară, din Bolivia până în Irak.

Dar cruciaţii pieţei libere învaţă greu că politicile lor au consecinţe pe care s-ar putea să nu le fi dorit. Singura lecţie pe care au înţeles-o din extrem de profitabila vânzare soldată a ţărilor asiatice pare să fi fost confirmarea terapiei de şoc, criza oferind şi mai multe dovezi (dacă mai era nevoie) în sprijinul concluziei că nimic nu ajută la deschiderea de noi frontiere ca un dezastru de proporţii catastrofice, menit să treacă societatea prin sită. La câţiva ani de la apogeul crizei, mai mulţi comentatori de marcă erau dispuşi să afirme că tot ce se întâmplase în Asia constituia, în ultimă instanţă, un lucru pozitiv. Cotidianul *The Economist* nota că „a fost nevoie de o criză naţională pentru a determina Coreea de Sud să se transforme dintr-o naţiune introspectivă într-una care acceptă capital străin, schimbare şi competiţie". Acelaşi lucru îl declara şi Thomas Friedman, în cartea sa de succes, *The Lexus and the Olive Tree* (Lexusul şi măslinul), unde afirma că evenimentele din Asia nu puteau în niciun caz să fie considerate o criză. „Sunt convins că globalizarea ne-a făcut tuturor un favor amalgamând economiile Thailandei, Coreei, Malaysiei, Indoneziei, Mexicului, Rusiei şi Braziliei în anii '90, pentru că a expus o mulţime de practici şi instituţii putrede", scria el, adăugând că „în ceea ce mă priveşte, nu se poate spune că dezvăluirea capitalismului de cumetrie din Coreea ar fi constituit o criză".[53] În articolele sale din *New York Times*, în care aplauda invazia Irakului, el afişează aceeaşi logică a gazetelor de perete, singura diferenţă constituind-o faptul că „amalgamarea" se făcea acum cu rachete de croazieră, şi nu prin bombardarea devizei naţionale irakiene.

Criza asiatică a demonstrat fără echivoc mecanismul perfect prin care pot fi exploatate dezastrele. În acelaşi timp, puterea de distrugere a crahurilor financiare şi cinismul reacţiei occidentale provoacă puternice contrareacţii.

Forţele capitalului multinaţional şi-au îndeplinit scopurile în Asia, însă acestea au provocat o furie populară la cote fără precedent, direcţionată în cele din urmă către instituţiile care susţineau ideologia capitalismului de-reglementat. Aşa cum se arăta într-un articol deosebit de echilibrat din *Financial Times*, Asia a constituit „un avertisment asupra faptului că anxietatea publicului faţă de forţele capitalismului şi ale globalizării a atins un nivel îngrijorător. Criza din Asia a arătat lumii felul în care până şi cele mai de succes economii pot fi îngenuncheate de o scurgere bruscă de capital. Oamenii au fost indignaţi de faptul că toanele şi coaliţiile speculanţilor la bursă pot cauza o sărăcire în masă la celălalt capăt al pământului."[54]

Spre deosebire de situaţia din fosta Uniune Sovietică, unde mizeria planificată a terapiei de şoc putea trece drept o parte a „tranziţiei dureroase" de la comunism către democraţia de piaţă, criza asiatică a fost o creaţie a pieţelor mondiale de capital. Iar atunci când înalţii preoţi ai globalizării trimiteau misiuni de recunoaştere în zonele afectate de calamitate, tot ceea ce urmăreau era să găsească modalităţile prin care să adâncească durerea.

Rezultatul a fost că toate aceste misiuni de recunoaştere îşi pierd anonimatul confortabil de care se bucuraseră anterior. Stanley Fischer, de la FMI, îşi aduce aminte de „atmosfera de circ" de la hotelul Seul Hilton, când a vizitat Coreea de Sud, la începutul negocierilor. „Eram încarcerat în propria cameră de hotel, din care nu puteam ieşi pentru că afară mă aşteptau 10.000 de fotografi." Potrivit unei alte relatări, pentru a putea ajunge în sala banchetului, unde erau programate să se desfăşoare rundele de negocieri, reprezentanţii FMI-ului au fost forţaţi să „meargă pe o rută întortocheată către o intrare din spate, care implica urcarea şi coborârea mai multor scări şi traversarea vastei bucătării a hotelului Hilton".[55] La vremea aceea, înalţii funcţionari ai FMI-ului nu erau obişnuiţi cu o asemenea atenţie din partea presei. Experienţa prizonieratului în hoteluri de cinci stele şi în centre de conferinţă va deveni în anii următori un lucru familiar emisarilor Consensului de la Washington, odată ce largi mişcări de protest îi întâmpină la orice întrunire.

După 1988, devine din ce în ce mai dificilă impunerea terapiei de şoc prin mijloace paşnice, mai precis, prin presiunea FMI-ului exercitată la summiturile comerciale. Atitudinea sfidătoare a Sudului şi-a făcut premiera mondială odată cu eşuarea negocierilor din 1999, din cadrul Organizaţiei Comerţului Mondial, de la Seattle. Deşi atenţia mediatică a fost concentrată în principal asupra unor protestatari studenţi, adevărata rebeliune s-a produs în interiorul centrului de conferinţă, unde ţările în curs de dezvoltare şi-au unit voturile într-un singur bloc pentru a respinge cererile de acordare a unor concesiuni comerciale şi mai mari, atâta vreme cât ţările europene şi Statele Unite continuau să îşi subvenţioneze şi să îşi protejeze industriile locale.

La acea vreme eşecul negocierilor de la Seattle încă mai putea fi desconsiderat ca reprezentând doar o mini-pauză în marşul necontenit al corporatismului. În doar câţiva ani însă, adâncirea acestei schimbări de atitudine va deveni incontestabilă: visul ambiţios al guvernului SUA de creare a unei zone unificate de comerţ liber în întreaga zonă din Asia Pacifică este abandonat, la fel şi încercările de încheiere a unui tratat al investitorilor globali

sau planurile de încheiere a unui acord de comerţ liber al Americii (*Free Trade Area of the Americas* — FTAA), care s-ar fi întins din Alaska şi până în Chile.

Poate că cel mai profund impact al aşa-numitei mişcări anti-globalizare l-a constituit impunerea ideologiei Şcolii de la Chicago în centrul atenţiei internaţionale. Pentru un moment, la graniţa dintre milenii, nu a mai existat nicio criză presantă care să abată atenţia oamenilor: şocul datoriilor se estompase, „tranziţiile" erau complete şi niciun nou război global nu se pornise. Tot ce mai rămăsese era performanţa mondială reală a cruciadei pieţei libere: sinistra realitate a inegalităţii, a corupţiei şi a degradării mediului înconjurător, lăsată în urmă de guvernările ţărilor care implementaseră, una după alta, sfaturile pe care Friedman i le dăduse lui Pinochet cu atâţia ani în urmă, potrivit cărora era „o greşeală să încerci să faci bine cu banii altuia".

Privind retrospectiv, este izbitor cât de scurtă a fost perioada monopolistă a capitalului, dat fiind că nu a mai avut niciun competitor ideologic sau militar: doar opt ani, de la colapsul Uniunii Sovietice, în 1991, până la colapsul negocierilor Organizaţiei Mondiale a Comerţului, în 1999. Numai că opoziţia din ce în ce mai energică cu care se confruntă [cruciaţii Consensului de la Washington] nu pare să le afecteze hotărârea de a-şi urmări şi avansa extraordinar de profitabilul program; susţinătorii săi vor negocia valurile de frică şi dezorientare create de şocuri mai mari decât existaseră vreodată.

NOTE

[1] Anita Raghavan, „Wall Street Is Scavenging in Asia-Pacific", *Wall Street Journal*, 10 februarie 1998.

[2] K. William Liddle, „Year One of the Yudhoyono-Kalla Duumvirate", *Bulletin of Indonesian Economic Studies* 41, nr. 3 (decembrie 2005): 337.

[3] „The Weakest Link", *The Economist*, 8 februarie 2003.

[4] Irma Adelman, „Lessons from Korea", în *The New Russia: Transition Gone Awry*, coord. Lawrence R. Klein şi Marshall Pomer (Stanford, CA: Stanford University Press, 2001), 129

[5] David McNally, „Globalization on Trial" *Monthly Review*, septembrie 1998.

[6] „Apec Highlights Social Impact of Asian Financial Crisis", Bernama news agency, 25 mai 1998.

[7] Hur Nam-Il, „Gold Rush... Korean Style", *Business Korea*, martie 1998; „Selling Pressure Mounts on Korean Won—Report", *Korea Herald* (Seul), 12 mai 1998.

[8] „Elderly Suicide Rate on the Increase", *Korea Herald* (Seul), 27 octombrie 1999; „Economic Woes Driving More to Suicide", *Korea Times* (Seoul), 23 aprilie 1998.

[9] Criza loveşte în 1994, dar împrumutul nu se materializează până la începutul lui 1995.

[10] „Milton Friedman Discusses the IMF", CNN *Moneyline with Lou Dobbs*, 22 ianuarie 1998; George P. Shultz, William E. Simon şi Walter B. Wriston, „Who Needs the IMF", *Wall Street Journal*, 3 februarie 1998.

[11] Milken Institute, „Global Overview", *Global Conference 1998*, Los Angeles, 12 martie 1998, www.milkeninstitute.org.

[12] Bill Clinton, „Joint Press Conference with Prime Minister Chretien", 23 noiembrie 1997, www.clintonfoundation.org.

[13] Bill Clinton, „Joint Press Conference with Prime Minister Chretien", 23 noiembrie 1997, www.clintonfoundation.org.

[14] José Piñera, „The 'Third Way' Keeps Countries in the Third World", pregătită pentru Institutul Cato la cea de-a 16-a Conferinţă Monetară Anuală, cosponsorizată de *The Economist*, Washington, D.C., 22 octombrie 1998; José Piñera, „The Fall of a Second Berlin Wall", 22 octombrie 1998, www.josepinera.com.

[15] „U.S. Senate Committee on Foreign Relations Holds Hearing on the Role of the IMF in the Asian Financial Crisis", 12 februarie 1998; „Text-Greenspan's Speech to New York Economic Club", agenţia Reuters, 3 decembrie 1997.

[16] M. Perez şi S. Tobarra, „Los países asiáticos tendrán que aceptar cierta flexibilidad que no era necesaria hasta ahora", *El País*, ediţia internaţională, (Madrid), 8 decembrie 1997; „IMF Chief Calls for Abandon of 'Asian Model'", agenţia France-Presse, 1 decembrie 1997.

[17] Interviu cu Mahathir Mohamad, realizat pe 2 iulie 2001, pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[18] Interviu cu Stanley Fischer, realizat pe 9 mai 2001, pentru *Commanding Heights*, www.pbs.org.

[19] Stephen Grenville, „The IMF and the Indonesian Crisis", Studiu introductiv, Biroul Independent Evaluare al FMI, mai 2004, pag. 8, www.imf.org.

[20] Walden Bello, „The IMF's Hidden Agenda", *The Nation* (Bangkok), 25 ianuarie 1998.

[21] Fischer, *Commanding Heights;* Joseph Kahn, „I.M.F.'s Hand Often Heavy, a Study Says", *New York Times*, 21 octombrie 2000. Notă de subsol: Paul Blustein, *The Chastening: Inside the Crisis That Rocked the Global Financial System and Humbled the IMF* (New York: PublicAffairs, 2001), 6-7.

[22] Acordul FMI cu Coreea de Sud solicita, într-un mod explicit, „uşurarea restricţiilor pe piaţa muncii în privinţa concedierilor (pentru a le permite companiilor să treacă de la o industrie la alta)". Citat în Martin Hart-Landsberg şi Paul Burkett, „Economic Crisis and Restructuring in South Korea: Beyond the Free Market-Statist Debate", *Critical Asian Studies* 33, nr. 3 (2001): 421; Alkman Granitsas şi Dan Biers, „Economies: The Next Step: The IMF Has Stopped Asia's Financial Panic", *Far Eastern Economic Review*, 23 aprilie 1998; Cindy Shiner, „Economic Crisis Clouds Indonesian's Reforms", *Washington Post*, 10 septembrie 1998.

[23] Soren Ambrose, „South Korean Union Sues the IMF", *Economic Justice News* 2, nr. 4 (ianuarie 2000).

[24] Nicola Bullard, *Taming the Tigers: The IMF and the Asian Crisis* (London: Focus on the Global South, March 2, 1999), www.focusweb.org; Walden Bello, *A Siamese Tragedy: The Collapse of Democracy in Thailand* (London: Focus on the Global South, September 29, 2006), www.focusweb.org.

[25] Jeffrey Sachs, „Power Unto Itself", *The Financial Times* (Londra), 11 decembrie 1997.

[26] Michael Lewis, „The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale", *New York Times Magazine*, 31 mai 1998.

[27] Ian Chalmers, „Tommy's Toys Trashed", *Inside Indonesia 56* (octombrie–decembrie 1998).

[28] Paul Blustein şi Sandra Sugawara, „Rescue Plan for Indonesia in Jeopardy", *Washington Post*, 7 ianuarie 1998; Grenville, „The IMF and the Indonesian Crisis", 10.

[29] McNally, „Globalization on Trial".

[30] „Magic Arts of Jakarta's 'Witch-Doctor'", *The Financial Times* (Londra), 3 noiembrie 1997.

[31] Susan Sim, „Jakarta's Technocrats vs. the Technologists", *Straits Times* (Singapore), 30 noiembrie 1997; Kahn, „I.M.F.'s Hand Often Heavy, a Study Says."

[32] Fondul Monetar Internaţional, *The IMF's Response to the Asian Crisis*, ianuarie 1999, www.imf.org.

[33] Paul Blustein, „At the IMF, a Struggle Shrouded in Secrecy", *Washington Post*, 30 martie 1998; Martin Feldstein, „Refocusing the IMF", *Foreign Affairs*, martie–aprilie 1998; Jeffrey Sachs, „The IMF and the Asian Flu", *American Prospect*, martie–aprilie 1998.

[34] Coreea de Sud a crescut de la 2,6% la 7,6%, Indonezia de la 4% la 12%. Modele asemănătoare apar şi în celelalte ţări. Organizaţia Internaţională a Muncii, „ILO Governing Body to Examine Response to Asia Crisis", comunicat de presă, 16 martie 1999; Mary Jordan, „Middle Class Plunging Back to Poverty", *Washington Post*, 6 septembrie 1998; McNally, „Globalization on Trial"; Florence Lowe-Lee, „Where Is Korea's Middle Class?" *Korea Insight* 2, nr. 11 (noiembrie 2000): 1; James D. Wolfensohn, „Opening Address by the President of the World Bank Group", *Summary Proceedings of the Fifty-Third Annual Meeting of the Board of Governors* (Washington, DC: International MonetaryFund, 6–8 octombrie 1998), 31, www.imf.org.

[35] „Array of Crimes Linked to the Financial Crisis, Meeting Told", *New Straits Times* (Kuala Lumpur), 1 iunie 1999; Nussara Sawatsawang, „Prostitution—Alarm Bells Sound Amid Child Sex Rise", *Bangkok Post*, 24 decembrie 1999; Luz Baguioro, „Child Labour Rampant in the Philippines", *Straits Times* (Singapore), 12 februarie 2000; „Asian Financial Crisis Rapidly Creating Human Crisis: World Bank", agenţia France-Presse, 29 septembrie 1998.

[36] Laura Myers, „Albright Offers Thais Used F-16s, Presses Banking Reforms", Associated Press, 4 martie 1999.

[37] Biroul Independent Evaluare al FMI, *The IMF and Recent Capital Account Crises: Indonesia, Korea, Brazil* (Washington, DC: Fondul Monetar Internaţional, 12 septembrie 2003): 42-43, www.imf.org; Grenville, „The IMF and the Indonesian Crisis", 8.

[38] Craig Mellow, „Treacherous Times", *Institutional Investor International Edition*, mai 1999.

[39] Raghavan, „Wall Street Is Scavenging in Asia-Pacific".

[40] Rory McCarthy, „Merrill Lynch Buys Yamaichi Branches, Now Japan's Biggest Foreign Broker", agenţia France-Presse, 12 februarie 1998; „Phatra Thanakit Announces Partnership with Merrill Lynch", comunicat de presă Merrill Lynch, 4 iunie 1998; Conferinţa ONU asupra comerţului şi dezvoltării, *Raport asupra Investiţiilor Mondiale 1998: Trends and Determinants* (New York: United Nations, 1998): 337; James Xiaoning Zhan şi Terutomo Ozawa, *Business Restructuring in Asia: Cross-Border M&As in the Crisis Period* (Copenhaga: Copenhagen Business School Press, 2001), 100; „Advisory Board for Salomon", *The Financial Times* (Londra), 18 mai 1999; „Korea Ssangyong Sells Info Unit Shares to Carlyle", agenţia Reuters, 2 ianuarie 2001; „JP Morgan–Carlyle Consortium to Become Largest Shareholder of KorAm", *Korea Times* (Seul), 9 septembrie 2000.

[41] Nicholas D. Kristof, „Worsening Financial Flu in Asia Lowers Immunity to U.S. Business", *New York Times*, 1 februarie 1998.

[42] Lewis, „The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale"; Mark L. Clifford, „Invasion of the Bargain Snatchers", *BusinessWeek*, 2 martie 1998.

[43] Conferinţa ONU asupra comerţului şi dezvoltării, *World Investment Report 1998*, 336; Zhan şi Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, 99; „Chronology-GM Takeover Talks with Daewoo Motor Creditors", Reuters, 30 aprilie 2002.

[44] Zhan şi Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, 96-102; Clifford, „Invasion of the Bargain Snatchers".

[45] Alexandra Harney, „GM Close to Taking 67% Stake in Daewoo for $400M", *The Financial Times* (Londra), 20 septembrie 2001; Stephanie Strom, „Korea to Sell Control of Banks to U.S. Investors", *The New York Times*, 1 ianuarie 1999.

[46] Charlene Barshefsky, „Trade Issues with Asian Countries", Declaraţie pentru *Subcommittee on Trade of the House Committee on Ways and Means*, 24 februarie 1998.

[47] „International Water—Ayala Consortium Wins Manila Water Privatization Contract", Business Wire, 23 ianuarie 1997; „Bechtel Wins Contract to Build Oil Refinery in Indonesia", agenţia de ştiri Asia Pulse, 22 septembrie 1999; „Mergers of S. Korean Handset Makers with Foreign Cos on the Rise", agenţia de ştiri Asia Pulse, 1 noiembrie 2004; Conferinţa ONU asupra comerţului şi dezvoltării, *Raport asupra Investiţiilor Mondiale 1998*, 337; Zhan şi Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, 96-99.

[48] Zhan şi Ozawa, *Business Restructuring in Asia*, 96-102; Robert Wade şi Frank Veneroso, „The Asian Crisis: The High Debt Model Versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex", *New Left Review* 228 (martie–aprilie 1998).

[49] „Milton Friedman Discusses the IMF", *CNN Moneyline with Lou Dobbs*, 22 ianuarie 1998.

[50] În 1995, rata sinuciderilor era de 11,8 la 100.000 oameni; în 2005, aceasta ajunsese la 26,1 per 100.000, o creştere cu 121%. *World Factbook 1997* (Washington, DC: Central Intelligence Agency, 1997); *World Factbook 2007*, www.cia.gov; „S. Korea Has Top Suicide Rate among OECD Countries: Report", agenţia de ştiri Asia Pulse, 18 septembrie 2006; „S. Korean Police Confirm Actress Suicide", agenţia France-Presse, 12 februarie 2007.

[51] United Nations Human Settlements Program, 2005 *Annual Report* (Nairobi: UN-HABITAT, 2006), 5–6, www.unchs.org; Rainer Maria Rilke, *Duino Elegies and the Sonnets to Orpheus*, trad. A. Poulin Jr. (Boston: Houghton Mifflin, 1977), 51.

[52] „Indonesia Admits to Rapes during Riots", *Washington Post*, 22 decembrie 1998.

[53] „The Weakest Link"; Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree* (New York: Farrar, Straus and, Giroux, 1999), 452–53.

[54] „The Critics of Capitalism", *The Financial Times* (Londra), 27 noiembrie 1999.

[55] Fischer, *Commanding Heights*; Blustein, The Chastening, 6–7.

PARTEA A CINCEA

VREMURI ȘOCANTE
DEZVOLTAREA COMPLEXULUI CAPITALISMULUI DEZASTRELOR

Distrugerea creativă este cel de-al doilea nume de botez al nostru, atât în propria noastră societate, cât și în străinătate. În fiecare zi sfâșiem vechea ordine, începând de la afaceri, la știință, literatură, artă, arhitectură și de la cinema, la politică și justiție... Ei trebuie să ne atace pentru a putea supraviețui, tot așa cum noi trebuie să îi distrugem pentru a ne duce mai departe misiunea istorică.

— Michael Ledeen, *The War against the Terror Masters* (Războiul împotriva maeștrilor terorii), 2002

Răspunsul lui George pentru orice problemă care se ivește la fermă este să o taie cu drujba; cred că acesta este și motivul pentru care se înțelege atât de bine cu Cheney și Rumsfeld.

— Laura Bush, dineul Asociației corespondenților de la Casa Albă, 30 aprilie, 2005

TERAPIA DE ȘOC ÎN SUA
BULA SIGURANȚEI STATULUI[i]

E un ticălos fără scrupule. Te asigur!

— Richard Nixon, președinte al SUA, despre Donald Rumsfeld, 1971[1]

Mi-e teamă că de-abia acum ne dăm seama că trăim într-o societate în care de mult suntem permanent supravegheați.

— Richard Thomas, comisarul pe probleme de informații al Regatului Unit al Marii Britanii, noiembrie 2006.[2]

Siguranța statului s-ar putea să fi ajuns acum la stadiul la care se afla în 1997 expansiunea investițiilor în internet. La vremea aceea, nu trebuia decât adaugi un „e" înaintea numelui companiei tale și IPO[ii]-ul acesteia era lansat pe orbită. Acum, același lucru poate fi făcut folosind cuvântul „fortăreață".

– Daniel Gross, *Slate*, iunie 2005[3]

Era o zi înăbușitoare de luni la Washington, iar Donald Rumsfeld urma să facă un lucru pe care îl ura cu desăvârșire: să le vorbească membrilor echipei sale. De când era în funcția de secretar de stat al apărării, își întărise reputația pe care o avea printre șefii de stat major: de om arbitrar, secretos și — un cuvânt repetat la infinit — arogant. Animozitatea pe care aceștia o manifestau față de el era de înțeles. De când pusese piciorul în Pentagon, Rumsfeld ignorase complet rolul prescris poziției pe care o ocupa, de lider și factor motivațional, adoptându-l în schimb pe cel de măcelar sângeros — un secretar de CEO (șef al executivului) pornit într-o misiune de reducere a personalului.

Când Rumsfeld acceptă postul, mulți sunt cei care se întreabă pentru ce și l-a dorit. Avea șaizeci și opt de ani, cinci nepoți și active personale nete estimate la 250 de milioane de dolari; în plus, deținuse exact aceeași poziție în administrația președintelui Gerald Ford.[4] Numai că Rumsfeld nu își dorea să fie un secretar al apărării tradițional, la care să se facă referință prin războaiele purtate de Statele Unite în timpul mandatului său; el avea ambiții mult mai mari.

---

[i] În orig. *Homeland Security Department*. (*n.t.*)

[ii] *Initial publicoffers*, ofertele publice inițiale, primul pas pentru cotarea unei companii la bursă în vederea finanțării. (*n.t.*)

Noul secretar de stat al apărării îşi petrecuse ultimii douăzeci de ani conducând corporaţii multinaţionale, făcând parte din consiliile lor de administraţie şi ajungând adeseori să le conducă în urma unor fuziuni sau achiziţii dramatice ori ale unor restructurări drastice. În anii '90, ajunge să se considere un om ce aparţinea Noii Economii, îndrumând o companie specializată în televiziunea digitală, făcând parte din consiliul director al unei alte companii care promitea „soluţii e-business" sau acţionând în calitate de preşedinte al consiliului director de la firma de bio-tehnologie care deţinea exclusivitatea patentelor unui tratament pentru gripa aviară, dar şi a unei serii de medicamente anti-SIDA.[5] Când Rumsfeld vine în cabinetul lui George W. Bush, în 2001, are misiunea personală de a reinventa războiul secolului al XXI-lea — transformându-l în ceva mai mult psihologic decât fizic, aducând mai mult a spectacol decât a luptă propriu-zisă, un gen de război care să fie mult mai profitabil decât fusese vreodată.

S-a scris mult despre controversatul proiect de „transformare" al lui Rumsfeld, care i-a determinat pe opt generali în retragere să îi solicite demisia şi care, în cele din urmă, avea să îl facă să se retragă după alegerile de la jumătatea mandatului lui Bush, din 2006. Când Bush îi anunţă demisia, el descrie proiectul „transformării profunde" — nu războiul din Irak sau „Războiul împotriva terorii" — drept cea mai însemnată contribuţie adusă de Rumsfeld: „Munca lui Don în aceste domenii nu a ajuns prea des pe prima pagină a ziarelor. Dar reformele pe care [...] le-a pus în mişcare sunt istorice."[6] Aşa este, deşi nu a fost întotdeauna clar în ce au constat acele reforme.

Înalţii oficiali militari au luat în derâdere această „transformare", considerând-o „un jargon la modă, lipsit de sens", iar Rumsfeld adeseori părea hotărât (în mod aproape comic) să le dovedească criticilor săi că aveau dreptate: „Armata trece printr-o modernizare majoră", spunea Rumsfeld în 2006. „Ea trece de la o forţă structurată în divizii, spre o forţă de luptă formată din echipe de brigăzi modulare... de la o forţă de război centrată pe servicii, către o forţă de război bazată pe utilizarea procedurilor de management folosite în războaiele electronice[iii], către interoperabilitate, iar acum către interdependenţă. Acesta este un lucru greu de realizat."[7] Numai că acest proiect nu a fost niciodată chiar atât de complicat pe cât încerca Rumsfeld să complice lucrurile. În spatele jargonului pe care îl folosea era vorba, pur şi simplu, de o încercare de a revoluţiona externalizarea serviciilor şi brandingul în armata Statelor Unite, acelaşi lucru pe care îl făcuse în corporaţiile de care aparţinea.

În anii '90, multe companii, care, tradiţional, îşi manufacturaseră produsele menţinând o forţă de muncă stabilă, adoptă ceea ce devine cunoscut sub numele de modelul Nike: nu ţine în proprietate fabrici, fabrică-ţi produsele printr-o reţea complicată de antreprenori şi furnizori, iar apoi foloseşte-ţi toate resursele pe care le deţii pentru design şi marketing. Alte companii optează pentru alternativa modelului Microsoft: menţine un turn de control pentru supravegherea atentă a angajaţilor şi acţionarilor care execută „competenţele

[iii] În orig. *deconfliction*; vezi Dictionary of Military and Associated Terms, US Department of Defence 2005. (*n.t.*)

fundamentale" și externalizează restul activităților companiei, începând cu serviciile poștale și ajungând până la activitățile de programare. Unii numeau companiile care suferiseră acest gen de transformări „corporații scorbură", din cauza faptului că erau, în mare parte, doar o simplă formă lipsită de conținut tangibil.

Rumsfeld era convins că Departamentul apărării Statelor Unite avea nevoie de același gen de transformare; așa cum se afirma în revista *Fortune*, odată cu venirea sa la Pentagon, „Mr. CEO[iv]" urma „să supravegheze exact același gen de restructurare pe care îl orchestrase cu succes în lumea corporatistă".[8] Desigur, aici era nevoie de o abordare puțin diferită. În locul fabricilor constrânse de poziția lor geografică și de lucrătorii permanenți de care se descotorosiseră corporațiile, Rumsfeld vedea o demobilizare drastică a personalului militar și înlocuirea acestor soldați de carieră cu un grup restrâns de personal administrativ, păzit de soldați temporari, mai puțin costisitori, adunați din rândul rezerviștilor și de la gărzile naționale. Între timp, mai mulți antreprenori, care lucrau pentru companii precum Blackwater sau Halliburton, urmau să îndeplinească o serie de sarcini, de la condusul automobilelor în zone extrem de periculoase, până la interogarea prizonierilor sau oferirea unor servicii de catering pentru soldații aflați sub îngrijire medicală. Iar acolo unde corporațiile își foloseau resursele financiare pentru design și marketing, Rumsfeld urma să folosească economiile făcute din plata unui număr redus de soldați și din reducerea cheltuielilor aferente întreținerii tancurilor pentru achiziționarea de echipament din sectorul privat, utilizând tehnologia prin satelit și nano-tehnologia. „În secolul al XXI-lea — afirma Rumsfeld despre armata modernă — va trebui să încetăm să mai gândim în termeni de lucruri, de numărul acelor *lucruri* și cantitatea lor, și să ne gândim *și la* sau, mai bine spus, *în special* la viteză, la agilitate și la precizie." Era un discurs care semăna foarte mult cu cel al surexcitatului specialist în management, Tom Peters, care declara, la sfârșitul anilor '90, că venise momentul în care companiile trebuiau să aleagă dacă doreau să fie „adevăratii jucători ai comerțului cu materie cenușie" sau voiau să fie doar niște „antreprenori de obiecte voluminoase".[9]

Deloc surprinzător, generalii care se obișnuiseră să aibă ultimul cuvânt la Pentagon credeau că „lucrurile" și „cantitățile" încă mai contau, atunci când venea vorba de războaie. Ei ajung să fie în scurtă vreme profund ostili viziunii lui Rumsfeld despre o armată goală pe dinăuntru. După doar câteva luni în care s-a aflat la conducerea Departamentului de apărare, Rumsfeld supărase deja atât de multe persoane importante, încât se zvonea că zilele îi erau numărate.

În acest moment, Rumsfeld convoacă una din rarele „întruniri obștești" ale funcționarilor de la Pentagon. Speculațiile încep imediat: Își va anunța demisia? Va spune oare câteva vorbe de încurajare? Oare încerca în al doisprezecelea ceas să-i convingă pe cei din vechea gardă de meritele transformării? În timp ce aula se umplea în acea dimineață de luni cu sute de funcționari superiori ai Pentagonului, „atmosfera era negreșit una de curiozitate", mi-a spus unul

[iv] Domnul Ofițer Șef al Executivului. (*n.t.*)

dintre cei care au participat la întrunire. „Atmosfera era ceva de genul: Ia, hai, cum ne vei convinge? Şi asta se datora profundei animozităţi faţă de el."

Când Rumsfeld şi-a făcut intrarea, „ne-am ridicat politicos, după care ne-am aşezat la loc". Începe să fie foarte repede clar că nu era vorba nici despre prezentarea demisiei, după cum devine şi mai clar că nici nu avea să fie vorba despre rostirea câtorva vorbe de încurajare. Este posibil să fi fost cea mai extraordinară alocuţiune rostită vreodată de vreun secretar de stat al apărării din Statele Unite ale Americii. A început astfel:

> Subiectul de astăzi îl constituie prezentarea unui adversar care reprezintă o ameninţare, o ameninţare gravă la siguranţa Statelor Unite ale Americii. Acest adversar este unul dintre ultimele bastioane de planificare centralizată din întreaga lume. El guvernează dictând planuri cincinale. Dintr-o singură capitală, el încearcă să îşi impună cerinţele dincolo de fuse orare, continente sau oceane. Cu o consecvenţă brutală, înăbuşă gândirea liberă şi zdrobeşte ideile noi. El subminează apărarea Statelor Unite ale Americii şi riscă vieţile bărbaţilor şi ale femeilor în uniformă.
>
> Este posibil să credeţi că acest adversar este asemănător fostei Uniuni Sovietice, dar acel inamic nu mai există: inamicii noştri sunt astăzi mult mai subtili şi mai implacabili... Adversarul este mult mai aproape de casă. Este birocraţia Pentagonului.[10]

Pe măsură ce scamatoria retorică a lui Rumsfeld începea să fie tot mai clară, feţele celor prezenţi în sală împietreau. Majoritatea îşi devotaseră întreaga carieră luptei împotriva Uniunii Sovietice şi nu apreciau deloc să fie comparaţi cu comuniştii. Dar Rumsfeld nu terminase ce avea de spus. „Ştim cine este adversarul. Ştim şi care este ameninţarea. Şi, cu aceeaşi fermitate pe care o necesită un adversar hotărât, va trebui să îl atacăm şi să fim consecvenţi... astăzi declarăm război birocraţiei."

O făcuse lată: secretarul de stat nu se mulţumise să descrie Pentagonul drept o ameninţare gravă la adresa Americii, ci declarase război instituţiei în care lucra. Publicul era înmărmurit. „El spunea că noi eram inamicul, că inamicul eram noi! Iar noi crezusem că aveam grijă de afacerile naţiunii", mi-a spus respectivul funcţionar.

Aici nu se punea problema că Rumsfeld şi-ar fi dorit să economisească banii contribuabilului, pentru că tocmai solicitase Congresului o mărire cu 11% a bugetului instituţiei. Numai că, în ton cu principiile corporatiste ale contrarevoluţiei, potrivit cărora birocraţia[v] şi elitele financiare trebuie să facă front comun pentru redistribuirea fondurilor publice către vârful societăţii, el îşi dorea ca o parte cât mai mică din acest buget să fie destinată cheltuielilor salariale pentru a permite unei părţi cât mai mari din aceşti bani publici să ajungă în conturile companiilor private. În urma acestei declaraţii, Rumsfeld îşi lansează „războiul". Fiecare departament trebuia să îşi micşoreze personalul

[v] În orig. *Big Government*. (*n.t.*)

cu 15%, incluzând „fiecare cartier general din orice colț al lumii. Nu doar că aceasta este legea, dar este o idee bună, pe care o vom duce la îndeplinire."[11]

El își însărcinase deja cei mai înalți funcționari din subordine să „cutreiere Departamentul în căutarea tuturor funcțiilor care ar putea fi îndeplinite mai bine și mai ieftin prin externalizarea acestor servicii către sectorul comercial". „De ce este Departamentul Apărării una dintre ultimele organizații din lume care își plătește încă serviciile? Atunci când există o întreagă industrie de antrepozitare eficientă, pentru ce am avea nevoie să posedăm și să exploatăm noi înșine? La bazele noastre din întreaga lume, pentru ce trebuie să ne strângem gunoiul și să ne spălăm singuri podelele, în loc să externalizăm aceste servicii, cum fac multe întreprinderi comerciale? Sunt absolut sigur că putem externaliza mai multe dintre sistemele de întreținere a rețelei de computere."

Rumsfeld atacă până și adevărata „vacă sacră" a armatei ca instituție a statului: serviciile medicale pentru soldați. Nu înțelegea de ce erau atât de mulți doctori. „O parte din acele nevoi, în special cele de competența medicinei generale sau a unor specializări fără legătură cu războiul, ar putea fi furnizate mai eficient de sectorul privat." Ca să nu mai vorbim de locuințele de serviciu pentru soldați și familiile lor, cu siguranță și acestea ar putea fi mai bine furnizate prin „parteneriate public-privat".

Departamentul Apărării ar trebui să se concentreze cu precădere asupra competențelor sale fundamentale: „lupta armată. Dar, pentru toate celelalte cazuri, ar trebui să căutăm furnizori care pot oferi aceste activități neesențiale mai eficient și mai profitabil [...]".

La terminarea alocuțiunii, numeroși funcționari ai Pentagonului s-au legat de singurul lucru care stătea în calea viziunii îndrăznețe a lui Rumsfeld de a externaliza armata, și anume Constituția Statelor Unite ale Americii, care definește fără echivoc siguranța națională drept o îndatorire guvernamentală, și nu a unor companii private. „Am crezut că această alocuțiune avea să îl coste slujba pe Rumsfeld", a mai adăugat martorul meu.

Însă acest lucru nu s-a întâmplat, iar relatările din presă cu privire la războiul pe care Rumsfeld îl declarase Pentagonului au fost lacunare. Și asta deoarece alocuțiunea lui Rumsfeld a fost rostită pe 10 septembrie 2001.

Există în istorie o notă de subsol ciudată — la știrile de seară de la CNN, din data de 10 septembrie se titra: „Secretarul [de stat al] Apărării declară război birocraților de la Pentagon", iar în dimineața următoare rețeaua de televiziune transmitea știri despre atacul dezlănțuit asupra instituției, pe un ton mult mai puțin metaforic, care s-a soldat cu moartea a 125 de angajați ai Pentagonului și cu rănirea gravă a altor 110, dintre cei pe care Rumsfeld, cu mai puțin de 24 de ore înainte, îi caracterizase drept inamici ai statului.[12]

Cheney și Rumsfeld: capitaliștii proto-dezastrelor

Ideea care a stat la baza de mult uitatei alocuțiuni a lui Rumsfeld reprezintă totodată fundamentul ideatic al regimului lui Bush, potrivit căruia menirea guvernului nu este de a guverna, ci de a sub-contracta actul guvernării mult

mai eficientului şi, în general, superiorului sector privat. Aşa cum afirmase Rumsfeld, această sarcină nu trebuia să însemne un lucru atât de prozaic pe cât l-ar fi reprezentat efectuarea unor reduceri bugetare, ci o cruciadă destinată să schimbe faţa lumii, echivalentă înfrângerii comunismului.

Atunci când echipa lui Bush vine la conducere, mania privatizării — ajunsă la apogeu în anii '80-'90 (şi adoptată pe deplin atât de administraţia Clinton, cât şi de aparatele guvernării locale descentralizate) — încheiase cu succes vânzarea sau externalizarea serviciilor marilor companii de stat, începând de la reţelele de apă şi electricitate, până la managementul autostrăzilor sau colectarea deşeurilor. După ce fuseseră retezate aceste membre ale statului, tot ceea ce mai rămăsese era „miezul", mai exact, acele funcţii atât de intrinsec legate de conceptul de guvernare, încât ideea preluării lor de către corporaţii private punea în discuţie însăşi ideea de stat-naţiune: armata, poliţia, grănicerii, departamentele de pompieri, închisorile, serviciile secrete, educaţia şi sănătatea publică şi chiar aparatul administrativ al guvernului. Fazele iniţiale ale privatizării fuseseră atât de profitabile, încât multe dintre companiile care devoraseră membrele ciopârţite de securea privatizării aşteptau cu ochi flămânzi privatizarea funcţiilor esenţiale ale statului ca pe următoarea sursă de îmbogăţire.

La sfârşitul anilor '90, luase avânt o puternică mişcare ce urmărea să demitizeze tabuurilor care protejau acest „miez" de la privatizare. Era, în multe feluri, doar o simplă extensie logică a *status quo*-ului. La fel cum se întâmplase în anii '90, când câmpurile petrolifere ale Rusiei, telecomunicaţiile latino-americane sau industria Asiei furnizaseră burselor de valori adevărate super-profituri, acum venise rândul guvernului american să joace un rol economic central, cu atât mai important cu cât reacţia ostilă împotriva privatizării şi a comerţului liber se răspândea cu rapiditate în ţările în curs de dezvoltare, blocând orice alternative pentru creştere economică.

Această mişcare duce doctrina şocului într-o fază nouă, autoreferenţială: până în acel punct, dezastrele şi crizele fuseseră valorificate în scopul iniţierii unor programe radicale de privatizare, doar că instituţiile care aveau puterea de a crea şi de a răspunde evenimentelor de proporţiile unui cataclism — armata, CIA, Crucea Roşie, Naţiunile Unite sau echipele de „prim-ajutor" — erau printre ultimele bastioane ale instituţiilor publice. Acum, când „miezul" urma să fie devorat, metodele de exploatare a crizelor, perfectate în decursul ultimilor treizeci de ani, urmau să fie folosite în scopul privatizării infrastructurii necesare creării dezastrelor, dar şi intervenţiei după producerea acestora. Teoria crizelor enunţată de Friedman devenea postmodernă.

În avangarda încercării de a crea ceea ce nu poate fi descris decât ca un stat poliţienesc privatizat se aflau cele mai influente personaje din viitoarea administraţie Bush: Dick Cheney, Donald Rumsfeld şi George W. Bush însuşi.

Pentru Rumsfeld, ideea aplicării „logicii pieţei" în cadrul armatei Statelor Unite constituia un proiect vechi de patruzeci de ani. Acest proiect este lansat la începutul anilor '60, când Rumsfeld obişnuia să participe la cursurile Departamentului de ştiinţe economice al Universităţii de la Chicago. Aici i-a devenit deosebit de apropiat lui Milton Friedman, care, după alegerea lui

Rumsfeld în Congresul SUA, la vârsta de treizeci de ani, îl ia sub aripa lui protectoare pentru a-l ajuta să definească un program îndrăzneț de strategie a pieței libere. Cei doi rămân apropiați de-a lungul anilor, Rumsfeld participând constant la petrecerile organizate de președintele Fundației Heritage, Ed Feulner, pentru aniversarea Friedman. „Există ceva la Milton Friedman care mă face ca, de fiecare dată când sunt în preajma lui și îi vorbesc, să mă simt mai deștept", declara Rumsfeld despre mentorul său, când acesta sărbătorea împlinirea vârstei de nouăzeci de ani.[13]

Admirația era reciprocă. Friedman era atât de impresionat de angajamentul lui Rumsfeld față de piețele liberalizate, încât face un lobby agresiv pe lângă Reagan pentru a-l determina să-l numească pe Rumsfeld, în locul lui George H. W. Bush, la candidatura pentru postul de vicepreședinte la alegerile din 1980; nu l-a iertat niciodată pe Reagan că nu i-a ascultat sfatul. „Cred că Reagan a comis o greșeală atunci când l-a ales pe Bush să candideze la postul de vicepreședinte", scria Friedman în autobiografia sa; „într-adevăr, consider că aceasta a fost cea mai gravă greșeală, nu doar a campaniei sale, dar și a întregului său mandat. Candidatul meu favorit a fost Donald Rumsfeld. Dacă l-ar fi ales pe el, sunt convins că i-ar fi succedat lui Reagan la președinție, iar jalnica perioadă Bush–Clinton n-ar mai fi existat."[14]

Rumsfeld supraviețuiește refuzului lui Reagan în privința candidaturii sale, dedicându-se, în schimb, unei înfloritoare cariere în afaceri. În calitate de CEO al companiei internaționale de medicamente Searle Pharmaceuticals, el își folosește relațiile politice pentru a obține controversata, dar extrem de profitabila aprobare din partea agenției medicale americane Food and Drug Administration (FDA)[vi] pentru aspartam (comercializat sub denumirea de NutraSweet); în plus, atunci când intermediază vânzarea companiei Searle către Monsanto, câștigul său personal este estimat la 12 milioane de dolari.[15]

Această vânzare îl plasează pe Rumsfeld printre cei mai importanți jucători corporatiști, oferindu-i-se acum poziții în consiliile de administrație ale unor companii „blue-chip"[vii] precum Sears sau Kellogg's. Statutul său de fost Secretar al Apărării îl făcea foarte dorit de orice companie din ceea ce Eisenhower numea „complexul industrial și militar". Așadar, Rumsfeld este cooptat în consiliul de administrație al companiei producătoare de avioane Gulfstream, fiind plătit anual cu suma de 190.000$ în calitate de membru în consiliul de administrație al gigantului elvețian ASEA Brown Boveri (ABB), care capătă o nedorită notorietate după ce vinde Coreei de Nord tehnologie nucleară, inclusiv capacitatea producerii de plutoniu. Vânzarea reactorului nuclear este perfectată în 2000, la vremea aceea Rumsfeld fiind singurul nord-american din întregul consiliu de administrație al companiei ABB. El pretinde că nu-și amintește ca vânzarea reactorului să fi fost supusă atenției

---

[vi] Organismul echivalent în România este Agenția Națională a Medicamentului (ANM), în vreme ce, la nivel european, este European Agency for the Evaluation of Medicinal Products (EMEA). (*n.t.*)

[vii] Companiile *blue-chip*, numite astfel după culoarea albastră a jetoanelor de poker, sunt companiile mari, recunoscute pentru creșterea profitului și plata dividendelor, ale căror acțiuni au prețuri mari și randamente moderate. (*n.t.*)

consiliului de administraţie, deşi compania insistă că toţi membrii „consiliului de administraţie au fost informaţi cu privire la acest proiect".[16]

În 1997, după ce Rumsfeld este numit preşedintele consiliului de administraţie al companiei Gilead Sciences, el devine un protocapitalist al dezastrelor consacrat. Compania înregistrase patentul pentru medicamentul Tamiflu, un tratament pentru mai multe varietăţi de gripă, dar şi cel mai bun medicament pentru gripa aviară.* În cazul în care s-ar fi produs o epidemie generată de acest virus extrem de contagios (sau doar o simplă ameninţare), guvernele ar fi fost forţate să plătească miliarde de dolari pentru a cumpăra acest medicament de la Gilead Sciences.

Patentarea medicamentelor şi a vaccinelor destinate tratamentului de urgenţă rămâne un subiect controversat. De zeci de ani, Statele Unite ale Americii nu s-au mai aflat în pericol din cauza epidemiilor, dar, la mijlocul anilor '50, când epidemia de poliomielită se afla la apogeu, etica speculării unor asemenea situaţii constituia un subiect de dezbatere aprinsă. În timp ce numărul cazurilor înregistrate de poliomielită se apropia de 60.000, iar părinţii erau îngroziţi de posibilitatea că şi copiii lor ar putea contacta această boală producătoare de malformaţii, adeseori letală, încercarea de a găsi un leac era disperată. Când Jonas Salk, cercetător la Universitatea din Pittsburgh, descoperă şi creează în 1952 primul vaccin împotriva poliomielitei, el nu îşi patentează tratamentul salvator. „Nu există niciun patent", i-a declarat Salk jurnalistului de televiziune Edward R. Murrow: „Ai putea patenta Soarele?"[17]

Se poate afirma cu siguranţă că, dacă Soarele ar putea să fie patentat, Donald Rumsfeld ar fi făcut de mult o aplicaţie la U.S. Patent and Trademark Office (Biroul american pentru patente şi mărci). Fosta sa companie, Gilead Sciences, care deţine patentele pentru patru tratamente anti-SIDA, cheltuieşte enorm încercând să blocheze distribuirea unor versiuni generice ale acestui tratament salvator în ţările aflate în curs de dezvoltare. Acesta este motivul pentru care compania a fost ţinta activiştilor americani din domeniul sănătăţii publice, care arată că unele din medicamentele cele mai importante produse de Gilead au fost rezultatul unor cercetări întreprinse din banii contribuabililor.[18] Din perspectiva companiei Gilead, epidemiile constituiau o piaţă de viitor, folosindu-se în acest scop de o campanie agresivă de marketing pentru încurajarea companiilor, dar şi a indivizilor să stocheze Tamiflu, în caz că vor avea curând nevoie de el. Înainte să revină în guvern, Rumsfeld era atât de convins că descoperise o nouă industrie a momentului, încât ajută mai multe fonduri private de investiţii specializate în domeniul biotehnologiei şi al farmaceuticii.[19] Aceste companii mizează pe un viitor apocaliptic, cu epidemii ieşite de sub

* Tamiflu a devenit între timp un medicament extrem de controversat. Un număr din ce în ce mai mare de cazuri relatează că tineri pacienţi care au luat acest medicament au devenit ulterior confuzi, paranoici, psihotici şi cu tendinţe de sinucidere. Între noiembrie 2005 şi noiembrie 2006 au fost înregistrate douăzeci şi cinci de decese legate de Tamiflu, iar în Statele Unite medicamentul este însoţit acum de contraindicaţii prin care pacienţii sunt avertizaţi de „un risc crescut de automutilare şi confuzie", insistându-se ca aceştia să fie „atent monitorizaţi pentru semne de comportament neobişnuit".

control, în care guvernele sunt forțate să cumpere la prețuri exorbitante produsele medicale salvatoare, aflate sub aceste patente.

Dick Cheney, unul dintre protejații lui Rumsfeld din administrația Ford, și-a clădit averea profitând de prognozele sinistre făcute despre viitorul umanității, dar, spre deosebire de Rumsfeld, care miza pe epidemii globale, Cheney miza pe un viitor amenințat de războaie. Ca secretar de stat al apărării în administrația lui Bush seniorul, Cheney micșorează dramatic numărul trupelor active, crescând în aceeași măsură întrebuințarea antreprenorilor privați. El contractează divizia de inginerie tehnică Brown & Root a concernului multinațional Halliburton pentru a identifica care dintre sarcinile armatei ar putea fi preluate de sectorul privat în scopul obținerii de profit. Deloc surprinzător, Halliburton identifică toate felurile posibile de slujbe care s-ar fi pretat la acest lucru, ceea ce duce la încheierea unui nou și îndrăzneț contract de către Pentagon, mai precis, programul pentru Creșterea sectorului civil de logistică (Logistics Civil Augmentation Program sau, pe scurt, LOGCAP). Pentagonul era notoriu pentru încheierea unor contracte, în valoare de miliarde de dolari, cu firme producătoare de armament, însă acest contract reprezenta o inovație în domeniu: armatei nu i se mai oferea armament, ci servicii de management pentru operațiunile sale.[20]

Un grup de companii selecte a fost invitat să ofere „suport logistic" nelimitat pentru misiunile armatei americane, o descriere cât se poate de vagă a obiectului acestui contract. Mai mult decât atât, acest contract nu avea nicio valoare nominală: compania care avea să câștige licitația era pur și simplu asigurată că toate costurile urmau să-i fie acoperite de Pentagon; în plus, i se garanta un profit, adică ceea ce este denumit în contract prin „cost-plus"[viii]. Acum erau ultimele zile ale administrației conduse de Bush seniorul, iar compania care a câștigat contractul nu a fost nimeni alta decât Halliburton. Așa cum se arăta într-un articol publicat în *Los Angeles Times*, Halliburton „câștigă în fața altor 36 de competitori un contract pe cinci ani, deloc surprinzător având în vedere că aceasta era compania care făcuse și planurile".

În 1995, sub noua administrație condusă de Bill Clinton, Halliburton îl recrutează pe Cheney pentru postul de președinte al companiei. Chiar dacă divizia de inginerie tehnică Brown & Root avea o istorie îndelungată ca furnizor al armatei SUA, sub conducerea lui Cheney, concernul Halliburton urma să-și extindă acest rol într-o asemenea măsură, încât să transforme însăși natura războiului modern. Mulțumită termenilor vagi în care a fost redactat acest contract — pe care Halliburton și Cheney îl formulaseră împreună, în perioada în care acesta lucrase la Pentagon — compania extinsese înțelesul termenului de „suport logistic" până în punctul în care Halliburton devine responsabilă pentru crearea întregii infrastructuri necesare operațiunilor militare externe ale

[viii] Termenul folosit în marketing desemnează o metodă simplă de calculare a prețului, potrivit căreia un anumit procentaj, cunoscut ca standard, se adaugă unității costului de producție al produsului respectiv pentru a-i determina prețul de vânzare. Vezi Dicționar explicativ termeni marketing, http://www.dictionar-online.ro/marketing.php?id=Cost-Plus%20Pricing. (*n.t.*)

armatei americane. Singurul lucru rămas în atribuţiile armatei americane era să ofere soldaţi şi arme, devenind, într-un fel, furnizorul de conţinut, în vreme ce Halliburton regiza întregul spectacol.

Premiera acestei puneri în scenă are loc în Balcani, unde rezultatul este un gen de experienţă McMilitary, potrivit căreia desfăşurarea trupelor americane aduce cu un pachet de vacanţă primejdios şi înarmat până în dinţi. „Cei care îi întâmpină pe soldaţi la sosirea în Balcani şi cei care le spun la revedere sunt angajaţii noştri", explica unul dintre purtătorii de cuvânt ai companiei Halliburton, descriindu-şi angajaţii mai degrabă ca pe nişte directori de croazieră, decât ca pe nişte coordonatori ai serviciilor de logistică ale armatei.[21] Aceasta era diferenţa oferită de Halliburton: Cheney nu vedea niciun motiv pentru care războiul nu ar fi constituit şi el o parte prosperă din extrem de profitabila economie americană a serviciilor: invazia cu zâmbetul pe buze.

În Balcani, unde Clinton trimite 19.000 de soldaţi, bazele militare pentru încartiruirea acestora devin adevărate mini-orăşele Halliburton: un fel de suburbii atent îngrijite, cu acces restricţionat, construite şi gestionate în întregime de companie. Halliburton se angajase să ofere trupelor întregul confort de care se bucurau acasă, cu localuri fast-food, supermarketuri, săli de cinematograf şi de gimnastică.[22] Unii dintre ofiţerii superiori se întrebau ce rezultat urma să aibă această înfăţişare comercială asupra disciplinei trupelor, dar, desigur, şi aceştia profitau de beneficiile suplimentare. „Totul era placat cu aur la Halliburton", mi-a spus unul dintre ofiţeri. „Aşa că nu ne plângeam de nimic." În privinţa lui Halliburton, satisfacerea clientului era o afacere bună — le garanta şi mai multe contracte şi, deoarece profiturile se calculau ca un procentaj al costurilor, cu cât cheltuielile erau mai mari, cu atât erau şi profiturile mai mari. „Nu îţi face griji, este cost-plus" era fraza devenită faimoasă în Zona Verde a Bagdadului, dar cheltuielile de lux pentru război sunt introduse pentru prima dată în perioada mandatului lui Clinton. În doar cinci ani la Halliburton, Cheney aproape că dublează suma de bani obţinută de la Ministerul Finanţelor SUA, de la 1,2 la 2,3 miliarde de dolari, în timp ce suma primită în împrumuturi federale şi în garantarea acestor împrumuturi creşte de 15 ori.[23] Cheney va fi recompensat generos pentru eforturile depuse. Înainte de a prelua poziţia de vicepreşedinte, el îşi estima „averea undeva între 18 şi 81,9 de milioane de dolari, incluzând acţiuni Halliburton Co., cu o valoare cuprinsă între 6 şi 30 de milioane de dolari... În total, lui Cheney i-au fost oferite aproximativ 1.260.000 de opţiuni[ix] Halliburton, din care a folosit deja 100.000, 760.000 fiind încă disponibile, iar 167.667 devenind eligibile în decembrie [2000]."[24]

Iniţiativa extinderii serviciilor în interiorul guvernului era pentru Cheney ceva familiar. La sfârşitul anilor '90, pe când transforma bazele militare americane în suburbii marca Halliburton, soţia sa, Lynne, obţinea la rândul ei opţiuni în acţiuni, în plus faţă de salariul pe care-l primea ca membru în consiliul de administraţie al companiei Lockheed Martin, cel mai mare furnizor

[ix] Opţiunile reprezintă dreptul, dar nu obligaţia, de a cumpăra sau vinde un număr de acţiuni etc. ale unei companii, la un preţ stabilit şi într-o anumită perioadă de timp; pentru detalii suplimentare, vezi http://www.investorwords.com/3477/option.html. (*n.t.*)

de echipament militar din lume. Perioada în care Lynne Cheney este membru în consiliul de administraţie al companiei Lockheed Martin, din 1995 şi până în 2001, coincide cu o perioadă-cheie de tranziţie pentru astfel de companii.[25] Sfârşitul Războiul Rece şi reducerea aferentă a cheltuielilor militare determină aceste companii, al căror buget provenea aproape exclusiv din contracte guvernamentale, să se îndrepte către un nou model de afaceri. Lockheed şi celelalte firme de armament adoptă în consecinţă o strategie de marketing agresivă: administrarea guvernului în schimbul unei taxe.

La mijlocul anilor '90, Lockheed începe să preia diviziile guvernului american care furnizau serviciile de tehnologie a informaţiei, administrându-i acum sistemele computerizate şi o mare parte din managementul datelor. Aflată în atenţia opiniei publice, compania merge atât de departe în această direcţie, încât, în 2004, cotidianul *The New York Times* afirma că „Lockheed Martin nu guvernează Statele Unite. Dar ajută la o parte incredibil de mare din guvernarea ţării... Îi sortează poşta şi îi adună taxele. Îi gestionează plata ajutoarelor sociale şi îi face recensământul. Îi organizează zborurile în spaţiu şi îi monitorizează traficul aerian. Pentru toate aceste lucruri, Lockheed face mai multă programare decât Microsoft."* [26]

Era o echipă puternică, formată din soţ şi soţie. În vreme ce Dick se afla la comanda companiei Halliburton, preluând infrastructura organizării războaielor în străinătate, Lynne ajuta compania Lockheed să preia îndatoririle administrative ale guvernării pe plan local. Uneori, soţul şi soţia sunt în competiţie directă. În 1996, când statul Texas anunţă că orice corporaţie poate licita pentru preluarea programului de ajutor social — un contract în valoare de 2 miliarde de dolari, pe o durată de 5 ani — atât Lockheed, cât şi gigantul în tehnologia informaţiei, Electronic Data Systems (EDS), care se mândrea cu Dick Cheney în consiliul de administraţie, oferteză pentru acest contract. În ultimă instanţă, administraţia Clinton intervine, oprind licitaţia. Deşi, în general, administraţia susţinea cu entuziasm externalizarea serviciilor, decizia persoanelor eligibile să primească ajutor social a fost considerată unul dintre rolurile esenţiale ale actului de guvernare, care nu putea fi privatizat. Atât Lockheed, cât şi EDS obiectează împotriva acestei decizii, aşa cum o face şi guvernatorul statului Texas, George W. Bush, care considera privatizarea serviciilor sociale o idee minunată.[27]

George W. Bush nu se face remarcat ca guvernator, dar a existat un domeniu în care a excelat: parcelarea către reprezentanţii intereselor private a numeroaselor

---

* Toţi marii producători de armament se reprofilează către sectorul administrativ al guvernării în această perioadă. Compania Computer Sciences, furnizorul armatei de softuri de tehnologie a informaţiei, incluzând printre acestea softurile pentru identificare biometrică, câştigă un contract în valoare de 644 de milioane de dolari de la autorităţile statului american San Diego pentru executarea programelor de tehnologia informaţiei — unul dintre cele mai mari contracte de acest gen din întreaga lume. Autorităţile locale ale statului San Diego nu au fost mulţumite de calitatea serviciilor prestate de compania Computer Sciences, motiv pentru care nu le-au reînnoit contractul; în schimb, contractul este oferit unei alte firme de armament, Northrop Grumman, producătorul bombardierului „invizibil" B-2.

funcţii guvernamentale pe care fusese ales să îl servească, în special funcţiile care aveau legătură cu siguranţa, o avanpremieră a Războiului privatizat împotriva Terorii, pe care urma să îl dezlănţuie în scurt timp. În timpul mandatului său, numărul închisorilor private din Texas creşte de la 26 la 42, determinând revista *The American Prospect* să numească Texasul condus de Bush „capitala mondială a industriei închisorilor private". În 1997, FBI-ul începe o investigaţie la o închisoare din comitatul Brazoria, situat la 60 de kilometri de Houston, după ce o televiziune locală transmite o casetă video în care gărzile închisorii îi loveau pe prizonierii nedisciplinaţi în zona genitală, trăgeau în ei cu arme paralizante şi îi atacau cu câinii de pază din dotare. Cel puţin una dintre gărzi purta uniforma Capital Correctional Resources, o companie privată contractată să furnizeze gărzi pentru închisoare.[28]

Entuziasmul lui Bush pentru privatizare nu a fost diminuat în niciun fel de incidentul de la Brazoria. Câteva săptămâni mai târziu, el are o revelaţie atunci când îl întâlneşte pe José Piñera, ministrul chilian care privatizase sistemul asigurărilor sociale în timpul dictaturii lui Pinochet. Ceea ce urmează este descrierea lui Piñera a acestei întâlniri: „Prin atenţia sa concentrată, prin gestica [şi] întrebările relevante, mi-am dat seama imediat că dl Bush a înţeles esenţa ideilor mele: că reforma sistemului de asigurări sociale poate fi folosită atât pentru a oferi o pensie decentă, cât şi pentru a crea o lume a capitaliştilor-muncitori, o societate a proprietarilor. Era atât de entuziasmat, încât la sfârşit mi-a şoptit la ureche zâmbind: «Du-te şi spune-i toate astea fratelui meu mai mic, în Florida. O să fie şi el la fel de încântat»."[29]

Obstinaţia viitorului preşedinte de a privatiza statul, combinată cu leadership-ul lui Cheney în externalizarea serviciilor militare şi cu patentarea medicamentelor pentru prevenirea epidemiilor făcută de Rumsfeld ofereau o avanpremieră a genului de stat pe care cei trei aveau să îl construiască împreună: era o perspectivă a unui guvern eminamente gol pe dinăuntru. Deşi acest program radical nu a constituit punctul central al platformei electorale a lui Bush, în campania prezidenţială din 2002 au existat indicii cu privire la ceea ce se pregătea: „Există sute de mii de funcţionari federali care execută sarcini ce ar putea fi efectuate de companii din sectorul privat", afirma Bush într-unul din discursurile sale electorale. „Voi scoate cât mai multe dintre aceste sarcini la licitaţii competitive. Dacă sectorul privat este capabil să facă o treabă mai bună, atunci sectorul privat trebuie să primească contractul."[30]

11 septembrie şi revenirea funcţionarilor publici

Când Bush şi cabinetul său îşi preiau posturile în ianuarie 2001, nevoia găsirii unor noi surse de creştere pentru corporaţiile americane devenise şi mai urgentă. Acum că bula tehnologiilor înalte se sparge oficial, iar indicele Dow Jones pierduse 824 de puncte, în primele două luni şi jumătate ale mandatului său, cabinetul lui Bush se confruntă cu o scădere serioasă a activităţii economice. Keynes sfătuia guvernele să cheltuiască în continuare pentru a ieşi din recesiune, oferind stimulente economice prin efectuarea unor construcţii publice. Soluţia lui Bush a fost aceea de automutilare a guvernului, ciopârţind

bucăți mari din avuția publică pentru a hrăni corporațiile americane, sub formă de scutiri de taxe, pe de o parte, și de contracte grase, de cealaltă. Directorul de buget al lui Bush, ideologul de serviciu Mitch Daniels, dădea următorul verdict: „Ideea că activitatea guvernamentală nu reprezintă furnizarea de servicii, ci asigurarea furnizării lor este, cred, de la sine înțeleasă."[31] Această evaluare includea și reacția la dezastre. Joseph Allbaugh, republicanul numit de Bush la conducerea Agenției FEMA (Federal Emergency Management Agency) — instituția responsabilă pentru gestionarea situațiilor de urgență, precum atacurile teroriste — descria noul său loc de muncă drept un „program supradimensionat de conferire a drepturilor".[32]

Vine apoi 11 septembrie și, brusc, ideea de a avea un guvern a cărui misiune centrală o constituie automutilarea nu mai pare la fel de atractivă. Cu o populație înfricoșată, care își dorea protecție din partea unui guvern puternic și solid, atacurile teroriste ar fi putut pune capăt proiectului lui Bush de a face un guvern gol pe dinăuntru chiar înainte să fi fost pus în aplicare.

Pentru un timp, părea că tocmai acest lucru se va petrece. „11 septembrie a schimbat totul", a afirmat Ed Feulner, vechiul prieten al lui Milton Friedman și președintele Fundației Heritage, la zece zile după atac; a fost unul dintre primii care au rostit această frază profetică. Mulți erau îndreptățiți să creadă că o parte din această schimbare avea să o constituie reevaluarea programului radical anti-etatist pe care Feulner și acoliții săi ideologici o avansaseră de mai bine de trei decenii, atât pe plan intern, cât și internațional. La urma urmelor, natura eșecurilor în domeniul siguranței statului, demonstrată de atacurile teroriste din 11 septembrie, constituia rezultatul ultimilor douăzeci de ani de reducere a personalului din sectorul public și de externalizare a funcțiilor guvernamentale către corporații dornice de profit. La fel cum inundațiile din New Orleans demonstraseră starea jalnică a infrastructurii publice, atacurile dezvăluie starea de slăbiciune a statului american: comunicațiile radio ale poliției și pompierilor newyorkezi încetează să funcționeze în mijlocul operațiunilor de salvare, controlorii de zbor nu observă la timp devierea avioanelor de la traseele de zbor, iar atacatorii se strecoară prin punctele de verificare ale aeroporturilor operate de angajați temporari, mulți dintre ei cu salarii mai mici decât cei care lucrau în cantinele fast-food.[33]

Prima victorie majoră a contrarevoluției friedmaniene în Statele Unite a rezultat în urma atacului lui Ronald Reagan împotriva sindicatului controlorilor de zbor și liberalizării liniilor aeriene. Douăzeci de ani mai târziu, întregul sistem de tranzit aerian fusese privatizat, liberalizat și micșorat, munca de siguranță a zborurilor fiind îndeplinită acum de personal insuficient remunerat, slab pregătit și lipsit de un sindicat care să-i apere drepturile. După atacuri, inspectorul general al Departamentului Transporturilor mărturisea sub jurământ că liniile aeriene, responsabile pentru siguranța propriilor zboruri, făcuseră economii la sânge pentru a-și reduce costurile. „În schimb, contrapresiunile exercitate se manifestaseră sub forma unor slăbiciuni semnificative în domeniul siguranței" a declarat acesta Comisiei pentru elucidarea evenimentelor din 11 septembrie, reunite de Bush. Un funcționar al Autorității federale aviatice, cu vechi state de plată, a declarat aceleiași Comisii că

problematica siguranţei zborurilor a fost abordată de companiile aeriene după principiul: „minimalizează, neagă şi întârzie".[34]

În 10 septembrie, cât timp zborurile erau ieftine şi numeroase, nimic din toate acestea nu părea să conteze. Pe 12 septembrie însă, faptul că problema siguranţei fusese lăsată în seama unor funcţionari care lucrau cu contracte de muncă pe perioadă determinată şi care erau plătiţi cu 6$ pe oră părea o nesăbuinţă. Apoi, în luna octombrie, plicuri conţinând o pudră albă sunt trimise politicienilor şi jurnaliştilor, răspândindu-se panica posibilităţii izbucnirii unei epidemii de antrax. Din nou, privatizările din anii '90 arătau foarte diferit în această nouă lumină: Cine permisese unui laborator privat să deţină drepturile exclusive de a produce vaccinul pentru neutralizarea antraxului? Îşi declinase oare guvernul federal responsabilitatea de a proteja sănătatea publică într-o situaţie de urgenţă? Nu a fost de ajutor nici faptul că s-a aflat ulterior că laboratorul în cauză, Bioport, nu primise avizele de funcţionare şi, mai mult, nici că FDA-ul (Agenţia federală a medicamentelor) nici măcar nu autorizase la vremea respectivă acest laborator să îşi distribuie vaccinele.[35] În plus, dacă era adevărat ceea ce mass-media publica fără încetare, că antraxul, vărsatul de vânt sau alţi agenţi mortali puteau fi răspândiţi prin poştă sau prin canalele reţelei de apă potabilă, era oare o idee atât de bună să se insiste cu implementarea planurilor lui Bush pentru privatizarea serviciilor poştale? Şi ce se întâmplase cu toţi inspectorii din alimentaţia publică care fuseseră concediaţi? Putea oare cineva să-i aducă acum înapoi?

Reacţia negativă împotriva consensului pro-corporatist nu face altceva decât să se acutizeze în urma izbucnirii unor noi scandaluri, precum cel al companiei Enron. La trei luni după atacurile de la 11 septembrie, Enron declară faliment, lăsând mii de angajaţi fără pensie, în timp ce înalţii funcţionari ai companiei îşi salvează banii folosindu-se de informaţiile de uz intern, la care doar ei aveau acces. Criza stârnită de acest eveniment contribuie la agravarea neîncrederii generale în capacitatea industriei private de a executa servicii esenţiale, în special după ce transpare în presă că masivele întreruperi de curent din California, cu câteva luni înainte ca Enron să declare falimentul, fuseseră cauzate de încercările sale de manipulare a preţurilor. Milton Friedman, în vârstă de nouăzeci de ani, era atât de îngrijorat de tendinţa reîntoarcerii la keynesism, încât se lamenta că „oamenii de afaceri sunt prezentaţi publicului ca nişte cetăţeni de clasă inferioară".[36]

În vreme ce şefii executivelor erau dărâmaţi de pe piedestale, sindicaliştii sectorului public — răufăcătorii pe care-i viza contrarevoluţia lui Friedman — creşteau rapid în ochii publicului. În numai două luni de la atacuri, încrederea în guvern era mai mare decât fusese din 1968 încoace —, iar acest lucru se datora, declara Bush unei mulţimi de funcţionari federali, „felului în care v-aţi făcut datoria".[37] Eroii incontestabili ai evenimentelor de la 11 septembrie au fost acei muncitori din serviciile de primă intervenţie, pompierii, poliţiştii şi echipajele de salvare newyorkeze, din rândurile cărora şi-au pierdut viaţa 403 oameni în timp ce încercau să evacueze turnurile şi să acorde primul ajutor victimelor. Brusc, America se îndrăgosteşte de toţi bărbaţii şi femeile în uniformă, precum şi de politicienii săi, care încep imediat să poarte şepci de

baseball, cu logo-ul NYPD (New York Police Department) sau FDNY (Fire Department of New York), încercând să ţină pasul cu noua atmosferă.

Când Bush se pozează cu pompierii şi cu oamenii din echipele de intervenţie, pe 14 septembrie, la locul impactului (Ground Zero) — în ceea ce consilierii săi numesc „momentul megafonului" — el se îmbrăţişează cu o parte a funcţionarilor publici sindicalişti, pe care mişcarea conservativă modernă se străduise să-i distrugă. Desigur, nu avea alternativă (în acele zile, până şi Dick Cheney poartă cască de protecţie), doar că nu trebuia să o facă chiar atât de convingător. Printr-o combinaţie de sentimente reale din partea lui Bush şi dorinţa publicului de a avea un lider demn de însemnătatea momentului, alocuţiunile lui Bush din această perioadă sunt printre cele mai emoţionante din întreaga sa carieră politică.

Săptămâni la rând după aceste atacuri, preşedintele porneşte într-un turneu grandios în sectorul public — şcoli de stat, sedii ale pompierilor şi monumente, centre pentru prevenirea şi controlul epidemiilor — îmbrăţişându-se şi mulţumindu-le funcţionarilor publici pentru contribuţia şi umilul patriotism de care dăduseră dovadă. „Am câştigat noi eroi", afirmă Bush într-o alocuţiune în care elogiază nu doar personalul serviciilor de urgenţă, dar şi profesorii, angajaţii poştei şi lucrătorii din serviciile de sănătate.[38] În fiecare dintre aceste vizite, el tratează munca depusă în interes public cu un respect şi o demnitate care nu se mai văzuseră în Statele Unite de patru decenii. Reducerea costurilor dispăruse subit de pe agenda politică şi fiecare discurs al preşedintelui prezenta câte un nou program public ambiţios.

„Solicitările gemene ale unei economii în recesiune şi ale noului război împotriva terorismului transformă esenţa filosofică a agendei politice a preşedintelui Bush", declarau încrezători John Harris şi Dana Millibank, în cotidianul *The Washington Post*, la unsprezece zile după atacurile teroriste. „Un om care a venit la putere prezentându-se drept descendentul lui Ronald Reagan, apare nouă luni mai târziu ca urmaş mai apropiat al lui Franklin D. Roosevelt." Cei doi autori continuau să observe că „Bush lucrează la un important pachet economic care vizează oprirea recesiunii. El afirma că o economie slabă are nevoie de o infuzie semnificativă de bani, precept fundamental al economiei keynesiene care a stat la baza *New Deal*-ului lui FDR."[39]

Un *New Deal* corporatist

Lăsând la o parte declaraţiile publice şi fotografiile oficiale, Bush şi acoliţii săi nu aveau nici cea mai mică intenţie de a se converti la keynesism. Departe de a renunţa la hotărârea de a slăbi sectorul public, eşecurile siguranţei naţionale din 11 septembrie le reafirmă cele mai profunde convingeri ideologice de urmărire a propriilor interese, şi anume că numai firmele private posedă inteligenţa şi capacitatea de inovaţie necesare acestei provocări. Deşi era adevărat că administraţia Casei Albe era pe cale să cheltuiască sume uriaşe din banii publici pentru stimularea economiei, cu siguranţă că acest lucru nu avea să urmeze modelul lui Roosevelt. Mai degrabă, *New Deal*-ul lui Bush urma

să fie încheiat exclusiv cu America corporatistă, un transfer direct de sute de miliarde de dolari din banii publici în mâinile companiilor private. Acest transfer urma să ia forma unor contracte, multe dintre acestea fiind oferite în secret, fără nicio competiţie şi aproape fără niciun fel de supraveghere, către o reţea tot mai mare de industrii: tehnologie, mass-media, comunicaţii, încarcerare, inginerie, educaţie, sănătate.*

Ceea ce s-a întâmplat în perioada de profundă dezorientare generală care a urmat atacurilor a fost, privit retrospectiv, o formă domestică a terapiei şocului economic. Echipa lui Bush, cu o ideologie profund friedmaniană, începe imediat să exploateze şocul naţional pentru a-şi îndeplini viziunea radicală a creării unui guvern gol pe dinăuntru, în care toate acţiunile, începând cu purtarea războaielor şi până la modalitatea de a răspunde dezastrelor, constituiau o întreprindere pentru obţinerea profitului.

Aceasta constituia o evoluţie îndrăzneaţă a terapiei de şoc. În locul abordării din perioada anilor '90, când companiile de stat erau scoase la vânzare, echipa lui Bush creează un cadru complet nou pentru desfăşurarea acţiunilor sale: războiul împotriva terorii, conceput să fie privat încă de la început. Această „realizare" a avut două etape. În primul rând, Casa Albă se foloseşte de spaima generală creată după 11 septembrie pentru a-şi creşte major activităţile de supraveghere, spionaj, detenţie şi a puterilor executivului său de a purta războaie, o acaparare de competenţe pe care istoricul militar Andrew Bacevich a intitulat-o „un puci în desfăşurare".[40] Ulterior, toate aceste funcţii legate de siguranţă sau de ordonare a invaziilor, de ocupaţie şi de reconstrucţie, a căror capacitate fusese sporită şi subvenţionată din belşug, sunt imediat externalizate şi oferite sectorului privat pentru a le gestiona în vederea obţinerii unui profit.

Deşi scopul declarat al acestei acţiuni era combaterea terorismului, de fapt, scopul real urmărea crearea unui complex al capitalismului dezastrelor: o economie nouă, complet dezvoltată, în domeniile siguranţei naţionale, războaielor private şi reconstrucţiei după dezastre, o economie însărcinată cu nici mai mult nici mai puţin decât construirea şi gestionarea unui stat poliţienesc privatizat, atât în interiorul, cât şi în afara graniţelor Statelor Unite. Stimulentul economic oferit de această iniţiativă impetuoasă s-a dovedit suficient de puternic cât să permită preluarea frâielor din punctul în care globalizarea şi bula dot-com-urilor le lăsaseră. Aşa cum internetul lansase bula dot-com, 11 septembrie lansează bula capitalismului dezastrelor. „Când industria IT îşi închide porţile, la sfârşitul perioadei de creştere, ghici cine avea toţi banii? Guvernul!", afirma Roger Novak, de la Novak Biddle Venture Partners, o firmă de investiţii speculative în domeniul companiilor naţionale de siguranţă. În

* Lipsa competiţiei pentru acordarea acestor contracte a constituit una dintre trăsăturile marcante ale administraţiei Bush. O analiză întreprinsă în februarie 2007, publicată în cotidianul *The New York Times*, descoperea că „mai puţin de jumătate din toate acţiunile contractuale — încheierea de noi contracte şi efectuare de plăţi în baza contractelor existente — sunt supuse în prezent competiţiei depline şi deschise. Doar 48% [dintre acestea] erau competitive în 2005, faţă de 79% în 2001."

momentul de față, spune el, „fiecare dintre aceste fonduri vede cât este de mare prada și se întreabă: Cum aș putea să iau și eu ceva?"[41]

Era apogeul contrarevoluției lansate de Friedman. De câteva decenii, piața se hrănea din anexele statului; acum însă, avea să devoreze miezul.

În mod bizar, cel mai eficient instrument ideologic al procesului a fost afirmația că ideologia economică nu mai constituia principala motivație a politicilor interne și internaționale ale Statelor Unite. Sintagma cu iz de incantație dogmatică „11 septembrie a schimbat totul" ascundea perfect faptul că, din punctul de vedere al corporațiilor și al ideologilor pieței libere care profitau de pe urma ei, singurul lucru care se schimbă este viteza cu care își pot urmări ambițioasa ordine de zi. Acum, în loc să-și supună noile politici irascibilelor dezbateri publice din Congresul american sau aprigelor conflicte cu sindicatele din sectorul public, Casa Albă se putea folosi de alinierea patriotardă a populației americane pentru susținerea președintelui și de mâna liberă acordată presei de a o îndemna public să înceteze să mai comenteze și să treacă la lucru. Așa cum afirma *The New York Times*, într-un articol din februarie 2007, „fără o dezbatere publică sau aprobare formală prin intermediul unor politici publice, furnizorii au devenit acum o a patra putere în stat".[42]

În loc să răspundă provocării adresate siguranței statului de atacurile de la 11 septembrie cu un plan exhaustiv de acoperire a găurilor din infrastructura sectorului public, echipa lui Bush inventează un nou rol pentru guvern, care nu mai viza siguranța națională, ci achiziționarea ei, la prețul pieței. Astfel, în noiembrie 2001, la doar două luni după atacuri, Departamentul apărării reunește ceea ce descrie ca „un mic grup de consultanți în domeniul investițiilor speculative", cu experiență în sectorul dot-com. Misiunea lor era să identifice „soluțiile tehnologice care să ajute direct eforturile Statelor Unite în războiul global împotriva terorismului". Până la începutul anului 2006, acest grup neoficial de consultanță fusese transformat într-un departament oficial al Pentagonului: așa-numitul Defense Venture Catalyst Initiative (DeVenCi)[x], un „birou complet funcțional", care oferă continuu informații de securitate națională acelor investitori în capital speculativ care au conexiuni politice și care, la rândul lor, se află într-o continuă căutare de inițiative private în domeniul aparaturii pentru supraveghere și alte produse similare. „Suntem un motor de căutare", explica Bob Pohanka, directorul DeVenCi.[43] Potrivit perspectivei lui Bush, rolul guvernului se limitează la strângerea banilor necesari lansării unei noi piețe a industriei războiului, după care urmează achiziționarea celor mai bune produse din acel creuzet creativ, încurajând astfel industria să inoveze și mai mult decât până atunci. Cu alte cuvinte, politicienii creează cererea, iar sectorul privat furnizează soluțiile posibile: o economie dinamică, în domeniul siguranței statului și al echipamentului de luptă pentru secolul al XXI-lea, plătită în întregime din banii contribuabililor.

---

[x] Inițiativa catalizatoare a investițiilor în domeniul apărării. (*n.t.*)

Departamentul Securităţii Interne — cea mai nouă putere în stat, creată de regimul Bush — constituie dovada cea mai clară a acestui mod de guvernare complet externalizat. Aşa cum explica Jane Alexander, director adjunct al biroului de cercetare din cadrul acestui departament, „Noi nu producem lucruri aici. Dacă ceva nu provine din industrie, atunci nu îl vom putea procura".[44]

O putere în stat similară o constituie noua Agenţie de contraspionaj Counterintelligence Field Activity (CIFA), creată de Rumsfeld pentru a funcţiona independent de CIA. Această agenţie paralelă de spionaj îşi externalizează 70% din buget către furnizorii privaţi; la fel ca Departamentul siguranţei naţionale, această agenţie este concepută ca o carcasă, goală pe dinăuntru. Aşa cum explica Ken Minihan, fost director în Departamentul Securităţii Interne, „Siguranţa naţională este un lucru mult prea important pentru a fi lăsat pe mâna guvernului". Minihan, la fel ca sute de alţi angajaţi din administraţia Bush, îşi părăsise poziţia deţinută anterior în guvern pentru a lucra în industria siguranţei naţionale, în mare expansiune, la a cărei creare contribuise în calitate de mare securist.[45]

Fiecare aspect al felului în care administraţia Bush a definit parametrii Războiului împotriva terorii a servit la maximizarea profitabilităţii şi sustenabilităţii sale ca piaţă, începând cu definirea inamicului, continuând cu regulile de angajare ale acestuia în bătălie şi ajungând până la exacerbarea intensităţii acestor bătălii. În actul de înfiinţare al Departamentului siguranţei naţionale se declară următoarele: „Teroriştii din zilele noastre pot lovi în orice loc, oricând şi, practic, cu orice fel de armă", ceea ce poate fi interpretat ca o confirmare convenabilă a necesităţii ca serviciile de securitate să protejeze populaţia împotriva oricărui risc imaginabil, în orice loc posibil şi la orice oră din zi şi din noapte. În plus, acum nu mai este necesară dovada că ameninţarea este chiar atât de reală încât să merite un răspuns la o scară atât de extinsă — cu siguranţă că nu s-a considerat necesar acest lucru în cazul faimoasei „doctrine 1%" enunţată de Cheney, prin care s-a justificat invazia Irakului pe baza raţionamentului că, dacă exista 1% şansa unei ameninţări, atunci Statele Unite sunt nevoite să răspundă ca şi cum ameninţarea ar reprezenta o certitudine de 100%. Această logică a constituit o favoare specială făcută fabricanţilor de dispozitive de tehnologie avansată pentru detectarea feluritelor ameninţări: de exemplu, deoarece ne putem imagina un atac cu germeni de variolă, Departamentul securităţii naţionale a oferit o jumătate de miliard de dolari companiilor private pentru crearea şi instalarea echipamentelor pentru detectarea şi apărarea împotriva acestei ameninţări nedovedite.[46]

Indiferent de numele care i-au fost atribuite — războiul împotriva terorii, războiul împotriva islamismului radical, războiul împotriva islamo-fascismului, războiul Lumii a Treia, războiul lung, războiul generaţiilor — forma fundamentală a conflictului a rămas neschimbată. Acesta nu este limitat în timp, spaţiu sau ţintă. Privit dintr-o perspectivă militară, aceste trăsături extensibile şi amorfe fac războiul împotriva terorii o propunere imposibil de câştigat. Dar din perspectivă economică, aceleaşi trăsături furnizează o propunere imbatabilă: nu un război mic, cu potenţială victorie, ci o trăsătură permanentă a arhitecturii economiei globale.

Aceasta a fost propunerea de afaceri pe care a făcut-o administrația Bush Americii corporatiste după 11 septembrie. Sursa de câștig părea să o constituie un izvor nesecat de dolari ai contribuabililor, care urma să fie transferat de la Pentagon (270 de miliarde de dolari anual furnizorilor privați, o creștere cu 137 de miliarde de dolari față de momentul venirii lui Bush la putere), de la agențiile de spionaj americane (42 de miliarde de dolari pentru furnizorii de informații externalizați, mai mult decât dublul sumei din 1995), precum și de la ultima apariție în acest peisaj: Departamentul Securității Statului. Între 11 septembrie 2001 și 2006, acest Departament oferă 130 de miliarde de dolari furnizorilor privați, sumă care nu existase anterior în economie și care reprezintă mai mult decât produsul național brut (PNB) al statului Chile sau al Republicii Cehe. În 2003, administrația Bush a cheltuit 327 de miliarde de dolari pe contracte încheiate cu furnizori privați, aproape 40% din fiecare dolar discreționar[xi].[47]

Într-o perioadă remarcabil de scurtă, suburbiile Washingtonului devin înțesate cu clădiri gri, adăpostind sediile unor „incubatoare" pentru idei de afaceri, așa-numitele companii „start-up", ridicate peste noapte, la fel cum se întâmplase la sfârșitul anilor '90 în Silicon Valley, unde banii veneau mai repede decât putea fi asamblat mobilierul. Între timp, administrația Bush juca rolul unui antreprenor capitalist cu buzunare fără fund. În timp ce, în anii '90, scopul era crearea celei mai tari aplicații, „cel mai nou și mai nou lucru" pe care să-l poți vinde apoi celor de la Microsoft sau celor de la Oracle, acum trebuia să descoperi cea mai tare tehnologie de „căutare și prindere" a teroriștilor pe care să o vinzi apoi celor de la Pentagon sau de la Departamentul pentru Siguranța Patriei. Acesta este motivul pentru care, dincolo de companiile „start-up" și de fondurile de investiții, industria dezastrelor dă naștere totodată unei armate de firme de lobby, care promiteau să le facă legătura recent înființatelor companii cu cine trebuia de la Capitol Hill; în 2001, existau 2 astfel de firme, dar la mijlocul anului 2006, numărul acestora ajunsese la 543. „Am lucrat în domeniul fondurilor închise cu capital de risc[xii] încă de la începutul anilor '90, dar nu am văzut niciodată până acum un asemenea flux de capital precum acesta"[48], afirma Michael Steed, director la firma de securitate națională Paladin, pentru revista *Wired*.

O piață pentru terorism

La fel cum s-a întâmplat cu bula dot-com, și bula dezastrelor se umflă în aceeași manieră ad-hoc. Unul dintre primele succese pentru industria siguranței interne l-au constituit camerele de supraveghere, 4,2 milioane fiind instalate în Marea Britanie, ceea ce înseamnă câte o cameră de supraveghere la fiecare 14 oameni, și 30 de milioane în SUA, ceea ce însumează cam 4 miliarde

[xi] Bugetul federal discreționar se referă la acea parte din bugetul federal propus de președinte, dezbătută și aprobată anual de Congresul SUA. Această parte a bugetului reprezintă mai mult de o treime din totalul cheltuielilor federale. Pentru detalii suplimentare, vezi http://www.nationalpriorities.org/Proposed+Discretionary+Budget. (*n.t.*)

[xii] În orig. *private equity*. (*n.t.*)

de ore de înregistrare anual. Acest lucru a creat o problemă. Cine va putea urmări 4 miliarde de ore de înregistrare? Astfel se creează o nouă piaţă pentru „softuri analitice", destinate scanării înregistrărilor video pentru a crea perechi între imaginile aflate deja în cartoteca cu dosare personale (crearea unor reţele de contacte utile[xiii] între diferitele sisteme de securitate a constituit sursa unora dintre cele mai profitabile contracte încheiate vreodată, precum acela în valoare de 9 miliarde de dolari, încheiat între forţele aeriene şi un consorţiu de companii printre care şi Booz Allen Hamilton, mai precis, între una dintre cele mai vechi firme de consultanţă în domeniul strategiei şi una dintre cele mai mari firme producătoare de armament).[49]

Această evoluţie creează o problemă suplimentară, deoarece softurile pentru identificare biometrică nu pot recunoaşte trăsăturile unei persoane decât dacă persoana respectivă este poziţionată frontal şi central faţă de obiectiv, un lucru pe care oamenii care se grăbesc către şi dinspre locul de muncă nu îl fac decât rareori. Ceea ce face ca încă o piaţă să fie creată pentru mărirea digitală a imaginilor. Salient Stills, o companie care vinde softuri destinate izolării şi măririi imaginilor video, a început prin a-şi vinde produsul companiilor din mass-media, numai că avea să descopere curând că o piaţă mult mai bună pentru desfacere o constituiau FBI-ul şi alte agenţii de aplicare a legii.[50] Iar toată această intruziune în viaţa personală a indivizilor — ascultarea convorbirilor telefonice şi ţinerea evidenţei acestora, urmărirea situaţiei financiare a oamenilor şi a schimburilor de mesaje prin serviciile poştale sau e-mail, a preferinţelor de navigare pe internet sau urmărirea lor directă prin camere video — face ca guvernul să se înece în date, ceea ce duce la crearea unei alte pieţe uriaşe de management al informaţiei şi de explorare a datelor[xiv], precum şi la apariţia unor softuri capabile să „conecteze punctele" din tot acest ocean de cuvinte şi numere, indicând cu acurateţe orice activitate suspectă.

În anii '90, companiile de tehnologia informaţiilor se lăudau cu minunile unei lumi fără graniţe şi cu puterea pe care o avea această tehnologie de a dărâma regimurile autoritare şi zidurile ridicate de acestea. Astăzi în schimb, înăuntrul complexului capitalismului dezastrelor, instrumentele revoluţiei informatice au fost deturnate pentru a servi interese diametral opuse. Astfel, telefoanele mobile şi preferinţele de navigare pe internet au fost transformate în puternice instrumente de supraveghere în masă a populaţiei de către regimuri tot mai autoritare, care beneficiază de cooperarea nemijlocită a companiilor de telefonie şi a motoarelor de căutare, fie că este vorba despre colaborarea dintre Yahoo şi guvernul chinez pentru localizarea disidenţilor, fie despre cea dintre AT&T şi Agenţia Naţională de Securitate a Statelor Unite pentru ascultarea telefoanele clienţilor fără să mai fie nevoie de vreun mandat legal (o practică căreia administraţia Bush i-a pus în cele din urmă capăt). Demontarea graniţelor, acest mare simbol al globalizării şi al promisiunilor sale, a fost înlocuită cu o întreagă industrie, în continuă expansiune, de supraveghere a acestor graniţe şi de dotare a lor cu instrumente pentru scanare optică şi

[xiii] În orig. *networking*. Vezi www.123urban.ro. (*n.t.*)

[xiv] În orig. *Data mining*. (*n.t.*)

identificare biometrică, ajungând până la instalarea unui zid de înaltă tehnologie între Mexic și Statele Unite — în baza unui contract de 2,5 miliarde de dolari pentru Boeing și un consorțiu format din alte companii private.[51]

Veritabilul slalom printre bulele de creștere economică pe care îl fac firmele de înaltă tehnologie a rezultat într-o fuziune a culturii mersului la cumpărături cu cea a securității. Multe dintre tehnologiile folosite astăzi ca parte din Războiul împotriva terorii — identificarea biometrică, supravegherea video, depistarea preferințelor de navigare pe internet și explorarea datelor, comercializate de companii ca Verint Systems, Seisint, Accenture sau ChoicePoint — fuseseră create de sectorul privat cu mult înaintea atacurilor de la 11 septembrie, în scopul obținerii unor profiluri detaliate ale clienților, care să le deschidă noi perspective pentru micromarketing. O altă promisiune făcută a fost aceea de a reduce numărul lucrătorilor în supermarketuri și mall-uri, deoarece introducerea unor procedee pentru identificare biometrică și a cărților de debit urmau să elimine casierii. Însă când lumea devine suspicioasă în legătură cu implicațiile unei societăți tip „Big Brother", multora dintre aceste inițiative li se pune capăt, ceea ce creează consternarea cumpărătorilor și a comercianților deopotrivă. 11 septembrie deblocase piața: brusc, frica provocată de terorism devenise mai mare decât frica de a trăi într-o societate în care ești supravegheat continuu. Drept pentru care, acum, aceeași informație, colectată prin intermediul cardurilor bancare sau al celor de loialitate, poate fi vândută nu doar unei agenții de turism sau firmei Gap, pentru întocmirea unor profiluri de marketing, ci și agenției FBI, ca informație de securitate, dacă individul manifestă un interes „suspicios" pentru telefoanele mobile și cartelele telefonice cu sistem de reținere la sursă[xiv] și călătorește frecvent în Orientul Mijlociu.[52]

Așa cum se arăta într-un articol exuberant publicat în revista *Red Herring*, unul dintre aceste programe permite „localizarea teroriștilor prin descifrarea unui nume scris într-o sută de feluri diferite și potrivirea acestui nume cu un altul aflat într-o bază de date a serviciilor de securitate. Să luăm, de pildă, numele Mahomed. Softul conține sute de posibile scrieri ale numelui și poate căuta terabiți de date într-o secundă."[53] Un lucru impresionant, atâta timp cât nu se arestează, din greșeală, un alt Mahomed, ceea ce se întâmplă frecvent, din Irak, în Afganistan și până în suburbiile orașului Toronto.

Potențialul comiterii unei greșeli este locul cutremurător în care își dau mâna incompetența și lăcomia, caracteristicile anilor de guvernare ai administrației Bush, din Irak și până în New Orleans. O singură identificare greșită făcută în urma acestor expediții de pescuit electronic este suficientă ca un familist apolitic, care seamănă cu cineva sau al cărui nume seamănă cu al său (ori cel puțin așa i se pare unui individ care nu posedă niciun fel de cunoștințe despre cultura arabă sau musulmană) să fie identificat drept potențial terorist. Iar întregul proces de înscriere a numelor și organizațiilor pe liste de urmărire este gestionat tot de companii private, la fel ca programele de verificare a numelor călătorilor cu numele din banca de date. În iunie 2007, existau deja o jumătate

---

[xiv] În orig. *pay-as-you-go*. (*n.t.*)

de milion de nume pe lista celor suspectaţi de activităţi teroriste, compilată de Centrul Naţional Contraterorism. Un program similar, intitulat Sistemul automatizat de ţintire[xvi], făcut public în noiembrie 2006, a atribuit deja un „coeficient de risc" fiecăruia dintre zecile de milioane de pasageri aflaţi în trecere prin Statele Unite. Calcularea coeficientului de risc, întotdeauna păstrat confidenţial, se bazează pe construirea unor şabloane în care sunt încadrate activităţile „suspecte" ale pasagerilor, dezvăluite prin explorarea datelor comerciale, de exemplu, informaţiile oferite de liniile aeriene cu privire la „istoricul zborurilor cu bilet simplu de călătorie, preferinţele pentru anumite locuri în avion, istoricul frecvenţei acestor zboruri, numărul bagajelor pentru cală, modul în care îşi plătesc biletele şi chiar meniurile comandate".[54] Incidentele în care este înregistrat un comportament presupus suspect sunt adunate pentru a genera coeficientul de risc al fiecărui pasager în parte.

Oricine poate fi oprit să se îmbarce în avion, să-i fie refuzată viza de intrare în Statele Unite sau chiar să fie arestat şi numit „combatant inamic", pe baza profilului compilat de aceste tehnologii dubioase, o imagine vagă, identificată fie prin intermediul unor softuri de recunoaştere facială, fie printr-un nume transcris greşit sau prin surprinderea unei frânturi de conversaţie la fel de greşit înţeleasă. Dacă aceşti „combatanţi inamici" nu sunt cetăţeni americani, atunci este probabil că nu vor afla niciodată motivul pentru care au fost condamnaţi, deoarece administraţia Bush i-a privat de principiul legal *habeas corpus*, adică de dreptul de a solicita să fie prezentată în instanţă dovada incriminatoare, precum şi de dreptul de a le fi intentat un proces corect şi de a beneficia de o apărare viguroasă împotriva acuzaţiilor care le-au fost aduse.

Dacă suspectul este transferat dintr-un astfel de motiv la Guantánamo, atunci are toate şansele să ajungă în noua închisoare de maximă securitate, cu o capacitate de 200 de deţinuţi, construită acolo de Halliburton. Dacă suspectul este victima programului CIA de „predare extraordinară"[xvii], în urma răpirii sale de pe străzile din Milano sau în timp ce schimba avionul la un aeroport din Statele Unite, el va fi transportat cu capul înfăşurat într-o cagulă [pentru izolarea şi dezorientarea prizonierului] către unul din centrele de detenţie secrete din arhipelagul găurilor negre[xviii] al CIA, într-un Boeing 737, avion proiectat iniţial ca avion personal de lux, modificat ulterior în acest scop. Potrivit revistei *The New Yorker*, Boeing s-a transformat într-un „agent de călătorie pentru CIA", blocând planurile de zbor pentru 1245 de astfel de „predări extraordinare", aranjând echipaje la sol şi chiar rezervând camere de hotel [pentru securiştii americani]. Într-un proces verbal întocmit de poliţia spaniolă se explică faptul că întreaga activitate necesară a fost îndeplinită de Jeppesen International Trip Planning, o filială a companiei Boeing, cu sediul la San Jose. În mai 2007, Sindicatul pentru Libertăţile Civile Americane a acţionat în judecată filiala companiei Boeing; compania a refuzat să confirme sau să nege aceste afirmaţii.[55]

[xvi] În orig. *Automated Targeting System* (ATS). (*n.t.*)
[xvii] În orig. *extraordinary rendition*. (*n.t.*)
[xviii] În orig. *black sites*. (*n.t.*)

Odată ce prizonierii ajung la destinaţie sunt întâmpinaţi de interogatori, unii dintre aceştia nefiind angajaţi CIA sau ai armatei, ci ai unor furnizori privaţi. Potrivit lui Bill Golden, administratorul sitului web www.IntelligenceCareers.com, „mai mult de jumătate din experţii calificaţi în domeniul contraspionajului lucrează pentru furnizori specializaţi în acest domeniu de activitate".[56] Pentru ca aceşti colaboratori externi să continue să obţină contracte de lucru ca interogatori, ei trebuie să extragă de la prizonieri „informaţii în baza cărora să se poată acţiona" pentru angajatorii lor de la Washington. Această dinamică este perfect structurată pentru abuzuri: aşa cum prizonierii vor spune orice pentru a face să înceteze tortura, la fel şi aceşti colaboratori externi sunt puternic cointeresaţi economic să folosească orice tehnici necesare obţinerii informaţiilor dorite, indiferent dacă acestea sunt demne de încredere sau nu. (Unul dintre motivele care a determinat administraţia Bush să se bazeze atât de mult pe furnizori privaţi în domeniul în care operează aceste structuri recent înfiinţate, cum a fost şi cazul ultra-secretului Birou al Planurilor Speciale[xix], este că cei care au lucrat în cadrul lor s-au dovedit mult mai dornici decât omologii lor din guvern să manipuleze informaţia pentru a servi scopurilor politice ale administraţiei, la urma urmelor, următorul lor contract depinzând practic de această disponibilitate.)

Versiunea low-tech, artizanală, prin care sunt aplicate „soluţiile" pieţei la războiul împotriva terorii, o constituiau recompensele uriaşe promise celor care ofereau informaţii despre presupuşii teroriştii. În timpul invaziei din Afganistan, securiştii americani făceau cât se poate de clar faptul că plăteau între 3.000$ şi 25.000$ pentru fiecare luptător al Qaeda sau taliban predat lor. „Îmbogăţeşte-te mai mult decât în cele mai frumoase vise", scria într-una din hârtiile volante ale propagandei americane în Afganistan, oferită ca probă într-o acţiune judecătorească intentată într-o curte federală americană, în favoarea mai multor prizonieri de la Guantánamo. „Poţi primi milioane de dolari dacă ajuţi forţele anti-talibane... Asta înseamnă suficienţi bani ca să îţi poţi întreţine familia, satul şi tribul tău pentru tot restul vieţii."[57]

La scurt timp după aceasta, celulele din Bagram şi Guantánamo sunt ticsite cu oieri, şoferi de taxi, bucătari şi negustori, teroriştii deosebit de periculoşi, potrivit celor care îi predau forţelor de ocupaţie, în schimbul recompenselor.

„Ai vreo teorie privitoare la motivul pentru care guvernul şi intelectualii pakistanezi te-ar trăda şi te-ar preda apoi americanilor?" l-a întrebat un membru al completului de judecată pe un prizonier egiptean de la Guantánamo.

În stenograma declasificată, prizonierul pare şocat de întrebare. „Omule, ştii foarte bine ce s-a întâmplat: în Pakistan, poţi cumpăra un om cu 10$. Are sens să mai vorbim de 5000$?"

„Adică, te-au vândut?" a continuat să întrebe acelaşi membru al completului de judecată, de parcă nici nu i-ar fi trecut prin cap vreodată un asemenea gând.

„Da."

Potrivit datelor deţinute de Pentagon, 86% din prizonierii de la Guantánamo au fost predaţi de luptătorii şi agenţii afgani şi pakistanezi, după ce au fost

---

[xix] În orig. Office of Special Plans (OSP). (*n.t.*)

anunţate aceste recompense. În decembrie 2006, Pentagonul eliberase deja 360 de prizonieri încarceraţi la Guantánamo. Agenţia Associated Press a reuşit să depisteze 245 dintre aceştia; 205 dintre ei fuseseră eliberaţi şi toate acuzaţiile fuseseră şterse la întoarcerea lor acasă.[58] Tot acest palmares constituie o gravă acuză adusă calităţii informaţiilor furnizate de o administraţie prezidenţială care abordează problematica identificării teroriştilor din perspectiva economiei de piaţă.

În doar câţiva ani, întreaga industrie a siguranţei naţionale, care abia dacă existase înainte de 11 septembrie, a ajuns la o dimensiune mult superioară industriei muzicii sau chiar Hollywoodului.[59] Cu toate acestea, ceea ce frapează cel mai mult este cât de puţin este analizată şi discutată din punct de vedere *economic* toată această explozie a industriei siguranţei naţionale, o convergenţă fără precedent între puterea poliţienească necontrolată şi capitalismul necontrolat, o fuziune între mall-uri şi închisorile secrete. Atunci când informaţia despre cine este şi cine nu este o ameninţare la adresa siguranţei naţionale devine un produs destinat vânzării tot atât de direct pe cât sunt de accesibile informaţiile oferite pe Amazon cu privire la cumpărătorii cărţilor cu Harry Potter sau a ghidurilor turistice despre Caraibe sau Alaska, acest lucru duce la alterarea valorilor unei culturi. Mai mult decât simpla stimulare a activităţilor de spionaj, de tortură şi de generare de informaţii false, se creează o dinamică aparte prin care este perpetuată frica şi sentimentul primejdiei care a dus la crearea propriu-zisă a acestei industrii.

În trecut, atunci când apăreau noi industrii — de la revoluţia Ford şi până la avântul economic al tehnologiei informaţiei — ele stârneau un val de analiză şi dezbatere asupra felului în care asemenea schimbări seismice înregistrate în sistemul producerii bunăstării alterau funcţiile culturii, felul în care călătoream şi chiar modul în care creierul nostru procesează informaţia. Noua economie a dezastrelor nu a constituit subiectul niciunei astfel de discuţii pertinente. Au existat şi mai există încă numeroase dezbateri pe marginea constituţionalităţii decretului „Patriot Act", asupra detenţiei nelimitate, torturii şi „predărilor extraordinare", însă nu există practic nicio dezbatere cu privire la însemnătatea executării acestor funcţii din punctul de vedere al unor tranzacţii comerciale. Ceea ce este considerat o dezbatere se reduce la examinarea unor cazuri individuale de speculă în vreme de război sau al unor cazuri de corupţie sau, bineînţeles, la obişnuitele lamentări despre eşecul guvernului de a-i supraveghea în mod adecvat pe furnizorii privaţi cu care încheie contracte — şi numai rareori despre semnificaţia mult mai amplă şi mai profundă a fenomenului angajării într-un război privatizat, proiectat în aşa fel încât să nu ia niciodată sfârşit.

O parte din această problematică o constituie faptul că economia dezastrelor ne-a luat cumva prin surprindere. În anii '80-'90, apariţia unor noi economii constituia un moment de sărbătoare şi de mândrie nedisimulată. Bula tehnologică, în special, a creat un precedent din punctul de vedere al formării unei noi clase de proprietari, inspirând urale asurzitoare şi interminabile emisiuni mediatice, în care erau prezentate profilurile mondene ale acestor

tineri directori executivi pozând lângă avioanele personale, iahturile acţionate prin telecomandă şi idilicele lor cabane de vacanţă din Seattle.

Acelaşi gen de avuţie este generat astăzi de complexul capitalismului dezastrelor, deşi rareori aflăm ceva despre el. Potrivit unui studiu de cercetare efectuat în 2006, „de la începutul războiului împotriva terorii, directorii executivi ai primelor 34 de companii producătoare de armament au primit salarii duble faţă de cele primite în ultimii patru ani înainte de 11 septembrie". În aceeaşi perioadă în care acestor CEO li s-au mărit compensaţiile cu o medie de 108% între 2001 şi 2005, alţi directori executivi din mari companii americane s-au bucurat de o creştere de numai 6%.[60]

Industria dezastrelor ar putea să se apropie de nivelul profiturilor înregistrate în industria dot-com, numai că aici există în general acelaşi gen de discreţie caracteristică agenţiei CIA. Capitaliştii dezastrelor evită presa, îşi minimalizează averile deţinute şi, în general, ştiu să tacă. „Nu sărbătorim faptul că există o uriaşă industrie în jurul nostru care ne protejează de terorism", afirma John Elstner de la Chesapeake Innovation Center, un incubator de afaceri în domeniul siguranţei naţionale. „Dar există acum un moment al marilor afaceri, iar CIC este chiar în mijlocul lor."[61]

Peter Swire, care a lucrat în calitate de consilier pentru asigurarea confidenţialităţii guvernului SUA în timpul administraţiei Clinton, descria convergenţa forţelor care formează bula industriei războiului împotriva terorii astfel: „Ai parte de un guvern pornit într-o misiune sfântă de creştere vertiginoasă a strângerii de informaţii şi în acelaşi timp există o industrie a tehnologiei informaţiilor disperată să găsească noi pieţe de desfacere."[62] Cu alte cuvinte, e vorba de corporatism: birocraţia şi elitele financiare îşi unesc forţele formidabile pentru reglementarea şi controlarea vieţii cetăţenilor.

NOTE

[1] Tom Baldwin, „Revenge of the Battered Generals", *The Times* (Londra), 18 aprilie 2006.

[2] Reuters, „Britain's Ranking on Surveillance Worries Privacy Advocate", *The New York Times*, 3 noiembrie 2006.

[3] Daniel Gross, „The Homeland Security Bubble", Slate.com, 1 iunie 2005.

[4] Robert Burns, „Defense Chief Shuns Involvement in Weapons and Merger Decisions to Avoid Conflict of Interest", Associated Press, 23 august 2001.

[5] John Burgess, „Tuning in to a Trophy Technology", *Washington Post*, 24 martie 1992; „TIS Worldwide Announces the Appointment of the Honorable Donald Rumsfeld to its Board of Advisors", PR Newswire, 25 aprilie 2000; Geoffrey Lean şi Jonathan Owen, „Donald Rumsfeld Makes $5M Killing on Bird Flu Drug", *The Independent* (Londra), 12 martie 2006.

[6] George W. Bush, „Bush Delivers Remarks with Rumsfeld, Gates", CQ Transcripts Wire, 8 noiembrie 2006.

[7] Joseph L. Galloway, „After Losing War Game, Rumsfeld Packed Up His Military and Went to War", Knight-Ridder, 26 aprilie 2006.

[8] Jeffrey H. Birnbaum, „Mr. CEO Goes to Washington", *Fortune*, 19 martie 2001.

[9] Donald H. Rumsfeld, „Secretary Rumsfeld's Remarks to the Johns Hopkins, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies", 5 decembrie 2005, www.defenselink.mil; Tom Peters, *The Circle of Innovation* (New York: Alfred A. Knopf, 1997), 16.

[10] Informaţia oferită în următoarele două pagini derivă din discursul lui Donald H. Rumsfeld, „DoD Acquisition and Logistics Excellence Week Kickoff — Bureaucracy to Battlefield" ţinut la Pentagon, 10 septembrie 2001, www.defenselink.mil.

[11] Carolyn Skorneck, „Senate Committee Approves New Base Closings, Cuts $1.3 Billion from Missile Defense", Associated Press, 7 septembrie 2001; Rumsfeld, „DoD Acquisition and Logistics Excellence Week Kickoff."

[12] Bill Hemmer şi Jamie Mclntyre, „Defense Secretary Declares War on the Pentagon's Bureaucracy", Ştirile de seară de la CNN, 10 septembrie 2001.

[13] Donald Rumsfeld, „Tribute to Milton Friedman", Washington, DC, 9 mai 2002, www.defenselink.rnil; Milton Friedman şi Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 345.

[14] Friedman şi Friedman, Two *Lucky People*, 391.

[15] William Gruber, „Rumsfeld Reflects on Politics, Business", *Chicago Tribune*, 20 octombrie 1993; Stephen J. Hedges, „Winter Comes for a Beltway Lion", *Chicago Tribune*, 12 noiembrie 2006.

[16] Greg Schneider, „Rumsfeld Shunning Weapons Decisions", *Washington Post*, 24 august 2001; Andrew Cockburn, *Rumsfeld: His Rise, Fall, and Catastrophic legacy* (New York: Scribner, 2007), 89-90; Randeep Ramesh, „The Two Faces of Rumsfeld" *The Guardian* (Londra), 9 mai 2003; Richard Behar, „Rummy's North Korea Connection", Fortune, 12 mai 2003.

[17] Joe Palca, „Salk Polio Vaccine Conquered Terrifying Disease", *National Public Radio: Morning edition*, 12 aprilie 2005; David M. Oshinsky, *Polio: An American Story* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 210–11. Notă de subsol: Carly Weeks, „Tamiflu Linked to 10 Deaths", *Gazette* (Montreal), 30 noiembrie 2006; Dorsey Griffith, „Psychiatric Warning Put on Flu Drug", *Sacramento Bee*, 14 noiembrie 2006.

[18] Knowledge Ecology International, „KEI Request for Investigation into Anticompetitive Aspects of Gilead Voluntary Licenses for Patents on Tenofivir and Emtricitabine", 12 februarie 2007, www.keionline.org.

[19] John Stanton, „Big Stakes in Tamiflu Debate", *Roll Call*, 15 decembrie 2005.

[20] Informaţiile oferite în următoarele două paragrafe sunt deduse din cartea lui T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006), 77–79.

[21] Joan Didion, „Cheney: The Fatal Touch", *The New York Review of Books*, 5 octombrie 2006.

[22] Dan Briody, *Halliburton Agenda: The Politics of Oil and Money* (New Jersey: John Wiley & Sons, 2004), 198-99; David H. Hackworth, „Balkans Good for Texas-Based Business", *Sun-Sentinel* (Fort Lauderdale), 16 august 2001.

[23] Antonia Juhasz, *Bush Agenda: Invading the World, One Economy at a Time* (New York: Regan Books, 2006), 120.

[24] Jonathan D. Salant, „Cheney: I'll Forfeit Options", Associated Press, 1 septembrie 2000.

[25] „Lynne Cheney Resigns from Lockheed Martin Board", Dow Jones News Service, 5 ianuarie 2001.

[26] Tim Weiner, „Lockheed and the Future of Warfare", *New York Times*, 28 noiembrie 2004. Notă de subsol: Jeff McDonald, „City Looks at County's Outsourcing as Blueprint", *San Diego Union-Tribune*, 23 iulie 2006.

[27] Sam Howe Verhovek, „Clinton Reining in Role for Business in Welfare Effort", *The New York Times*, 11 mai 1997; Barbara Vobejda, „Privatization of Social Programs Curbed", *Washington Post*, 10 mai 1997.

[28] Michelle Breyer şi Mike Ward, „Running Prisons for a Profit", *Austin American-Statesman*, 4 septembrie 1994; Judith Greene, „Bailing Out Private Jails", *The American Prospect*, 10 septembrie 2001; Madeline Baro, „Tape Shows Inmates Bit by Dogs, Kicked, Stunned", Associated Press, 19 august 1997.

[29] Matt Moffett, „Pension Reform Pied Piper Loves Private Accounts", *Wall Street Journal*, 3 martie 2005.

[30] „Governor George W. Bush Delivers Remarks on Government Reform", *FDCH Political Transcripts*, Philadelphia, 9 iunie 2000.

[31] Jon Elliston, „Disaster in the Making", *Tucson Weekly*, 23 septembrie 2004.

[32] Joe M. Allbaugh, „Current FEMA Instructions & Manuals Numerical Index", Mărturia directorului Agenţiei Federale de Management al situaţiilor de urgenţă (FEMA), Joe M. Allbaugh, înaintea sub-comitetului senatorial pentru problemelor veteranilor, construirea de locuinţe şi dezvoltare urbană, precum şi al sub-comitetului agenţiilor independente al comitetului senatorial pentru alocarea de fonduri, 16 mai 2001.

[33] John F. Harris şi Dana Milbank, „For Bush, New Emergencies Ushered in a New Agenda", *Washington Post*, 22 septembrie 2001; United States General Accounting Office, *Aviation Security: Long-Standing Problems Impair Airport Screeners' Performance*, iunie 2000, pag. 25, www.gao.gov.

[34] Comisia Naţională privind atacurile teroriste asupra Statelor Unite, Raportul Comisiei 9/11: *Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*, 2004, pag. 85, www.gpoaccess.gov.

[35] Anita Manning, „Company Hopes to Restart Production of Anthrax Vaccine", *USA Today*, 5 noiembrie 2001.

[36] J. McLane, „Conference to Honor Milton Friedman on His Ninetieth Birthday", *Chicago Business*, 25 noiembrie 2002, www.chibus.com.

[37] Joan Ryan, „Home of the Brave", *San Francisco Chronicle*, 23 octombrie 2001; George W. Bush, „President Honors Public Servants", Washington, DC, 15 noiembrie 2001.

[38] George W. Bush, „President Discusses War on Terrorism", Atlanta, Georgia, 8 noiembrie 2001.

[39] Harris şi Milbank, „For Bush, New Emergencies Ushered in a New Agenda".

[40] Andrew Bacevich, „Why Read Clausewitz When Shock and Awe Can Make a Clean Sweep of Things?", *London Review of Books*, 8 iunie 2006. Notă de subsol: Scott Shane şi Ron Nixon, „In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever", *The New York Times*, 4 februarie 2007.

[41] Evan Ratliff, „Fear, Inc.", *Wired*, decembrie 2005.

[42] Shane şi Nixon, „In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever".

[43] Matt Richtel, „Tech Investors Cull Start-ups for Pentagon", *Washington Post*, 7 mai 2007; Defense Venture Catalyst Initiative, „An Overview of the Defense Venture Catalyst Initiative", devenci.dtic.mil.

[44] Ratliff, „Fear, Inc".

[45] Jason Vest, „Inheriting a Shambles at Defense", *Texas Observer* (Austin), 1 decembrie 2006; Ratliff, „Fear, Inc."; Paladin Capital Group, „Lt. General (Ret) USAF Kenneth A. Minihan", Paladin Team, 2 decembrie 2003, www.paladincapgroup.com.

[46] Office of Homeland Security, *National Strategy for Homeland Security*, iulie 2002, pagina 1, www.whitehouse.gov; Ron Suskind, *The One Percent Doctrine: Deep Inside America's Pursuit of Its Enemies Since 9/11* (New York: Simon & Schuster, 2006); „Terror Fight Spawns Startups", *Red Herring*, 5 decembrie 2005.

[47] United States House of Representatives, Committee on Government Reform — Minority Staff, Special Investigations Division, *Dollars, Not Sense: Government Contracting Under the Bush Administration*, Prepared for Rep. Henry A. Waxman, iunie 2006, pag. 5, www.democrats.reform.house.gov; Tim Shorrock, „The Corporate Takeover of U.S. Intelligence", *Salon*, 1 iunie 2007, www.salon.com; Rachel Monahan şi Elena Herrero Beaumont, „Big Time Security", *Forbes*, 3 august 2006; Central Intelligence Agency, *World Fact Book 2007*, www.cia.gov; „US Government Spending in States Up 6 Pct in FY'03",

Agenţia Reuters, 7 octombrie 2004; Frank Rich, „The Road from K Street to Yusufiya", *The New York Times*, 25 iunie 2006.

[48] Monahan şi Herrero Beaumont, „Big Time Security"; Ratliff, „Fear, Inc".

[49] Cifra provine de la Roger Cressey, un fost funcţionar în domeniul antiterorismului al administraţiei Bush, care este acum preşedintele companiei Good Harbor Consulting. Rob Evans şi Alexi Mostrous, „Britain's Surveillance Future", *The Guardian* (Londra), 2 noiembrie 2006; Mark Johnson, „Video, Sound Advances Aimed at War on Terror", Associated Press, 2 august 2006; Ellen McCarthy, „8 Firms Vie for Pieces of Air Force Contract", *Washington Post*, 14 septembrie 2004.

[50] Brian Bergstein, „Attacks Spawned a Tech-Security Market That Remains Young Yet Rich", Associated Press, 4 septembrie 2006.

[51] Mure Dickie, „Yahoo Backed on Helping China Trace Writer", *Financial Times* (Londra), 10 noiembrie 2005; Leslie Cauley, „NSA Has Massive Database of Americans' Phone Calls", *USA Today*, 11 mai 2006; „Boeing Team Awarded SBInet Contract by Department of Homeland Security", comunicat de presă, 21 septembrie 2006, www.boeing.com.

[52] Robert O'Harrow Jr., *No Place to Hide* (New York: Free Press, 2005).

[53] „Terror Fight Spawns Startups."

[54] Justine Rood, „FBI Terror Watch List 'Out of Control'", *The Blotter blog on ABC News*, 13 iunie 2007, www.abcnews.com; Ed Pilkington, „Millions Assigned Terror Risk Score on Trips to the US", *The Guardian* (Londra), 2 decembrie 2006.

[55] Rick Anderson, „Flog Is My Co-Pilot", *Seattle Weekly*, 29 noiembrie 2006; Jane Mayer, „The C.I.A.'s Travel Agent", *The New Yorker*, 30 octombrie 2006; Brian Knowlton, „Report Rejects European Denial of CIA Prisons", *New York Times*, 29 noiembrie 2006; Mayer, „The C.I.A.'s Travel Agent"; Stephen Grey, *Ghost Plane: The True Story of the* CIA *Torture Program* (New York: St. Martin's Press, 2006), 80; Pat Milton, „ACLU File: Suit Against Boeing Subsidiary, Saying It Enabled Secret Overseas Torture", Associated Press, 31 mai 2007.

[56] Andrew Buncombe, „New Maximum-Security Jail to Open at Guantanamo Bay", *The Independent* (Londra), 30 iulie 2006; Pratap Chatterjee, „Intelligence in Iraq: L-3 Supplies Spy Support", *CorpWatch*, 9 august 2006, www.corpwatch.com.

[57] Michelle Paul, „Guantanamo Prisoners for Sale", Associated Press, 31 mai 2005; John Simpson, „No Surprises in the War on Terror", BBC *News*, 13 februarie 2006; John Mintz, „Detainees Say They Were Charity Workers", *Washington Post*, 26 mai 2002.

[58] Prizonierul în discuţie era Adel Fattough Air Algazzar. Dave Gilson, „Why Am I in Cuba?", *Mother Jones*, septembrie–octombrie 2006; Simpson, „No Surprises in the War on Terror"; Andrew O. Selsky, „AP: Some Gitmo Detainees Freed Elsewhere", *USA Today*, 15 decembrie 2006.

[59] Gary Stoller, „Homeland Security Generates Multibillion Dollar Business", *USA Today*, 10 septembrie 2006.

[60] Sarah Anderson, John Cavanagh, Chuck Collins şi Eric Benjamin, „Executive Excess 2006: Defense and Oil Executives Cash in on Conflict", 30 august 2006, pag. 1, www.faireconomy.org.

[61] Ratliff, „Fear, Inc".

[62] O'Harrow, *No Place to Hide*, 9.

UN STAT CORPORATIST
DEMONTAREA UȘILOR TURNANTE ȘI ÎNLOCUIREA LOR CU O ARCADĂ

Cred că este o idee ciudată și total sărită de pe fix. Consider că sugestia că tot ceea ce facem s-ar datora foamei noastre de bani este nebunească. Cred că va trebui să te întorci la școală.

— George H.W. Bush răspunzând unei acuzații că fiul său invadase Irakul cu scopul de a deschide noi piețe pentru companiile americane[1]

Există un lucru pe care funcționarii publici îl au și care lipsește în sectorul privat. Acest lucru se numește datoria de loialitate față de binele general — datoria de loialitate față de interesul colectiv al tuturor, mai degrabă decât față de interesul unei minorități. Companiile au datorii de loialitate față de acționari, nu față de țară.

— David M. Walker, revizor general al Statelor Unite, februarie 2007.[2]

El nu sesizează diferența dintre interesele publice și cele private.

— Sam Gardiner, colonel în retragere, Forțele aeriene ale Statelor Unite, despre Dick Cheney, februarie 2004[3]

În vâltoarea alegerilor legislative[i] din 2006, cu trei săptămâni înainte să anunțe demisia lui Donald Rumsfeld, George W. Bush semna, în cadrul unei ceremonii private, la Biroul Oval, legea federală „Defense Authorization Act"[ii]. Ascunsă printre cele 1400 de pagini ale documentului se află o clauză suplimentară, care a trecut aproape neobservată la momentul respectiv. Această clauză îi conferă președintelui puterea de a declara legea marțială și de a ordona „intervenția forțelor armate, inclusiv Garda Națională", depășind competențele guvernatorilor din Statele Unite, în eventualitatea apariției unui „pericol public", pentru „restaurarea ordinii publice" și „suprimarea" dezordinii. Acea eventualitate ar putea fi cauzată de un uragan, de un protest de masă sau de o „amenințare la adresa sănătății publice", cazuri în care armata ar putea fi folosită pentru impunerea carantinei sau pentru asigurarea distribuirii

[i] În orig. *midterm* (*n.t.*)

[ii] În această lege federală sunt specificate, în fiecare an fiscal, bugetul și cheltuielile Departamentului Apărării SUA. (*n.t.*)

vaccinelor necesare.[4] Înaintea acestui decret, preşedintele deţinea astfel de puteri marţiale doar în cazul unei insurecţii armate.

În timp ce colegii săi se aflau în campanie electorală, senatorul democrat Patrick Leahy reprezintă o voce critică singulară atunci când declară că „folosirea armatei pentru aplicarea legii contravine unuia dintre principiile fundamentale ale democraţiei noastre" subliniind faptul că „implicaţiile schimbării actului sunt enorme, dar această schimbare a fost strecurată în legea pentru apărare ca un amendament, fără un studiu aprofundat al implicaţiilor sale. Altor comitete ale Congresului care deţin jurisdicţie asupra acestor problematici nu li s-a dat şansa nici măcar să comenteze, ca să nu mai vorbim de supunerea propunerilor unor audieri."[5]

În afară de executiv, învestit cu puteri noi extraordinare, exista cel puţin încă un câştigător detaşat: industria farmaceutică. În cazul oricărui gen de epidemie, armatei i se solicita să asigure paza laboratoarelor şi a stocurilor de medicamente, dar şi să impună starea de carantină, un scop pe care administraţia Bush îl urmărea de mult. Acestea erau veşti bune pentru fosta companie a lui Rumsfeld, Gilead Sciences, care deţine patentul medicamentului Tamiflu, folosit pentru tratarea gripei aviare. Noua lege, precum şi multiplele alarme de gripă aviară puteau contribui la ascensiunea acestui medicament după plecarea lui Rumsfeld; în numai cinci luni, valoarea acţiunilor sale la bursă creşte cu 24%.[6]

Ce rol au jucat interesele industriei în configurarea articolelor specifice ale legilor promulgate? Chiar dacă nu au jucat niciun rol, întrebarea nu este superfluă. În mod similar, dar vizând un spectru de referinţă mult mai larg, ce rol au jucat beneficiile pentru anumiţi furnizori, precum Halliburton, Bechtel sau Exxon Mobil în entuziasmul administraţiei Bush de a invada şi ocupa Irakul? Motivaţia este imposibil de definit exact, deoarece persoanele implicate sunt binecunoscute pentru confundarea intereselor corporatiste cu cele naţionale, într-o asemenea măsură încât chiar şi lor le este imposibil să mai facă distincţia.

În cartea sa intitulată *Overthrow* (Lovitura de stat) şi publicată în 2006, fostul corespondent al cotidianului *The New York Times*, Stephen Kinzer, încearcă să descopere motivaţia politicienilor americani, care au orchestrat şi comandat puciuri militare în străinătate, în acest ultim secol. Studiind implicarea SUA în operaţiunile de schimbare a regimurilor din Hawaii, în 1893, şi până în Irak, în 2003, el remarcă faptul că, adeseori, are loc un proces în trei etape. Întâi, o corporaţie multinaţională cu sediul central în Statele Unite suferă o oarecare ameninţare a profiturilor pe care le obţine din partea unui guvern străin care solicită corporaţiei „să îşi plătească taxele sau să respecte legile muncii sau ale mediului înconjurător. Uneori, compania respectivă este naţionalizată ori somată să îşi vândă o parte din terenuri sau active pe care le deţine în proprietate", afirmă Kinzer. Pasul următor se produce odată cu aflarea veştilor proaste de către politicienii americani şi interpretarea lor, invariabil, ca un atac împotriva Statelor Unite: „Ei transformă o motivaţie economică, într-una politică sau geostrategică. Concluzia la care ajung este că orice regim care deranjează sau ajunge să hărţuiască o companie americană, trebuie să fie neapărat antiamerican, represiv, dictatorial şi, probabil, unealta vreunei puteri

străine sau al unui interes care urmăreşte să submineze Statele Unite." În fine, cea de-a treia etapă se produce în momentul în care politicienii trebuie să convingă publicul de necesitatea intervenţiei, motiv pentru care discursul lor se transformă într-o luptă titanică între bine şi rău, „o şansă de a elibera o naţiune oprimată de brutalitatea unui regim, care mai mult ca sigur trebuie să fie o dictatură, pentru că ce alt regim şi-ar dori să hărţuiască o companie americană?"[7] O mare parte din politica externă a Statelor Unite este aşadar un exerciţiu de proiecţie în masă, în care o elită financiară, mică şi egoistă, îşi confundă propriile dorinţe cu dorinţele întregii lumi.

Kinzer evidenţiază faptul că această tendinţă a fost deosebit de pronunţată în cazul politicienilor care vin din sectorul corporatist în cel public. Este cazul Secretarului de stat al lui Eisenhower, John Foster Dulles, care lucrase, anterior numirii sale în această funcţie, ca avocat corporatist, reprezentând unele dintre cele mai bogate companii din lume, în conflictele cu diferite guverne. Mai multe biografii ale sale au conchis, la fel ca şi Kinzer, că secretarul de stat era pur şi simplu incapabil să facă distincţia între interesele statului şi interesele corporaţiilor americane. „Dulles a avut două obsesii în viaţă: lupta împotriva comunismului şi protejarea drepturilor corporaţiilor multinaţionale", scria Kinzer. „În mintea sa cele două erau... legate una de cealaltă şi întărindu-se reciproc".[8] Ceea ce înseamnă că nu se vedea nevoit să aleagă între cele două obsesii majore: astfel, dacă guvernul Guatemalei întreprindea o acţiune care leza interesele companiei United Fruit, de exemplu, această acţiune era interpretată ca un atac *de facto* la adresa Americii şi merita un răspuns militar pe măsură.

Urmărind aceleaşi două obsesii — lupta împotriva terorismului şi protejarea intereselor multinaţionalelor — administraţia Bush, plină ochi de CEO proaspăt sosiţi din şedinţele consiliilor de administraţie ale multinaţionalelor cade, la rândul ei, pradă aceloraşi confuzii stereotipe. Cu toate acestea, există o diferenţă semnificativă. Companiile cu care Dulles se identifica erau multinaţionale, cu largi portofolii investiţionale în străinătate — în sectorul minier, în agricultură, bănci şi petrol. Aceste companii împărtăşeau de obicei un obiectiv simplu: ele îşi doreau un mediu stabil în care să facă afaceri profitabile, legi investiţionale permisive, o forţă de muncă docilă şi niciun fel de surprize neplăcute de expropriere. Puciurile şi intervenţiile militare constituiau doar o metodă pentru atingerea scopurilor şi nu scopuri în sine.

În calitate de capitalişti ai protodezastrelor, arhitecţii războiului împotriva terorii sunt, comparativ cu predecesorii lor, o rasă aparte de politicieni corporatişti, pentru care războaiele şi celelalte dezastre, induse sau naturale, constituie scopuri în sine. Când Dick Cheney şi Donald Rumsfeld compilează ceea ce este bine pentru Lockheed, Halliburton, Carlyle şi Gilead cu ceea ce este bine pentru SUA, şi chiar pentru întreaga lume, acest gen de proiecţie are consecinţe fără precedent. Această proiecţie este urmarea faptului că dezastrele — războaiele, epidemiile, cataclismele naturale şi penuria de resurse — constituie un lucru indiscutabil pozitiv pentru profiturile acestor companii, ceea ce s-a şi întâmplat de la începutul mandatului lui George W. Bush. Ceea ce face ca periculozitatea acestui gen de proiecţie să nu aibă precedent este tocmai faptul că unii dintre oficialii cheie ai administraţiei Bush şi-au menţinut

constant interesul faţă de complexul capitalismului dezastrelor chiar şi atunci când au dat undă verde privatizării războiului, dar şi echipelor de intervenţie în cazul unor dezastre, permiţându-şi să profite de pe urma calamităţilor pe care tot aceştia le dezlănţuie.

De exemplu, când Rumsfeld demisionează, în urma înfrângerii republicanilor la alegerile din 2006, în presă s-a relatat că el urma să se întoarcă în sectorul privat. Adevărul este că acest lucru nu s-a petrecut niciodată. În momentul în care acceptă să fie numit de Bush secretar al apărării, Rumsfeld, la fel ca toţi ceilalţi înalţi funcţionari publici, ar fi trebuit să îşi înstrăineze toate acţiunile pe care le deţinea în companii care urmau să beneficieze sau să sufere pierderi de pe urma activităţilor lui în această funcţie oficială. Acest lucru însemna ca el ar fi trebuit să îşi înstrăineze toate acţiunile care aveau legătură cu securitatea sau apărarea naţională. Numai că Rumsfeld întâmpină o mulţime de dificultăţi în încercarea sa de a duce acest lucru la bun sfârşit. Avea atât de multe acţiuni în diferite industrii care profitau de pe urma dezastrelor, încât pretinde că îi era imposibil să se descarce de ele până la timpul limită stabilit, încercând să ignore regulile eticii şi să păstreze tot ce putea fi păstrat.

Astfel, Rumsfeld îşi vinde acţiunile deţinute în Lockheed, Boeing şi în alte companii activând în domeniul apărării, după care depune acţiuni în valoare de 50 de milioane de dolari într-un fond special[iii]. Cu toate acestea, el rămâne totuşi fie proprietar, fie partener al unor firme private de investiţii din domeniul apărării sau biotehnologiei. Rumsfeld nu a fost dispus să sufere pierderile, care ar fi rezultat în urma vânzării rapide a companiilor respective, cerând în schimb o prelungire a termenului limită cu două sau trei luni, un lucru extrem de rar întâlnit la nivelul unui înalt funcţionar public. Astfel, el a continuat să caute cumpărători pentru aceste companii chiar şi la mai mult de şase luni de la învestirea în funcţia de secretar de stat al apărării.[9]

Când trebuie să renunţe şi la acţiunile companiei Gilead Sciences, căreia îi fusese preşedinte, care deţinea patentul medicamentului Tamiflu, atunci când i se solicită să aleagă între interesele financiare şi mandatul cu care fusese învestit, el refuză pur şi simplu să facă acest lucru. Susţine că epidemiile reprezintă o problemă de securitate naţională şi astfel se subscriu mandatului de secretar de stat al apărării. În ciuda evidentului conflict de interese, Rumsfeld nu şi-a vândut acţiunile la Gilead pe durata întregului mandat; valoarea acestora a fost estimată între 8 şi 39 de milioane de dolari.[10]

Atunci când comitetul senatorial american pe probleme de etică încearcă să îl oblige să respecte regulile standard ale conflictului de interese, Rumsfeld este complet necooperant. La un moment dat, el trimite o scrisoare direcţiei pentru etică guvernamentală[iv] în care se plânge de faptul că a fost nevoit să

[iii] În orig. *Blind trust* — un aranjament financiar prin care un înalt funcţionar public îşi lasă afacerile financiare în seama unui fiduciar, căruia îi este acordată libertate deplină pentru gestionarea fondurile respective, în scopul evitării conflictului de interese. În plus, persoana care deschide un astfel de fond nu are dreptul la niciun fel de informaţii referitoare la statutul activelor depuse de el acolo. Pentru detalii, vezi http://www.answers.com/topic/blind-trust (*n.t.*)

[iv] În orig. Office of Government Ethics (*n.t.*)

cheltuiască 60.000$ pentru plata serviciilor de contabilitate necesare completării „formalităţilor excesiv de complexe şi de confuze". Pentru cineva atât de hotărât să păstreze în proprietate acţiuni în valoare de 95 de milioane de dolari, pe întreaga durată a mandatului, cei 60.000$ cheltuiţi pentru legalizarea evaziunii cu greu ar fi părut excesivi.[11]

Refuzul hotărât al lui Rumsfeld de a înceta să mai facă bani din dezastre, atâta vreme cât se afla în cea mai înaltă poziţie de securitate naţională, i-a afectat în mod concret felul în care şi-a îndeplinit datoriile oficiale. O mare parte din primul an al mandatului său, în care a continuat să caute cumpărători pentru acţiunile şi activele pe care le deţinea, Rumsfeld a fost nevoit să se salveze dintr-o serie alarmantă de decizii politice cruciale; astfel, potrivit agenţiei Associated Press, „el a evitat toate întâlnirile de la Pentagon în care s-a discutat problema SIDA". Iar atunci când guvernul federal a trebuit să decidă dacă să intervină sau nu într-o serie de fuziuni şi vânzări importante, al căror obiect îl constituia unii dintre cei mai importanţi furnizori de echipament militar, printre care General Electric, Honeywell, Northrop Grumman şi Silicon Valley Graphics, Rumsfeld s-a recuzat de la întâlnirile purtate la cel mai înalt nivel. Potrivit purtătorului său oficial de cuvânt, ulterior avea să transpară faptul că avea legături financiare cu multe dintre companiile menţionate anterior. „Am intenţionat să mă distanţez de ele până în prezent", i-a declarat Rumsfeld unui reporter care l-a întrebat despre una dintre aceste achiziţii.[12]

În cei şase ani în care a stat în funcţie, Rumsfeld a fost nevoit să părăsească încăperea de fiecare dată când se discuta posibilitatea tratamentului pentru gripa aviară şi achiziţionarea medicamentelor. Potrivit scrisorii în care s-a elaborat aranjamentul care i-a permis să îşi menţină activele şi acţiunile în anumite companii, Rumsfeld era obligat să nu participe la deciziile care „puteau afecta în mod direct şi predictibil Gilead".[13] Bineînţeles, colegii săi au avut grijă de interesele lui. În iulie 2005, Pentagonul achiziţionează Tamiflu în valoare de 58 de milioane de dolari, în vreme ce Departamentul de sănătate[v] anunţă, câteva luni mai târziu, că va achiziţiona Tamiflu în valoare de un miliard de dolari.[14]

Sfidarea lui Rumsfeld a dat cu siguranţă rezultate. Dacă şi-ar fi vândut acţiunile Gilead la învestirea sa în funcţie, în ianuarie 2001, ar fi primit 7,45$ pe acţiune. Păstrându-le în timpul panicii stârnite de gripa aviară, a isteriei bio-terorismului şi a deciziilor administraţiei din care făcea parte de a se investi în companie, Rumsfeld beneficiază la sfârşitul mandatului de acţiuni care valorau 67,60$, o creştere cu 807%. (Până în aprilie 2007, preţul acestora ajunsese la 84$ pe acţiune.)[15] Acest lucru a însemnat că atunci când Rumsfeld părăseşte postul de Secretar de stat, el este cu mult mai bogat decât atunci când a acceptat această funcţie, o situaţie extrem de rară pentru un multimilionar într-o funcţie publică.

Dacă Rumsfeld nu s-a putut despărţi niciodată cu adevărat de Gilead, Cheney a fost la fel de refractar ideii de a pleca de la Halliburton, o situaţie care, spre deosebire de relaţia lui Rumsfeld cu Gilead, a constituit un subiect mult

[v] În orig. Department of Health and Human Services (*n.t.*)

mai atent analizat în presă. Înainte de a demisiona din poziţia de CEO al companiei Halliburton, pentru a candida, împreună cu Bush, la poziţia de vicepreşedinte, Cheney negociază un pachet de retragere din activitate plin de acţiuni şi de opţiuni Halliburton. După o serie de interpelări incomode în presă, Cheney acceptă să îşi înstrăineze o parte din acţiuni, realizând un profit de 18,5 milioane de dolari. Numai că el nu îşi vinde toate acţiunile. Potrivit datelor publicate în *The Wall Street Journal*, Cheney păstrează 189.000 de acţiuni, precum şi 500.000 de opţiuni neinvestite[vi] ale companiei Halliburton chiar la inaugurarea sa ca vicepreşedinte al Statelor Unite.[16]

Păstrarea unui număr atât de mare de acţiuni Halliburton determină obţinerea, pe toată durata mandatului de vicepreşedinte, de milioane de dolari în dividende; în plus, Halliburton îi plăteşte anual venituri declarate în avans[vii] de 211.000$, sumă echivalentă salariului său guvernamental. În 2009, când îşi va termina mandatul şi va putea vinde Halliburton, Cheney va obţine un profita enorm de pe urma creşterii extravagante înregistrate de companie. Astfel, valoarea acţiunilor Halliburton a crescut de la 10$, înaintea războiului din Irak, la 41$, în 3 ani, o creştere cu 300%, favorizată de o combinaţie de factori vizând creşterea exponenţială a preţurilor la energie şi obţinerea unor contracte în Irak, ambii factori decurgând în mod direct din manevrarea Statelor Unite într-o poziţie din care să declare război Irakului.[17] Irakul pare să se potrivească perfect formulei lui Kinzer. Saddam Hussein nu reprezenta o ameninţare la adresa siguranţei SUA, dar constituia o reală ameninţare la adresa companiilor americane de energie, el semnând cu un gigant rus în domeniul exploatării petroliere şi aflându-se totodată în negocieri şi cu gigantul francez în domeniu, compania Total, scoţând astfel din ecuaţie firmele britanice şi americane; cea de-a treia, ca mărime, rezervă de petrol din întreaga lume scăpa de sub controlul anglo-american.[18] Înlăturarea lui Saddam Husein de la putere a deschis perspective favorabile unor concerne petroliere precum ExxonMobil, Chevron, Shell şi BP, fiecare dintre acestea pregătind terenul pentru perfectarea unor noi acorduri în Irak, precum şi pentru Halliburton, care, după intrarea în Dubai, este perfect poziţionată să îşi vândă serviciile în domeniul energiei.[19] Războiul în sine a constituit cel mai profitabil eveniment din întreaga istorie a companiei Halliburton.

Atât Rumsfeld, cât şi Cheney ar fi putut întreprinde nişte măsuri simple pentru a renunţa total la activele care aveau conexiuni cu industria dezastrelor, în scopul eliminării oricărui dubiu cu privire la profitul pe care l-au urmărit în entuziasmul manifestat în producerea acestor dezastre. Numai că aşa n-ar fi luat parte la creşterea explozivă a propriilor industrii. Atunci când li s-a solicitat să aleagă între obţinerea profitului şi funcţia oficială, ei au ales negreşit profitul, forţând comitetele guvernamentale pentru etică să se adapteze poziţiei lor sfidătoare.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Franklin D. Roosevelt a făcut comentarii dure la adresa celor care profită de pe urma războaielor, spunând

---

[vi] În orig. *unvested options* (*n.t.*)

[vii] În orig. *deferred income*, care uneori mai este numit şi *deferred revenue*. (*n.t.*)

că „Nu vreau să văd nici măcar un singur milionar creat în Statele Unite, în urma acestui dezastru mondial". Te întrebi atunci ce ar fi spus despre Cheney, ale cărui milioane în profituri de război au fost acumulate pe durata mandatului de vicepreşedinte. Sau despre Rumsfeld, care, în 2004, nu s-a putut abţine să nu vândă câteva dintre activele Gilead, obţinând un „fleac" de 5 milioane de dolari, potrivit declaraţiei sale anuale de venituri, un simplu aperitiv din profiturile care îl aşteptau la ieşirea din funcţia oficială.[20] În administraţia Bush, profitorii de pe urma războaielor nu se zbat să capete acces la guvern, ei sunt chiar guvernul şi nu există nicio distincţie între cele două.

Perioada Bush a fost, cu siguranţă, caracterizată de unele din cele mai murdare şi evidente scandaluri de corupţie din istoria recentă: Jack Abramoff şi vacanţele de golf oferite membrilor Congresului; Randy „Ducele" Cunningham, aflat în prezent în închisoare, unde ispăşeşte o pedeapsă de opt ani pentru luare de mită şi pentru faptul că şi-a donat iahtul, „The Duke-Stir", drept parte din „meniul mitei", redactat pe hârtia cu antetul congresului şi oferită unui furnizor de armament; sau petrecerile de la hotelul Watergate, cu prostituate de lux, oferite gratis, toate acestea semănând foarte bine cu Moscova sau Buenos Aires la jumătatea anilor '90.[21]

Atenţia ne este atrasă apoi către foarte rapida uşă turnantă dintre guvern şi industrie. Această uşă turnantă a fost mereu parte din peisajul general numai că, de obicei, politicienii aşteptau ca administraţia din care făceau parte să îşi încheie mandatul, înainte să înceapă să îşi valorifice conexiunile guvernamentale. Sub administraţia Bush, nesecata mină de aur a pieţei siguranţei naţionale s-a dovedit a fi mult prea atractivă pentru numeroşi oficiali ca să-i poată rezista. Astfel, în loc să aştepte sfârşitul mandatului, sute dintre ei, provenind dintr-o paletă impresionantă de agenţii guvernamentale, luaseră deja cu asalt această uşă turnantă. Potrivit afirmaţiilor lui Eric Lipton, care a urmărit pentru *The New York Times* evoluţia acestui fenomen în cadrul Departamentului Securităţii Interne, „lobby-iştii veterani de la Washington şi agenţiile neguvernamentale afirmă că exodul unei părţi atât de mari dintre managerii principali ai agenţiilor guvernamentale, înainte de terminarea mandatului cu care fuseseră învestiţi, are prea puţine paralele în perioada modernă". Lipton a identificat 94 de cazuri de funcţionari publici care lucraseră anterior în domeniul siguranţei naţionale şi care lucrează ulterior într-un sector sau altul din industria siguranţei naţionale.[22]

Există mult prea multe astfel de cazuri pentru a putea fi detaliate aici, dar câteva dintre acestea sunt absolut remarcabile, deoarece dezvăluie implicarea unor personaje-cheie ale războiului împotriva terorii. John Ashcroft, fost procuror general şi unul dintre iniţiatorii decretului „the Patriot Act", conduce, în prezent, Grupul Ashcroft, specializat în consilierea firmelor din domeniul siguranţei naţionale în vederea obţinerii de contracte federale. Tom Ridge, şeful departamentului de siguranţă naţională, care lucrează acum atât pentru Ridge Global, cât şi în calitate de consilier pe probleme de tehnologia comunicaţiilor la compania Lucent, activează, de asemenea, tot în domeniul siguranţei naţionale. Rudolf Giuliani, fostul primar al New Yorkului şi eroul activităţilor de salvare a victimelor din 11 septembrie deschide, patru luni mai târziu, firma Giuliani Partners, oferind consultanţă în domeniul situaţiilor de criză. Richard

Clark, ţarul contra-terorismului în administraţiile Clinton şi Bush — un critic făţiş al acestoa — este în prezent preşedintele firmei Good Harbour Consulting, o firmă de consultanţă activând în domeniul siguranţei şi contra-terorismului. James Woolsey, şeful CIA până în 1995, lucrează în prezent la Paladin Capital Group — o companie care gestionează fonduri închise cu capital de risc[viii] —, dar şi ca vicepreşedinte al companiei Booz Allen —, unul dintre liderii industriei siguranţei naţionale. Joe Allbaugh, şeful FEMA[ix] pe data de 11 septembrie, îşi valorifică poziţia 18 luni mai târziu, când deschide compania New Bridge Strategies, care promitea să fie o „punte" între lumea afacerilor şi profitabila lume a contractelor guvernamentale şi a descoperirii oportunităţilor de investiţii în Irak. El va fi înlocuit de Michael Brown, care pleacă la rândul său, după numai doi ani în funcţie, pentru a deschide Michael D. Brown LLC, o companie specializată în pregătirea pentru dezastre.[23]

„Pot demisiona acum", întreba Brown, într-un e-mail scandalos, pe unul dintre funcţionarii FEMA, în mijlocul dezastrului provocat de uraganul Katrina.[24] Aceasta era, în mare parte, întreaga filozofie: rămâi în guvern suficient de mult cât să primeşti un titlu impresionant, într-un departament recunoscut pentru oferirea unor contracte grase, de unde vei putea culege informaţii despre ce anume va avea căutare, apoi demisionezi şi îţi vinzi accesul către foştii tăi colegi. Funcţia publică este redusă la o misiune de recunoaştere a acţiunilor care vor avea căutare în viitor, în complexul capitalismului dezastrelor.

Într-un anumit fel însă, poveştile despre corupţie şi uşile sale turnante lasă o impresie falsă. Acestea dau senzaţia că ar exista o linie clară care marchează graniţa dintre stat şi acest complex, când de fapt această graniţă a dispărut de mult. Inovaţia mandatului lui George W. Bush rezidă nu în rapiditatea cu care politicienii fac tranziţia dintr-o lume într-alta, ci în numărul celor care cred că sunt îndreptăţiţi să le ocupe pe amândouă, simultan. Oameni ca Richard Perle sau James Baker fac politici, oferă sfaturi la cel mai înalt nivel şi dau interviuri presei ca şi cum ar fi doar nişte înalţi diplomaţi, care îşi oferă expertiza într-un mod dezinteresat, când ei sunt de fapt profund implicaţi în afacerea războaielor privatizate şi a reconstrucţiei. Aceşti oameni reprezintă reuşita inefabilă a misiunii corporatiste: o fuziune totală a elitelor corporatiste cu cele politice, realizată în numele siguranţei şi în care statul joacă rolul de preşedinte al acestei bresle de afacerişti, el constituind totodată cea mai importantă sursă de oportunităţi de afaceri, prin prisma contractelor pe care le încheie cu sectorul privat.

Oriunde şi-a făcut simţită prezenţa, din Santiago până la Moscova, şi de la Beijing până în Washingtonul lui Bush, alianţa dintre o mică elită corporatistă şi guvernările de dreapta — capitalismul mafiot, capitalismul oligarhic, iar acum, sub administraţia Bush, „capitalismul de cumetrie" — a fost desconsiderată ca fiind o aberaţie. Numai că aici nu este vorba despre niciun fel de aberaţie; este vorba despre întreaga cruciadă purtată de Şcoala de la Chicago, cu tripla sa obsesie: privatizare, liberalizare şi distrugerea sindicatelor.

[viii] În orig. *private equity* (*n.t.*)

[ix] Federal Emergency Management Agency (*n.t.*)

Refuzurile încăpățânate ale lui Rumsfeld și Cheney de a alege între activele pe care le dețineau în firmele legate de economia dezastrelor și îndatoririle lor publice au constituit primul semn al instaurării depline a statului corporatist. După aceea au urmat multe indicii în acest sens.

Puterea foștilor

Una dintre trăsăturile distinctive ale administrației Bush a constituit-o faptul că a întrebuințat consilieri externi și emisari independenți, precum James Baker, Paul Bremer, Henry Kissinger, George Shultz sau Richard Perle, precum și unii dintre membrii comitetului director al Politicilor de apărare națională sau Comitetului pentru eliberarea Irakului, pentru a-i menționa doar pe câțiva dintre cei care au ajutat la îndeplinirea unora dintre funcțiile cheie ale guvernului. În vreme ce Congresul a jucat doar un rol de avizare în perioada decizională, iar hotărârile judecătorești ale Curții Supreme au fost tratate ca niște sugestii gentile, acești consilieri — voluntari, în marea lor parte — s-au bucurat de puteri executive enorme.

Puterea lor derivă din faptul că toți dețineau roluri esențiale în guvern, fiind foști secretari de stat, foști ambasadori sau subsecretari de stat pentru apărare. Toți ieșiseră din guvern de mai mulți ani iar între timp puseseră bazele unor cariere profitabile în industriile complexului capitalismului dezastrelor. Deoarece sunt clasificați sub denumirea de furnizori, nu de personal, majoritatea nu intră sub incidența acelorași reguli ale conflictului de interese precum politicienii aleși sau numiți, asta în cazul în care ar exista astfel de restricții. Efectul acestei clasificări a fost de a suprima așa-numita ușă turnantă dintre guvern și industrie și a o înlocui cu „o arcadă" (cum mi-a descris-o specialistul în managementul dezastrelor, Irwin Redlener). Aceasta a permis industriilor dezastrului să își deschidă puncte de lucru în interiorul guvernului, folosind drept acoperire reputația unor ex-politicieni .

Atunci când James Baker este numit, în martie 2006, co-președinte al Grupului de Studiu pentru Irak — panelul consultativ încredințat să recomande o nouă direcție în Irak — a existat o veritabilă ușurare în ambele partide: exista acum un politician din școala veche, care condusese țara în vremuri mai stabile, un politician matur. Era evident faptul că James Baker aparținea unor vremuri în care politica externă a Statelor Unite fusese mult mai puțin nesăbuită. Numai că acest lucru se întâmpla cu 15 ani în urmă. Cine este James Baker astăzi?

La fel ca Cheney, când părăsește guvernul, la sfârșitul mandatului lui George Bush seniorul, James Baker III realizează o avere din contacte. Deosebit de profitabile s-au dovedit cele făcute în Arabia Saudită și Kuweit, în timpul primului război din Golf.[25] Firma sa de avocatură, Baker Botts, cu sediul la Houston, este reprezentanta familiei regale saudite, dar și a companiilor Halliburton și Gazprom — cea mai mare companie petrolieră din Rusia —, ea reprezentând totodată una dintre cele mai importante firme de avocatură ale corporațiilor din domeniul exploatării gazelor naturale și petrolului. Baker a devenit între timp și partener al Grupului Carlyle, câștigând o cotă a

profiturilor acestei companii extrem de discrete estimate la 180 de milioane de dolari.[26]

Carlyle a beneficiat enorm de pe urma războaielor prin vânzarea de sisteme de robotică şi comunicaţii militare, precum şi printr-un contract important de instruire a poliţiei irakiene oferit filialei sale, USIS. Acest grup de companii, cu o valoare de 56 de miliarde de dolari, deţine o firmă de investiţii în domeniul apărării specializată în colectarea furnizorilor în acest domeniu şi transformarea lor în companii publice, o întreprindere care s-a dovedit extrem de profitabilă în ultimii ani. „Au fost cele mai bune 18 luni pe care le-am avut vreodată", a declarat Bill Conway, şeful investiţiilor (CIO) Grupului Carlyle, în legătură cu cele 18 luni de război din Irak. „Am făcut bani, şi i-am făcut rapid." Războiul din Irak, deja un dezastru incontestabil, a însemnat un profit record pentru grupul select al investitorilor Grupului, în valoare de 6,6 miliarde de dolari.[27]

Când George Bush jr. îl readuce pe Baker în viaţa publică, numindu-l emisarul său special pentru rezolvarea problemei datoriei Irakului, acesta nu este nevoit să renunţe la Grupul Carlyle sau la firma sa de avocatură, Baker Botts, în ciuda interesului direct pe care îl aveau cele două companii în acest război. Într-o primă fază, mai mulţi comentatori politici au subliniat potenţialul unui serios conflict de interese. *The New York Times* publică un editorial în care solicită demisia lui Baker din cele două companii pentru păstrarea integrităţii funcţiei cu care fusese învestit. „Domnul Baker este mult prea prins într-o matrice profitabilă de relaţii de afaceri care îl pun într-o poziţie din care poate avea un interes direct în orice formulă pentru restructurarea datoriei [Irakului]", se afirma în editorial. Concluzia articolului menţiona că nu era suficient ca Baker să „renunţe la câştigurile din partea clienţilor care aveau legături evidente cu datoriile irakiene... Pentru a-şi putea îndeplini onorabil îndatoririle noii funcţii oficiale, domnul Baker va trebui să renunţe la cele două slujbe private pe care le are."[28]

Urmând exemplul oferit la cel mai înalt nivel al acestei administraţii, Baker refuză pur şi simplu să urmeze acest sfat, iar Bush îi susţine decizia, lăsându-l să gestioneze în continuare eforturile de a convinge guvernele lumii să ierte datoria covârşitoare a Irakului. La aproape un an de la numirea în această funcţie oficială, am obţinut o copie a unui document confidenţial prin care se dovedea că se afla într-un conflict de interese mult mai direct şi mai serios decât fusese înţeles anterior. Documentul era un plan de afaceri de 65 de pagini, care fusese înaintat de un consorţiu de companii, printre care şi Grupul Carlyle, guvernului kuweitian, unul dintre principalii creditori ai Irakului. Consorţiul se oferea să îşi folosească înaltele legături politice cu scopul de a strânge din Irak 27 de miliarde în datorii neonorate, provenind din invazia Kuweitului de către Saddam — cu alte cuvinte să facă exact opusul a ceea ce Baker se presupunea că ar fi trebuit să facă în calitate de emisar, adică să convingă guvernele să anuleze datoriile acumulate de Irak în perioada lui Saddam Hussein.[29]

Documentul, intitulat „Propunere de asistenţă oferită guvernului kuweitian pentru protejarea şi realizarea pretenţiilor sale împotriva Irakului", fusese înaintat la aproape două luni după numirea lui Baker în funcţie. Numele lui James Baker era menţionat de 11 ori, spunându-i-se astfel clar Kuweitului care

erau beneficiile colaborării cu o companie care îl angaja pe omul numit să șteargă datoriile Irakului. Dar exista un preț. În schimbul acestor servicii, se afirmă în document, guvernul kuweitian trebuia să investească un miliard de dolari în Grupul Carlyle. Acest lucru însemna trafic de influență: plătiți-i un miliard de dolari companiei lui Baker pentru a beneficia de protecția sa. I-am arătat documentul lui Kathleen Clark, profesor de drept la Universitatea din Washington, expert principal în etica guvernamentală și reglementările acesteia, iar ea mi-a spus că Baker se afla într-un „caz clasic de conflict de interese. Baker se află de ambele părți ale acestei tranzacții: el ar trebui să reprezinte interesele Statelor Unite, dar este totodată consilier superior al Grupului Carlyle, iar Carlyle vrea să fie plătit pentru ajutarea Kuweitul să își recupereze creanțele din Irak." După examinarea documentului, Clark trage concluzia că „Carlyle, împreună cu alte companii, exploatează poziția lui Baker pentru a obține din partea Kuweitului un acord care subminează interesele guvernului Statelor Unite."

În ziua următoare publicării poveștii mele despre Baker în săptămânalul *The Nation*, Grupul Carlyle se retrage din consorțiu, pierzându-și drepturile odată cu speranța de a mai pune mâna pe miliardul de dolari; câteva luni mai târziu, Baker își încheie conturile cu Grupul Carlyle, demisionând și din poziția de trimis special. Numai că răul fusese deja făcut: mandatul lui Baker fusese sub orice critică, iar încercarea sa de ștergere a datoriilor Irakului, promisă de Bush, eșuează lamentabil. În 2005 și 2006, Irakul face plăți în valoare de 2,59 miliarde de dolari, în contul reparațiilor de război pentru Kuweit, niște resurse financiare de care era nevoie disperată pentru criza umanitară izbucnită în Irak, dar și pentru reconstrucția țării, mai ales după ce firmele americane se retrag, luând cu ele toți banii primiți pentru ajutoare umanitare și lăsând nefăcută treaba pentru care veniseră. Mandatul lui Baker fusese acela de a șterge între 90 și 95% din datoriile Irakului. În schimb, datoria este doar reeșalonată — aceasta constituind echivalentul a 99% din PNB-ul țării.[30]

Alte aspecte ale politicii irakiene sunt și ele lăsate pe mâna unor emisari independenți, ale căror companii câștigă profituri record de pe urma războiului. Fostul Secretar de stat, George Shultz, era președintele comitetului pentru eliberarea Irakului, un grup de presiune constituit în 2002, la cererea președintelui Bush și a Casei Albe, pentru construirea în fața populației a cazului pentru necesitatea acestui război. Shultz nu se lasă rugat. Deoarece rolul său îl ținea la distanță de administrație, el era liber să atâțe isteria pericolului iminent pe care îl reprezenta Saddam, fără să fie nevoit în vreun fel să aducă dovezi care să ateste acest lucru. „Dacă există un șarpe cu clopoței în spatele casei, nu aștepți să te muște înainte să iei măsuri de autoapărare", scria el în *The Washington Post*, în septembrie 2002, într-un articol cu titlul: „Acționați acum: Pericolul este iminent. Saddam Hussein trebuie înlocuit." Shultz evită să le dezvăluie cititorilor săi faptul că era unul dintre membrii consiliului director al companiei Bechtel, în care ocupase anterior funcția de CEO. Compania Bechtel avea să primească 2,3 miliarde de dolari pentru reconstrucția țării pe care Shultz era atât de nerăbdător să o vadă distrusă.[31] Acum, după terminarea evenimentelor, pare îndreptățită întrebarea dacă atunci când îndeamnă la acțiune imediată, Schultz vorbește în calitate de om de stat

îngrijorat sau de reprezentant al companiei Bechtel sau poate al companiei Lockheed Martin?

Potrivit declaraţiilor făcute de Danielle Brian, director executiv al Proiectului pentru supravegherea guvernului, organizaţie nonprofit, „Este imposibil să îţi dai seama unde se termină guvernul şi unde începe Lockheed Martin". Este şi mai greu să vezi unde se termină Lockheed Martin şi unde începe comitetul pentru eliberarea Irakului. Grupul condus de Shultz, folosit ca platformă pentru începerea războiului, este convocat de Bruce Jackson, cel care cu doar trei luni înainte deţinea postul de vicepreşedinte pentru strategie şi planificare al companiei Lockheed Martin. Jackson afirmă că a fost rugat să constituie acest grup de „oameni de la Casa Albă", numai că a preferat să rămână cu vechii săi colegi de la Lockheed. În afara lui Jackson, alţi reprezentanţi ai companiei Lockheed Martin erau Charles Kupperman, vicepreşedintele companiei pentru rachete spaţiale şi rachete strategice şi Douglas Graham, directorul departamentului pentru sisteme de apărare. Chiar dacă acest comitet se întrunise la cererea expresă a Casei Albe, în scopul folosirii ca instrument propagandistic, niciunul dintre cei menţionaţi nu este nevoit să demisioneze din Lockheed Martin sau să-şi vândă acţiunile deţinute în companie. Un lucru benefic pentru membrii comitetului, deoarece valoarea acţiunilor Lockheed Martin creşte cu 145% mulţumită războiului pe care aceştia îl pun la cale; mai precis, valoarea acestor acţiuni creşte de la 41$, în martie 2003, la 102$, în februarie 2007.[32]

Să nu-l uităm nici pe Henry Kissinger, omul care a dat lovitura de începere a contrarevoluţiei prin susţinerea puciului militar al lui Pinochet. În cartea vestitului jurnalist de investigaţie Bob Woodward, *State of Denial* (Refuzul realităţii), publicată în 2006, este dezvăluit faptul că Dick Cheney se întâlneşte lunar cu Henry Kissinger, în vreme ce Bush se întâlneşte cu el cam o dată la două luni, „fiind astfel cel mai ascultat consilier pe politică externă al lui Bush". Cheney i-a mărturisit lui Woodward: „Probabil că vorbesc cu Henry Kissinger mai des decât cu oricine altcineva."[33]

Dar pe cine reprezenta oare Kissinger în toate aceste întâlniri la nivel înalt? La fel ca Baker şi Shultz, şi el fusese secretar de stat, dar în urmă cu treizeci de ani. Din 1982, anul în care şi-a început foarte discreta companie privată, Kissinger Associates, munca sa a fost aceea de reprezentant al unui întreg registru de clienţi printre care Coca Cola, Union Carbide, Hunt Oil şi chiar şi gigantul corporatist Fluor (unul dintre cei mai mari câştigători ai contractelor pentru reconstrucţia Irakului), incluzându-l până şi pe vechiul său partener în acţiunea desfăşurată sub acoperire din Chile, ITT.[34] În acest caz, întrebarea care se pune este dacă atunci când se întâlnea cu Cheney, o făcea în calitate de vechi om de stat sau în calitate de lobby-ist de mare valoare pentru clienţii săi din domeniul construcţiilor şi explorărilor petroliere?

Kissinger a oferit un indiciu clar în ceea ce priveşte loialitatea sa în noiembrie 2002, atunci când Bush îl numeşte preşedintele Comisiei 9/11, poate cel mai însemnat rol pe care orice patriot, rechemat de la pensie, l-ar fi putut juca. Cu toate acestea, atunci când familiile victimelor îi solicită lui Kissinger lista clienţilor săi corporatişti, care ar fi putut reprezenta un conflict de interese în investigaţie, el refuză să coopereze printr-un astfel de gest de responsabilitate

publică și transparență. Decât să dezvăluie lista clienților săi, preferă să demisioneze din funcția de președinte al comisiei.[35]

Richard Perle, prieten și asociat de afaceri de-ai lui Kissinger, va face exact aceeași alegere, un an mai târziu. Perle, un înalt funcționar în administrația Reagan, este solicitat de Rumsfeld să prezideze Defense Policy Board (consiliul director al politicilor de apărare). Înainte ca Perle să preia conducerea, acest consiliu reprezenta un grup discret consultativ, o modalitate de transfer al informațiilor deținute de fosta administrație către noua administrație. Perle transformă instituția într-o platformă personală, folosindu-se de titulatura impunătoare a postului pe care îl deținea pentru argumentarea convingătoare în mass-media a oportunității unui atac anticipativ împotriva Irakului. El își folosește funcția și în alte scopuri conexe. Potrivit investigației jurnalistice a lui Seymour Hersh, din *The New Yorker*, el își folosește noua titulatură în scopul solicitării de investiții pentru nou înființata sa companie. Așa cum avea să transpară ulterior, Perle este unul dintre primii capitaliști ai dezastrelor de după 11 septembrie, la doar două luni după atacuri, el lansându-și firma de capital speculativ, Trireme Partners, al cărei obiect de activitate îl constituiau investițiile în companii care ofereau produse și servicii pentru siguranța și apărarea națională. În scrisorile de intenție prin care solicita afaceri, Trireme se lăuda cu relațiile sale politice: „Trei dintre membrii Grupului de management al companiei Trireme îl consiliază în prezent pe secretarul apărării Statelor Unite prin prezența lor în consiliul director al politicilor de apărare al SUA." Cei trei erau Perle, prietenul său Gerald Hillman și Henry Kissinger.[36]

Unul dintre primii investitori în compania lui Perle a fost Boeing — al doilea furnizor ca mărime al Pentagonului —, care a oferit 20 de milioane de dolari ca să pună Trireme pe picioare. Perle devine un fan devotat al companiei Boeing, scriind un contra-editorial în care susține controversatul contract în valoare de 17 miliarde de dolari, pe care Boeing l-a încheiat cu Pentagonul pentru producerea unor cisterne aeriene de realimentare a avioanelor de luptă în zbor.* [37]

Deși Perle se lăudase în fața investitorilor cu influența pe care o avea la Pentagon, mai mulți dintre colegii săi din consiliul director al politicilor de apărare al SUA se plâng că nu au știut de Trireme. La aflarea veștilor despre

---

* Afacerea cisternelor aeriene a devenit subiectul unuia dintre cele mai mari scandaluri din istoria recentă a Pentagonului, aruncând, până la urmă, în închisoare un înalt funcționar din Departamentul apărării și un director executiv al companiei Boeing. Funcționarul respectiv își negociase obținerea unei slujbe la Boeing, în timpul negocierii contractului. Într-o investigație ulterioară, Rumsfeld este audiat cu privire la motivele pentru care nu sesizase detaliile acestui contract dubios, în perioada în care se afla la conducerea instituției. El a răspuns că nu își putea aduce aminte detaliile unui contract pentru care urma să fie cheltuită o sumă variind între 17 și 30 de miliarde de dolari din banii contribuabililor. „Nu îmi amintesc să îl fi aprobat. Dar cu siguranță nu îmi amintesc nici să nu îl fi aprobat, dacă doriți." Rumsfeld a fost mustrat pentru management defectuos, dar este posibil ca zăpăceala invocată chiar să fi reprezentat un accident provocat de frecvența cu care secretarul apărării se scuza atunci când venea vorba despre achiziții pentru a evita potențialele conflicte de interese cu multiplele active pe care le deținea în afaceri legate de apărare.

companie, unii dintre aceştia descriu situaţia ca aflându-se „la marginea sau chiar în afara eticii". Toate dificultăţile inerente conflictului îl copleşesc pe Richard Perle şi, în final, la fel ca şi Kissinger, este nevoit să aleagă: sau să facă strategii pentru apărare, sau să profite de pe urma Războiului împotriva terorii. În martie 2003, când începea războiul în Irak şi, odată cu el, perioada de prosperitate a furnizorilor acestuia, Perle demisionează din postul de preşedinte al consiliului director al politicilor de apărare.[38]

Nu există nimic care să-l enerveze mai tare pe Richard Perle decât sugestia că pledoaria sa în favoarea războiului pentru a pune capăt tuturor relelor ar fi fost influenţată în vreun fel de profiturile personale enorme pe care i le-a adus această pledoarie. Într-o emisiune transmisă la CNN, Wolf Blitzer l-a confruntat pe Richard Perle cu observaţia lui Hersh potrivit căreia „el îşi deschisese o companie care ar fi putut profita de pe urma războiului". Putea părea un adevăr strigător la cer şi, cu toate acestea, Perle îşi iese din fire numindu-l pe Hersh, câştigător al Premiului Pulitzer, „lucrul cel mai apropiat pe care îl are jurnalismul american de un terorist, sincer". El îi mai spune lui Blitzer: „Nu cred că o companie ar putea câştiga de pe urma unui război... Sugestia că părerile mele ar fi cumva legate de potenţialul investiţiilor în apărarea naţională este un nonsens deplin."[39]

Era o afirmaţie ciudată. Dacă o firmă de capital speculativ, creată pentru a investi în companii al căror domeniu de activitate este apărarea şi siguranţa naţională, nu reuşeşte să obţină un câştig de pe urma unui război, atunci este clar că acea companie nu îşi îndeplineşte angajamentele asumate faţă de propriii investitori. Acest episod a ridicat întrebări şi mai serioase asupra rolului jucat de personaje precum Perle, care acţionează în acea zonă gri dintre un capitalist al dezastrelor, un intelectual de notorietate şi un expert în politici publice. Dacă un director executiv de la Boeing sau Lockheed ar apărea la televiziune susţinând schimbarea regimului în Iran (aşa cum a făcut-o Perle), evidentul lor interes personal ar nega orice argument intelectual adus în sprijinul acestei sugestieii. Cu toate acestea, Perle continuă să fie prezentat ca un „analist" sau consilier al Pentagonului, sau ca „neocon"[xi], însă niciodată nu există vreo sugestie că ar fi doar un negustor de armament, cu un vocabular impresionant.

Ori de câte ori aceşti membrii ai clicii de la Washington sunt puşi în faţa intereselor economice pe care le au în războaiele pe care le susţin, răspund invariabil la fel ca Perle: această acuzaţie este revoltătoare, simplistă şi cu iz de terorism. Neoconservatorii — un grup care-i include pe Cheney, Rumsfeld, Shultz, Jackson şi, aş îndrăzni să afirm, Kissinger — se străduiesc să-şi construiască nişte imagini de intelectuali adevăraţi sau de realişti rapaci, animaţi de o ideologie şi nicidecum de ceva atât de lumesc ca profitul. Bruce Jackson, de pildă, afirmă că Lockheed nu a văzut cu ochi buni activităţile sale private în domeniul politicilor externe. Perle afirmă la rândul său că asocierea cu Pentagonul i-a dăunat în afaceri deoarece „asta a însemnat anumite lucruri pe care nu le poţi face şi nici spune". Partenerul lui Perle, Gerald Hillman, insistă că acesta nu este „o fiinţă pecuniară. El nu are nicio dorinţă să obţină

[xi] Neoconservator (*n.t.*)

un câștig financiar." Douglas Feith a pretins, pe vremea când era subsecretar de stat în domeniul elaborării politicilor de apărare, că „fosta legătură a vicepreședintelui [cu Halliburton] i-a determinat pe membrii guvernului să fie refractari și nu deschiși ideii acordării contractului, deși faptul că a fost acordat lui KBR [Kellogg, Brown and Root, fosta filială Halliburton] a fost exact ceea ce trebuia făcut".[40]

Chiar și cei mai acerbi critici tind să-i considere pe acești neoconservatori adevărați partizani, motivați exclusiv de angajamentul față de cauza supremației puterii americane și israeliene, fiind gata să își sacrifice interesele economice în favoarea „siguranței". Distincția este nu doar artificială, ci și amnezică. Căutarea unor profituri nelimitate a constituit mereu centrul ideologiei neoconservatoare. Înainte de 11 septembrie, solicitările unor privatizări radicale și atacurile dezlănțuite împotriva cheltuielilor sociale au alimentat mișcarea neoconservatoare — în esență friedmaniană — a unor institute precum American Enterprise, Heritage sau Cato.

Războiul împotriva terorii nu a însemnat abandonarea scopurilor corporatiste ale acestor neoconservatori; ei au găsit o cale nouă, chiar mai eficientă, de a și le îndeplini. Desigur acești vulturi ai Washingtonului urmăresc să obțină un rol imperial pentru Statele Unite, în lume, și pentru Israel, în Orientul Mijlociu. Este însă imposibil de separat proiectul militar — războiul interminabil, în plan exterior, și un stat al securității, în plan domestic — de interesele complexului capitalismului dezastrelor, care a construit o industrie multimiliardară bazată pe aceste precepte. Fuziunea scopurilor politice cu cele financiare nu a fost nicăieri mai evidentă decât pe câmpurile de bătălie din Irak.

NOTE

[1] Jim Krane, „Former President Bush Battles Arab Critics of His Son", Associated Press, 21 noiembrie 2006.

[2] Scott Shane și Ron Nixon, „In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever", *New York Times*, 4 februarie 2007.

[3] Jane Mayer, „Contract Sport", *The New Yorker*, 16 februarie 2004.

[4] „HR 5122: John Warner National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007 (Înregistrat așa cum a fost convenit sau promulgat de către camere legislative)", thomas.loc.gov.

[5] „Remarks of Sen. Patrick Leahy on National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007, Conference Report, Congressional Record", States News Service, 29 septembrie 2006.

[6] Gilead Sciences, „Stock Information: Historical Price Lookup", www.gilead.com.

[7] Interviu cu Stephen Kinzer, *Democracy Now!* 21 aprilie 2006, www.democracynow.org.

[8] Fraza „în corelație și sprijinindu-se reciproc" provine de la istoricul James A. Bill. Stephen Kinzer, *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq* (New York: Times Books, 2006), 122.

[9] Robert Burns, „Defense Chief Shuns Involvement in Weapons and Merger Decisions to Avoid Conflict of Interest", Associated Press, 23 august 2001; Matt Kelley, „Defense Secretary Sold Up to $91 Million in Assets to Comply with Ethics Rules, Complains about Disclosure Form", Associated Press, 18 iunie 2002; Pauline Jelinek, „Rumsfeld Asks for Deadline Extension", Associated Press, 17 iulie 2001.

[10] John Stanton, „Big Stakes in TamiFlu Debate", *Roll Call*, 15 decembrie 2005.

[11] Declaraţia de venituri din 2005 făcută de Rumsfeld arată că deţinea „acţiuni în valoare de până la $95, 9 miloane, din care a realizat un venit de până la $13 milioane, avea în proprietate terenuri în valoare de până la $17 milioane, din închirierea cărora a realizat venituri de un milion." Geoffrey Lean şi Jonathan Owen, „Donald Rumsfeld Makes $5m Killing on Bird Flu Drug", *The Independent* (Londra), 12 martie 2006; Kelley, „Defense Secretary Sold up to $91 Million in Assets..."

[12] Burns, „Defense Chief Shuns Involvement..."

[13] Stanton, „Big Stakes in Tamiflu Debate".

[14] Nelson D. Schwartz, „Rumsfeld's Growing Stake in Tamiflu", *Fortune*, 31 octombrie 2005.

[15] Gilead Sciences, „Stock Information: Historical Price Lookup", www.gilead.cbm.

[16] Cassell Bryan-Low, „Cheney Cashed in Halliburton Options Worth $35 Million", *Wall Street Journal*, 20 septembrie 2000.

[17] Ken Herman, „Cheneys Earn $8.8 Million to Bushes' $735,000", Austin *American-Statesman*, 15 aprilie 2006; Halliburton, Investor Relations, „Historical Price Lookup", www.halliburton.com.

[18] Sarah Karush, „Once Privileged in Iraq, Russian Oil Companies Hope to Compete on Equal Footing After Saddam", Associated Press, 14 martie 2003; Saeed Shah, „Oil Giants Scramble for Iraqi Riches", *The Independent* (Londra), 14 martie 2003.

[19] „Waiting for the Green Light", *Petroleum Economist*, 1 octombrie 2006.

[20] Lean and Owen, „Donald Rumsfeld Makes $5m Killing on Bird Flu Drug".

[21] Jonathan Weisman, „Embattled Rep. Ney Won't Seek Reelection", *Washington Post*, 8 august 2006; Sonya Geis şi Charles R. Babcock, „Former GOP Lawmaker Gets 8 Years", *Washington Post*, 4 martie 2006; Judy Bachrach, „Washington Babylon", *Vanity Fair*, 1 august 2006.

[22] Eric Lipton, „Former Antiterror Officials Find Industry Pays Better", *New York Times*, 18 iunie 2006.

[23] Ellen Nakashima, „Ashcroft Finds Private-Sector Niche", *Washington Post*, 12 august 2006; Lipton, „Former Antiterror Officials Find Industry Pays Better"; Good Harbor Consulting, LLC., www.goodharbor.net; Paladin Capital Group, „R. James Woolsey — VP", Paladin Team, www.paladincapgroup.com; Booz Allen Hamilton, „R James Woolsey", www.boozallen.com; Douglas Jehl, „Insiders' New Firm Consults on Iraq", New *York Times*, 30 septembrie 2003; „Former FEMA Head to Start Consulting Business on Emergency Planning", Associated Press, 24 noiembrie 2005.

[24] „Former FEMA Head Discussed Wardrobe during Katrina Crisis", Associated Press, 3 noiembrie 2005.

[25] Seymour M. Hersh, „The Spoils of the Gulf War", New *Yorker*, 6 septembrie 1993.

[26] Michael Isikoff şi Mark Hosenball, „A Legal Counterattack", *Newsweek*, 16 aprilie 2003; John Council, „Baker Botts' 'Love Shack' for Clients", *Texas Lawyer*, 6 martie 2006; Erin E. Arvedlund, „Russian Oil Politics in a Texas Court", *New York Times*, 15 februarie 2005; Robert Bryce, „It's a Baker Botts World", *The Nation*, 11 octombrie 2004.

[27] Peter Smith şi James Politi, „Record Pay-Outs from Carlyle and KKR", *Financial Times* (Londra), 20 octombrie 2004.

[28] „Cutting James Baker's Ties", *New York Times*, 12 decembrie 2003.

[29] Informaţia prezentată în următoarele două paragrafe provine de la Naomi Klein, „James Baker's Double Life: A Special Investigation", *The Nation*, publicată online pe data de 12 octombrie 2004, www.thenation.com.

[30] David Leigh, „Carlyle Pulls Out of Iraq Debt Recovery Consortium", *The Guardian* (Londra), 15 octombrie 2004; Comisia ONU pentru Compensaţii, „Payment of

Compensation", comunicat de presă, 2005-2006, www.unog.ch; Klein, „James Baker's Double Life"; World Bank, „Data Sheet for Iraq", 23 octombrie 2006, www.worldbank.org.

[31] Eric Schmitt, „New Group Will Lobby for Change in Iraqi Rule", *New York Times*, 14 noiembrie 2002; George P. Shultz, „Act Now", *Washington Post*, 6 septembrie 2002; Harry Esteve, „Ex-Secretary Stumps for Gubernatorial Hopeful", *Oregonian* (Portland), 12 februarie 2002; David R. Baker, „Bechtel Pulling Out after 3 Rough Years of Rebuilding Work", *San Francisco Chronicle*, 1 noiembrie 2006.

[32] Tim Weiner, „Lockheed and the Future of Warfare", *New York Times*, 28 noiembrie 2004; Schmitt, „New Group Will Lobby for Change in Iraqi Rule"; John Laughland, „The Prague Racket", *The Guardian* (Londra), 22 noiembrie 2002; John B. Judis, „Minister without Portfolio", *The American Prospect*, mai 2003; Lockheed Martin, Investor Relations, „Stock Price Details", www.lockheedmartin.com.

[33] Bob Woodward, *State of Denial* (New York: Simon & Schuster, 2006), 406–407.

[34] James Dao, „Making a Return to the Political Stage", New *York Times*, 28 noiembrie 2002; Leslie H. Gelb, „Kissinger Means Business", *New York Times*, 20 aprilie 1986; Jeff Gerth, „Ethics Disclosure Filed with Panel", *New York Times*, 9 martie 1989.

[35] James Harding, „Kissinger Second Take", *Financial Times* (Londra), 14 decembrie 2002.

[36] Seymour M. Hersh, „Lunch with the Chairman", *The New Yorker*, 17 martie 2003.

[37] Ibid.; Thomas Donnelly şi Richard Perle, „Gas Stations in the Sky", *Wall Street journal*, 14 august 2003. Notă de subsol: R. Jeffrey Smith, „Tanker Inquiry Finds Rumsfeld's Attention Was Elsewhere", *Washington Post*, 20 iunie 2006; Tony Capaccio, „Boeing Proposes Bonds for 767 Lease Deal", *Seattle Times*, 4 martie 2003.

[38] Hersh, „Lunch with the Chairman"; Tom Hamburger şi Dennis Berman, „U.S. Adviser Perle Resigns as Head of Defense Board", *Wall Street Journal*, 28 martie 2003.

[39] Interviu cu Richard Perle, CNN: *Late Edition with Wolf Blitzer*, 9 martie 2003.

[40] Judis, „Minister without Portfolio"; David S. Hilzenrath, „Richard N. Perle's Many Business Ventures Followed His Years as a Defense Official", *Washington Post*, 24 mai 2004; Hersh, „Lunch with the Chairman"; T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006), 73.

PARTEA A ȘASEA

IRAK, ÎNCHIDEREA CERCULUI SUPRAȘOC

Unul din riscurile operațiunilor bazate pe șoc se leagă de posibilitatea apariției unor „consecințe neintenționate" sau de provocarea unor reacții neprevăzute. De exemplu, atacarea masivă a infrastructurii, a sistemului de electrificare și a sistemului economic ale unei națiuni poate crea greutăți atât de mari, încât reacția adversă creată va stimula mai degrabă decât va slăbi voința națională de a lupta a inamicului nostru.

— Locotenent-colonel John N. T. Shanahan, „Operațiunile bazate pe șoc", *Air&Space Power*, 15 octombrie, 2001

Brutalitatea fizică nemijlocită creează doar resentimente, ostilitate și intensificarea atitudinii de sfidare... Interogații care au avut de suportat durere fizică sunt mai greu de controlat prin alte metode. Efectul produs nu a fost unul de dominare a subiectului, ci de restabilire a maturității și a încrederii lui în sine.

— *Interogatoriul în contraspionaj*, manual CIA, 1963

ERADICAREA IRAKULUI
ÎN CĂUTAREA UNUI „MODEL" PENTRU ORIENTUL MIJLOCIU

Schizofrenicul introvertit sau melancolic poate fi asemuit cu un oraș-cetate care și-a închis porțile și refuză să mai aibă legături cu restul lumii... Crearea unei breșe prin bombardarea zidului cetății restabilește relațiile cu lumea. Din păcate nu putem controla nivelul distrugerilor produse în acest proces.

— Andrew M. Wyllie, psihiatru britanic, referindu-se la terapia cu șocuri electrice, 1940[1]

Am crezut că, în lumea de după 11 septembrie, folosirea prudentă a violenței poate fi terapeutică.

— Richard Cohen, editorialist la *Washington Post*, referindu-se la sprijinul său pentru invadarea Irakului[2]

Era martie 2004. Eram în Bagdad de mai puțin de trei ore și lucrurile nu mergeau bine. Mai întâi mașina care trebuia să ne ia de la vama aeroportului nu apăruse, iar eu și fotograful meu, Andrew Stern, a trebuit să facem autostopul pe ceea ce era deja denumit „cea mai periculoasă șosea din lume". Când am ajuns la hotel, în aglomeratul cartier Karada, am fost întâmpinați de Michael Birmingham, un activist pentru pace irlandez care se mutase în Irak înainte de invazie. Îl întrebasem dacă mă poate prezenta câtorva irakieni implicați în planurile de privatizare a economiei lor. „Nimănui de aici nu-i pasă de privatizare", ne-a spus Michael. „Singurul lucru care îi interesează e supraviețuirea."

A urmat o discuție aprinsă despre cât e de morală impunerea unei agende politice într-o zonă de război. Michael nu susținea că irakienii sprijină planurile de privatizare, ci doar că majoritatea oamenilor aveau preocupări mult mai urgente. Erau îngrijorați de bombele care explodau în moscheile lor sau de găsirea unui văr care dispăruse în închisoarea Abu Graib, condusă de americani. Se gândeau cum să facă rost de apă de băut și de spălat pentru a doua zi, nu la posibilitatea ca o companie străină să privatizeze rețeaua de apă potabilă și să le-o vândă înapoi peste un an. Sarcina unui străin, susținea el, este să se documenteze asupra realității războiului și a ocupației, nu să decidă care ar trebui să fie prioritățile irakienilor.

Mi-am apărat punctul de vedere cum am putut mai bine, explicându-i că vânzarea acestei țări către Bechtel și Exxon Mobil nu era ceva ce inventasem eu, intrase deja în faza incipientă, promovată de trimisul special al Casei Albe

în Irak, L. Paul Bremer al III-lea. Luni de zile urmărisem vânzarea prin licitație a proprietăților statului irakian la târguri organizate în sălile de bal ale unor hoteluri, evenimente suprarealiste la care intermediari în costume anti-glonț îi îngrozeau pe oamenii de afaceri cu povești despre membre tăiate, în timp ce responsabilii cu comerțul ai SUA dădeau tuturor asigurări că nu este chiar așa de rău cum pare la televizor. „Cel mai bun moment pentru a investi este când încă mai e sânge pe străzi", mi-a spus cu toată seriozitatea un delegat la conferința „Reconstruirea Irakului 2" din Washington.

Faptul că era greu să găsești în Bagdad oameni interesați să discute despre economie nu era surprinzător. Arhitecții acestei invazii erau adepți convinși ai doctrinei șocului — știau că, în timp ce irakienii sunt absorbiți de problemele urgente de zi cu zi, țara poate fi vândută discret prin licitație și apoi rezultatul poate fi anunțat ca un fapt împlinit. În ceea ce-i privește pe jurnaliști și activiști, se părea că ne consumăm întreaga atenție pe spectaculozitatea atacurilor fizice, uitând că cei care au cel mai mult de câștigat nu apar niciodată pe câmpul de luptă. Iar în Irak era destul de câștigat: nu numai rezerve de petrol aflate pe locul trei în lume, ci și un teritoriu care reprezenta unul din ultimele bastioane în calea edificării unei piețe globale bazate pe viziunea lui Friedman asupra unui capitalism de-reglementat. După ce această cruciadă cucerise America Latină, Africa, Europa de Est și Asia, lumea arabă rămăsese ultima ei frontieră.

În timp ce eu și Michael dezbăteam toate aceste probleme, Andrew s-a dus să fumeze o țigară pe balcon. Când a deschis ușa de sticlă am avut senzația că tot aerul se scurge din cameră. În fața ferestrei era o minge de foc ca un râu de lavă, roșu aprins cu pete negre. Ne-am luat pantofii și am coborât în fugă pe scări, toate cele cinci etaje. Holul era plin de cioburi de sticlă. După colț, hotelul Mount Lebanon zăcea în ruine, împreună cu o casă de alături, distruse de o bombă de 500 de kilograme, ceea ce, în acel moment, reprezenta cel mai puternic atac de acest gen după sfârșitul războiului.

Andrew a alergat spre ruine cu camera de filmat; eu am încercat să nu fac asta, dar m-am trezit alergând în urma lui. După doar trei ore în Bagdad îmi încălcam deja singura mea regulă: să nu umblu după bombardamente. Când ne-am întors la hotel toți reporterii independenți și activiștii ONG beau arak și încercau să-și controleze adrenalina. Toți îmi zâmbeau spunându-mi „Bine ai venit în Bagdad!". Am privit spre Michael și amândoi am fost de acord, în tăcere, că el avusese dreptate. Ultimul cuvânt îl avusese războiul însuși: „Bombele, nu jurnaliștii, sunt cele care impun aici agenda". Fără nicio îndoială. Nu numai că sug oxigenul în exploziile lor, dar atrag totul: atenția, compasiunea și indignarea noastră.

În seara aceea m-am gândit la Claudia Acuña, extraordinara jurnalistă cu care mă întâlnisem în Buenos Aires cu doi ani în urmă și care îmi dăduse un exemplar al „Scrisorii deschise a unui scriitor către junta limitară" a lui Rodolpho Walsh. Ea mă avertizase că violența extremă are capacitatea de a ne împiedica să vedem interesele pe care le servește. Într-un fel, același lucru se întâmplase cu mișcarea anti-război. Explicațiile noastre pentru declanșarea războiului nu treceau decât rareori de răspunsuri de un singur cuvânt: petrol, Israel, Halliburton. Cei mai mulți dintre noi alesesem să ne opunem războiului ca act nebunesc al unui președinte care se credea rege și al unui aghiotant

britanic care voia să fie de partea învingătorilor. Prezenta destul de puțin interes ideea că războiul era o decizie politică rațională, că arhitecții invaziei declanșaseră acea violență feroce deoarece nu puteau să penetreze economiile închise din Orientul Mijlociu prin mijloace pașnice, că nivelul de teroare era proporțional cu miza aflată în discuție.

Invadarea Irakului a fost promovată în rândul publicului pe baza fricii față de armele de distrugere în masă (ADM), deoarece, așa cum a explicat Paul Wolfowitz, ADM erau „singura problemă asupra căreia toată lumea putea cădea de acord", cu alte cuvinte, era pretextul celui mai mic numitor comun[3]. Argumentul mai subtil al majorității intelectualilor care au susținut războiul era cel al teoriei „modelului". Conform celor care promovau această teorie, dintre care mulți se declarau neoconservatori, terorismul își avea originea în mai multe locații din lumea arabă și musulmană: cei care au deturnat avioanele pe 11 septembrie erau din Arabia Saudită, Egipt, Emiratele Arabe Unite și Liban; Iranul finanța Hezbollahul; Siria găzduia conducerea Hamasului; Irakul trimitea bani familiilor atentatorilor sinucigași palestinieni. Pentru acești avocați ai războiului care puneau la un loc atentatele împotriva Israelului cu cele împotriva Statelor Unite, ca și cum nu ar fi existat nicio diferență între cele două țări, asta era suficient pentru a considera întreaga regiune o potențială pepinieră a terorismului.

Ce anume, se întrebau ei, face ca această parte a lumii să producă terorism? Orbiți ideologic și nereușind să vadă politicile americane sau israeliene ca factori activi, cu atât mai puțin ca provocări, ei identificau adevărata cauză cu altceva: deficitul de democrație de piață liberă al regiunii*[4].

De vreme ce întreaga lume arabă nu putea fi cucerită dintr-o dată, era nevoie ca o singură țară să servească drept catalizator. Statele Unite aveau să invadeze acea țară și să o transforme, așa cum se exprimase Thomas Friedman, propovăduitorul cel mai mediatizat al teoriei, într-un „model diferit în inima lumii arab-musulmane", unul care, în timp, să declanșeze o serie de valuri democratice/neoliberale în întreaga regiune. Joshua Muravchik, un intelectual de la American Enterprise Institute, a prevăzut un „tsunami în întreaga lume islamică" în „Teheran și Bagdad", în timp ce arhiconservatorul Michael Ledeen, consilier al administrației Bush, descria obiectivul ca „un război de reunificare a lumii".**[5]

---

* Valul pieței libere a ocolit această regiune din mai multe motive. Cele mai bogate țări — Kuweit, Arabia Saudită, emiratele — erau atât de pline de bani din petrol încât au reușit să evite datoria externă și, astfel, controlul FMI (84% din economia Arabiei Saudite, de exemplu, este controlată de stat). Irakul avea o datorie uriașă, acumulată în timpul războiului cu Iranul, dar exact la începutul erei globalizării se termina primul război din Golf, iar Irakul era supus unor sancțiuni stricte: nu numai că nu mai era permis „comerțul liber", dar practic nu mai exista niciun fel de comerț legal.

** Ideea că nerespectarea criteriilor democrației și economiei de piață ar fi suficientă pentru provocarea unei invazii străine poate părea riscantă, dar există un precedent. Când NATO a bombardat Belgradul în 1999 motivul oficial fuseseră încălcările flagrante ale drepturilor omului de către Slobodan Miloșevici, care îngroziseră întreaga lume. Dar într-o dezvăluire

În cadrul logicii interne a acestei teorii, lupta împotriva terorismului, lărgirea frontierelor capitalismului și organizarea de alegeri erau amestecate într-un singur proiect unificat. Orientul Mijlociu avea să fie „curățat" de teroriști și o uriașă zonă de liber-schimb avea să fie creată; apoi totul avea să fie pecetluit prin alegeri „în urma faptului împlinit": un soi de ofertă „trei în unu". George W. Bush a redus ulterior această agendă la o expresie mai simplă: „răspândirea libertății într-o regiune tulbure" și mulți au considerat-o, în mod greșit, un angajament entuziast față de democrație[6]. Însă în centrul teoriei modelului era celălalt tip de libertate, cel oferit pentru Chile în anii '70 și pentru Rusia în anii '90: libertatea oferită multinaționalelor occidentale de a se alimenta din statele proaspăt privatizate. Președintele a spus asta foarte clar, la doar opt zile după ce declarase încetarea operațiunilor de luptă majore în Irak, atunci când a anunțat planurile pentru „crearea unei zone de liber schimb SUA-Orientul Mijlociu, în orizontul unui deceniu"[7]. Fiica lui Dick Cheney, Liz, o veterană a aventurii terapiei de șoc din URSS, a fost însărcinată cu acest proiect.

Atunci când, după 11 septembrie, ideea de a invada o țară arabă și de a o transforma într-un stat-model a început să devină influentă, se vehiculau numele mai multor țări posibile: Irak, Siria, Egipt și, preferința lui Michael Ledeen, Iran. Însă Irakul avea mai multe atuuri. Pe lângă vastele rezerve de petrol, era și o bună locație centrală pentru bazele militare, după ce Arabia Saudită devenise mai puțin fidelă, iar faptul că Saddam folosise arme chimice împotriva propriului popor îl făcea ușor de urât. Alt factor, adesea trecut cu vederea, era acela că Irakul prezenta avantajul familiarității.

Războiul din Golf din 1991 fusese ultima ofensivă terestră majoră, implicând sute de mii de soldați, iar în cei 12 ani scurși de atunci Pentagonul utilizase această luptă ca model pentru cursurile sale, în antrenamente și în elaborarea de scenarii de război. Un exemplu pentru această teorie a postrăzboiului îl constituie un eseu care a captivat imaginația lui Donald Rumsfeld, intitulat *Șoc și evlavie: Dobândirea unei dominații rapide*. Scris în 1996 de un grup de strategi independenți de la National Defense University, eseul se recomanda ca o doctrină militară universală, dar, de fapt, se referă la reluarea Războiului din Golf. Principalul său autor, comandantul de navă în retragere Harlan Ullman, explica faptul că proiectul a început atunci când generalul Chuck Horner, comandantul forțelor aeriene în invazia din 1991, a fost întrebat care e principala lui nemulțumire legată de lupta cu Saddam Husein. El a răspuns că nu știa unde „să înfigă acul" în așa fel încât armata irakiană să se prăbu-

---

puțin cunoscută, făcută la mai mulți ani după războiul din Kosovo, Strobe Talbott, ministrul de externe adjunct al președintelui Clinton și negociatorul-șef al Statelor Unite în timpul războiului, a oferit o explicație mult mai puțin idealistă. „În timp ce națiunile din întreaga regiune încercau să-și reformeze economiile, să atenueze tensiunile etnice și să dezvolte societatea civilă, Belgradului părea să-i facă plăcere să evolueze constant în direcția opusă. Nu e de mirare că NATO și Iugoslavia au sfârșit prin a se confrunta. Rezistența Iugoslaviei în fața tendințelor majore ale reformelor politice și economice — mai degrabă decât situația albanezilor kosovari — explică cel mai bine războiul declanșat de NATO". Dezvăluirea a apărut într-o carte din 2005, *Collision Course: NATO, Russia and Kosovo*, scrisă de John Norris, fostul director de PR al lui Talbott.

șească. „*Șoc și evlavie*, scrie Ullman (care a inventat expresia) — avea menirea să răspundă la această întrebare: dacă Furtuna în Deșert ar putea fi reluată acum, cum am putea învinge în jumătate din timpul respectiv sau chiar mai puțin și cu mult mai puține efective?... Cheia succesului este găsirea punctelor de intrare pentru acele lui Hormer: locurile care, odată țintite, provoacă prăbușirea imediată a inamicului"[8]. Autorii erau convinși că, dacă armata americană ar fi avut vreodată șansa de a se lupta din nou cu Saddam, ea ar fi fost în poziția de a găsi mult mai ușor acele „puncte de intrare", mulțumită noilor tehnologii prin satelit și descoperirilor în materie de precizie a armamentului, care i-ar fi permis să înfigă „acele" cu o acuratețe fără precedent.

Irakul mai avea un avantaj. În timp ce armata americană visa la reluarea Furtunii în Deșert în condițiile unui progres tehnologic echivalent cu „diferența dintre Atari și PlayStation", cum s-a exprimat un comentator, capacitatea militară a Irakului decăzuse sub efectul sancțiunilor, fiind practic dezafectată de programul de inspectare[9] supervizat de Națiunile Unite. Asta însemna că, în comparație cu Iranul sau Siria, Irakul părea locația celui mai ușor de câștigat război.

Thomas Friedman a vorbit deschis despre ce însemna alegerea Irakului ca model. „În Irak nu edificăm o națiune, ci creăm o națiune", scria el, ca și cum a alege o națiune arabă mare și bogată în țiței care să fie apoi creată de la zero ar fi fost ceva firesc, chiar „nobil", în secolul al XXI-lea[10]. Friedman este unul din mulții foști avocați ai războiului care între timp au ajuns să susțină că nu prevăzuseră carnajul care urma să vină după invazie. E greu de înțeles cum i-a scăpat acest detaliu. Irakul nu era un loc pustiu pe hartă; era și rămâne o cultură la fel de veche ca civilizația, cu o aprigă atitudine anti-imperialistă, naționalism arab puternic, credințe religioase adânc înrădăcinate și o majoritate a populației masculine cu pregătire militară. Dacă „crearea unei națiuni" avea să aibă loc în Irak, ce anume ar fi trebuit să se întâmple cu națiunea care era deja acolo? Presupoziția nerostită era, de la bun început, aceea că mare parte din ea trebuia să dispară, pentru a elibera terenul necesar marelui experiment, idee care conținea, în miezul ei, certitudinea unei extraordinare violențe de tip colonialist.

Cu 30 de ani mai devreme, atunci când contrarevoluția Școlii de la Chicago a coborât pentru prima oară din textele de manual în lumea reală, ea încerca de asemenea să eradicheze națiuni și să creeze altele noi în locul lor. Ca și cu Irakul în 2003, în 1973 în Chile s-a încercat crearea unui model pentru întreg acel continent rebel, și pentru mulți ani asta s-a și întâmplat. Regimurile brutale care implementau ideile Școlii de la Chicago în anii '70 au înțeles că, pentru ca noile lor națiuni idealizate să poată lua naștere în Chile, Argentina, Uruguay sau Brazilia, era necesar ca întregi categorii de oameni și culturile lor să fie smulse „din rădăcină".

În țările care au suferit de pe urma epurărilor politice s-au produs eforturi colective de reconciliere cu acest trecut violent: comisii ale adevărului, excavări ale gropilor comune și inițierea proceselor de crime de război. Dar juntele din America Latină nu acționaseră de unele singure: fuseseră sprijinite, înainte și după loviturile lor de stat, de Washington, așa cum s-a dovedit ulterior. De exemplu în 1976, anul loviturii de stat din Argentina, când mii de

tineri militanți au fost răpiți din casele lor, junta se bucura de sprijin financiar deplin de la Washington. („Dacă sunt lucruri care trebuie făcute, atunci fă-le rapid", spusese Kissinger.)[11] În anul acela președinte era Gerald Ford, Dick Cheney era șeful său de cabinet, Donald Rumsfeld secretar al apărării, iar asistentul executiv al lui Kissinger era un tânăr ambițios pe nume Paul Bremer. Acești oameni nu au trebuit să facă față niciunui proces de restabilire a adevărului și a dreptății pentru rolurile lor în sprijinirea juntelor, continuând să se bucure de cariere lungi și prospere. Atît de lungi, de fapt, încât trei decenii mai târziu erau încă în poziția de a implementa un experiment izbitor de similar — chiar dacă mult mai violent — în Irak.

În discursul său inaugural din 2005, George W. Bush a descris anii dintre Războiul Rece și războiul împotriva terorismului ca „ani de liniște, ani de odihnă — iar apoi a venit o zi de foc"[12]. Invadarea Irakului a marcat întoarcerea la tehnicile primitive ale cruciadei pieței libere: utilizarea șocului extrem pentru a elimina și distruge prin forță orice obstacol în calea edificării de state corporatiste model, libere de orice ingerință.

Ewen Cameron, psihiatrul finanțat de CIA care a încercat să își „decodeze" pacienții făcându-i să regreseze în stadiul infantil, crezuse că un mic șoc era bun în acest scop, însă și mai bune erau cele puternice. Bombarda creiere cu orice îi trecea prin cap — electricitate, halucinogeni, privare senzorială, suprasolicitare senzorială — orice putea să șteargă ceea ce exista și să-i ofere o *tabula rasa* pe care să imprime noi gânduri, noi modele. La fel a fost și strategia de invadare și ocupare a Irakului, la o scară mult mai mare. Arhitecții războiului au trecut în revistă întregul arsenal al tacticilor de șoc și s-au hotărât să le adopte pe toate: bombardamente de tip blietzkrieg completate cu operațiuni psihilogice elaborate, urmate de cel mai rapid și amplu program de terapie de șoc politică și economică încercat vreodată, sprijinit, în cazul în care ar fi existat opoziție, de arestarea celor care s-ar fi opus și supunerea lor la abuzuri „fără mănuși".

Analizele războiului din Irak concluzionează adesea că invazia a fost un succes, dar ocupația a fost un eșec. Ceea ce ignoră această evaluare este faptul că invadarea și ocupația erau două părți ale unei strategii unice: bombardamentele preliminare erau menite să elibereze terenul pe care să fie edificată națiunea model.

Războiul ca tortură în masă

Pentru strategii invaziei Irakului din 2003 răspunsul la întrebarea „unde să înfigem acul" pare să fi fost: peste tot. În timpul Războiului din Golf din 1991 aproximativ 300 de rachete balistice Tomahawk au fost lansate în decursul a cinci săptămâni. În 2003 au fost trase peste 380 într-o singură zi. Între 20 martie și 2 mai, săptămânile de „confruntări majore", armata americană a aruncat peste 30.000 de bombe asupra Irakului, precum și 20.000 de rachete balistice de mare precizie, 67% din numărul total produs vreodată[13].

„Mi-e atât de frică", spunea Yasmine Musa, o mamă cu trei copii din Bagdad în timpul bombardamentelor. „Nu trece un minut fără să aud și să simt cum

cade o bombă undeva. Nu cred că există un singur metru în tot Irakul care să fie în siguranță."[14] Asta însemna că *Șoc și evlavie* își îndeplinea menirea. Sfidând pe față legile de război care interzic atacurile nediscriminate, *Șoc și evlavie* este o doctrină militară care se mândrește cu faptul că nu țintește doar forțele militare ale inamicului, ci, așa cum subliniază autorii, „societatea întreagă"; frica în masă este o parte esențială a acestei strategii.

Alt element care singularizează *Șoc și evlavie* este conștientizarea acută a războiului ca emisiune de știri, una care se adresează simultan mai multor publicuri: inamicul, americanii de acasă și oricine altcineva ar avea de gând să creeze probleme. „Când imaginile efectelor acestor atacuri sânt difuzate în timp real, în lumea întreagă, de către CNN, impactul pozitiv asupra sprijinului pentru coaliție și a celui negativ asupra sprijinului potențial acordat inamicului pot fi decisive", susține manualul *Șoc și evlavie*.* De la bun început invazia a fost concepută ca un mesaj adresat de Washington lumii, rostit în limbajul mingilor de foc, al exploziilor asurzitoare și al cutremurelor care distrug orașe. În *Doctrina lui unu la sută*, Ron Suskind explică faptul că pentru Rumsfeld și Cheney „primul impuls pentru invadarea Irakului" a fost dorința „de a crea un model demonstrativ care să ghideze comportamentul oricui ar avea curajul să dobândească arme de distrugere în masă sau să sfideze în orice fel autoritatea Statelor Unite". Mai degrabă decât un război strategic, era un „experiment global în behaviorism"[15].

Războiul este întotdeauna și un spectacol, și o formă de comunicare în masă, dar experiența în tehnologie și mass-media dobândită de Rumsfeld în lumea afacerilor a plasat marketingul fricii în miezul doctrinei militare americane. În timpul Războiului Rece frica de un atac nuclear era în miezul strategiei de descurajare, dar ideea era ca rachetele nucleare să rămână în silozurile lor. Atacul acesta era diferit: războiul lui Rumsfeld avea să folosească orice, în afară de bomba nucleară, pentru a monta un spectacol care să bombardeze simțurile, să manipuleze emoțiile și să transmită mesaje durabile, cu ținte atent alese pentru valoarea lor simbolică și impactul lor parcă predestinat pentru televiziune. În felul acesta teoria despre război a lui Rumsfeld, parte din proiectul „transformării", avea mult mai puține în comun cu strategiile de luptă „față în față" ale generalilor, care îl țineau tot timpul în loc, și mult mai multe în comun cu teroriștii cărora Rumsfeld le declarase război permanent. Teroriștii nu încearcă să învingă prin confruntare directă; încearcă să strivească moralul public prin imagini de televiziune spectaculoase care expun simultan vulnerabilitatea inamicului lor și disponibilitatea lor pentru cruzime. Aceasta era teoria din spatele atacurilor din 11 septembrie, așa cum era și teoria din spatele invadării Irakului.

Șoc și evlavie este prezentată adesea ca o simplă strategie de copleșire a puterii de foc a inamicului, dar autorii doctrinei văd în ea mult mai mult decât atât: ei susțin că e un plan sofisticat de acțiune psihologică destinat „în mod direct

---

* Războiul din Golf din 1991 a fost prima bătălie a CNN-ului, dar, din cauză că ideea transmisiei în direct 24 de ore din 24 era încă tânără, armata nu o încorporase încă pe deplin în strategia ei de război.

voinței publice de a rezista a adversarului". Uneltele sunt cele cunoscute din altă ramură a complexului militar american: privarea și suprasolicitarea senzorială, menite să producă dezorientare și retragere. Cu ecouri clare din manualul de interogatoriu al CIA, *Șoc și evlavie* declară că „În cuvinte mai simple, prin Dominația Rapidă se va obține controlul asupra mediului și paralizarea sau suprasolicitarea percepțiilor și a înțelegerii faptelor de către adversar". Obiectivul este „aducerea adversarului în stare de impotență totală". Aceasta implică strategii de tipul „manipulării în timp real a simțurilor și a mesajelor... a «deschide și închide», literal vorbind, «lumina» care permite unui agresor potențial să vadă și să evalueze condițiile și evenimentele referitoare la forțele sale și, în cele din urmă, la societatea sa", precum și de „a priva inamicul de posibilitatea de a comunica, de a observa"[16]. Țara Irak a fost supusă acestui experiment de tortură în masă timp de luni de zile, procesul începând cu mult înainte de căderea primelor bombe.

A băga frica în oase

Când cetățeanul canadian Maher Arar a fost reținut de agenții americani pe aeroportul JFK și dus în Siria, în 2002, interogatorii au folosit metode de tortură testate. „M-au așezat pe un scaun și unul dintre bărbați a început să-mi pună întrebări... Dacă nu răspundeam suficient de repede arăta spre un scaun metalic din colț și mă întreba «Vrei să ajungi pe ăla?»... Eram îngrozit, nu vroiam să fiu torturat. Eram în stare să spun orice ca să evit tortura."[17] Tehnica aplicată lui Arar este cunoscută ca „arătarea instrumentelor" sau, în argoul militar american, „băgat frica în oase". Torționarii știu că una din cele mai puternice arme este propria imaginație a prizonierului; adesea simpla arătare a înspăimântătoarelor instrumente este mai eficientă decât folosirea lor.

Pe măsură ce se apropia ziua invadării Irakului, canalele mass-media americane au fost înregimentate de către Pentagon să „bage frica în oase" Irakului. „I se spune «Ziua A»", începea un reportaj difuzat de CBS cu două luni înainte de începerea războiului. „«A» vine de la lovituri aeriene[i] atât de devastatoare încât vor anula capacitatea sau dorința soldaților lui Saddam de a lupta". Telespectatorilor le era prezentat Harlan Ullman, unul dintre autorii lucrării *Șoc și evlavie*, care explica faptul că „există acest efect simultan, asemănător mai degrabă celui al bombelor nucleare de la Hiroshima, care nu are nevoie de zile sau săptămâni, ci doar de minute". Reporterul, Dan Rather, și-a terminat transmisia cu precizarea: „Vă asigurăm că acest reportaj nu conține nicio informație despre care Departamentului Apărării să considere că i-ar putea ajuta pe militarii irakieni"[18]. Ar fi putut să meargă și mai departe: reportajul, ca multe altele din acea perioadă, era o parte esențială a strategiei Departamentului Apărării: să bage frica în oase.

Irakienii, care au prins terifiantele reportaje pe antene de satelit de contrabandă sau au aflat de el din conversații telefonice cu rudele din străinătate, au petrecut luni de zile imaginându-și ororile *Șocului și evlaviei.*

---

[i] În orig. *aerstrikes* (*n.t.*).

Expresia însăşi a devenit o armă psihologică puternică. Avea să fie mai rău decât în 1991? Dacă americanii chiar credeau că Saddam are ADM, vor lansa un atac nuclear?

Un răspuns a fost oferit cu o săptămână înaintea invaziei. Pentagonul a invitat jurnaliştii militari de la Washington într-o deplasare specială pe teren, la Baza Aeriană de la Eglin, din Florida, să asiste la testarea MOAB, acronimul oficial pentru Bombardamentul Aerian Extrem[ii], dar căruia toţi militarii îi spun „Mama Tuturor Bombelor"[iii]. Cu cele 11 tone ale ei, este cea mai mare armă non-nucleară produsă vreodată, capabilă să creeze, aşa cum spunea Jamie McIntyre de la CNN, „un nor în formă de ciupercă de 5.000 de metri, care seamănă şi dă senzaţia de armă nucleară"[19].

În relatarea sa McIntyre spunea că, şi dacă nu ar fi folosită vreodată, simpla existenţă a bombei „reprezintă o lovitură psihologică", o recunoaştere implicită a rolului jucat de el însuşi în administrarea acestei lovituri. Ca şi prizonierilor din celulele de interogatoriu, irakienilor li se arătau instrumentele. „Obiectivul este de a prezenta atât de clar şi de evident forţa coaliţiei încât aceasta să-i descurajeze pe soldaţii irakieni să mai lupte", explica Rumsfeld în aceeaşi emisiune.[20]

Când a început războiul, rezidenţii din Bagdad erau supuşi unei privări senzoriale pe scară largă. Una câte una, categoriile de senzaţii primite de oraş au fost eliminate; prima oară au fost blocate urechile.

În noaptea de 28 martie 2003, în timp ce trupele americane se apropiau de Bagdad, Ministerul Comunicaţiilor a fost bombardat şi incendiat, împreună cu patru centrale telefonice din Bagdad, cu ajutorul bombelor imense anti-buncăr, întrerupând milioane de linii telefonice din oraş. Atacarea centralelor telefonice — 12 în total — a continuat până când, în 2 aprilie, de-abia dacă mai funcţiona vreun telefon în Bagdad* [21]. În timpul aceluiaşi atac televiziunea şi radioul au fost de asemenea lovite, împiedicând familiile din Bagdad care se ascundeau în casele lor să prindă chiar şi un slab semnal cu ştiri despre ceea ce se întâmpla în oraş.

Mulţi irakieni au spus că distrugerea reţelei telefonice a fost cea mai chinuitoare parte a atacului, din punct de vedere psihologic. A asculta şi a simţi cum bombele explodează peste tot, fără a avea posibilitatea de a suna la câteva străzi distanţă pentru a afla dacă cei dragi sunt în viaţă sau de a linişti rudele din străinătate, a însemnat o adevărată tortură. Jurnaliştii aflaţi în Bagdad erau

---

[ii] În orig. Massive Ordnance Air Blast (*n.t.*).

[iii] În orig. Mother of All Bombs (*n.t.*).

* Motivul oficial pentru anihilarea totală a sistemului de telefonie al Bagdadului a fost eliminarea posibilităţii ca Saddam să comunice cu comandourile lui de elită. După război, însă, interogatorii americani au desfăşurat numeroase „interviuri" cu prizonieri irakieni de rang înalt şi au descoperit că de ani de zile Saddam fusese convins că spionii ascultă convorbirile lui telefonice şi, din această cauză, folosise telefonul doar de două ori în ultimii 13 ani. Ca de obicei, informaţiile de încredere ale spionajului nu erau necesare; existau destui bani pregătiţi pentru ca Bechtel să contruiască o nouă reţea.

asediaţi de localnici disperaţi care îi implorau să-i lase să vorbească puţin la telefoanele lor conectate la satelit sau le dădeau bileţele cu numere de telefon şi rugăminţi să sune un frate sau un unchi din Londra sau Baltimore. „Spuneţi-i că totul e în regulă. Spuneţi-i că mama şi tatăl lui sunt bine. Salutaţi-l din partea mea. Spuneţi-i să nu-şi facă griji."[22] La acel moment farmaciile din Bagdad nu mai aveau deloc somnifere şi antidepresive, iar în oraş nu se mai găsea o singură pastilă de Valium.

Apoi au urmat ochii. „Nicio explozie nu se auzea, nicio modificare perceptibilă nu se produsese în bombardamentele de seară, dar într-o clipă un întreg oraş de 5 milioane de locuitori a fost scufundat într-o îngrozitoare noapte fără sfârşit", relata *The Guardian* pe 4 aprilie[23]. Prinşi în casele lor, locuitorii Bagdadului nu puteau vorbi cu ceilalţi şi nu-i puteau auzi, nu puteau vedea afară. Ca un prizonier din închisorile secrete ale CIA, întregul oraş era încătuşat şi încagulat. Apoi a fost dezbrăcat.

Obiectele confortului

În interogarea agresivă, primul stadiu în supunerea prizonierilor este cel al dezbrăcării lor de haine şi orice alte obiecte care au puterea să le evoce propriul eu: obiecte cu o puternică încărcătură afectivă. Obiecte care au o valoare specială pentru un prizonier, cum ar fi Coranul sau o fotografie îndrăgită, sunt tratate adesea cu dispreţ făţiş. Mesajul este „Eşti un nimeni, eşti ce vrem noi să fii": esenţa dezumanizării. Irakienii au trăit acest proces de anihilare împreună, privind cum cele mai importante instituţii le sunt profanate, iar istoria le este încărcată în camioane şi luată. Bombardamentele au rănit grav Irakul, dar jaful necontrolat comis de trupele de ocupaţie a fost cel care a făcut cel mai mult pentru distrugerea inimii acestei ţări.

„Sutele de hoţi care spărgeau ceramică antică, goleau vitrine şi băgau în buzunare aur şi alte antichităţi de la Muzeul Naţional al Irakului nu au jefuit nimic altceva decât mărturiile primei societăţi umane", relata *Los Angeles Times*. „Au dispărut 80% din cele 170.000 de obiecte nepreţuite ale muzeului"[24]. Biblioteca naţională, care conţinea exemplare ale fiecărei cărţi şi teze de doctorat publicate vreodată în Irak, era o ruină înnegrită de fum. Coranuri cu miniaturi, vechi de o mie de ani, au dispărut de la Ministerul Afacerilor Religioase, din care rămăsese doar o ruină arsă. „Moştenirea noastră naţională este pierdută", declara un profesor de liceu din Bagdad.[25] Un comerciant local spunea despre muzeu că „Era sufletul Irakului. Dacă muzeul nu-şi recuperează comorile jefuite va fi ca şi cum o parte a sufletului meu a fost furată." McGuire Gibson, arheolog la Universitatea din Chicago, spunea că „seamănă destul de mult cu o lobotomie. Memoria profundă a unei întregi culturi, care a existat continuu timp de mii de ani, a fost înlăturată"[26].

Mulţumită în principal clericilor care, în mijlocul jafului, au organizat misiuni de salvare, o parte a artefactelor a fost recuperată. Dar mulţi irakieni erau şi încă sunt convinşi că lobotomizarea memoriei a fost intenţionată, ca parte a planului Washingtonului de a exciza naţiunea puternică, înrădăcinată

care exista și de a o înlocui cu propriul model. „Bagdadul este mama culturii arabe", declara bătrânul de 70 de ani Ahmed Abdullah pentru *Washington Post*, „iar ei vor să ne șteargă de pe fața pământului cultura"[27].

Așa cum strategii războiului s-au grăbit să arate, jaful a fost comis de irakieni, nu de trupele străine. Și este adevărat că Rumsfeld nu a plănuit ca Irakul să fie jefuit, dar nici nu a luat măsuri pentru a preveni acest lucru sau pentru a-i pune capăt, odată ce începuse. Acestea sunt eșecuri care nu pot fi considerate simple neglijențe.

În timpul Războiului din Golf din 1991, 13 muzee irakiene au fost atacate de hoți, astfel că existau toate motivele pentru a crede că sărăcia, furia față de fostul regim și atmosfera generală de haos îi vor îndemna pe unii irakieni să reacționeze în același fel (mai ales ținând cont că Saddam golise închisorile cu câteva luni înainte). Pentagonul fusese avertizat de unii arheologi de renume că trebuie să aibă o strategie de protejare drastică a muzeurilor și bibliotecilor înaintea atacului, iar o circulară din 26 martie a Pentagonului către conducerea coaliției enumera, „în ordinea importanței, 16 de situri din Bagdad a căror protejare era vitală". Al doilea pe listă era muzeul. Alte avertismente îl îndemnau pe Rumsfeld să trimită un contingent internațional de poliție împreună cu trupele, pentru a menține ordinea publică, o altă sugestie care a fost ignorată.[28]

Chiar și fără poliție, însă, existau destui soldați americani în Bagdad încât câțiva să poată fi postați la siturile culturale importante, dar nu au fost trimiși. Există numeroase relatări despre soldați americani care stăteau lângă vehiculele lor blindate, privind cum trec pe lângă ei camioane cu obiecte prădate, o prelungire a indiferenței de tip „se mai întâmplă" a lui Rumsfeld. Unele unități au avut inițiativa de a opri jaful, dar în alte cazuri soldații mai degrabă i s-au alăturat. Aeroportul Internațional din Bagdad a fost complet vandalizat de soldați care, potrivit revistei *Time*, au sfărâmat mobila și apoi au trecut la avioanele civile de pe piste: „Soldații americani care căutau locuri confortabile și suveniruri au distrus multe din dotările avioanelor, au tăiat scaune, au avariat echipamentele de zbor și au spart toate parbrizele". Au rezultat pagube în valoare de 100 de milioane de dolari pentru compania națională aeriană a Irakului, care avea să fie unul dintre primele active vândute printr-o licitație timpurie și controversată[29].

Doi oameni care au jucat un rol vital în ocupație au oferit între timp unele explicații pentru faptul că oficialii manifestau atât de puțin interes pentru oprirea jafului: Peter McPherson, consilierul-șef pe probleme economice al lui Paul Bremer, și John Agresto, însărcinat cu refacerea învățământului superior în timpul ocupației. McPherson a declarat că nu l-a deranjat atunci când a văzut cum irakienii iau proprietăți ale statului: mașini, autobuze, dotări ale ministerelor. Sarcina lui, ca șef al experților în terapia de șoc a economiei irakiene, era să reducă drastic ponderea statului și să îi vândă proprietățile, ceea ce însemna că jefuitorii îi dădeau de fapt o mână de ajutor. „M-am gândit că privatizarea care are loc atunci când cineva preia un vehicul al statului sau începe să folosească un camion care aparținuse statului era perfect în regulă", a spus el. Birocrat veteran al administrației Reagan și adept convins al

teoriilor economice ale Şcolii de la Chicago, McPherson a numit jaful o formă de „diminuare" a sectorului public.* [30]

Colegul său, John Agresto, vedea şi el partea pozitivă a lucrurilor, în timp ce privea jefuirea Bagdadului la televizor. El considera că sarcina lui — „o aventură care nu va mai trebui repetată" — este de a reface sistemul universitar irakian de la zero. În acest context, prădarea universităţilor şi a ministerului educaţiei era, a explicat el, „şansa pentru un nou început", o şansă de a oferi universităţilor irakiene „cele mai bune şi moderne dotări". Dacă misiunea era aceea de „a crea o naţiune", aşa cum este evident că mulţi considerau, atunci tot ce rămânea din vechea ţară nu putea fi decât un obstacol. Agresto era fostul preşedinte al universităţii St. John din New Mexico, specializată în studii clasice. El a explicat că, deşi nu ştia nimic despre Irak, se abţinuse să citească orice carte despre această ţară înainte, astfel încât să ajungă acolo „cu o minte cât se poate de deschisă"[31]. Ca şi universităţile din Irak, Agresto era o *tabula rasa.*

Dacă Agresto ar fi citit câte ceva poate că s-ar fi gândit de două ori înainte să şteargă totul şi să o ia de la capăt. Ar fi putut afla, spre exemplu, că înainte ca sancţiunile să sugrume Irakul, această ţară avea cel mai bun sistem de educaţie din regiune, cu cea mai înaltă rată a alfabetizării din lumea arabă: în 1985, 89% dintre irakieni ştiau să citească. În schimb, 46% din populaţia statului natal al lui Agresto, New Mexico, este practic analfabetă, iar 20% sunt incapabili să facă „operaţii matematice simple prin care să determine suma de pe o chitanţă de la magazin"** [32]. Şi totuşi, Agresto era atât de convins de superioritatea sistemului american încât părea incapabil să ia în considerare posibilitatea ca irakienii să vrea să îşi salveze şi protejeze propria cultură şi să resimtă distrugerea ei ca pe o pierdere devastatoare.

Această orbire neocolonialistă este o temă recurentă în războiul împotriva terorismului. La închisoarea americană din Guantanamo Bay există o cameră cunoscută sub denumirea de „căsuţa dragostei". Deţinuţii sunt duşi acolo după ce aceia care i-au capturat au decis că nu sunt luptători inamici şi urmează să fie eliberaţi în curând. În căsuţa dragostei prizonierilor li se permite să se uite la filme de Hollywood şi sunt îmbiaţi cu fast-food american. Lui Asif Iqbal, unul dintre cei trei deţinuţi britanici cunoscuţi ca „Cei trei din Tipton" i s-a permis să primească acolo câteva vizite, înainte ca el şi cei doi prieteni ai lui să fie trimişi acasă. „Puteam să ne uităm la DVD-uri, să mâncăm de la McDonald's şi Pizza Hut şi să ne relaxăm. În zona aceea nu eram încătuşaţi... Habar n-aveam de ce se poartă aşa cu noi. În restul săptămânii stăteam în carcere, ca de obicei... O dată Lesley [un angajat FBI] ne-a adus Pringles, îngheţată şi ciocolate, asta era în ultima duminică înainte să ne întoarcem în Anglia". Prietenul său

---

* E o interpretare care pune într-o nouă lumină felul în care Halliburton i-a supraţaxat pe contribuabilii americani, iar Pentagonul le-a permis s-o facă — poate că Departamentul Apărării considera milioanele lipsă nu hoţie, ci diminuare, parte a campaniei de reducere a birocraţiei şi încurajare a sectorului privat.

** Când Agresto a eşuat lamentabil în încercarea lui de reclădire a sistemului universitar irakian, părăsind ţara fără să-şi fi îndeplinit sarcina, şi-a reconsiderat entuziasmul său anterior în faţa jafului, descriindu-se ca un „neoconservator agresat de realitate". Aceasta şi alte detalii provin din interesanta relatare a lui Rajiv Chandrasekaran despre Zona Verde, *Imperial Life in the Emerald City.*

Rhuhel Ahmed presupunea că tratamentul special „se datora faptului că știau că ne făcuseră mult rău și că ne torturaseră timp de doi ani și jumătate și sperau să uităm"[33].

Ahmed și Iqbal fuseseră ridicați în timp ce vizitau Afganistanul, în drum spre o nuntă. Fuseseră bătuți cu sălbăticie, injectați cu droguri necunoscute, ținuți ore întregi în poziții dureroase, bărbieriți forțat și lipsiți de orice drepturi legale timp de 29 de luni.[34] Și totuși, ar fi trebuit, puși în fața unei cutii apetisante de Pringles, să „uite". Cam ăsta era planul.

E greu de crezut, dar, pe de altă parte, cam asta era, în mare, strategia Washingtonului pentru Irak: să șocheze și să terorizeze întreaga țară, să distrugă în mod deliberat infrastructura, să nu facă nimic în timp ce cultura și istoria erau prădate, apoi să se revanșeze cu ajutorul unei cantități nelimitate de aparate electrocasnice ieftine și fast-food importate. Acest ciclu al anihilării și înlocuirii unei culturi nu a fost unul teoretic în Irak; s-a întâmplat pe parcursul a câtorva săptămâni.

Paul Bremer, numit de Bush șef al autorității de ocupație din Irak, admite că atunci când a ajuns prima oară în Bagdad jaful era încă în toi și ordinea era departe de a fi fost restabilită. „În timp ce veneam cu mașina de la aeroport, Bagdadul era literalmente în flăcări... Pe străzi nu era trafic deloc; nicio activitate economică; nu era un singur polițist la datorie, nicăieri". Și totuși soluția lui pentru această criză a fost să deschidă imediat granițele țării pentru importuri absolut nerestricționate: nicio taxă, niciun impozit, niciun control. La două săptămâni de la sosirea sa în Bagdad, Bremer declara că Irakul este „deschis pentru business"[35]. Irakul se transformase, peste noapte, din una dintre cele mai izolate țări din lume, inaccesibilă celor mai elementare forme de comerț din cauza sancțiunilor stricte ale ONU, în cea mai deschisă piață de desfacere.

În timp ce camionetele jefuitorilor încă treceau granița spre cumpărătorii din Iordania, Siria și Iran, din direcția opusă veneau convoaie de camioane pline de televizoare chinezești, DVD-uri de la Hollywood și antene de satelit iordaniene, gata să fie descărcate pe trotuarele cartierului Karada din Bagdad. În timp ce o cultură era incendiată și dezmembrată pentru piese, o alta venea ca un torent, preambalată și gata să o înlocuiască.

Una din companiile pregătite, care așteptau să devină poarta de intrare a acestui experiment al capitalismului de frontieră, era New Bridge Strategies, creată de Joe Allbaugh, fostul șef FEMA numit de Bush. El promitea să își utilizeze conexiunile politice de nivel înalt pentru a ajuta multinaționalele americane să pună mâna pe o parte din afacerile din Irak. „Obținerea drepturilor de distribuire a produselor Procter&Gamble va fi o mină de aur", spunea entuziast unul din acționarii companiei. „Un 7-Eleven bine aprovizionat va scoate din joc 30 de magazine irakiene; un Wal-Mart va putea cuceri întreaga țară".[36]

Ca și căsuța dragostei de la Guantanamo, Irakul întreg avea să fie cumpărat cu Pringles și cultură pop; asta, cel puțin, era ideea administrației Bush de plan post-război.

NOTE

[1] Andrew M. Wyllie, „Convulsion Therapy of the Psychoses", Journal of Mental Science 86 (martie 1940): 248.

[2] Richard Cohen, „The Lingo of Vietnam", Washington Post, 21 noiembrie 2006.

[3] „Deputy Secretary Wolfowitz Interview with Sam Tannenhaus, Vanity Fair", stenograma ştirilor, 9 mai 2003, www.defenselink.mil.

4 Notă de subsol: 2007 Index of Economic Freedom (Washington, DC: Heritage Foundation şi The Wall Street Journal, 2007), 326, www.heritage.org

[5] Thomas L. Friedman, „The Long Bomb", *New York Times*, 2 martie 2003; Joshua Muravchik, „Democracy's Quiet Victory", *New York Times*, 19 august 2002; Rober Dreyfuss, „Just the Beginning", *American Prospect*, 1 aprilie 2003. Notă de subsol: John Norris, *Collision Course: NATO, Russia and Kosovo* (Westport, CT: Praeger, 2005), xxii–xxiii.

[6] George W. Bush, „President Discusses Education, Entrepreneurship & Home Ownership at Indiana Black Expo", Indianapolis, Indiana, 14 iulie 2005.

[7] Edwin Chen şi Maura Reynolds, „Bush Seeks U.S.-Mideast Trade Zone to Bring Peace, Prosperity to Region", *Los Angeles Times*, 10 mai 2003.

[8] Harlan Ullman, „'Shock and Awe' Misunderstood", *USA Today*, 8 aprilie 2003.

[9] Peter Johnson, „Media's War Footing Looks Solid", *USA Today*, 17 februarie 2003.

[10] Thomas L. Friedman, „What Were They Thinking", *New York Times*, 7 octombrie 2005.

[11] Departamentul de Stat al SUA, „Memoranda of Conversation", 10 iunie 1976, desecretizat, www.gwu.edu/~nsarchiv.

[12] George W. Bush, discurs ţinut la inaugurare, 20 ianuarie 2005.

[13] Norman Friedman, *Desert Victory: The War for Kuwait* (Annapolis MD: Naval Institute Press, 1991), 185; Michael R. Gordon şi Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq* (New York, Pantheon Books, 2006), 551.

[14] Anthony Shadid, *Night Draws Near: Iraq's People in the Shadow of America's War* (New York: Henry Holt, 2005), spalt, 95. Citat oferit cu permisia autorului.

[15] Harlan K. Ullman şi James Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Washington DC.,: NDU Press Book, 1996), 55; Ron Suskind: *The One Percent Doctrine: Deep Inside America's Pursuit of its Enemies Since 9/11* (New York: Simon & Shuster, 2006), 123, 214.

[16] Ullman şi Wade, *Shock and Awe*, xxv, 17, 23, 29.

[17] Maher Arar, „'I Am Not a Terrorist — I Am Not a Member of Al-Qaida'", *Vancouver Sun*, 5 noiembrie 2003.

[18] „Iraq Faces Massive U.S. Missile Barrage", ştirile CBS, 24 ianuarie 2003.

[19] „U.S.Test Massive Bomb", *CNN: Wolf Blitzer Reports*, 11 martie 2003.

[20] Ibid.

[21] Rajiv Chandrasekaran şi Peter Baker, „Allies Struggle for Supply Lines", *Washington Post*, 30 martie 2003; John Lee Anderson, *The Fall of Baghdad* (New York: Penguin Press, 2004), 199; Gordon şi Trainor, *Cobra II*, 465. Notă de subsol: Charles Duelfer, *Comprehensive Report of the Special Advisor to the DCI on Iraq's WMD*, vol. 1, 30 septembrie 2004, 11, www.cia.gov.

[22] Shadid, *Night Draws Near*, 71.

[23] Suzanne Goldberg, „War in the Gulf: In an Instant We Were Plunged into Endless Night", *The Guardian* (Londra), 4 aprilie 2003.

[24] „Restoring a Treasured Past", *Los Angeles Times*, 17 aprilie 2003.

[25] Charles J. Hanley, „Looters Ransack Iraq's National Library", Associated Press, 15 aprilie 2003.

[26] Michael D. Lemonick, „Lost to the Ages", *Time*, 28 aprilie 2003; Louise Witt, „The End of Civilization", *Salon*, 17 aprilie 2003, www.salon.com.

[27] Thomas E. Ricks şi Anthony Shadid, „A Tale of Two Baghdads", *Washington Post*, 2 iunie 2003.

[28] Thomas Rich, „And Now: 'Operation Iraqi Looting'", New York Times, 27 aprilie 2003.

[29] Donald H. Rumsfeld, „DoD News Briefing—Secretary Rumsfeld and Gen. Myers", 11 aprilie 2003, www.defenselink.mil; Simon Robinson, „Grounding Planes the Wrong Way", *Time*, 14 iulie 2003.

[30] Rajiv Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraq's Green Zone* (New York: Alfred A. Knopf, 2006), 119-20.

[31] Ibid., 165-66.

[32] World Bank, *World Development Report 1990* (Oxford: World Bank, 1990), 178-79; New Mexico Coalition for Literacy, New Mexico Literacy Profile, programele 2005–2006, www.nmcl.org. Notă de subsol: Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City*, 5.

[33] Shafiq Rasul, Asif Iqbal și Rhuhel Ahmed, *Composite Statement: Detention in Afghanistan and Guantanamo Bay* (New York: Center for Constitutional Rights, 26 iulie, 2004), 96, 99, www.ccr-ny.org.

[34] Ibid., 9, 10, 21, 26, 72.

[35] John F. Burns, „Looking Beyond His Critics, Bremer Sees Reason for Both Hope and Caution", New *York Times*, 29 iunie 2004; Steve Kirby, „Bremer Says Iraq Open for Business", Agence France-Presse, 25 mai 2003.

[36] Thomas B. Edsall and Juliet Eilperin, „Lobbyists Set Sights on Money-Making Opportunities in Iraq", *Washington Post*, 2 octombrie 2003.

REACȚIA IDEOLOGICĂ ADVERSĂ
UN DEZASTRU CÂT SE POATE DE CAPITALIST

În lume sunt o grămadă de probleme, iar cineva trebuie să le rezolve.

— Condoleezza Rice, septembrie 2002, despre necesitatea invadării Irakului[1]

Capacitatea lui Bush de a imagina un Orient Mijlociu diferit ar putea de fapt să aibă legătură cu cunoștințele lui relativ reduse despre această regiune. Dacă ar fi călătorit în Orientul Mijlociu și ar fi văzut multele lui disfuncțiuni, poate că asta l-ar fi descurajat. Lipsit de percepția realităților de zi cu zi, Bush a rămas cu o viziune despre cum ar putea arăta această regiune.

— Fareed Zakaria, editorialist *Newsweek*[2]

Iar cel care ședea pe tron a spus „Iată, Eu fac toate lucrurile noi". Și a mai spus „Scrie, pentru că aceste cuvinte sunt demne de încredere și adevărate".

— *Apocalipsa*, 21-5

Războiul din Irak a intrat în faza reducerii pierderilor de atât de mult timp, încât e ușor să uiți viziunea inițială a modului în care ar fi trebuit să meargă lucrurile. Dar a existat o viziune, una clar exprimată la o conferință organizată de Departamentul de Stat al SUA în Bagdad, în primele luni ale ocupației. La întrunire participau 14 oameni politici de rang înalt din Rusia și Europa de Est — un ansamblu de miniștri de finanțe, șefi de bănci centrale și foști viceprim-miniștri. Aterizaseră pe Aeroportul Internațional din Bagdad în septembrie 2003, dotați cu căști militare și veste anti-glonț, apoi fuseseră transportați rapid în Zona Verde, orașul-cetate din interiorul orașului, care adăpostea administrația americană a Irakului, Autoritatea Provizorie a Coaliției (APC), iar acum adăpostește ambasada americană. Înăuntrul centrului de conferințe al lui Saddam, oaspeții de rang înalt au oferit unui mic grup de irakieni influenți lecții despre transformarea capitalistă.

Unul dintre vorbitorii principali a fost Marek Belka, fostul ministru de finanțe polonez de dreapta, care a lucrat în Irak câteva luni, în subordinea lui Paul Bremer. Conforma unui raport oficial asupra întrunirii întocmit de Departamentul de Stat, Belka a insistat în fața irakienilor asupra faptului că trebuie să profite de acest moment de haos pentru a promova politici care „vor lăsa mulți oameni fără slujbe". Prima lecție a Poloniei, a spus Belka, este aceea

că „firmele ineficiente de stat trebuie vândute imediat, fără a încerca salvarea lor cu fonduri publice". (A uitat însă să menţioneze că presiunile populare obligaseră Solidaritatea să-şi abandoneze planurile de privatizare rapidă, salvând Polonia de la o catastrofă de tip rusesc.) A doua lecţie a fost încă şi mai îndrăzneaţă. Trecuseră cinci luni de la căderea Bagdadului, iar Irakul era în plină criză umanitară. Şomajul ajunsese la 67%, malnutriţia creştea rapid, iar singurul lucru care prevenea foametea era faptul că familiile irakiene primeau mâncare subvenţionată de stat şi alte bunuri vitale, aşa cum se întâmplase şi în timpul programului „Petrol contra hrană" administrat de ONU din timpul sancţiunilor. Puteau, de asemenea, să-şi umple rezervoarele cu benzină extrem de ieftină, atunci când se găsea. Belka le-a spus irakienilor că aceste ajutoare care distorsionau piaţa trebuie eliminate imediat. „Dezvoltaţi sectorul privat, începând cu eliminarea ajutoarelor." A subliniat faptul că aceste măsuri sunt „mult mai importante şi sensibile decât privatizarea"[3].

A urmat nimeni altul decât Igor Gaidar, fostul viceprim-ministru al lui Elţîn, considerat arhitectul terapiei de şoc a Rusiei. Invitându-l pe Gaidar în Bagdad, Departamentul de Stat părea să presupună că irakienii nu ştiau că acesta e privit ca un paria în Moscova, pătat de asocierea lui strânsă cu oligarhii şi de politicile care sărăciseră zeci de milioane de ruşi*. Deşi e adevărat că în timpul lui Saddam irakienii aveau un acces limitat la mass-media internaţională, cei de la conferinţa din Zona Verde erau în cea mai mare parte exilaţi abia întorşi; în anii '90, în timp ce Rusia se prăbuşea, ei citeau *The International Herald Tribune*.

Mohamad Tofiq, ministrul interimar al industriei, mi-a povestit despre această conferinţă stranie, care nu a apărut în presa vremii. Câteva luni mai târziu, când ne-am întâlnit în biroul său provizoriu din Bagdad (vechiul minister era o ruină carbonizată), Tofiq încă râdea din cauza asta. Mi-a spus că irakienii îi asediaseră pe vizitatorii în veste antiglonţ, informându-i că, din cauza deciziei lui Paul Bremer de a deschide graniţele pentru importuri nerestricţionate, viaţa poporului răvăşit de război se înrăutăţise dramatic; dacă aceasta va continua cu eliminarea subvenţiilor pentru gaz şi a ajutoarelor alimentare, ocupaţia va fi pusă în faţa unei revoluţii. În ceea ce-l privea pe invitatul principal, Tofiq a zis: „le-am spus câtorva dintre organizatorii conferinţei că dacă eu aş fi vrut să încurajez privatizarea în Irak, l-aş fi adus pe Gaidar să spună «Faceţi exact opusul a ceea ce am făcut noi»".

Când Bremer a început să emită decrete legale în Bagdad, Joseph Stiglitz, fostul economist-şef al Băncii Mondiale, a avertizat că în Irak era aplicată „o formă de terapie de şoc chiar mai radicală decât cea promovată în fostul lagăr sovietic". Asta era foarte adevărat. În planurile iniţiale ale Washingtonului

* Mulţi dintre actorii principali ai invadării şi ocupării Irakului erau veterani ai echipei originare din Washington, care ceruse aplicarea terapiei de şoc în Rusia: Dick Cheney era secretar al apărării atunci cînd George Bush senior şi-a conceput politica privind Rusia post-sovietică, Paul Wolfowitz era adjunctul lui Cheney, iar Condoleezza Rice era consilier-şef al lui Bush senior în domeniul tranziţiei din Rusia. Toţi aceşti actori principali şi zeci de alţii mai puţin importanţi invocau, fără nicio ironie, experienţa rusească din anii '90 ca model pentru Irak, în ciuda rezultatelor ei catastrofale pentru oamenii obişnuiţi.

Irakul avea să devină o frontieră, așa cum fusese Rusia în anii '90, numai că, de data aceasta, firmele americane — nu cele locale sau concurenții din Europa, Rusia ori China — aveau să fie favoritele pentru miliardele ușor de câștigat. Și nimic nu avea să oprească schimbările economice, oricât de dureroase, deoarece, în contrast cu fosta Uniune Sovietică, America Latină sau Africa, transformarea nu avea să implice un dans manierat între funcționarii FMI și politicienii locali idealiști, în timp ce trezoreria americană lua decizii din birourile de la capătul holului. În Irak, Washingtonul a eliminat intermediarii: FMI-ului și Băncii Mondiale li s-au rezervat doar roluri secundare, iar Statele Unite ocupau primele poziții. Paul Bremer era guvernul; așa cum declarase un militar american de rang înalt pentru Associated Press, nu avea niciun rost să negocieze cu guvernul local, deoarece „în acest moment, asta ar însemna să negociem cu noi înșine"[4]

Această dinamică a fost cea care a făcut din transformarea Irakului una diferită de laboratoarele dinainte. Toate eforturile grijulii din anii '90 de a prezenta „liberul schimb" ca pe altceva decât un proiect imperialist au fost abandonate. În alte părți existau încă forme atenuate de liber schimb, cu negocierile lor experimentale, dar acum exista și un liber schimb absolut, fără intermediari sau marionete, unul care lua noi piețe pentru multinaționalele occidentale direct de pe câmpul de luptă al războaielor preventive.

Susținătorii „teoriei modelului" pretind acum că acesta a fost punctul în care războiul lor a luat-o pe o cale îngrozitor de eronată; așa cum spunea Richard Perle spre sfârșitul anului 2006, „greșeala originară" a fost „aducerea lui Paul Bremer". David Frum este și el de acord, spunând că ar fi trebuit să aibă „măcar o față irakiană" imediat după începerea reconstrucției[5]. În schimb, îl aveau pe Paul Bremer, instalat confortabil în Palatul Republican cu cupolă turcoaz al lui Saddam, care primea prin e-mail legi privind comerțul și investițiile de la Departamentul Apărării, le printa, le semna și le impunea prin decret poporului irakian. Bremer nu era un american liniștit, trăgând sfori și manipulând din spatele scenei. Cu aspectul lui de vedetă de film și apetența pentru echipele de televiziune, părea hotărât să le scoată ochii tuturor cu puterea lui absolută asupra irakienilor, străbătând țara în lung și-n lat în elicopterul lui Blackhawk sclipitor, flancat de agenți de pază de la Blackwater și întotdeauna în uniforma lui inconfundabilă: costume Brook Brothers proaspăt călcate și bocanci Timberland bej. Bocancii erau un cadou de la fiul său, cu ocazia plecării în Bagdad; „Du-te și arată-le tu lor, tati", scrisese acesta pe felicitare[6].

După cum a recunoscut chiar el, Breme știa puține despre Irak („Am trăit în Afganistan", i-a spus el unui intervievator.) Însă ignoranța lui nu conta prea mult deoarece, dacă Bremer cunoștea bine un subiect, acesta era misiunea lui principală în Irak: capitalismul dezastrelor[7].

La 11 septembrie 2001 Bremer lucra ca director executiv și „consilier-șef pe probleme de politică" la gigantul de asigurări Marsh&McLennan. Compania își avea sediul în turnul din nord de la World Trade Center, devastat de atacuri. În primele câteva zile 700 dintre angajați au fost dați dispăruți; în cele din urmă a fost confirmată moartea a 295. Exact o lună mai târziu, pe 11 octombrie 2001, Paul Bremer a lansat Crisis Consulting Practice, o nouă divizie Marsh specializată în ajutarea multinaționalelor să se pregătească în fața unor

posibile atacuri teroriste și alte crize. Folosindu-se de experiența lui ca ambasador plenipotențiar în lupta împotriva terorismului din timpul administrației Reagan, Bremer și compania lui ofereau clienților servicii complete de antiterorism, de la asigurări de risc politic până la PR și chiar consiliere pentru strângerea de provizii[8].

Cariera de top a lui Bremer în industria americană a securității era pregătirea ideală pentru Irak. Aceasta se datora faptului că administrația Bush folosea pentru reconstrucția Irakului aceeași formulă pe care o pilotase ca răspuns la 11 septembrie: trata Irakul de după război ca pe o listare promițătoare la bursă, plină de posibilități și câștiguri ușoare. Astfel, chiar dacă Bremer i-a călcat pe mulți pe bătături, misiunea lui nu fusese, oricum, niciodată aceea de a cuceri inimile și mințile irakienilor. Mai degrabă a fost aceea de a pregăti țara pentru lansarea Irak SRL. Privite în această lumină, deciziile lui timpurii, foarte dăunătoare, au o coerență logică inconfundabilă.

După ce l-a înlocuit pe prudentul general Jay Garner ca trimis special, Bremer și-a petrecut primele patru luni în Irak concentrându-se aproape exclusiv asupra transformării economice, promovând o serie de legi care, împreună, alcătuiesc un program clasic al teoriei terapiei de șoc a Școlii de la Chicago. Înaintea invaziei, economia Irakului se baza pe compania petrolieră națională și pe 200 de alte companii de stat, care produceau alimentele de bază ale irakienilor și materiile prime pentru industrie, de la ciment până la hârtie și ulei de gătit. La mai puțin de o lună de la preluarea noii sale slujbe, Bremer a anunțat că cele 200 de companii urmau să fie privatizate imediat. „A pune companiile ineficiente de stat în mâini private — a spus el — este esențial pentru refacerea economică a Irakului"[9].

Apoi au urmat noile legi economice. Pentru a-i stimula pe investitorii străini să participe la licitațiile de privatizare și să construiască noi fabrici și magazine în Irak, Bremer a promulgat o serie de legi radicale descrise de *The Economist* în termeni laudativi ca „măsurile ideale la care visează investitorii străini și organizațiile internaționale pentru țările în curs de dezvoltare"[10]. Una din legi cobora impozitul irakian pe profit de la aproximativ 45% la o cotă unică de 15% (exact ca în scenariul lui Milton Friedman). Alta permitea companiilor străine să dețină 100% din activele irakiene, prevenind repetarea experienței din Rusia, unde câștigătorii au fost oligarhii locali. Mai mult, investitorii puteau scoate din Irak 100% din profitul făcut acolo; nu erau obligați să reinvestească și nici nu erau impozitați. Decretul mai stipula că investitorii pot încheia concesiuni și contracte valabile 40 de ani, cu posibilitate de reînnoire, ceea ce însemna că guvernele ulterioare care urmau să fie alese aveau să fie împovărate de înțelegeri semnate de ocupanți. Singurul domeniu în care Washingtonul s-a abținut a fost petrolul: consilierii săi irakieni au avertizat că orice încercare de privatizare a companiei petroliere de stat sau de a reclama rezervele de petrol înainte ca un guvern irakian să fie instalat ar fi fost considerat un act de război. Dar autoritatea de ocupație și-a însușit 20 de miliarde de dolari din veniturile companiei petroliere irakiene, pe care urma să-i cheltuiască după bunul plac* [11].

* Aproximativ 8,8 miliarde de dolari sunt denumiți adesea „miliardele lipsă din Irak" deoarece au dispărut, practic fără urmă în 2004, în ministerele irakiene controlate de SUA.

Casa Albă era atât de hotărâtă să dea la iveală o economie irakiană nouă și sclipitoare, încât a decis, în primele zile de după ocupație, să pună în circulație o nouă monedă, operațiune deosebit de complicată. Firma britanică De La Rue a tipărit bancnotele, care au fost aduse cu flote de avioane și distribuite cu camioane blindate care au executat cel puțin o mie de transporturi în întreaga țară, într-un moment în care 50% din populație încă ducea lipsă de apă de băut, semafoarele nu funcționau și infracționalitatea creștea alarmant.[12]

Deși Bremer este cel care a implementat aceste planuri, prioritățile veneau de sus. Audiat de o comisie a Senatului, Rumsfeld a descris „amplele reforme" ale lui Bremer ca pe crearea „unora dintre cele mai avansate — și atractive — legi privind impozitarea și investițiile din lumea liberă". La început investitorii au părut că apreciază efortul. În doar câteva luni se vorbea despre deschiderea unui McDonald's în centrul Bagdadului — simbolul suprem al alinierii Irakului la economia globală — aproape se perfectase finanțarea unui hotel de lux Starwood, iar General Motors plănuia să construiască o uzină auto. În ceea ce privește finanțele, HSBC, banca internațională cu sediul la Londra, a primit un contract care îi permitea să deschidă filiale în întreg Irakul, în timp ce Citigroup își anunța planurile de a oferi credite substanțiale, garantate împotriva viitoarelor vânzări de petrol ale Irakului. Marile companii petroliere — Shell, BP, ExxonMobil, Chevron și Lukoil din Rusia — tatonau terenul, semnând înțelegeri de pregătire a angajaților de stat irakieni în cele mai noi tehnologii de extracție și modele de management, încrezătoare că timpul lor avea să vină curând[13].

Legile lui Bremer, menite să creeze o frenezie a investițiilor, nu erau tocmai originale; erau doar o versiune accelerată a ceea ce fusese implementat în experimentele anterioare ale terapiei de șoc. Însă capitalismul de dezastru al cabinetului Bush nu se mulțumea să aștepte ca legile să aibă efect. Experimentul a inaugurat noi teritorii în momentul în care a transformat invazia, ocupația și reconstrucția într-o nouă piață, palpitantă și integral privatizată. Această piață a fost creată, ca și complexul de apărare națională al SUA, cu ajutorul unor sume imense din bugetul public. Reconstrucția a fost lansată cu 38 de miliarde de dolari din partea Congresului american, 15 miliarde din partea altor țări și 20 de miliarde din banii obținuți din petrolul irakian.[14]

Când miliardele inițiale au fost anunțate, s-au făcut auzite, inevitabil, comparații laudative cu planul Marshall. Bush sugera astfel de paralele, spunând că reconstrucția este „cel mai mare angajament financiar de acest tip de la planul Marshall" și declarând în primele luni ale ocupației, într-un discurs televizat, că „America a mai făcut acest gen de muncă. După al Doilea Război Mondial am ajutat la ridicarea națiunilor înfrânte ale Japoniei și Germaniei și le-am sprijinit în edificarea unor puteri politice reprezentative"[15].

Bremer a justificat această neglijență în fața unei comisii a Congresului american, în februarie 2007, spunând: „Prioritatea noastră principală era să punem din nou economia în mișcare. Primul pas consta în a da cât mai repede bani pe mâna poporului irakian". Când comisia l-a întrebat despre miliardele lipsă pe consilierul financiar al lui Bremer, amiralul în retragere David Oliver, acesta a răspuns: „Da, înțeleg. Voiam doar să spun: ce importanță are?"

Însă ceea ce s-a întâmplat cu miliardele destinate reconstrucţiei Irakului nu are nicio legătură cu evenimentele istorice invocate de Bush. În cadrul planului Marshall, firmele americane obţineau profit trimiţând echipamente şi mâncare în Europa, dar obiectivul explicit era de a ajuta la refacerea economiilor distruse de război ca pieţe auto-suficiente, creând locuri de muncă şi sisteme de impozitare capabile să finanţeze servicii sociale interne; rezultatele sunt evidente în economiile sociale de astăzi ale Germaniei şi Japoniei.

În realitate, cabinetul Bush lansase un plan anti-Marshall, aproape diametral opus în orice mod imaginabil. Era un plan destinat de la început să submineze şi mai mult sectorul industrial grav afectat al Irakului şi să facă şomajul să explodeze. În timp ce planul de după al Doilea Război Mondial interzisese firmelor străine să investească, pentru a evita percepţia că profită de nişte ţări slăbite, strategia de aici făcea tot posibilul să atragă corporaţiile americane (aruncând câteva oscioare şi corporaţiilor din ţările care se alăturaseră „Coaliţiei de Voinţă"). Ceea ce a îngropat încă de la început proiectul a fost faptul că irakienilor li s-au furat fondurile destinate reconstrucţiei Irakului, cu justificarea presupoziţiei implicite şi rasiste a superiorităţii Americii şi a inferiorităţii Irakului — şi nu doar de demonii generici ai „corupţiei" şi „ineficienţei".

Nicio parte a acestor bani nu a ajuns la fabricile irakiene, astfel încât să se poată redeschide şi să formeze fundaţia unei economii durabile, să creeze locuri de muncă şi să finanţeze o plasă de siguranţă socială. Contractele guvernului american, în schimb, cele mai multe eliberate de USAID, prevedeau crearea unei „ţări la cutie", concepute în Virginia sau Texas, care urma să fie asamblată în Irak. Era, aşa cum autoritatea de ocupaţie spunea în mod repetat, „un cadou din partea poporului american pentru poporul irakian"; irakienii nu aveau altceva de făcut decât să-l despacheteze.[16] Nici măcar forţa de muncă ieftină din Irak nu era necesară pentru asamblare, deoarece marii contractori americani precum Halliburton, Bechtel sau compania mecanică gigantică Parsons, cu sediul în California, preferau să importe muncitori străini pe care credeau că îi pot controla. Încă o dată irakienii erau distribuiţi în rolul spectatorilor uluiţi, mai întâi de tehnologia militară a SUA, apoi de capacitatea lor în materie de inginerie şi management.

Ca şi în industria naţională de apărare americană, rolul angajaţilor de stat — chiar şi ai celor de nivel federal — a fost redus la sânge. Personalul lui Bremer era de numai 1.500 de oameni, care trebuiau să guverneze o ţară fragmentată de 25 de milioane de locuitori. În schimb, Halliburton avea 50.000 de angajaţi în regiune, mulţi dintre ei funcţionari publici de-o viaţă care fuseseră atraşi în sectorul privat de salariile mai mari.[17]

Prezenţa publică slabă şi cea corporatistă viguroasă se reflectau în faptul că administraţia Bush se folosea de reconstrucţia Irakului (asupra căreia, spre deosebire de birocraţia federală de acasă, avea control total) pentru a-şi implementa viziunea asupra unei guvernări complet concesionate, golite de conţinut. În Irak nu exista o singură funcţie guvernamentală care să fie considerată atât de „esenţială", încât să nu poată fi încredinţată unui contractor, preferabil unuia care oferea Partidului Republican sprijin financiar sau voluntari creştini pentru campaniile electorale. Mottoul obişnuit al lui Bush

guverna toate aspectele implicării forțelor străine în Irak: dacă o sarcină poate fi îndeplinită de o entitate privată, atunci așa trebuie să se întâmple.

Astfel că, deși Bremer era cel care semna legile, responsabilii privați erau cei care concepeau și conduceau economia. (BearingPoint, o ramură a importantei firme internaționale de contabilitate și consultanță KPMG, a fost plătită cu 240 milioane de dolari pentru a concepe un „sistem de piață" în Irak; contractul de 107 pagini menționează cuvântul „privatizare" de 51 de ori; mare parte din contractul original a fost redactat de BearingPoint.) Institutele de politici publice au fost plătite să gândească (institutul britanic Adam Smith a primit un contract pentru a ajuta companiile irakiene să se privatizeze). Firme private de securitate și firme specializate în apărare au antrenat noua armată și poliție irakiană (DynCorp, Vinell și USIS, parte a grupului Carlyle, printre altele). Iar companiile din domeniul educației au conceput programele post-Saddam și au tipărit noile manuale. (Creative Associates, o firmă de management și consultanță în educație din Washington a primit un contract de 100 de milioane de dolari pentru aceste sarcini.)* [18]

Între timp, modelul pilotat de Cheney în Balcani pentru Halliburton, unde bazele au fost transformate în mini-orașe Halliburton, a fost adoptat pe o scară mult mai mare. Pe lângă faptul că Halliburton se ocupa de construirea și administrarea bazelor militare din întreaga țară, Zona Verde era un oraș-stat condus de Halliburton, compania răspunzând de tot, de la întreținerea drumurilor și deratizare, până la discoteci și cinematografe.

APC avea mult prea puțini angajați ca să monitorizeze toți contractorii și, în plus, administrația Bush privea supravegherea ca pe o funcție neesențială, care poate fi contractată. Compania de inginerie și construcții CH2M Hill din Colorado a fost plătită cu 28,5 milioane de dolari, într-un joint venture cu Parsons, pentru a supraveghea alți patru mari contractori. Chiar și sarcina de a edifica „democrație locală" a fost privatizată, acordându-se institutului Research Triangle din North Carolina printr-un contract de 466 de milioane de dolari, deși nu este clar ce îndreptățea acest institut să aducă democrația într-o țară musulmană. Conducerea operațiunilor din Irak ale companiei era dominată de mormoni de rang înalt; oameni precum James Mayfield, care le spunea enoriașilor din Houston că el crede că musulmanii pot fi convinși să adopte Cartea lui Mormon, deoarece este compatibilă cu învățăturile profetului Mohamed. Într-un e-mail trimis în țară, Mayfield își imagina că irakienii îi vor ridica statuie, ca „fondator al democrației" lor.** [19]

În timp ce aceste corporații străine descindeau în țară, utilajele din cele 200 de companii de stat ale Irakului stăteau degeaba, înghețate de pana cronică de curent. Irakul avusese odată una dintre cele mai complexe industrii din regiune;

---

* Ahmed al-Rahim, un american-irakian care lucra pentru Creative Associates, explica: „Ideea inițială a fost să facem o programă și să o aducem în Irak". S-a dovedit însă că irakienii au început să se plângă de faptul că „ceva conceput în America era inacceptabil, și unde mai pui că mai era și superficială".

** În realitate, RT a fost alungat din țară după ce și-a adus contribuția la împiedicarea partidelor islamice locale să ia puterea în mod democratic, în mai multe orașe.

acum, cele mai mari companii ale lui nu puteau obține nici măcar subsubcontracte în cadrul reconstrucției propriei țări. Pentru a participa la această goană după aur, firmele irakiene ar fi avut nevoie de generatoare electrice de urgență și de unele reparații simple — ceea ce n-ar fi fost imposibil de realizat, dată fiind rapiditatea cu care Halliburton a construit acele baze militare care arătau ca niște suburbii din Midwest.

Ministrul industriei Mohamad Tofiq mi-a spus că ceruse generatoare în repetate rânduri, arătând faptul că cele 17 fabrici de ciment irakiene erau cea mai bună soluție atât pentru furnizarea de materiale de construcție pentru efortul de reconstrucție, cât și pentru a da de lucru la zeci de mii de irakieni. Fabricile nu au primit nimic; niciun contract, niciun generator, niciun ajutor. Companiile americane preferau să importe cimentul din străinătate, ca și forța de muncă, la un preț de până la zece ori mai mare. Unul dintre edictele lui Bremer interzicea în mod expres Băncii Centrale a Irakului să ofere finanțare companiilor de stat (fapt dezvăluit doar după câțiva ani)[20]. Motivul acestui boicot eficient împotriva industriei irakiene nu era unul practic, mi-a spus Tofiq, ci ideologic. În rândurile celor care luau decizii, mi-a spus el, „nimeni nu credea în sectorul public".

În timp ce firmele irakiene se închideau pe capete, incapabile să concureze cu importurile care se revărsau peste granițele deschise, oamenii lui Bremer avea de oferit puține cuvinte de consolare. Într-un discurs ținut la o reuniune a oamenilor de afaceri irakieni, Michael Fleischer, unul din adjuncții lui Bremer, le-a confirmat faptul că multe din afacerile lor aveau să se prăbușească în fața competiției externe, dar că asta este frumusețea pieței libere. „Răspunsul depinde de voi. Doar cei mai buni dintre voi vor supraviețui." Părea să fie vocea lui Igor Gaidar, despre care se spune că ar fi declarat: „Și ce-i cu asta? Dacă cineva moare, înseamnă că merită să moară."[21]

După cum se știe acum prea bine, nimic din planul anti-Marshall al lui Bush nu a mers conform intențiilor inițiale. Irakienii nu au privit reconstrucția corporatistă ca pe un „cadou"; cei mai mulți au considerat-o o formă modernizată de jaf, iar corporațiile americane nu au lăsat pe nimeni cu gura căscată în fața vitezei și a eficienței lor; în schimb, au reușit să facă din cuvântul „reconstrucție", după cum s-a exprimat un inginer irakian, „o glumă la care nu râde nimeni"[22]. Fiecare eroare de calcul a provocat niveluri din ce în ce mai mari de rezistență, la care se răspundea cu presiunea trupelor străine, ceea ce până la urmă a aruncat țara într-un infern al violenței. Conform celui mai credibil studiu, până în iulie 2006 războiul din Irak luase viețile a 655.000 de irakieni, care nu ar fi murit dacă nu ar fi existat nicio invazie și ocupație[23].

În noiembrie 2006, Ralph Peters, ofițer american în retragere, scria în *USA Today* că „Le-am dat irakienilor o șansă unică să construiască o democrație bazată pe domnia legii", dar irakienii „au preferat să se mulțumească cu vechile lor uri, violență interconfesională, bigotism etnic și cultura corupției. Se pare că cinicii aveau dreptate: societățile arabe nu pot susține democrația așa cum o cunoaștem noi. Iar popoarele au guvernele pe care le merită... Violența care umple de sânge străzile Bagdadului nu este doar un simptom al incompetenței guvernului irakian, ci și a incapacității generale a lumii arabe de a evolua în

orice sferă a activității umane organizate. Suntem martorii prăbușirii unei civilizații."[24] Chiar dacă Peters se exprima mai tranșant, mulți observatori occidentali ajunseseră la același verdict: irakienii sunt de vină.

Însă tensiunile sectare și extremismul religios care cuprinseseră Irakul nu pot fi clar delimitate de invazie și ocupație. Deși aceste forțe erau cu certitudine prezente înaintea războiului, ele erau mult mai slabe înainte de transformarea Irakului într-un laborator de șoc al SUA. Merită să ne amintim că în februarie 2004, la 11 luni după invazie, un sondaj realizat de Oxford Research International a descoperit că majoritatea irakienilor își doreau un guvern secular: doar 21% dintre respondenți au spus că preferă ca sistem politic „un stat islamic", și doar 14% i-au plasat pe „oamenii politici religioși" ca actori politici pe care i-ar prefera. Șase luni mai târziu, după ce ocupația intrase într-o fază nouă, mai violentă, alt sondaj descoperea că 70% dintre irakieni doreau ca statul să se bazeze pe legea islamică[25]. În ce privește violența sectară, aceasta a fost practic necunoscută în primul an al ocupației. Primul incident major, bombardarea moscheelor șiite în timpul sărbătorii Ashura, s-a petrecut în martie 2004, la un an de la invazie. Este neîndoielnic că ocupația a accentuat și a amorsat aceste uri.

De fapt, toate forțele care sfâșie Irakul astăzi — corupția galopantă, sectarismul feroce, explozia fundamentalismului religios și tirania escadroanelor morții — au crescut, împreună, pe măsură ce s-a implementat planul anti-Marshall al lui Bush. După răsturnarea lui Saddam Husein, Irakul avea mare nevoie de refacere și reunificare, un proces ce nu putea fi condus decât de irakieni. În schimb, exact în acel moment sensibil, țara a fost transformată într-un laborator al capitalismului sălbatic, un sistem care a asmuțit indivizii și comunitățile unul împotriva celuilalt, a eliminat sute de mii de slujbe și surse de hrană și a înlocuit justiția cu impunitatea mereu crescândă a ocupanților străini.

Dezastrul actual în care se găsește Irakul nu poate fi redus nici la incompetența și favoritismul administrației Bush, și nici la sectarismul sau tribalismul irakienilor. Este un dezastru foarte capitalist, un coșmar al lăcomiei neîngrădite, dezlănțuite în siajul războiului. „Fiasco"-ul din Irak este unul creat de aplicarea atentă și consecventă a întregii ideologii a Școlii de la Chicago. Mai jos urmează o descriere preliminară (ne-exhaustivă) a legăturilor dintre „războiul civil" și proiectul corporatist care constituie esența invaziei. Este un caz de ideologie care se întoarce ca un bumerang asupra celor care au lansat-o: reacție ideologică adversă.

Cel mai recunoscut caz de reacție adversă a fost provocat de prima decizie importantă a lui Bremer, cea de a concedia aproximativ 500.000 de angajați ai statului, mulți dintre ei soldați, dar și doctori, infirmiere, profesori sau ingineri. Se presupune că „de-baasificarea", cum i se spunea, era mânată de dorința de a curăța administrația de fidelii lui Saddam. Fără îndoială că asta constituie o parte a motivației, dar nu explică amploarea concedierilor și modul sălbatic în care ele au răvășit sectorul public în ansamblu, lovind în angajații care nu erau oficiali de rang înalt.

Epurarea semăna cu alte atacuri asupra sectorului public, care acompaniaseră programele terapiei de şoc, încă de când Milton Friedman îl sfătuise pe Pinochet să reducă cheltuielile guvernamentale cu 25%. Bremer nu-şi ascundea deloc antipatia pentru „economia stalinistă" a Irakului, aşa cum descria el companiile de stat şi ministerele comprehensive, şi nu avea nicio apreciere pentru competenţele specializate şi anii de experienţă acumulaţi de inginerii, doctorii, electricienii şi constructorii de drumuri irakieni.[26] Bremer ştia că oamenii vor fi supăraţi din cauza pierderii locurilor de muncă, dar, aşa cum reiese din memoriile lui, el nu a luat în calcul faptul că amputarea bruscă a claselor profesionale va împiedica statul irakian să funcţioneze şi, astfel, îi va afecta propria lui misiune. Această orbire nu avea prea multe în comun cu anti-saddamismul, ci cu frenezia pieţei libere. Doar cineva convins că guvernul este doar o povară, iar angajaţii sectorului public un balast putea să ia deciziile luate de Bremer.

Această orbire ideologică a avut trei efecte concrete: a afectat grav posibilitatea reconstrucţiei prin înlăturarea specialiştilor din posturile lor, a slăbit vocea irakienilor secularişti şi a creat oameni furioşi care au alimentat rezistenţa. Zeci de comandanţi militari şi agenţi ai serviciilor secrete americane au recunoscut că mulţi dintre cei 400.000 de soldaţi concediaţi de Bremer au intrat direct în rezistenţa incipientă. După cum declara colonelul de marină Thomas Hammes, „Acum avem câteva sute de mii de oameni înarmaţi — pentru că şi-au luat armele acasă cu ei — care ştiu să folosească aceste arme, care nu au niciun viitor şi care au motive să fie furioşi pe noi"[27].

În acelaşi timp, decizia tipică pentru Şcoala de la Chicago a lui Bremer de a deschide larg graniţele pentru importuri nerestricţionate şi de a permite, în acelaşi timp, companiilor străine să deţină 100% din activele irakiene i-a înfuriat pe oamenii de afaceri irakieni. Mulţi au reacţionat finanţând rezistenţa din puţinele venituri care le mai rămăseseră. După ce se documentase asupra primului an de rezistenţă irakiană în Triunghiul Sunnit, reporterul de investigaţii Patrick Graham scria în *Harper's* că oamenii de afaceri irakieni „sunt revoltaţi de noile legi pentru investiţiile străine, care permit companiilor străine să cumpere fabrici foarte ieftin. Veniturile lor s-au prăbuşit, pentru că ţara a fost inundată de mărfuri străine... Ei îşi dau seama că violenţa este singurul lor avantaj competitiv. E logică de afaceri elementară: cu cât sunt mai multe probleme în Irak, cu atât le e mai greu străinilor să se implice".[28]

Alte reacţii ideologice adverse au fost provocate de hotărârea Casei Albe de a împiedica viitoarele guverne irakiene să schimbe legile economice ale lui Bremer; această hotărâre de „a bate în cuie" schimbările făcute în siajul unei crize apăruse încă de la primul program de „ajustare structurală" conceput de FMI. Din perspectiva Washingtonului, nu avea niciun rost să creeze cel mai evoluat mediu investiţional din lume dacă un guvern suveran irakian putea să ia puterea în câteva luni şi să îl modifice. Deoarece cele mai multe decrete ale lui Bremer erau într-o zonă gri a legalităţii, soluţia administraţiei Bush a fost să conceapă un proiect de constituţie pentru Irak, un obiectiv pe care l-a urmărit cu încrâncenare, mai întâi cu ajutorul unei constituţii interimare care bătea în cuie legile lui Bremer, apoi cu cel al unei constituţii permanente care încerca (dar care nu a reuşit) să facă acelaşi lucru.

Mulți specialiști în drept erau uluiți de obsesia constituțională a Washingtonului. Aparent nu exista nicio nevoie presantă de a redacta de la zero un nou document — constituția Irakului din 1970, ignorată de Saddam, era perfect utilizabilă, iar țara avea nevoi mult mai urgente. Și mai important, procesul elaborării unei constituții este unul din cele mai chinuitoare prin care poate să treacă un popor, chiar și unul aflat în stare de pace. Aduce la suprafață fiecare tensiune, rivalitate, prejudecată sau suferință latentă. A impune acest proces — de două ori — unei țări atât de divizate și fragmentate precum Irakul de după Saddam ducea la paroxism posibilitățile conflictului civil. Clivajele sociale scoase la lumină de negocieri nu s-au vindecat încă și ar putea avea ca rezultat scindarea țării.

Ca și în cazul ridicării oricăror restricții ale comerțului, planul lui Bremer pentru privatizarea celor 200 de companii irakiene de stat a fost privit de mulți irakieni ca încă un act de război al SUA. Lucrătorii au aflat că, pentru a face companiile atractive pentru investitorii străini, nu mai puțin de două treimi dintre ai trebuiau să-și piardă slujbele. La una din marile companii de stat irakiene — un complex de șapte fabrici care producea ulei de gătit, săpun, detergent de vase și alte produse de bază — am auzit o poveste care arată clar cât de mulți noi inamici au fost creați prin anunțul privatizării.

În cursul unei vizite în acest complex de fabrici dintr-o suburbie a Bagdadului l-am întâlnit pe Mahmud, un tânăr de 25 de ani sigur pe el, cu o barbă îngrijită. Mi-a spus că, atunci când el și colegii lui aflaseră de planurile de vânzare a fabricii, după șase luni de la ocupația americană, „am fost șocați. Dacă sectorul privat cumpără compania noastră primul lucru pe care îl vor face va fi reducerea personalului, ca să câștige mai mulți bani. Iar pe noi ne va aștepta o soartă grea, pentru că fabrica este singurul nostru mijloc de subzistență". Speriați de această perspectivă, un grup de 17 angajați, inclusiv Mahmud, i-au cerut socoteală unui director, în biroul acestuia. A izbucnit o bătaie: unul dintre angajați l-a lovit pe manager, iar bodyguardul acestuia a tras spre muncitori, care s-au aruncat asupra lui. Bodyguardul a stat o lună în spital. Câteva luni mai târziu au izbucnit alte violențe. Managerul și fiul acestuia au fost împușcați în drum spre fabrică. La sfârșitul întrevederii noastre l-am întrebat pe Mahmud ce s-ar întâmpla dacă fabrica ar fi vândută, în ciudat protestelor lor. „Există două posibilități", a spus el zâmbind blând. „Fie dăm foc fabricii și o lăsăm să ardă din temelii, fie ne aruncăm noi în aer înăuntrul ei. Dar nu va fi privatizată." Era un avertisment timpuriu — unul din multele — că echipa lui Bush își supraestimase clar capacitatea de a supune Irakul prin șoc.

Mai exista un obstacol în calea viselor de privatizare ale Washingtonului: fundamentalismul pieței libere care structurase ocupația însăși. Datorită modului în care respingea orice era „de stat", autoritatea de ocupație avea mult prea puțin personal și resurse pentru a-și putea pune în aplicare ambițioasele planuri în afara Zonei Verzi, mai ales atunci când se confrunta cu tipul de rezistență extremă a muncitorilor ca Mahmud. Așa cum a dezvăluit Rajiv Chandrasekaran de la Washington Post, APC era o organizație atât de scheletică, încât avea doar trei oameni alocați sarcinii ernorme de privatizare a companiilor de stat irakiene. „Nici n-are rost să încercați", i-a sfătuit pe cei trei angajați o delegație din Germania de Est, care crease o echipă de 8.000 de

oameni pentru vânzarea activelor statului[29]. Pe scurt, APC era prea privatizată ca să poată privatiza Irakul.

Problema nu era doar că APC avea prea puţin personal, ci şi că acesta era compus din oameni care nu aveau nici cea mai elementară încredere în sfera publică, deşi această încredere ar fi fost necesară pentru sarcina complexă a reconstruirii unui stat de la zero. Aşa cum spunea politologul Michael Wolfe, „Conservatorii nu pot guverna bine pentru acelaşi motiv pentru care vegetarienii nu pot găti un boeuf bourguignon excelent: dacă tu crezi că ceea ce trebuie să faci e greşit, este puţin probabil s-o faci bine". Şi mai adăuga „Ca soluţie pentru guvernare, conservatorismul este echivalent cu dezastrul."[30]

Aşa a fost, fără îndoială, în Irak. S-a vorbit mult despre tinereţea şi lipsa de experienţă a americanilor numiţi politic în APC, despre faptul că o mână de republicani sub 30 de ani au primit roluri-cheie în gestionarea bugetului de 13 miliarde de dolari al Irakului[31]. Chiar dacă este evident că aşa-numita „echipă de mucoşi" era îngrijorător de tânără, acesta nu era cel mai mare handicap al ei. Ei nu erau doar protejaţii politici obişnuiţi, ci luptători din prima linie a contrarevoluţiei americane împotriva ultimelor rămăşiţe ale keynesianismului, mulţi dintre ei legaţi de Heritage Foundation care, de la lansarea ei în 1973 reprezentase avangarda friedmanismului. Astfel că, indiferent dacă erau asistenţi de 22 de ani ai lui Dick Chehey sau rectori universitari trecuţi de 60 de ani, împărtăşeau cu toţii aceeaşi aversiune culturală faţă de guvern şi guvernare care, deşi de neprețuit pentru dezmembrarea sistemului de protecţie socială şi a învăţământului de stat din America, era puţin folositoare atunci când sarcina era de a construi instituţii publice care fuseseră distruse.

De fapt, mulţi păreau să creadă că acest proces nu este necesar. James Haveman, responsabil cu reconstruirea sistemului de sănătate irakian, avea o aversiune ideologică atât de puternică faţă de asistenţa de sănătate publică, gratuită, încât, într-o ţară în care 70% din morţile infantile erau provocate de boli vindecabile, precum diareea, iar incubatoarele erau lipite cu bandă adezivă, a decis că una din priorităţile majore este privatizarea sistemului de distribuţie a medicamentelor.[32]

Lipsa funcţionarilor publici cu experienţă din Zona Verde nu era o neglijenţă, era o expresie a faptului că ocuparea Irakului era, de la bun început, un experiment al guvernării golite de conţinut. Atunci când vechi membri ai institutelor de politici publice au ajuns în Bagdad, rolurile cruciale ale reconstrucţiei fuseseră deja contractate de Halliburton şi KPMG. Sarcina lor de funcţionari publici era doar de a administra sume mărunte, ceea ce în Irak lua forma distribuirii de teancuri de bancnote de 100 $ contractorilor. Era o imagine elocventă a nivelului până la care este acceptată guvernarea într-un stat corporatist: până la a acţiona ca o bandă transportoare care să transfere banii publici în mâini private, o sarcină pentru care convingerile ideologice sunt mult mai importante decât experienţa de teren serioasă.

Această bandă transportoare funcţionând neîntrerupt era o parte din ceea ce îi înfuria nespus pe irakienii puşi în faţa insistenţei SUA de a adopta o piaţă liberă absolută, fără subvenţii de stat şi fără protecţie a comerţului. În una din numeroasele sale conferinţe adresate oamenilor de afaceri irakieni, Michael Fleischer explica faptul că „afacerile protejate nu devin niciodată, dar niciodată

competitive"[33]. Părea incapabil să înțeleagă ironia faptului că Halliburton, Bechtel, Parsons, KPMG, RT, Blackwater și toate celelalte corporații americane venite în Irak să profite de pe urma reconstrucției erau parte a unei scheme protecționiste vaste, prin care guvernul american le crease piețe cu ajutorul războiului, împiedicase concurența să intre în competiție și apoi îi plătise să facă ce era de făcut, garantându-le un profit suplimentar; totul pe cheltuiala contribuabilului. Cruciada Școlii de la Chicago, care pornise prin a-și propune dezmembrarea sistemului social al New Deal-ului, își atingea acum apogeul prin acest New Deal corporatist. Era o formă mai simplă și mai brutală de privatizare; transferarea activelor importante nu era nici măcar necesară: corporațiile nu aveau altceva de făcut decât să se îndoape din cuferele statului. Nicio investiție, nicio răspundere, profituri astronomice.

Dublul standard era flagrant, ca și excluderea sistematică a irakienilor din acest plan. După ce suferiseră de pe urma sancțiunilor și a invaziei, cei mai mulți irakieni presupuneau în mod firesc că au dreptul să beneficieze de pe urma reconstrucției țării lor, nu doar de pe urma produsului final, ci și a locurilor de muncă create în timpul acestui proces. Când zeci de mii de muncitori străini au început să se reverse peste granițele Irakului pentru a fi angajați de contractorii străini, acest fapt a fost privit ca o prelungire a invaziei. Mai degrabă decât reconstrucție, aceasta era o deconstrucție sub o altă formă: eliminarea la pachet a industriei țării, cea care fusese o sursă importantă a mândriei naționale și care trecea dincolo de sectarisme. Doar 15.000 de irakieni au fost angajați să lucreze pentru reconstrucția finanțată de SUA în timpul mandatului lui Bremer, o cifră uluitor de mică.[34] „Când irakienii văd cum toate contractele sunt acordate străinilor și acești oameni își aduc proprii lor agenți de pază și proprii lor ingineri, iar noi nu putem decât să stăm și să asistăm la asta, la ce vă așteptați?", mi-a spus un american-irakian, Nouri Sitto, când ne-am întâlnit în Zona Verde. Sitto se mutase înapoi în Bagdad ca să ajute APC la reconstrucție, dar se săturase să mai fie diplomat. „Economia este principalul motiv al terorismului și al lipsei de siguranță."

Mare parte a violențelor era îndreptată direct spre ocupația administrată de străini, spre proiectele și lucrătorii acesteia. Unele dintre atacuri veneau în mod evident din partea unor entități din Irak, precum al-Qaeda, care aveau ca strategie răspândirea haosului. Cu toate acestea, dacă reconstrucția ar fi fost concepută de la bun început ca un proiect național, poate că majoritatea populației irakiene ar fi apărat-o, ca pe o prelungire a comunităților proprii, făcând activitatea provocatorilor mult mai dificilă.

Administrația Bush ar fi putut cu ușurință să stipuleze că orice companie care primește bani publici americani trebuie să angajeze irakieni pentru proiectele ei. Ar fi putut, de asemenea, să acorde multe dintre contracte direct firmelor irakiene. Astfel de măsuri simple, de bun simț, nu au fost adoptate ani întregi, deoarece intrau în conflict cu strategia de a crea o bulă economică[i] de piață, și toată lumea știe că bulele nu sunt create prin legi și reglementări, ci

[i] În orig. *economic bubble* — tip de piață artificial, în care prețurile cresc foarte mult ca urmare a unei presiuni excesive la cumpărare. (*n.t.*).

prin absența lor. Astfel că, în numele rapidității și eficienței, contractorii puteau angaja pe oricine doreau, puteau importa de unde voiau și puteau subcontracta oricărei companii pe care o preferau.

Dacă la șase luni de la invazie irakienii ar fi fost în situația de a bea apă curată adusă de conducte Bechtel, de a-și vedea casele iluminate de General Electric, infirmii tratați în spitale igienice construite de Parsons și străzile patrulate de polițiști competenți pregătiți de DynCorp, probabil că mulți cetățeni (chiar dacă nu toți) ar fi trecut peste furia de a fi fost excluși din procesul reconstrucției. Dar nimic din toate acestea nu s-a întâmplat și, cu mult înainte ca forțele rezistenței irakiene să înceapă atacarea sistematică a obiectivelor reconstrucției, era clar că aplicarea principiilor *laissez-faire* la un plan de administrare atât de uriaș fusese un dezastru.

Neîngrădiți de reglementări, protejați în mare parte de urmărirea penală și cu contracte care le garantau acoperirea costurilor, multe corporații străine au făcut ceva cu totul predictibil: s-au apucat de escrocherii flagrante. Cunoscuți în Irak ca „cei mari", principalii contractori au elaborat scheme complicate de subcontractare. Și-au stabilit sediile în Zona Verde sau chiar în Kuweit City ori Aman, apoi au subcontractat companiilor kuweitiene, care au subcontractat saudiților, care, când siguranța publică s-a înrăutățit, au început să subcontracteze firmelor irakiene, adesea din Kurdistan, pentru doar o parte din valoarea inițială a contractelor. Senatorul democrat Byron Dorgan descria această rețea folosind exemplul unui contract din Bagdad de asigurare a aerului condiționat: „Contractul este acordat unui subcontractor, apoi altui subcontractor și apoi încă unuia, de nivelul patru. Iar plata pentru aerul condiționat se dovedește a fi o plată către patru contractori, din care al patrulea pune un ventilator în cameră. Da, contribuabilul american a plătit pentru un aparat de aer condiționat, iar după ce banii au circulat prin patru mâini, așa cum circulă gheața la o petrecere, cineva pune un ventilator într-o cameră din Irak"[35]. Mai exact, în tot acest timp irakienii au privit cum banii pentru ajutorarea lor sunt furați, în timp ce țara fierbea.

Când Bechtel și-a strâns lucrurile și s-a retras din Irak în noiembrie 2006, a dat vina pentru incapacitatea lui de a-și finaliza proiectele pe „răspândirea violenței". Dar eșecul contractorului începuse cu mult înainte ca rezistența armată din Irak să capete amploare. Primele școli reconstruite de Bechtel au atras imediat plângeri.[36] La începutul lui aprilie 2004, înainte ca Irakul să fie cuprins de violențe, am vizitat Spitalul Central pentru Copii din Bagdad. Spitalul fusese reconstruit de un alt contractor, dar coridoarele erau inundate, nicio toaletă nu funcționa, iar oamenii care încercau să remedieze dezastrul erau atât de săraci, că nu aveau nici măcar pantofi — erau subsubsubcontractori, ca și femeile care făceau cusături plătite la bucată, la mesele lor din bucătărie, pentru un contractor al unui contractor al unui contractor al Wal-Mart-ului.

Proasta administrare a continuat timp de 3 ani și jumătate, până când marii contractori americani ai reconstrucției s-au retras din Irak, cu miliardele lor cheltuite și cu obiectivele nerealizate. Parsons a primit 186 de milioane de dolari pentru a construi 142 de clinici medicale. Doar 6 au fost terminate vreodată. Chiar și proiectele prezentate ca povești de succes ale reconstrucției au ajuns

să fie puse în discuție. În aprilie 2007 inspectorii americani din Irak au investigat opt proiecte finalizate de contractori americani — inclusiv o maternitate și un sistem de purificare a apei — și au descoperit că „șapte nu mai funcționau conform planului", după cum relata *The New York Times*. Analiza mai semnala faptul că sistemul de electrificare a Irakului producea semnificativ mai puțină electricitate în 2007 decât în 2006.[37] În decembrie 2006, când toate marile contracte ale reconstrucției erau pe sfârșite, Biroul Inspecției Generale investiga 87 de cazuri de posibile fraude în care erau implicați contractori americani din Irak.[38] Corupția din timpul ocupației nu a fost rezultatul proastei administrări, ci al unei decizii politice: dacă Irakul urma să fie următoarea frontieră a capitalismului sălbatic, el trebuia să fie eliberat de legi.

APC-ul lui Bremer nu a încercat să stopeze aceste escrocherii, înțelegeri obscure și jocuri de alba-neagra. Chiar dacă fusese învestit ca autoritate americană de ocupație, este greu de înțeles cum și-a onorat această calitate altfel decât cu numele. Această concluzie a fost clar subliniată de un judecător în procesul infamului caz de corupție Custer Battles.

Doi foști angajați ai acestei firme de securitate intentaseră un proces de demascare a companiei, acuzând-o de înșelăciune în cazul unor contracte de reconstrucție încheiate cu APC și de fraudare a guvernului american cu milioane de dolari, în principal pentru lucrări efectuate la Aeroportul Internațional din Bagdad. Procesul se baza pe documente puse la dispoziție de companie, care demonstrau clar că aceasta ținuse două contabilități paralele — una pentru ea, una pentru facturarea APC-ului. Generalul de brigadă în retragere Hugh Tant a depus mărturie că rezultatele companiei au fost „probabil cele mai proaste pe care le-am văzut în cei 30 de ani petrecuți în armată". (Printre multele nereguli de care era acuzată Custer Battles, se spune și că această companie și-ar fi însușit de pe aeroport elevatoare aparținând statului irakian, le-ar fi revopsit și apoi ar fi facturat APC-ului leasingul acestor aparate.)[39]

În martie 2006, un juriu federal din Virginia a condamnat compania, găsind-o vinovată de fraudă și a obligat-o să plătească daune de 10 milioane de dolari. Compania a solicitat atunci judecătorului să anuleze verdictul, cu un argument revelator. A susținut că APC nu era parte a guvernului SUA și, în consecință, nu se supunea legilor acestora, respectiv legislației privind frauda. Implicațiile acestui argument erau enorme: administrația Bush protejase corporațiile americane care lucrau în Irak de orice responsabilitate față de legile irakiene; dacă APC nu se supunea legilor americane, asta însemna că acești contractori nu se supuneau niciunui fel de legislație, americană sau irakiană. În acest caz judecătorul a dat un verdict în favoarea companiei: a spus că există suficiente dovezi că Custer Battles a depus la APC „facturi umflate artificial și fraudulos", dar că reclamanții „nu au reușit să demonstreze că aceste pretenții financiare au fost adresate Statelor Unite"[40]. Cu alte cuvinte, prezența guvernului american în Irak în timpul primul an al experimentului său economic fusese un miraj: nu existase niciun fel de guvern, doar un canal prin care dolarii contribuabililor americani și cei din petrolul irakian erau transferați corporațiilor străine, cu totul în afara legii. În acest fel, Irakul reprezenta

expresia absolută a contrarevoluției anti-stat, un stat golit de conținut, în care, cum a decis tribunalul în cele din urmă, acolo nu mai era acolo[ii].

După ce și-a înmânat miliardele contractorilor, APC s-a topit. Foștii angajați s-au întors în sectorul privat și, când a izbucnit scandalul, nu mai era nimeni care să apere performanțele deprimante ale Zonei Verzi. Dar, în Irak, miliardele lipsă au fost resimțite cu acuitate. „Situația de acum e mult mai proastă și nu pare să se amelioreze, în ciuda contractelor enorme semnate cu companiile americane", remarca un inginer de la Ministerul Electricității la câteva zile după ce Bechtel își anunțase retragerea din Irak. „Este ciudat cum miliarde de dolari cheltuite pentru electricitate nu au adus niciun fel de îmbunătățire, ci mai degrabă au înrăutățit situația." Un taximetrist din Mosul a întrebat „Ce reconstrucție? Astăzi bem apă netratată de la o uzină de apă construită cu zeci de ani în urmă, căreia nu i s-a făcut nicio revizie. Avem curent electric doar de două ori pe zi. Și mergem din ce în ce mai înapoi. Gătim cu lemne de foc pe care le adunăm din pădure, din cauza crizei de gaz."[41]

Eșecul catastrofic al reconstrucției poartă totodată responsabilitatea directă pentru cea mai periculoasă formă de reacție adversă: resurgența fundamentalismului religios și a conflictului sectar. Când ocupația s-a dovedit incapabilă să ofere cele mai elementare servicii, inclusiv siguranță, moscheile și milițiile locale au umplut golul rămas. Tânărul cleric șiit Moqtada al-Sadr s-a dovedit deosebit de hotărât în a expune eșecurile reconstrucției privatizate a lui Bremer prin dezvoltarea unei reconstrucții proprii din umbră, în suburbiile șiite, din Bagdad până în Basra, câștigându-și astfel adepți devotați. Finanțate cu ajutorul donațiilor către moschei și, mai târziu, probabil cu ajutorul Iranului, centrele trimiteau electricieni să repare rețelele electrice și liniile de telefon, organizau strângerea deșeurilor, puneau în funcțiune generatoare electrice de urgență, colectau sânge și dirijau traficul. „Am găsit un vid pe care nu l-a umplut nimeni", a spus al-Sadr în primele zile ale ocupației, adăugând „dacă pot să fac ceva, o fac"[42]. De asemenea, a racolat bărbați tineri care nu întrevedeau niciun loc de muncă și nicio speranță în Irakul lui Bremer, i-a îmbrăcat în negru și i-a înarmat cu kalașnikovuri ruginite. Rezultatul a fost Armata Mahdi, acum una dintre cele mai brutale forțe din luptele interconfesionale din Irak. Și aceste miliții sunt o moștenire a corporatismului: dacă reconstrucția ar fi oferit slujbe, securitate și servicii irakienilor, al-Sadr ar fi fost lipsit atât de misiunea sa, cât și de noii adepți. Așa însă, eșecurile Americii corporatiste au pregătit terenul pentru succesele lui al-Sadr.

Irakul condus de Bremer a fost concluzia logică a teoriei Școlii de la Chicago: un sector public redus la numărul minim de angajați, în general pe o perioadă limitată, trăind într-un oraș-stat Halliburton și însărcinați cu semnarea de legi concepute de KPMG favorabile corporațiilor și înmânarea de sacoșe cu bani contractorilor occidentali protejați de mercenari și beneficiind de imunitate

[ii] Aluzie la un citat celebru din Gertrude Stein („There is no there there"), prin care aceasta își exprima dezamăgirea că nu a reușit să dea de casa copilăriei ei atunci când s-a întors în orașul natal (*n.t.*).

absolută în fața legii. Peste tot în jurul lor erau oameni furioși, îndreptându-se din ce în ce mai mult spre fundamentalismul religios, deoarece acesta rămâne singura sursă de putere într-un stat golit de conținut. Ca și mafia din Rusia sau favoritismul lui Bush, Irakul contemporan este o creație a cruciadei de 50 de ani pentru privatizarea lumii. Mai degrabă decât să fie renegat de creatorii lui, acesta merită să fie privit ca cea mai pură încarnare de până acum a ideologiei care i-a dat naștere.

NOTE

[1] Potrivit afirmațiilor lui Jeffrey Goldberg, Rice a făcut acest comentariu la un dineu, într-un restaurant din Georgetown. El scrie că, „Remarca i-a înmărmurit pe ceilalți invitați. [Brent] Scowcroft, așa cum le-a spus ulterior prietenilor, a fost consternat de «tonul evanghelic» adoptat de Rice." Jeffrey Goldberg, „Breaking Ranks", *The New Yorker*, 31 octombrie 2005.

[2] Farced Zakaria, „What Bush Got Right", *Newsweek*, 14 martie 2005.

[3] Phillip Kurata, „Eastern Europeans Urge Iraq to Adopt Rapid Market Reforms", Washington File, Bureau of International Information Programs, U.S. Department of State, 26 septembrie 2003, usinfo.state.gov; „Iraq Poll Finds Poverty Main Worry, Sadr Popular", Reuters, 20 mai 2004.

[4] Joseph Stiglitz, „Shock without the Therapy", *Business Day* (Johannesburg), 20 februarie 2004; Jim Krane, „U.S. Aims to Keep Iraq Military Control", Associated Press, 13 martie 2004.

[5] Interviu cu Richard Perle, CNN: *Anderson Cooper 360 Degrees*, 6 noiembrie 2006; interviu cu David Frum, *CNN: Late Edition with Wolf Blitzer*, 19 noiembrie 2006.

[6] L. Paul Bremer III, *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope* (New York: Simon & Schuster, 2006), 21.

[7] Interviu cu Paul Bremer, *PBS: The Charlie Rose Show*, 11 ianuarie 2006.

[8] Noelle Knox, „Companies Rush to Account for Staff", *USA Today*, 13 septembrie 2001; Harlan S. Byrne, „Disaster Relief: Insurance Brokers AON, Marsh Look to Recover, Even Benefit Post-September 11", *Barron's*, 19 noiembrie 2001.

[9] Planul pentru Irak al generalului Garner era cât se poate de direct: să se refacă infrastructura, să se organizeze rapid alegeri generale măsluite, să fie lăsată în grija Fondului Monetar Internațional problema terapiei șocului și să fie depuse toate eforturile pentru asigurarea unor baze militare americane după modelul din Filipine. „Cred că ar trebui acum să considerăm Irakul drept stația noastră de aprovizionare cu cărbune", a declarat el pentru BBC. Interviu cu generalul Jay Garner, realizat de Greg Palast, „Iraq for Sale", BBC TV, 19 martie 2004, www.gregpalast.com; Thomas Crampton, „Iraq Official Warns on Fast Economic Shift", *International Herald Tribune* (Paris), 14 octombrie 2003; Rajiv Chandrasekaran, „Attacks Force Retreat from Wide-Ranging Plans for Iraq", *Washington Post*, 28 decembrie 2003.

[10] „Let's All Go to the Yard Sale", *The Economist*, 27 septembrie 2003.

[11] Autoritatea provizorie a forțelor de coaliție, *Ordonanța nr. 37 Strategia fiscală pentru* 2003, 19 septembrie 2003, www.iraqcoalition.org; Autoritatea provizorie a forțelor de coaliție, *Ordonanța nr. 39 Investiții străine*, 20 decembrie 2003, www.iraqcoalition.org; Dana Milbank și Walter Pincus, „U.S. Administrator Imposes Flat Tax System on Iraq", *Washington Post*, 2 noiembrie 2003; Rajiv Chandrasekaran, „U.S. Funds for Iraq Are Largely Unspent", *Washington Post*, 4 iulie 2004. Notă de subsol: Mark Gregory, „Baghdad's 'Missing Billions'", *BBC News*, 9 noiembrie 2006; David Pallister, „How the US Sent $12bn in Cash to Iraq. And Watched It Vanish", *The Guardian* (Londra), 8 februarie 2007.

[12] Banca Centrală a Irakului şi Autoritatea provizorie a forţelor de coaliţie, „Saddam-Free Dinar Becomes Iraq's Official Currency", 15 ianuarie 2004, www.cpa-iraq.org; „Half of Iraqis Lack Drinking Water–Minister", Agence France-Presse, 4 noiembrie 2003; Charles Clover şi Peter Spiegel, „Petrol Queues Block Baghdad as Black Market Drains Off", *Financial Times* (Londra), 9 decembrie 2003.

[13] Donald H. Rumsfeld, „Prepared Statement for the Senate Appropriations Committee", Washington, DC, 24 septembrie 2003, www.defenselink.mil; Borzou Daragahi, „Iraq's Ailing Banking Industry Is Slowly Reviving", *New York Times*, 30 decembrie 2004; Laura MacInnis, „Citigroup, U.S. to Propose Backing Iraqi Imports", Reuters, 17 februarie 2004; Justin Blum, „Big Oil Companies Train Iraqi Workers Free", *Washington Post*, 6 noiembrie 2004.

[14] Congressional Budget Office, *Paying for Iraq's Reconstruction: An Update*, decembrie 2006, p. 15, www.cbo.gov; Chandrasekaran, „U.S. Funds for Iraq Are Largely Unspent".

[15] George W. Bush, „President Bush Addresses United Nations General Assembly", New York, 23 septembrie 2003; George W. Bush, „President Addresses the Nation", 7 septembrie 2003.

[16] James Glanz, „Violence in Iraq Curbs Work of 2 Big Contractors", *New York Times*, 22 aprilie 2004.

[17] Rajiv Chandrasekaran, „Best-Connected Were Sent to Rebuild Iraq", *Washington Post*, 17 septembrie 2006; Holly Yeager, „Halliburton's Iraq Army Contract to End", *Financial Times* (Londra), 13 iulie 2006.

[18] Cabinetul Inspectorului General, USAID, *Audit of USAID/ Iraq's Economic Reform Program*, Audit Report Number E-266-04-004-P, 20 septembrie 2004, pp. 5–6, www.usaid.gov; USAID, „Award/Contract", RAN-C-00-03-00043-00, www.usaid.gov, Mark Brunswick, „Opening of Schools to Test Iraqis' Confidence", *Star Tribune* (Minneapolis), 17 septembrie 2006. Notă de subsol: James Rupert, „Schools a Bright Spot in Iraq", *Seattle Times*, 30 iunie 2004.

[19] Ron Wyden, „Dorgan, Wyden, Waxman, Dingell Call to End Outsourcing of Oversight for Iraq Reconstruction", comunicat de presă, 5 mai 2004, wyden.senate.gov; „Carolinas Companies Find Profits in Iraq", *Associated Press*, 2 mai 2004; James Mayfield, „Understanding Islam and Terrorism–9/11", 6 august 2002, se găsea la www.texashoustonmission.org, accesat pe 7 ianuarie 2005; Sis Mayfield, „Letters from President Mayfield", 27 februarie 2004, se găsea la www.texashoustonmission.org, accesat pe 7 ianuarie 2005.

[20] Rajiv Chandrasekarari, „Defense Skirts State in Reviving Iraqi Industry", *Washington Post*, 14 mai 2007.

[21] Această versiune a cometariilor făcute de Gaidar provine de la Mark Masarskii, un consilier pe probleme de antreprenoriat al guvernului moscovit. Jim Krane, „Iraq's Fast Track to Capitalism Scares Baghdad's Businessmen", *The Associated Press*, 3 decembrie 2003; Lynn D. Nelson şi Irina Y. Kuzes, „Privatization and the New Business Class", în *Russia in Transition: Politics, Privatization, and Inequality*, coord. David Lane (Londra: Longman, 1995), 129. Notă de subsol: Kevin Begos, „Good Intentions Meet Harsh Reality", *Winston-Salem Journal*, 19 decembrie 2004.

[22] Dahr Jamail şi Ali al-Fadhily, „U.S. Resorting to 'Collective Punishment'", *Inter Press Service*, 18 septembrie 2006.

[23] Gilbert Burnham et al., „Mortality after the 2003 Invasion of Iraq: A Cross-Sectional Cluster Sample Survey", *Lancet* 368 (12 octombrie 2006): 1421–1428.

[24] Ralph Peters, „Last Gasps in Iraq", *USA Today*, 2 noiembrie 2006.

[25] Oxford Research International, *National Survey of Iraq*, februarie 2004, p. 20, news.bbc.co.uk; Donald MacIntyre, „Sistani Most Popular Iraqi Leader, US Pollsters Find", *The Independent* (Londra), 31 august 2004.

[26] Bremer, *My Year in Iraq*, 71.

[27] „The Lost Year in Iraq", *PBS's Frontline*, 17 octombrie 2006.

[28] Patrick Graham, „Beyond Fallujah: A Year with the Iraqi Resistance", *Harper's*, 1 iunie 2004.

[29] Rajiv Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraq's Green Zone* (New York: Alfred A. Knopf, 2006), 118.

[30] Alan Wolfe, „Why Conservatives Can't Govern", *Washington Monthly*, iulie/august 2006.

[31] Ariana Eunjung Cha, „In Iraq, the Job Opportunity of a Lifetime", *Washington Post*, 23 mai 2004.

[32] Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City*, 214-18; T. Christian Miller, „U.S. Priorities Set Back Its Healthcare Goals in Iraq", *Los Angeles Times*, 30 octombrie 2005.

[33] Jim Krane, „Iraqi Businessmen Now Face Competition", *Associated Press*, 3 decembrie 2003.

[34] Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City*, 288.

[35] „National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007", *Congressional Record – Senate*, 14 iunie 2006, p. S5855.

[36] Griff Witte, „Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete", *Washington Post*, 12 noiembrie 2006; Dan Murphy, „Quick School Fixes Won Few Iraqi Hearts", *Christian Science Monitor*, 28 iunie 2004.

[37] Griff Witte, „Contractors Rarely Held Responsible for Misdeeds in Iraq", *Washington Post*, 4 noiembrie 2006; T. Christian Miller, „Contractor's Plans Lie Among Ruins of Iraq", *Los Angeles Times*, 29 aprilie 2006; James Glanz, „Inspectors Find Rebuilt Projects Crumbling in Iraq", *New York Times*, 29 aprilie 2007; James Glanz, „Billions in Oil Missing in Iraq, U.S. Study Says", *New York Times*, 12 mai 2007.

[38] Interviu prin e-mail cu Kristine Belisle, inspector general adjunct al Congresului și Afacerilor Publice, inspector general pentru reconstrucția Irakului, 15 decembrie 2006.

[39] Griff Witte, „Invoices Detail Fairfax Firm's Billing for Iraq Work", *Washington Post*, 11 mai 2005; Charles R. Babcock, „Contractor Bilked U.S. on Iraq Work, Federal Jury Rules", *Washington Post*, 10 martie 2006; Erik Eckholm, „Lawsuit Accuses a Contractor of Defrauding U.S. Over Work in Iraq", *New York Times*, 9 octombrie 2004.

[40] Renae Merle, „Verdict against Iraq Contractor Overturned", *Washington Post*, 19 august 2006; Erik Eckholm, „On Technical Grounds, Judge Sets Aside Verdict of Billing Fraud in Iraq Rebuilding", *New York Times*, 19 august 2006.

[41] Dahr Jamail și Ali al-Fadhily, „Bechtel Departure Removes More Illusions", *Inter Press Service*, 9 noiembrie 2006; Witte, „Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete".

[42] Anthony Shadid, *Night Draws Near: Iraq's People in the Shadow of America's War* (New York: Henry Holt, 2005), 173, 175.

CERCUL COMPLET
DE LA *TABULA RASA* LA PĂMÂNTUL PÂRJOLIT

Nu ar fi mai ușor
În acest caz pentru guvern
Să dizolve poporul
Și să aleagă altul?

— Bertolt Brecht, *Soluția*, 1953[1]

Irakul este ultima mare frontieră din Orientul Mijlociu (...) În 80% din puțurile forate vreodată în Irak s-a găsit petrol.

— David Horgan, director general al companiei petroliere irlandeze Petrel, ianuarie 2007[2]

Este oare posibil ca administrația Bush să nu fi fost conștientă că programul ei economic are potențialul de a declanșa o reacție violentă în Irak? Una dintre persoanele care par să fi fost conștiente de posibilele consecințe negative era cel care implementa aceste politici, Paul Bremer. În noiembrie 2001, la puțin timp după ce își lansase noua companie anti-terorism, Crisis Consulting Practice, Bremer a scris o analiză politică pentru clienții săi, în care explica de ce corporațiile multinaționale se confruntau cu un risc crescut al atacurilor teroriste în țară și în străinătate. În această analiză, intitulată „Noi riscuri în businessul internațional", el le spunea clienților săi de elită că se confruntă cu pericole mai mari din cauza modelului economic care îi făcuse atât de bogați. Liberul schimb, scria el, dusese la „crearea unei bogății fără precedent", dar avea și „consecințe negative imediate pentru foarte mulți". Acesta „necesită concedierea unor angajați. Piețele deschise comerțului internațional exercită o presiune enormă asupra comerțului tradițional și a monopolurilor comerciale". Toate aceste schimbări duc la „un dezechilibru crescând al veniturilor și la tensiuni sociale", care, la rândul lor, pot duce la o serie de atacuri asupra companiilor americane, inclusiv la atacuri teroriste.[3]

Aceasta este, cu siguranță, ceea ce s-a întâmplat în Irak. Dacă arhitecții războiului se convinseseră singuri că programul lor economic nu va produce reacții adverse politice, asta nu se datora, probabil, convingerii lor că irakienii vor accepta voluntar asemenea politici de deposedare sistematică. Arhitecții războiului mizau mai degrabă pe altceva: dezorientarea irakienilor, involuția lor colectivă și incapacitatea de a ține pasul cu ritmul transformărilor. Mizau, cu alte cuvinte, pe puterea șocului. Presupoziția călăuzitoare a susținătorilor

terapiei de şoc a armatei şi a economiei irakiene, cel mai bine formulată de fostul secretar de stat adjunct Richard Armitage, era aceea că irakienii vor fi paralizaţi de puterea de foc a SUA şi atât de uşuraţi să scape de Saddam „încât vor fi uşor de condus din punctul A în punctul B"[4]. Apoi, după câteva luni, când vor ieşi din ameţeala ulterioară războiului, vor fi plăcut surprinşi să se trezească într-un Singapore Arab, „un Tigru pe Tigru"[i], cum le plăcea unor analişti economici să-i spună.

Însă mulţi irakieni au solicitat imediat un rol în transformarea ţării lor. Iar răspunsul administraţiei Bush la această turnură neprevăzută a evenimentelor a generat cea mai puternică reacţie adversă dintre toate.

Dezmembrarea democraţiei

În vara de după invadarea Irakului exista o asemenea foame reprimată de participare politică, încât Bagdadul, în ciuda tuturor greutăţilor zilnice, înfăţişa o atmosferă aproape de carnaval. Exista furie din cauza concedierilor lui Bremer şi nemulţumire din cauza penelor de curent şi a contractorilor străini, dar luni de zile această furie s-a tradus mai ales prin izbucniri neregulate şi exuberante de exprimare liberă. Întreaga vară au existat proteste la porţile Zonei Verzi, multe din ele ale muncitorilor care îşi cereau înapoi vechile slujbe. Sute de noi ziare ieşeau din tipografii, pline cu articole critice la adresa lui Bremer şi a programului său economic. Clericii vorbeau despre politică în predicile lor de vineri, o libertate imposibilă pe vremea lui Saddam.

Cel mai palpitant aspect dintre toate erau alegerile spontane care izbucneau în oraşe, regiuni şi provincii din toată ţara. Eliberaţi în sfârşit de mâna de fier a lui Saddam, vecinii convocau întâlniri la primărie şi alegeau lideri care să-i reprezinte în această nouă eră. În oraşe precum Samara, Hilla şi Mosul, liderii religioşi, profesioniştii seculari şi membrii triburilor lucrau împreună pentru a stabili priorităţile locale ale reconstrucţiei, sfidând cele mai rele previziuni despre sectarism şi fundamentalism. Întrunirile erau aprinse, dar potrivit mai multor relatări erau şi voioase: provocările erau enorme, dar libertatea devenea o realitate. În multe cazuri, trupele americane, crezându-şi preşedintele când acesta declarase că armata fusese trimisă în Irak să răspândească democraţia, şi-au adus contribuţia la organizarea alegerilor, ocupându-se chiar de fabricarea urnelor.

Entuziasmul democratic, combinat cu respingerea netă a programului economic al lui Bremer, punea administraţia Bush într-o poziţie extrem de dificilă. Aceasta făcuse promisiuni îndrăzneţe de a ceda puterea unui guvern irakian ales după câteva luni de zile şi de a coopta irakieni în posturile de răspundere. Dar această primă vară a spulberat orice îndoială că cedarea puterii ar fi însemnat abandonarea visului de a transforma Irakul într-o economie privatizată model, presărată cu baze militare americane; naţionalismul economic era prea adânc înrădăcinat în rândurile populaţiei, mai ales când venea

---

[i] „A Tiger on Tigris", referire la „tigrii asiatici"; „Tigris" este denumirea engleză a fluviului Tigru (*n.t.*).

vorba de rezervele de petrol, bunul cel mai râvnit. Astfel că Washingtonul a abandonat promisiunile democratice și, în schimb, a ordonat creșterea în intensitate a terapiei de șoc, în speranța că dacă măresc doza o s-o scoată la capăt. Era o decizie care aducea înapoi cruciada pentru o piață liberă absolută, închizând cercul deschis prin rădăcinile din Conul de Sud al Americii Latine, unde terapia de șoc economică fusese impusă prin suprimarea brutală a democrației, prin răpirea și torturarea oricui s-ar fi opus.

Când Paul Bremer a ajuns prima oară în Bagdad, planul SUA era de a convoca o mare adunare constituantă, reprezentând toate sectoarele societății irakiene, în care delegații să aleagă un consiliu executiv interimar. După două săptămâni în Bagdad, Bremer a eliminat această idee. În schimb, a decis să desemneze el personal membrii unui Consiliu al Conducerii Irakului. Într-un mesaj către președintele Bush, Bremer a descris modul în care i-a selectat pe membrii irakieni ai consiliului ca pe „o combinație între cacealmaua unui orb și un «X și 0» în trei dimensiuni"[5].

Bremer spusese că acest Consiliu va avea puterea de a guverna Irakul, însă apoi s-a răzgândit. „În acel moment, experiența mea cu Consiliul Conducerii sugera că asta nu ar fi o idee prea bună", a spus ulterior fostul trimis special, explicând că membrii consiliului erau prea lenți și deliberativi: caracteristici nepotrivite pentru planurile lui de terapie de șoc. „Nu puteau organiza nicio paradă cu două mașini", a spus Bremer. „Pur și simplu nu erau în stare să ia măsuri la timp sau decizii pur și simplu. În plus, eu eram încă foarte convins de importanța impunerii unei constituții înainte să predăm altcuiva suveranitatea"[6].

Următoarea problemă a lui Bremer au fost alegerile care izbucneau spontan în orașe și regiuni. La sfârșitul lui iunie, a doua lună pe care o petrecea în Irak, Bremer a trimis vorbă că toate alegerile locale trebuie oprite imediat. Noul plan era ca liderii locali din Irak să fie numiți de ocupație, așa cum se întâmplase cu Consiliul Conducerii. O confruntare tipică a avut loc în Najaf, orașul sfânt al șiiților, șiismul fiind cel mai răspândit cult religios din țară. Najaf era pe cale să organizeze alegeri în întreg orașul, cu ajutorul trupelor americane, când, cu doar o zi înaintea înregistrării alegătorilor, locotenent-colonelul aflat la comandă a primit un telefon de la generalul-maior de marină Jin Mattis. „Alegerile trebuiau anulate. Bremer se temea că va câștiga un candidat islamic recalcitrant... Bremer nu voia să permită alegerea cui nu trebuia. Trupele americane au fost sfătuite să aleagă un grup de irakieni despre care credeau că sunt siguri și să-i pună să aleagă un primar. Acesta era modul în care Statele Unite înțelegeau să controleze procesul", scriau Michael Gordon și generalul Bernard Trainor, autorii lucrării *Cobra II*, considerată istoria militară definitivă a invaziei. Până la urmă trupele americane au numit un colonel de pe vremea lui Saddam ca primar al orașului, așa cum au făcut în toate localitățile țării.*[7]

---

* Acesta a fost unul din motivele pentru care „de-baasificarea" a provocat atâta furie: în timp ce militarii de rang inferior își pierduseră cu toții posturile, ca și profesorii și doctorii care fuseseră obligați să se înscrie în partid pentru a putea avansa profesional, militari de rang înalt binecunoscuți pentru abuzurile lor împotriva drepturilor omului erau racolați pentru a aduce ordinea în orașe și regiuni.

În unele cazuri, interdicţia lui Bremer a sosit după ce irakienii îşi aleseseră deja reprezentanţii locali. Neabătut, Bremer a ordonat crearea unor noi consilii. În provincia Taji, RT, contractorul condus de mormoni însărcinat cu edificarea administraţiei locale a dizolvat consiliul ales cu câteva luni înaintea sosirii lui şi a insistat să se repornească de la zero. „Avem senzaţia că dăm înapoi", se plângea un irakian. Bremer a insistat asupra faptului că nu exista o „prohibiţie generală" împotriva democraţiei. „Nu sunt împotriva ei, dar vreau s-o realizez într-un mod care ne apără interesele... Alegerile ţinute prea devreme pot fi distructive. Trebuie făcute cu multă grijă."[8]

La acel moment irakienii încă mai aşteptau ca Washingtonul să-şi respecte promisiunea de a organiza alegeri naţionale şi de a preda puterea direct unui guvern ales de majoritatea cetăţenilor. Dar în noiembrie 2003, după ce anulase alegerile locale, Bremer s-a dus la Washington pentru consultări secrete. Când s-a întors în Bagdad, a anunţat că alegerile generale nu mai intrau în discuţie. Primul guvern „suveran" al Irakului avea să fie numit, nu ales.

Este posibil ca întoarcerea cu 180 de grade să fi avut legătură cu un sondaj realizat în acea perioadă de Institutul Internaţional Republican, cu sediul la Washington. În acest sondaj irakienii erau întrebaţi ce fel de politicieni ar vota, dacă ar avea ocazia. Rezultatele au reprezentat un semnal de alarmă pentru corporatiştii din Zona Verde: 49% dintre respondenţii irakieni au spus că ar vota pentru un partid care ar crea „mai multe slujbe de stat". Întrebaţi dacă ar vota pentru un partid care ar promite crearea „mai multor slujbe în sectorul privat", doar 4,6% au răspuns afirmativ[9]. Întrebaţi dacă ar vota pentru un partid care ar promite „menţinerea forţelor coaliţiei până la îmbunătăţirea siguranţei publice", doar 4,2% au răspuns da. Mai simplu spus, dacă irakienilor li se permitea să aleagă următorul guvern şi dacă acest guvern ar fi avut putere reală, Washingtonul ar fi trebuit să renunţe la două din obiectivele de război majore: accesul bazelor militare americane în Irak şi accesul total în Irak al multinaţionalelor americane.

Unii critici ai aripii neoconservatoare a regimului Bush au acuzat strategia sa în Irak că s-ar fi bazat prea mult pe democraţie şi că ar fi manifestat o credinţă naivă în auto-determinare. Însă această interpretare ignoră complet datele concrete ale întregului prim an al ocupaţiei, când Bremer a retezat democraţia de fiecare dată când aceasta îşi ţea capul hidos. În primele şase luni ale mandatului a dizolvat o adunare constituentă, a respins ideea alegerii celor care trebuiau să conceapă proiectul constituţiei, a anulat, înainte sau post factum, zeci de alegeri locale şi regionale, apoi a învins balaurul alegerilor naţionale, nu neapărat modul de a proceda al unui democrat idealist. Şi niciunul dintre neoconservatorii proeminenţi care au dat vina pentru problemele din Irak pe lipsa „unei feţe irakiene" nu a susţinut solicitările pentru alegeri directe care veneau de pe străzile din Bagdad şi Basra.

Mulţi dintre cei aflaţi în funcţie în Irak în primele luni ale ocupaţiei au făcut o legătură directă între diferitele decizii de a amâna şi submina democraţia şi resurgenţa feroce a rezistenţei armate. Salim Lone, diplomat ONU aflat în Irak după invazie, consideră că punctul de inflexiune îl constituie primele decizii antidemocratice ale lui Bremer. „Primele atacuri devastatoare asupra prezenţei străine din Irak, de exemplu, au avut loc imediat după ce Statele Unite au selectat,

în iulie 2003, primul organism de conducere al Irakului, Consiliul Conducerii Irakului: ambasada Iordaniei și, la puțin timp, cartierul general al ONU din Bagdad au fost aruncate în aer, provocând moartea a nenumărați oameni fără nicio vină... furia provocată de compoziția Consiliului și de faptul că ONU îl susținea era, în Irak, palpabilă". Lone și-a pierdut mulți prieteni și colegi în acel atac.[10]

Anularea de către Bremer a alegerilor naționale a fost, pentru șiiți, o trădare crudă. Fiind cel mai numeros grup etnic, erau siguri că, după decenii de subjugare, vor domina un guvern ales. La început, rezistența șiită a luat forma unor enorme manifestații pașnice: 100.000 de protestatari în Bagdad, 30.000 în Basra. Sloganul lor comun era „Da, da, alegerilor. Nu, nu, selectărilor". „Principala noastră cerere în acest proces este ca toate instituțiile constituționale să fie desemnate prin alegeri, nu prin numire", scria Ali Abdel Hakim al-Safi, al doilea cleric șiit din Irak, într-o scrisoare către George Bush și Tony Blair. El a declarat că noul plan al lui Bremer nu însemna altceva decât „înlocuirea unei dictaturi cu alta" și a avertizat că, dacă se va continua, se vor trezi prinși într-o luptă pe care o vor pierde.[11] Bush și Blair au rămas neclintiți: au lăudat demonstrațiile, ca mărturii ale înfloririi libertății, dar au continuat în forță cu planul de a numi primul guvern irakian post-Saddam.

Acesta a fost punctul în care Moqtada al-Sadr a devenit o forță politică de luat în calcul. Când celelalte partide șiite importante au decis să participe la guvernul numit și să respecte o constituție interimară care fusese redactată în Zona Verde, al-Sadr a rupt rândurile, denunțând acest proces și constituția ca ilegitime și comparându-l explicit pe Bremer cu Saddam Husein. De asemenea, a început să se ocupe serios de constituirea Armatei Mahdi. După ce protestele pașnice rămâneseră fără efect, mulți șiiți au devenit convinși că nu pot ajunge la o democrație bazată pe voința majorității decât dacă vor lupta pentru ea.

Dacă administrația Bush și-ar fi respectat promisiunea de a ceda rapid puterea unui guvern irakian ales, existau toate șansele ca rezistența să fi rămas redusă și controlabilă, în loc să se transforme într-o rebeliune națională. Dar respectarea acestei promisiuni ar fi însemnat sacrificarea agendei economice din spatele războiului, ceea ce nu putea fi permis — și acesta este motivul pentru care consecințele violente ale refuzării democrației în Irak de către America trebuie considerate o formă de reacție ideologică adversă.

Șocuri fizice

În timp ce rezistența se intensifica, forțele de ocupație contraatacau cu tactici de șoc. Acestea erau declanșate noaptea târziu sau dimineața foarte devreme, cu soldați care spărgeau uși, cercetând locuințele întunecoase cu lanternele și țipând în engleză (unele cuvinte puteau fi înțelese: „nenorocitule", „Ali Baba", „Osama bin Laden"). Femeile își căutau disperate șalurile ca să-și acopere capul în fața intrușilor străini; bărbaților li se puneau cu forța cagule pe cap, după care erau aruncați în camioanele armatei și transportați în închisori și lagăre. În primii trei ani și jumătate ai ocupației, aproximativ 61.500 de irakieni au fost capturați și închiși de către armata americană, de regulă prin metode menite „să maximizeze șocul capturării". Aproximativ 19.000 mai erau închiși în

primăvara lui 2007.[12] În închisori urmau alte şocuri: găleţi cu apă rece ca gheaţa, lupi alsacieni mârâind şi arătându-şi colţii, lovituri cu pumnii şi picioarele, şi uneori şocuri electrice aplicate cu sârme sub tensiune.

Cu trei decenii în urmă, cruciada neoliberală începuse cu tactici asemănătoare — aşa-numiţii subversivi şi presupuşi teroriştifiind înhăţaţi din casele lor, legaţi la ochi şi încagulaţi, duşi în celule întunecate unde aveau de îndurat bătăi şi lucruri chiar mai rele. Pentru a apăra, acum, speranţa într-o piaţă liberă model în Irak, proiectul parcursese un cerc complet.

Unul dintre factorii care au făcut ca revenirea tacticilor de tortură să fie inevitabilă a fost hotărârea lui Donald Rumsfeld de a conduce armata ca pe o corporaţie modernă, subcontractată. Rumsfeld planificase desfăşurarea trupelor mai puţin ca un ministru al apărării şi mai mult ca un vicepreşedinte Wal-Mart care încearcă să mai taie nişte ore de pe statul de plată. După ce îi făcuse pe generali să se mulţumească cu mai puţin de 200.000 de soldaţi, faţă de cererile lor iniţiale de 500.000, încă mai găsea de unde să taie: în ultima clipă, dând satisfacţie preşedintelui de companie din el, a eliminat zeci de mii de soldaţi din planurile de război.[13]

Deşi această armată sever ajustată a reuşit să îl răstoarne pe Saddam, ea nu avea nicio şansă să poată gestiona ceea ce creaseră în Irak edictele lui Bremer: o populaţie răsculată şi o gaură neagră în locul armatei şi poliţiei irakiene. Neavând suficienţi oameni pentru a putea controla străzile, forţele de ocupaţie au recurs la altă soluţie: i-au luat pe irakieni de pe stradă şi i-au băgat în închisoare. Mii de prizonieri adunaţi în timpul raziilor au fost daţi pe mâna agenţilor CIA, soldaţilor americani şi contractorilor privaţi — mulţi dintre ei neinstruiţi — care au iniţiat interogatorii dure pentru a afla cât mai multe despre rezistenţă.

În primele zile ale ocupaţiei, Zona Verde fusese gazda unor specialişti în terapia de şoc economică din Polonia şi Rusia; acum ea devenise un magnet pentru o altă specie de experţi în şoc, cei specializaţi în suprimarea mişcărilor de rezistenţă. Companiile private de securitate şi-au completat efectivele cu veterani ai războaielor murdare din Columbia, Africa de Sud şi Nepal. Potrivit jurnalistului Jeremy Scahill, Blackwater şi alte companii private de securitate au angajat peste 700 de soldaţi chilieni — mulţi dintre ei din trupele speciale — pentru operaţiunile din Irak, dintre care unii fuseseră instruiţi şi activaseră în timpul lui Pinochet.[14]

Unul dintre specialiştii în şoc de cel mai înalt rang era comandantul american James Steele, care a ajuns în Irak în mai 2003. Steele jucase un rol important în cruciadele de dreapta din America Centrală, unde fusese consilierul-şef american al mai multor batalioane ale armatei salvadoriene acuzate de a fi escadroane ale morţii. În ultimul timp devenise vicepreşedinte Enron şi venise iniţial în Irak în calitate de consultant pe probleme de energie, dar, când rezistenţa s-a intensificat, a revenit la vechiul său rol, devenind consilierul-şef pe probleme de securitate al lui Bremer. În cele din urmă Steele a fost însărcinat să aducă în Irak ceea ce surse anonime din Pentagon numeau „soluţia salvadoriană"[15].

John Sifton, cercetător de rang înalt de la Human Rights Watch, mi-a spus că abuzurile împotriva prizonierilor din Irak nu corespundeau modelului

obișnuit. În zonele de conflict abuzurile au loc, de obicei, în stadiul inițial, în așa-numită ceață a războiului, când terenul de luptă e cuprins de haos și nimeni nu știe care sunt regulile. Așa s-a întâmplat în Afganistan, spunea Sifton, „dar în Irak era altfel — lucrurile au început profesionist și apoi s-au înrăutățit, în loc să se îmbunătățească". El plasa această evoluție spre sfârșitul lui august 2003 — la patru luni după căderea Bagdadului. Acela a fost momentul, spunea el, când relatările despre abuzuri au început să curgă.

Potrivit acestei datări, șocul camerei de tortură a apărut imediat după cele mai controversate șocuri economice ale lui Bremer. Ultimele săptămâni din august au însemnat sfârșitul acelei lungi veri în care Bremer a legiferat și a anulat alegerile. În vreme ce aceste decizii trimiteau și mai mulți recruți rezistenței, soldații americani erau trimiși să spargă uși și să încerce să zdruncine rebeliunea irakiană, reducând la tăcere bărbații de vârstă militară unul câte unul.

Data acestei evoluții poate fi clar determinată cu ajutorul mai multor documente declasificate după scandalul Abu Graib. Seria documentelor începe la data de 14 august 2003, când căpitanul William Ponce, ofițer de informații al cartierului general al armatei americane din Irak, a trimis un e-mail colegilor săi ofițeri din toată țara. Acesta conținea declarația acum celebră „Domnilor, e timpul să ne scoatem mănușile cu acești deținuți... [un colonel] a spus clar că trebuie să îi supunem pe acești oameni. Pierderile devin tot mai numeroase și trebuie să începem să strângem informații pentru a-i putea proteja pe soldații noștri de alte atacuri". Ponce solicita idei pentru tehnicile pe care interogatorii vroiau să le folosească pe deținuți — ceea ce el numea „lista ideală". Sugestiile au început să se adune în inbox-ul său, inclusiv „electrocutarea cu curent de joasă tensiune"[16].

Două săptămâni mai târziu, Geoffrey Miller, general-maior, directorul închisorii Guantanamo Bay, era adus în Irak cu misiunea de a „guantanamiza" închisoarea Abu Graib[17]. După alte două săptămâni, pe 14 septembrie, Ricardo Sanchez, general-locotenent, comandantul trupelor din Irak, a aprobat o gamă largă de proceduri noi de interogare, bazate pe modelul Guantanamo, incluzând umilirea deliberată (numită „slăbirea mândriei și a egoului"), „exploatarea fricii de câini a arabilor", privarea senzorială (numită „controlarea iluminatului"), suprasolicitarea senzorială (prin țipete și muzică tare) și „poziții solicitante". Incidentele dezvăluite prin intermediul infamelor fotografii de la Abu Graib au avut loc la puțin timp după ce a fost trimisă circulara lui Sanchez, la începutul lui octombrie.[18]

Echipa lui Bush eșuase în a-i supune prin șoc pe irakieni, atât prin *Șoc și evlavie*, cât și prin terapia economică de șoc. Acum tacticile de șoc deveneau mai personale, prin folosirea inconfundabilei rețete de regresiune a manualului de interogare CIA.

Mulți dintre prizonierii importanți au fost duși într-o zona securizată de lângă Aeroportul Internațional din Bagdad, condusă de trupele speciale și CIA. Accesibilă doar pe baza unui permis special și ascunsă de Crucea Roșie, această zonă era atât de secretizată, încât nici chiar unii militari de rang înalt nu erau lăsați să intre. Pentru a i se păstra caracterul secret, numele acesteia a fost schimbat de mai multe ori: din Task Force 20 în 121, apoi 6-26 și Task Force 145.[19]

Prizonierii erau ţinuţi într-o clădire mică, anonimă, concepută să creeze condiţiile manualului CIA, inclusiv privarea senzorială completă. Clădirea era împărţită în cinci zone: o cameră de examinare medicală, o „cameră prietenoasă", care arăta ca un living (pentru deţinuţii cooperanţi), o cameră roşie, o cameră albastră şi mult-temuta cameră neagră — o mică celulă cu pereţii vopsiţi în negru şi difuzoare în toate cele patru colţuri.

Existenţa acestei clădiri secrete a devenit publică doar atunci când un sergent care lucra acolo, şi care folosea pseudonimul Jeff Perry, a luat legătura cu Human Rights Watch pentru a le descrie acest loc ciudat. Faţă de haosul de la Abu Graib, unde gardienii neinstruiţi îşi inventau metodele în mare parte din mers, clădirea CIA de lângă aeroport era înspăimântător de ordonată şi chirurgicală. Potrivit lui Perry, atunci când interogatorii voiau să utilizeze „tactici dure" împotriva deţinuţilor în camera neagră, se duceau la un calculator şi printau un formular care era un fel de meniu al torturii. „Totul era deja pregătit pentru tine — îşi amintea Perry —: control al mediului, cald şi rece, ştiţi, lumini stroboscopice, muzică şi aşa mai departe. Câini dresaţi... îţi alegeai pur şi simplu ce voiai să foloseşti". După ce completau formularul, interogatorii se duceau cu el la un comandant să-l semneze. „N-am văzut niciodată un formular care să nu fie semnat", spunea Perry.

El şi alţi interogatori au început să-şi facă griji că aceste tehnici violau Convenţia de la Geneva care interzice „tratamentele umilitoare şi degradante". Îngrijoraţi că ar putea fi puşi sub acuzare dacă activitatea lor devine publică, Perry şi trei colegi ai săi l-au abordat pe colonelul lor şi „i-am spus că avem îndoieli legate de acest tip de abuzuri". Închisoarea secretă era atât de eficientă încât, în mai puţin de două ore, o echipă de jurişti militari a descins în acea clădire cu o prezentare în Power Point care explica de ce nu sunt protejaţi deţinuţii de Convenţia de la Geneva şi de ce privarea senzorială — în ciuda propriilor cercetări CIA, care demonstrau contrariul — nu constituie un mijloc de tortură. „O, a fost foarte rapid", a spus Perry despre timpul de răspuns. „Era ca şi cum ar fi fost pregătiţi. Vreau să spun că aveau deja pregătită această prezentare care dura două ore".

Existau în Irak şi alte clădiri în care deţinuţii erau supuşi aceloraşi tactici de privare senzorială din manualul CIA, unele dintre ele amintind chiar mai mult de experimentele lui McGill desfăşurate cu mulţi ani în urmă. Un alt sergent a relatat despre o închisoare dintr-o bază militară numită Tiger, lângă al Qaim, în apropierea graniţei cu Siria, în care erau închişi între 20 şi 40 de deţinuţi. Aceştia erau legaţi la ochi, încătuşaţi şi băgaţi în containere metalice de transport încinse, timp de 24 de ore, „fără somn, fără mâncare, fără apă", după cum a relatat sergentul. După ce erau „înmuiaţi" cu ajutorul cutiei de privare senzorială, deţinuţii erau bombardaţi cu lumini stroboscopice şi muzică heavy-metal.[20]

Metode similare au fost folosite şi la o bază de Operaţiuni Speciale de lângă Tikrit, cu excepţia faptului că deţinuţii erau băgaţi în cutii chiar mai mici: 1,2 m/1,2 m/0,5 m, prea puţin pentru ca un adult să poată sta în picioare sau să se întindă, semănând izbitor cu numeroasele celule din Conul de Sud despre care s-a vorbit. Deţinuţii erau ţinuţi în această privare senzorială extremă până la o săptămână. Cel puţin unul dintre ei a relatat că a fost electrocutat de soldaţii

americani, deși aceștia au negat.[21] Există însă un număr semnificativ de probe puțin discutate care sugerează că soldații americani au folosit într-adevăr electrocutarea ca metodă de tortură în Irak. Pe 14 mai 2004, doi soldați ai Marinei au fost condamnați la închisoare, într-un proces aproape deloc mediatizat, pentru electrocutarea unui deținut irakian cu o lună înainte. Conform documentelor oficiale obținute de American Civil Liberties Union, un soldat „l-a electrocutat pe un deținut irakian cu un transformator electric... a plasat sârmele în zona umărului deținutului" până când „deținutul a început să «danseze» din cauza electrocutării"[22].

Atunci când infamele fotografii de la Abu Graib au fost publicate, inclusiv aceea cu un deținut încagulat care stă pe o cutie, cu fire electrice atârnându-i de brațe, armata a fost pusă în fața unei probleme stranii: „Există mai mulți deținuți care pretind că sunt persoana înfățișată în fotografia respectivă", a explicat purtătorul de cuvânt al Direcției de Investigare a Armatei, instituția însărcinată cu cercetarea abuzurilor asupra deținuților. Unul dintre aceștia era Haj Ali, fost prefect. Ali a spus că și lui i se pusese cagulă, fusese obligat să stea pe o cutie și i se legaseră fire electrice de membre. Dar, spre deosebire de relatările gardienilor de la Abu Graib, care pretindeau că firele nu erau sub tensiune, Ali a declarat televiziunii publice PBS că „atunci când m-au electrocutat am avut senzația că globii oculari o să-mi sară din orbite"[23].

Ca mii de alți deținuți, Ali a fost eliberat de la Abu Graib fără a fi pus sub acuzare, împins afară dintr-un camion după ce i s-a spus „Ai fost arestat din greșeală". Crucea Roșie a susținut că responsabilii armatei americane au recunoscut că 70–90% dintre detențiile din Irak au fost „greșeli". Potrivit lui Ali, multe din aceste erori umane au ieșit din închisorile americane cu dorința de a se răzbuna. „Abu Graib e o pepinieră pentru insurgenți... Din cauza insultelor și a torturii sunt în stare de orice. Cine le-ar putea reproșa asta?"[24]

Mulți soldați americani au înțeles și s-au temut de această reacție. „Dacă e vorba de unul dintre cei buni, acum a devenit rău, din cauza modului în care l-am tratat", a spus un sergent din divizia 82 Airborne detașat la o închisoare temporară deosebit de brutală dintr-o bază americană de lângă Fallujah, gazda unui batalion care se mândrea cu porecla de „Maniacii Criminali"[25].

Situația este mult mai rea în închisorile administrate de irakieni. Saddam se bazase întotdeauna pe tortură pentru a se menține la putere. Pentru a elimina tortura din Irakul post-Saddam ar fi fost necesar un efort susținut din partea noii conduceri de a repudia astfel de practici. În schimb, Statele Unite au adoptat tortura pentru propriile obiective, stabilind un standard josnic exact în timp ce instruiau și supervizau noile forțe de poliție irakiene.

În ianuarie 2005, Human Rights Watch a descoperit că tortura din închisorile și arestările conduse de irakieni (și supervizate de SUA) era „sistematică", folosindu-se inclusiv șocuri electrice. Un raport intern al Diviziei 1 de Cavalerie susținea că „șocurile electrice și sufocarea" sunt „utilizate constant pentru smulgerea declarațiilor" de către polițiștii și soldații irakieni. Gardienii irakieni foloseau de asemenea simbolul ubicuu în America Latină al torturii, *picana*, bastonul electric folosit pentru vite. În decembrie 2006, *The New York Times* relata despre cazul lui Faraj Mahmud, care „fusese dezbrăcat și atârnat de

tavan. Acesta a spus că electrocutarea organelor sale genitale cu un baston electric îl făcea să se izbească de pereţi."[26]

În martie 2005, reporterul de la *The New York Times Magazine* Peter Maass a însoţit Comandoul Poliţiei Speciale antrenat de James Steele. Maass a vizitat o bibliotecă publică din Samara care fusese transformată într-o închisoare macabră. Înăuntrul acesteia a văzut deţinuţi legaţi la ochi şi încătuşaţi, unii bătuţi până la sânge, precum şi un birou cu „pete de la sângele care se scursese pe partea lui laterală". A auzit oameni vomând şi ţipete pe care le-a descris ca „înfricoşătoare, ca ţipetele unui nebun sau ale cuiva care este făcut să înnebunească". A auzit două focuri de puşcă clare „din interiorul sau din spatele centrului de detenţie"[27].

În El Salvador, escadroanele morţii erau binecunoscute pentru folosirea asasinatelor nu doar pentru eliminarea adversarilor politici, ci şi pentru a transmite publicului larg un mesaj al terorii. Trupurile mutilate care apăreau pe marginea drumului spuneau comunităţii întregi că aceia care ieşeau din rând puteau să ajungă şi ei cadavre. Corpurile torturate erau lăsate, adesea, cu un semn pe care se găsea semnătura escadronului morţii, respectiv Mano Blanco sau Brigada Maximiliano Hernandez. Astfel de mesaje deveniseră în 2005 o privelişte obişnuită pe drumurile din Irak: deţinuţi care fuseseră văzuţi ultima oară în custodia comandourilor irakiene de la Ministerul de Interne erau găsiţi cu o singură gaură de glonţ în cap şi mâinile încă încătuşate la spate, sau cu găuri în craniu făcute cu bormaşina. În noiembrie 2005, *Los Angeles Times* a relatat că, la o morgă din Bagdad, „zeci de trupuri ajung simultan, o dată pe săptămână, dintre care multe au încă încheieturile prinse cu cătuşe de poliţie". De multe ori morgile păstrau cătuşele de metal şi le returnau poliţiei.[28]

Dar în Irak există şi metode mai moderne de a transmite mesaje ale terorii. *Terorismul în faţa justiţiei* este o emisiune TV de mare audienţă a postului Al Iraqiya, finanţat de SUA. Serialul este produs în colaborare cu comandourile irakiene salvadorizate. Unii deţinuţi eliberaţi au explicat cum este realizat conţinutul emisiunii: deţinuţii, dintre care mulţi au fost luaţi în cadrul raziilor, sunt bătuţi şi torturaţi, iar familiile le sunt ameninţate, până sunt gata să mărturisească orice infracţiune, chiar şi infracţiuni despre care avocaţii au demostrat că nu au avut loc niciodată. Apoi apar camerele video, să înregistreze cum deţinuţii „recunosc" că sunt insurgenţi sau hoţi, homosexuali şi mincinoşi. Irakienii urmăresc în fiecare seară aceste mărturisiri, venind dinspre feţele învineţite şi umflate ale celor care, în mod evident, au fost torturaţi. „Emisiunea are un efect pozitiv asupra civililor", i-a spus Adnan Thabit, liderul comandourilor salvadorizate ale lui Maass.[29]

La zece luni după ce „soluţia salvadoriană" a apărut pentru prima dată în presă, implicaţiile ei terifiante au devenit în întregime evidente. Comandourile irakiene, instruite iniţial de Steele, erau oficial în subordinea Ministerului de Interne, care a insistat, atunci când Maass i-a întrebat despre ce văzuse el în bibliotecă, asupra faptului că „nu este permis niciun abuz împotriva drepturilor omului asupra deţinuţilor aflaţi în mâinile Forţelor de Securitate ale Ministerului de Interne". Dar în noiembrie 2005, 173 de irakieni au fost găsiţi într-o temniţă a Ministerului de Interne, unii dintre ei torturaţi atât de rău, încât

li se desprindea pielea, alții cu găuri de bormașină în craniu sau cu dinți scoși și unghii de la picioare smulse. Deținuții eliberați au spus că nu toți au scăpat cu viață. Ei au alcătuit o listă cu 18 oameni care fuseseră torturați până au murit în temnița ministerului: dispărutii Irakului.[30]

Când mă documentam despre experimentele cu șocuri electrice ale lui Ewen Cameron din anii '50, am dat de o remarcă a unuia dintre colegii săi, un psihiatru pe nume Fred Lowy. „Freudienii au dezvoltat niște metode subtile de a curăța foile cepei pentru a ajunge la miezul problemei", spunea el. „Cameron voia să foreze până acolo, iar straturile puteau să se ducă naibii. Dar, după cum am descoperit mai târziu, în afara acestor straturi nu există nimic."[31] Cameron se gândea că poate să arunce în aer toate straturile pacienților săi și să pornească de la zero; visa la crearea unor personalități nou-nouțe. Dar pacienții săi nu au renăscut: au devenit doar confuzi, răniți și zdrobiți.

Specialiștii în terapia de șoc din Irak au aruncat și ei în aer straturile, în căutarea acelei *tabula rasa* pe care să creeze noua lor țară model. Nu au găsit decât mormanele de ruine pe care ei înșiși le produseseră și milioane de oameni zdrobiți psihologic și fizic. Capitaliștii catastrofei din echipa lui Bush nu au curățat Irakul, ci doar l-au stârnit. În locul unei *tabula rasa*, purificate de istorie, ei au descoperit vechi rivalități, care au ieșit la suprafața pentru a se adăuga vendetelor recente produse de fiecare nou atac: asupra unei moschei din Karbala, în Samara, într-o piață, într-un minister, într-un spital. Ca și oamenii, țările nu pot fi refăcute de la zero cu un șoc sănătos; doar se prăbușesc, și continuă să se prăbușească.

Ceea ce, desigur, necesită și mai multe șocuri: creșterea dozei, apăsarea butonului mai mult timp, mai multă durere, mai multe bombe, mai multă tortură. Fostul secretar de stat Richard Armitage, care prezisese că Irakul va fi ușor de condus din punctul A în B, a concluzionat între timp că adevărata problemă este că Statele Unite au fost prea blânde. „Modul uman în care coaliția a luptat în acest război — a spus el — a condus de fapt la o situație în care e mai dificil să faci poporul să se unească, în loc să fie mai ușor. În Germania și Japonia [după al Doilea Război Mondial] populația era epuizată și profund șocată de ceea ce se întâmplase, dar în Irak este exact invers. Victoria foarte rapidă asupra inamicului a însemnat că nu avem populația supusă pe care o aveam în Japonia și Germania... SUA se confruntă cu o populație irakiană ne-șocată și ne-îngrozită"[32]. În ianuarie 2007, Bush și consilierii săi încă erau convinși că pot dobândi controlul asupra Irakului cu ajutorul unui „atac" sănătos, unul care l-a eliminat pe Moqtada al-Sadr: „un cancer care subminează" guvernul irakian. Analiza pe care s-a bazat strategia atacului avea ca scop „curățarea integrală a centrului Bagdadului" și, după ce trupele lui al-Sadr s-au mutat în Sadr City, „curățarea prin forță a acestei fortărețe șiite"[33].

În anii '70, cruciada corporatistă care tocmai începuse folosea tactici pe care tribunalele le-au calificat drept evident genocidale: eliminarea deliberată a unui segment al populației. În Irak s-a petrecut ceva și mai monstruos — eliminarea nu a unui segment al populației, ci a unei țări întregi; Irakul dispare și se dezintegrează. A început, cum se întâmplă adesea, cu dispariția femeilor în spatele voalurilor și al ușilor, apoi cu copiii care au dispărut din școli: în 2006

două treimi din ei au rămas acasă. Apoi au urmat specialiştii: doctori, profesori, antreprenori, oameni de ştiinţă, farmacişti, judecători, avocaţi. Aproximativ 300 de universitari irakieni au fost asasinaţi de escadroanele morţii de la invazia americană încoace, inclusiv câţiva decani; alte câteva mii au fugit. Doctorii au avut o soartă şi mai rea, aproximativ 2.000 dintre ei fiind ucişi şi 12.000 fugind. În noiembrie 2006, Înalta Comisie ONU pentru Refugiaţi a estimat că 3.000 de irakieni fug din ţară în fiecare zi. Organizaţia a raportat că patru milioane de oameni fuseseră forţaţi să-şi părăsească casele până în aprilie 2007: aproximativ un irakian din şapte. Doar câteva sute dintre aceşti refugiaţi au fost primiţi în Statele Unite.[34]

După prăbuşirea aproape completă a industriei irakiene, una din foarte puţinele afaceri care înfloresc este răpirea. În doar trei luni şi jumătate de la începutul lui 2006, aproape 20.000 de oameni au fost răpiţi în Irak. Mass-media internaţională nu acordă atenţie decât occidentalilor răpiţi, dar imensa majoritate a celor răpiţi sunt specialişti irakieni, prinşi în drum spre muncă. Familiile lor fie reuşesc să facă rost de zeci de mii de dolari americani pentru răscumpărare, fie identifică trupurile la morgă. Tortura a devenit, de asemenea, o industrie prosperă. Organizaţiile pentru drepturile omului au identificat numeroase cazuri în care poliţia irakiană cerea mii de dolari de la familiile deţinuţilor pentru încetarea torturării acestora.[35] Este propria versiune locală a Irakului pentru capitalismul dezastrelor.

Nu asta intenţionase administraţia Bush pentru Irak atunci când îl selectase ca naţiune model pentru restul lumii arabe. Ocupaţia începuse cu discuţii voioase despre *tabula rasa* şi începuturi de la zero. Dar nu a durat mult până când dorinţa de curăţenie s-a transformat în discuţii despre „smulgerea islamismului din rădăcină" în Sadr City sau Najaf şi despre eliminarea „cancerului islamismului radical" din Fallujah şi Ramadi — ceea ce nu era curat avea să fie curăţat cu forţa.

Asta este ceea ce se întâmplă cu proiectele de construire a unor societăţi model în ţările altora. Campaniile de epurare sunt rareori premeditate. Doar atunci când oamenii care trăiesc acolo refuză să-şi abandoneze trecutul, visul unei *tabula rasa* se transformă în fantoma lui — pământul pârjolit; doar atunci visul creaţiei totale se transformă într-o campanie de distrugere totală.

Violenţa neanticipată care a cuprins acum Irakul este creaţia optimismului letal al arhitecţilor războiului — era predestinată prin această expresie aparent inocentă, chiar idealistă: „un model pentru un nou Orient Mijlociu". Dezintegrarea Irakului îşi are rădăcinile în ideologia care cere o *tabula rasa* pe care să-şi scrie noua poveste. Iar când o astfel de scenă idilică a întârziat să apară, susţinătorii acestei ideologii au început să bombardeze, să atace şi să arunce în aer şi mai mult speranţa de a ajunge la acel pământ promis.

Eşecul: noile feţe ale succesului

În avionul cu care părăseam Bagdadul fiecare loc era ocupat de un contractor străin care fugea de violenţe. Era aprilie 2004 şi atât Fallujah, cât şi Najaf erau sub asediu; doar în săptămâna aceea s-au retras din Irak 1.500 de contractori.

Mulţi aveau să-i urmeze. În momentul acela eram convinsă că asistam la prima mare înfrângere a cruciadei capitaliste. Irakul fusese bombardat cu fiecare armă de şoc, în afara bombei nucleare, şi totuşi nimic nu putea supune această ţară. Experimentul eşuase în mod evident.

Acum nu mai sunt sigură. La un anumit nivel nu este nicio îndoială că anumite părţi ale proiectului au fost un dezastru. Bremer a fost trimis în Irak să construiască o utopie corporatistă; în schimb, Irakul a devenit o distopie infernală, în care a merge la o simplă întâlnire de afaceri însemna să rişti linşarea, arderea de viu sau decapitarea. Conform unei analize a publicaţiei *The New York Times*, până în mai 2007 mai mult de 900 de contractori fuseseră declaraţi ucişi şi „mai mult de 12.000, răniţi în luptă sau în timpul lucrului". Investitorii pe care Bremer se străduise atât de mult să-i atragă nu au mai apărut niciodată — nici HSBC, nici Procter&Gamble, care şi-a amânat proiectul de joint venture, aşa cum a făcut şi General Motors. New Bridge Strategies, compania care se entuziasmase despre cum „un Wal-Mart ar putea cuceri întreaga ţară" a recunoscut că „McDonald's nu va intra pe piaţă prea curând"[36]. Contractele de reconstrucţie ale lui Bechtel nu au fost prelungite de contracte pe termen lung de administrare a sistemelor de apă şi electricitate. Spre sfârşitul lui 2006, eforturile privatizate de reconstrucţie care constituiau esenţa planului anti-Marshall fuseseră aproape toate abandonate la faţa locului şi unele schimbări de strategie spectaculoase erau evidente.

Stuart Bowen, inspectorul-şef american pentru reconstrucţia Irakului, a relatat că în câteva cazuri în care contractele au fost acordate direct firmelor irakiene „a fost mai eficient şi mai ieftin. Şi a stimulat economia, deoarece le-a dat irakienilor de lucru." S-a dovedit că finanţarea irakienilor ca să-şi reconstruiască propria ţară este mai eficientă decât angajarea multinaţionalelor greoaie, care nu cunosc ţara şi limba, care se înconjoară de mercenari plătiţi cu 900 de dolari pe zi şi irosesc până la 55% din banii contractului pe cheltuieli suplimentare.[37] Jon C. Bowersox, consilierul pe probleme de sănătate al ambasadei din Irak, a făcut o observaţie tranşantă: problema reconstrucţiei din Irak, a spus el, a fost dorinţa de a construi totul de la zero. „Am fi putut să facem reabilitări ieftine, în loc să încercăm să transformăm în doi ani sistemul lor de sănătate."[38]

O schimbare şi mai dramatică a venit din partea Pentagonului. În decembrie 2006, acesta a anunţat un nou proiect de a pune pe picioare întreprinderile de stat irakiene, cele cărora Bremer refuzase să le ofere generatoare electrice de urgenţă pe motiv că erau atavisme staliniste. Acum Pentagonul îşi dădea seama că, în loc să cumpere ciment şi piese din Iordania şi Kuweit, ar fi putut să le cumpere de la fabricile irakiene adormite, creând locuri de muncă pentru zeci de mii de oameni şi oferind venituri comunităţilor respective. Paul Brinkley, subsecretar adjunct al apărării pentru transformarea economică a Irakului, a spus: „Ne-am uitat mai atent la câteva dintre aceste fabrici şi am descoperit că nu sunt neapărat nişte întreprinderi sovietice părăginite, aşa cum crezusem", însă a recunoscut că unii dintre colegii lui începuseră să-l facă stalinist.[39]

Peter W. Chiarelli, general-locotenent, comandantul trupelor americane din Irak, a explicat că „trebuie să îi punem pe tinerii furioşi la muncă... O scădere relativ mică a şomajului ar avea un efect serios asupra nivelului crimelor inter-confesionale". Nu s-a putut abţine să adauge „Mi se pare incredibil că în

patru ani de zile nu am reuşit să înţelegem acest lucru... Mie mi se pare vital. E la fel de important ca oricare altă parte a planului"[40].

Semnifică aceste întoarceri cu 180 de grade moartea capitalismului dezastrelor? Mă îndoiesc. La momentul la care oficialii americani au ajuns să înţeleagă că nu trebuie să reclădească o ţară nou-nouţă de la zero, că era mai important ca irakienilor să le fie oferite slujbe şi industria lor să beneficieze de miliardele strânse pentru reconstrucţie, banii pentru finanţarea acestor proiecte fuseseră deja cheltuiţi.

Între timp, în mijlocul valului de epifanii ale neo-keynesianismului, Irakul a fost lovit de cea mai îndrăzneaţă tentativă de exploatare a perioadelor de criză de până atunci. În decembrie 2006, bipartizanul Iraq Study Group, reprezentat de James Baker, a dat publicităţii mult-aşteptatul său raport. Acesta solicita Statelor Unite să „asiste liderii irakieni în reorganizarea industriei petroliere naţionale ca întreprindere comercială" şi să „încurajeze investiţiile comunităţii internaţionale şi ale companiilor petroliere internaţionale în sectorul petrolier irakian"[41].

Cele mai multe recomandări ale Iraq Study Group au fost ignorate de Casa Albă, dar nu şi aceasta: administraţia Bush a reacţionat imediat, ajutând la conceperea unui proiect de lege radical privind petrolul irakian care permitea companiilor precum Shell sau BP să semneze contracte pe 30 de ani prin care puteau păstra o mare parte a profiturilor din petrolul irakian, ajungând până la zeci sau chiar sute de miliarde de dolari — ceva nemaiauzit în ţările în care petrolul e atât de uşor exploatabil ca în Irak, şi care echivala cu o condamnare la sărăcie perpetuă într-o ţară în care 95% din veniturile guvernului erau aduse de petrol.[42] Era o propunere atât de nepopulară, încât nici măcar Paul Bremer nu îndrăznise să o facă în primul an de ocupaţie. Şi totuşi era avansată acum, mulţumită haosului care se adâncea. Pentru a explica de ce se justifica scoaterea din Irak a unui procent atât de mare din profit, companiile petroliere au invocat riscurile de siguranţă. Cu alte cuvinte, dezastrul era cel care făcea posibil acest proiect de lege.

Momentul ales de Washington era extrem de semnificativ. Atunci când a fost avansat proiectul, Irakul se confrunta cu cea mai amplă criză de până atunci: ţara era sfâşiată de conflicte sectare, aproximativ 1000 de oameni fiind ucişi zilnic. Saddam Husein tocmai fusese executat într-un mod imoral şi provocator. Simultan, Bush dezlănţuise noul „elan" al trupelor din Irak, care operau cu reguli „mai puţin stricte" de luptă. În acea perioadă Irakul era mult prea volatil pentru ca giganţii petrolieri să facă investiţii majore, astfel că nu exista nicio nevoie presantă pentru o lege nouă, dacă nu cumva se încerca folosirea haosului pentru a scurtcircuita o dezbatere publică asupra celei mai controversate probleme cu care se confrunta ţara. Mulţi legislatori irakieni aleşi au spus că nu ştiau că se pregăteşte o lege nouă şi că, în mod sigur, nu fuseseră cooptaţi în conceperea ei. Greg Muttitt, un cercetător al grupului Platform de monitorizare a petrolului, a relatat: „M-am întâlnit recent cu unii parlamentari irakieni şi i-am întrebat câţi dintre ei văzuseră legea. Din 20, doar unul singur o văzuse." Potrivit lui Muttitt, dacă legea ar fi fost adoptată, irakienii „ar fi avut de pierdut enorm, deoarece, în acest moment, ei nu au capacitatea de a negocia o înţelegere avantajoasă"[43].

Principalele sindicate irakiene au declarat că „privatizarea petrolului este o linie roşie care nu ar trebui încălcată" şi, cu aceeaşi ocazie, au condamnat legea ca pe o încercare de acaparare a „resurselor de energie într-un moment în care poporul irakian încearcă să-şi croiască un viitor, în timp ce trăiesc încă în condiţiile ocupaţiei"[44]. Legea adoptată până la urmă era chiar mai rea decât se anticipase: nu stabilea nicio limită pentru profiturile pe care companiile străine le puteau scoate din ţară şi nici cât de mult sau cât de puţin sunt obligaţi investitorii străini să se asocieze cu companii irakiene sau să angajeze irakieni pentru exploatarea câmpurilor petrolifere. Anula cu nerușinare orice rol ar fi putut avea parlamentarii aleşi ai Irakului în stabilirea termenilor viitoarelor contracte petroliere. În schimb, crea o nouă instituţie, Consiliul Federal al Petrolului şi Gazului, care, potrivit *The New York Times*, urma să fie consiliat de „un spectru de specialişti în petrol din interiorul şi din afara Irakului". Această instituţie numită, consiliată de niște străini nespecificaţi, avea să aibă putere de decizie absolută în orice problemă referitoare la petrol şi autoritatea de a decide ce contracte semnează sau nu Irakul. În fapt, legea stabilea ca rezervele de petrol irakiene aflate în proprietate publică, principala sursă de venituri a ţării, să fie scoase de sub controlul democratic şi, în schimb, să fie administrate de o puternică şi bogată dictatură a petrolului, care urma să existe în paralel cu guvernul ineficient şi dominat al Irakului.[45]

E greu să exagerezi caracterul dezonorant al acestei încercări de acaparare a unor resurse. Profiturile din petrol ale Irakului sunt singura speranţă a acestei ţări de finanţare a propriei reconstrucţii, atunci când o pace relativă va reapărea. A emite pretenţii asupra acestei bogăţii viitoare într-un moment al dezintegrării naţionale punea în lumină cea mai nerușinată faţă a capitalismului dezastrelor.

A mai existat o consecinţă puţin dezbătută a haosului din Irak: cu cât dura mai mult, cu atât se privatiza mai mult prezenţa străină, în cele din urmă ajungând să creeze o nouă paradigmă pentru modul în care se poartă războaiele şi se reacţionează la catastrofele umane.

În acest punct, ideologia privatizării radicale, esenţială pentru planul anti-Marshall, şi-a arătat cu prisosinţă roadele. Refuzul constant al administraţiei Bush de a oferi oameni pentru războiul din Irak — fie soldaţi, fie administratori civili subordonaţi ei — a adus beneficii clare pentru celălalt război al ei, acela de a subcontracta conducerea SUA. Chiar dacă a încetat să fie subiectul retoricii publice a administraţiei, această cruciadă a rămas în culise o obsesie puternică şi a avut mult mai mult succes decât toate celelalte obiective mai mediatizate ale administraţiei, luate împreună.

Deoarece Rumsfeld a conceput războiul ca pe o invazie limitată la strictul necesar, soldaţii de acolo urmând să îndeplinească doar funcţiile vitale de luptă, şi, deoarece eliminase 55.000 de posturi din Departamentul Apărării şi Departamentul Problemelor Veteranilor în primul an de după invadarea Irakului, sectorul privat a fost acela care a rămas să umple aceste găuri, la fiecare nivel.[46] Această configuraţie practic însemna că, în timp ce tulburările cuprindeau Irakul, o industrie de război încă şi mai elaborată prindea formă, una care să sprijine armata redusă la minimum, fie pe teren, în Irak, fie în ţară, unde soldaţii erau trataţi la centrul medical Walter Reed.

De vreme ce Rumsfeld respinsese constant toate soluţiile care necesitau creşterea efectivelor armatei, aceasta trebuia să găsească modalităţi de a duce cât mai mulţi soldaţi în posturi de luptă. Irakul a fost inundat de firme de securitate private, care urmau să îndeplinească funcţiile executate înainte de soldaţi: asigurarea pazei pentru oficialii de rang înalt, păzirea bazelor, escortarea unor contractori. Odată ajunşi acolo, rolurile lor s-au dezvoltat, ca reacţie la haos. Contractul iniţial al companiei Blackwater era de a oferi securitate privată pentru Bremer, dar după un an de ocupaţie se implica în lupte de stradă. În timpul mişcării lui Moqtada al-Sadr din Najaf, în aprilie 2004, Blackwater a ajuns chiar să preia comanda trupelor active de marină americane de-a lungul unei lupte de o zi cu Armata Mahdi, în cursul căreia au fost ucişi zeci de irakieni.[47]

La începutul ocupaţiei existau aproximativ 10.000 de luptători privaţi în Irak, deja mult mai mulţi decât în timpul primului Război din Golf. Trei ani mai târziu, o analiză a Biroului de Supraveghere a Cheltuirii Fondurilor al SUA a descoperit că în Irak erau desfăşuraţi 48.000 de luptători privaţi din toată lumea. După armata SUA, mercenarii reprezentau cel mai mare contingent de luptători, mai mulţi decât toţi ceilalţi membri ai „Coaliţiei de Voinţă" la un loc. „Boom-ul din Bagdad", cum îl denumea presa financiară, a luat acest sector suspect şi misterios şi l-a integrat complet în maşinile de război americană şi britanică. Blackwater a angajat oameni de lobby agresivi din Washington pentru a elimina cuvântul „mercenar" din vocabularul public şi pentru a transforma această companie într-un brand naţional. Potrivit preşedintelui ei, Erik Prince, „Aceasta revine la deviza corporaţiei noastre: să facem pentru aparatul naţional de securitate ceea ce FedEx a făcut pentru serviciile poştale"[48].

Când războiul s-a mutat în închisori, armata avea atât de puţini interogatori instruiţi şi interpreţi de arabă, încât nu putea obţine informaţii de la noii ei deţinuţi. Având nevoie disperată de mai mulţi interogatori şi interpreţi, armata a apelat la contractorul de apărare CACI International Inc. În contractul ei iniţial, rolul CACI în Irak era de a oferi armatei servicii de tehnologie a informaţiei, dar formularea sarcinii ei era suficient de vagă încât „tehnologia informaţiei" să poată fi înţeleasă ca interogare.[49] Această flexibilitate era intenţionată: CACI aparţine unei noi specii de contractori, care acţionează ca furnizor de angajaţi temporari pentru guvernul federal: are contracte permanente, formulate ambiguu şi păstrează la dispoziţie un mare număr de angajaţi potenţiali, gata să ocupe orice posturi ar apărea. A apela la CACI, ai cărei angajaţi nu trebuie să deţină pregătirea riguroasă şi aprobările legate de securitate cerute angajaţilor guvernamentali, era la fel de simplu ca a comanda noi materiale de birotică; zeci de noi interogatori au apărut într-o clipă.*

* Şmecheria era că aceşti contractori funcţionau în condiţiile unei supravegheri reduse. După cum a concluzionat propria investigaţie a armatei americane asupra scandalului Abu Graib, oficialii gvernamentali însărcinaţi cu supravegherea activităţii interogatorilor nici măcar nu erau în Irak, cu atât mai puţin la Abu Graib, ceea ce făcea „foarte dificilă, dacă nu chiar imposibilă, administrarea efectivă a unui contract". Generalul George Fay, autorul analizei, a concluzionat că „interogatorii, analiştii şi liderii [guvernamentali] erau nepregătiţi pentru sosirea interogatorilor contractanţi şi nu aveau nicio pregătire pe care să se poată

Corporația care a câștigat cel mai mult de pe urma haosului a fost Halliburton. Înaintea invaziei primise un contract să stingă incendiile petroliere declanșate de armata în retragere a lui Saddam. Când aceste focuri au întârziat să apară, contractul Halliburton a fost lărgit pentru a include o nouă funcție: alimentarea cu combustibili a întregii națiuni, o sarcină atât de uriașă, încât „a cumpărat toate autocisternele din Kuweit și a mai importat alte câteva sute"[50]. În numele eliberării soldaților pentru câmpul de luptă, Halliburton a preluat alte zeci de funcții tradiționale ale armatei, inclusiv mentenanța vehiculelor militare și a echipamentelor radio.

Chiar și recrutarea, considerată dintotdeauna o funcție a soldaților, a devenit rapid, pe măsură ce războiul avansa, o afacere economică. În 2006, firme private de *head-hunting*, precum Serco sau o divizie a gigantului de armament L-3 Communications, au început să recruteze soldați. Recrutorii privați, dintre care mulți nu fuseseră niciodată în armată, primeau bonusuri de fiecare dată când înscriau un soldat, astfel că, așa cum se lăuda purtătorul de cuvânt al unei companii, „Dacă vrei să câștigi gras trebuie să trimiți oameni în armată"[51]. „Domnia" lui Rumsfeld a alimentat de asemenea o explozie a contractării instrucției: companii precum Cubic Defense Applications sau Blackwater îi supuneau pe soldați antrenamentului în condiții de luptă și simulărilor de război, ducându-i în baze de instrucție private, unde exersau lupta urbană în orășele improvizate.

Mulțumită obsesiei legate de privatizare a lui Rumsfeld, așa cum sugerase el pentru prima oară într-un discurs din 10 septembrie 2001, soldații care s-au întors în țară bolnavi sau suferind de stres post-traumatic au fost tratați de companii de sănătate private, pentru care războiul foarte traumatizant din Irak a generat profituri nesperate. Una dintre aceste companii, Health Net, a ocupat locul 7 la creștere economică pe 2005 în topul Fortune 500, în principal datorită numărului mare de soldați traumatizați întorși din Irak. Alta a fost IAP Worldwide Services Inc., care a câștigat un contract prin care prelua multe din serviciile oferite de spitalul militar Walter Reed. Se spune că decizia de a privatiza administrarea acestui centru medical a contribuit la degradarea șocantă a întreținerii și îngrijirii medicale, în condițiile în care peste o sută de angajați federali calificați au părăsit instituția.[52]

Rolul foarte larg acordat companiilor private nu a fost niciodată dezbătut deschis, ca o problemă de politici publice (situație foarte asemănătoare cu modul brusc în care a apărut proiectul de lege privind petrolul irakian). Rumsfeld nu a fost nevoit să intre în conflicte dure cu sindicatele angajaților federali sau generalii cu funcții înalte. În schimb, totul s-a întâmplat pur și simplu pe teren, peste noapte, prin ceea ce soldații numesc „prelungire a misiunii". Cu cât avansa mai mult războiul, cu atât mai mult devenea un război privatizat, iar în curând acesta a devenit pur și simplu noul tip de război. Criza era facilitatorul boom-ului, așa cum fusese și pentru multe altele înainte.

---

baza în managementul, controlul și disciplinarea acestui personal... Se pare că nu a existat nicio încercare serioasă de a supraveghea în mod adecvat performanțele contractuale la Abu Graib".

Cifrele spun povestea dramatică a prelungirii misiunii corporaţiilor. În timpul primului Război din Golf, exista un contractor la o sută de soldaţi. La începutul invaziei invaziei din Irak din 2003, proporţia sărise la un contractor pentru fiecare 10 soldaţi. După trei ani de ocupaţie americană, proporţia ajunsese de unu la trei. În mai puţin de un an, în timp ce ocupaţia se apropia de cel de-al patrulea an al ei, exista un contractor la fiecare 1,4 soldaţi. Dar aceste cifre îi includ doar pe contractorii care lucrau direct pentru guvernul american, nu şi pentru alţi parteneri ai coaliţiei sau ai guvernul irakian, şi nu iau în calcul contractorii stabiliţi în Kuweit sau Iordania, care îşi cedaseră sarcinile subcontractorilor.[53]

Soldaţii britanici din Irak sunt deja cu mult depăşiţi de conaţionalii lor care lucrează pentru firme private de securitate, proporţia fiind de 3 la 1. Când Tony Blair a anunţat în februarie 2007 că retrage 1.600 de soldaţi din Irak, presa a relatat imediat că „responsabilii guvernamentali speră că «mercenarii» pot umple găurile lăsate de aceştia", companiile urmând să fie plătite direct de guvernul britanic. În acelaşi timp, Associated Press evalua numărul contractorilor din Irak la 120.000, aproape egal cu efectivele armatei americane.[54] Acest tip de război privatizat depăşeşte deja, ca amploare, Organizaţia Naţiunilor Unite. Bugetul ONU pentru menţinerea păcii a fost în 2006-2007 de 5,25 miliarde dolari, mai puţin de un sfert din cele 20 de miliarde de dolari pe care Halliburton le-a încasat din contractele din Irak, iar ultima estimare arată că industria mercenariatului ajunge singură la 4 miliarde de dolari.[55]

Astfel că, în timp ce reconstrucţia Irakului a fost cu siguranţă un eşec pentru irakieni şi pentru contribuabilii americani, pentru complexul capitalismului dezastrelor a fost orice altceva decât asta. Făcut posibil de atacurile din 11 septembrie, războiul din Irak nu a reprezentat nici mai mult, nici mai puţin decât naşterea violentă a unei noi economii. În asta a constat geniul „transformării" lui Rumsfeld: de vreme ce fiecare aspect posibil atât al distrugerii, cât şi al reconstrucţiei a fost contractat şi privatizat, există un boom economic atunci când încep să cadă bombele, atunci când se opresc şi atunci când încep din nou — o buclă strânsă a profitului distrugerii şi reconstrucţiei, a demolării şi a construirii. Pentru companiile deştepte şi vizionare, precum Halliburton şi Carlyle Group, distrugerea şi construcţia sunt divizii diferite ale aceleiaşi corporaţii.* [56]

Administraţia Bush a luat câteva măsuri importante, dar puţin analizate de instituţionalizare a modelului războiului privatizat pus pe picioare în Irak, făcând din el o constantă a politicii externe. În iulie 2006, Bowen, inspectorul general pentru reconstrucţia Irakului, a publicat un raport despre „lecţiile

---

* Lockheed Martin a mers şi mai departe în direcţia aceasta. La începutul lui 2007 a început „să cumpere companii de pe piaţa de servicii medicale de 1.000 de miliarde anual", potrivit *The Financial Times*, de asemenea a înghiţit gigantul din construcţii Pacific Architects and Engineers. Valul de achiziţii era semnul unei noi ere a integrării, pe verticală morbide, a complexului capitalismului de dezastru: în conflictele viitoare, Lockheed este pregătit să obţină profit nu doar din fabricarea armelor şi a avioanelor de luptă, ci şi din reconstruirea a ceea ce acestea au distrus, şi chiar din tratarea celor răniţi de propriile lor arme.

învățate" din eșecurile totale ale diferiților contractori. Acesta conchidea că problemele se datorau planificării insuficiente și propunea crearea „unui corp de rezervă gata a fi desfășurat, format din personal contractat instruit să execute activități rapide de salvare și reconstrucție în timpul operațiunilor de război" și „pre-calificarea unei game diverse de contractori cu expertiză în domeniul reconstrucției specializate"; cu alte cuvinte, o armată permanentă a contractorilor. În discursul său despre starea națiunii din 2007, Bush a susținut această idee, anunțând crearea unui corp de rezervă civil nou-nouț. „Un astfel de corp ar funcționa foarte asemănător cu trupele de rezervă ale armatei. Ar ușura sarcina Trupelor Armate, permițându-ne să angajăm civili cu competențe vitale, care să fie utilizați în misiuni din străinătate, atunci când America are nevoie de ei", a spus el. „Aceasta ar da tuturor americanilor care nu poartă uniformă șansa de a-și aduce contribuția în lupta definitorie a vremurilor noastre"[57].

La un an și jumătate de la ocuparea Irakului, Departamentul de Stat american și-a creat un nou compartiment: Oficiul pentru Reconstrucție și Stabilitate. În fiecare zi, acesta plătește contractori privați să conceapă planuri detaliate de reconstrucție a 25 de țări diferite care, dintr-un motiv sau altul, ar putea deveni ținta distrugerii sponsorizate de SUA, de la Venezuela până la Iran. Corporațiile și consultanții sunt deja stabiliți, în virtutea unor „contracte presemnate", gata să intre în acțiune imediat ce dezastrul lovește.[58] Pentru administrația Bush era o evoluție firească: după ce pretinsese că are dreptul de a provoca distrugeri preventive nelimitate, a inventat reconstrucția preventivă, reconstruind zone care nu au fost încă distruse.

Astfel că, până la urmă, războiul din Irak chiar a creat o economie model; numai că nu e vorba de Tigrul de pe Tigru promovat de neoconservatori, ci de un model al războiului și al reconstrucției privatizate, care a devenit rapid gata de export. Până la Irak, frontierele cruciadei Școlii de la Chicago fuseseră unele geografice: Rusia, Argentina, Coreea de Sud. Acum o nouă frontieră se poate deschide oriunde lovește dezastrul.

NOTE

[1] Bertolt Brecht, „The Solution", *Poems, 1913-1956*, coord. John Willett și Ralph Manheim (1976, repr. New York: Methuen, 1979), 440.

[2] Sylvia Pfeifer, „Where Majors Fear to Tread", *The Sunday Telegraph* (Londra), 7 ianuarie 2007.

[3] L. Paul Bremer III, „New Risks in International Business", *Viewpoint*, 2 noiembrie 2001, se găsea la www.mmc.com, accesat pe data de 26 mai 2003.

[4] Maxine McKew, „Confessions of an American Hawk", *The Diplomat*, octombrie–noiembrie 2005.

[5] L. Paul Bremer III, My *Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope* (New York: Simon & Schuster, 2006), 93.

[6] Interviu cu Paul Bremer, realizat pe 26 iunie 2006 și pe 18 august 2006, pentru „The Lost Year in Iraq", PBS *Frontline*, 17 octombrie 2006.

[7] William Booth și Rajiv Chandrasekaran, „Occupation Forces Halting Elections Throughout Iraq", *Washington Post*, 28 iunie 2003; Michael R. Gordon și Bernard E.

Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and the Occupation of Iraq* (New York: Pantheon Books, 2006), 490; William Booth, „In Najaf, New Mayor Is Outsider Viewed with Suspicion", *Washington Post*, 14 mai 2003.

[8] Ariana Eunjung Cha, „Hope and Confusion Mark Iraq's Democracy Lessons", *Washington Post*, 24 noiembrie 2003; Booth şi Chandrasekaran, „Occupation Forces Halting Elections Throughout Iraq".

[9] Christopher Foote, William Block, Keith Crane şi Simon Gray, *Economic Policy and Prospects in Iraq*, Public Policy Discussion Papers, nr. 04-1 (Boston: Federal Reserve Bank of Boston, 4 mai 2004), 37, www.bosfed.org.

[10] Salim Lone, „Iraq: This Election Is a Sham", *International Herald Tribune* (Paris), 28 ianuarie 2005.

[11] „Al-Sistani's Representatives Threaten Demonstrations, Clashes in Iraq", BBC *Monitoring International Reports*, ştire prezentată de postul de televiziune aparţinând grupului Hezbollah din Liban, Al-Manar, 16 ianuarie 2004; Nadia Abou El-Magd, „U.S. Commander Urges Saddam Holdouts to Surrender", Associated Press, 16 ianuarie 2004.

[12] Michael Moss, „Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War", *New York Times*, 17 decembrie 2006.

[13] Gordon şi Trainor, *Cobra II*, 4, 555; Julian Borger, „Knives Come Out for Rumsfeld as the Generals Fight Back", *The Guardian* (Londra), 31 martie 2003.

[14] Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army* (New York: Nation Books, 2007), 199.

[15] Peter Maass, „The Way of the Commandos", *New York Times*, 1 mai 2005; „Jim Steele Bio", Premiere Speakers Bureau, www.premierespeakers.com; Michael Hirsh şi John Barry, „The Salvador Option", *Newsweek*, 8 ianuarie 2005.

[16] „Email from Cpt. William Ponce", PBS *Frontline: The Torture Question*, august 2003, www.pbs.org; Josh White, „Soldiers' 'Wish Lists' of Detainee Tactics Cited", *Washington Post*, 19 aprilie 2005.

[17] General de Brigadă Janis Karpinski, comandantul penitenciarului de la Abu Ghraib, afirmă că Miller i-a declarat acest lucru. Scott Wilson şi Sewell Chan, „As Insurgency Grew, So Did Prison Abuse", *Washington Post*, 10 mai 2004.

[18] O lună mai târziu, Sanchez trimite încă un memo clarificând şi temperând oarecum memorandumul anterior, dar creând o confuzie serioasă privitor la care dintre proceduri trebuiau aplicate în acest caz. Ricardo S. Sanchez, *Memorandum, Subject: CJTF-7 Interrogation and Counter-Resistance Policy*, 14 septembrie 2003, www.aclu.org.

[19] Informaţia furnizată în următoarele trei paragrafe derivă din Human Rights Watch, *No Blood, No Foul: Soldiers' Accounts of Detainee Abuse in Iraq*, iulie 2006, pag. 6–14, www.hrw.org.

[20] *Ibid.*, 26, 28.

[21] Richard P. Formica, „Article 15–6 Investigation of CJSOTF-AP and 5th SF Group Detention Operations", finalizat pe 8 noiembrie 2004, desecretizat, www.aclu.org.

[22] *USMC Alleged Detainee Abuse Cases Since 11 Sep 01*, nesecretizat, 8 iulie 2004, www.aclu.org.

[23] „Web Magazine Raises Doubts Over a Symbol of Abu Ghraib", *New York Times*, 14 martie 2006; interviu cu Haj Ali, „Few Bad Men?", *PBS Now*, 29 aprilie 2005.

[24] „Haj Ali's Story", *PBS Now* Web site, www.pbs.org; Chris Kraul, „War Funding Feud Has Iraqis Uneasy", *Los Angeles Times*, 28 aprilie 2007.

[25] Human Rights Watch, *Leadership Failure: Firsthand Accounts of Torture of Iraqi Detainees by the U.S. Army's 82nd Airborne Division*, septembrie 2005, pag. 9, 12, www.hrw.org.

[26] Human Rights Watch, *The New Iraq? Torture and Ill-Treatment of Detainees in Iraqi Custody*, ianuarie 2005, p. 2, 4, www.hrw.org; Bradley Graham, „Army Warns Iraqi Forces on Abuse of

Detainees", *Washington Post*, 20 mai 2005; Moss, „Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War".

[27] Maass, „The Way of the Commandos".

[28] Interviu cu Allan Nairn, *Democracy Now!* 10 ianuarie 2005, www.democracynow.org; Solomon Moore, „Killings Linked to Shiite Squads in Iraqi Police Force", *Los Angeles Times*, 29 noiembrie 2005.

[29] Moss, „Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War"; Thanassis Cambanis, „Confessions Rivet Iraqis", *Boston Globe*, 18 martie 2005; Maass, „The Way of the Commandos".

[30] *Ibid*; John F. Burns, „Torture Alleged at Ministry Site Outside Baghdad", *New York Times*, 16 noiembrie 2005; Moore, „Killings Linked to Shiite Squads in Iraqi Police Force".

[31] Anne Collins, *In the Sleep Room: The Story of the CIA Brainwashing Experiments in Canada* (Toronto: Lester and Orpen Dennys, 1988), 174.

[32] Maxine McKew, „Confessions of an American Hawk", *The Diplomat*, octombrie–noiembrie 2005.

[33] Charles Krauthammer, „In Baker's Blunder, a Chance for Bush", *Washington Post*, 15 decembrie 2006; Frederick W. Kagan, *Choosing Victory: A Plan for Success in Iraq*, Phase I Report, 4 ianuarie 2007, pag. 34, www.aei.org.

[34] Dahr Jamail şi Ali Al-Fadhily, „Iraq: Schools Crumbling Along with Iraqi Society", *Inter Press Service*, 18 decembrie 2006; Charles Grain, „Professor Says Approximately 300 Academics Have Been Assassinated", *USA Today*, 17 ianuarie 2005; Michael E. O'Hanlon şi Jason H. Campbell, Brookings Institution, *Iraq Index: Tracking Variables of Reconstruction & Security in Post-Saddam Iraq*, 22 februarie 2007, p. 35, www.brookings.edu; Ron Redmond, „Iraq Displacement", comunicat de presă, Geneva, 3 noiembrie 2006, www.unhcr.org; „Iraq's Refugees Must Be Saved from Disaster", *The Financial Times* (Londra), 19 aprilie 2007.

[35] „Nearly 20,000 People Kidnapped in Iraq This Year: Survey", agenţia France-Presse, 19 aprilie 2006; Human Rights Watch, *The New Iraq?* 32, 54, www.hrw.org.

[36] HSBC trebuia iniţial să deschidă filiale în tot Irakul. În schimb, a cumpărat o cotă de 79% în banca irakiană Dar es-Salaam. John M. Broder şi James Risen, „Contractor Deaths in Iraq Soar to Record", *New York Times*, 19 mai 2007; Paul Richter, „New Iraq Not Tempting to Corporations", *Los Angeles Times*, 1 iulie 2004; Yochi J. Dreazen, „An Iraqi's Western Dream", *Wall Street Journal*, 14 martie 2005; „Syria and Iraq: Unbanked and Unstable", *Euromoney*, September 2006; Ariana Eunjung Cha şi Jackie Spinner, „U.S. Companies Put Little Capital into Iraq", *Washington Post*, 15 mai 2004.

[37] Andy Mosher şi Griff Witte, „Much Undone in Rebuilding Iraq, Audit Says", *Washington Post*, 2 august 2006; Julian Borger, „Brutal Killing of Americans in Iraq Raises Questions over Security Firms", *The Guardian* (Londra), 2 aprilie 2004; Cabinetul Inspectorului General Special pentru Reconstrucţia Irakului, *Review of Administrative Task Orders for Iraq Reconstruction Contracts*, 23 octombrie 2006, pag. 11, www.sigir.mil.

[38] Griff Witte, „Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete", *Washington Post*, 12 noiembrie 2006.

[39] Aqeel Hussein şi Colin Freeman, „US to Reopen Iraq's Factories in $10m U-turn", *The Sunday Telegraph* (Londra), 29 ianuarie 2007.

[40] Josh White şi Griff Witte, „To Stem Iraqi Violence, U.S. Looks to Factories", *Washington Post*, 12 decembrie 2006.

[41] James A. Baker III, Lee H. Hamilton, Lawrence S. Eagleburger et al., *Iraq Study Group Report*, decembrie 2006, p. 57, www.usip.org.

[42] Pfeifer, „Where Majors Fear to Tread".

[43] „Iraq's Refugee Crisis Is Nearing Catastrophe", *The Financial Times* (Londra), 8 februarie 2007; Joshua Gallu, „Will Iraq's Oil Blessing Become a Curse?", *Der Spiegel*, 22 decembrie

2006; Danny Fortson, Andrew Murray-Watson şi Tim Webb, „Future of Iraq: The Spoils of War", *The Independent* (Londra), 7 ianuarie 2007.

[44] Iraqi Labor Union Leadership, „Iraqi Trade Union Statement on the Oil Law", 10–14 decembrie 2006, www.carbonweb.org.

[45] Edward Wong, „Iraqi Cabinet Approves Draft of Oil Law", *New York Times*, 26 februarie 2007.

[46] Steven L. Schooner, „Contractor Atrocities at Abu Ghraib: Compromised Accountability in a Streamlined Outsourced Government", *Stanford Law & Policy Review* 16, nr. 2 (2005): 552.

[47] Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army* (New York: Nation Books, 2007), 123.

[48] Jim Krane, „A Private Army Grows Around the U.S. Mission in Iraq and Around the World", *Associated Press*, 30 octombrie 2003; Jeremy Scahill, „Mercenary Jackpot", *The Nation*, 28 august 2006; Jeremy Scahill, „Exile on K Street", *The Nation*, 20 februarie 2006; Mark Hemingway, „Warriors for Hire", *Weekly Standard*, 18 decembrie 2006.

[49] Griff Witte, „Contractors Were Poorly Monitored, GAO Says", *Washington Post*, 30 aprilie 2005.

[50] T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives, and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006), 87. Notă de subsol: George R. Fay, AR 15–6 *Investigation of the Abu Ghraib Detention Facility and 205th Military Intelligence Brigade*, p. 19, 50, 52, www4.army.mil.

[51] Renae Merle, „Army Tries Private Pitch for Recruits", *Washington Post*, 6 septembrie 2006.

[52] Andrew Taylor, „Defense Contractor CEOs See Pay Double Since 9/11 Attacks", *Associated Press*, 29 august 2006; Steve Vogel şi Renae Merle, „Privatized Walter Reed Workforce Gets Scrutiny", *Washington Post*, 10 martie 2007; Donna Borak, „Walter Reed Deal Hindered by Disputes", *Associated Press*, 19 martie 2007.

[53] Conform afirmaţiilor lui Thomas Ricks, „Atunci când numărul trupelor americane se situa undeva în jurul a 150.000 [de soldaţi], iar contribuţia trupelor aliate totaliza 25.000, mai existau încă aproximativ 60.000 de furnizori civili care susţineau efortul [de război]". Astfel, pentru 175.000 de soldaţi ai coaliţiei existau 60.000 de furnizori, o proporţie de 1 furnizor la fiecare 2,9 soldaţi. Nelson D. Schwartz, „The Pentagon's Private Army", *Fortune*, 17 martie 2003; Thomas E. Ricks, *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq* (New York: Penguin, 2006), 37; Renae Merle, „Census Counts 100000 Contractors in Iraq", *Washington Post*, 5 decembrie 2006.

[54] Ian Bruce, „Soldier of Fortune Deaths Go Missing in Iraq", *Herald* (Glasgow), 13 ianuarie 2007; Brian Brady, „Mercenaries to Fill Iraq Troop Gap", *Scotland on Sunday* (Edinburgh), 25 februarie 2007; Michelle Roberts, „Iraq War Exacts Toll on Contractors", *Associated Press*, 24 februarie 2007.

[55] Departamentul Informaţiilor Publice al ONU, „Background Note: 31 December 2006", Operaţiunile ONU de Menţinere a Păcii, www.un.org; James Glanz şi Floyd Norris, „Report Says Iraq Contractor Is Hiding Data from U.S.", *New York Times*, 28 octombrie 2006; Brady, „Mercenaries to Fill Iraq Troop Gap".

[56] Notă de subsol: James Boxell, „Man of Arms Explores New Areas of Combat", *The Financial Times* (Londra), 11 martie 2007.

[57] Cabinetul Inspectorului General Special pentru Reconstrucţia Irakului, *Iraq Reconstruction: Lessons in Contracting and Procurement*, iulie 2006, pag. 98–99, www.sigir.mil; George W. Bush, State of the Union Address, Washington, DC, 23 ianuarie 2007.

[58] Guy Dinmore, „US Prepares List of Unstable Nations", *The Financial Times* (Londra), 29 martie 2005.

PARTEA A ȘAPTEA

ZONA VERDE MOBILĂ
ZONE-TAMPON ȘI ZIDURI ÎMPOTRIVA EXPLOZIILOR

Deoarece aveți posibilitatea să începeți de la zero, puteți începe, practic, de la cel mai înalt nivel, ceea ce e foarte bine. Este un privilegiu faptul că aveți această șansă, deoarece există alte țări care nu au avut astfel de sisteme sau care sunt împovărate cu sisteme vechi de o sută sau două sute de ani. Într-un fel, acesta este un avantaj pentru Afganistan, de a o lua de la zero, cu cele mai bune idei și cele mai bune cunoștințe tehnice.

— Paul O'Neill, secretarul Trezoreriei SUA, noiembrie 2002, în Kabulul post-invazie

ȘTERGEREA PLAJEI
„AL DOILEA TSUNAMI"

Tsunamiul care a curățat țărmul ca un buldozer gigantic a oferit dezvoltatorilor o șansă nesperată, iar ei s-au grăbit să profite de ea.

— Seth Mydans, *International Herald Tribune*, 10 martie 2005[1]

M-am dus pe plajă la răsăritul soarelui, sperând să întâlnesc câțiva pescari înainte să plece pe marea de turcoaz pentru tot restul zilei. Era iulie 2005 și plaja era aproape pustie, dar exista un mic grup de catamarane de lemn vopsit manual, iar lângă unul din ele o familie se pregătea să iasă pe mare. Roger, în vârstă de 40 de ani, stătea în sarong-ul său, fără cămașă, pe nisip, reparând un năvod roșu, încâlcit, împreună cu fiul său de 20 de ani, Ivan. Jenita, soția lui Roger, înconjura barca legănând un mic recipient cu arome fumegând. „Ne rugăm pentru noroc, a exlicat ea ritualul, și pentru siguranță".

Nu cu mult timp în urmă, această plajă și alte câteva zeci asemănătoare de pe țărmul din Sri Lanka erau scena unei misiuni frenetice de salvare în urma celui mai devastator dezastru natural din istoria recentă: tsunamiul din 26 decembrie 2004, care a luat viețile a 250.000 de oameni și a lăsat fără casă alți 2,5 milioane de oameni în întreaga regiune.[2] Venisem în Sri Lanka, una din țările cel mai greu lovite, șase luni mai târziu, pentru a vedea în ce măsură eforturile de reconstrucție puteau fi comparate cu cele din Irak.

Însoțitoarea mea, Kumari, o activistă din Colombo, luase parte la eforturile de salvare și refacere și fusese de acord să-mi servească drept ghid și interpret în regiunea lovită de tsunami. Călătoria noastră a început în Golful Arugam, un sat de pescari și stațiune turistică părăginită de pe coasta de est a insulei, care era prezentat de echipa de reconstrucție a guvernului ca model al planurilor ei de „a reconstrui mai bine".

Aici ne-am întâlnit cu Roger, care după doar câteva minute ne-a oferit o versiune foarte diferită. El l-a numit „un plan de alungare a pescarilor de pe plajă". Susținea că acest plan de evacuare în masă precedase cu mult valul gigantic, dar tsunamiul, ca multe alte dezastre, era exploatat pentru promovarea unei agende foarte nepopulare. Roger ne-a spus că, timp de 15 ani, familia lui petrecuse sezonul de pescuit într-o colibă acoperită cu frunze de pe plaja din Golful Arugam, aproape de locul în care stăteam. Ca și alte zeci de familii de pescari, își țineau barca lângă colibă și uscau peștele pe frunze de bananier, pe nisipul alb și fin. Comunicau ușor cu turiștii, dintre care cei mai mulți erau surferi australieni și europeni cazați în hostelurile de lângă plajă, genul de loc cu hamace uzate în față și difuzoare ascunse în palmieri, din care se auzea

muzica din cluburile londoneze. Restaurantele cumpărau peştele direct din barcă, iar pescarii, cu stilul lor de viaţă tradiţional, ofereau acea culoare locală pe care o căutau cei mai mulţi dintre turiştii nepretenţioşi.

Mult timp nu a existat niciun conflict deosebit între hotelurile şi pescarii din Golful Arugam, în parte din cauză că războiul civil din Sri Lanka nu permitea dezvoltarea afacerilor pe scară largă. Pe coasta de est din Sri Lanka au avut loc unele dintre cele mai dure lupte, ea fiind reclamată de ambele tabere — Tigrii Eliberării din Tamil Eelam (cunoscuţi ca Tigrii Tamili), în nord şi guvernul central sinhalez din Colombo —, dar niciuna din părţi nu a ajuns să o controleze complet. Pentru a ajunge în Golful Arugam trebuia să treci printr-un labirint de puncte de control, riscând să fii prins într-un schimb de focuri sau într-un atentat sinucigaş (Tigrilor Tamili li se atribuie inventarea centurii sinucigaşe cu explozibil). Toate ghidurile turistice conţin avertismente serioase despre evitarea coastei de est instabile din Sri Lanka; valurile pentru surfing erau celebre, dar nu meritau riscul decât în cazul adevăraţilor fanatici.

Schimbarea a venit în februarie 2002, când guvernul şi Tigrii au semnat un acord de încetare a focului. Nu era tocmai pace, ci mai degrabă o pauză tensionată în mijlocul confruntării, punctată de explozii şi asasinate ocazionale. În ciuda situaţiei precare, imediat ce drumurile au fost redeschise ghidurile au început să promoveze coasta de est ca următorul Phuket: surfing excelent, plaje superbe, hoteluri bizare, mâncare condimentată, petreceri la lumina lunii... „un minunat loc de petrecere", potrivit ghidului *Lonely Planet*.[3] Iar Golful Arugam era chiar în centru. În acelaşi timp, deschiderea punctelor de control însemna că pescarii din toată ţara se puteau întoarce în număr mare la unele dintre cele mai bogate ape de pe coasta de est, inclusiv Golful Arugam.

Plaja începea să se aglomereze. Golful Arugam avea regim de port de pescuit, dar proprietarii de hoteluri din zonă au început să se plângă că priveliştea este blocată de colibe, că mirosul peştelui la uscat le alungă clienţii (un hotelier olandez mi-a spus că „poluarea prin miros chiar există"). Unii dintre hotelieri au început să facă lobby pe lângă guvernul local să mute bărcile şi colibele de pescuit în alt golf, mai puţin căutat de străini. Sătenii au reacţionat, arătând faptul că trăiau pe acele pământuri de generaţii şi că Golful Arugam însemna pentru ei mai mult decât un port pentru bărcile de pescuit: însemna apă potabilă şi electricitate, şcoli pentru copiii lor şi cumpărători pentru peşte.

Aceste tensiuni ameninţau să explodeze cu şase luni înainte de tsunami, când pe plajă a izbucnit un foc misterios, în mijlocul nopţii. 24 de colibe ale pescarilor au fost transformate în cenuşă. Roger şi familia lui, mi-a spus el, „au pierdut totul, toate bunurile noastre, năvoadele şi funiile". Eu şi Kumari am vorbit cu mulţi pescari din Golful Arugam, şi toţi au susţinut că focul a fost pus intenţionat. Dădeau vina pe proprietarii de hoteluri, care în mod evident voiau plaja doar pentru ei.

Dar dacă focul a fost o încercare de a-i speria pe pescari, ea nu şi-a atins scopul; sătenii au devenit mai hotărâţi ca niciodată să rămână, iar cei care îşi pierduseră colibele şi le-au reconstruit rapid.

Când a venit tsunamiul, a făcut ceea ce focul nu reuşise: a curăţat plaja complet. Toate structurile fragile au fost măturate: toate bărcile, toate colibele

de pescuit, precum şi toate cabanele turistice şi bungalow-urile. Dintr-o comunitate de 4.000 de oameni aproximativ 350 au fost ucişi, cei mai mulţi oameni ca Roger, Ivan şi Jenita, care trăiau cu ce le oferea marea.[4] Şi totuşi, sub acel moloz şi carnagiu era ceea ce industria turistică urmărise tot timpul: o plajă imaculată, curăţată de orice semn murdar al muncii oamenilor, un paradis al vacanţei. La fel era şi pe restul coastei: odată ce molozul a fost îndepărtat, ceea ce a rămas era... paradisul.

Când criza a trecut şi familiile de pescari au revenit pe locurile unde fuseseră casele lor au fost întâmpinaţi de poliţie, care le-a interzis să construiască. „Reguli noi", li s-a spus: fără case pe plajă, totul trebuia să fie la cel puţin 200 de metri de locul până în care ajunsese apa. Cei mai mulţi ar fi acceptat să construiască mai departe de apă, dar acolo nu exista deloc teren disponibil, ceea ce îi lăsa pe pescari pe drumuri. Iar noua „zonă-tampon" era impusă nu numai în Golful Arugam, ci pe întreaga coastă de est. Plajele erau interzise.

Tsunamiul a ucis aproximativ 35.000 de srilankezi şi a strămutat aproape un milion. Micii pescari precum Roger constituiau în jur de 80% din victime; în unele zone cifra ajungea la 98%. Pentru a putea primi raţii de mâncare şi mici ajutoare de urgenţă, sute de mii de oameni s-au îndepărtat de plaje, ajungând în tabere provizorii din interiorul insulei, multe dintre ele nişte barăci lungi şi sinistre din tablă care produceau o căldură atât de insuportabilă, încât mulţi dormeau afară. Pe măsură ce trecea timpul, taberele au fost copleşite de mizerie şi boli şi erau supravegheate de soldaţi ameninţători cu automate la piept.

Oficial, guvernul a susţinut că zona-tampon este o măsură de precauţie în cazul în care s-ar fi produs un alt tsunami. În aparenţă părea logic, dar raţionamentul avea o problemă evidentă: nu se aplica şi industriei turistice. Dimpotrivă, hotelurile erau încurajate să se extindă pe valoroasele plaje pe care trăiseră şi munciseră pescarii. Staţiunile erau exceptate complet de la regula zonei-tampon: atâta timp cât îşi clasificau construcţiile, indiferent cât de complexe sau aproape de apă, ca „reparaţii", nu aveau nicio problemă. Astfel că, pe toată plaja din Golful Arugam, constructorii săpau şi ciocăneau. „Turiştii nu sunt ameninţaţi de tsunami?", se întreba Roger.

Pentru el şi colegii lui zona-tampon părea doar un pretext al guvernului pentru a face ceea ce voise să facă înaintea valului: să cureţe plaja de pescari. Peştele pe care ei îl prindeau era suficient pentru a-şi întreţine familiile, dar nu contribuia la creşterea economică, aşa cum era aceasta măsurată de instituţii ca Banca Mondială, iar terenul pe care se înălţaseră odată colibele lor putea fi, în mod evident, folosit mai profitabil. Cu puţin timp înaintea sosirii mele, un document intitulat „Planul de dezvoltare a resurselor din Golful Arugam" ajunsese în presă, confirmând cele mai rele aşteptări ale comunităţii de pescari. Guvernul federal angajase o echipă de consultanţi internaţionali să conceapă o schiţă de reconstrucţie a Golfului Arugam, iar rezultatul era acest plan. Chiar dacă numai proprietăţile de lângă apă fuseseră afectate de tsunami, mare parte a oraşului fiind încă în picioare, planul solicita demolarea şi reconstruirea oraşului Arugam Bay, transformându-l dintr-un orăşel de la malul mării cu aer hippie într-o „destinaţie turistică de lux": complexuri de cinci stele, vile de lux pentru ecoturism la preţul de 300 de dolari pe noapte, debarcader penru hidroavioane şi heliport. Analiza susţinea cu entuziasm că

Arugam Bay trebuia să servească ca model unui număr de aproximativ 30 de „zone turistice" din apropiere, transformând coasta de est sfâșiată de război din Sri Lanka într-o Riviera sud-asiatică.[5]

Din toate planurile și schițele designerilor lipseau însă victimele tsunamiului, sutele de familii de pescari care trăiseră și muncise pe plajă. Documentul explica faptul că sătenii aveau să fie mutați în locații mai adecvate, la mai mulți kilometri distanță, departe de ocean. Și mai rău era că proiectul de redezvoltare de 80 de milioane de dolari urma să fie finanțat din fondurile de ajutorare strânse în numele victimelor tsunamiului.

Fețele înlăcrimate ale acestor familii de pescari și ale altora ca ele din Thailanda și Indonezia fuseseră acelea care declanșaseră valul istoric de generozitate internațională după tsunami: trupurile rudelor îngrămădite în moschei, mamele care jeleau, încercând să-și găsească bebelușul înecat, copiii luați de ape. Și totuși, pentru comunități precum cea din Golful Arugam, „reconstrucția" nu însemna altceva decât distrugerea deliberată a culturii și a modului lor de viață și furtul pământului lor. După cum spunea Kumari, întregul proces de reconstrucție avea să ducă la „victimizarea victimelor, exploatarea exploataților".

Publicarea planului a declanșat un val de indignare în întreaga țară, în Arugam Bay mai mult decât oriunde. Cum am ajuns în oraș am dat de câteva sute de protestatari îmbrăcați într-un amestec multicolor de sari-uri, sarong-uri, hijab-uri și sandale. Se strânseseră pe plajă și tocmai începeau un marș care avea să treacă prin fața hotelurilor și să ajungă apoi în orașul vecin Pottuvil, sediul guvernului local.

În timp ce defilau pe lângă hoteluri, un tânăr în tricou alb și cu portavoce dădea tonul scandărilor. „Nu vrem, nu vrem...", striga el, iar mulțimea răspundea strigând „hoteluri pentru turiști!". Apoi a strigat „Albii..." iar ei au răspuns „să plece!" (Kumari traducea din tamilă cu scuze). Alt tânăr, cu pielea înăsprită de soare și ocean, a preluat portavocea și a strigat „Noi *vrem*, noi *vrem*..." și răspunsurile au venit imediat „pământul nostru înapoi!" „Casele noastre înapoi!" „Port de pescuit!" „Banii noștri de ajutoare!". „Foamete, foamete!" a strigat el, iar mulțimea a răspuns „Pescarii sunt amenințați de foamete!".

În fața porților guvernului regional, liderii demonstrației i-au acuzat pe reprezentanții lor aleși de abandonare, corupție și cheltuire a banilor de ajutorare a pescarilor pe „zestre pentru fiicele lor și bijuterii pentru neveste". Au vorbit despre favorurile speciale acordate sinhalezilor, de discriminarea împotriva musulmanilor și de „străinii care profită de suferința lor".

Părea puțin probabil ca scandările lor să aibă vreun efect. În Colombo am vorbit cu directorul general al Comisiei pentru Turism din Sri Lanka, Seenivasagam Kalaiselvam, un birocrat între două vârste care avea prostul obicei de a cita din strategia „brandului de țară", plătită cu câteva milioane de dolari. L-am întrebat ce se va întâmpla cu pescarii din zone precum Golful Arugam. S-a lăsat pe spate în scaunul său de ratan și mi-a explicat. „În trecut, pe centura țărmului existau foarte multe construcții neautorizate... construite în dezacord cu planul pentru turism. După tsunami, partea bună pentru turism e că mare parte din aceste construcții neautorizate [au fost] distruse și nu mai

sunt acolo." Dacă pescarii s-ar întoarce şi le-ar reconstrui, a explicat el, „vom fi obligaţi să le demolăm din nou... Plaja va rămâne curată."

La început nu fusese aşa. Când Kumari a ajuns prima oară pe coasta de est, în primele zile de după tsunami, niciunul din ajutoarele guvernamentale nu sosise încă. Asta însemna că fiecare era salvator, doctor sau gropar. Barierele etnice care separaseră această regiune dispăruseră brusc. „Cei din partea musulmană alergau în partea tamilă să îngroape morţii, îşi amintea ea, iar tamilii alergau la musulmani să mănânce şi să bea. Oamenii din interiorul ţării trimiteau în fiecare zi două prânzuri împachetate de fiecare familie, ceea ce e foarte mult, pentru că sunt foarte săraci. Nu aşteptau nicio răsplată; era doar sentimentul că «Trebuie să îmi ajut vecinii; trebuie să ne ajutăm surorile, fraţii, fiicele, mamele». Doar atât".

Ajutoare interculturale similare au apărut în toată ţara. Adolescenţii tamili se duceau cu tractoarele de la fermele lor să ajute la căutarea cadavrelor. Copiii creştini îşi donau uniformele şcolare pentru a fi transformate în veşminte de înmormântare musulmane albe, iar femeile hinduse îşi donau sari-urile albe. Era ca şi cum această invazie de apă sărată şi moloz era atât de umilitor de puternică, încât, pe lângă sfărâmarea caselor şi ruperea autostrăzilor, reuşise să distrugă uri intratabile, rivalităţi de sânge şi socoteala cine a omorât ultima oară pe cine. Pentru Kumari, care lucrase ani de zile, cu puţine rezultate, alături de grupurile pentru pace la atenuarea acestor tensiuni, era copleşitor să vadă cu câtă decenţă reacţionează oamenii în faţa unei astfel de tragedii. După nesfârşitele discuţii despre pace, srilankezii ajunseseră să le pună în practică, în momentul celei mai grele încercări a lor.

De asemenea, se părea că ţara poate conta pe sprijin internaţional pentru eforturile ei de refacere. La început ajutorul nu a venit de la guverne, care reacţionau mai lent, ci de la particulari care văzuseră dezastrul la televizor: şcolarii din Europa organizau licitaţii şi colecte, cântăreţii ofereau concerte pline de vedete, grupurile religioase colectau haine, pături şi bani. Apoi aceşti cetăţeni au cerut ca guvernele lor să vină în întâmpinarea generozităţii lor cu ajutoare oficiale. În şase luni au fost strânse 13 miliarde de dolari, un record mondial.[6]

În primele luni, mare parte din fondurile pentru reconstrucţie au ajuns la cei cărora le erau destinate: ONG-urile şi organizaţiile internaţionale aduceau hrană de urgenţă şi apă, corturi şi adăposturi; ţările bogate au trimis echipe medicale şi provizii. Au fost construite tabere provizorii, până când aveau să fie construite locuinţe permanente. Cu siguranţă existau suficienţi bani pentru construirea acestor case. Dar când am ajuns în Sri Lanka, şase luni mai târziu, lucrările aproape că încetaseră; nu existau aproape deloc locuinţe permanente, iar taberele provizorii începeau să semene mai mult cu nişte cartiere sărace pe termen lung decât cu adăposturi de urgenţă.

Voluntarii se plângeau că guvernul srilankez punea obstacole în mod continuu: la început au stabilit zona-tampon, apoi au refuzat să ofere alte terenuri pentru construcţie, apoi au angajat experţi străini să producă o nesfârşită serie de studii şi planuri strategice. În timp ce birocraţii deliberau, supravieţuitorii tsunamiului aşteptau în taberele caniculare din interiorul ţării, trăind din raţii, prea departe de ocean pentru a mai putea pescui. Deşi amâ-

nările erau puse adesea pe seama lentorii birocratice şi a proastei administrări, în realitate miza era mult mai mare.

Înaintea valului: planuri zădărnicite

Marele plan de refacere a Sri Lankăi a precedat tsunamiul cu doi ani. A început atunci când războiul civil s-a terminat şi actorii obişnuiţi au descins pentru a urzi intrarea ţării în economia mondială, în principal USAID, Banca Mondială şi ramura ei, Banca de Dezvoltare a Asiei. Aceştia au fost de acord că principalul avantaj competitiv al Sri Lankăi rezida în faptul că ţara era una dintre ultimele încă necolonizate de globalizarea comercială, o consecinţă a îndelungatului război. Sri Lanka avea încă o faună sălbatică remarcabilă pentru o ţară atât de mică: leoparzi, maimuţe, mii de elefanţi sălbatici. Plajele ei nu cunoşteau zgârie-norii, iar munţii erau presăraţi cu temple şi locuri sfinte hinduse, budiste şi musulmane. În plus, se entuziasma USAID, „totul era cuprins într-un spaţiu de dimensiunile Virginiei de Vest"[7].

Planul prevedea ca junglele, care oferiseră un adăpost atât de eficient luptătorilor de gherilă, să fie deschise ecoturiştilor aventuroşi, care aveau să călărească elefanţi şi să se legene prin frunziş ca Tarzan, aşa cum se întâmpla în Costa Rica. Religiile responsabile pentru atâta vărsare de sânge aveau să fie modernizate, pentru a hrăni nevoile spirituale ale occidentalilor: călugării budişti puteau deschide centre de meditaţie, femeile hinduse puteau executa dansuri exotice în hoteluri, iar clinicile medicale Ayurveda puteau alina dureri şi suferinţe.

Pe scurt, restul Asiei putea să rămână cu sweatshop-urile, call center-urile şi bursele ei frenetice; Sri Lanka avea să fie acolo, atunci când căpitanii acestor industrii vor avea nevoie de un loc în care să se destindă. Tocmai din cauza enormei bogăţii create în celelalte avanposturi ale capitalismului dereglementat, banii nu aveau să fie o problemă atunci când va fi vorba de savurarea combinaţiei perfect echilibrate de lux şi sălbăticie, aventură şi servicii de calitate. Consultanţii străini erau convinşi că viitorul Sri Lankăi consta în lanţuri precum Aman Resorts, care deschisese recent două hoteluri pe coasta sudică, cu camere până la 800 de dolari pe noapte şi piscină în fiecare apartament.

Guvernul SUA era atât de entuziasmat de potenţialul Sri Lankăi ca destinaţie turistică de lux, de toate posibilităţile oferite lanţurilor de staţiuni şi operatorilor turistici, încât USAID a lansat un program de organizare a industriei turistice sri lankeze într-un grup de lobby puternic, în stil american. Acesta îşi arogă meritul pentru creşterea bugetului pentru turism „de la mai puţin de 500.000 de dolari anual la aproximativ 10 milioane de dolari anual"[8]. Între timp, ambasada SUA lansa Programul Competitivităţii, un vârf de lance însărcinat cu promovarea intereselor economice americane în Sri Lanka. Directorul programului, un economist grizonat pe nume John Varley, mi-a spus că, după el, Comisia pentru Turism din Sri Lanka e prea modestă atunci când vorbeşte de atragerea unui milion de turişti anual până la sfârşitul decadei. „Personal, consider că ar putea dubla cifra." Peter Harrold, un englez care

conduce activitatea Băncii Mondiale în Sri Lanka, mi-a spus: „Întotdeauna am considerat că Bali este etalonul perfect".

Este indiscutabil că turismul de lux consituie o piaţă în creştere profitabilă. Veniturile generale ale hotelurilor de lux, în care o cameră costă în medie 405 dolari pe noapte, au înregistrat o creştere uimitoare între 2001 şi 2005, de 70%, nu tocmai rău pentru o perioadă care include prăbuşirea de după 11 septembrie, războiul din Irak şi scumpirea accelerată a combustibililor. În mai multe privinţe, creşterea extraordinară a acestui sector este o consecinţă a inegalităţii extreme care rezultă din triumful generalizat al teoriei economice a Şcolii de la Chicago. Indiferent de starea generală a economiei, există acum o elită formată din noii multimilionari şi miliardari suficient de mare încât Wall Street-ul să considere acest grup ca „super-consumatori", capabili să susţină cererea de unii singuri. Ajay Kapur, fostul şef al grupului global de strategie în investiţii Citigroup Smith Barney din New York, îşi încuraja clienţii să investească în pachetul său „plutonomic" de acţiuni, care cuprindea companii precum Bulgari, Porsche, Four Seasons şi Sotheby's. „Dacă plutonomia va continua, cum credem noi că o va face, dacă inegalităţii veniturilor i se va permite să persiste şi să crească, atunci pachetul plutonomic va continua să obţină rezultate foarte bune."[9]

Dar înainte ca Sri Lanka să îşi realizeze destinul de teren de distracţie pentru grupul plutonomic, existau câteva domenii care necesitau îmbunătăţiri drastice, şi asta repede. În primul rând, pentru a atrage staţiunile de lux, guvernul trebuia să înlăture obstacolele în calea proprietăţii private a terenurilor (aproximativ 80% din pământul Sri Lankăi era deţinut de stat)[10]. Avea nevoie de un cod al muncii mai „flexibil", în condiţiile căruia investitorii să poată găsi personal pentru staţiuni. Şi mai trebuia să-şi modernizeze infrastructura: autostrăzi, aeroporturi elegante, sisteme de apă şi electricitate mai bune. Însă din cauză că guvernul Sri Lankăi se îndatorase masiv prin achiziţiile de armament, el nu putea să finanţeze singur aceste îmbunătăţiri rapide. Primea în schimb ofertele obişnuite: împrumuturi de la Banca Mondială şi FMI în schimbul înţelegerilor de privatizare a economiei şi a „parteneriatelor public-privat".

Toate aceste planuri şi termene au fost detaliate cu grijă în *Recâştigarea Sri Lankăi*, programul de terapie de şoc a ţării aprobat de Banca Mondială, finalizat la începutul lui 2003. Principalul său promotor local era un politician/om de afaceri numit Mano Tittawella, un om care semăna izbitor cu Newt Gingrich, atât fizic, cât şi ideologic.[11]

Ca orice alt plan de terapie de şoc, *Recâştigarea Sri Lankăi* solicita multe sacrificii în numele creşterii economice rapide şi imediate. Milioane de oameni trebuiau să-şi părăsească satele lor tradiţionale pentru a elibera plajele pentru turişti şi terenurile pentru staţiuni şi autostrăzi. Pescuitul care mai rămânea avea să fie dominat de vase industriale operând din porturi adânci, nu de bărci de lemn plecând în larg de pe plajă.[12] Şi, desigur, aşa cum se întâmplase în circumstanţe similare, din Buenos Aires până în Bagdad, aveau să urmeze concedieri masive în întreprinderile de stat, iar preţurile serviciilor trebuiau să crească.

Problema promotorilor planului era aceea că mulţi srilankezi pur şi simplu nu credeau că sacrificiile aveau să dea rezultate. Era anul 2003, iar credinţa idealistă în globalizare se stinsese de mult, mai ales după ororile crizei economice din Asia. Moştenirea războiului se dovedea, de asemenea, un obstacol. Zeci de mii de srilankezi îşi pierduseră viaţa într-un conflict în numele „naţiunii", „pământului natal" şi „teritoriului". Acum, după ce sosise în sfârşit pacea, celor mai săraci dintre ei li se cerea să renunţe la micile suprafeţe de pământ şi proprietăţi — o grădină de legume, o casă simplă, o barcă — astfel încât Marriott sau Hilton să poată construi un teren de golf (iar sătenii să devină mici negustori de stradă în Colombo). Părea o propunere mizerabilă, iar srilankezii au reacţionat în consecinţă.

Recâştigarea Sri Lankăi a fost respinsă, la început prin intermediul unui val de manifestaţii şi greve de protest, apoi, decisiv, la urne. În aprilie 2004, srilankezii i-au sfidat pe toţi experţii străini şi pe partenerii lor locali, votând o coaliţie de centru-stânga care se declara marxistă şi care promisese să elimine întregul plan de *Recâştigare a Sri Lankăi*.[13] La acel moment multe din privatizările-cheie nu se finalizaseră, inclusiv cele ale apei şi electricităţii, iar proiectele de autostrăzi erau contestate în justiţie. Pentru cei care visau la construirea unui teren de distracţie pentru plutonomie era un mare pas înapoi: 2004 ar fi trebuit să fie Anul Întâi al Sri Lankăi privatizate şi favorabile investiţiilor; acum toate înţelegerile cădeau.

La opt luni după aceste alegeri cruciale a venit tsunamiul. Cei care deplângeau moartea *Recâştigării Sri Lankăi* au înţeles imediat importanţa evenimentului. Guvernul nou ales avea să aibă nevoie de miliarde de la creditorii străini pentru reconstruirea caselor, drumurilor, şcolilor şi căilor ferate distruse de furtună — iar aceşti creditori ştiau foarte bine că şi cei mai convinşi naţionalişti economici devin flexibili atunci când se confruntă cu o criză devastatoare. Iar în ceea ce-i priveşte pe fermierii militanţi şi pescarii care blocaseră şosele şi organizaseră manifestaţii masive pentru a stopa încercările anterioare de curăţare a pământului pentru dezvoltare, ei bine, pe moment sătenii srilankezi aveau alte preocupări.

După val: a doua şansă

În Colombo, guvernul naţional a început imediat să se străduiască să demonstreze ţărilor bogate care controlează fondurile de ajutorare că este gata să-şi renege trecutul. Preşedintele Chandrika Kumaratunga, ales pe baza unui program clar antiprivatizare, a pretins că tsunamiul fusese pentru ea un fel de experienţă religioasă care o ajutase să vadă lumina economiei de piaţă. În vizită pe ţărmul distrus de furtună, ea a anunţat, stând în mijlocul molozului: „Suntem o ţară binecuvântată cu atât de multe resurse naturale, pe care însă nu le-am folosit încă la întreaga lor capacitate... Astfel că probabil natura însăşi s-a gândit că «deja e prea mult» şi ne-a zgâlţâit serios ca să ne înveţe să fim împreună"[14]. Era o nouă interpretare: tsunamiul ca pedeapsă divină pentru refuzul de a vinde pe nimic plajele şi pădurile Sri Lankăi.

Penitenţa a început imediat. La doar patru zile de la val, guvernul a promovat o lege care deschide drumul privatizării apei, un plan pe care cetăţenii îl respinseseră cu tărie ani de zile. Desigur că acum, când ţara era sub apele oceanului şi mormintele nici nu erau încă săpate, puţini au aflat de asta, ca şi în cazul momentului ales pentru noua lege a petrolului din Irak. Guvernul a ales acest moment foarte greu şi pentru a creşte preţul benzinei, făcând viaţa încă şi mai grea, o decizie menită să trimită creditorilor un mesaj clar despre responsabilitatea fiscală a oraşului Colombo. De asemenea, a început să creeze legislaţie pentru dezmembrarea companiei naţionale de electricitate, plănuind privatizarea ei.[15]

Herman Kumara, şeful Mişcării Naţionale pentru Solidaritatea Pescarilor din Sri Lanka, cea care îi reprezintă pe micii pescari, a numit reconstrucţia „un al doilea tsunami al globalizării corporatiste". El o considera o încercare deliberată de exploatare a membrilor săi în momentul în care aceştia erau cel mai loviţi şi slăbiţi; aşa cum după război vine jaful, şi acest al doilea tsunami a venit imediat în urma primului. „În trecut oamenii se opuneau vehement acestor politici", mi-a spus el. „Dar acum suferă de foame în tabere şi nu se gândesc decât cum să supravieţuiască a doua zi, nu au unde să doarmă, nu au un loc în care să existe, şi-au pierdut sursele de venit, nu au nicio idee cum vor reuşi să se hrănească în viitor. Aceasta este situaţia în care guvernul promovează acest plan. Când oamenii îşi vor reveni, îşi vor da seama ce decizii s-au luat, dar atunci răul va fi deja făcut."

Creditorii din Washington au reuşit să se mişte rapid pentru exploatarea tsunamiului deoarece făcuseră ceva foarte asemănător înainte. Repetiţia generală a capitalismului dezastrelor post-tsunami a avut loc în timpul unui puţin analizat episod de după uraganul Mitch.

În octombrie 1998, pentru un weekend întreg şi interminabil, Mitch s-a aşezat deasupra Americii Centrale, măturând ţărmul şi munţii din Honduras, Guatemala şi Nicaragua, înghiţind sate întregi şi ucigând peste 9.000 de oameni. Aceste ţări deja sărace nu îşi puteau reveni fără un ajutor internaţional consistent, iar acesta a venit, dar la un preţ ameţitor. În cele două luni de după uragan, în timp ce ţara era încă îngropată până la genunchi în moloz, cadavre şi noroi, parlamentul din Honduras a adoptat legi care permiteau privatizarea aeroporturilor, porturilor şi autostrăzilor, precum şi planuri rapide de privatizare a companiei de telefonie a statului, a companiei naţionale de electricitate şi a unor segmente ale sistemului de aprovizionare cu apă. A anulat legile progresiste de reformare a proprietăţii terenurilor, permiţându-le străinilor să cumpere şi să vândă proprietăţi mult mai uşor, şi a impus o lege a minieritului radical favorabilă întreprinzătorilor (concepută de aceştia) care cobora standardele de mediu şi facilita evacuarea oamenilor din casele care stăteau în calea noilor mine.[16]

În ţările vecine lucrurile au evoluat asemănător: în aceleaşi două luni de după Mitch, Guatemala a anunţat planuri de vânzare a sistemului de telefonie, iar Nicaragua a făcut la fel, adăugând compania de electricitate şi sectorul petrolier. Potrivit *Wall Street Journal*, „Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional şi-au pus în joc toată influenţa în favoarea vânzării [telecomunicaţiilor],

făcând din aceasta o condiţie a acordării unui ajutor anual de aproximativ 47 de milioane de dolari pentru trei ani şi legând-o de anularea unei datorii externe de 4,4 miliarde de dolari a Nicaraguăi"[17]. Privatizarea telefoniei nu avea nimic de-a face cu reconstrucţia de după uragan; poate doar, desigur, în logica capitaliştilor dezastrelor din instituţiile financiare din Washington.

În următorii câţiva ani vânzările s-au finalizat, adesea sub valoarea pieţei. Cumpărătorii au fost, în mare parte, foste companii de stat din alte ţări, ele însele privatizate şi care acum cutreierau lumea în căutarea de noi achiziţii care să le crească valoarea acţiunilor. Telmex, compania de telefonie privatizată din Mexic, a înghiţit compania de telecomunicaţii a Guatemalei; compania energetică spaniolă Union Fenosa a cumpărat companiile energetice din Nicaragua; Aeroportul Internaţional San Francisco, acum companie privată, a cumpărat toate cele patru aeroporturi din Honduras. Nicaragua a vândut 40% din compania ei de telefonie pentru 33 de milioane de dolari, în condiţiile în care PricewaterhouseCoopers le estimase valoarea la 80 de milioane.[18] „Distrugerea aduce cu ea o şansă pentru investiţiile străine", a anunţat ministrul de externe al Guatemalei la Forumul Economic Mondial de la Davos din 1999.[19]

Când a lovit tsunamiul, Washingtonul era pregătit să ducă modelul Mitch la un nivel superior, ţintind nu doar noi legi individuale, ci un control direct al corporaţiilor asupra reconstrucţiei. Orice ţară lovită de un dezastru de amploarea tsunamiului din 2004 are nevoie de un plan exhaustiv de reconstrucţie, care să utilizeze cât mai înţelept fluxul de ajutoare străine şi care să se asigure că fondurile ajung la cei cărora le erau destinate. Dar preşedintele Sri Lankăi, sub presiunea creditorilor din Washington, a hotărât că planificarea nu putea fi încredinţată politicienilor aleşi ai guvernului. În schimb, la doar o săptămână după ce tsunamiul măturase ţărmul, a creat o instituţie nou-nouţă intitulată Forţa Specială de Reconstrucţie a Naţiunii. Forţa specială era alcătuită din cei mai puternici şefi din sectorul bancar şi alte domenii economice ale ţării. Şi nu orice domeniu: cinci dintre cei zece membri ai forţei speciale deţineau holdinguri în turismul de la ocean, reprezentând unele dintre cele mai mari staţiuni ale ţării.[20] Nu exista nimeni din partea pescarilor sau a fermierilor în Forţa Specială, niciun singur om de ştiinţă sau specialist în mediu şi nici măcar un specialist în reconstrucţia după dezastre. Preşedinte era Mano Titawella, fostul baron al privatizării. „Aceasta este o şansă pentru construirea unei naţiuni model", a declarat el.[21]

Crearea forţei speciale reprezenta un nou tip de lovitură de stat corporatistă, una realizată cu ajutorul forţei unui dezastru natural. Ca în multe alte ţări, politicile Şcolii de la Chicago fuseseră blocate în Sri Lanka de regulile normale ale democraţiei; alegerile din 2004 o demonstrau. Dar în condiţiile în care cetăţenii ţării erau ocupaţi să facă faţă unei crize naţionale, iar politicienii disperaţi să deblocheze ajutoarele financiare, voinţa expresă a votanţilor putea fi înlăturată sumar şi înlocuită cu conducerea directă, nealeasă, a sectorului de afaceri, o premieră pentru capitalismul dezastrelor.

Oamenii de afaceri din Forţa Specială au reuşit cumva, în doar zece zile şi fără să părăsească capitala, să conceapă o strategie naţională completă de reconstrucţie, de la case la autostrăzi. Acesta era planul care crea zona-tampon

şi excepta cu amabilitate hotelurile. De asemenea, Forţa Specială a redirecţionat banii din ajutoare către super-autostrăzi şi porturi de pescuit, cărora înainte de catastrofă li se opusese atâta rezistenţă. „Considerăm această agendă economică un dezastru mai mare decât tsunamiul, acesta fiind motivul pentru care ne-am luptat atât de mult să o prevenim înainte şi am învins-o la ultimele alegeri", mi-a spus Sarath, activist srilankez pentru drepturile asupra pământului. „Dar acum, la doar trei săptămâni de la tsunami, ne dau acelaşi plan. E evident că îl aveau deja pregătit."*

Washingtonul a susţinut Forţa Specială cu tipul de ajutoare de reconstrucţie deja cunoscute din Irak: megacontracte pentru propriile companii. CH2M Hill, gigantul în construcţii şi inginerie cu sediul în Colorado, primise 28,5 milioane de dolari pentru a supraveghea alţi giganţi ai construcţiilor din Irak. În ciuda rolului central în dezastrul reconstrucţiei din Bagdad, a mai primit un contract de 33 de milioane de dolari în Sri Lanka (ulterior mărit la 48 de milioane), în principal pentru lucrări la trei porturi de apă adâncă pentru flotele de pescuit şi pentru construirea unui nou pod în Arugam Bay, parte a planului de transformare a oraşului într-un „paradis turistic"[22]. Ambele programe — întreprinse în numele înlăturării efectelor tsunamiului — erau catastrofice pentru principalele victime ale tsunamiului, de vreme ce vasele de pescuit le luau tot peştele, iar hotelurile voiau să scape de ei de pe plajă. După cum spunea Kumari, „Nu numai că «ajutorul» nu ajută, dar chiar face rău".

Când l-am întrebat de ce guvernul american cheltuieşte banii de ajutorare pe proiecte care prevăd relocarea supravieţuitorilor tsunamiului, John Varley, directorul Programului Competitivităţii al USAID, mi-a explicat că „n-ar trebui să restrângem ajutorul, în aşa fel încât să se îndrepte doar către victimele tsunamiului... E mai bine ca de el să beneficieze întreaga Sri Lanka; să contribuie la creştere". Varley a comparat planul cu un lift dintr-un zgârie-nori: la prima lui călătorie acesta ia un grup de pasageri şi îi duce până în vârf, unde aceştia creează bogăţia care permite liftului să coboare înapoi şi să îi ia şi pe alţii. Cei care aşteaptă jos trebuie să ştie că liftul se va întoarce să-i ia şi pe ei, în cele din urmă.

Singurii bani pe care guvernul american îi cheltuia pe micii pescari era un fond de un milion de dolari destinat „îmbunătăţirii" adăposturilor temporare în care erau ţinuţi, în timp ce plajele erau redezvoltate.[23] Era un semn destul de clar că adăposturile din tablă şi plăci aglomerate erau temporare doar cu numele; că erau într-adevăr menite să devină cartiere sărace permanente — de genul celor care înconjoară cele mai multe oraşe mari din sudul planetei. Desigur că nu prea există mari iniţiative de ajutorare a celor care locuiesc în acele mahalale, dar s-ar presupune că lucrurile stau altfel cu victimele unui tsunami. Lumea a privit în direct, la televizor, cum aceştia şi-au pierdut casele şi mijloacele de subzistenţă, iar arbitrarietatea destinului lor a provocat un sentiment planetar visceral că ceea ce fusese pierdut trebuia şi merita înlocuit,

---

* Fernando este şeful Mişcării pentru Pământ şi Reformă a Agriculturii, o coaliţie a unor ONG-uri srilankeze care, la puţin timp după dezastru, a solicitat „un proces de reconstrucţie care să aparţină oamenilor".

nu cu teorii economice conform cărora profitul celor mari va ajunge şi la cei mici, ci cu ajutor direct şi concret. Însă Banca Mondială şi USAID au înţeles ceva ce noi nu înţeleseserăm: că în curând ceea ce îi distingea pe supravieţuitorii tsunamiului se va şterge şi ei se vor pierde printre miliardele de săraci din lumea întreagă, dintre care atât de mulţi trăiau deja în maghernițe fără apă. Proliferarea acestora a devenit o trăsătură a economiei globale la fel de acceptată ca şi explozia hotelurilor de 800 de dolari pe noapte.

În una din cele mai dezolante tabere din interiorul ţării, lângă coasta de sud a Sri Lankăi, am întâlnit o tînără mamă pe nume Renuka, uimitor de frumoasă chiar şi în zdrenţe, unul din oamenii care aşteptau liftul lui Varley. Cel mai mic copil al ei era o fetiţă de şase luni, care se născuse la două zile după tsunami. Renuka avusese nevoie de o forţă supraomenească pentru a-şi lua cei doi băieţi şi a fugi de val, însărcinată în nouă luni şi în apă până la gât. Şi totuşi, după acest incredibil act de supravieţuire, ea şi familia ei sufereau de foame, în tăcere, pe o bucată de pământ arsă de soare din mijlocul unui pustiu. Câteva canoe, donate cu cele mai bune intenţii de un ONG, alcătuiau o privelişte jalnică: la trei kilometri distanţă de apă şi în lipsa oricărui mijloc de transport, chiar şi a unei biciclete, acestea nu erau altceva decât un memento crud al vieţii anterioare. Renuka ne-a rugat să transmitem un mesaj tuturor celor care încercau să-i ajute pe supravieţuitorii tsunamiului. „Dacă aveţi ceva pentru mine — a spus ea — puneţi-mi acel ceva în palmă."

Valul mai mare

Sri Lanka nu a fost singura ţară lovită de acest al doilea tsunami — poveşti similare ale acaparării de pământ şi legislaţie au venit din Thailanda, Maldive şi Indonezia. În India supravieţuitorii tsunamiului au rămas atât de sărăciţi încât aproximativ 150 de femei au fost silite să-şi vândă rinichii ca să cumpere de mâncare. Un voluntar explica pentru *The Guardian* că guvernul „ar prefera ca ţărmul să fie folosit pentru construcţia de hoteluri, dar rezultatul constă în oameni disperaţi". Toate ţările lovite de tsunami au impus „zone-tampon", împiedicându-i pe săteni să reconstruiască pe ţărm, eliberând terenul pentru şi mai multe construcţii. (În Aceh, în Indonezia, zonele erau de doi kilometri, dar ulterior guvernul a fost obligat să revoce decretul.)[24]

La un an de la tsunami, respectatul ONG ActionAid, care monitorizează cheltuirea ajutoarelor străine, a publicat rezultatele unei largi investigaţii asupra a 50.000 de supravieţuitori ai tsunamiului din 5 ţări. Acelaşi model se repeta peste tot: rezidenţilor li se interzicea să reconstruiască, dar asupra hotelurilor ploua cu stimulente; taberele temporare erau ţarcuri mizerabile, militarizate, şi nu se făcuse aproape nicio lucrare de reconstrucţie; moduri de viaţă întregi erau pe cale de dispariţie. Raportul conchidea că întârzierile nu puteau fi atribuite obişnuitelor personaje negative ale proastei comunicări, subfinanţării şi corupţiei. Problemele erau structurale şi deliberate: „Guvernele nu au reuşit, în mare parte, să-şi facă datoria de a oferi terenuri pentru locuinţe permanente", concluziona raportul. „Au asistat sau au fost complici atunci când terenul a fost

acaparat şi comunităţile de coastă îndepărtate în favoarea intereselor comerciale."[25]

În ceea ce priveşte oportunismul post-tsunami, însă, nicio altă ţară nu se poate compara cu Maldive, probabil cea mai puţin înţeleasă dintre ţările afectate. Aici guvernul nu s-a mulţumit doar să-i îndepărteze pe oamenii săraci de pe ţărm, ci s-a folosit de tsunami pentru a încerca să-şi îndepărteze cetăţenii din majoritatea regiunilor locuibile ale ţării.

Maldivele, un lanţ de aproximativ 200 de insule locuite din largul Indiei, este o republică turistică în acelaşi mod în care anumite ţări din America Centrală erau denumite republici bananiere. Produsele ei de export nu sunt fructele tropicale, ci distracţiile tropicale, un uimitor 90% din veniturile ei provenind direct din vacanţele petrecute pe malul oceanului.[26] Distracţiile pe care le vând Maldivele sunt deosebit de tentante şi decadente. Aproape 100 dintre insulele ei sunt „insule-staţiuni", petece de vegetaţie luxuriantă înconjurate de halouri de nisip alb în întregime controlate de hoteluri, companii de croazieră sau indivizi bogaţi. Unele sunt concesionate pe 50 de ani. Cele mai luxoase dintre insulele Maldive deservesc o clientelă de elită (de exemplu, Tom Cruise şi Katie Holmes în luna lor de miere) care este atrasă nu doar de frumuseţea lor şi de scufundări, ci şi de promisiunea izolării totale pe care numai o insulă o poate oferi.

Cu o arhitectură „inspirată" din satele tradiţionale de pescari, staţiunile concurează între ele, încercând fiecare să-şi echipeze colibele acoperite cu frunze şi construite pe piloni cu cele mai luxoase jucării şi facilităţi ale plutonomiei: echipamente electronice Bose Surround Sound, instalaţii Philippe Starck în băile din aer liber, cearşafuri atât de fine încât practic se dizolvă la atingere. Insulele se întrec, de asemenea, şi în ştergerea graniţei dintre pământ şi apă: vilele din Coco Palm sunt construite deasupra lagunei şi au scări de frânghie care coboară în apa de dedesubt, dormitoarele de la Four Seasons „plutesc" pe apă, iar Hilton dispune de primul restaurant subacvatic, construit pe un recif de corali. Multe apartamente au camere pentru servitoare, iar pe o insulă privată există „un majordom maldivian dedicat, «Thakuru»", care se ocupă, 24 de ore din 24, de detalii de genul „cum preferaţi martini-ul: amestecat în shaker sau cu linguriţa". Vilele din aceste staţiuni à la James Bond costă până la 5.000 de dolari pe noapte.[27]

Omul care domneşte peste acest regat al plăcerii este cel mai longeviv şef de stat din Asia, preşedintele Maumoon Abdul Gayoom, care a reuşit să rămână la putere din 1978 încoace. În timpul conducerii sale, guvernul i-a băgat la închisoare pe liderii opoziţiei, fiind acuzat de torturarea disidenţilor pentru infracţiuni precum publicarea pe site-uri de internet antiguvernamentale.[28] În condiţiile în care criticii săi erau izolaţi pe insule-închisoare, Gayoom şi anturajul său puteau să-şi reverse întreaga atenţie asupra afacerilor din turism.

Înaintea tsunamiului, guvernul din Maldive încercase să crească numărul insulelor-staţiuni, pentru a răspunde cererii tot mai mari de vacanţe de lux. Se confrunta însă cu obstacolul obişnuit: oamenii. Maldivienii trăiesc din pescuit, în sate tradiţionale răspândite în atoluri. Acest mod de viaţă crea unele probleme, deoarece farmecul rustic de a vedea cum sunt jupuiţi peştii pe plajă nu făcea, în mod cert, parte din imaginea Maldivelor. Cu mult înainte de

tsunami, guvernul Gayoom încercase să-și convingă cetățenii să se mute pe câteva insule mai mari și mai populate, pe care turiștii le vizitau rar. Aceste insule, se spunea, ofereau o protecție mai bună împotriva creșterii nivelului mării din cauza încălzirii golbale. Însă chiar și acestui guvern represiv îi era greu să dezrădăcineze zeci de mii de oameni din insulele lor ancestrale, iar programul de „consolidare a populației" a avut foarte puțin succes[29].

După tsunami, guvernul Gayoom a anunțat imediat că dezastrul dovedea că multe insule erau „nesigure și inadecvate locuirii" și a lansat un program de relocare mult mai agresiv decât cel anterior, declarând că oricine dorește asistență de stat pentru urmările tsunamiului trebuie să se mute pe cinci „insule sigure" prestabilite.[30] Întreaga populație a câtorva insule fusese deja evacuată și în alte câteva procesul era în curs de desfășurare, eliberând, în mod convenabil, mai mult teren pentru turism.

Guvernul Maldivelor pretinde că programul „Insule Sigure", susținut și finanțat de Banca Mondială și alte organizații, este motivat de solicitările publice de a trăi pe „insule mai mari și mai sigure". Însă mulți locuitori ai insulelor spun că ar fi rămas pe insulele natale dacă infrastructura ar fi fost pusă la punct. După cum spunea ActionAid, „oamenilor nu li se lasă nicio opțiune în afara celei de a se muta, aceasta fiind o precondiție pentru refacerea caselor și surselor de existență".[31]

Argumentul privind siguranța devine și mai cinic dacă luăm în calcul faptul că preocupările guvernului s-au evaporat atunci când a venit vorba de toate acele hoteluri cu arhitectură precară, construite pe insule joase. Nu numai că stațiunile nu au fost supuse evacuărilor pe motive de siguranță, dar în decembrie 2005, la un an de la tsunami, guvernul Gayomm anunța că 35 de noi insule deveniseră acum disponibile concesionării către stațiuni, pentru perioade de până la 50 de ani.[32] Între timp, în așa-numitele insule sigure, șomajul creștea alarmant, iar între nou-veniții și locuitorii inițiali izbucneau violențe.

Gentrificarea militarizată

Într-un fel, al doilea tsunami nu a fost decât o doză deosebit de șocantă de terapie de șoc economică: deoarece furtuna făcuse o treabă atât de bună în eliberarea plajelor, un proces de strămutare și gentrificare care în mod normal ar fi durat ani întregi s-a produs în zile sau săptămâni. El se reducea la mutarea, împotriva voinței lor, a sute de mii de oameni săraci, cu pielea înnegrită (pescarii considerați „neproductivi" de Banca Mondială), pentru a face loc unor oameni ultra-bogați, cu pielea albă (turiștii „cu posibilități"). Cei doi poli economici ai globalizării, care păreau să trăiască nu doar în țări diferite, ci în secole diferite, au fost dintr-o dată puși în conflict direct pentru aceleași zone de coastă, unii solicitând dreptul de a munci, ceilalți pe cel de a se distra. Ceea ce se întâmpla, cu sprijinul armelor poliției și forțelor de securitate private, era o gentrificare militarizată, o luptă de clasă pe plajă.

Unele dintre cele mai directe confruntări au avut loc în Thailanda, unde, în mai puţin de 24 de ore de la val, dezvoltatorii au trimis agenţi de securitate privaţi, înarmaţi, care să îngrădească pământul pe care ei îl râvniseră pentru staţiuni. În unele cazuri agenţii nu i-au lăsat pe supravieţuitori nici măcar să caute, pe vechile lor proprietăţi, trupurile copiilor lor.[33] Grupul Supravieţuitorilor Tsunamiului şi Susţinătorilor lor din Thailanda a fost creat în grabă pentru a face faţă acaparărilor de teren. Una din primele lui declaraţii susţinea că, pentru „afaceriştii-politicieni, tsunamiul a fost răspunsul la rugăciunile lor, de vreme ce a curăţat, literal, zonele de coastă de comunităţile care înainte le stăteau în calea planurilor de a construi staţiuni, hoteluri, cazinouri şi ferme de creveţi. Pentru ei toate aceste zone de coastă sunt acum pământ liber!"[34].

Pământ liber. În perioada colonială aceasta era o doctrină cvasi-legală: *terra nullius*. Dacă un pământ era declarat gol sau „pustiu", el putea fi acaparat iar oamenii lui eliminaţi fără remuşcări. În ţările lovite de tsunami, ideea de pământ liber e împovărată de această rezonanţă istorică urâtă, care evocă bunuri furate şi încercări violente de „civilizare" a băştinaşilor. Nijam, un pescar pe care l-am întâlnit pe plaja din Golful Arugam, nu vedea nicio diferenţă semnificativă. „Guvernul consideră că năvoadele şi peştele nostru sunt urâte şi murdare, de aia vrea să plecăm de pe plajă. Îşi tratează propriul popor ca şi cum ar fi necivilizat, ca să-i satisfacă pe străini." Molozul, se pare, era noul *terra nullius*.

Când l-am întâlnit pe Nijam era împreună cu un grup de pescari care tocmai se întorseseră de pe mare, cu ochii injectaţi din cauza apei sărate. Când am amintit de planul guvernului de a-i muta pe micii pescari pe o altă plajă, unii dintre ei şi-au fluturat cuţitele mari de curăţat peştele şi au jurat că îşi vor „strânge oamenii şi puterea" şi vor lupta pentru pământul lor. Spuneau că la început întâmpinaseră cu bucurie restaurantele şi hotelurile. „Dar acum — spunea un pescar pe nume Abdul — deoarece le-am dat o mică parte din pământul nostru, îl vor pe tot." Altul, Mansoor, a arătat către palmierii care ne ţineau umbră, suficient de puternici să reziste forţei unui tsunami. „Stră-străbunicul meu e cel care a plantat aceşti palmieri. De ce să ne mutăm pe altă plajă?" Una din rudele lui a făcut o promisiune: „Vom pleca de aici doar atunci când se va usca marea."

Fluxul ajutoarelor de reconstrucţie după tsunami ar fi trebuit să dea srilankezilor o şansă de a construi o pace durabilă, după ce suferiseră mai mult decât le e dat să sufere unor oameni. În Golful Arugam şi pe toată coasta de est se părea că ia naştere un alt tip de război, unul având ca miză cine beneficiază de aceste fonduri — sinhalezii, tamilii sau musulmanii — şi, mai ales, dacă adevăratele beneficii vor fi încasate de străini, în dauna localnicilor.

Începeam să am o senzaţie deprimantă de *déjà vu*, ca şi cum lucrurile se schimbau şi aceasta era pe punctul de a deveni o altă ţară „reconstruită" care recădea în distrugere perpetuă. În urmă cu un an, în Irak, auzisem plângeri foarte asemănătoare, despre reconstrucţia care îi favoriza pe kurzi şi anumiţi şiiţi aleşi. Unii voluntari pe care i-am întâlnit în Colombo mi-au spus că le plăcea mult mai mult să lucreze în Sri Lanka decât în Irak sau Afganistan — aici ONG-urile erau încă văzute ca neutre, chiar binevenite, iar reconstrucţia nu devenise încă un cuvânt urât. Dar lucrurile se schimbau. În capitală am văzut

afişe cu caricaturi grosolane înfăţişând voluntari occidentali care se îndopau cu bani, în timp ce srilankezii mureau de foame.

ONG-urile preluau grosul furiei faţă de reconstrucţie deoarece erau foarte vizibile, lipindu-şi logourile pe orice suprafaţă liberă de-a lungul coastei, în timp ce responsabilii Băncii Mondiale, ai USAID şi ai guvernului care visau la planuri de tip Bali rareori îşi părăseau birourile din oraş. Era paradoxal, deoarece voluntarii erau singurii care ofereau ajutor — dar, de asemenea, inevitabil, deoarece ceea ce ofereau ei era insuficient. Una dintre probleme era aceea că sistemul de ajutorare devenise atât de amplu şi de rupt de oamenii cărora le era dedicat încât modul de viaţă al personalului său devenise un fel de obsesie naţională în Sri Lanka. Aproape toţi cei cu care m-am întâlnit vorbeau despre ceea ce un preot numise „viaţa frumoasă de ONG-ist": hoteluri de lux, vile pe ţărm şi acel principal paratrăznet al mâniei populare, SUV-urile albe nou-nouţe. De dimineaţa până seara treceau mugind peste câmpuri, obligându-i pe toţi să le înghită praful, cu logo-urile lor fluturând pe steguleţe — Oxfam, World Vision, Salvaţi Copiii — ca şi cum ar fi venit de pe planeta îndepărtată a ONG-urilor. Într-o ţară atât de caldă ca Sri Lanka, aceste maşini, cu geamurile lor fumurii şi aerul condiţionat dat la maxim, erau mai mult decât mijloace de transport; erau microclimate pe roţi.

Văzând cum se acumulează aceste resentimente, nu mă puteam abţine să nu mă întreb cât timp va mai trece până când Sri Lanka va urma modelul Irakului şi Afganistanului, unde reconstrucţia semăna atât de mult cu jaful încât voluntarii deveniseră ţinte. S-a întâmplat la puţin timp după ce am plecat: 17 srilankezi care lucrau pentru ONG-ul internaţional Action Against Hunger la înlăturarea urmărilor tsunamiului au fost masacraţi în biroul lor de lângă Trincomelee, oraş-port de pe coasta de est. Aceasta a declanşat un nou val de lupte aprige, iar reconstrucţia de după tsunami a fost blocată. Multe organizaţii de ajutorare, temându-se pentru siguranţa angajaţilor, după alte câteva atacuri, au părăsit ţara. Altele s-au mutat în sud, în regiunea controlată de guvern, lăsând zona cea mai greu lovită din est, cea controlată de tamili, fără ajutoare. Aceste decizii nu au făcut altceva decât să întărească impresia că fondurile pentru reconstrucţie erau cheltuite inechitabil, mai ales după ce un studiu efectuat la sfârşitul lui 2006 a descoperit că, deşi majoritatea caselor lovite de tsunami erau încă ruine, cele din districtul electoral din sud al preşedintelui, fuseseră reconstruite într-o miraculoasă proporţie de 173%.[35]

Voluntarii care încă mai erau pe teren în est se confruntau acum cu un nou val de oameni dislocaţi — sute de mii fuseseră forţaţi să-şi abandoneze casele din cauza violenţelor. Lucrători ai Naţiunilor Unite „care iniţial fuseseră angajaţi să reconstruiască şcolile distruse de tsunami au fost trimişi să construiască toalete pentru oamenii dislocaţi de lupte", relata *The New York Times*.[36]

În iulie 2006, Tigrii Tamili au anunţat oficial că încetarea focului lua sfârşit; în locul reconstrucţiei revenea războiul. După mai puţin de un an, peste 4.000 de oameni fuseseră ucişi în luptele de după tsunami. Doar o mică parte din casele de pe coasta de est lovite de tsunami au fost reconstruite vreodată, dar sute dintre noile structuri erau deja găurite de gloanţe, ferestrele de-abia

montate erau sparte de explozii şi acoperişurile nou-nouţe distruse de bombardamente.

Este imposibil să apreciezi cât de mult a contribuit la reînceperea războiului civil decizia de a folosi tsunamiul ca pe o şansă pentru capitalismul dezastrelor. Pacea fusese întotdeauna precară, şi de fiecare parte exista rea-credinţă. Însă un lucru e sigur: pentru ca pacea să prindă rădăcini în Sri Lanka era necesar ca ea să surclaseze beneficiile războiului, inclusiv beneficiile economice concrete provenite dintr-o economie de război, în care armata are grijă de familiile soldaţilor şi Tigrii Tamili se ocupă de familiile luptătorilor lor şi ai atentatorilor sinucigaşi.

Enorma revărsare de generozitate de după tsunami oferise posibilitatea rară a unui beneficiu al păcii autentic — resursele pentru crearea unei ţări mai echitabile, pentru refacerea comunităţilor distruse în aşa fel încât alături de drumuri să fie reconstruită şi încrederea. În schimb, Sri Lanka (ca şi Irakul) a fost pusă să plătească ceea ce Roland Paris, politolog la Universitatea din Ottawa, numea „despăgubiri de pace": impunerea unui model economic agresiv şi crud care a îngreunat viaţa celor mai mulţi oameni în momentul în care lucrurile de care ei aveau cea mai mare nevoie erau reconcilierea şi atenuarea tensiunilor[37]. Într-adevăr, modelul de pace oferit Sri Lankăi era tot un fel de război. Continuarea violenţei promitea pământ, suveranitate şi glorie. Ce oferea pacea corporatistă, în afară de certitudinea pierderii pământurilor pe termen scurt şi incertul lift al lui John Varley pe termen lung?

Oriunde a triumfat, cruciada Şcolii de la Chicago a creat o clasă inferioară permanentă cuprinsă între 25 şi 60% din populaţie. Întotdeauna e o formă de război. Dar pericolele sunt mult mai mari atunci când modelul economic de război al evacuării în masă şi al distrugerii unor culturi este impus într-o ţară care e deja răvăşită de un dezastru şi sfâşiată de conflicte etnice. Aşa cum Keynes argumenta cu mulţi ani în urmă, acest tip de pace punitivă are consecinţe politice, inclusiv izbucnirea unor războaie şi mai sângeroase.

NOTE

[1] Seth Mydans, „Builders Swoop in Angering Thai Survivors", *International Herald Tribune* (Paris), 10 martie 2005.

[2] ActionAid International et al. *Tsunami Response: A Human Rights Assessment*, ianuarie 2006, pag. 13, www.actionaidusa.org.

[3] *Sri Lanka: A Travel Survival Kit* (Victoria, Australia: Lonely Planet, 2005), 267.

[4] John Lancaster, „After Tsunami, Sri Lankans Fear Paving of Paradise", *Washington Post*, 5 iunie 2005.

[5] National Physical Planning Department, *Arugam Bay Resource Development Plan: Reconstruction Towards Prosperity*, Raport Final, pag. 4, 5, 7, 18, 33, 25 aprilie 2005; Lancaster, „After Tsunami, Sri Lankans Fear Paving of Paradise".

[6] „South Asians Mark Tsunami Anniversary", *United Press International*, 26 iunie 2005.

[7] USAID/Sri Lanka, „USAID Elicits 'Real Reform' of Tourism", ianuarie 2006, www.usaicl.gov.

[8] *Ibid.*

[9] Interviu prin E-mail cu Karen Preston, public relations manager, Leading Hotels of the World, 16 august 2006; Ajay Kapur, Niall Macleod, and Narendra Singh, „Plutonomy: Buying Luxury, Explaining Global Imbalances", Citigroup: Industry Note, Equity Strategy, 16 octombrie 2005, pag. 27, 30.

[10] United Nations Environment Programme, „Sri Lanka Environment Profile", National Environment Outlook, www.unep.net.

[11] Tittawella era directorul general al Comisiei pentru reformarea întreprinderilor publice din Sri Lanka, între 1997 şi 2001, perioadă în care a prezidat peste privatizarea Sri Lanka Telecom (august 1997) şi Sri Lankan Air Lines (martie 1998). După alegerile din 2004, el a fost numit preşedinte şi CEO al agenţiei de stat, Strategic Enterprises Management Agency, care a continuat proiectul privatizărilor, folosindu-se de eufemismul la zi al aşa-numitelor „parteneriate publice-private". Public Enterprises Reform Commission of Sri Lanka, „Past Divestitures", 2005, www.perc.gov.lk; „SEMA to Rejuvenate Key State Enterprises", 15 iunie 2004, www.priu.gov.lk.

[12] Mişcarea pentru reforma terenurilor naţionale şi agriculturii din Sri Lanka, *A Proposal for a People's Planning Commission for Recovery After Tsunami*, www.monlar.org.

[13] „Privatizations in Sri Lanka Likely to Slow Because of Election Results", *Associated Press*, 5 aprilie 2004.

[14] „Sri Lanka Begins Tsunami Rebuilding Amid Fresh Peace Moves", *Agence France-Presse*, 9 ianuarie 2005.

[15] Mişcarea pentru reforma terenurilor naţionale şi agriculturii din Sri Lanka, A *Proposal for a People's Planning Commission for Recovery After Tsunami*, www.monlar.org; „Sri Lanka Raises Fuel Prices Amid Worsening Economic Crisis", *Agence France-Presse*, 5 iunie 2005; „Panic Buying Grips Sri Lanka Amid Oil Strike Fears", *Agence France-Presse*, 28 martie 2005.

[16] James Wilson and Richard Lapper, „Honduras May Speed Sell-Offs After Storm", *The Financial Times* (Londra), 11 noiembrie 1998; Organization of American States, „Honduras", 1999 *National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers*, pag. 165, www.sice.oas.org; Sandra Cuffe, Rights Action, A *Backwards, Upside-Down Kind of Development: Global Actors, Mining and Community-Based Resistance in Honduras and Guatemala*, februarie 2005, www.rightsaction.org.

[17] Mexico's Telmex Unveils Guatemala Telecom Alliance", Reuters, October 29, 1998; Consultative Group for the Reconstruction and Transformation of Central America, Inter-American Development Bank, „Nicaragua", *Central America After Hurricane Mitch: The Challenge of Turning a Disaster into an Opportunity*, May 2000, www.iadb.org; Pamela Druckerman, „No Sale: Do You Want to Buy a Phone Company?" *Wall Street Journal*, 14 iulie 1999.

[18] „Mexico's Telmex Unveils Guatemala Telecom Alliance"; „Spain's Fenosa Buys Nicaragua Energy Distributors", *Reuters*, 12 septembrie 2000; „San Francisco Group Wins Honduras Airport Deal", *Reuters*, 9 martie 2000; „CEO-Govt. to Sell Remaining Enitel Stake This Year", *Business News Americas*, 14 februarie 2003.

[19] Citatul provine de la Eduardo Stein Barillas. „Central America After Hurricane Mitch", Întâlnirea anuală a Formului Economic Mondial, Davos, Elveţia, 30 ianuarie 1999.

[20] Alison Rice, Tsunami Concern, *Post-Tsunami Tourism and Reconstruction: A Second Disaster?* octombrie 2005, pag. 11, www.tourismconcern.org.uk.

[21] TAFREN, „An Agenda for Sri Lanka's Post-Tsunami Recovery", *Progress & News*, iulie 2005, pag. 2.

[22] USAID Sri Lunka, „Fishermen and Tradesmen to Benefit from U.S. Funded $33 Million Contract for Post-Tsunami Infrastructure Projects", comunicat de presă, 8 septembrie 2005, www.usaid.gov; United States Government Accountability Office, *USAID Signature Tsunami Reconstruction Efforts in Indonesia and Sri Lanka Exceed Initial Cost and Schedule*

Estimates, and Face Further Risks, Raport către Congressional Committee, GAO-07-357, februarie 2007; National Physical Planning Department, *Arugam Bay Resource Development Plan: Reconstruction Towards Prosperity*, Raport final, 25 aprilie 2005, pag. 18.

[23] Amdabasada Statelor Unite, „U.S. Provides $1 Million to Maintain Tsunami Shelter Communities", 18 mai 2006, www.usaid.gov.

[24] Randeep Ramesh, „Indian Tsunami Victims Sold Their Kidneys to Survive", *The Guardian* (Londra), 18 ianuarie 2007; ActionAid International et al., *Tsunami Response*, 17; www.actionaidusa.org; Nick Meo, „Thousands of Indonesians Still in Tents", *Globe and Mail* (Toronto), 17 decembrie 2005.

[25] ActionAid International et al., *Tsunami Response*, 9.

[26] Agenţia Centrală de Informaţii (CIA), „Maldives" *The World Factbook 2007*, www.cia.gov.

[27] Coco Palm Dhuni Kolhu, www.cocopalm.com; staţiunea Four Seasons, Maldives at Landaa Giraavaru, www.fourseasons.com; Hilton Maldives Resort and Spa, Rangali Island, www.hilton.com; „Dhoni Mighili Island", Private Islands Online, www.privateislandsonline.com.

[28] Roland Buerck, „Maldives Opposition Plan Protest", *BBC News*, 20 aprilie 2007; Asian Human Rights Commission, „Extrajudicial Killings, Disappearances, Torture and Other Forms of Gross Human Rights Violations Still Engulf Asia's Nations", 8 decembrie 2006, www.ahrchk.net; Amnesty International, „Republic of Maldives: Repression of Peaceful Political Opposition", 30 iulie 2003, www.amnesty.org.

[29] Ashok Sharma, „Maldives to Develop 'Safe' Islands for Tsunami-Hit People", *Associated Press*, 19 ianuarie 2005.

[30] Ministerul Planificării şi Dezvoltării Naţionale, Republica Maldive, *National Recovery and Reconstruction Plan*, a 2-a ediţie, martie 2005, pag. 29, www.tsunamimaldives.mv.

[31] *Ibid.*; ActionAid International et al., *Tsunami Response*, 18.

[32] Termenul concesiunilor este de 25 de ani, dar termenii contractuali scrişi cu litere mici (*fine print*) permit ca aceste concesiuni să fie extinse la cincizeci de ani dacă sunt îndeplinite anumite structuri de proprietate. Ministerul Turismului şi Aviaţiei Civile, *Documentele pentru licitaţie: Pentru concesionarea noilor insule în scopul dezvoltării acestora ca staţiuni turistice* (Male: Republica Maldive, 16 iulie 2006), 4, www.maldivestourism.gov.

[33] Penchan Charoensuthipan, „Survivors Fighting for Land Rights", *Bangkok Post*, 14 decembrie 2005; Mydans, „Builders Swoop in, Angering Thai Survivors".

[34] Asian Coalition for Housing Rights, „The Tsunami in Thailand: January-March 2005", www.achr.net.

[35] Shimali Senanayake and Somini Sengupta, „Monitors Say Troops Killed Aid Workers in Sri Lanka", *New York Times*, 31 august 2006; Amantha Perera, „Tsunami Recovery Skewed by Sectarian Strife", *Inter Press Service*, 3 ianuarie 2007.

[36] Shimali Senanayake, „An Ethnic War Slows Tsunami Recovery in Sri Lanka", *New York Times*, 19 octombrie 2006.

[37] Roland Paris, *At War's End: Building Peace After Civil Conflict* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 200.

APARTHEIDUL DEZASTRELOR
O LUME A ZONELOR VERZI ȘI ROȘII

Lăsați la o parte prejudecata că dezastrele nu discriminează, că mătură totul în calea lor, cu o indiferență „democratică". Nenorocirile îi țintesc direct pe săraci, pe cei siliți să-și ducă viața în calea pericolului. Cam așa este și cu SIDA.

— Hein Marais, scriitor sud-african, 2006[1]

Katrina nu era imposibil de prevăzut. Era rezultatul unei structuri politice care își subcontractează responsabilitățile contractorilor privați și abdică total de la responsabilitatea ei.

— Harry Belafonte, cântăreț și militant pentru drepturile civile american, septembrie 2005[2]

În timpul celei de-a doua săptămâni din septembrie 2005 am fost în New Orleans, împreună cu soțul meu, Avi, și cu Andrew, cu care călătorisem în Irak. Filmam în orașul încă parțial inundat. Se apropia interdicția de circulație de la ora 6 PM, iar noi rătăceam în cercuri, nereușind să ne orientăm. Semafoarele nu funcționau și jumătate din semnele de circulație fuseseră spulberate sau îndoite de furtună. Apa și rămășițele împiedicau circulația pe multe străzi și majoritatea celor care încercau să se strecoare printre obstacole erau, ca și noi, din afara orașului, neștiind unde merg.

Accidentul a fost unul grav: o coliziune laterală în plină viteză, în mijlocul uneia din intersecțiile principale. Mașina noastră a început să se răsucească, s-a izbit de un semafor, a trecut printr-un gard de fier forjat și s-a oprit pe o verandă. Din fericire, rănile pasagerilor din ambele mașini erau minore, dar înainte să-mi dau seama ce se întâmplă am fost legată de o targă și luată de acolo. Cu toată amețeala contuziei, îmi dădeam seama că, oriunde ar fi mers ambulanța, nu putea fi bine. Îmi imaginam scene oribile de la clinica medicală provizorie de la aeroportul din New Orleans, unde erau atât de puțini doctori și asistente încât evacuații în vârstă erau lăsați să aștepte cu orele, prăbușiți în cărucioarele lor. Mă gândeam la Charity Hospital, principala cameră de urgență din New Orleans, pe lângă care trecusem mai devreme în ziua aceea. Fusese inundată în timpul furtunii și personalul se chinuia, cu mijloace modeste, să mențină pacienții în viață. I-am implorat pe paramedici să-mi dea drumul. Îmi amintesc că le-am spus că mă simt cu adevărat bine, apoi probabil că am leșinat.

M-am trezit în timp ce ajungeam la cel mai modern şi liniştit spital în care am fost vreodată. Spre deosebire de clinicile aglomerate cu evacuaţi, la Centrul Medical Ochsner — care oferea „îngrijirea sănătăţii cu linişte interioară" — doctorii, asistentele şi infirmierii erau mult mai numeroşi decât pacienţii. De fapt, în salonul imaculat păreau să mai existe doar câţiva alţi pacienţi. În câteva minute am fost instalată într-o rezervă individuală spaţioasă, iar tăieturile şi loviturile mi-au fost îngrijite de o mică armată de cadre medicale. Trei asistente m-au dus imediat să-mi facă radiografie la gât; un doctor sudist manierat mi-a scos cioburile şi mi-a pus câteva copci.

Pentru o veterană a sistemului public de sănătate canadian acestea erau experienţe cu totul neobişnuite; de obicei, aştept 40 de minute pentru a intra la medicul meu de familie. Şi asta se întâmpla în mijlocul New Orleans-ului, în centrul celei mai grave crize medicale din istoria Americii. Un administrator politicos a intrat în rezervă şi mi-a explicat că „în America plătim pentru serviciile medicale. Îmi pare rău, draga mea, e groaznic. Am vrea să avem sistemul vostru. Te rog completează formularul ăsta."

După vreo câteva ore aş fi fost liberă să plec, dacă n-ar fi fost interdicţia de circulaţie care bloca oraşul. „Cea mai mare problemă", mi-a spus un agent de pază în hol, în timp ce aşteptam împreună, „sînt drogaţii; sunt în sevraj şi încearcă să intre în farmacii".

De vreme ce farmaciile erau închise, un medic rezident mi-a dat, amabil, câteva analgezice. L-am întrebat cum fusese la spital în punctul culminant al furtunii. „Slavă Domnului, nu eram de serviciu", mi-a spus el. „Locuiesc în afara oraşului."

Când l-am întrebat dacă s-a dus la vreun adăpost să ajute a părut uimit de întrebare şi puţin încurcat. „Nu m-am gândit la asta", mi-a spus. Am schimbat rapid subiectul, spre ceea ce speram să fie un teren mai sigur: destinul lui Charity Hospital. Era atât de subfinanţat încât de-abia funcţiona înainte de furtună, iar lumea vorbea că, după stricăciunile produse de ape, ar putea să nu se mai redeschidă niciodată. „Ar fi bine totuşi să se redeschidă", mi-a spus el. „Nu-i putem trata aici pe oamenii aceia."

M-am gândit atunci că acest doctor tânăr şi amabil, ca şi tratamentul de staţiune de lux care îmi fusese oferit, erau întruchipările acelei culturi care făcuse posibile ororile uraganului Katrina, cultura care îi lăsase pe cei mai săraci locuitori din New Orleans să se înece. Ca absolvent al unei facultăţi de medicină private şi apoi rezident într-un spital privat, el pur şi simplu fusese pregătit să nu-i vadă ca posibili pacienţi pe locuitorii neasiguraţi din New Orleans, în imensa lor majoritate afro-americani. Aceasta era valabil înainte de furtună şi continua să fie valabil chiar şi atunci când întreg New Orleans-ul s-a transformat într-o uriaşă cameră de urgenţă: îi compătimea pe evacuaţi, dar asta nu schimba cu nimic faptul că nu reuşea să-i vadă ca posibili pacienţi ai săi.

Când Katrina a lovit oraşul, ruptura totală dintre lumea spitalului Ochsner şi cea a spitalului Charity a păşit dintr-o dată pe scena lumii întregi. Cei cu o situaţie economică bună au plecat cu maşina din oraş, s-au cazat la hotel şi şi-au sunat firmele de asigurări. Cei 120.000 de oameni din New Orleans care nu aveau maşină şi a căror evacuare depindea de autorităţile de stat au aşteptat un ajutor care nu a mai venit, trimiţând SOS-uri disperate şi făcându-şi plute

din ușa de la frigider. Aceste imagini au șocat întreaga lume deoarece, chiar dacă cei mai mulți dintre noi ne-am resemnat în fața inegalităților de zi cu zi privitoare la cine are sau nu acces la serviciile medicale sau la școli cu dotări decente, exista încă o convingere larg răspândită că în timpul dezastrelor ar trebui să fie altfel. Se considera de la sine înțeles că statul — cel puțin într-o țară bogată — va veni în ajutorul oamenilor în timpul evenimentelor catastrofice. Imaginile din New Orleans arătau că această convingere — că dezastrele sunt un fel de time-out pentru capitalismul nemilos, în timpul căruia toți suntem uniți și statul face un efort suplimentar — fusese deja abandonată, fără nicio dezbatere publică.

A existat un scurt interval de două sau trei săptămâni în care se părea că înecarea New Orleans-ului va provoca o criză a logicii economice care exacerbase dezastrul uman prin atacurile necontenite asupra sferei publice. „Furtuna a scos la lumină consecințele minciunilor și mistificărilor neoliberalismului, într-o singură scenă și dintr-o dată", scria Adoplh Reed Jr, politolog născut în New Orleans.[3] Datele acestei expuneri sunt binecunoscute — de la diguri care nu fuseseră reparate niciodată până la sistemul de transport subfinanțat, care nu a făcut față, și la faptul că ideea primăriei de pregătire pentru dezastre era de a distribui oamenilor DVD-uri care le spuneau că dacă vine uraganul trebuie să plece din oraș.

Apoi mai era și Agenția Federală pentru Situații de Urgență (FEMA), un laborator pentru viziunea administrației Bush asupra guvernării administrate de corporații. În vara lui 2004, cu mai bine de un an înainte de Katrina, statul Louisiana a solicitat FEMA fonduri pentru realizarea unui plan detaliat de urgență în cazul uraganelor puternice. Solicitarea a fost respinsă. „Remedierea dezastrelor" — programul avansat al guvernului de atenuare a efectelor devastatoare ale dezastrelor — a fost unul din cele cărora li s-au redus drastic fondurile de către administrația Bush. Și totuși, în aceeași vară, FEMA a atribuit un contract de 500.000 de dolari unei firme private numite Innovative Emergency Management. Sarcina ei era să conceapă un „plan de urgență pentru uraganele catastrofice din sud-estul Louisianei și New Orleans"[4].

Compania privată n-a precupețit nicio cheltuială. A strâns mai mult de o sută de experți, iar atunci când banii s-au terminat s-a dus la FEMA să ceară mai mulți; în cele din urmă nota de plată s-a dublat, ajungând la un milion de dolari. Compania a creat scenarii pentru o evacuare în masă, care prevedeau tot, de la alimentarea cu apă la instruirea comunităților de cartier în identificarea terenurilor libere care puteau fi transformate rapid în tabere pentru evacuați: toate lucrurile de bun simț care nu s-au întâmplat când un uragan precum cel simulat chiar a lovit orașul. Acest lucru a fost cauzat, parțial, de faptul că, la opt luni după ce contractorul și-a prezentat raportul, nu se luase nicio măsură. „Nu existau bani penru fazele ulterioare", a explicat la acel moment Michael Brown, șeful FEMA.[5] Povestea este tipică pentru statul șchiop creat de Bush: un sector public slab, subfinanțat și ineficient, pe de o parte, și o infrastructură corporatistă finanțată cu generozitate, pe de alta. Când vine vorba de plata contractorilor nu există limite; când vine vorba de finanțarea funcțiilor vitale ale statului, cuferele sunt goale.

Aşa cum autorităţile americane de ocupaţie din Irak s-au dovedit a fi o formă fără conţinut, la fel s-a întâmplat şi cu guvernul federal din ţară, atunci când s-a produs Katrina. De fapt el era atât de absent, încât FEMA nu părea în stare să găsească stadionul din New Orleans, unde 23.000 de oameni erau ţinuţi fără mâncare şi apă, în ciuda faptului că media internaţională era acolo de zile întregi.

Acest spectacol a ceea ce editorialistul de la *The New York Times* a numit „guvernul «nu se poate»" a provocat unora dintre ideologii pieţei libere o criză a credinţei lor. „Digurile sparte din New Orleans vor avea asupra neoconservatorismului consecinţe la fel de îndelungate şi de profunde ca şi prăbuşirea zidului din Berlin asupra comunismului sovietic", scria într-un eseu de mare răsunet credinciosul Martin Kelly, acum pocăit. „Să sperăm că toţi cei care au promovat această ideologie, inclusiv eu însumi, vom medita cu atenţie asupra greşelii noastre." Chiar şi vedete ale neoconservatorilor precum Jonah Goldberg implorau „adiminstraţia centrală" să sară în ajutor: „Atunci când un oraş se scufundă în mare şi răscoalele nu mai pot fi controlate, probabil că e timpul ca guvernul să intre în acţiune"[6].

Nicio astfel de auto-examinare critică nu putea fi depistată la Heritage Foundation, acolo unde pot fi găsiţi adevăraţii discipoli ai friedmanismului. Katrina era o tragedie, dar, scria Milton Friedman în editorialul din *Wall Street Journal*, „de asemenea, şi o şansă". Pe 13 septembrie 2005 — la 14 zile după ruperea digurilor — Heritage Foundation a găzduit o întâlnire a celor cu ideologie asemănătoare şi a legislatorilor republicani. Au alcătuit o listă de „Idei pro-piaţă de reacţie în faţa uraganului Katrina şi a preţului ridicat al benzinei" — 32 de politici publice cu totul, fiecare din ele decupată din manualul Şcolii de la Chicago şi prezentate, în ansamblu, drept „combatere a efectelor uraganului". Primele trei erau „suspendarea automată în zonele de dezastru a legilor Davis-Bacon care obligă la plata salariului mediu din zona respectivă", o referire la legea care solicită contractorilor federali să plătească un salariu calculat în funcţie de coşul zilnic, „aplicarea cotei unice în întreaga zonă afectată" şi „transformarea întregii regiuni într-o zonă economică competitivă (stimulente fiscale speciale şi renunţarea la restricţii)". O altă idee solicita distribuirea către părinţi de vouchere pentru şcolile publice autonome[7]. Toate aceste măsuri au fost anunţate de preşedintele Bush în mai puţin de o săptămână. În cele din urmă a fost obligat să reinstituie standardele referitoare la muncă, deşi acestea erau de regulă ignorate de contractori.

Întâlnirea a avut ca rezultat şi alte idei care au obţinut sprijinul preşedintelui. Climatologii puseseră creşterea în intensitate a uraganelor în legătură directă cu încălzirea oceanului.[8] Această conexiune nu a împiedicat, însă, grupul de lucru de la Heritage Foundation să solicite Congresului abrogarea reglementărilor de mediu în zona Golfului, să aprobe construirea de noi rafinării în Statele Unite şi să dea undă verde „forării în Rezervaţia Naturală Arctică"[9]. Toate aceste măsuri aveau să crească nivelul emisiilor de gaze cu efect de seră, principalul factor uman al schimbării climatice, şi totuşi ele au fost promovate imediat de preşedinte, sub pretextul combaterii efectelor uraganului Katrina.

În câteva săptămâni zona Golfului a devenit un laborator naţional pentru acelaşi tip de administraţie-condusă-de-contractori care fusese pilotată în Irak.

Companiile care au pus mâna pe cele mai mari contracte aparţineau cunoscutei găşti din Bagdad: divizia KBR a Halliburton a primit însărcinarea de 60 de milioane de dolari să reconstruiască bazele militare de pe coastă. Blackwater a fost angajată să îi protejeze pe angajaţii FEMA de jefuitori. Parsons, cu toată reputaţia execrabilă pentru treaba de mântuială făcută în Irak, a fost angajată pentru construirea unui pod important în Mississippi. Fluor, Shaw, Bechtel, CH2M Hill — toţi mari contractori din Irak — au fost angajaţi de guvern să ofere case mobile evacuaţilor, la doar zece zile după ruperea digurilor. Până la urmă contractele lor totalizau 3,4 miliarde dolari, fără nicio licitaţie[10].

După cum mulţi au remarcat la acel moment, la câteva zile după furtună era ca şi cum Zona Verde îşi luase zborul de la locul ei de pe Tigru şi aterizase în New Orleans. Paralela era evidentă. Shaw l-a angajat pe fostul şef al departamentului armatei americane pentru reconstrucţia din Irak să conducă lucrările legate de Katrina. Fluor şi-a trimis directorul executiv din Irak în zona inundată. „Lucrările noastre de reconstrucţie din Irak încetinesc, astfel că unii dintre oamenii noştri au devenit disponibili pentru lucrările din Louisiana", a explicat un reprezentant al companiei. Joe Allbaugh, a cărui companie New Bridges Strategie promisese să aducă Wal-Mart şi 7-Eleven în Irak, s-a ocupat de lobby-ul unei mari părţi din aceste contracte. Asemănările erau atât de izbitoare, încât unii mercenari proaspăt întorşi din Bagdad aveau probleme de adaptare. Când reporterul David Enders l-a întrebat pe un agent de pază înarmat din faţa unui hotel din New Orleans dacă au fost probleme, acesta a răspuns „Nu. E cam ca în Zona Verde aici."[11]

Şi alte lucruri semănau destul de mult cu Zona Verde. Investigatorii Congresului au descoperit, în cazul unor contracte de 8,75 miliarde de dolari, „preţuri nejustificate, proastă administrare şi cheltuieli neglijente semnificative".[12] (Faptul că exact aceleaşi greşeli făcute în Irak s-au repetat imediat în New Orleans ar trebui să dezavueze ideea că ocupaţia din Irak a fost doar un şir de ghinioane şi greşeli marcate de incompetenţă şi lipsa supravegherii. Când aceleaşi greşeli se repetă la nesfârşit, este cazul să luăm în considerare posibilitatea ca ele să nu fie deloc greşeli.)

Ca şi în Irak, în New Orleans nicio şansă de a obţine profit nu a fost lăsată neexploatată. Kenyon, o divizie a conglomeratului gigantic de servicii funerare Service Corporation International (unul din marii donatori pentru campania lui Bush) a fost angajată să strângă morţii din case şi de pe străzi. Salvatorilor şi antreprenorilor funerari locali voluntari li s-a interzis să intervină, deoarece aceasta ar fi încălcat teritoriul comercial al lui Kenyon. Compania a încasat de la stat 12.500 de dolari, în medie, pentru fiecare victimă, iar între timp a fost acuzată că nu a reuşit să identifice numeroasele cadavre. La aproape un an de la dezastru, trupuri putrezite erau încă descoperite prin podurile caselor.[13]

Alt aspect stil Zona Verde: experienţa în domeniu părea adesea să nu aibă nimic de-a face cu modul de atribuire a contractelor. Se spune că AshBritt, compania care a primit jumătate de miliard de dolari pentru înlăturarea molozului, nu deţinea niciun camion de transport şi a subcontractat întreaga lucrare.[14] Şi mai izbitor a fost cazul companiei căreia FEMA i-a plătit 5,2 milioane de dolari pentru sarcina vitală de a construi o tabără pentru salvatori în St. Bernard Parish, o suburbie a New Orleans-ului. Construcţia

taberei și-a depășit termenele și nu a fost finalizată niciodată. Când contractorul a fost investigat, s-a dovedit că această companie, Lighthouse Disaster Relief, era de fapt un grup religios. „Cea mai asemănătoare lucrare cu aceasta pe care am făcut-o până acum este organizarea unei tabere pentru elevi, în cadrul bisericii mele", a mărturisit directorul Lighthouse, pastorul Peter Heldreth.[15]

Ca și în Irak, guvernul a jucat din nou rolul unui bancomat echipat atât pentru retrageri, cât și pentru depuneri. Corporațiile retrăgeau fonduri prin intermediul contractelor uriașe, apoi răsplăteau guvernul nu prin lucru de calitate, ci prin contribuții pentru campania electorală și/sau voluntari pentru alegeri. (Potrivit *The New York Times*, „cei mai mari 20 de contractori au cheltuit aproape 300 de milioane de dolari pentru lobby din 2000 încoace și au donat 23 de milioane de dolari pentru campaniile electorale". În schimb, administrația Bush a mărit suma acordată contractorilor cu aproximativ 200 de miliarde, între 2000 și 2006.)[16]

Mai era ceva ce părea familiar: aversiunea contractorilor de a angaja populația locală, cea care ar fi putut vedea reconstruirea New Orleans-ului nu numai ca o slujbă, ci și ca parte a vindecării și renașterii propriilor comunități. Washingtonul ar fi putut cu ușurință să impună companiilor, pentru fiecare contract legat de Katrina, să angajeze forță de muncă locală, cu salarii decente, pentru a-i ajuta să-și refacă viețile. În schimb, locuitorii din zona Golfului, ca și cei din Irak, trebuiau să asiste cum contractorii creează un boom economic bazat pe bani de la buget câștigați ușor și pe relaxarea reglementărilor.

Rezultatul previzibil a fost acela că, după ce fiecare nivel de subcontractare își lua partea, nu mai rămânea aproape nimic pentru cei care făceau munca. De exemplu, Mike Davis a urmărit modul în care Shaw a primit de la FEMA 1750 de dolari pe metru pătrat pentru instalarea de prelate albastre pe acoperișurile afectate, deși prelatele înseși erau oferite de guvern. După ce toți subcontractorii își luau partea, muncitorii care băteau efectiv în cuie prelatele nu primeau decât 20 de dolari pe metrul pătrat. „Cu alte cuvinte, fiecare nivel al lanțului trofic al subcontractării este supraalimentat în mod grotesc, cu excepția ultimei trepte", scria Davis, „acolo unde se execută de fapt lucrarea"[17].

Potrivit unui studiu, „un sfert din muncitorii care reconstruiau orașul erau imigranți fără acte, aproape toți hispanici, care câștigau mult mai puțin decât muncitorii legali". În Mississippi, în urma unui proces colectiv mai multe companii au fost obligate să plătească retroactiv câștiguri salariale de sute de mii de dolari muncitorilor imigranți. Unii dintre ei nu fuseseră plătiți deloc. Pe unul din șantierele Halliburton/KBR muncitorii fără acte au relatat cum au fost treziți în miezul nopții de angajatorul lor (un subcontractor), care le-a spus că vin inspectorii de la imigrație. Cei mai mulți muncitori au fugit, ca să nu fie arestați; până la urmă exista șansa să ajungă în una din noile închisori pentru emigranți pe care Halliburton/KBR fusese anagajată să le contruiască pentru guvernul federal.* [18]

---

* Nu au fost efectuate studii serioase asupra condițiilor de muncă din New Orleans, însă Advancement Project, un ONG din New Orleans, estimează că 60% dintre muncitorii imigranți din New Orleans nu au fost plătiți nici măcar parțial.

Loviturile date celor defavorizaţi în numele reconstrucţiei şi ajutorării nu s-au oprit aici. Pentru a contrabalansa zecile de miliarde acordate companiilor prin contracte şi reduceri de impozite, Congresul controlat de republicani a anunţat în noiembrie 2005 că trebuie să reducă bugetul federal cu 40 de miliarde de dolari. Printre programele afectate se numărau creditele pentru studenţi, Medicaid şi bonurile de masă.[19] Cu alte cuvinte, cei mai săraci cetăţeni ai ţării subvenţionau mina de aur a contractării de două ori — o dată atunci când lucrările de ajutorare s-au transformat în contracte acordate arbitrar corporaţiilor, ceea ce nu a produs nici slujbe decente, nici servicii publice funcţionale, şi a doua oară când cele câteva programe care îi asistau direct pe şomeri şi pe angajaţii săraci din întreaga ţară au fost sever reduse pentru a plăti acele note de plată umflate.

Nu cu mult timp în urmă, dezastrele erau ocazii ale mobilizării sociale, momente rare în care comunităţile fragmentate lăsau la o parte tensiunile dintre ele şi lucrau cot la cot. Din ce în ce mai mult, însă, dezastrele au devenit opusul: ele aruncă lumină asupra unui viitor al cruzimii şi al separării nemiloase, în care banii şi rasa asigură supravieţuirea.

Zona Verde din Bagdad constituie expresia cea mai directă a acestei noi ordini mondiale. Are propriul său sistem de electrificare, propriul sistem de telefonie şi canalizare, aprovizionare proprie cu combustibili şi un spital propriu, de ultimă generaţie, dotat cu săli de operaţie imaculate — totul protejat de ziduri groase de cinci metri. Seamănă în mod ciudat cu un vas de croazieră de lux ancorat în mijlocul unui ocean de violenţă şi disperare, acea Zonă Roşie clocotind care este Irakul. Dacă reuşeşti să ajungi la bord dai de piscine cu bar, filme hollywoodiene proaste şi săli de fitness. Dacă nu eşti printre cei aleşi poţi să fii împuşcat şi numai pentru că te-ai apropiat prea mult de zid.

Peste tot în Irak valorile complet discrepante acordate diferitelor categorii de oameni sunt evidente. Occidentalii şi partenerii lor irakieni au puncte de control la intrările pe străzile lor, ziduri de protecţie împotriva exploziilor în faţa casei, costume anti-glonţ şi agenţi privaţi de pază disponibili la orice oră. Călătoresc prin ţară în convoaie blindate ameninţătoare, cu mercenari cu puştile pregătite pentru a-şi îndeplini principala lor sarcină, cea de „a proteja obiectivul". Cu fiecare mişcare a lor transmit acelaşi mesaj lipsit de remuşcări: noi suntem cei aleşi; vieţile noastre sunt infinit mai preţioase. Între timp, irakienii din clasa mijlocie se agaţă de treapta imediat inferioară: îşi permit să-şi cumpere protecţia din partea miliţiilor locale şi pot să-i plătească pe răpitori pentru a-şi recupera un membru al familiei. Dar imensa majoritate a irakienilor nu dispun de niciun fel de protecţie. Umblă pe străzi complet expuşi oricărei violenţe posibile, între ei şi următoarea maşină capcană nefiind nimic în afara unui material textil. În Irak norocoşii au Kevlar, ceilalţi, doar mătănii.

La început am crezut că fenomenul Zona Verde este specific războiului din Irak. Acum, după ani petrecuţi în alte zone de dezastru, îmi dau seama că Zona Verde apare oriunde descinde complexul capitalismului dezastrelor, cu aceleaşi separări brutale între incluşi şi excluşi, între protejaţi şi condamnaţi.

S-a întâmplat şi în New Orleans. După inundaţie, acest oraş deja divizat s-a transformat într-un câmp de luptă între zonele verzi împrejmuite şi zonele roşii

turbulente, un rezultat nu al distrugerilor produse de ape, ci al „soluţiilor de piaţă liberă" îmbrăţişate de preşedinte. Administraţia Bush a refuzat să permită plătirea salariilor din sectorul public din fondurile de urgenţă, iar primăria din New Orleans, care îşi pierduse baza de impozitare, a trebuit să concedieze 3.000 de angajaţi în lunile de după Katrina. Printre ei erau şi 16 dintre urbaniştii oraşului, concediaţi, într-un mod care aminteşte de „de-baasificare", exact în momentul în care New Orleans avea nevoie disperată de urbanişti. În schimb, milioane de dolari din bugetul public s-au dus către consultanţi externi, dintre care mulţi erau dezvoltatori imobiliari de anvergură.[20] Şi bineînţeles că au fost concediaţi şi mii de profesori, deschizând drumul convertirii şcolilor de stat în şcoli publice autonome, aşa cum ceruse Friedman.

Aproape doi ani după furtună Charity Hospital a rămas închis. Tribunalele de-abia funcţionau, iar compania de electricitate privatizată, Entergy, nu a reuşit să alimenteze întreg oraşul. După ce a ameninţat cu creşterea substanţială a tarifelor, compania a reuşit să obţină un ajutor controversat de 200 de milioane de dolari din partea guvernului federal. Fondurile sistemului de transport public au fost reduse drastic, jumătate din angajaţi fiind concediaţi. Imensa majoritate a locuinţelor sociale stăteau goale, cu uşile bătute în scânduri, cinci mii dintre ele urmând a fi demolate în urma deciziei autorităţii locative federale.[21] Aşa cum lobby-ul pentru turism din Asia tânjise să se vadă scăpat de satele de pescari de pe ţărm, puternicul lobby turistic din New Orleans pusese ochii pe cartierele sociale, unele dintre ele aflate în cele mai bune zone de lângă Cartierul Francez, magnetul turistic al oraşului.

Endesha Jukali a ajutat la organizarea unei tabere de protest lângă unul din cartierele închise, St. Bernard Public Housing, explicând că „au de mult timp un plan pentru St. Bernard, dar atâta timp cât oamenii locuiau acolo nu au putut face nimic. Aşa că s-au folosit de dezastru pentru a curăţa cartierul, atunci când oamenii acestuia erau cei mai slăbiţi... E o locaţie excelentă pentru case mai mari sau blocuri de apartamente. Singura problemă este că e locuit de negri săraci!"[22]

Cu şcolile, casele, sistemul de transport şi lipsa apei potabile din multe părţi ale oraşului, sfera publică a New Orleans-ului nu era reconstruită, ci demolată sub pretextul furtunii. În cadrul unui stadiu mai vechi al „distrugerii creatoare" a capitalismului, mari părţi ale Statelor Unite îşi pierduseră baza industrială şi degeneraseră în centuri ruginite de fabrici dezmembrate şi cartiere părăginite. New Orleans-ul post-Katrina ar putea oferi prima imagine din lumea occidentală a unui nou tip de peisaj urban devastat: centura mucegăită, distrusă de o combinaţie mortală dintre infrastructura degradată şi clima extremă.

Societatea Americană a Lucrărilor Civile a declarat în 2007 că Statele Unite rămăseseră atât de mult în urmă cu întreţinerea infrastructurii publice — drumuri, poduri, şcoli, baraje — încât ar fi fost nevoie de peste 1.500 de miliarde de dolari pe o perioadă de cinci ani pentru a o readuce la standarde. În schimb, aceste cheltuieli sunt reduse.[23] În acelaşi timp, infrastructura publică din întreaga lume se confruntă cu provocări fără precedent — uragane, cicloane, inundaţii şi incendii de pădure — toate crescând în frecvenţă şi intensitate. E uşor de imaginat un viitor în care infrastructura îndelung neglijată a unui număr din ce în ce mai mare de oraşe este distrusă de dezastre, iar acestea

rămân să putrezească, fără a-şi mai reabilita vreodată serviciile publice vitale. Între timp, bogaţii se vor retrage în comunităţi închise, nevoile lor urmând a fi satisfăcute de furnizori privaţi.

Semnele acestui viitor erau deja evidente atunci când anotimpul uraganelor şi-a făcut debutul în 2006. În numai un an, industria de reacţie în faţa dezastrelor explodase, cu nenumărate noi companii intrând pe piaţă şi promiţând siguranţă şi protecţie atunci când următorul mare uragan avea să lovească. Una dintre cele mai ambiţioase afaceri a fost lansată de o campanie aeriană din West Palm Beach, Florida. Help Jet se prezintă ca „primul plan de a scăpa de uragan care transformă o evacuare într-o vacanţă de lux". Atunci când se apropie o furtună, compania face rezervări de vacanţă pentru membrii ei în staţiuni de 5 stele cu teren de golf, în centre balneare sau la Disneyland. Cu rezervările pregătite, evacuaţii sunt scoşi din zona uraganului cu un charter de lux. „Fără cozi, fără hărţuieli cu mulţimea — doar o experienţă de top, care transformă o problemă într-o vacanţă... Savuraţi senzaţia de a scăpa de coşmarul obişnuit al evacuării în timpul uraganului."[24]

Pentru cei rămaşi pe loc există alt tip de soluţie privatizată. În 2006, Crucea Roşie a semnat un parteneriat de combatere a dezastrelor cu Wal-Mart. „De acum înainte totul va fi privatizat", a spus Billy Wagner, responsabilul cu situaţiile de urgenţă din Florida Keys. „Ei au expertiza. Ei au resursele." Vorbea la Reuniunea Naţională a Uraganelor din Orlando, Florida, un târg anual aflat în creştere accentuată pentru companii care vând orice ar putea fi de folos în timpul următorului dezastru. „Unii de pe aici spun: «Frate, asta e o afacere extraordinară — de asta o să mă ocup. Mă las de landscaping; mă fac contractor pentru curăţarea molozului la uragan»", a spus Dave Blandford, un expozant al târgului, mândru de „hrana care se încălzeşte singură" pe care o oferea.[25]

Mare parte a economiei dezastrelor paralele a fost construită cu banii contribuabililor, mulţumită boom-ului din reconstrucţia privatizată în zonele de război. Contractorii gigantici care fuseseră actorii principali din Irak şi Afganistan au fost de multe ori atacaţi politic pentru cheltuirea unei mari părţi a veniturilor lor din contractele guvernamentale pe propriile bugete de corporaţie: între 20 şi 55%, conform unui audit din 2006 al contractorilor din Irak.[26] Mare parte a acestor fonduri s-au dus, destul de legal, în enorme investiţii ale infrastructurii acestor corporaţii — batalioanele de utilaje de manipulat pământul ale lui Bechtel, avioanele şi flotele de camioane ale lui Halliburton, sistemele de supraveghere construite de L-3, CACI şi BOOZ Allen.

Cele mai spectaculoase au fost investiţiile lui Blackwater în infrastructura paramilitară. Înfiinţată în 1996, compania a folosit fluxul constant de contracte obţinute în timpul lui Bush pentru a-şi construi o armată privată de 20.000 de soldaţi mercenari şi o bază militară enormă în North Carolina, cu o valoare curpinsă între 40 şi 50 de milioane de dolari. Conform unei relatări, capacităţile lui Blackwater includ în acest moment următoarele: „Un sistem logistic aflat încă în faza incipientă a dezvoltării care poate transporta pachete de ajutoare umanitare de 100 sau 200 de tone mai repede decât Crucea Roşie. O divizie de aviaţie în Florida, cu 26 de aparate de zbor diferite, de la elicoptere de război la un enorm Boeing 767. Compania deţine chiar şi un zepelin. Cel mai mare

teren de instrucţie tactică din ţară... Un lac artificial de 20 de acri cu pontoane pe care plutesc containere de transport prevăzute cu balustrade şi ambrazuri, folosite pentru exersarea acostării unei nave inamice. Un centru de dresare a câinilor din care provin cele 80 de echipe cu câini desfăşurate la ora actuală în întreaga lume... Un poligon de 1100 de metri lungime pentru antrenarea lunetiştilor".* [27]

Un ziar american de dreapta a numit Blackwater „o al Qaeda a băieţilor buni"[28]. E o analogie izbitoare. Oriunde a debarcat, complexul capitalismului dezastrelor a produs proliferarea grupurilor armate para-statale[29]. Asta n-ar trebui să fie o surpriză: când ţările sunt reconstruite de oameni care nu cred în guvern, statele pe care le construiesc ei sunt invariabil slabe, creând o piaţă pentru forţe de securitate alternative, fie că e vorba de Hezbollah, Blackwater, Armata Mahdi sau găştile de cartier din New Orleans.

Apariţia acestei infrastructuri privatizate paralele trece mult dincolo de politică. Atunci când privim ca întreg infrastructura dezvoltată de contractori în timpul administraţiei Bush, ceea ce vedem este un stat în stat perfect articulat, la fel de viguros şi capabil pe cât de fragil şi slab este statul propriu-zis. Acest stat din umbră corporatist a fost construit aproape exclusiv cu resurse publice (90% din veniturile lui Blackwater provin din contracte cu statul), inclusiv pregătirea personalului (în imensa lui majoritate foşti angajaţi ai statului, politicieni şi soldaţi). Şi totuşi, această vastă infrastructură este deţinută şi controlată privat. Cetăţenii care au finanţat-o nu au niciun drept asupra acestei economii paralele şi a resurselor ei.

Între timp, statul propriu-zis şi-a pierdut capacitatea de a-şi îndeplini funcţiile vitale fără ajutorul contractorilor. Dotările lui sunt învechite, iar cei mai buni specialişti ai lui s-au refugiat în sectorul privat. Când a venit Katrina, FEMA a trebuit să angajeze un contractor care să acorde contracte contractorilor. La fel, când a venit timpul ca manualul armatei privind regulile de angajare a contractorilor să fie adus la zi, armata a contractat această sarcină unuia dintre marii ei contractori, MPRI — nu mai avea în cadrul ei expertiza necesară. CIA pierde atât de mult personal în favoarea sectorului privat, paralel, de spionaj încât a trebuit să interzică contractorilor să recruteze angajaţi în sala lor de mese. „Unul dintre ofiţerii coordonatori care a părăsit de curând agenţia a spus că a fost abordat de două ori în timp ce stătea la coadă la cafea", relata *Los Angeles Times*. Iar atunci când Departamentul Siguranţei Interne a decis că trebuie să construiască „garduri virtuale" la graniţele cu Mexic şi Canada, Michael P. Jackson, secretar adjunct al departamentului, le-a spus contractorilor: „Aceasta este o invitaţie neobişnuită... Vă cerem să veniţi înapoi şi să ne spuneţi cum să ne facem treaba". Inspectorul general al departamentului a explicat că

* Unul dintre cele mai îngrijorătoare aspecte ale acestei industrii este partizanatul lui pe faţă. Blackwater, de exemplu, este strâns asociat cu mişcarea anti-avort şi alte cauze de dreapta. Donează bani aproape exclusiv Partidului Republican, mai degrabă decât să-şi minimizeze riscurile, aşa cum fac majoritatea marilor corporaţii. Halliburton dedică 87% din donaţiile ei electorale republicanilor, iar CH2M Hill 70%. Este oare imposibil de imaginat că va veni o zi în care partidele politice vor angaja aceste companii să-şi spioneze rivalii în timpul campaniilor electorale — sau să execute misiuni prea tenebroase chiar şi pentru CIA?

Securitatea Internă „nu are capacitatea necesară planificării, supravegherii și executării eficiente a programului [de securizare a frontierelor]."[30]

Sub Bush statul încă mai are toate simbolurile puterii — clădirile impunătoare, conferințele de presă prezidențiale, luptele politice —, dar își îndeplinește sarcina lui de a guverna efectiv la fel de mult pe cât angajații de la sediul central Nike cos pantofi.

Implicațiile deciziei actualei generații de politicieni de a subcontracta sistematic responsabilitățile pentru care au fost aleși vor dura mult mai mult decât o anumită administrație. Odată ce a fost creată o piață ea trebuie protejată. Companiile principale ale capitalismului dezastrelor privesc din ce în ce mai mult atât statul, cât și sectorul non-profit drept concurenți; din perspectivă corporatistă, de fiecare dată când guvernele sau organizațiile caritabile își îndeplinesc rolul lor tradițional, ele refuză contractorilor o sarcină a cărei îndeplinire aduce profit.

În 2006 a apărut un raport intitulat „Apărarea neglijată: mobilizarea sectorului privat pentru sprijinirea siguranței interne", din al cărui comitet de supervizare făceau parte câteva din cele mai mari corporații din domeniu. Raportul avertiza că „elanul umanitar federal de a oferi ajutoare de urgență victimelor dezastrelor afectează încercarea pieței de a-și reduce expunerea la riscuri"[31]. Publicat de Consiliul Relațiilor Externe, raportul susține că, dacă oamenii știu că guvernul va veni în ajutorul lor, nu mai sunt motivați să plătească pentru protecție privată. Pe aceeași linie, la un an de la Katrina, președinții a 30 dintre cele mai mari corporații din Statele Unite s-au strâns împreună sub umbrela Mesei Rotunde de Afaceri, care are printre membrii ei Fluor, Bechtel și Chevron. Grupul, care a luat numele de Parteneriatul pentru Reacția la Dezastre, s-a plâns de o „prelungire a misiunii" a sectorului non-profit, în perioadele de după dezastre. S-ar părea că ONG-urile și organizațiile de caritate le afectează piața atunci când donează materiale de construcții, în loc ca acestea să fie cumpărate contra cost de la Home Depot. Între timp, companiile de mercenari susțin vehement că sunt mai bine pregătite decât ONU pentru menținerea păcii în Darfur.[32]

O mare parte a acestei agresivități se datorează faptului că lumea corporatistă știe că epoca de aur a contractelor federale nelimitate nu mai poate dura mult. Guvernul american se îndreaptă spre o criză economică, în bună parte și mulțumită cheltuielilor excesive care au finanțat construirea economiei de dezastru privatizate. Aceasta înseamnă că nu va mai trece mult timp până când contractele vor scădea semnificativ. La sfârșitul lui 2006, experții în apărare au prezis că bugetul de achiziții al Pentagonului s-ar putea reduce cu 25% în următorii zece ani[33].

Atunci când bula dezastrelor va exploda, companii precum Bechtel, Fluor sau Blackwater își vor pierde o bună parte din veniturile principale. Vor rămâne cu dotările și echipamentele de ultimă generație cumpărate din banii contribuabililor, dar vor trebui să găsească un nou model de business, o nouă modalitate de a-și acoperi costurile ridicate. Următoarea fază a complexului capitalismului dezastrelor este cât se poate de clară: pe măsură ce situațiile de criză se înmulțesc, guvernul nu mai este capabil să acopere cheltuielile și

cetăţenii vor fi lăsaţi în voia sorţii de guvernul nu-se-poate, statul corporatist paralel îşi va închiria infrastructura de dezastru oricui şi-o poate permite, la orice preţ va putea suporta piaţa. Totul va fi de vânzare, de la salvarea de pe acoperiş cu elicopterul la apa potabilă şi paturile din adăposturi.

Banii oferă deja o portiţă de scăpare din cele mai multe dezastre — cu ei pot fi cumpărate sisteme de avertizare pentru regiunile expuse la tsunami şi saci de Tamiflu pentru următoarea criză. În timpul atacului israelian asupra Libanului, din 2006, guvernul american a încercat, la început, să-şi pună proprii cetăţeni să plătească pentru evacuare, dar în cele din urmă a fost obligat să renunţe.[34] Dacă vom continua pe această linie, imaginea oamenilor părăsiţi pe acoperişurile din New Orleans va fi nu doar un semn al problemelor de inegalitate rasială încă nerezolvate ale Americii, dar, de asemenea, va prevesti un viitor colectiv al apartheidului dezastrelor în care supravieţuirea depinde de cine are bani să-şi cumpere salvarea.

Atunci când privim spre dezastrele ce vor urma, ecologice sau politice, de multe ori considerăm de la sine înţeles că le vom face faţă cu toţii împreună, că nu avem nevoie decât de lideri care să înţeleagă că mergem pe o cale a distrugerii. Dar nu sunt atât de sigură de asta. Poate că unul dintre motivele pentru care elitele noastre, atât politice, cât şi corporatiste, sunt atât de optimiste în privinţa încălzirii globale este încrederea lor că vor putea, cu ajutorul banilor, să scape de cele mai rele efecte ale acesteia. Asta ar putea, de asemenea, explica de ce atât de mulţi dintre susţinătorii lui Bush sunt creştini care cred în Apocalipsă. Nu numai că ei au nevoie să creadă că există o portiţă de salvare din lumea pe care o creează, ci şi că a doua venire a lui Isus este o parabolă pentru ceea ce ei construiesc aici: un sistem care deschide calea distrugerii şi dezastrului, iar apoi îi salvează, cu elicoptere private, ducându-i spre o stare de siguranţă divină.

Una din căile prin care contractorii îşi dezvoltă surse alternative stabile de venituri este asigurarea împotriva dezastrelor a altor companii. Acesta era domeniul de activitate al lui Paul Bremer, înainte de a veni în Irak: transformarea multinaţionalelor în entităţi sigure, capabile să funcţioneze neabătut chiar dacă statele în care funcţionează se prăbuşesc în jurul lor. Primele rezultate pot fi văzute în holurile multora din marile clădiri de birouri din New York sau Londra — puncte de control stil aeroport, cu identificare vizuală şi aparate cu raze X — însă acest domeniu are ambiţii mult mai mari, inclusiv reţele de comunicaţii globale privatizate, servicii de sănătate şi sisteme de electrificare de urgenţă, precum şi capacitatea de a localiza şi de a transporta o forţă de muncă globală aflată în mijlocul unui dezastru major. Un alt segment de creştere potenţial identificat de complexul capitalismului dezastrelor este administraţia locală: contractarea activităţii poliţiei şi pompierilor către firme private de securitate. „Ceea ce fac ele pentru armată, în centrul oraşului Fallujah, pot face şi pentru poliţie în centrul Reno-ului", a declarat un purtător de cuvânt al Lockheed Martin în noiembrie 2004.[35]

Acest sector anticipează o creştere spectaculoasă a noilor lui pieţe în următorul deceniu. O viziune onestă a rezultatului acestor tendinţe este oferită de John Robb, fost comandant pentru misiuni sub acoperire al Delta Forces

convertit cu succes în consilier de management. Într-un manifest de largă circulație publicat în revista *Fast Company*, el descrie „rezultatul final" al războiului împotriva terorismului ca „o abordare nouă, mai viguroasă a siguranței naționale, una construită nu în jurul statului, ci în jurul cetățenilor și companiilor private... Siguranța va deveni o funcție a locului în care trăiești și a companiei pentru care lucrezi, așa cum sunt deja organizate serviciile de sănătate"[36].

Robb susține că „Cetățenii avuți și corporațiile naționale vor fi primii care vor renunța la sistemul nostru colectiv, optând în schimb pentru angajarea companiilor militare private precum Blackwater sau Triple Canopy pentru a-și proteja casele și proprietățile și pentru a stabili un perimetru protector în jurul vieții lor cotidiene. Rețelele paralele de transport — care vor apărea din companiile aeriene de time-sharing, precum NetJets a lui Warren Buffet — vor deservi acest grup, transportându-i pe membrii lui dintr-un loc sigur și bine aprovizionat în altul". Această lume elitistă deja există, în mare parte, dar Robb prezice că clasa de mijloc o va urma în curând, „formând comunități suburbane pentru a împărți costurile securității". Aceste „suburbii blindate vor pune în funcțiune și vor întreține generatoare de electricitate și rețele de comunicare" și vor fi patrulate de milițiile private „instruite de corporații și dispunând de sisteme de reacție la situații de criză de ultimă generație".

Cu alte cuvinte, o lume a Zonelor Verzi de suburbie. În ce-i privește pe cei din afara zonelor securizate, „aceștia vor trebuie să se descurce cu ce va mai rămâne din sistemul public. Vor migra spre orașele americane, unde vor avea parte de supraveghere omniprezentă și servicii proaste sau inexistente. Pentru săraci nu va exista alt refugiu."

Viitorul descris de Robb seamănă foarte mult cu New Orleans-ul de azi, în care din moloz au apărut două comunități închise foarte diferite. Pe de o parte erau așa-numitele „orășele FEMA": tabere dezolante și izolate pentru evacuații cu venituri mici, construite de subcontractori ai Bechtel sau Fluor și administrate de companii de pază private care patrulau în jurul ei, restricționând accesul vizitatorilor, nelăsându-i pe ziariști să intre și tratându-i pe supraviețuitori ca pe niște infractori. Pe de altă parte erau comunitățile împrejmuite construite în zonele bogate ale orașului, ca Audubon sau Garden District, bule de funcționalitate care păreau să se fi desprins complet de stat. La câteva săptămâni de la furtună, rezidenții acestora aveau deja apă și generatoare electrice puternice. Bolnavii lor erau tratați în spitale private, iar copiii mergeau la noile școli publice autonome. Ca de obicei, nu aveau nevoie de transportul public. În St. Bernard Parish, o suburbie a New Orleans-ului, DynCorp preluase mare parte din sarcinile poliției; alte cartiere au angajat direct firme de pază. Între cele două tipuri de state suverane privatizate era versiunea din New Orleans a Zonei Roșii, acolo unde rata crimelor explodase și cartiere precum celebrul Lower Ninth Ward se transformaseră în *no-man's-land*-uri post-apocaliptice. Un hit al rapperului Juvenile din vara de după Katrina rezuma atmosfera: „Trăim ca în Haiti, fără conducere" — statul falimentar american.[37]

Bill Quigley, un avocat și activist local, observa că „Ceea ce se întâmplă în New Orleans nu e decât o versiune mai concentrată și mai explicită a ceea ce

se întâmplă în întreaga ţară. Fiecare oraş din ţara noastră prezintă asemănări serioase cu New Orleans-ul. Fiecare oraş are cartiere abandonate. Fiecare oraş din ţara noastră are învăţământ public, locuinţe sociale, servicii medicale publice şi justiţie abandonate. Cei care nu susţin învăţământul, serviciile medicale şi locuinţele publice vor continua să transforme întreaga noastră ţară într-un Lower Ninth Ward, dacă nu îi oprim"[38].

Procesul este deja destul de avansat. O altă imagine a viitorului apartheidului dezastrelor poate fi găsită într-o suburbie republicană bogată de lângă Atlanta. Locuitorii acesteia au hotărât că s-au săturat să vadă cum taxele pe proprietăţile lor finanţează şcolile şi poliţia din comunităţile afro-americane sărace din ţinut. Au votat pentru crearea propriului lor oraş, Sandy Springs, care să-şi poată cheltui taxele pe servicii destinate celor 100.000 de cetăţeni ai săi, în loc ca veniturile să fie redistribuite în întreg ţinutul Fulton. Singura dificultate era că Sandy Springs nu avea structuri administrative şi trebuia să şi le construiască de la zero — de la colectarea taxelor până la reglementările în construcţie, parcuri şi zone de agrement. În septembrie 2005, aceeaşi lună în care New Orleans a fost inundat, locuitorii din Sandy Springs au fost abordaţi de gigantul în contructii şi consulting CH2M Hill cu o ofertă unică: lăsaţi-ne pe noi să vi le facem. Pentru un preţ iniţial de 27 de milioane de dolari pe an, contractorul s-a angajat să construiască un oraş întreg de la zero.[39]

Câteva luni mai târziu Sandy Springs devenea primul „oraş pe contract". Doar patru oameni lucrau în mod direct pentru noua administraţie, toţi ceilalţi erau contractaţi. Rick Hirsekorn, şeful proiectului din partea CH2M Hill, descria Sandy Springs ca pe „o foaie albă de hârtie, lipsit de orice mecanism guvernamental". Altui jurnalist i-a spus că „nicio altă companie din domeniul nostru nu a mai făcut până acum un oraş complet de asemenea dimensiuni"[40].

The Atlanta Journal-Constitution relata că „atunci când Sandy Springs a angajat oameni ai corporaţiilor să administreze oraşul, acesta a fost considerat un experiment îndrăzneţ". În mai puţin de un an, însă, moda oraşelor-contractate făcea ravagii prin suburbiile bogate ale Atlantei şi devenise „un proces normal în nordul [ţinutului] Fulton". Comunităţi din apropiere au preluat modelul Sandy Springs şi au votat pentru constituirea de oraşe autonome, contractându-şi administraţia. Un nou oraş, Milton, a atribuit imediat contractul lui CH2M Hill — la urma urmei aveau experienţă. În curând a apărut iniţiativa unirii noilor oraşe corporatiste pentru a-şi forma propriul lor ţinut, ceea ce ar fi însemnat că nicio parte din taxele lor nu ar mai fi mers către comunităţile sărace din apropiere. Planul s-a izbit de o opoziţie aprigă în afara enclavei, acolo unde politicienii spuneau că, în lipsa banilor din aceste taxe, nu vor mai fi posibile mari spitale publice şi sisteme de transport în comun; că împărţirea ţinutului ar fi creat un stat falimentar într-o parte şi unul ultraperformant în cealaltă parte. Ceea ce descriau ei semăna mult cu New Orleans-ul şi puţin cu Bagdadul.[41]

În aceste suburbii bogate ale Atlantei, cruciada de trei decenii a corporatismului de a secătui statul era finalizată: nu doar fiecare serviciu public fusese contractat, ci şi funcţia esenţială a administraţiei, aceea de a administra. Faptul că CH2M Hill fusese cea care spărsese gheaţa era semnificativ. Această

corporație primise contracte de mai multe milioane de dolari în Irak, pentru a îndeplini funcția esențială a guvernului de a superviza alți contractori. În Sri Lanka, după tsunami, nu doar construise porturi și poduri, ci fusese și „responsabilă pentru managementul general al programului privind infrastructura"[42]. În New Orleans-ul post-Katrina primise 500 de milioane de dolari pentru construirea „orășelelor FEMA" și rămăsese pe poziție pentru a face același lucru la următorul dezastru. O specialistă în privatizarea statului în circumstanțe excepționale, compania făcea acum același lucru în circumstanțe normale. Dacă Irak fusese laboratorul privatizării extreme, acum faza de testare era în mod evident depășită.

NOTE

[1] Hein Marais, „A Plague of Inequality", *Mail & Guardian* (Johannesburg), 19 mai 2006.

[2] „Names and Faces", *Washington Post*, 19 septembrie 2005.

[3] Adolph Reed Jr., „Undone by Neoliberalism", *The Nation*, 18 septembrie 2006.

[4] Jon Elliston, „Disaster in the Making", *Tucson Weekly*, 23 septembrie 2004; Innovative Emergency Management, „IEM Team to Develop Catastrophic Hurricane Disaster Plan for New Orleans & Southeast Louisiana", comunicat de presă, 3 iunie 2004, www.ieminc.com.

[5] Ron Fournier și Ted Bridis, „Hurricane Simulation Predicted 61,290 Dead", *Associated Press*, 9 septembrie 2005.

[6] Paul Krugman, „A Can't Do Government", *New York Times*, 2 septembrie 2005; Martin Kelly, „Neoconservatism's Berlin Wall", The G-Gnome Rides Outblog, 1 septembrie 2005, www.theggnomeridesout.blogspot.com; Jonah Goldberg, „The Feds", the Corner blog al revistei online National Review Online, 31 august 2005, www.nationalreview.com.

[7] Milton Friedman, „The Promise of Vouchers", *Wall Street Journal*, 5 decembrie 2005; John R. Wilke și Brody Mullins, „After Katrina, Republicans Back a Sea of Conservative Ideas", *Wall Street Journal*, 15 septembrie 2005; Paul S. Teller, vice-director, House Republican Study Committee, „Pro-Free-Market Ideas for Responding to Hurricane Katrina and High Gas Prices", e-mail trimis pe 13 septembrie 2005.

[8] Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change 2007: The Physical Science Basis*, Summary for Policymakers, februarie 2007, pag. 16, www.ipcc.ch.

[9] Teller, „Pro-Free-Market Ideas for Responding to Hurricane Katrina and High Gas Prices".

[10] Eric Lipton and Ron Nixon, „Many Contracts for Storm Work Raise Questions", *New York Times*, 26 septembrie 2005; Anita Kumar, „Speedy Relief Effort Opens Door to Fraud", *St. Petersburg Times*, 18 septembrie 2005; Jeremy Scahill, „In the Black(water)", *The Nation*, 5 iunie 2006; Spencer S. Hsu, „$400 Million FEMA Contracts Now Total $3.4 Billion", *Washington Post*, 9 august 2006.

[11] Shaw Group, „Shaw Announces Charles M. Hess to Head Shaw's FEMA Hurricane Recovery Program", comunicat de presă, 21 septembrie 2005, www.shawgrp.com; „Fluor's Slowed Iraq Work Frees It for Gulf Coast", *Reuters*, 9 septembrie 2005; Thomas B. Edsall, „Former FEMA Chief Is at Work on Gulf Coast", *Washington Post*, 8 septembrie 2005; David Enders, „Surviving New Orleans", *Mother Jones*, 7 septembrie 2005, www.motherjones.com.

[12] Camera Reprezentanților SUA, Comitetul pentru Reforma Guvernamentală – Personal minoritar, Divizia Investigațiilor Speciale, *Waste, Fraud and Abuse in Hurricane Katrina Contracts*, august 2006, pag. i, www.oversight.house.gov.

[13] Rita J. King, CorpWatch, *Big, Easy Money: Disaster Profiteering on the American Gulf Coast*, august 2006, vww.corpwatch.org; Dan Barry, „A City's Future, and a Dead Man's Past", *New York Times*, 27 august 2006.

[14] Patrick Danner, „AshBritt Cleans Up in Wake of Storms", *Miami Herald*, 5 decembrie 2005.

[15] „Private Companies Rebuild Gulf", PBS *NewsHour with Jim Lehrer*, 4 octombrie 2005.

[16] Scott Shane şi Ron Nixon, „In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever", *New York Times*, 4 februarie 2007.

[17] Mike Davis, „Who Is Killing New Orleans?" *The Nation*, 10 aprilie 2006.

[18] Leslie Eaton, „Immigrants Hired After Storm Sue New Orleans Hotel Executive", *New York Times*, 17 august 2006; King, Corp Watch, *Big, Easy Money;* Gary Stoller, „Homeland Security Generates Multibillion Dollar Business", *USA Today*, 11 septembrie 2006. Notă de subsol: Judith Browne-Dianis, Jennifer Lai, Marielena Hincapie et al., *And Injustice for All:* Workers' *Lives in the Reconstruction of New Orleans*, Advancement Project, 6 iulie 2006, pag. 29, www.advancementproject.org.

[19] Rick Klein, „Senate Votes to Extend Patriot Act for 6 Months", *Boston Clobe*, 22 decembrie 2005.

[20] Jeff Duncan, „The Unkindest Cut", *Times-Picayune* (New Orleans), 28 martie 2006; Paul Nussbaum, „City at a Crossroads", *Philadelphia Inquirer*, 29 august 2006.

[21] Ed Anderson, „Federal Money for Entergy Approved", *Times-Picayune* (New Orleans), 5 decembrie 2006; Frank Donze, „146 N.O. Transit Layoffs Planned", *Times-Picayune* (New Orleans), 25 august 2006; Bill Quigley, „Robin Hood in Reverse: The Looting of the Gulf Coast", justiceforneworleans.org, 14 noiembrie 2006.

[22] Asian Coalition for Housing Rights, „Mr. Endesha Juakali", www.achr.net.

[23] Bob Herbert, „Our Crumbling Foundation", *New York Times*, 5 aprilie 2007.

[24] Help Jet, www.helpjet.us.

[25] Seth Borenstein, „Private Industry Responding to Hurricanes", *Associated Press*, 15 aprilie 2006.

[26] James Glanz, „Idle Contractors Add Millions to Iraq Rebuilding", *New York Times*, 25 octombrie 2006.

[27] Mark Hemingway, „Warriors for Hire", *Weekly Standard*, 18 decembrie 2006. Notă de subsol: Jeremy Scahill, „Blackwater Down", *The Nation*, 10 octombrie 2005; Center for Responsive Politics, „Oil & Gas: Top Contributors to Federal Candidates and Parties", Election Cycle 2004, www.opensecrets.org.

[28] Josh Manchester, „Al Qaeda for the Good Guys: The Road to Anti-Qaeda", *TCSDaily*, 19 decembrie 2006, www.tcsdaily.com.

[29] Bill Sizemore şi Joanne Kimberlin, „Profitable Patriotism", *The Virginian-Pilot* (Norfolk), 24 iulie 2006.

[30] King, CorpWatch, *Big, Easy Money;* Leslie Wayne, „America's For-Profit Secret Army", *New York Times*, 13 octombrie 2002; Greg Miller, „Spy Agencies Outsourcing to Fill Key Jobs", *Los Angeles Times*, 17 septembrie 2006; Shane and Nixon, „In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever".

[31] Printre corporaţiile care făceau parte din comitetul consultativ se numărau Lockheed Martin, Boeing şi Booz Allen. Stephen E. Flynn şi Daniel B. Prieto, Council on Foreign Relations, *Neglected Defense: Mobilizing the Private Sector to Support Homeland Security*, CSR nr. 13, martie 2006, pag. 26, www.cfr.org.

[32] Mindy Fetterman, „Strategizing on Disaster Relief", *USA Today*, 12 octombrie 2006; Frank Langfitt, „Private Military Firm Pitches Its Services in Darfur", *National Public Radio: All Things Considered*, 26 mai 2006.

[33] Peter Pae, „Defense Companies Bracing for Slowdown", *Los Angeles Times*, 2 octombrie, 2006.

[34] Johanna Neuman și Peter Spiegel, „Pay-as-You-Co Evacuation Roils Capitol Hill", *Los Angeles Times*, 19 iulie 2006.

[35] Tim Weiner, „Lockheed and the Future of Warfare", *New York Times*, 28 noiembrie 2004.

[36] Informația furnizată în următoarele două paragrafe derivă de la John Robb, „Security: Power to the People", *Fast Company*, martie 2006.

[37] Juvenile, „Got Ya Hustle On", de pe albumul *Reality Check*, Atlanta/WEA label, 2006.

[38] Bill Quigley, „Ten Months After Katrina: Gutting New Orleans", CommonDreams.org, 29 iunie 2006, www.commondreams.org.

[39] Doug Nurse, „New City Bets Millions on Privatization", *Atlanta Journal-Constitution*, 12 noiembrie 2005.

[40] Annie Gentile, „Fewer Cities Increase Outsourced Services", *American City & County*, 1 septembrie 2006; Nurse, „New City Bets Millions on Privatization".

[41] Doug Nurse, „City Hall Inc. a Growing Business in North Fulton", *Atlanta Journal-Constitution*, 6 septembrie 2006; Doug Gross, „Proposal to Split Georgia County Drawing Cries of Racism", *Seattle Times*, 24 ianuarie 2007.

[42] United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, „Humanitarian Situation Report – Sri Lanka", 2–8 septembrie 2005, www.reliefweb.int.

PIERDEREA MOTIVAȚIEI PĂCII
ISRAELUL CA AVERTISMENT

Gardurile mari de frontieră nu aparțin lumii gulagului, ci lumii barierelor de zgomot ale autostrăzilor, a lojelor de lux de pe stadioane, a zonelor în care nu se fumează, a zonelor de securitate din aeroporturi și a „comunităților închise"... Ele explicitează privilegiile bogaților și invidia săracilor într-un mod care îi stânjenește pe toți. Asta nu înseamnă că nu sunt eficiente.

— Christopher Cladwell, editor *The Weekly Standard*, noiembrie 2006[1]

Timp de zeci de ani s-a considerat că situațiile de criză sunt o frână pentru economia globală. Desigur, șocuri și crize punctuale puteau fi folosite pentru a forța deschiderea de noi piețe, dar după ce șocul inițial își produsese efectele pacea și stabilitatea relative erau condițiile unei creșteri economice susținute. Aceasta era explicația obișnuită pentru prosperitatea deosebită a anilor '90: după terminarea Războiului Rece economiile rămâneseră libere să se concentreze asupra comerțului și investițiilor, iar pe măsură ce țările deveneau din ce în ce mai strâns legate și interdependente era tot mai puțin posibil să se bombardeze una pe cealaltă.

Însă la Forumul Economic Mondial din 2007 de la Davos, Elveția, liderii politici și corporatiști își băteau capul cu o stare de fapt care părea să dezmintă această credință comună. I se spunea „Dilema de la Davos", pe care editorialistul Martin Wolf de la *Financial Times* o descria ca „un contrast între evoluția bună a economiei lumii și politica ei tulbure". După cum spunea el, economia se confruntase „cu o serie de șocuri: crahul bursier de după 2000; atacurile teroriste din 11 septembrie 2001; războaiele din Afganistan și Irak; tensiunile din jurul politicilor americane; explozia prețului real al petrolului, la cote nemaiîntâlnite din anii '70 încoace; încetarea negocierilor de la Doha [ale Organizației Mondiale a Comerțului]; și disputa privind ambițiile nucleare ale Iranului" — și totuși, economia se găsea „într-o perioadă de aur a creșterii larg împărtășite". Mai direct spus, lumea se ducea naibii, nu exista nicio speranță de stabilitate iar economia aproba această situație duduind. La puțin timp, directorul Trezoreriei SUA, Lawrence Summers, descria „discrepanța aproape completă" dintre politică și piețe ca pe „ceva à la Dickens, vorbești cu specialiști în relații intrenaționale și e mai rău ca niciodată. Apoi vorbești cu investitori potențiali și e una din cele mai bune epoci"[2].

Această tendință deconcertantă a fost, de asemenea, măsurată și de un indicator economic numit „indicele arme supra caviar". Indicele urmărește

vânzările de avioane de vânătoare (armele) şi avioane de lux ale oamenilor de afaceri (caviarul). Timp de 17 ani s-a observat constant că atunci când avioanele de vânătoare se vindeau bine vânzările de avioane de lux ale oamenilor de afaceri scădeau şi viceversa: când vânzările avioanelor oamenilor de afaceri creşteau, vânzările avioanelor de vânătoare se prăbuşeau. Desigur, există o mână de profitori de război care reuşesc întotdeauna să să îmbogăţească din vânzările de armament, dar ei erau nesemnificativi economic. Era un truism al pieţei contemporane că nu poate exista creştere economică accelerată în mijlocul instabilităţii şi violenţei.

Dar acest truism nu mai este adevărat. Din 2003, anul invaziei din Irak, indicele a descoperit că cheltuielile au crescut rapid şi simultan atât pentru avioanele de vânătoare, cât şi pentru cele ale oamenilor de afaceri, ceea ce înseamnă că lumea devine mai puţin paşnică, în timp ce acumulează mult mai mult profit.[3] Creşterea economică galopantă din China şi India a jucat un rol în cererea sporită de articole de lux, dar la fel a făcut şi transformarea îngustului complex militaro-industrial în imensul complex al capitalismului dezastrelor. În ziua de azi instabilitatea globală nu mai aduce beneficii doar unui mic grup de negustori de arme, ci generează profituri imense pentru sectorul high-tech de securitate, marii constructori, companiile medicale care îi tratează pe soldaţii răniţi şi sectorul de petrol şi gaze — şi, bineînţeles, pentru contractorii din apărare.

Scala veniturilor despre care e vorba este, cu siguranţă, capabilă să susţină un boom economic. Lockheed Martin, al cărei vicepreşedinte a prezidat comitetul care promova zgomotos declanşarea războiului din Irak, a primit 25 de miliarde de dolari din banii contribualililor doar în 2005. Congresmanul democrat Henry Waxman observa că suma „depăşeşte produsul intern brut a 103 ţări, inclusiv Islanda, Iordania şi Costa Rica... [şi] este, de asemenea, mai mare decât bugetele însumate ale Departamentului Comerţului, Departamentului de Interne, Administraţiei pentru Întreprinderi Mici şi întregii ramuri legislative a statului". Lockheed era ea singură o „piaţă emergentă". Companiile precum Lockheed (ale cărei acţiuni şi-au triplat preţul între 2000 şi 2005) sunt unul dintre motivele principale pentru care bursele americane au fost scutite de un crah prelungit după 11 septembrie. În timp ce preţurile acţiunilor obişnuite au scăzut, Indexul Spade Defense, „un etalon al acţiunilor din apărare, securitate internă şi industria aerospaţială", a crescut în fiecare an, între 2001 şi 2006, cu o medie de 15%, de 7 ori şi jumătate mai mult decât creşterea medie anuală a Standard&Poors, în aceeaşi perioadă.[4]

Dilema de la Davos este perpetuată mai departe de modelul foarte profitabil al reconstrucţiei privatizate care a fost pilotată în Irak. Acţiunile marilor constructori, inclusiv marile firme producătoare care obţin contracte grase fără licitaţie, după războaie şi dezastre naturale, au crescut cu 250% între 2001 şi aprilie 2007. Reconstrucţia a devenit o afacere atât de mare, încât fiecare nouă distrugere e aclamată prin intermediul unor palpitante listări la bursă: 30 de miliarde de dolari pentru reconstrucţia Irakului, 13 miliarde pentru reconstrucţia după tsunami, 100 de miliarde pentru New Orleans şi zona Golfului, 7,6 miliarde pentru Liban.[5]

Atentatele teroriste, care înainte făceau acțiunile să se prăbușească, acum se bucură de o primire veselă la bursă. După 11 septembrie 2001 Dow Jones s-a prăbușit cu 685 de puncte imediat după redeschiderea bursei. În plin contrast, pe 7 iulie 2005, când patru bombe au explodat în sistemul de transport public al Londrei, bursa americană a închis mai sus decât în ziua precedentă, Nasdaq crescând cu 7 puncte. În august anul următor, când serviciile britanice au arestat 24 de suspecți acuzați că plănuiau să detoneze bombe în avioane având ca destinație SUA, Nasdaq a închis cu 11,4 puncte mai sus, în mare parte datorită creșterii accentuate a acțiunilor din domeniul siguranței interne.

Apoi mai sunt averile revoltătoare din domeniul petrolier — numai în 2006 ExxonMobil a avut un profit de 40 de miliarde de dolari, cel mai mare profit înregistrat vreodată, iar colegii lor de la compania rivală Chevron nu erau cu mult în urmă.[6] Ca și corporațiile legate de apărare, construcții și securitate internă, averile din sectorul petrolier au crescut în fiecare an, cu fiecare atentat terorist și uragan de gradul 5. În plus față de beneficiile pe termen scurt adunate din prețurile mari datorate incertitudinii din zonele importante de extracție a țițeiului, industria petrolieră a reușit mereu să transforme dezastrele în avantajul ei pe termen lung, fie asigurându-se că o mare parte a fondurilor pentru reconstrucție ajung la costisitoarea infrastructură rutieră pentru o nouă conductă (în timp ce multe alte proiecte importante stagnează), fie promovând noua lege a petrolului irakian în timp ce țara ardea sau folosindu-se de uraganul Katrina pentru a plănui primele rafinării noi din Statele Unite din anii '70 încoace. Industria petrolului și a gazelor este atât de intim legată de economia dezastrelor — atât ca principală cauză a multor dezastre, cât și ca beneficiar al lor — încât merită să fie tratată ca un adjunct onorific al complexului capitalismului dezastrelor.

Nu este nevoie de nicio conspirație

Numărul mare de dezastre recente s-a tradus în profituri atât de spectaculoase încât mulți oameni de pe întreg globul au ajuns la aceeași concluzie: cei bogați și puternici provoacă în mod deliberat catastrofele, în așa fel încât să le poată exploata. În iulie 2006, un sondaj național din SUA a descoperit că mai mult de o treime din respondenți cred că guvernul a fost amestecat în atentatele din 11 septembrie sau nu a făcut nimic pentru a le stopa „deoarece vroiau ca Statele Unite să declanșeze războiul în Orientul Mijlociu". Suspiciuni similare urmăresc multe din catastrofele recente. În Louisiana, după uraganul Katrina, în adăposturi circulau zvonuri că digurile nu se rupseseră, ci fuseseră aruncate în aer pe furiș pentru a „distruge partea neagră a orașului, păstrând partea albă în siguranță", după cum sugera liderul Națiunii Islamului, Louis Farrakhan.[7] În Sri Lanka am auzit adesea că tsunamiul fusese produs de explozii subacvatice provocate de Statele Unite, astfel încât să poată trimite trupe în Asia de sud-est și să preia complet controlul economiei din regiune.

Adevărul e mai puțin sinistru, dar mai periculos. Un sistem economic care necesită creștere permanentă, în timp ce respinge dur aproape orice încercare serioasă de adoptare de reglementări ecologice, generează prin sine un flux

constant de dezastre, fie ele militare, ecologice sau financiare. Apetitul pentru profiturile rapide oferite de investiţiile pur speculative a transformat pieţele bursiere, valutare şi imobiliare în maşini de creat crize, aşa cum o demonstrează criza financiară asiatică, criza peso-ului mexican şi prăbuşirea acţiunilor din domeniul internetului. Dependenţa noastră generalizată faţă de surse de energie poluante şi neregenerabile asigură producerea altor crize: dezastre naturale (în creştere cu 430% faţă de 1975) şi războaie declanşate pentru controlul resurselor limitate (nu doar cele din Irak şi Afganistan, dar şi conflictele de mai mică intensitate precum cele care fac ravagii în Nigeria, Columbia şi Sudan), care la rândul lor creează reacţii teroriste (un studiu din 2007 calcula că numărul atentatelor teroriste crescuse de şapte ori de la începerea războiului din Irak)[8].

Date fiind temperaturile de fierbere, atât cea climaterică, cât şi cea politică, dezastrele viitoare nu au nevoie să fie urzite prin conspiraţii tenebroase. Există toate indiciile că simpla menţinere pe linia actuală de evoluţie le va face să revină cu o ferocitate din ce în ce mai mare. Generarea dezastrelor poate, aşadar, să fie lăsată în seama mâinii invizibile a pieţii. Acesta e un domeniu în care ea chiar funcţionează.

Chiar dacă complexul capitalismului dezastrelor nu complotează deliberat să creeze cataclisme din care să se hrănească (deşi Irakul ar putea fi o excepţie notabilă), există totuşi destule probe că industriile lui componente se străduiesc cu adevărat să facă în aşa fel încât actualul curs al dezastrelor să nu fie schimbat. Marile companii petroliere au finanţat ani de zile mişcarea de negare a schimbării climatice; ExxonMobil a cheltuit în ultimul deceniu aproximativ 16 milioane de dolari pentru această cruciadă. Dar dacă acest fenoment este bine cunoscut, interdependenţa dintre contractorii de dezastru şi elita liderilor de opinie este mult mai puţin înţeleasă. Mai multe institute de politici publice influente din Washington — inclusiv National Institute for Public Policy şi Center for Security Policy — sunt finanţate masiv de contractorii de armament şi securitate internă, care beneficiază în mod direct de modul în care aceste institute înfăţişează în mod constant lumea ca pe un loc întunecat şi ameninţător, ale cărui probleme nu pot fi rezolvate decât prin forţă. De asemenea, sectorul siguranţei interne devine din ce în ce mai integrat cu corporaţiile media, o evoluţie cu implicaţii orwelliene. În 2004, gigantul în comunicaţii digitale LexisNexis a plătit 775 milioane de dolari pentru Seisint, o companie de prelucrare a informaţiilor care colabora îndeaproape cu serviciile secrete la operaţiuni de supraveghere. În acelaşi an, General Electric, care deţine NBC, a cumpărat InVision, importantul producător al controversatelor dispozitive *high-tech* de depistare a bombelor folosite în aeroporturi şi alte spaţii publice. InVision a primit între 2001 şi 2006 o sumă ameţitoare, de 15 miliarde de dolari, în contracte legate de securitatea internă, mai mult decât oricare altă companie din domeniu.[9]

Expansiunea treptată a complexului capitalismului dezastrelor în media s-ar putea dovedi un nou tip de sinergie corporatistă, axată pe integrarea pe verticală, atât de populară în anii '90. Cu siguranţă pare foarte profitabilă. Cu cât mai panicate devin societăţile noastre, convinse că în fiecare moschee pândesc teroriştii, cu atât mai sus va urca ratingul ştirilor, cu atât complexul va vinde mai multe dispozitive de identificare biometrică şi detectare a explozibililor

lichizi, cu atât mai multe garduri *high-tech* vor fi construite. Dacă visul unei „planete mici", deschise și lipsite de frontiere, era garanția profitului în anii '90, în noul mileniu același rol este jucat de coșmarul fortărețelor amenințătoare ale continentelor occidentale, asediate de jihadiști și imigranți ilegali. Singura perspectivă care amenință economia înfloritoare a dezastrelor de care depind atâtea averi — de la arme până la petrol, industria mecanică, supraveghere și medicamente patentate — este posibilitatea atingerii unui anumit nivel de stabilitate climatică și pace geopolitică.

Israelul și statul stabil al apartheidului dezastrelor

Pe măsură ce analiștii se chinuie să înțeleagă Dilema de la Davos, un nou consens este pe cale să se formeze. Nu atât că piața a devenit imună la instabilitate sau, cel puțin, nu exact asta —, ci că fluxul constant al dezastrelor este acum atât de previzibil, încât piața, aflată în continuă adaptare, s-a schimbat pentru a se adecva acestui nou *status quo*: instabilitatea e noua stabilitate. În dezbaterile asupra acestui fenomen economic de după 11 septembrie Israelul este adesea considerat cel mai bun exemplu. În cea mai mare parte a deceniului trecut, Israelul a experimentat propria lui formă miniaturizată de Dilemă de la Davos: războaiele și atentatele teroriste s-au intensificat, dar bursa de la Tel Aviv a atins niveluri record, în paralel cu aceste violențe. Așa cum observa un analist bursier la Fox News, după exploziile din 7 iulie din Londra, „Israelul se confruntă zilnic cu amenințarea terorii, dar bursa e în creștere"[10]. Ca și economia globală în general, situația politică din Israel este, consideră cei mai mulți, dezastruoasă, dar economia nu a fost niciodată mai puternică, rata creșterii din 2007 rivalizând cu cele din China și India.

Ceea ce face Israelul interesant ca model de „arme și caviar" nu e doar faptul că economia lui rezistă cu succes șocurilor politice majore, precum războiul din 2006 cu Libanul sau preluarea Gaza de către Hamas în 2007, dar și că Israelul și-a edificat o economie care crește accentuat ca răspuns direct la escaladarea violenței. Motivele pentru care industria israeliană se simte confortabilă în condiții de dezastru nu sunt misterioase. Cu ani înainte ca firmele americane și europene să sesizeze potențialul boom-ului securității globale, firmele israeliene de tehnologie se străduiau să creeze industria securității interne, iar astăzi continuă să domine acest sector. Institutul Israelian pentru Export estimează că Israelul are 350 de corporații dedicate vânzării de produse de securitate internă, iar alte 30 au intrat pe piață în 2007. Din perspectivă corporatistă, această evoluție a făcut din Israel un model demn de urmat în piața de după 11 septembrie. Dintr-o perspectivă socială și politică, însă, Israelul ar trebui să fie altceva: un grav avertisment. Faptul că Israelul continuă să se bucure de o prosperitate în creștere, chiar atunci când declanșează războaie împotriva vecinilor săi și escaladează brutalitatea în teritoriile ocupate, demonstrează cât de periculoasă este edificarea unei economii bazate pe premisa războiului continuu și a agravării dezastrelor.

Capacitatea actuală a Israelului de a combina armele şi caviarul este punctul culminant al unei schimbări dramatice a naturii economiei sale în ultimii 15 ani, o schimbare care a avut un impact profund şi puţin analizat asupra dezintegrării paralele a perspectivelor pentru pace. Ultima oară când a existat o perspectivă credibilă pentru instaurarea păcii în Orientul Mijlociu a fost la începutul anilor '90, o perioadă în care un grup influent de israelieni considera că perpetuarea conflictului nu mai e o soluţie. Comunismul se prăbuşise, revoluţia informatică începuse şi exista o convingere larg împărtăşită de comunitatea de afaceri israeliană că ocupaţia sângeroasă din Gaza şi Cisiordania, împreună cu boicotarea Israelului de către statele arabe, punea viitorul economic al Israelului în pericol. Văzând explozia de „pieţe emergente" din toată lumea, corporaţiile israeliene se săturaseră să fie trase în spate de război; vroiau să fie parte a lumii fără frontiere a profiturilor mari, nu închişi în ţarcul conflictelor locale. Dacă guvernul israelian ar fi putut negocia o anume înţelegere de pace cu palestinienii, atunci vecinii Israelului ar fi trebuit să ridice boicotul, iar ţara ar fi fost în poziţia de a deveni nodul comercial al Orientului Mijlociu.

În 1993, Dan Gillerman, preşedintele Federaţiei Camerelor de Comerţ Israeliene, era un susţinător aprig al acestei idei. „Israelul ar putea deveni un stat oarecare... sau ar putea deveni centrul strategic, logistic şi de marketing al întregii regiuni, ca un Singapore sau Hong Kong al Orientului Mijlociu în care companiile multinaţionale şi-ar stabili cartierele lor generale... Vorbim despre o economie cu totul diferită... Israelul trebuie să acţioneze rapid pentru a se adapta sau această şansă economică rară va fi ratată, iar noi nu vom mai putea spune decât «am fi putut să»"[11].

În acelaşi an, Shimon Peres, ministrul de externe, a explicat unui grup de jurnalişti israelieni că pacea era inevitabilă. Era, însă, o pace de un tip foarte special. „Nu suntem interesaţi de o pace a steagurilor — a spus Peres —, ci de o pace a pieţei"[12]. Câteva luni mai târziu, prim-ministrul israelian Itzac Rabin şi preşedintele Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei Yasser Arafat dădeau mâna pe peluza Casei Albe, pentru a marca inaugurarea Acordurilor de la Oslo. Lumea a aplaudat iar cei trei bărbaţi au luat premiul Nobel pentru pace, apoi totul a luat o turnură catastrofală.

Oslo fusese, poate, cea mai optimistă perioadă a relaţiilor israeliano-palestiniene, dar celebra strângere de mână nu marca ajungerea la o înţelegere. Era doar acordul pentru demararea unui proces, majoritatea chestiunilor aflate în dispută rămânând nerezolvate. Arafat se găsea într-o poziţie foarte proastă, trebuind să negocieze propria sa întoarcere în teritoriile palestiniene, şi nu a reuşit să obţină niciun acord privind soarta Ierusalimului, refugiaţii palestinieni, coloniştii evrei şi nici măcar privind dreptul la auto-determinare al palestinienilor. Negociatorii pretindeau că strategia de la Oslo era aceea de a promova întâi „pacea pieţelor", în ideea că restul avea să vină ulterior: se presupunea că, prin deschiderea frontierelor şi ralierea la elanul globalizării, atât israelienii, cât şi palestinienii vor cunoaşte o asemenea îmbunătăţire a vieţii de zi cu zi, încât se va crea un context mai favorabil, în negocierile ulterioare, pentru o „pace a steagurilor". Cel puţin asta era promisiunea de la Oslo.

Mai mulţi factori au contribuit la eşecul care a urmat. Israelienii acuzau atentatele sinucigaşe şi asasinarea lui Rabin. Palestinienii arătau cu degetul spre

extinderea frenetică a așezărilor ilegale din perioada Oslo, ca o dovadă că procesul de pace era bazat, în cuvintele lui Shlomo Ben-Ami, ministrul de externe israelian din guvernul laburist al lui Ehud Barak, „pe o premisă neo-colonialistă", conceput în așa fel încât „atunci când în sfârșit va fi pace între noi și palestinieni să existe o situație de dependență, o inegalitate structurală între cele două entități"[13]. Dezbaterile despre cine a fost de vină pentru eșuarea procesului de pace sau dacă pacea a fost vreodată adevăratul obiectiv al procesului sunt binecunoscute și au fost analizate exhaustiv. Cu toate acestea, există doi factori care au contribuit la retragerea Israelului în unilateralism care sunt puțin înțeleși și arareori discutați, amândoi având legătură cu modalitățile unice în care s-a desfășurat în Israel cruciada pentru piață liberă a Școlii de la Chicago. Unul era fluxul de evrei sovietici, rezultat direct al experimentului terapiei de șoc din Rusia. Celălalt era trecerea economiei de export a Israelului de la una bazată pe produse tradiționale și înaltă tehnologie la una bazată pe vânzarea de expertiză și echipamente legate de combaterea terorismului. Ambii factorii au afectat grav procesul de la Oslo: sosirea rușilor a redus dependența Israelului de forța de muncă palestiniană și i-a permis izolarea teritoriilor ocupate, în timp ce extinderea rapidă a economiei *high-tech* de securitate a creat un apetit puternic în cadrul sectoarelor bogate și puternice ale economiei israeliene pentru abandonarea păcii în favoarea continuării unui război împotriva terorismului din ce în ce mai amplu.

Din cauza unor nefericite coincidențe istorice, începutul perioadei de la Oslo a coincis exact cu cea mai dureroasă fază a experimentului de tip Școala de la Chicago din Rusia. Strângerea de mână de pe peluza Casei Albe avusese loc pe 13 septembrie 1993; exact trei săptămâni mai târziu, Elțîn a trimis tancurile să incendieze clădirea parlamentului, deschizând calea pentru cea mai brutală fază a șocului său economic.

De-a lungul anilor '90, aproximativ un milion de evrei au părăsit fosta Uniune Sovietică și s-au mutat în Israel. Imigranții proveniți din fosta Uniune Sovietică alcătuiau acum 18% din totalul populației evreiești.[14] E greu de supraestimat impactul unui transfer de populație atât de amplu și de rapid într-o țară atât de mică precum Israelul. Proporțional, ar fi echivalentul situației în care toți oamenii din Angola, Cambodgia și Peru și-ar face bagajele și s-ar muta în Statele Unite, toți odată. În Europa, ar fi echivalentul mutării întregii Grecii în Franța.

Când primul val de evrei sovietici a luat drumul Israelului, mulți alegeau să trăiască într-un stat evreu din cauza persecuției religioase de-o viață. Însă după acest val inițial, numărul imigranților ruși din Israel a crescut dramatic și în corelație directă cu nivelul de suferință impus poporului rus de experții săi în șoc economic. Aceste valuri ulterioare de imigranți sovietici nu erau sioniști idealiști (pretențiile multora dintre ei că sunt evrei erau destul de șubrede); erau refugiați economici disperați. „Nu locul în care mergem este cel mai important, ci locul din care venim", declara în 1992 pentru *The Washington Times* un emigrant care aștepta în fața ambasadei Israelului din Moscova. Un purtător de cuvânt al Forumului Sionist Sovietic mărturisea despre acest exod că „ei nu sunt atrași de Israel, ci se simt expulzați din URSS de instabilitatea

politică şi degradarea economică de acolo". De departe cel mai mare val a fost cel provocat de lovitura de stat a lui Elţîn din 1993 — exact când începea procesul de pace din Israel. După acesta, încă 600.000 de oameni s-au mutat din fostele state sovietice în Israel.[15]

Această transformare demografică a zdruncinat evoluţia şi aşa precară a negocierilor. Înainte de sosirea refugiaţilor sovietici, Israelul nu s-ar fi putut izola o perioadă mai mare de timp de populaţiile palestiniene din Gaza şi Cisiordania; economia lui nu ar fi putut supravieţui fără forţa de muncă palestiniană, aşa cum nu ar fi putut nici California fără mexicani. Aproximativ 150.000 de palestinieni plecau în fiecare zi din casele lor din Gaza şi Cisiordania şi veneau în Israel să cureţe străzile şi să construiască şosele, în timp ce fermierii şi negustorii palestinieni veneau cu camionete pline de produse pe care le vindeau în Israel şi în alte părţi ale teritoriilor.[16] Fiecare parte depindea economic de cealaltă, iar Israelul luase măsuri agresive pentru a împiedica teritoriile palestiniene să dezvolte relaţii comerciale autonome cu statele arabe.

Apoi, exact când intrau în vigoare acordurile de la Oslo, aceste relaţii puternice de interdependenţă au fost rupte dintr-o dată. Spre deosebire de muncitorii palestinieni, a căror prezenţă în Israel ameninţa proiectul sionist prin solicitările ca statul israelian să restituie teritoriile furate şi să acorde drepturi de cetăţenie egale, sutele de mii de ruşi care au venit în Israel în acest moment produceau efectul contrar. Susţineau obiectivele sionismului prin creşterea semnificativă a proporţiei dintre evrei şi arabi şi, în acelaşi timp, ofereau o nouă forţă de muncă ieftină. Dintr-o dată, Tel Avivul avea posibilitatea de a deschide o nouă eră în relaţiile cu palestinienii. Pe 30 martie 1993, Israelul a dat curs politicii de „închidere", impermeabilizând frontiera dintre Israel şi teritoriile ocupate, adesea zile sau săptămâni întregi, împiedicându-i pe palestinieni să ajungă la slujbele lor şi să-şi vândă produsele. Închiderea a început ca o măsură temporară, sub pretextul reacţiei de urgenţă în faţa ameninţării terorismului. A devenit însă rapid noul *status quo*, cu teritoriile izolate acum nu doar dinspre Israel, ci dinspre ambele părţi, controlate printr-un sistem şi mai complex şi umilitor de puncte de control.

1993 fusese prezentat ca zorii unei noi ere pline de speranţă; în schimb, a fost anul în care teritoriile ocupate au fost transformate din dormitoare părăginite în care era cazată clasa inferioară a Israelului în închisori sufocante. În aceeaşi perioadă, între 1993 şi 2000, numărul coloniştilor evrei care trăiau în teritoriile ocupate s-a dublat.[17] Ceea ce înainte fuseseră avanposturi rudimentare ale coloniştilor au devenit suburbii fortificate şi luxuriante, cu propriile drumuri cu acces restricţionat, gândite în mod clar ca o anexă a statului israelian. În timpul perioadei Oslo, Israelul a continuat de asemenea să exploateze rezerve de apă vitale din Cisiordania, alimentând coloniile şi canalizând preţioasa apă şi spre Israel.

Noii emigranţi au jucat şi aici un rol puţin analizat. Mulţi dintre cetăţenii fostei Uniuni Sovietice care sosiseră în Israel fără niciun ban, după ce asistaseră la pierderea economiilor de-o viaţă în timpul devalorizărilor terapiei de şoc, erau momiţi cu uşurinţă spre teritoriile ocupate, unde casele şi apartamentele erau mult mai ieftine şi li se ofereau stimulente şi credite speciale. Unele dintre cele mai ambiţioase colonii — precum Ariel din

Cisiordania, care dispune de o universitate, un hotel și un teren de minigolf — recrutau agresiv oameni din Uniunea Sovietică, trimițând cercetași și lansând site-uri de internet în limba rusă. Datorită acestei strategii, Ariel a reușit să-și dubleze populația, iar acum este un fel de mini-Moscovă, cu reclamele magazinelor scrise în ebraică și rusă. Jumătate din locuitorii ei sunt noi emigranți din Uniunea Sovietică. Grupul israelian Peace Now estimează că aproximativ 25.000 de cetățeni israelieni care trăiesc în coloniile ilegale intră în această categorie și, de asemenea, observă că mulți ruși au luat această decizie „fără să înțeleagă clar unde merg"[18].

În Israel, anii de după Acordurile de la Oslo și-au îndeplinit promisiunea de a transforma în mod spectaculos conflictul în prosperitate. La mijlocul și sfârșitul anilor '90, companiile israeliene, mai ales firmele specializate în telecomunicații și tehnologia dot-com, au asediat economia globală, Tel Aviv și Haifa devenind avanposturile din Orientul Mijlociu pentru Silicon Valley. La apogeul bulei dot-com, 15% din produsul intern brut al Israelului și aproximativ jumătate din exporturile lui proveneau din înaltă tehnologie. Aceasta făcea ca economia Israelului să fie „cea mai dependentă de înalta tehnologie din lume"; potrivit *Business Week*, de două ori mai dependentă decât cea a Statelor Unite.[19]

Încă o dată, noii sosiți au jucat un rol decisiv în acest boom. Printre sutele de mii de sovietici care au venit în anii '90 în Israel existau mai mulți oameni de știință înalt calificați decât toți absolvenții celei mai importante universități științifice din Israel, în cei 80 de ani de existență ai ei. Aceștia constituiau o bună parte a oamenilor de știință care susținuseră partea sovietică a Războiului Rece; după cum se exprima un economist israelian, ei au devenit „combustibilul nuclear al industriei *high-tech* [a Israelului]". Shlomo Ben-Ami descrie anii de după strângerea de mână de la Casa Albă drept „una din cele mai uimitoare epoci de creștere economică și deschidere a piețelor din întreaga istorie [a Israelului]"[20].

Această deschidere a piețelor promisese să aducă beneficii ambelor părți aflate în conflict, dar, cu excepția unei elite corupte din jurul lui Arafat, palestinienii erau ocoliți în mod flagrant de boom-ul de după Oslo. Cel mai mare obstacol era izolarea, o măsură care nu a mai fost suspendată nici măcar o dată în cei 14 ani scurși de la impunerea ei în 1993. Potrivit specialistei în Orientul Mijlociu de la Harvard, Sara Roy, când granițele au fost închise brusc în 1993 efectele asupra vieții economice palestiniene au fost catastrofice. „Izolarea a fost cel mai dăunător aspect al economiei în timpul perioadei Oslo și, de atunci încoace, acea măsură care a produs cele mai grele pierderi unei economii și așa compromise", spunea ea într-un interviu.

Muncitorii nu mai puteau munci, negustorii nu-și mai puteau vinde produsele, fermierii nu mai puteau ajunge la pământurile lor. În 1993, PIB-ul pe cap de locuitor în teritoriile ocupate s-a prăbușit cu aproape 30%; anul următor rata sărăciei printre palestinieni ajunsese la 33%. În 1996, spune Roy, care a studiat în detaliu impactul economic al izolării, „66% din forța de muncă palestiniană era fie în șomaj, fie lucra foarte puține ore".[21] Departe de a fi o „pace a piețelor", Oslo însemna pentru palestinieni dispariția piețelor, mai puțină muncă și mai puțină libertate — și, esențial, pe măsură ce coloniile se

extindeau, mai puțin pământ. Această situație imposibil de susținut a fost cea care a transformat teritoriile ocupate într-un butoi de pulbere care a sărit în aer atunci când Ariel Sharon a vizitat acel loc din Ierusalim numit al-Haram al-Sharif de către musulmani (și Muntele Templului de către evrei), declanșând a doua intifadă.

În presa israeliană și cea internațională se susține de regulă că motivul eșuării procesului de pace a fost că oferta făcută de Ehud Barak la Camp David în iulie 2000 era cea mai bună înțelegere pe care ar fi putut-o obține vreodată palestinienii, iar Arafat a întors spatele generozității Israelului, dovedind astfel că dorința lui de pace nu era una sinceră. După această experiență și izbucnirea celei de-a doua intifade, Israelul și-a pierdut încrederea în negocieri, l-a ales pe Ariel Sharon și a început să construiască ceea ce el numea „bariera de securitate", iar palestinienii Zidul Apartheidului: rețeaua de ziduri de beton și garduri de oțel care depășeau frontiera de armistițiu din 1967, intrând cu lăcomie în teritoriul palestinian, făcând ca părți enorme ale unor colonii să intre în statul israelian — ca și, în unele zone, 30% din sursele de apă disponibile.[22]

Nu există niciun dubiu că Arafat vroia o înțelegere mai bună decât cele oferite fie la Camp David, fie la Taba în ianuarie 2001, dar aceste înțelegeri nu erau atât de strălucite cum au fost făcute să pară. Deși prezentate constant de israelieni drept o ofertă fără egal prin generozitatea ei, Camp David nu ar fi oferit aproape nicio reparație palestinienilor care fuseseră alungați din casele și de pe pământurile lor în 1948, atunci când a fost creat statul israelian, și nu satisfăcea nici pe departe drepturile lor minime la auto-determinare. În 2006, Shlomo Ben-Ami, unul dintre principalii negociatori ai Israelului atât la Camp David, cât și la Taba, a încălcat linia oficială a partidului și a recunoscut că „Camp David nu a fost o șansă ratată pentru palestinieni; dacă aș fi fost palestinian, și eu aș fi refuzat oferta de la Camp David"[23].

Mai erau și alți factori care contribuiau la abandonarea de către Tel Aviv a negocierilor de pace serioase după 2001 — factori la fel de importanți ca presupusa intransigență a lui Arafat sau dorința personală a lui Sharon de a crea un „Israel mare". El se leagă de creșterea economiei *high-tech* a Israelului. La începutul anilor '90, elitele economice ale Israelului voiau pace pentru prosperitate, dar tipul de prosperitate pe care au edificat-o apoi în timpul perioadei Oslo a ajuns să depindă de pace mult mai puțin decât crezuseră ei inițial. Când s-a dovedit că nișa Israelului din economia globală este cea a tehnologiilor informației, asta însemna că cheia creșterii era trimiterea de soft și chipuri la Los Angeles și Londra, nu transportul mărfurilor grele la Beirut sau Damasc. Succesul din sectorul *high-tech* nu îi impunea Israelului să aibă relații amicale cu vecinii ei arabi sau să pună capăt ocupației teritoriilor. Creșterea economiei high-tech era, însă, doar prima fază a crucialei transformări a economiei israeliene. A doua a venit după prăbușirea economiei internetului din 2000, atunci când marile companii israeliene au trebuit să-și găsească o altă nișă în piața globală.

Având economia cea mai dependentă de *high-tech* din lume, Israelul a fost lovit mai tare decât oricare altă țară de prăbușirea economiei internetului. Țara a intrat imediat în cădere liberă, iar în iunie 2001 analiștii preziceau că aproxi-

mativ 300 de firme israeliene *high-tech* vor da faliment, concediind zeci de mii de oameni. Ziarul economic *Globes* din Tel Aviv declara într-un titlu că 2002 era „cel mai prost an al economiei israeliene din 1953 încoace"[24].

Singurul motiv pentru care recesiunea nu a fost încă și mai rea, menționa articolul, era acela că guvernul israelian a intervenit rapid, crescând cheltuielile militare cu un viguros 10,7%, parțial finanțat prin reducerea serviciilor sociale. De asemenea, guvernul a încurajat industria *high-tech* să iasă din tehnologia informației și comunicării și să intre în domeniul securității și supravegherii. În această perioadă armata israeliană a jucat un rol similar cu cel al unui incubator de business. Tineri soldați israelieni căpătau experiență în rețelele de comunicație și dispozitivele de supraveghere în timpul stagiului militar obligatoriu, apoi, când reveneau la viața civilă, își transpuneau expertiza în planuri de afaceri. Nenumărate firme noi au fost lansate, specializate în orice, de la căutarea și prelucrarea informațiilor, până la supraveghere video și analizarea psihologică a teroriștilor.[25] Atunci când piața pentru aceste servicii și dispozitive a explodat, în anii de după 11 septembrie, statul israelian a îmbrățișat fără rezerve o nouă viziune asupra economiei naționale: creșterea oferită de bula dot-com avea să fie înlocuită de boom-ul securității interne. Pentru Partidul Likud era mariajul perfect dintre politica lui agresivă și susținerea sa fermă pentru teoria economică a Școlii de la Chicago, așa cum se întrupau ele în ministrul de finanțe al lui Sharon, Benjamin Netanyahu, și noul șef al băncii centrale israeliene, Stanley Fischer, principal arhitect al aventurilor terapiei de șoc din Rusia și Asia.

În 2003, Israelul cunoștea deja o revenire spectaculoasă, iar în 2004 țara părea că reușește un miracol: după prăbușirea catastrofică obținea performanțe mai bune decât aproape oricare țară occidentală. Mare parte a creșterii se datora inteligentei poziționări a Israelului ca un fel de supermarket al tehnologiilor de securitate. Alegerea momentului era perfectă. Dintr-o dată, guvernele din întreaga lume începuseră să caute cu disperare mijloace de vânare a teroriștilor, ca și *know-how* de contrainformații pentru lumea arabă. Sub conducerea Partidului Likud, Israelul se prezenta ca model al statului aflat în avangarda securității interne, folosindu-se de deceniile lui de experiență în combaterea amenințărilor arabe și musulmane. Oferta făcută de Israel Americii de Nord și Europei era clară: războiul împotriva terorismului pe care l-ați început este unul pe care noi îl purtăm încă de la nașterea noastră. Lăsați firmele noastre de *high-tech* și companiile noastre private de spionaj să vă arate cum se face.

Israelul devenise peste noapte, așa cum se exprimă *Forbes*, „țara numărul 1 în tehnologii antiterorism"[26]. În fiecare an începând cu 2002, Israelul a fost gazda a cel puțin șase conferințe importante de securitate internă, destinate legislatorilor, șefilor de poliție și directorilor din întreaga lume, în fiecare an mai diverse și mai ample. Dat fiind faptul că turismul tradițional avea de suferit din cauza temerilor legate de terorism, acest tip de turism oficial antiterorist venea să remedieze parțial situația.

În timpul unei astfel de întâlniri din februarie 2006, prezentate ca „un turneu prin culisele luptei [Israelului] împotriva terorismului", delegații FBI, Microsoft și ai sistemului public de transport din Singapore (printre alții) au vizitat câteva dintre cele mai populare destinații turistice ale Israelului: Knesset-ul, Muntele

Templului şi Zidul Plângerii. La fiecare locaţie vizitatorii examinau sistemele de securitate stil fortăreaţă, să vadă ce ar putea duce cu ei acasă. În mai 2007, Israelul a fost gazda directorilor câtorva aeroporturi importante din SUA, care au participat la ateliere de depistare şi selectare a diferitelor tipuri de pasageri agresivi, metode aplicate la Aeroportul Internaţional Ben Gurion de lângă Tel Aviv. Steven Grossman, director de zbor la aeroportul internaţional din Oakland, California, explica venirea sa acolo prin faptul că „israelienii sunt celebri pentru securitatea lor". Unele evenimente sunt dramatice şi macabre. De exemplu, la Conferinţa Internaţională de Securitate Internă din 2006, armata israeliană a pus în scenă o complexă „simulare a unui dezastru cu multe victime care începe la primăria din Ness Ziona şi se termină la spitalul Asaf Harofeh", potrivit organizatorilor.[27]

Acestea nu sunt conferinţe politice, ci târguri extrem de profitabile menite să demonstreze capacitatea firmelor israeliene de securitate. Ca rezultat, exporturile israeliene de produse legate de antiterorism au crescut cu 15% în 2006 şi se estima că vor creşte cu 20% în 2007, ajungând la 1,2 miliarde de dolari anual. Exporturile militare din 2006 ale ţării ajunseseră la cifra record de 3,4 miliarde de dolari (faţă de 1,6 miliarde în 1992), făcând din Israel al patrulea mare vânzător de armament din lume, în faţa Marii Britanii. Israelul are mai multe acţiuni din sectorul tehnologiei listate pe bursa Nasdaq — multe dintre ele legate de securitate — decât oricare altă ţară străină, şi are mai multe patente înregistrate în SUA decât China şi India la un loc. Sectorul ei de tehnologie, legat în mare parte de securitate, asigură acum până la 60% din exporturi.[28]

Len Rosen, un bancher de investiţii proeminent din Israel, declara pentru revista *Fortune* că „Securitatea e mai importantă decât pacea". În timpul perioadei Oslo „oamenii căutau pacea pentru prosperitate. Acum caută securitatea, astfel încât violenţa să nu mai afecteze creşterea"[29]. Ar fi putut să meargă mult mai departe: afacerea oferirii de „securitate" — în Israel şi în întreaga lume — este direct responsabilă pentru o mare parte a creşterii economice fulminante a Israelului din ultimii ani. Nu e exagerat să spunem că industria războiului împotriva terorismului a salvat economia în criză a Israelului, aşa cum complexul capitalismului dezastrelor a ajutat la salvarea burselor lumii.

Iată un mic exemplu al amplorii acestei industrii:

- Un apel telefonic către Poliţia din New York va fi înregistrat şi analizat cu tehnologie creată de Nice Systems, o companie israeliană. Nice monitorizează şi comunicaţiile Poliţiei din Los Angeles şi ale Time Warner, şi, de asemenea, oferă aparatură de supraveghere Aeroportului Naţional „Ronald Reagan", printre alte câteva zeci de clienţi de elită.[30]
- Imaginile din metroul londonez sunt înregistrate cu aparatură de supraveghere produsă de Verint, proprietate a gigantului tehnologic israelian Comverse. Dispozitive de supraveghere Verint sunt folosite de asemenea şi de Departamentul Apărării al SUA, Aeroportul Internaţional Dulles din Washington, în Capitol Hill şi în metroul din Montréal. Compania are clienţi în domeniul supravegherii în peste 50 de ţări şi, de asemenea, ajută

giganți corporatiști precum Home Depot sau Target să nu-și scape din ochi angajații.[31]

- Angajații primăriilor din Los Angeles și Columbus, Ohio, au carduri de identitate „inteligente" produse de compania israeliană SuperCom, al cărei comitet consultativ este condus de James Woolsey, fost șef CIA. O țară europeană neprecizată a ales SuperCom pentru programul ei național de identificare, iar o alta i-a comandat un program pilot de „pașapoarte biometrice", două inițiative foarte controversate.[32]
- *Firewall*-urile rețelelor informatice ale câtorva dintre cele mai mari companii de electricitate americane sunt produse de gigantul tehnologic israelian Check Point, însă aceste corporații au preferat să nu-și dezvăluie numele. Potrivit companiei, „89% dintre companiile din topul «Fortune 500» folosesc soluții de securitate Check Point".[33]
- În 2007, înainte de Super Bowl, toți angajații Aeroportului Internațional din Miami au fost instruiți în depistarea „nu doar a obiectelor-problemă, ci și a oamenilor-problemă", folosind un sistem psihologic numit Recunoașterea Modelelor de Comportament, dezvoltat de compania israeliană New Age Security Solutions. Președintele companiei este fostul șef al securității aeroportului Ben Gurion din Israel. Alte aeroporturi care în ultimii ani au încheiat contracte cu New Age pentru pregătirea personalului lor în analiza psihologică a pasagerilor sunt cele din Boston, San Francisco, Glasgow, Atena și Heathrow din Londra, precum și multe altele. Lucrătorii portuari din Delta răvășită de conflicte a Nigerului au fost de asemenea instruiți de New Age, precum și angajații ministerului de interne olandez, paznicii de la Statuia Libertății și agenții departamentului anti-terorism ai Poliției din New York.[34]
- Atunci când cartierul bogat Audubon din New Orleans a decis, imediat după Katrina, că are nevoie de o forță de poliție proprie, au angajat compania privată de securitate israeliană Instinctive Shooting International.[35]
- Agenții Royal Canadian Mounted Police, forța de poliție federală a Canadei, au fost instruiți de International Security Instructors, o companie cu sediul în Virginia specializată în pregătirea soldaților și polițiștilor. Compania se lăuda cu „experiența câștigată cu greu în Israel", iar instructorii ei erau „veterani ai trupelor speciale israeliene din... armata israeliană, unitățile anti-terorism ale Poliției Naționale Israeliene [și] Serviciul de Securitate General (GSS sau „Shin Beit)". Lista clienților de elită ai companiei include FBI, armata terestră americană, marina americană, trupele SEAL ale marinei americane și Poliția Metropolitană din Londra.[36]
- În aprilie 2007, agenții speciali pentru imigrație din Departamentul Securității Interne al SUA, care lucrau la granița cu Mexicul, au participat la un program de instruire intensiv de opt zile oferit de Golan Group. Golan Group a fost înființat de foști ofițeri ai forțelor speciale israeliene și are peste 3.500 de angajați în șapte țări. „Ceea ce facem noi, practic, e să dăm o notă israeliană procedurilor noastre", explica Thomas Pearson, directorul executiv al companiei, despre cursul de pregătire care oferea de la tehnici de luptă corp la corp până la tras la țintă și „folosirea proactivă a SUV-urilor". Golan Group, acum cu sediul în Florida, însă promovându-și

în continuare experienţa israeliană, produce de asemenea aparate cu raze X, detectoare de metal şi puşti. Pe lângă multe guverne şi celebrităţi, printre clienţii lui se numără ExxonMobil, Shell, Texaco, Levi's, Sony, Citigroup şi Pizza Hut.[37]

- Când Buckingham Palace s-a hotărât să-şi instaleze un nou sistem de securitate, a ales unul conceput de Magal, una din cele două companii israeliene care au avut un rol important în construirea „barierelor de securitate".[38]
- Când Boeing va începe construirea „gardurilor virtuale" cu o valoare estimată de 2,5 miliarde de dolari de la graniţele SUA cu Mexic şi Canada — dispunând de senzori electronici, avioane fără pilot, camere de supraveghere şi 1.800 de turnuri — unul din partenerii lui principali va fi Elbit. Elbit este cealaltă companie israeliană cu rol important în construirea zidului extrem de controversat al Israelului, care este „cea mai mare construcţie din istoria Israelului" şi care a costat, şi el, 2,5 miliarde de dolari.[39]

În condiţiile în care din ce în ce mai multe ţări se transformă în fortăreţe (ziduri şi garduri *high-tech* sunt construite la graniţele dintre India şi Kashmir, Arabia Saudită şi Irak, Afganistan şi Pakistan), „barierele de securitate" ar putea deveni cea mai mare afacere a dezastrelor. Acesta este motivul pentru care Elbit şi Magal sunt indiferente faţă de publicitatea negativă pe care zidul Israelului o stîrneşte constant în lumea întreagă; de fapt, ei o consideră publicitate gratuită. „Oamenii consideră că noi suntem singurii care avem experienţă în utilizarea concretă a acestor dispozitive", explica preşedintele Magal, Jacob Even-Ezra[40]. Acţiunile Elbit şi Magal au crescut de mai mult de două ori după 11 septembrie, o performanţă obişnuită pentru acţiunile israeliene din domeniul securităţii interne. Verint — poreclit „tăticul supravegherii video" — nu era deloc profitabilă înainte de 11 septembrie, dar între 2002 şi 2006 preţul acţiunilor ei a crescut de mai bine de trei ori, mulţumită boom-ului din supraveghere.[41]

Performanţele extraordinare ale companiilor israliene de securitate internă sunt binecunoscute observatorilor bursei, dar sunt rareori discutate ca factor în politicia regiunii. Şi ar trebui să fie. Nu este o coincidenţă că decizia statului israelian de a-şi axa economia de export pe „anti-terorism" a coincis exact cu abandonarea negocierilor de pace, precum şi cu adoptarea unei strategii clare de a transforma conflictul cu palestinienii dintr-o luptă împotriva unei mişcări naţionaliste având ca miză pământul şi drepturile, într-o parte a războiului global împotriva terorismului — unul împotriva unor forţe iraţionale şi fanatice, interesate doar de distrugere.

Economia nu este deloc principalul motiv pentru escaladarea conflictului din regiune, începând cu 2001. Există, firește, destule surse ale violenţei de ambele părţi. Şi totuşi, în acest context atât de neprielnic păcii economia a fost, în anumite momente, o forţă de echilibru care i-a împins pe liderii reticenţi la negocieri, aşa cum s-a întâmplat la începutul anilor '90. Însă boom-ul industriei de securitate internă a schimbat direcţia acestei presiuni, creând încă un sector puternic favorabil continuării violenţelor.

Ca și în cazul frontierelor anterioare ale Școlii de la Chicago, creșterea vertiginoasă a Israelului după 11 septembrie a fost marcată de stratificarea rapidă a societății în bogați și săraci, în interiorul statului. Creșterea din securitate a fost acompaniată de un val de privatizări și reduceri de fonduri ale programelor sociale care au anihilat, practic, moștenirea economică a sionismului muncii și a creat o inegalitate epidemică nemaiîntâlnită anterior în Israel. În 2007, 24,4% dintre israelieni trăiau sub pragul sărăciei, iar 35,2% dintre copii erau săraci — în comparație cu 8% cu 20 de ani în urmă.[42] Dar dacă beneficiile boom-ului nu au fost larg distribuite, ele au fost atât de profitabile pentru un mic număr de israelieni, mai ales pentru acel segment puternic care este constant integrat atât în armată, cât și în administrație (cu toate scandalurile obișnuite de corupție corporatistă), încât o motivație esențială a păcii fusese eliminată.

Schimbarea de orientare politică a sectorului de afaceri israelian fusese una dramatică. Viziunea care guvernează astăzi bursa de la Tel Aviv nu mai este aceea a Israelului ca centru regional al comerțului, ci mai degrabă ca o fortăreață futuristă, în măsură să supraviețuiască chiar și într-un ocean de inamici aprigi. Noua atitudine a devenit evidentă în vara lui 2006, când guvernul israelian a transformat ceea ce ar fi trebuit să fie o negociere pentru un schimb de prizonieri cu Hezbollah-ul într-un adevărat război. Cele mai mari corporații ale Israelului nu numai că au susținut războiul, dar l-au și finanțat. Bank Leumi, noua megabancă privatizată a Israelului, distribuia autocolante cu sloganurile „Vom învinge" și „Suntem puternici", în timp ce, așa cum scria jurnalistul și romancierul israelian Itzac Laor la acel moment, „războiul actual este primul transformat într-o șansă de branding pentru una din cele mai mari companii de telefonie ale noastre, care se folosește de el pentru a desfășura o campanie promoțională enormă."[43]

În mod evident, industria israeliană nu mai are motive să se teamă de război. Spre deosebire de 1993, când conflictul era văzut ca un obstacol în calea creșterii, bursa din Tel Aviv a crescut în august 2006, luna războiului devastator cu Libanul. În ultimul trimestru al anului, care inclusese și escaladarea sângeroasă a conflictului din Cisiordania și Gaza ca urmare a succesului electoral al mișcării Hamas, economia Israelului crescuse per ansamblu cu un uluitor 8% — mai mult decât triplu față de creșterea economică a Statelor Unite în aceeași perioadă. Între timp, economia palestiniană înregistrase o scădere între 10 și 15% în 2006, rata sărăciei ajungând aproape de 70%.[44]

La o lună după ce ONU a declarat încetarea focului între Israel și Hezbollah, Bursa din New York a găzduit o conferință specială dedicată investițiilor în Israel. Au participat peste 200 de companii israeliene, multe din ele din domeniul securității interne. La acel moment în Liban activitatea economică era practic suspendată și aproximativ 140 de fabrici — din diverse domenii, de la producția de case prefabricate până la cea de materiale sanitare și lapte — curățau molozul, după ce fuseseră lovite de bombele și rachetele israeliene. Impermeabil la efectele războiului, mesajul reuniunii de la New York era optimist: „Israelul este o șansă pentru a investi — întotdeauna a fost o șansă pentru a investi", anunța Dan Gillerman, ambasadorul la ONU, în timp ce le ura „bun venit" participanților la eveniment.[45]

Cu doar zece ani în urmă acest tip de exuberanţă de război ar fi fost de neconceput. Gillerman fusese cel care, ca şef al Federaţiei Camerelor de Comerţ Israeliene, îndemnase Israelul să profite de şansa isorică de a deveni „un Singapore al Orientului Mijlociu". Acum era unul din cei mai vehemenţi avocaţi ai războiului din Israel, promovând o escaladare încă şi mai accentuată a conflictului. Gillerman a declarat la CNN că „deşi ar putea fi incorect politic şi probabil neadevărat să spunem că toţi musulmanii sunt teroriştii, întâmplarea face că e foarte adevărat că aproape toţi teroriştii sunt musulmani. Deci acesta nu e doar războiul Israelului. E războiul întregii lumi."[46]

Această reţetă pentru un război mondial nesfârşit este aceeaşi pe care administraţia Bush a oferit-o ca perspectivă de afaceri complexului incipient al capitalismului dezastrelor după 11 septembrie. E un război care nu poate fi câştigat de nicio ţară anume, dar nu victoria este miza. Miza este aceea de a crea „securitate" în interiorul statelor-fortăreţe cu ajutorul unei serii nesfârşite de conflicte de nivel redus din afara zidurilor. Într-un fel, este acelaşi obiectiv pe care îl au companiile de securitate private din Irak: păzirea perimetrului, protejarea obiectivului. Bagdad, New Orleans şi Sandy Springs oferă o viziune asupra unui viitor al zidurilor, contruit şi administrat de complexul capitalismului dezastrelor. Israelul, însă, este locul în care acest proces este cel mai avansat: o întreagă ţară s-a transformat într-o comunitate-fortăreaţă, înconjurată de oameni izolaţi, trăind în zone roşii permanent excluse. Aşa arată o societate care şi-a pierdut motivaţia economică pentru pace şi s-a dedicat purtării unui interminabil şi imposibil de câştigat război împotriva terorismului, dar unul din care obţine profituri. Una dintre părţi arată ca Israelul; cealaltă arată ca Gaza.

Cazul Israelului este unul extrem, dar tipul de societate pe care îl creează s-ar putea să nu fie unic. Complexul capitalismului dezastrelor prosperă în condiţiile conflictelor de uzură, de intensitate redusă. Acesta pare a fi rezultatul final în toate zonele de dezastru, din New Orleans până în Irak. În aprilie 2007, soldaţii americani au demarat un plan de transformare a câtorva cartiere instabile ale Bagdadului în „comunităţi închise", înconjurate de ziduri şi puncte de control, în care rezidenţii să fie urmăriţi cu ajutorul tehnologiei biometrice. „Vom ajunge ca palestinienii", prezicea un locuitor din Adhamiya în timp ce privea cum cartierul lui este închis cu ziduri.[47] După ce devine clar că Bagdadul nu va fi niciodată Dubai, iar New Orleans-ul nu va fi Disneyland, planul de rezervă este acomodarea cu o nouă Columbie sau Nigerie — război interminabil, în care se luptă mai ales soldaţi privaţi şi paramilitari, ţinut sub control doar atât cât să permită scoaterea din pământ a resurselor naturale, cu ajutorul mercenarilor care păzesc conductele, platformele şi rezervele de apă.

A devenit un loc comun comparaţia dintre ghetourile militarizate din Gaza şi Cisiordania, cu zidurile lor de beton, gardurile electrice şi punctele de control, şi sistemul de bantustane din Africa de Sud, prin care negrii erau ţinuţi în ghetouri şi nu erau lăsaţi să iasă fără permis. „Legile şi practicile Israelului din TPO [teritoriile palestiniene ocupate] au o certă similaritate cu unele aspecte ale apartheidului", spunea în februarie 2007 avocatul sud-african John Dugard, raportorul special ONU în teritoriile palestiniene.[48] Similarităţile sunt izbitoare, dar există şi diferenţe. Bantustanele sud-africane sunt, practic,

tabere de muncă, o modalitate de a-i ține pe muncitorii africani sub strictă supraveghere și control, astfel încât să lucreze ieftin în mine. Ceea ce a construit Israelul este un sistem conceput să facă opusul: să-i țină pe muncitori fără muncă, într-o rețea de țarcuri deschise pentru milioane de oameni care au fost categorisiți drept umanitate excedentară.

Palestinienii nu sunt singurii oameni din lume care au fost categorisiți astfel: milioane de ruși au devenit, de asemenea, excedentari în țara lor, acesta fiind și motivul pentru care atât de mulți și-au părăsit casele în speranța de a găsi o slujbă și o viață decentă în Israel. Chiar dacă bantustanele din Africa de Sud au fost desființate, acea pătrime din populație care locuiește în colibele din cartierele sărace aflate în expansiune rapidă este și ea excedentară în noua Africă de Sud neoliberală.[49] Această respingere a unei părți a populației aflate între 25 și 60% a fost simbolul cruciadei Școlii de la Chicago încă de pe vremea în care „satele mizeriei" au început să se răspândească în întreg Conul de Sud, în anii '70. În Africa de Sud, Rusia și New Orleans bogații construiesc ziduri în jurul lor. Israelul a dus și mai departe acest proces de respingere: a construit ziduri în jurul săracilor periculoși.

NOTE

[1] Christopher Caldwell, „The Walls That Work Too Well", *The Financial Times* (Londra), 18 noiembrie 2006.

[2] Martin Wolf, „A Divided World of Economic Success and Political Turmoil", *The Financial Times* (Londra), 31 ianuarie 2007; „Ex-Treasury Chief Summers Warns on Market Risks", *Reuters*, 20 martie 2007.

[3] Richard Aboulafia, Teal Group, „Guns-to-Caviar Index", 2007.

[4] United States House of Representatives, Committee on Government Reform—Minority Staff, Special Investigations Division, *Dollars, Not Sense: Government Contracting Under the Bush Administration*, Prepared for rep. Henry A. Waxman, iunie 2006, pag. 6, www.oversight.house.gov; Tim Weiner, „Lockheed and the Future of Warfare", *New York Times*, 28 noiembrie 2004; Matthew Swibel, „Defensive Play", *Forbes*, 5 iunie 2006.

[5] Indicele Dow Jones din SUA în industria grea a încheiat ziua de 10 septembrie 2001 la o valoare de $143.34, pentru ca în 4 iunie 2007, să termine la o valoare de $507.43. DJ_2357, „Historical Quotes", money.cnn.com; James Glanz, „Iraq Reconstruction Running Low on Funds", *International Herald Tribune* (Paris), 31 octombrie 2005; Ellen Nakashima, „A Wave of Memories", *Washington Post*, 26 decembrie 2005; Ann M. Simmons, Richard Fausset și Stephen Braun, „Katrina Aid Far from Flowing", *Los Angeles Times*, 27 August 2006; Helene Cooper, „Aid Conference Raises $7.6 Billion for Lebanese Government", *New York Times*, 26 ianuarie 2007.

[6] Shawn McCarthy, „Exxon's 'Outlandish' Earnings Spark Furor", *Globe and Mail* (Toronto), 2 februarie 2007.

[7] Jonathan Curiel, „The Conspiracy to Rewrite 9/11", San *Francisco Chronicle*, 3 septembrie 2006; Jim Wooten, „Public Figures' Rants Widen Racial Chasm", *Atlanta Journal-Constitution*, 22 ianuarie 2006.

[8] EM-DAT, Baza de date OFDA/CRED a dezastrelor internaționale, „2006 Disasters in Numbers", www.em-dat.net; Peter Bergen și Paul Cruickshank, „The Iraq Effect: War Has Increased Terrorism Sevenfold Worldwide", *Mother Jones*, martie–aprilie 2007.

[9] McCarthy, „Exxon's 'Outlandish' Earnings Spark Furor"; William Hartung şi Michelle Ciarrocca, „The Military-Industrial-Think Tank Complex", *Multinational Monitor*, ianuarie–februarie 2003; Robert O'Harrow Jr., „LexisNexis to Buy Seisint for $775 Million", *Washington Post*, 15 iulie 2004; Rachel Monahan şi Elena Herrero Beaumont, „Big Time Security", *Forbes*, 3 august 2006.

[10] „Recap of Saturday, July 9, 2005", *Fox News: The Cost of Freedom*, www.foxnews.com.

[11] Dan Gillerman, „The Economic Opportunities of Peace", comunicat de presă, Chambers of Commerce, 6 septembrie 1993, citat în Guy Ben-Porat, „A New Middle East?: Globalization, Peace and the 'Double Movement'", *International Relations* 19, nr. 1 (2005): 50.

[12] Efraim Davidi, „Globalization and Economy in the Middle East – A Peace of Markets or a Peace of Flags?" *Palestine-Israel Journal* 7, nr. 1 şi 2 (2000): 33.

[13] Shlomo Ben-Ami, A *Place for All* (Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad, 1998), 113, citat în Davidi, „Globalization and Economy in the Middle East", 38.

[14] Americans for Peace Now, „The Russians", *Settlements in Focus* 1, nr. 16 (23 decembrie 2005), www.peacenow.org.

[15] Gerald Nadler, „Exodus or Renaissance?", *Washington Times*, 19 ianuarie 1992; Peter Ford, „Welcome and Woes Await Soviet Jews in Israel", *Christian Science Monitor*, 25 iulie 1991; Lisa Talesnick, „Unrest Will Spur Russian Jews to Israel, Official Says", *Associated Press*, 5 octombrie 1993; „Israel's Alienated Russian Voters Cry Betrayal", *Agence France-Presse*, 8 mai 2006.

[16] Greg Myre, „Israel Economy Hums Despite Annual Tumult", *International Herald Tribune* (Paris), 31 decembrie 2006; „Israel Reopens Gaza Strip", *United Press International*, 22 martie 1992.

[17] Peter Hirschberg, „Barak Settlement Policy Remains Virtually the Same as Netanyahu's", *Jerusalem Report*, 4 decembrie 2000.

[18] Americans for Peace Now, „The Russians".

[19] David Simons, „Cold Calculation of Terror", *Forbes*, 28 mai 2002; Zeev Klein, „January–May Trade Deficit Shoots up 16% to $3.59 Billion", *Globes* (Tel Aviv), 12 iunie 2001; Neal Sandier, „As if the Intifada Weren't Enough", *BusinessWeek*, 18 iunie 2001.

[20] Citatul despre „combustibilul pentru rachete" este din Shlomo Maital, un profesor de la Institutul izraelian pentru management Technion. Nelson D. Schwartz, „Prosperity without Peace", *Fortune*, 13 iunie 2005; Shlomo Ben-Ami, Scars *of War, Wounds of Peace: The Israeli-Arab Tragedy* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 230.

[21] Coordonatorul special al Naţiunilor Unite în Teritoriile ocupate, *Quarterly Report on Economic and Social Conditions in the West Bank and Gaza Strip*, 1 aprilie 1997; Ben-Ami, Scars *of War, Wounds of Peace*, 231; Sara Roy, „Why Peace Failed: An Oslo Autopsy", *Current History* 101, nr. 651 (January 2002): 13.

[22] Chris McGreal, „Deadly Thirst", *The Guardian* (Londra), 13 ianuarie 2004.

[23] „Norman Finkelstein & Former Israeli Foreign Minister Shlomo Ben-Ami Debate", *Democracy Now!*, 14 februarie 2006, www.democracynow.org.

[24] Potrivit afirmaţiilor făcute în cotidianul israelian de afaceri *Globes*, între 2001 şi 2003, Israelul contempla „o scădere cumulativă a nivelului creşterii economice per capita de 8,5%", ceea ce constituia un declin fenomenal. Zeev Klein, „2002 Worst Year for Israeli Economy Since 1953", *Globes* (Tel Aviv), 31 decembrie 2002; Sandier, „As if the Intifada Weren't Enough".

[25] Aron Heller şi James Bagnall, „After the Intifada: Why Israel's Tech Titans Are Challenging Canadian Entrepreneurs as a Global Force", *Ottawa Citizen*, 28 aprilie 2005; Schwartz, „Prosperity without Peace".

[26] Susan Karlin, „Get Smart", *Forbes*, 12 decembrie 2005.

[27] Ran Dagoni, „O'seas Cos, Gov'ts to Inspect Israeli Anti-Terror Methods", *Globes* (Tel Aviv), 22 ianuarie 2006; Ben Winograd, „U.S. Airport Directors Study Tough Israeli Security

Measures Ahead of Summer Travel", *Associated Press*, 8 mai 2007; Israel, Ministerul Siguranței Publice, „International Homeland Security Conference, 2006", 19 martie 2006, www.mops.gov.il.

[28] Heller și Bagnall, „After the Intifada"; Yaakov Katz, „Defense Officials Aim High at Paris Show", *Jerusalem Post*, 10 iunie, 2007; Hadas Manor, „Israel in Fourth Place among Defense Exporters", *Globes* (Tel Aviv), 10 iunie 2007; Steve Rodan și Jose Rosenfeld „Discount Dealers", *Jerusalem Post*, 2 septembrie 1994; Gary Dorsch, „The Incredible Israeli Shekel, as Israel's Economy Continues to Boom", The Market Oracle, 8 mai 2007, www.marketoracle.co.uk.

[29] Schwartz, „Prosperity without Peace".

[30] Ibid.; Nice Systems, „Nice Digital Video Surveillance Solution Selected by Ronald Reagan Washington National Airport" comunicat de presă, 29 ianuarie 2007, www.nice.com; Nice Systems, „Time Warner (Charlotte)", Success Stories, www.nice.com.

[31] James Bagnall, „A World of Risk: Israel's Tech Sector Offers Lessons on Doing Business in the New Age of Terror", *Ottawa Citizen*, 31 august 2006; Electa Draper, „Durango Office Keeps Watch in War on Terror", *Denver Post*, 14 august 2005.

[32] SuperCom, „SuperCom Signs $50m National Multi Id Agreement with a European Country", comunicat de presă, 19 septembrie 2006; SuperCom, „City of Los Angeles to Deploy Supercom's IRMS Mobile Credentialing and Handheld Verification System", comunicat de presă, 29 noiembrie 2006; SuperCom, „SuperCom Signs $1.5m ePassport Pilot Agreement with European Country", comunicat de presă, 14 august 2006, www.supercomgroup.com.

[33] Check Point, „Facts at a Glance", www.checkpoint.com.

[34] David Machlis, „US Gets Israeli Security for Super Bowl", *Jerusalem Post*, 4 februarie 2007; New Age Security Solutions, „Partial Client List", www.nasscorp.com.

[35] Kevin Johnson, „Mansions Spared on Uptown's High Ground", *USA Today*, 12 septembrie 2005.

[36] International Security Instructors, „About" and „Clients", www.isiusa.us.

[37] „Golan Group Launches Rigorous VIP Protection Classes", comunicat de presă, aprilie 2007; Golan Group, „Clients", www.golangroup.com.

[38] Schwartz, „Prosperity without Peace"; Neil Sandier, „Israeli Security Barrier Provides High-Tech Niche", *Engineering News-Record*, 31 mai 2004.

[39] David Hubler, „SBInet Trawls for Small-Business Partners", *Federal Computer Week*, 2 octombrie 2006; Sandier, „Israeli Security Barrier Provides High-Tech Niche".

[40] Schwartz, „Prosperity without Peace".

[41] Elbit Systems Ltd. and Magal Security Systems Ltd, „Historical Prices", Yahoo Finance, finance.yahoo.com; Barbara Wall, „Fear Factor", *International Herald Tribune* (Paris), 28 ianuarie 2006; Electa Draper, „Verint Systems Emerges as Leader in Video Surveillance Market".

[42] Thomas L. Friedman, „Outsource the Cabinet?", *New York Times*, 28 februarie 2007; Ruth Eglash, „Report Paints Gloomy Picture of Life for Israeli Children", *Jerusalem Post*, 28 decembrie 2006.

[43] Karen Katzman, „Some Stories You May Not Have Heard", report to the Jewish Federation of Greater Washington, www.shalomdc.org; Yitzhak Laor, „You Are Terrorists, We Are Virtuous", *London Review of Books*, 17 august 2006.

[44] Tel Aviv Stock Exchange Ltd., TASE *Main Indicators*, 31 august 2006, www.tase.co.il; Friedman, „Outsource the Cabinet?"; Reuters, „GDP Growth Figure Slashed", Los *Angeles Times*, 1 martie 2007; Greg Myre, „Amid Political Upheaval, Israeli Economy Stays Healthy", *New York Times*, 31 decembrie 2006; World Bank Group, *West Bank and Gaza Update*, septembrie 2006, www.worldbank.org.

[45] Susan Lerner, „Israeli Companies Shine in Big Apple", *Jerusalem Post*, 17 septembrie 2006; Osama Habib, „Labor Minister Says War Led to Huge Jump in Number of Unemployed", *Daily Star* (Beirut), 21 octombrie 2006.

[46] Interviu cu Dan Gillerman, CNN: *Lou Dobbs Tonight*, 14 iulie 2006.

[47] Karin Brulliard, „«Gated Communities» for the War-Ravaged", *Washington Post*, 23 aprilie 2007; Dean Yates, „Baghdad Wall Sparks Confusion, Divisions in Iraq", *Reuters*, 23 aprilie 2007.

[48] Rory McCarthy, „Occupied Gaza like Apartheid South Africa, Says UN Report", *The Guardian* (Londra), 23 februarie 2007.

[49] Michael Wines, „Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change", *The New York Times*, 25 decembrie 2005.

ȘOCUL SE ATENUEAZĂ
RENAȘTEREA MIȘCĂRII DE RECONSTRUCȚIE POPULARĂ

Vreau să vă spun, frați indieni, care v-ați strâns aici în Bolivia, că lupta noastră de rezistență, veche de cinci secole, nu a fost în zadar. Această luptă culturală, democratică face parte din lupta strămoșilor noștri; ea reprezintă continuitatea luptei [liderului anticolonialist al populației indigene] Tupac Katari; ea reprezintă continuitatea luptei lui Che Guevara.

– Evo Morales, după depunerea jurământului la învestirea sa în funcția de Președinte al Boliviei, 22 ianuarie 2006[1]

Oamenii știu cel mai bine. Ei știu cel mai bine fiecare colț și detaliu al comunității lor. Ei îi cunosc totodată punctele slabe.

– Pichit Ratakul, director executiv al Asian Disaster Preparedness Center, 30 octombrie 2006.[2]

Oamenii din *barrio* au construit orașul de două ori: în timpul zilei, am construit casele celor bogați. Noaptea, dar și în weekend, solidari, ne-am construit propriile noastre case, cartierul nostru.

– Andrés Antillano, rezident al orașului Caracas, 15 aprilie 2004[3]

Când Milton Friedman moare, în noiembrie 2006, numeroase necrologuri sunt infuzate cu un sentiment de teamă că moartea lui va marca sfârșitul unei epoci. În cotidianul canadian *National Post*, Terence Corcoran, unul dintre cei mai devotați discipoli ai lui Friedman, se întreba dacă mișcarea globală pe care economistul o lansase va merge sau nu mai departe. „După ultimul mare leu al economiei piețelor libere, Friedman, rămâne un gol în urma sa... Nu există astăzi nimeni cu o statură comparabilă cu a sa. Vor supraviețui oare principiile pe care le-a formulat și pentru care a luptat timp îndelungat, în absența unei noi generații de lideri, stabile, carismatice și capabile din punct de vedere intelectual? Este greu de spus."[4]

Aprecierile sumbre ale lui Corcoran nu ilustrează nici pe departe degringolada care a cuprins mișcarea pentru instaurarea sistemului capitalist complet liberalizat, în acele zile de noiembrie. Urmașii intelectuali din Statele Unite ai lui Friedman, acei neoconservatori care lansaseră complexul capitalismului dezastrelor, se aflau într-unul din cele mai critice momente din

istoria lor. Apogeul mişcării a avut loc în 1994, prin câştigarea Congresului SUA de către republicani; cu doar nouă zile înaintea morţii lui Friedman, Congresul fusese pierdut, fiind acum dominat de o majoritate democrată. Principalele trei elemente care au contribuit la înfrângerea republicanilor în alegerile legislative din 2006 au fost: corupţia politică, proasta gestionare a războiului din Irak şi percepţia [generală], cel mai bine formulată de Jim Webb, senator democrat: ţara glisase din nou „către un sistem format din clase sociale, ceva nemaivăzut din secolul al XIX-lea".[5] În fiecare dintre aceste cazuri, dogmele economice fundamentale ale Şcolii de la Chicago — privatizare, liberalizare şi reducerea serviciilor sociale oferite de guvern — creaseră bazele acestui colaps.

În 1976, Orlando Letelier, una dintre primele victime ale contrarevoluţiei, insista asupra faptului că masivele inegalităţi economice, create de băieţii de la Chicago în Chile, nu reprezentau „o creanţă economică, ci un succes politic efemer". Pentru Letelier, era evident faptul că regulile „pieţei libere" care funcţionaseră în perioada dictaturii făceau exact ceea ce fuseseră construite să facă: nu creau o economie perfect armonioasă, ci îi transformau pe cei bogaţi în super-bogaţi, în vreme ce clasa muncitoare bine organizată era transformată într-un deşeu. Aceste modele de stratificare socială au fost copiate peste tot unde a triumfat ideologia Şcolii de la Chicago. În China, în ciuda creşterii economice uimitoare, falia care desparte veniturile oraşenilor de cele ale populaţiei rurale, care numără peste 800 de milioane de oameni, s-a dublat în ultimii 20 de ani. În Argentina cei mai bogaţi 10% dintre argentinieni câştigau, în 1970, de 12 ori mai mult decât cea mai săracă pătură a populaţiei ţării, iar în 2002, câştigau de 43 de ori mai mult. „Succesul politic" chilian a fost cu adevărat globalizat. Astfel, în decembrie 2006, la o lună după moartea lui Friedman, un studiu ONU arăta că „cei mai bogaţi 2% dintre adulţii lumii deţin peste jumătate din avuţia gospodăriilor din întreaga lume". Această falie economică este cel mai bine evidenţiată în Statele Unite, acolo unde şefii executivelor (CEO) câştigau în 1980 — momentul în care Reagan îşi începe cruciada friedmaniană — de 43 de ori mai mult decât venitul mediu al salariaţilor americani. În 2005, aceşti CEO ajunseseră să câştige de 411 ori mai mult. Pentru toţi aceşti directori executivi, contrarevoluţia pornită în subsolul clădirii departamentului de ştiinţe sociale în anii '50, a constituit un real succes, numai că preţul acelei victorii a constat în pierderea încrederii multora în promisiunile fundamentale ale pieţei libere, potrivit cărora bogăţia acumulată avea să fie împărţită. Aşa cum afirmă Webb, în timpul alegerilor legislative din 2006, „teoria economică [a efectului] *trickle-down* pur şi simplu nu s-a materializat".[6]

După cum am văzut, acumularea unei bogăţii atât de mari de către un procent atât de mic din populaţia lumii nu a fost un proces paşnic, iar adeseori nici legal. Corcoran avea dreptate să pună la îndoială calitatea conducerii acestei mişcări, numai că problema nu se limita doar la existenţa unor indivizi de calibrul lui Friedman. Ea viza faptul că mulţi dintre cei care se aflaseră în avanposturile mişcării internaţionale de eliberare a capitalului de orice restricţii erau acum prinşi într-o reţea abracadabrantă de scandaluri şi acţiuni judecătoreşti, datând din perioada primelor laboratoare create în America Latină, iar acum în Irak. De-a lungul istoriei sale, veche de 35 de ani, ordinea

de zi a Școlii de la Chicago a fost promovată prin cooperarea strânsă dintre afaceriști influenți, apologeți ai acestei ideologii și o serie de politicieni cu mână forte. În 2006, personaje cheie aparținând fiecăreia dintre aceste categorii se află în închisori sau sub acuzație în procese aflate pe rol.

Augusto Pinochet, primul lider care a pus în practică terapia friedmaniană a șocurilor, se afla în arest la domiciliu (deși a murit înainte să fie adus în justiție pentru acuzațiile de corupție și omucidere). În ziua următoare morții lui Friedman, poliția uruguayană îl arestează pe Juan María Bordaberry, în baza acuzațiilor aduse în legătură cu uciderea, în 1976, a patru personalități, binecunoscute pentru vederile lor de stânga. Bordaberry se aflase la conducerea Uruguayului în perioada în care țara adoptase cu deosebită brutalitate economia Școlii de la Chicago, iar colegii și studenții lui Friedman fuseseră numiți în posturi cheie de consilieri. În Argentina, instituțiile judecătorești le revocă imunitatea foștilor lideri ai juntei militare, trimițându-i la închisoare pe viață atât pe fostul președinte, Jorge Videla, cât și pe amiralul Emilio Massera. Domingo Cavallo, președintele băncii centrale din perioada dictaturii, și totodată cel care impusese pe scară largă programul terapiei șocului economic, după instituirea regimului democratic, este și el pus sub acuzare pentru comiterea de „fraudă în administrația publică". În urma unei înțelegeri cu băncile străine, perfectate de Cavallo în 2001, vizând datoria externă, statul argentinian suferă pierderi de zeci de miliarde de dolari, iar judecătorul, după blocarea unor active aparținând lui Cavallo, în valoare de 10 milioane de dolari, afirmă la pronunțarea verdictului că administrația sa acționase „în deplina cunoștință de cauză" a rezultatelor păgubitoare.[7]

În Bolivia, fostul președinte Gonzalo Sánchez de Lozada, în a cărui sufragerie fusese construită „bomba atomică" economică, era căutat de justiție pentru a răspunde mai multor acuzații care i se aduceau în legătură cu împușcarea demonstranților și cu semnarea mai multor contracte încheiate cu companii de exploatare a gazelor naturale, care contraveneau legilor boliviene.[8] În Rusia, nu numai că oamenii Harvardului fuseseră găsiți vinovați de fraudă, dar mulți dintre oligarhii ruși, influenți oameni de afaceri care făcuseră peste noapte miliarde din privatizările recomandate de oamenii Harvardului, erau acum fie la închisoare, fie în exil. Mihail Kodorkovski, fostul șef al gigantului petrolier Iukos, își ispășea cei opt ani de condamnare într-o închisoare din Siberia. Colegul său și principalul acționar al companiei, Leonid Nevzlin, trăia în exil, în Israel, la fel ca și celălalt oligarh, Vladimir Gusinski, în vreme ce mârșavul Boris Berezovski se aciuase la Londra, incapabil să se mai întoarcă în Rusia de teama de a nu fi arestat pentru fraudă. Cu toate acestea, fiecare din cei menționați anterior neagă că ar fi făcut ceva ilegal.[9] Conrad Black, cel care, prin intermediul lanțului său de publicații, a fost cel mai puternic amplificator ideologic al friedmanismului în Canada, era căutat în Statele Unite pentru a răspunde unor acuzații de fraudare a acționarilor firmei Hollinger International, pe care o tratase, potrivit acuzațiilor procurorilor, de parcă ar fi fost „banca lui Conrad Black". Tot în Statele Unite, Ken Lay — imaginea vie a traumatismelor suferite în urma liberalizării energiei — de la Enron, moare în 2006, după ce fusese condamnat pentru fraudă și încercare de fraudă. În fine, să nu îl uităm pe Grover Norquist, politologul friedmanian care

îi îngrozea pe gânditorii progresiști când declara: „Nu vreau să abolesc guvernul. Vreau, pur și simplu, să îl reduc la o mărime care să-mi permită să îl târăsc până la baie, ca să îl pot îneca în cadă." Deși era băgat până în gât în scandalul traficului de influență în care fusese implicat lobby-istul la Washington, Jack Abramoff, el scapă fără niciun fel de acuzații.[10]

În ciuda încercărilor tuturor, de la Pinochet la Cavallo și până la Berezovski sau Black, de a se prezenta drept victime ale unor persecuții politice nefondate, această listă, nicidecum exhaustivă, reprezintă o negare a mitului creației neoliberale. Întreaga cruciadă economică reușise să își păstreze oarecum nealterată o imagine cu pretenții de respectabilitate și legalitate pe măsură ce avansa. Aceste pretenții erau acum demontate public pentru a scoate la iveală un sistem de inegalități economice crase, adeseori creat prin intermediul unei criminalități grotești.

În afara problemelor legale, mai exista un nor la orizont. Efectele șocului, care constituiseră o parte integrantă din crearea iluziei unui consens ideologic, începuseră să se atenueze. Rodolfo Walsh, una dintre primele victime, considerase ascendența Școlii de la Chicago în Argentina drept o simplă piedică și nu o înfrângere definitivă. Tactica terorii folosită de juntă adusese țara într-o stare de șoc, însă Walsh era conștient de faptul că acest șoc, prin natura lui, constituia doar o stare temporară. Înainte să fie mitraliat pe străzile din Buenos Aires, Walsh estimase că aveau să treacă 20–30 de ani până când efectele terorii se vor șterge, permițându-le argentinienilor să își recapete încrederea în ei și curajul și să fie din nou pregătiți să lupte pentru egalitate socială și economică. Douăzeci de ani mai târziu, în 2001, Argentina erupea în proteste de masă, organizate inițial împotriva măsurilor de austeritate prescrise de FMI, pentru ca ulterior să forțeze demisia a nu mai puțin de cinci președinți, în doar trei săptămâni.

Locuiam la Buenos Aires în acea perioadă, iar oamenii nu mai conteneau să exclame că „Dictatura a luat sfârșit!". La vremea aceea nu puteam înțelege care era semnificația entuziasmului general, deoarece știam că dictatura luase sfârșit cu 17 ani mai devreme. Abia acum cred că înțeleg ce vroiau să spună acei oameni: că starea de șoc le trecuse cu desăvârșire, așa cum prevăzuse Walsh.

În anii care s-au scurs de atunci, rezistența populațiilor trezite din șoc s-a răspândit către alte foste laboratoare ale șocului: Chile, Bolivia, China sau Liban. Iar pe măsură ce oamenii au scăpat de frica colectivă care le fusese inoculată cu tancuri și bastoane electrice, cu dispariții subite de capital și reduceri bugetare brutale, tot mai mulți solicită acum democrație și control asupra piețelor de capital. Aceste revendicări reprezintă cel mai mare pericol pentru moștenirea lui Friedman deoarece ele aduc în discuție cea mai fundamentală pretenție formulată de acesta, potrivit căreia capitalismul și libertatea fac parte din același proiect indivizibil.

Administrația Bush a rămas în continuare dedicată perpetuării acestei false uniuni astfel încât, în 2002, a înglobat-o în strategia de siguranță națională a SUA. „Cele mai mari lupte ale secolului al XX-lea, dintre libertate și totalitarism, s-au sfârșit cu victoria decisivă a forțelor dedicate libertății — singurul model sustenabil pentru succesul național: libertate, democrație și spirit întreprin-

zător."[11] Această afirmaţie, susţinută de întregul arsenal militar al SUA, nu a reuşit să ţină în frâu valul cetăţenilor care resping ortodoxia pieţelor libere, folosindu-se de libertăţile care le stau la dispoziţie, chiar în Statele Unite. Un titlu din cotidianul *The Miami Herald* confirma, după alegerile din 2006, că „Democraţii au câştigat decisiv opunându-se acordurile de comerţ liber". Un sondaj de opinie realizat câteva luni mai târziu de *The New York Times* şi de CBS găsea că 64% dintre cetăţenii americani credeau că guvernul ar trebui să garanteze asistenţă medicală universală, „arătându-se totodată surprinzător de dispuşi să facă sacrificii" pentru atingerea acestui deziderat, inclusiv plata unor taxe suplimentare de 500$ anual.[12]

Pe scena internaţională, cei mai îndârjiţi oponenţi ai economismului neoliberal câştigau alegeri la foc continuu. Preşedintele venezuelean, Hugo Chavez, candidând pe o platformă de „socialism pentru secolul al XXI-lea", a fost reales, în 2006, pentru a treia oară în funcţie, cu o majoritate de 63% din voturile exprimate. În ciuda încercărilor administraţiei Bush de a prezenta Venezuela într-o lumină nefavorabilă afirmând că este o pseudodemocraţie, un sondaj de opinie desfăşurat în acelaşi an găsea că 57% din venezuelani erau mulţumiţi cu stadiul în care se afla democraţia în ţara lor, o rată de aprobare inferioară pe continentul sud-american doar celei din Uruguay, acordată coaliţiei Frente Amplio, formată din partide de stânga, unde o serie de referendumuri au blocat calea privatizărilor majore.[13] Se poate aşadar afirma că în cele două ţări latino-americane în care votul populaţiei constituie o reală provocare adusă Consensului de la Washington, cetăţenii şi-au reînnoit încrederea în puterea democraţiei de a le îmbunătăţi vieţile. La celălalt pol al acestui entuziasm, în ţările în care politicile economice rămân neschimbate în ciuda promisiunilor făcute în campaniile electorale, sondajele de opinie arată constant eroziunea încrederii în democraţie, reflectată în procentajele tot mai scăzute ale celor care se prezintă la urne, un cinism profund faţă de politicieni şi o creştere tot mai alarmantă a fundamentalismului religios.

Alte confruntări între pieţele libere şi oamenii liberi au loc în Europa, în 2005, când Constituţia europeană este respinsă în două referendumuri naţionale. În Franţa, acest document este interpretat ca reprezentând codificarea ordinii corporatiste. A fost pentru prima oară când cetăţenilor li s-a solicitat să îşi aducă contribuţia la problematica oportunităţii ca Europa să fie guvernată de regulile pieţei libere, iar aceştia au răspuns nu. Aşa cum sesiza autoarea şi activista Susan George, stabilită la Paris, „Oamenii chiar nu ştiau că Europa fusese încorporată şi codificată într-un singur document... Odată ce începi să îl citezi, iar oamenii află ce anume conţine documentul respectiv şi ce anume urmează să fie constituţionalizat, nemaiputând fi revizuit sau schimbat, devin dintr-o dată speriaţi de moarte."[14]

Răsunătoarea respingere a ceea ce francezii numesc „capitalism sălbatic" ia o serie de forme diferite, inclusiv reacţionare sau rasiste. În SUA, furia pe care o trezeşte micşorarea clasei de mijloc a fost deturnată cu uşurinţă în direcţia solicitării ridicării unor ziduri la graniţă, în care Lou Dobbs, de la CNN, susţine o campanie nocturnă împotriva „invaziei imigranţilor ilegali" vinovaţi că „poartă un război împotriva clasei de mijloc americane" — prin furtul locurilor de muncă, răspândirea criminalităţii, precum şi prin faptul că „aduc

boli deosebit de contagioase".[15] (Acest gen de discurs destinat găsirii unor ţapi ispăşitori a provocat cele mai mari mişcări pentru drepturile imigranţilor din întreaga istorie a Statelor Unite, o serie de marşuri de protest la care au participat peste un milion de oameni, în 2006, încă un semn al noii cutezanţe dobândite de fostele victime ale şocurilor economice.)

În Olanda, referendumul din 2005, organizat pentru ratificarea Constituţiei europene, a fost în mod similar deturnat de partidele anti-imigraţie, care l-au transformat într-un vot în care spectrul muncitorului polonez, invadând Europa occidentală şi micşorându-i salariile, a primat asupra problematicii ordinii corporatiste. Lucrul care i-a făcut pe mulţi să se teamă atât în referendumul din Franţa, cât şi în cel din Olanda a fost „frica de instalatorul polonez", sau „fobia instalatorului", cum s-a exprimat comisarul european Pascal Lamy.[16]

Între timp, în Polonia, reacţia de respingere a politicilor care sărăciseră populaţia în anii '90 trezise propriul set de fobii perturbatoare. După ce Solidaritatea îi trădează pe muncitorii care o creaseră, o mare parte a polonezilor se îndreaptă către noi organizaţii, ajungând până la urmă să aducă la putere ultraconservatorul partid al „Legii şi justiţiei". În prezent, Polonia este guvernată de preşedintele Lech Kaczyński, un fost activist al Solidarităţii dezamăgit de mişcare, fost primar al Varşoviei, care devine notoriu atunci când interzice un marş al homosexualilor pentru a participa la un marş al „oamenilor normali".* Kaczyński, împreună cu fratele său geamăn, Iaroslav (ajuns să ocupe postul de prim-ministru), au câştigat alegerile din 2005 ducând o campanie electorală virulentă îndreptată împotriva politicilor Şcolii de la Chicago. În vreme ce principalii lor oponenţi promiteau să abolească sistemul pensiilor de stat şi introducerea unei taxe unice de 15% — ambele copiate direct din manualul lui Friedman — gemenii atrăgeau atenţia că astfel de politici vor fura cu o mână de la cei săraci pentru a îmbogăţi cu cealaltă o nomenclatură formată din mari afacerişti şi politicieni corupţi. Când partidul „Legii şi justiţiei" ajunge însă la putere, îşi mută atenţia către ţinte mai uşoare: homosexuali, evrei, feminişti, străini sau comunişti. După cum evidenţia un redactor al unui cotidian polonez, „Proiectul lor reprezintă, indubitabil, un rechizitoriu al ultimilor 17 ani de comunism".[17]

În Rusia, Putin era văzut de mulţi drept un produs similar reacţiei stârnite de epoca terapiei şocurilor economice. Atâta vreme cât zeci de milioane de cetăţeni continuau să fie excluşi din economia aflată în expansiune, politicienilor le era uşor să atâţe resentimentele populaţiei cu privire la acea perioadă, care şi astăzi este considerată o conspiraţie venită din străinătate, destinată îngenunchierii imperiului sovietic şi punerii Rusiei „sub control extern".[18] În ciuda faptului că acţiunile legale întreprinse de Putin împotriva mai multor oligarhi au fost în mare măsură simbolice — odată cu apariţia în jurul Kremlinului a unui nou gen de „oligarhi de stat" — amintirea haosului anilor '90 i-a făcut pe mulţi să-i fie totuşi recunoscători lui Putin pentru ordinea

* Acest gen de prejudecată nu este un fenomen unic Poloniei. În martie 2007, primarul Londrei, Ken Livingstone atrăgea atenţia asupra „unui val de reacţionar împotriva drepturilor lesbienelor şi homosexualilor, care mătura estul Europei".

aparentă pe care o restaurase, chiar dacă un număr din ce în ce mai mare de jurnalişti şi de critici ai regimului încep să îşi piardă viaţa în circumstanţe misterioase, în timp ce poliţia secretă se bucură de puteri arbitrare depline.

Deoarece socialismul continua să rămână profund marcat de brutalitatea manifestată în numele său preţ de atâtea decenii, furia publică avea puţine supape de manifestare în afara naţionalismului şi proto-fascismului. Episoadele de violenţă cu caracter etnic au crescut anual cam cu 30%, iar în 2006 astfel de situaţii se produc aproape zilnic. Sloganul „Rusia pentru ruşi" este susţinut de aproape 60% din populaţie.[19] „Autorităţile sunt perfect conştiente că politicile lor sociale şi economice sunt extrem de limitate în privinţa capacităţii de a oferi condiţii de trai acceptabile majorităţii populaţiei", spunea Iuri Vdovin, un activist antifascist. Cu toate acestea, „toate eşecurile s-ar datora prezenţei altor oameni de religie greşită, de culoare a pielii greşită sau de etnie diferită".[20]

Este o ironie amară că atunci când terapia şocului a fost prescrisă în Rusia şi în estul Europei, efectele dureroase ale acestui gen de terapie au fost adeseori justificate ca singurul mod de a preveni repetarea condiţiilor din Germania Republicii de la Weimar, care au dus la ascensiunea nazismului. Excluderea cu nepăsare a zeci şi zeci de milioane de oameni de către ideologii pieţei libere a reprodus condiţiile explozive de atunci: populaţii mândre, care se considerau umilite de forţe străine, gata să îşi recapete mândria naţională atacându-i pe cei mai slabi dintre ei.

În America Latină, primul laborator al Şcolii de la Chicago, această reacţie a luat o formă vizibil mai optimistă. Ea nu i-a vizat pe cei slabi sau vulnerabili, ci s-a concentrat asupra rădăcinilor excluderii economice şi, spre deosebire de situaţia din Rusia şi restul Europei de est, aici există un entuziasm nemărginit pentru încercarea ideilor corupte în trecut.

În ciuda pretenţiilor administraţiei Bush potrivit cărora secolul al XX-lea s-ar fi sfârşit cu „victoria decisivă" a pieţelor libere asupra tuturor formelor de socialism, majoritatea latino-americanilor înţeleg cât se poate de bine faptul că eşecul aparţine de fapt doar formelor autoritare ale comunismului, în varianta manifestată în Europa de est şi Asia. Socialismul democratic — înţelegând aici nu doar partidele socialiste ajunse la putere prin intermediul alegerilor, ci şi toate locurile de muncă gestionate democratic sau cooperativele agricole de producţie — a funcţionat în multe regiuni, începând din ţările scandinave şi ajungând până la înfloritoarea economie cooperatistă din regiunea italiană Emilia-Romagna. O versiune a combinaţiei dintre democraţie şi socialism a fost ceea ce a încercat Allende să instaureze în Chile, între 1970 şi 1973. Gorbaciov a avut şi el o perspectivă asemănătoare, chiar dacă mult mai puţin radicală, de a transforma Uniunea Sovietică, după modelul scandinav, într-un „far al socialismului". Carta Libertăţii, visul care a animat lunga luptă pentru eliberare în Africa de Sud, a fost o versiune a aceleiaşi „A Treia Cale": nu comunism de stat, ci pieţe coexistând cu un sistem de bănci şi mine naţionalizate, venitul urmând să fie folosit pentru construirea de cartiere confortabile şi şcoli decente — o democraţie politică şi economică. Muncitorii care fondaseră în 1980 Solidaritatea se angajaseră să lupte pentru socialism, şi

nu împotriva lui, reuşind în cele din urmă să obţină puterea de a-şi gestiona democratic atât locurile de muncă, cât şi ţara.

Secretul murdar al epocii neoliberale este că aceste idei nu au fost înfrânte într-o mare bătălie de idei, la fel cum nu au fost înfrânte nici în alegeri. Ele au fost doar aduse într-o stare de şoc, în momente politice cheie. Acolo unde rezistenţa a fost îndârjită, au fost înfrânte prin violenţă făţişă — nivelată de tancurile lui Pinochet, Elţîn sau Deng Xiaoping. Alte dăţi, au fost pur şi simplu trădate prin intermediul a ceea ce John Williamson numeşte „politicile voodoo", precum: echipa secretă de economişti a preşedintelui bolivian Victor Paz Estenssoro (şi răpirile în masă ale liderilor sindicali); înţelegerile din culise ale Congresului Naţional African prin care Carta Libertăţii este sacrificată în favoarea programului economic ultra secret al lui Thabo Mbeki; epuizaţii susţinători ai Solidarităţii sucombând după alegeri terapiei şocului economic în schimbul găsirii unui mod de ieşire din impas. Tocmai din cauza popularităţii visului egalităţii economice, care îl face atât de greu de înfrânt într-o luptă dreaptă, s-a adoptat doctrina şocului.

Washingtonul a considerat mereu socialismul democratic o ameninţare mai mare decât comunismul totalitar, uşor de calomniat şi de transformat într-un inamic la îndemână. În anii '60–'70, tactica preferată pentru gestionarea popularităţii incomode de care se bucurau developmentalismul şi socialismul democratic o constituia încercarea de a le echivala cu stalinismul, estompând voit diferenţele evidente dintre cele două perspective ideologice. (Amestecarea tuturor formelor de opoziţie cu terorismul joacă astăzi un rol similar.) Un exemplu desăvârşit al acestei strategii provine din perioada de început a cruciadei de la Chicago, reieşind din documentele americane desecretizate, privitoare la situaţia din Chile. În ciuda propagandei sponsorizate de CIA, în care Allende era prezentat ca un dictator după modelul sovietic, marile griji ale Washingtonului în privinţa victoriei electorale repurtate de acesta erau prezentate într-un memoriu înaintat în 1970 de Henry Kissinger lui Nixon: „Exemplul pe care l-ar oferi succesul unui guvern marxist în Chile ar avea cu siguranţă un impact — cu valoare de precedent — pentru alte părţi ale lumii, în special în Italia; răspândirea imitativă a unor fenomene similare ar afecta într-un mod semnificativ balanţa [puterii] în lume şi poziţia noastră în ea."[21] Altfel spus, Allende trebuia eliminat înainte să apuce să răspândească democratica sa „A Treia Cale".

Visul pe care l-a reprezentat el nu a fost niciodată învins. Aşa cum nota Walsh, el a fost doar redus temporar la tăcere, împins în subterane de frică. Acesta este motivul pentru care, odată ce America Latină reapare pe scena mondială, după deceniile în care s-a aflat în stare de şoc, vechile idei revin şi ele, împreună cu „răspândirea imitativă" de care Kissinger se temea atât de mult. Din 2001, de când s-a produs colapsul argentinian, opoziţia faţă de privatizări a devenit trăsătura caracteristică a continentului sud-american, capabilă să facă sau să desfacă guvernele; până la sfârşitul anului 2006, aceasta crea practic un efect de domino. Luiz Inácio Lula da Silva a fost reales preşedinte la Braziliei în mare parte datorită faptului că a transformat votul electoratului într-un referendum legat de privatizare. Oponentul său, candidând din partea partidului responsabil pentru marile lichidări ale

companiilor braziliene din anii '90, ajunsese să apară în public îmbrăcat ca un pilot socialist de Formula 1, într-o jachetă şi o şapcă de baseball plină de logo-urile companiilor de stat care nu fuseseră încă vândute. Electoratul nu a fost însă convins, iar Lula a primit 61% dintre voturi, în ciuda deziluziilor provocate de scandalurile de corupţie care-i afectau guvernul. La scurt timp după aceea, în Nicaragua, Daniel Ortega, fostul lider al sandiniştilor, îşi bazează campania electorală victorioasă pe întreruperile frecvente ale curentului electric; Ortega susţinea că vânzarea, după uraganul Mitch, a companiei naţionale de electricitate firmei spaniole Unión Fenosa constituia sursa problemei. „Fraţilor, voi sunteţi cei care suferiţi zilnic de pe urma acestor pene de curent!", tuna el. „Cine i-a adus pe Unión Fenosa în ţară? Guvernul celor bogaţi i-a adus, cei care sunt în slujba capitalismului barbar."[22]

În noiembrie 2006, alegerile prezidenţiale din Ecuador se transformă şi ele într-o bătălie ideologică similară. Rafael Correa, economist de stânga, în vârstă de 43 de ani, câştigă alegerile împotriva contracandidatului la preşedinţie, Álvaro Noboa, un magnat al bananelor şi totodată unul dintre cei mai bogaţi oameni din ţară. Adoptând cântecul formaţiei Twisted Sisters „We're Not Going to Take It" (Nu vom accepta acest lucru) ca temă muzicală oficială pentru campania sa, Correa cere ţării sale „să învingă toate fantasmagoriile neo-liberalismului". După câştigarea alegerilor, noul preşedinte al Ecuadorului mărturiseşte că „nu era un fan al lui Milton Friedman".[23] La vremea aceea, preşedintele Boliviei, Evo Morales, se apropia deja de sfârşitul primului său an de mandat. După ce trimisese armata să ia înapoi terenurile cu gaze naturale de la „spoliatorii multinaţionalelor", începe să naţionalizeze o parte a sectorului minier. În această perioadă, în Mexic, rezultatele alegerilor din 2006, care fuseseră mânjite de acuzaţii de fraudă, erau contestate într-un mod fără precedent, prin crearea unui „guvern paralel" popular, cu sedii de votare organizate pe străzile din apropiere şi chiar în piaţa din Mexico City, unde se afla sediul guvernului. În statul mexican Oaxaca, guvernul de dreapta trimite trupele speciale pentru a pune capăt unei greve a profesorilor, care solicitau o creştere anuală a salariilor. Acest gest provoacă o revoltă în tot acest stat mexican împotriva corupţiei corporatiste, care durează mai multe luni de zile.

Chile şi Argentina sunt conduse de politicieni care se autodefinesc prin opoziţie faţă de experimentele Şcolii de la Chicago, chiar dacă măsura în care această opoziţie oferă alternative viabile rămâne subiectul unor dezbateri aprinse. Simbolismul acestor declaraţii însă reprezintă o victorie în sine. Mai mulţi dintre componenţii cabinetului preşedintelui argentinian Néstor Kirchner, şi chiar Kirchner însuşi, au fost încarceraţi în timpul dictaturii. Pe 24 martie 2006, la cea de-a treizecea aniversare a puciului militar din 1976, Kirchner se adresează demonstranţilor din Plaza de Mayo, unde mamele celor dispăruţi îşi ţin priveghiul săptămânal. „Ne-am întors", a declarat el, referindu-se la generaţia care a fost terorizată în anii '70. Prin mulţimea manifestanţilor, a spus el, se aflau „feţele celor 30.000 de *compañeros* (tovarăşi) dispăruţi, care s-au întors astăzi în piaţă".[24] Preşedintele chilian, Michelle Bachelot, a fost şi ea una dintre victimele regimului de teroare instituit de Pinochet. În 1975, ea şi mama ei au fost încarcerate şi torturate în Villa Grimaldi, binecunoscută pentru carcerele sale de lemn, atât de mici încât prizonierii nu puteau decât să se

ghemuiască în ele. Tatăl ei, ofițer de carieră, refuzase să ia parte la acest puci și fusese asasinat de oamenii lui Pinochet.

În decembrie 2006, la o lună după moartea lui Friedman, liderii latino-americani s-au întâlnit în Bolivia pentru a participa la un summit istoric, la Cochabamba, unde o revoltă populară împotriva privatizării apei forțase compania Bechtel să părăsească țara, cu câțiva ani mai înainte. Morales deschide runda dezbaterilor, promițând că va închide „venele deschise ale Americii Latine".[25] El parafraza titlul cărții lui Eduardo Galeano, *Venele deschise ale Americii Latine: Cinci secole de jefuire a unui continent*, o descriere lirică făcută jafului violent care a transformat un continent bogat într-unul sărac. Cartea a fost publicată în 1971, cu doi ani înainte de răsturnarea de la putere a lui Allende pentru îndrăzneala de a fi încercat să închidă acele vene prin naționalizarea minelor de cupru. Acest eveniment deschide o nouă epocă de jaf furibund, în timpul căreia sunt demontate și vândute toate structurile create pe continent de mișcarea developmentalistă.

Astăzi, latino-americanii au reluat proiectul întrerupt atât de brutal în acea perioadă. Multe dintre politicile apărute acum ne sunt familiare: naționalizarea anumitor sectoare ale economiei, reforma agrară, investiții majore în educație, alfabetizare și sănătate publică. Aceste politici nu constituie ceva revoluționar, însă perspectiva nemijlocită a unei guvernări care aspiră la egalitate constituie cu siguranță un reproș adus declarației pe care Friedman i-o făcea în 1975 lui Pinochet: „eroarea majoră, în opinia mea, a fost... să crezi că este posibil să faci bine cu banii altora".

Deși este clar că mișcările contemporane ale Americii Latine se inspiră dintr-o istorie îndelungată de militantism, ele nu sunt replici directe ale mișcărilor care le-au precedat. Cea mai pregnantă dintre toate diferențele este nevoia unei protecții de șocurile trecutului: puciurile militare, terapeuții șocului din străinătate, călăii instruiți în Statele Unite, precum și șocurile datoriilor externe sau cele ale colapsului monedelor naționale, din perioada '80 —'90. Mișcările de masă latino-americane, antrenate de valul victoriilor electorale repurtate de candidații de stânga, învață în prezent să își construiască amortizoare de șocuri în modelele lor organizaționale. De exemplu, aceste modele sunt mai puțin centralizate decât în anii '60, făcând mult mai dificilă demobilizarea unor întregi mișcări prin eliminarea câtorva lideri. În ciuda covârșitorului cult al personalității din jurul lui Chávez și a încercărilor sale de a centraliza puterea la nivel statal, rețelele progresiste din Venezuela sunt în același timp puternic descentralizate, puterea fiind dispersată la nivel comunitar și chiar al constituenților comunităților respective, prin intermediul a mii și mii de consilii de cartier și de consilii cooperatiste. În Bolivia, mișcările populației indigene care l-au adus pe Morales la putere funcționează similar și au făcut cât se poate de clar faptul că Morales nu are susținerea lor necondiționată; cartierele îl vor susține doar atâta vreme cât va rămâne fidel mandatului democratic cu care a fost învestit. Acest gen de abordare prin intermediul rețelei comunitare i-a permis lui Chávez să supraviețuiască încercării de lovitură de stat din 2002: în clipa în care revoluția le-a fost amenințată, susținătorii săi din mahalalele mărginașe au umplut străzile

Caracasului, cerând repunerea sa în funcţie, o mobilizare populară care nu existase în timpul loviturilor de stat din anii '70.

Totodată, noii lideri ai Americii Latine întreprind acum o serie de măsuri curajoase — destinate blocării unor posibile lovituri militare, întreprinse cu acordul şi susţinerea Statelor Unite — care le-ar putea submina victoriile democratice. Astfel, guvernele din Venezuela, Costa Rica, Argentina şi Uruguay au anunţat că nu îşi vor mai trimite studenţii la aşa-numita „School of the Americas" (Şcoala Americilor, numită acum Institutul emisferei occidentale pentru cooperare în domeniul securităţii) — infamul centru pentru instrucţia poliţiei şi armatei de la Fort Benning, din statul american Georgia şi locul în care atât de mulţi dintre ucigaşii notorii ai continentului sud-american au fost instruiţi în cele mai noi tehnici „antitero", pe care le-au exersat imediat asupra fermierilor din El Salvador şi muncitorilor de la fabricile de automobile din Argentina.[26] Bolivia este în pragul ruperii legăturilor cu această şcoală, la fel şi Ecuadorul. Chávez a făcut public faptul că, dacă extremiştii de dreapta din provincia boliviană Santa Cruz îşi vor duce la îndeplinire ameninţările împotriva guvernului lui Evo Morales, trupele venezuelene vor ajuta la apărarea democraţiei în Bolivia. Rafael Correa este pe cale să ia cele mai radicale măsuri. Oraşul-port Manta este deocamdată sediul celei mai mari baze militare americane din America de Sud, servind drept platforma „războiului împotriva drogurilor", purtat în marea lui parte în Columbia. Guvernul lui Correa a anunţat că după ce contractul de leasing al bazei va expira, în 2009, el nu va mai fi reînnoit. „Ecuadorul este o naţiune suverană", a spus ministrul de externe, María Fernanda Espinosa. „Nu avem nevoie de trupe străine în ţara noastră."[27] Dacă armata SUA va fi privată de baze şi de programe de instruire, puterea sa de a cauza şocuri va fi profund erodată.

Noii lideri ai Americii Latine devin acum mult mai bine pregătiţi să facă faţă şocurilor aplicate de pieţele volatile. Una dintre cele mai destabilizatoare forţe din ultimele decenii a constituit-o viteza cu care capitalul se poate evapora, precum şi scăderea bruscă a preţului la diferite produse şi efectele devastatoare pe care le atrage această scădere asupra sectorului agricol. Numai că aceste şocuri au avut deja loc în America Latină, lăsând în urma lor suburbii industriale devastate şi terenuri agricole în paragină. Sarcina noii mişcări de stânga din această regiune a devenit una de colectare a deşeurilor globalizării şi de revalorificare a lor. În Brazilia, acest fenomen este ilustrat cel mai bine de cei un milion şi jumătate de fermieri ai Mişcării Oamenilor fără Pământ (MST), care au format sute de cooperative pe terenurile rămase nefolosite. În Argentina, acelaşi lucru este evident în mişcarea „companiilor redobândite", 200 de companii aduse în faliment, resuscitate de muncitorii lor şi transformate în cooperative de muncă gestionate democratic. Pentru aceste cooperative nu există niciun pericol din partea vreunui eventual şoc provocat de plecarea investitorilor, deoarece investitorii au plecat deja. Într-un fel, experimentul recuperării constituie un nou gen de reconstrucţie post-dezastru, o reconstrucţie filmată cu încetinitorul a dezastrului neoliberalismului. Într-un contrast net cu modelul oferit de complexul capitalismului dezastrelor din Irak, Afganistan sau de pe coasta Golfului [Mexic], liderii latino-americani ai eforturilor de

reconstrucție sunt chiar oamenii cei mai afectați de această devastare. De aceea nu este surprinzător faptul că soluțiile spontane pe care le-au găsit problemelor întâmpinate seamănă atât de bine cu acea A Treia Cale, atât de eficient înlăturată de campania desfășurată de adepții Școlii de la Chicago pe plan mondial: democrația în viața de zi cu zi.

În Venezuela, Chávez a făcut din cooperative una dintre prioritățile sale, oferindu-le opțiunea încheierii unor contracte guvernamentale, precum și o serie de stimulente economice menite să încurajeze comerțul între ele. Până în 2006, existau cam 100.000 de cooperative în țară, în care lucrau mai mult de 700.000 de muncitori.[28] Multe dintre acestea constituie elemente din infrastructura de stat — ghișee pentru colectarea taxelor de drum, firme de întreținerea autostrăzilor, clinici de sănătate — oferite spre gestionare comunităților. Toate acestea reprezintă opusul logicii externalizării serviciilor guvernamentale, potrivit căreia, în loc să fie scoase la licitație părți ale acestei infrastructuri și să fie achiziționate de marile corporații, ducând la pierderea controlului democratic asupra gestionării lor, utilizatorului final al acestor resurse îi este încredințată puterea gestionării creând astfel, cel puțin în teorie, atât locuri de muncă, cât și servicii publice receptive. Numeroșii critici ai lui Chávez au luat în derâdere aceste inițiative considerându-le, previzibil, niște cadouri și subvenții injuste. Și totuși, într-o epocă în care Halliburton tratează guvernul Statelor Unite ca pe bancomatul personal, retrăgând în ultimii șase ani mai mult de 20 de miliarde de dolari doar în contracte încheiate în Irak și refuzând să angajeze muncitori locali, pe coasta Golfului sau în Irak, după care își exprimă gratitudinea față de contribuabilii americani mutându-și sediul central în Dubai (unde poate profita de beneficiile unui sistem legislativ și de impozite mult mai permisiv), subvențiile directe făcute de Chávez unor oameni obișnuiți arată mult mai puțin radical.

Cea mai semnificativă pavăză pe care America Latină a pus-o în calea șocurilor viitoare (și, implicit, în calea doctrinei șocului) derivă din independența tot mai vădită a continentului sud-american față de instituțiile financiare ale Washingtonului — rezultat al unei mai profunde integrări a guvernelor regionale. Alternativa boliviană pentru Americi (ALBA) este răspunsul continentului sud-american la Zona de Comerț Liber a Americilor, visul corporatist între timp distrus de creare a unei zone a comerțului liber din Alaska, până în Tierra del Fuego (Țara de foc). Deși ALBA se află încă la început, sociologul Emir Sader, stabilit în Brazilia, descrie promisiunile acestei organizații ca „un exemplu perfect de comerț liber veritabil: fiecare țară oferă produsele pe care este cea mai în măsură să le ofere în schimbul produselor de care are cea mai mare nevoie, independent de prețurile practicate pe piețele mondiale de capital".[29] Astfel, Bolivia oferă gaze naturale, la prețuri scontate și stabile; Venezuela oferă petrol, la prețuri puternic scontate celorlalte țări mai sărace, precum și expertiză în exploatarea resurselor naturale; iar Cuba trimite și ea mii de doctori, care oferă asistență medicală gratuită pe întreg continentul, instruind totodată doctori din alte țări, la facultățile sale de medicină. Acesta este un model foarte diferit de schimburile academice începute la Universitatea de la Chicago, la jumătatea anilor '50, când studenților

latino-americani le era predată o ideologie unică şi dogmatică, după care erau trimişi înapoi de unde veniseră pentru a o impune uniform, pe întreg cuprinsul continentului. Beneficiul major îl constituie faptul că ALBA este esenţialmente un sistem de barter, în cadrul căruia ţările cad de acord asupra valorii bunurilor şi a serviciilor oferite, în loc să-i lase pe speculanţii burselor din New York, Chicago sau Londra să o facă pentru ei. Acest sistem permite comerţului să fie mult mai puţin vulnerabil fluctuaţiilor preţurilor, care au devastat în trecut economiile latino-americane. Înconjurată de zone de turbulenţă financiară, America Latină creează acum o zonă de relativă stabilitate şi predictibilitate economică, o realizare considerată imposibilă în epoca globalizării.

Când una dintre ţări se confruntă cu un deficit financiar, acest grad sporit de integrare înseamnă că nu mai este nevoită să solicite ajutorul FMI-ului sau al Ministerului american de finanţe. Ceea ce este o situaţie fortuită, deoarece Strategia naţională de securitate a Statelor Unite, care datează din 2006, face clar faptul că doctrina şocului este cât se poate de actuală şi viabilă pentru americani: „Dacă vor apărea crize, răspunsul FMI-ului trebuie să sublinieze responsabilitatea fiecărei ţări pentru alegerile economice pe care le va face", se arată în document. Acest gen de „disciplină de piaţă" poate fi impusă doar dacă guvernele cer ajutorul Washingtonului — după cum explica Stanley Fischer în timpul crizei asiatice, FMI-ul poate ajuta doar dacă este solicitat, „numai că atunci când o ţară nu mai are bani, ea nu prea are multe alte locuri de unde să ceară".[30] Această situaţie nu mai este de actualitate. Mulţumită preţului mare al petrolului, Venezuela a devenit un creditor important pentru alte ţări în curs de dezvoltare, permiţându-le să evite să mai ceară ajutorul Washingtonului.

Rezultatele acestei situaţii de fapt au fost de-a dreptul dramatice. Brazilia, care a fost pentru atât de multă vreme încătuşată de Washington din cauza enormei datorii externe, refuză acum să îşi reînnoiască acordul cu FMI-ul. Nicaragua negociază părăsirea Fondului, iar Venezuela s-a retras atât din FMI, cât şi din Banca Mondială şi până şi Argentina, fostul „elev model" al Washingtonului, s-a aliniat în prezent după aceeaşi tendinţă. În discursul său din 2007 privind Starea naţiunii, preşedintele Néstor Kirchner relata cum creditorii străini ai ţării sale îi spuseseră: „«Trebuie să aveţi un acord cu Fondul [Monetar] Internaţional pentru a vă putea plăti datoria». Acestora le spunem, «Domnilor, suntem suverani. Dorim să ne plătim datoria, dar, la naiba, nu ne vom mai reînnoi acordul cu FMI-ul»." Prin urmare, FMI-ul, care deţinea în anii '80–'90 o putere supremă, a încetat să mai reprezinte o forţă pe continent. În 2005, America Latină deţinea o pondere de 80% din portofoliul total de împrumuturi al instituţiei; în 2007, continentul mai reprezenta doar 1% — o schimbare totală, produsă în numai doi ani. „Există viaţă după FMI —a declarat Kirchner — şi este o viaţă bună."[31]

Această transformare depăşeşte graniţele continentului latino-american. În numai trei ani, portofoliul global de împrumuturi al FMI s-a micşorat de la 81 la 11,8 miliarde de dolari, majoritatea aparţinând Turciei. FMI, un adevărat paria în atât de multe ţări în care a tratat crizele ca pe nişte oportunităţi de obţinere a profitului, începe să îşi piardă relevanţa. Banca Mondială se con-

fruntă la rândul ei cu un viitor la fel de sumbru. În aprilie 2007, preşedintele ecuadorian Rafael Correa a dezvăluit public suspendarea tuturor împrumuturilor de la Bancă, declarându-l pe reprezentantul acesteia în Ecuador *persona non grata* — un pas de-a dreptul extraordinar. Cu doi ani mai devreme, explica Correa, Banca Mondială a folosit un împrumut în valoare de 100 de milioane de dolari pentru înfrângerea unui proiect legislativ prin care se urmărea redistribuirea veniturilor provenite din vânzările de petrol către pătura săracă a ţării. „Ecuadorul este o ţară suverană, şi nu vom permite să fim jefuiţi de această birocraţie internaţională", a declarat acesta. În aceeaşi perioadă, Evo Morales declara că Bolivia va părăsi curtea de arbitraj a Băncii Mondiale — instituţia care permite corporaţiilor multinaţionale să dea în judecată guvernele naţionale pentru adoptarea de măsuri care le afectează profiturile. „Guvernele Americii Latine şi, aş îndrăzni să afirm, guvernele din întreaga lume, nu câştigă niciodată aceste cazuri. Multinaţionalele, în schimb, câştigă întotdeauna", a mai afirmat Morales. Când Paul Wolfowitz este forţat, în mai 2007, să demisioneze din funcţia de preşedinte al Băncii Mondiale, era clar că instituţia avea nevoie de măsuri disperate pentru a se salva din criza profundă de credibilitate în care intrase. În mijlocul afacerii Wolfowitz, cotidianul *The Financial Times* informa că atunci când managerii Băncii Mondiale dădeau sfaturi ţărilor în curs de dezvoltare, „li se râdea în nas".[32] Dacă adăugăm la acestea colapsul din 2006 al negocierilor din cadrul Organizaţiei Mondiale a Comerţului (care au stârnit declaraţii că „globalizarea este moartă"), vom vedea că viitorul principalelor trei instituţii, care au impus ideologia Şcolii de la Chicago sub masca inevitabilităţii economice, se află acum în pericol de extincţie.

Este logic că revolta împotriva neoliberalismului ar trebui să se afle în cel mai avansat stadiu în America Latină, unde ocupanţii primului laborator al şocului au avut suficient răgaz pentru a-şi reveni la normalitate. Toţi aceşti ani de proteste stradale au dus la crearea unor noi grupări politice, care au suficientă forţă nu doar pentru a cuceri puterea politică, ci şi pentru a schimba structura puterii în stat. Există semne că şi alte foste laboratoare ale şocului sunt angajate acum pe aceeaşi cale. În Africa de Sud, 2005 şi 2006 au fost anii în care atât de neglijatele mahalale şi-au abandonat irevocabil loialitatea faţă de Congresul Naţional African începând să protesteze împotriva promisiunilor încălcate din Carta Libertăţii. Jurnaliştii străini comentau că acest gen de proteste nu se mai văzuseră de pe vremea când locuitorii zonelor preorăşeneşti s-au ridicat împotriva apartheidului. Dar cea mai remarcabilă schimbare a stării de spirit se petrece în China. De mulţi ani, teroarea brută a masacrelor din Piaţa Tiananmen reuşise să suprime mânia populară, cauzată de eroziunea drepturilor muncitorilor şi de adâncirea sărăciei populaţiei rurale. Însă nu şi acum. Potrivit surselor guvernamentale oficiale, în 2005 au existat nu mai puţin de 87.000 de proteste de masă în China, în care au fost implicaţi peste 4 milioane de muncitori şi ţărani.* [33] Valul activist din China a fost

* „Patru milioane de muncitori!" a exclamat un grup de scriitori laburişti americani. „În Statele Unite am sărbătorit naşterea unei noi mişcări sociale globale atunci când s-au prezentat 60.000 de oameni la manifestaţia supranumită «Battle of Seattle» (Bătălia de la Seattle), în 1999."

întâmpinat cu cea mai feroce reprimare de stat de după 1989, dar a reuşit totuşi o serie de victorii concrete: cheltuieli bugetare majore pentru zonele rurale, servicii de sănătate mai bune şi promisiuni de eliminare a taxelor pentru educaţie. Şi China îşi revine din şoc.

Orice strategie bazată pe exploatarea oportunităţilor create în urma aplicării unui şoc traumatizant se bazează pe elementul surprizei. O stare de şoc este, prin definiţie, un moment în care se creează o falie între evenimentele desfăşurate cu mare rapiditate şi informaţia disponibilă pentru explicarea acestora. Teoreticianul francez Jean Baudrillard descria evenimentele teroriste ca un „exces de realitate"; în acest sens, atacurile de la 11 septembrie din America de Nord au constituit, iniţial, un eveniment pur, o realitate brută, neprocesată printr-o poveste, fir narativ sau orice altceva care ar fi putut face trecerea dinspre realitate către înţelegere.[34] În lipsa unui discurs narativ suntem, aşa cum am fost mulţi dintre noi după evenimentele de la 11 septembrie, profund vulnerabili faţă de cei care sunt pregătiţi să profite de haosul general pentru a-şi atinge scopurile. Imediat ce intrăm în posesia unui nou discurs narativ, care ne dă o perspectivă asupra evenimentelor şocante, ne reorientăm în spaţiu, iar lumea începe să îşi recapete sensul.

Anchetatorii închisorilor, hotărâţi să inducă prizonierilor o stare de şoc şi regresie, înţeleg foarte bine acest proces. Acesta este motivul pentru care manualele CIA accentuează importanţa tăierii accesului prizonierilor la orice surse care i-ar putea ajuta să îşi stabilească un nou fir narativ, inclusiv propria alimentare senzorială, comunicarea cu alţi prizonieri sau chiar cu paznicii lor. „Prizonierii trebuie segregaţi imediat", se indică în manualul din 1983. „Izolarea, fizică, dar şi psihologică, va trebui menţinută din momentul arestării."[35] Anchetatorii ştiu că prizonierii vorbesc. Ei se avertizează unul pe celălalt asupra sorţii care îi aşteaptă; schimbă între ei bileţele. Odată ce s-a petrecut acest lucru, temnicerii îşi pierd avantajul psihologic asupra celui întemniţat. Ei încă au puterea să cauzeze durere fizică, dar şi-au pierdut cele mai eficiente instrumente de manipulare psihologică, pentru „înfrângerea rezistenţei" prizonierului: confuzia, dezorientarea şi surpriza. În lipsa acestor elemente, nu intervine starea de şoc.

Acelaşi lucru este valabil pentru comunităţile sociale mari. Odată ce mecanica doctrinei şocului este profund şi colectiv înţeleasă, aceste comunităţi sociale devin mult mai greu de surprins şi va fi mult mai greu să le fie indusă starea generală de confuzie; cu alte cuvinte, ele devin rezistente la şocuri. Modelul profund violent de capitalism al dezastrelor, care a primat după atacurile de la 11 septembrie, a fost creat în urma unor şocuri cu o magnitudine mai redusă — crize ale datoriilor externe, crahuri valutare, ameninţarea rămânerii „în urma istoriei" — care începuseră deja să îşi piardă potenţa, în mare parte prin demonetizarea lor progresivă. Totuşi, în prezent, chiar şi şocul provocat de cataclismul războaielor sau al dezastrelor naturale nu provoacă întotdeauna nivelul general al dezorientării necesar impunerii terapiei şocurilor economice. Există prea mulţi oameni în lume care au avut o experienţă personală directă cu doctrina şocului şi care ştiu felul în care funcţionează

aceasta, care au comunicat cu ceilalţi prizonieri şi au schimbat notiţe printre zăbrele; elementul crucial al surprizei lipseşte cu desăvârşire.

Un exemplu remarcabil în acest sens îl constituie reacţia pe care au avut-o milioane de libanezi când s-au confruntat cu încercările creditorilor internaţionali de a impune „reformele" pieţei libere, ca o precondiţie pentru acordarea ajutoarelor destinate reconstrucţiei ţării în urma atacurilor israeliene din 2006. După toate aparenţele, schema ar fi trebuit să funcţioneze: ţara avea nevoie disperată de fonduri. Chiar şi înainte de război, Libanul avea una dintre cele mai covârşitoare datorii externe din întreaga lume, la care se adunaseră acum daunele suferite în urma atacurilor israeliene asupra drumurilor, podurilor şi pistelor de aterizare ale ţării, al căror cost era estimat la 9 miliarde de dolari. Astfel, la întâlnirea de la Paris, din ianuarie 2007, a delegaţilor din 30 de ţări bogate, pentru a promite suma de 7,6 miliarde de dolari în împrumuturi şi donaţii pentru reconstrucţie, aceştia s-au aşteptat ca guvernul libanez să accepte orice fel de clauze la acest acord de întrajutorare. Condiţiile erau cele obişnuite: privatizarea companiilor de telefonie şi electricitate, creşterea preţurilor la petrol, reducerea serviciilor publice şi creşterea deja controversatei taxe pe cheltuielile consumatorilor. Kamal Hamdan, un economist libanez, estimează că aceste clauze urmau să aibă drept rezultat „creşterea cheltuielilor gospodăreşti cu 15%, din cauza creşterii taxelor şi a ajustării preţurilor" — clasica penalizare care urmează după încheierea păcii. În privinţa muncii efective de reconstrucţie, forţa de muncă necesară avea să fie, în mod evident, asigurată de concernele gigant ale complexului capitalist al dezastrelor, fără ca acestora să li se ceară să angajeze sau să sub-contracteze firme locale.[36]

Secretarul de stat SUA, Condoleezza Rice, a fost interpelată de jurnalişti cu privire la posibilitatea ca astfel de cereri impetuoase să constituie un amestec în afacerile interne ale Libanului. Răspunsul ei a fost că „Libanul este o democraţie. Acestea fiind spuse, Libanul întreprinde o serie de reforme economice de o importanţă critică pentru ca toate acestea [eforturi] să funcţioneze." Fouad Siniora, prim-ministrul libanez care se bucură de susţinerea Occidentului, nu a avut nicio problemă cu termenii acordului, ridicând din umeri şi afirmând că „Libanul nu a inventat privatizarea". Demonstrându-şi în continuare disponibilitatea nemijlocită de a coopera, el angajează gigantul în domeniul spionajului, Booz Allen Hamilton, o firmă cu legături directe la Casa Albă, pentru serviciile de brokeraj necesare privatizării companiei naţionale libaneze de telefonie.[37]

Mulţi dintre cetăţenii libanezi nu sunt însă nici pe departe la fel de cooperanţi. În ciuda faptului că o mare parte a locuinţelor acestora rămân în continuare nişte ruine, ei participă cu miile la o grevă generală, organizată de o coaliţie de sindicate şi partide politice, printre care şi partidul islamist Hezbollah. Demonstranţii se împotriveau denumirii de „ajutor" date acestui acord, prin care costul vieţii pentru un popor afectat de război urma să crească semnificativ. Ca urmare a grevei generale şi a blocării drumurilor pe întreg cuprinsul ţării — prima astfel de revoltă naţională, vizând direct capitalismul dezastrelor — Libanul practic încetează să mai funcţioneze, în vreme ce Siniora era plecat să alunge temerile donatorilor din Paris. Demonstranţii organizează

o aşa-numită „grevă italiană", prin care Beirutul este transformat, timp de două luni, într-o aşezare-hibrid de corturi şi carnaval stradal. Majoritatea jurnaliştilor prezenţi acolo descriau evenimentele ca pe o demonstraţie de forţă din partea mişcării Hezbollah, însă Mohamad Bazzi, şeful biroului pentru Orientul Mijlociu al cotidianului newyorkez *Newsday*, afirma că această interpretare scăpa din vedere adevărata semnificaţie a evenimentelor: „Cel mai important factor motivant pentru cei care şi-au pus corturile în centrul Beirutului nu este Iranul sau Siria, şi nici populaţia sunnită versus populaţia şiită. Este vorba despre inegalitatea care afectează populaţia şiită de zeci de ani. Este o revoltă a populaţiei sărace şi a celei aparţinând clasei muncitoare."[38]

Locul ales pentru această grevă italiană oferea cea mai elocventă explicaţie a motivului pentru care Libanul se dovedea atât de rezistent la şocuri. Protestul a fost organizat în acea parte a centrului Beirutului pe care rezidenţii o numesc Solidere, după numele companiei de construcţii care a realizat şi care deţine aproape tot în acest perimetru. Solidere este rezultatul celui mai recent efort de reconstrucţie al Libanului. La începutul anilor '90, după războiul civil care a durat 15 ani, ţara era o ruină, iar statul libanez era înglodat în datorii, fără să aibă banii necesari reconstrucţiei. Afaceristul miliardar, care a devenit ulterior prim-ministrul, Rafiq Hariri, a făcut următoarea propunere: să-i fie oferite drepturile de proprietate asupra terenului din întregul centru al oraşului pentru a i se permite noii sale companii de imobiliare, numită Solidere, să-l transforme într-un „Singapore al Orientului Mijlociu". Hariri, care a fost asasinat în februarie 2005 cu o maşină capcană[i], a ras cu buldozerul aproape toate structurile care mai rămăseseră în picioare, transformând oraşul într-o adevărată *tabula rasa*. Porturi pentru ambarcaţiuni, apartamente de lux (unele dintre ele având chiar lifturi pentru limuzine) şi alei comerciale excesiv de luxoase înlocuiesc ceea ce constituia odinioară anticul cartier comercial arab.[39] Practic tot ceea ce există în acest district comercial — clădirile, pieţele publice, forţele de ordine — sunt proprietatea companiei Solidere.

Pentru lumea exterioară, Solidere reprezenta simbolul renaşterii strălucitoare a Libanului postbelic, dar pentru mulţi libanezi, acest cartier nu reprezenta decât o hologramă. În afara acestui perimetru ultramodern, celei mai mari părţi a Beirutului îi lipseau chiar şi elementele esenţiale ale infrastructurii — de la electricitate până la transportul în comun — în vreme ce faţada multor clădiri continua să fie marcată de găurile gloanţelor trase în timpul războiului civil, rămase nereparate. Tocmai în acele mahalale neglijate, din jurul centrului sclipitor, şi-a construit Hezbollah-ul baza credincioşilor, „conectându-i" la reţelele de curent electric şi la antenele de radio şi televiziune, organizând transportul deşeurilor, oferind echipe de pază — devenind mult-hulitul „stat în stat". Atunci când rezidenţii acestor mahalale se aventurau în enclava Solidere, erau imediat daţi afară de gărzile private ale lui Hariri, prezenţa acestora reuşind să îi sperie chiar şi pe turişti.

---

[i] În cea mai recentă rundă de asasinate ale politicienilor din Liban, Saleh Aridi, un consilier important al opoziţiei pro-siriene din Liban, a fost şi el ucis tot prin intermediul unei maşini capcană. (*n.t.*)

Raida Hatoum, un activist pentru dreptate socială din Beirut, mi-a spus că atunci când Solidere a început reconstrucția orașului, „oamenii erau foarte fericiți că se terminase războiul și că străzile urmau să fie reconstruite. Când ne-am dat seama că străzile fuseseră vândute, devenind de fapt proprietate privată, era prea târziu. Nu știam că banii pe care îi primiserăm reprezentau un împrumut, pe care aveam să fim nevoiți să îl returnăm ulterior." Acea trezire brutală la realitatea că cei mai săraci trebuiau să achite nota de plată pentru această schimbare cosmetică, de care beneficia doar o mică elită, i-a transformat pe libanezi în niște experți în mecanica capitalismului dezastrelor. Iar această experiență i-a ajutat pe libanezi să rămână orientați în spațiu și bine organizați după războiul din 2006. Prin faptul că au ales să își organizeze greva italiană înăuntrul citadelei Solidere, cu refugiați palestinieni ocupând intrarea în magazinul de muzică Virgin și în cafenelele dimprejur („Dacă aș mânca un sandviș aici, aș fi falit o săptămână întreagă", remarca unul dintre protestatari), demonstranții trimiteau un mesaj cât se poate de clar. Ei nu doreau încă o reconstrucție gen Solidere, înconjurată de mahalale în putrefacție — cu zone verzi fortificate înconjurate de zone roșii incendiare, ci reconstrucția întregii țări. „Cum să mai putem accepta un guvern care fură?" întreba unul dintre demonstranți. „Acest guvern care a construit acest cartier rezidențial, acumulând totodată o asemenea datorie uriașă? Cine va plăti pentru el? Eu voi fi nevoit să îl plătesc, iar fiul meu va continua să îl plătească după mine."[40]

Rezistența la șoc a Libanului a mers dincolo de proteste, fiind exprimată și printr-un efort paralel de reconstrucție. La doar câteva zile după acordul de încetare a focului, comitetele de cartier ale mișcării Hezbollah vizitaseră multe dintre casele lovite în timpul bombardamentului aerian, evaluaseră pagubele și ofereau deja câte 12.000$ familiilor strămutate pentru acoperirea sumei necesare plății unui an de chirie și mobilierului necesar. După cum remarcau jurnaliștii independenți Ana Nogueira și Saseen Kawzali din Beirut, „Această sumă reprezintă de șase ori mai mult suma în dolari primită de supraviețuitorii uraganului Katrina de la agenția federală americană FEMA." Printr-un gest care i-ar fi încântat și pe supraviețuitorii uraganului Katrina, într-o emisiune televizată, liderul Hezbollah, șeicul Hassan Nasrallah, a promis întregii țări: „Nu veți avea nevoie să cereți nimănui o favoare și nici nu va trebui să stați la coadă nicăieri." Versiunea ajutorului oferit de Hezbollah nu ajunge să fie filtrată prin intermediul guvernului libanez sau al ONG-urilor străine. Acest ajutor umanitar nu este folosit pentru construirea de hoteluri de cinci stele, așa cum s-a întâmplat în Kabul, și nici pentru construirea de piscine olimpice pentru instructorii de poliție, ca în Irak. În schimb, Hezbollah a făcut exact ceea ce mi-a spus Renuka — supraviețuitoare a tsunamiului care a lovit Sri Lanka — că și-ar fi dorit pentru familia ei: să li se dea direct acel ajutor de care aveau atâta nevoie. De asemenea, Hezbollah folosește membrii comunității în lucrările de reconstrucție, angajând echipe locale de muncitori (plătiți cu fierul vechi pe care îl strângeau), mobilizând 1500 de ingineri și organizând echipe de voluntari. Tot acest ajutor a însemnat că, la doar o săptămână de la încetarea bombardamentelor, reconstrucția era deja în plină activitate.[41]

În mass-media din Statele Unite, toate aceste eforturi sunt aproape universal luate în derâdere, ca exemple de mituire sau de clientelism: o încercare a

mişcării Hezbollah de a cumpăra susţinerea populară, după ce a provocat atacurile de pe urma cărora suferă acum ţara (David Frum sugerând chiar că bancnotele pe care le dădea Hezbollah oamenilor erau false).[42] Nu poate fi negat faptul că Hezbollah este angajată în politică, la fel cum este angajată şi în munca de caritate, şi că fondurile iraniene au făcut posibilă generozitatea sa. Însă, la fel de important pentru eficacitatea sa a fost statutul de membru al comunităţii, născut chiar din cartierele care erau acum reconstruite. Spre deosebire de agenţiile corporatiste străine, care îşi impuneau planurile întocmite altundeva, de nişte birocraţii alienate, prin intermediul unui management de import, al gărzilor de corp private şi al traducătorilor din limbi străine, Hezbollah putea acţiona rapid deoarece cunoştea fiecare străduţă lăturalnică, la fel cum ştia şi cine era de încredere să ducă treaba la bun sfârşit. Un alt motiv al recunoştinţei populaţiei Libanului pentru rezultatele obţinute de Hezbollah îl constituia faptul că ştia foarte bine care-i era alternativa: Solidere.

Nu întotdeauna reacţionăm la şocuri prin regresie. Uneori, când trecem prin crize, ne maturizăm, rapid. Acest impuls a fost puternic evidenţiat în Spania, pe 11 martie 2004, când zece bombe au sfâşiat trenurile de pasageri şi gările din Madrid, ucigând aproape 200 de oameni. Preşedintele José María Aznar apare imediat la televiziune denunţându-i pe separatiştii basci pentru atacuri şi îndemnând populaţia să susţină războiul din Irak. „Niciun fel de negocieri nu mai sunt posibile sau dezirabile cu aceşti asasini care au semănat moartea în Spania de atât de multe ori. Doar cu fermitate vom putea pune capăt acestor atacuri", a mai adăugat el.[43]

Spaniolii au reacţionat negativ la acest mesaj de instigare. „Încă mai auzim ecourile lui Franco", a spus José Antonio Martines Soler, un redactor de marcă al ziarelor madrilene, persecutat în timpul dictaturii lui Franco. „Prin fiecare acţiune, prin fiecare gest, prin fiecare frază rostită, Aznar le spunea oamenilor că avea dreptate, că el era posesorul adevărului, iar cei care nu erau de acord cu el îi erau inamici."[44] Altfel spus, calităţile pe care americanii le considerau un semn de „leadership puternic", în Spania erau considerate semnele periculoase ale unei tendinţe fasciste. Ţara era cu trei zile înainte de alegerile generale şi, amintindu-şi de vremurile în care frica guverna politica, electoratul îi dă un vot de blam partidului lui Aznar, aducând la putere un partid care promitea să retragă trupele din Irak. La fel ca în Liban, memoria colectivă a şocurilor trecute a făcut ca Spania să se împotrivească altor şocuri noi.

Toţi terapeuţii şocului sunt hotărâţi să şteargă memoria oamenilor. Ewen Cameron era convins că trebuia să şteargă minţile pacienţilor, înainte de a-i putea reconstrui din nou. Invadatorii americani ai Irakului nu au simţit nicio nevoie să oprească jefuirea muzeelor şi a bibliotecilor ţării, considerând că acest lucru le-ar putea uşura treaba pe care o aveau de făcut. Dar, aşa cum a făcut-o fosta pacientă a lui Cameron, Gail Kastner, cu arhitectura ei alambicată de hârtii, cărţi şi liste de obiecte şi personaje, amintirile pot fi reconstruite şi noi fire narative pot fi create. Memoria, atât individuală, cât şi colectivă, ajunge să fie cel mai eficient tampon împotriva şocurilor.

În ciuda încercărilor reuşite de a exploata urmele lăsate de tsunamiul din 2004, memoria s-a dovedit un instrument eficient de rezistenţă pentru populaţiile

afectate, mai ales în Thailanda. Zeci de sate de coastă au fost nivelate de valul ucigător dar, spre deosebire de Sri Lanka, multe dintre aşezările thailandeze au fost reconstruite cu succes în doar câteva luni de zile. Meritul nu i-a aparţinut guvernului. Politicienii thailandezi erau tot atât de dornici ca şi cei din alte ţări să se folosească de tsunami pentru evacuarea pescarilor şi să ofere terenurile evacuate antreprenorilor, pentru construirea unor mari staţiuni de vacanţă. Lucrul care i-a diferenţiat pe thailandezi de vecinii lor din Sri Lanka a fost scepticismul profund al sătenilor thailandezi faţă de promisiunile guvernamentale, aceştia refuzând să aştepte răbdători în corturile pentru refugiaţi materializarea acestor promisiuni într-un plan oficial de reconstrucţie. Astfel, la doar câteva săptămâni după dezastru, sute de ţărani thailandezi au întreprins „reinvadarea" pământului lor. Înarmaţi cu unelte de construcţie, ei au mărşăluit pe lângă gărzile înarmate, angajate de întreprinzătorii privaţi, după care au început să marcheze locurile în care fuseseră înainte casele. În unele cazuri, munca de reconstrucţie a început imediat. „Sunt dispus să îmi dau viaţa pentru acest pământ, pentru că el ne aparţine", a spus Ratree Kongwatmai, care şi-a pierdut aproape toată familia în tsunami.[45]

Cele mai curajoase reinvadări sunt întreprinse de pescarii thailandezi, supranumiţi „moken" sau „ţiganii mării", care fac parte din populaţia indigenă. După secole în care au fost privaţi de drepturi sociale, aceşti moken nu aveau nici cea mai mică iluzie că statul binevoitor s-ar învoi vreodată să le dea o bucată de pământ decentă în schimbul proprietăţilor din zona coastelor oceanului care le fuseseră acum ocupate. Astfel încât, într-un episod dramatic, rezidenţii satului Ban Tung Wah, din provincia Phang Nga, „s-au adunat împreună şi au mărşăluit direct către locul în care fuseseră casele lor, pe care l-au încercuit cu frânghii, într-un gest simbolic prin care şi-au marcat proprietatea asupra acelei bucăţi de pământ", se explica într-un raport întocmit de o organizaţie non-guvernamentală thailandeză. „Acum că întreaga comunitate se strânsese în acel loc, era deja foarte dificil pentru autorităţi să îi alunge, dat fiind că atenţia mass-mediei era concentrată asupra lucrărilor de reabilitare a daunelor produse de tsunami." Într-un final, sătenii negociază un acord, prin care renunţă de bună voie la o parte din proprietăţile deţinute la malul oceanului, în schimbul garantării legale a drepturilor asupra restului pământurilor lor ancestrale. În prezent, după reconstrucţie, satul a devenit un model al culturii Moken, în care există un muzeu, un centru comunitar, o şcoală şi o piaţă. „Acum, oficialii regionali vin la Ban Tung Wah să înveţe despre «gestionarea de către oameni a lucrărilor de reabilitare post-tsunami», iar cercetătorii şi studenţii umplu autobuzele pentru turişti ca să studieze «înţelepciunea populaţiei indigene»."[46]

De-a lungul întregii coaste thailandeze care a fost afectată de tsunami, acest gen de acţiune directă de reconstrucţie a devenit norma. Cheia succesului, afirmă liderii comunităţilor, o constituie faptul că „oamenii îşi negociază drepturile asupra pământului dintr-o poziţie în care îl ocupă propriu-zis"; unii au supranumit această practică „negociere cu mâinile proprii".[47] Supravieţuitorii Thailandei au insistat totodată pentru primirea unui altfel de ajutor: astfel, în loc să se mulţumească cu subvenţii, au solicitat instrumentele care să le permită să îşi realizeze ei înşişi propria reconstrucţie. De exemplu, zeci de studenţi şi de profesori de arhitectură thailandezi s-au angajat voluntar să-i ajute pe

membrii acestor comunităţi să îşi facă planurile pentru noile case; de asemenea, proiectanţii de vapoare i-au instruit să îşi construiască vase de pescuit proprii, mult mai sofisticate decât cele pe care le-au avut anterior. Rezultatul acestor acţiuni a fost că toate aceste comunităţi sunt acum mai puternice decât înainte să devină victimele acestui dezastru. Casele construite pe stâlpi de rezistenţă de sătenii thailandezi din Ban Tung Wah şi din Baan Nairai sunt mai frumoase şi mai rezistente; ele sunt şi mult mai ieftine, mai spaţioase şi mai bine izolate termic decât casele din prefabricate, oferite de antreprenorii străini. Într-un proiect de proclamaţie întocmit de o coaliţie a comunităţilor supravieţuitorilor acestui tsunami se explică filozofia acestei întreprinderi: „Munca de reconstrucţie va trebui făcută chiar de comunităţile locale, pe cât de mult cu putinţă. Preveniţi intrarea antreprenorilor străini, lăsaţi comunităţile să îşi asume responsabilitatea pentru rezolvarea problemei locuinţelor."[48]

La un an după uraganul Katrina, în Thailanda are loc un schimb remarcabil între liderii comunităţilor care au dus greul muncii de reconstrucţie din Thailanda şi o mică delegaţie a supravieţuitorilor uraganului din New Orleans. Vizitatori din Statele Unite au făcut turul satelor thailandeze reconstruite după tsunami şi au fost şocaţi de viteza cu care se desfăşurase munca de reabilitare, devenită o realitate palpabilă. „În New Orleans, noi aşteptăm ca guvernul să facă ceva pentru noi, dar aici aţi făcut totul singuri", a declarat Endesha Juakali, fondatorul „satului supravieţuitorilor" din New Orleans. „Când ne vom întoarce acasă — a promis el — modelul vostru va deveni noul nostru ţel."[49]

După ce liderii comunitari din New Orleans se întorc acasă, în oraş chiar are loc un val de acţiune directă. Juakali, al cărui cartier continua să fie o ruină, organizează echipe de voluntari şi de antreprenori locali să cureţe interioarele fiecăreia dintre casele ruinate de inundaţia produsă de uragan. El afirmă că vizitarea regiunii afectate de tsunami îi oferise „o perspectivă asupra... felului în care populaţia New Orleans-ului trebuia să dea FEMA la o parte, după cum trebuia să înlăture şi administraţia orăşenească, dar şi guvernul local al statului New Orleans şi să spună: «Ce putem face acum pentru a putea readuce populaţia cartierelor înapoi, în lipsa ajutorului guvernului?»" Viola Washington, o altă veterană a călătoriei de studiu din Asia, se întoarce la rândul ei în cartierul Gentilly, din New Orleans, cu o atitudine complet nouă. Ea „împarte o hartă a cartierului Gentilly pe secţiuni, organizează comitete reprezentative pentru fiecare dintre acestea, iar apoi numeşte lideri care să se întrunească pentru a hotărî prioritătile muncii de reconstrucţie". Ea le explică oamenilor că „în timp ce ne luptăm cu guvernul pentru a obţine banii care ne revin, nu trebuie să stăm degeaba fără să facem nimic noi înşine pentru a ne reveni".[50]

Au mai existat şi alte exemple de acţiune directă în New Orleans. În februarie 2007, mai multe grupuri de rezidenţi, care locuiseră în blocuri de locuinţe sociale pe care administraţia Bush intenţiona să le dărâme, încep să îşi „reinvadeze" vechile apartamente. Echipe de voluntari ajută la curăţarea apartamentelor şi strâng bani pentru achiziţionarea de generatoare şi panouri solare. „Casa mea este castelul meu şi mi-l iau acum înapoi", anunţa Gloria Williams, locatară în blocurile aparţinând proiectului C.J. Peete. Reinvadarea se transformă într-o petrecere a întregului cvartal de locuinţe, la care participă

şi o fanfară din New Orleans.[51] Erau multe lucruri de sărbătorit: cel puţin pentru moment, comunitatea scăpase de ameninţarea marelui buldozer numit „reconstrucţie".

Unificarea tuturor aceste exemple de oameni care reconstruiesc pentru ei înşişi reprezintă o temă comună: participanţii afirmă că efortul lor nu înseamnă doar că repară nişte clădiri, ci se repară pe ei înşişi. Această judecată este perfect logică. Experienţa universală de a trăi un mare şoc reprezintă o senzaţie de neputinţă totală: confruntaţi cu forţe copleşitoare, părinţii îşi pierd abilitatea de a-şi salva copiii, soţii sunt separaţi, casele — spaţii protectoare — devin capcane mortale. Cea mai bună modalitate de a-ţi reveni din această stare de slăbiciune este ajutorul oferit altora, dreptul de a face parte dintr-un proces de recuperare a întregii tale comunităţi. „Redeschiderea şcolii noastre confirmă faptul că aceasta este o comunitate specială, legată nu doar prin proximitate, ci prin spiritualitate, legături de sânge şi dorinţa de a te întoarce acasă", afirmă Dr. Martin Luther King Junior, director adjunct al Şcolii elementare din Lower Ninth Ward, New Orleans.[52]

Astfel de eforturi comunitare de reconstrucţie reprezintă antiteza etosului care animă capitalismul dezastrelor, aflat în perpetuă căutare de foi maculate, de *tabula rasa* pe care să poată construi state model. Asemenea cooperativelor agricole şi muncitoreşti ale Americii Latine, acestea constituie rezultatul intrinsec al improvizaţiei, folosind tot ceea ce a mai rămas în picioare şi toate uneltele ruginite pe care nu le-a luat valul, care nu au fost furate şi care mai sunt încă în stare de folosinţă. Spre deosebire de fantezia Apocalipsei, ştergerea definitivă care le permite credincioşilor adevăraţi o cale de salvare în eterul diafan, mişcările de reînnoire spirituală ale populaţiilor locale pornesc de la premisa că nu există de fapt nicio scăpare din erorile substanţiale pe care le-am comis şi, mai mult decât atât, s-a produs deja suficient de multă ştergere — a istoriei, a culturii şi a memoriei. Acestea reprezintă mişcări care nu încearcă să pornească de la zero, din molozul aflat peste tot în jurul lor. Pe măsură ce cruciada corporatistă îşi continuă declinul, apăsând în drumul său butonul şocului pentru străpungerea oricărei forme de rezistenţă pe care o întâlneşte în cale, acest gen de proiecte indică drumul printre diferitele forme de fundamentalism. Radicali doar în intensitatea caracterului practic, înrădăcinaţi în comunităţile din care fac parte, toţi aceşti bărbaţi şi femei se văd pe ei înşişi doar ca pe nişte unele, folosind, reparând şi întărind tot ceea ce există la îndemână, transformându-l într-un lucru mai bun şi mai apropiat de egalitate. Mai presus de toate, aceşti oameni construiesc cu optimism — pregătindu-se pentru următorul şoc.

NOTE

[1] Juan Forero, „Bolivia Indians Hail the Swearing In of One of Their Own as President", *New York Times*, 23 ianuarie 2006.

[2] Tom Kerr, Asian Coalition for Housing Rights, „People's Leadership in Disaster Recovery: Rights, Resilience and Empowerment", seminarul Phuket, 30 octombrie — 3 noiembrie 2006, www.achr.net.

[3] Antillano face parte din Comitetul Terenurilor din La Vega, Caracas. *Hablemos del Poder/ Vorbind despre putere*, documentar regizat de Nina Lopez, produs de Global Women's Strike, 2005, www.globalwomenstrike.net.

[4] Terence Corcoran, „Free Markets Lose Their Last Lion", *National Post* (Toronto), 17 noiembrie 2006.

[5] Jim Webb, „Class Struggle", *Wall Street Journal*, 15 noiembrie 2006.

[6] Geoffrey York, „Beijing to Target Rural Poverty", *Globe and Mail* (Toronto), 6 martie 2006; Larry Rohter, „A Widening Gap Erodes Argentina's Egalitarian Image", *NewYork Times*, 25 decembrie 2006; World Institute for Development Economics Research, „Pioneering Study Shows Richest Two Percent Own Half World Wealth", comunicat de presă, 5 decembrie 2006, www.wider.unu.edu; Sarah Anderson et al., *Executive Excess 2006: Defense and Oil Executives Cash in on Conflict*, 30 august 2006, p. 1, www.faireconomy.org; Webb, „Class Struggle".

[7] Raul Garces, „Former Uruguayan Dictator Arrested", *Associated Press*, 17 noiembrie 2006; „Argentine Judge Paves Way for New Trial of Ex-Dictator Videla", *Agence France-Presse*, 5 septembrie 2006; „Former Argentine Leader indicted for 2001 Bond Swap", *MercoPress*, 29 septembrie 2006, www.mercopress.com.

[8] „Former Latin American Leaders Facing Legal Troubles", *Miami Herald*, 18 ianuarie 2007.

[9] Andrew Osborn, „The A-Z of Oligarchs", *The Independent* (Londra), 26 mai 2006.

[10] Paul Waldie, „Hollinger: Publisher or 'Bank of Conrad Black?", *Globe and Mail* (Toronto), 7 februarie 2007; „Political Activist Grover Norquist", *National Public Radio Morning Edition*, 25 mai 2001; Jonathan Weisiman, „Powerful GOP Activist Sees His Influence Slip over Abramoff Dealings", *Washington Post*, 9 iulie 2006.

[11] George W. Bush, *The National Security Strategy of the United Slates*, septembrie 2002, www.whitehouse.gov.

[12] Jane Bussey, „Democrats Won Big by Opposing Free-Trade Agreements", *Miami Herald*, 2 noiembrie 2006; Robin Toner şi Janet Elder, „Most Support U.S. Guarantee of Health Care", *New York Times*, 2 martie 2007.

[13] Corporacion Latinobarometro, *Latinobarometro Report 2006*, www.latinobarometro.org.

[14] Susan George şi Erik Wesselius, „Why French and Dutch Citizens Are Saying NO", Transnational Institute, 21 mai 2005, www.tni.org.

[15] Lou Dobbs, CNN: *Lou Dobbs Tonight*, 14 aprilie 2005.

[16] Martin Arnold, „Polish Plumber Symbolic of all French Fear about Constitution", *The Financial Times* (Londra), 28 mai 2005.

[17] Andrew Curry, „The Case Against Poland's New President", *New Republic*, 17 noiembrie 2005; Fred Halliday, „Warsaw's Populist Twins", *openDemocracy*, 1 septembrie 2006, www.opendemocracy.net; Ian Traynor, „After Communism: Ambitious, Eccentric — Polish Twins Prescribe a Dose of Harsh Reality", *The Guardian* (Londra), 1 septembrie 2006. Notă de subsol: Ken Livingstone, „Facing Phobias", *The Guardian* (Londra), 2 martie 2007.

[18] Perry Anderson, „Russia's Managed Democracy", *London Review of Books*, 25 ianuarie 2007.

[19] Vladimir Radyuhin, „Racial Tension on the Rise in Russia", *The Hindu*, 16 septembrie 2006; Amnesty International, *Russian Federation: Violent Racism Out of Control*, 4 mai 2006, www.amnesty.org.

[20] Helen Womack, „No Hiding Place for Scared Foreigners in Racist Russia", *Sydney Morning Herald*, 6 mai 2006.

[21] Henry A. Kissinger, *Memorandum to the President, Subject:* NSC *Meeting, November 6 — Chile*, 5 noiembrie 1970, desecretizat, www.gwu.edu/~nsarchiv.

[22] Jack Chang, „Fear of Privatization Gives Brazilian President a Lead in Runoff", Knight Ridder, 26 octombrie 2006; Hector Tobar, „Nicaragua Sees Red Over Blackouts", *Los Angeles Times*, 30 octombrie 2006.

[23] Nikolas Kozloff, „The Rise of Rafael Correa", *CounterPunch*, 26 noiembrie 2007; Simon Romero, „Leftist Candidate in Ecuador Is Ahead in Vote, Exit Polls Show", *New York Times*, 27 noiembrie 2006.

[24] „Argentine President Marks Third Year in Office with Campaign-Style Rally", BBC Monitoring International Reports, 26 mai 2006.

[25] Dan Keane, „South American Leaders Dream of Integration, Continental Parliament", *Associated Press*, 9 decembrie 2006.

[26] Duncan Campbell, „Argentina and Uruguay Shun US Military Academy", *The Guardian* (Londra), 6 aprilie 2006; „Costa Rica Quits US Training at Ex-School of the Americas", France-Press, 19 mai 2007.

[27] Roger Burbach, „Ecuador's Government Cautiously Takes Its First Steps", *NACLA News*, 19 februarie 2007, www.nacla.org.

[28] Chris Kraul, „Big Cooperative Push in Venezuela", Los *Angeles Times*, 21 august 2006.

[29] Emir Sader, „Lilin American Dossier: Free Trade in Reciprocity", *Le Monde Diplomatique*, februarie 2006.

[30] George W. Hush, *The National Security Strategy of the United States of America*, martie 2006, pag. 30, www.whitehouse.gov; interviu cu Stanley Fischer realizat pe 9 mai 2001, pentru *Commanding Heights: The Battle for the World Economy*, www.pbs.org.

[31] Jorge Rueda, „Chavez Says Venezuela Will Pull out of the IMF, World Bank", *Associated Press*, 1 mai 2007; Fiona Ortiz, „Argentina's Kirchner Says No New IMF Program", *Reuters*, 1 martie 2007; Christopher Swann, Bloomberg News, „Hugo Chavez Exploits Oil Wealth to Push IMF Aside", *International Herald Tribune* (Paris), 1 martie 2007.

[32] Ibid.; „Ecuador Expels World Bank Representative", France-Press, 27 aprilie 2007; Reuters, „Latin Leftists Mull Quitting World Bank Arbitrator", *Washington Post*, 29 aprilie 2007; Eoin Callan şi Krishna Guha, „Scandal Threatens World Bank's Role", *The Financial Times* (Londra), 23 aprilie 2007.

[33] Michael Wines, „Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change", *New York Times*, 25 decembrie 2005; Brendan Smith et. al., „China's Emerging Labor Movement", www.commondreams.org, 5 octombrie 2006, www.commondreams.org. Notă de subsol: Ibid.

[34] Jean Baudrillard, *Infernul puterii* (Paris: Galilee, 2002), 83.

[35] Agenţia Centrală de Informaţii (CIA), Human Resource Exploitation Training Manual — 1983, www.gwu.edu/~nsarchiv.

[36] Andrew England, „Siniora Flies to Paris as Lebanon Protests Called Off", *The Financial Times* (Londra), 23 ianuarie 2007; Kim Ghattas, „Pressure Builds for Lebanon Reform", *BBC News*, 22 ianuarie 2007; Lysandra Ohrstrom, „Reconstruction Chief Says He's Stepping Down", *Daily Star* (Beirut), 24 august 2006.

[37] Helene Cooper, „Aid Conference Raises $7.6 Billion for Lebanese Government", *New York Times*, 26 ianuarie 2007; Osama Habib, „Siniora Unveils Reform Plan Aimed at Impressing Paris III Donors", *Daily Star* (Beirut), 3 ianuarie 2007; Osama Habib, „Plans for Telecom Sale Move Ahead", *Daily Star* (Beirut), 30 septembrie 2006.

[38] Mohamad Bazzi, „People's Revolt in Lebanon", *The Nation*, 8 ianuarie 2007; Trish Schuh, „On the Edge of Civil War: The Cedar Revolution Goes South", *CounterPunch*, 23 ianuarie 2007, www.counterpunch.org.

[39] Mary Hennock, „Lebanon's Economic Champion", *BBC News*, 14 februarie 2005; Randy Gragg, „Beirut", *Metropolis*, noiembrie 1995, p. 21, 26; „A Bombed-Out Beirut Is Being Born Again — Fitfully", *Architectural Record* 188, nr. 4 (aprilie 2000).

[40] Bazzi, „People's Revolt in Lebanon".

[41] Ana Nogueira şi Saseen Kawzally, „Lebanon Rebuilds (Again)", *The Independent*, 31 august 2006, www.indypendent.org; Kambiz Foroohar, „Hezbollah, with $100 Bills, Struggles to Repair Lebanon Damage", *Bloomberg News*, 28 septembrie 2006; Omayma Abdel-Latif, „Rising From the Ashes", *Al-Ahram Weekly*, 31 august 2006.

[42] David Frum, „Counterfeit News", *National Post* (Toronto), 26 august 2006.

[43] „Spain's Aznar Rules Out Talks with Basque Group ETA", *Associated Press*, 11 martie 2004.

[44] Elaine Sciolino, „In Spain's Vote, a Shock from Democracy (and the Past)", *New York Times*, 21 martie 2004.

[45] Santisuda Ekachai, „This Land Is Our Land", *Bangkok Post*, 2 martie 2005.

[46] Tom Kerr, Asian Coalition for Housing Rights, „New Orleans Visits Asian Tsunami Areas — September 9-17, 2006", www.achr.net.

[47] *Ibid*.

[48] Kerr, „People's Leadership in Disaster Recovery: Rights, Resilience and Empowerment".

[49] Kerr, „New Orleans Visits Asian Tsunami Areas".

[50] Richard A. Webster, „N.O. Survivors Learn Lessons from Tsunami Rebuilders", *New Orleans Business*, 13 noiembrie 2006.

[51] Residents of Public Housing, „Public Housing Residents Take Back Their Homes", comunicat de presă.

MULȚUMIRI

Cred că există o regulă în cercurile literare potrivit căreia nu pot fi dedicate două cărți aceleiași persoane. Mă văd însă nevoită să încalc această regulă. Acest proiect nu ar fi fost posibil, din punct de vedere fizic, intelectual sau emoțional fără soțul meu, Avi Lewis. El este colaboratorul meu în toate privințele: redactorul, partenerul meu de călătorie (în Sri Lanka, Africa de Sud, New Orleans) și cel care dă sens vieții mele. Am scris această carte împreună.

Sarcina s-ar fi dovedit peste puterile mele și dacă nu aș fi beneficiat de ajutorul extraordinar al celei care mi-a fost cercetător asistent, Debra Levy. Debra și-a dedicat acestei cărți trei ani din viață, cu excepția perioadei în care a dat naștere unui copil. Remarcabilul ei talent investigativ și-a lăsat amprenta pe fiecare pagină. A „dezgropat" date noi, captivante, a gestionat și organizat surse voluminoase de informație, a luat o serie de interviuri, după care a verificat întregul manuscris. Îmi este greu să îmi exprim gratitudinea pentru un coleg atât de devotat și de talentat totodată. Debra se folosește de această oportunitate pentru a-și transmite la rândul ei dragostea și aprecierea pentru Kyle și Ari Yamada-Levi, așa cum o fac și eu.

Doi redactori, care au lucrat împreună, într-o relație editorială neobișnuit de apropiată și de satisfăcătoare, au conturat acest manuscris într-o formă mult prea profundă pentru a o putea descrie într-un mod adecvat: Frances Coady, de la Metropolitan Books, și Louise Dennys, de la Knopf Canada. Frances și Louise, care îmi sunt totodată prietene și mentori, m-au încurajat să îmi duc teza către domenii complet noi, acordându-mi lunile care mi-au fost necesare să le pot urma provocările riguroase. Louise a rămas același redactor credincios și apărător tenace, încă de la publicarea cărții *No Logo*, și încă sunt copleșită de capacitatea ei de a mă tempera și de a mă întări simultan. După ce i-am predat manuscrisul revizuit, semnificativ mai voluminos decât fusese inițial, Frances l-a restructurat, rafinându-l cu un devotament uimitor, la fiecare etapă a procesului. Faptul că industria editorială mai poate „găzdui" asemenea titani intelectuali, precum aceste două femei, mă face încrezătoare în viitorul cărților.

Manuscrisul a fost și mai mult cizelat mulțumită feedbackului incisiv oferit de Helen Conford, de la editura Penguin din Marea Britanie, care a lucrat în strânsă colaborare cu noi chiar de la început. Pasiunea nețărmurită a lui Alison Reid pentru acest proiect, precum și scrupulozitatea cu care a șlefuit textul manuscrisului fac ca titlul de „copy editor" să pară total neadecvat. Îi rămân profund îndatorată.

Geniala mea agentă, Amanda Urban, a crezut în această carte încă de când aceasta ar fi trebuit să trateze doar problema Irakului, iar loialitatea și încrederea i-au crescut cu fiecare termen de predare amânat și cu fiecare rezumat revizuit și extins pe care i-l trimiteam. Ea are totodată privilegiul să lucreze cu cea mai imperturbabilă și mai iscusită echipă din câte există: Margaret Halton, Kate Jones, Elizabeth Iveson, Karolina Sutton, Daisy Merrick și Liz Farrell. Atunci când ești înconjurată de femeile de la ICM Books, te simți

pregătită să faci față oricărui obstacol. Suntem cu toții recunoscători pentru infrastructura creată de Nicole Winstanley și de Bruce Westwood.

Jackie Joiner este office manager la Klein Lewis Productions. Timp de doi ani ea a funcționat ca un fel de scut uman, ținând întreaga lume la distanță pentru a mă putea concentra. După ce schița proiectului a fost gata, Jackie ne-a pus pe toți în mișcare precum un mare dirijor. Dacă aș spune mai multe despre reușitele zilnice ale lui Jackie în domeniul administrației creative aș stârni invidia, așa că mă opresc aici cu laudele.

Echipa ICM a reușit să găsească cele mai potrivite edituri din lume pentru publicarea acestei cărți, ceea ce mi-a permis luxul de a asambla o echipă internațională de cercetători și de verificatori ai faptelor, fără ajutorul cărora Debra și cu mine nu am fi putut niciodată să punem cap la cap un proiect de o asemenea anvergură. Fiecare dintre acești cercetători au preluat părți cruciale ale acestui puzzle, potrivit propriilor competențe și arii de expertiză.

Draga mea prietenă, Andréa Schmidt, cu care am călătorit în Irak, mi-a fost un companion intelectual statornic, reușind nu doar să mă aprovizioneze cu dosare voluminoase, dar foarte bine organizate de lecturi despre cele mai groaznice subiecte, ci și educându-mă și oferindu-mi astfel o înțelegere și mai profundă a ororii. Secțiunile despre tortură, în special, au fost rezultatul unor conversații interminabile pe care le-am avut împreună despre acest subiect. În plus, ea a citit ciornele manuscrisului, oferindu-mi unele dintre cele mai importante comentarii.

Aaron Maté a fost principalul meu cercetător în perioada 2003–2005, pe vremea când mă concentram, în calitate de jurnalist, aproape exclusiv asupra transformărilor economice ale Irakului. A fost o reală binecuvântare să lucrez cu Aaron, un om de o inteligență pătrunzătoare și un jurnalist de marcă. Amprenta sa este inconfundabilă în capitolele despre Irak, precum și în cele despre Israel/Palestina.

Fernando Rouaux și Shana Yael Shubs, cercetători în studii latino-americane, care au înaintea lor un viitor promițător, au descoperit o arhivă de scrieri economice, rămase în mare parte neexplorate, despre conexiunile dintre criză și reformele economice neoliberale. Aceste materiale mi-au dezvăluit poziția centrală a doctrinei șocului, prezentă la cele mai înalte eșaloane ale instituțiilor financiare internaționale. Fernando a realizat pentru mine o serie de interviuri în Buenos Aires, care urmăreau stabilirea contextului general, în vreme ce Shana a tradus zeci de documente și de articole, din spaniolă în engleză. Ei au verificat cu rigurozitate evenimentele descrise în capitolele referitoare la Argentina.

Minunata Amanda Alexander a fost principala mea cercetătoare pentru Africa de Sud, investigând, verificând și transcriind casetele cu interviuri, alături de deosebit de amabila Audrey Sasson. În plus, Amanda a mai întreprins cercetări de o importanță esențială, care au vizat terapia de șoc din China. O serie de alți cercetări s-au alăturat echipei la momente diferite: Bruno Anili, Emily Lodish (în special cu privire la Rusia), Hannah Holleman (despre criza financiară din Asia), Wes Enzinna (incluzând interviuri de ultimă oră luate în Bolivia), Emma Ruby-Sachs, Grace Wu și Nepomuceno Malaluan.

Debra Levy, bibliotecar de profesie, dorește să le mulțumească membrilor din back-office-ul personal: răbdătorii și ingenioșii bibliotecari de la Uni-

versitatea din Oregon, celor de la biblioteca județeană publică Corvallis-Benton, precum și celor de la Eugene Public Library.

Reportajele mele de la fața locului s-au bazat pe ajutorul multor cercetători, traducători, oameni de legătură și prieteni — prea mulți ca să poată fi menționați aici, dar iată un început. În Irak: Salam Onibi, Linda Albermani și Khalid al-Ansary, unul dintre cei mai valoroși jurnaliști din Bagdad, precum și prietenul și colegul meu de călătorii, Andrew Stern. În Africa de Sud: Patrick Bond, Heinrich Bohmke, Richard Pithouse, Raj Patel și, ca întotdeauna, strălucitorul Ashwin Desai, cel care nu poate fi niciodată oprit. Le aduc mulțumiri speciale lui Ben Cashdan și echipei sale, pentru faptul că ne-au permis accesul la interviurile lor cu Nelson Mandela și arhiepiscopul Desmond Tutu, ca și pentru multe alte lucruri. În New Orleans: Jordan Flaherty, Jacquie Soohen, Buddy și Annie Spell. În Sri Lanka: Kumari și Dileepa Witharana au fost călăuzele intelectuale și spirituale ale mele și ale lui Avi, ca să nu mai menționez faptul că ne-au fost și traducători. Sarath Fernando, Kath Noble și restul echipei de la MONLAR au constituit atât baza noastră, cât și motivul primordial pentru care am întreprins această călătorie. După ce am revenit în Canada, Stuart Laidlaw a transcris multe ore de interviuri, iar Loganathan Sellathurai și Anusha Kathiravelu au transcris și tradus din limbile Tamil și Sinhala.

Boris Kagarlitsky ne-a ajutat la capitolul despre Rusia. Przemyslaw Wielgosz, Marcin Starnawski și Tadeusz Kowalik m-au informat despre realitățile tranziției poloneze. Marcela Oliviera mi-a făcut legătura cu participanții la mișcările care se împotriveau terapiei șocului în Bolivia. Tom Kerr, de la Asian Coalition for Housing Rights (Coaliția asiatică pentru dreptul la locuință), a fost puntea noastră de legătură cu participanții la eforturile de reconstrucție, după tsunamiul din Thailanda.

Geneza acestei cărți a constituit-o anul petrecut în Argentina, unde un grup de prieteni mi-a relatat trecutul sângeros al proiectului Școlii de la Chicago, adeseori împărtășindu-mi poveștile cutremurătoare prin care trecuseră ei și familiile lor în acea perioadă. Printre acești profesori răbdători se numără Marta Dillon, Claudia Acuña, Sergio Ciancaglini, Nora Strejilevich, Silvia Delfino, Ezequiel Adamovski, Sebastian Hacher, Cecilia Sainz, Julian A. Massaldi-Fuchs, Esteban Magnani, Susana Guichal și Tomás Bril Mascarenhas. Ei mi-au schimbat felul în care vedeam lumea. Analiza torturii prezentată în această carte a fost conturată în urma a zeci de interviuri luate atât unor oameni care au suferit personal abuzuri în închisori, cât și celor care și-au dedicat viața consilierii supraviețuitorilor acestei perioade. Doresc să le aduc mulțumiri speciale lui Federico Allodi și Miralindei Friere, fondatorii Centrului canadian pentru victimele torturii, și la fel lui Shokoufeh Sakhi, Carmen Sillato și Juan Miranda.

Unii dintre oamenii cei mai apropiați mie sunt scriitori specializați în temele atinse în această carte, iar mulți dintre aceștia au citit ciornele manuscrisului, petrecând ulterior multe ore dezbătând ideile de aici. Kyo Maclear îmi trimitea mereu cărți și articole publicate, iar feedbackul oferit de ea asupra primei ciorne mi-a dezvoltat înțelegerea asupra stratificării sociale a colonialismului; Seumas Milne, care a transformat editorialele cotidianului

The Guardian într-un forum al dezbaterilor cu adevărat global, mi-a fost tutore despre perioada thatcherismului şi consilier politic în numeroase probleme conexe; Michael Hardt m-a pus să-mi refac planurile, tolerându-mi keynesismul care începuse să îşi facă simţită prezenţa în scrierile mele; Betsy Reed, redactorul meu de la *The Nation*, m-a ajutat să-mi structurez teza, redactându-mi primul articol despre capitalismul dezastrelor, precum şi zeci de alte articole conexe; neînfricatul Jeremy Scargill a citit primele capitole ale acestei cărţi împărtăşindu-mi atât panica, cât şi cercetările sale asupra privatizării războiului (şi a vieţii, în general); Katharine Viner a fost pentru mine lumina de la capătul tunelului transformând cotidianul *The Guardian* într-o rampă de lansare pentru această carte. Mai presus de toate, toţi aceşti prieteni dragi, care se întâmplă să îmi fie şi colegi, mi-au ţinut companie şi m-au inspirat în toţi aceşti ani în care am scris în singurătate.

Nu sunt economist de profesie, însă fratele meu, Seth Klein, directorul institutului de cercetare British Columbia Canadian Centre for Policy Alternatives, este arma mea secretă. El mi-a tolerat telefoanele pe care i le-am dat la ore ciudate, solicitându-i seminarii despre teoria monetaristă, pentru ca apoi să-mi redacteze cu grijă textul preliminar, îndrumându-mă şi protejându-mă cât de mult a putut. Ricardo Grinspun, economist de mare valoare, care îşi face specializarea în America Latină la Universitatea din York (şi care este citat în text) a fost atât de amabil să îmi citească manuscrisul pentru a-mi putea oferi importantul său feedback de specialist în domeniu. La fel a făcut-o şi Stephen McBride, director al Centrului pentru economie politică globală, de la Universitatea Simon Fraser. Sunt onorată că amândoi şi-au făcut timp în programele lor deosebit de încărcate ca să accepte încă un student, şi niciunul dintre ei nu ar trebui făcut răspunzător pentru greşelile pe care s-ar putea să le fi făcut.

Părinţii mei, Bonnie şi Michael Klein, mi-au oferit la rândul lor un feedback nemaipomenit asupra textului în lucru; în plus, ei au avut o grijă deosebită, atunci când m-am mutat în cartierul lor pentru a scrie. De-a lungul întregii vieţi, amândoi au fost protectori pasionaţi ai separării ideii de sferă publică de sfera pieţei: Michael în domeniul sănătăţii publice, iar Bonnie în cel al artelor. Soacra mea, Michele Landsberg, o adevărată eroină, a citit întregul manuscris încurajându-mă aşa cum numai ea ştie să o facă. Insistenţa socrului meu, Stephen Lewis, de a încadra epidemia de SIDA în contextul fundamentalismului pieţei libere m-a încurajat să scriu această carte.

Mulţi alţi editori de seamă, împreună cu echipele lor, şi-au oferit sprijinul pentru acest proiect: Brad Martin, de la Random House Canada, John Sterling, de la Henry Holt şi Sara Beshtel, de la Metropolitan, din New York, Stefan McGrath şi creativa sa echipă de la Penguin Marea Britanie, Peter Sillem, de la S. Fischer Verlag, Carlo Brioschi, de la Rizzoli, Erik Viser, de la De Geus, Claudia Casanova, de la Paidós, Jan-Erik Petterson, de la Ordfront, Ingeri Engelstad, de la Oktober, Roman Kozyrev, de la Dobraya Kniga, Marie-Catherine Vacher, de la Actes Sud, precum şi Lise Bergevin, împreună cu toată echipa de la Leméac.

Suntem cu toţii profund îndatoraţi imperturbabilei Adrienne Phillips, redactor-şef la Knopf Canada. Ea nu doar că a reuşit să menţină întreaga echipă

concentrată asupra cărții, dar, împreună cu Margaret Halton și Jackie Joiner, a făcut ca ea să apară simultan în șapte limbi, un veritabil miracol editorial. Îi sunt enorm de îndatorată Lisei Fyfe pentru designul percutant al supracopertei, lui Doris Cowan, pentru atenta ei corectură și lui Beate Schwirtlich pentru experta culegere a textului. Barney Gilmore este, încă o dată, maestrul indexurilor. Mark A. Fowler este cel mai bun avocat în cazurile de calomnie și a fost o reală plăcere să mă contrazic cu el. Țin să le mulțumesc totodată lui Sharon Klein, Tara Kennedy, Maggie Richards, Preena Gadher și Rosie Glaisher, precum și tuturor traducătorilor care vor aduce acest text cititorilor din întreaga lume.

În plus față de cercetătorii care au lucrat în mod direct la acest proiect, au existat mulți activiști și scriitori care mi-au oferit ajutorul. Incredibilii membrii ai echipei de la Focus on the Global South, din Bangkok, au fost primii care au identificat „reconstrucția" cu noua frontieră a neocolonialismului, o prelungire a muncii lor îndelungate cu privire la exploatarea crizelor. Îi sunt deosebit de recunoscătoare lui Shalmali Guttal și lui Walden Bello pentru acuitatea pe care au demonstrat-o. Pentru remarcabila lor muncă de investigație, care a dezvăluit complexul capitalismului dezastrelor în New Orleans, le rămân îndatorată lui Chris Kromm și echipei de la Institute for Southern Studies, la fel cum îi rămân îndatorată și avocatului pentru drepturile omului, Bill Quigley, pentru scrierile sale și pentru activismul său general. Soren Ambrose, care a lucrat anterior pentru campania „Cincizeci de ani este destul", mi-a fost o sursă fenomenală de informație cu privire la instituțiile financiare internaționale. În cercetarea pe care am întreprins-o în legătură cu abuzul prizonierilor în perioada contemporană am fost ajutată de Michael Ratner și de curajoasa echipă de la Centrul pentru drepturi constituționale, precum și de John Sifton, de la organizația Human Rights Watch, de rapoartele organizației Amnesty International și de Jameel Jaffer, de la American Civil Liberties Union.

Multe dintre documentele desecretizate citate în text au fost descoperite de extraordinarii oameni de la Arhivele Securității Naționale. O altă sursă importantă de informație au constituit-o interviurile realizate în 2002 de postul de televiziune PBS, pentru documentarul în trei episoade, intitulat *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* (Înălțimi impunătoare: Bătălia pentru economia mondială). Majoritatea întrebărilor care apar în text nu au încăput în documentarul propriu-zis, însă producătorii acestui serial au luat decizia neobișnuită de a publica stenograma tuturor interviurilor realizate de ei pe internet. De asemenea, îi sunt recunoscătoare lui Amy Goodman și întregii echipe de la *Democracy Now!* Interviurile lor epocale nu sunt doar o simplă sursă de știri, care creează dependență (www.democracynow.org), ci și un valoros instrument de cercetare.

Sute de alți jurnaliști de investigație și autori din a căror muncă m-am inspirat la scrierea acestei cărți sunt menționați atât în text, cât și în notele de subsol. O vastă bibliografie poate fi accesată pe site-ul www.naomiklein.org, unde există legături directe pentru multe documente originale. Câteva cărți mi-au fost de un ajutor neprețuit și continuu, iar notele de subsol și bibliografiile nu sunt suficiente pentru a le indica importanța: *Failed Crusade* (Cruciada eșuată), de Stephen F. Cohen; *A Question of Torture* (O chestiune de tortură),

de Alfred McCoy; *Night Draws Near* (Se lasă noaptea), de Anthony Shadid; *Imperial Life in the Emerald City* (Viață imperială în orașul de smarald), de Rajiv Chandrasekaran; *A Lexicon of Terror*, de Marguerite Feitlowitz, *True Crimes: Rodolfo Walsh* (Crime adevărate), de Michael McCaughan; *A Miracle, a Univers*, de Lawrence Weschler; *Empire's Workshop*, de Greg Grandin; *Blood Money*, de T. Christian Miller; *Bush Agenda*, de Antonia Juhasz; *Pinochet's Economists* (Economiștii lui Pinochet), de Juan Gabriel Valdez; *The Tragedy of Russia's Reforms* (Tragedia reformelor Rusiei), de Peter Reddaway și Dmitri Glinski; *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC* (Thabo Mbeki și bătălia pentru sufletul Congresului Național African), de William Mervin Gumede; *Globalization and Its Discontents* (Globalizarea și deziluziile sale), de Joseph E. Stiglitz; *Precarious Life* (Viață precară), de Judith Butler; *Confessions of an Economic Hitman* (Confesiunile unui ucigaș economic plătit), de John Perkins; *The Pinochet File* (Dosarul Pinochet), de Peter Kornbluh; precum și *The New Rulers of the World* (Noii conducători ai lumii), de John Pilger. Sunt de asemenea îndatorată multor producători de filme documentare, ale căror pelicule m-au ajutat să înțeleg evenimente la care nu am avut posibilitatea să fiu martor. Monumentala trilogie a lui Patricio Guzmán, *The Battle of Chile*, merită atenția în mod special.

Mai mulți teoreticieni și cronicari ai neoliberalismului mi-au format gândirea cu mult peste ceea ce pot reda citatele: David Harvey (în special prin lucrarea *A Brief History of Neoliberalism* — O scurtă istorie a neoliberalismului), precum și mai tot ceea ce a fost scris vreodată de John Berger, Mike Davis și Arundhati Roy. Atunci când citesc și recitesc operele lui Eduardo Galeano, am senzația că totul a fost spus. Sper să îmi ierte încercările de a pune aici câteva asteriscuri pe marginea paginii doar pentru a sublinia acest lucru.

Doresc de asemenea să onorez cinci modele de o eterogenitate desăvârșită, de intelectuali angajați și furioși, fiecare dintre aceștia fiind eroii mei personali, care s-au stins din viață în perioada în care am scris această carte. Pierderea lui Susan Sontag, John Kenneth Galbraith, Molly Ivins, Jane Jacobs și Kurt Vonnegut va fi, pentru mine, dar și pentru atât de mulți alții ca mine, dificil de suportat.

Următorii și-au dat concursul la realizarea acestei cărți: Misha Klein, Nancy Farland, Anthony Arnove, John Montesano, Esther Kaplan, John Cusack, Kashaelle Gagnon, Stefan Christoff, Kamil Mahdi, Pratap Chatterjee, Sara Angel, Manuel Rozenthal, John Jordan, Justin Podur, Jonah Gindin, Ewa Jasiewicz, Maude Barlow, Justin Alexander, Jeremy Pikser, Ric Young, Arthur Manuel, Joe Nigrini, David Wall, John Greyson, David Meslin, Carly Stasko, Brendan Martin, Bill Fletcher, David Martinez, Joseph Huff-Hannon, Ofelia Whiteley, Barr Gilmore și răbdătorii mei colegi de la *New York Times* Syndicate, Gloria Anderson și Mike Orrichio.

Roger Hodge m-a trimis în Irak pentru revista *Harper*, cu sarcina de a scrie articolul care s-a transformat în această carte, iar Sharon Oddie Brown și Andreas Schroeder mi-au oferit cabana perfectă a scriitorului la întoarcerea mea. Rămân mereu recunoscătoare Katrinei vanden Heuvel, lui Peter Rothberg, precum și lui Hamilton Fish, care au avut grijă ca atmosfera de la *The Nation* să mă facă să mă simt ca acasă.

Se prea poate să fie nevoie de un sat întreg ca să crești un copil, dar privind această listă impresionantă, realizez faptul că a fost nevoie de o „conspirație" mondială pentru realizarea acestei cărți. Am fost deosebit de norocoasă să beneficiez de susținerea acestei uimitoare rețele de umanitate.

INDEX

A Lexicon of Terror, 136
A Question of Torture (cartea), 44
Abdullah, Ahmed, 365
Abramov, Jack, 341, 476
Abu Ghraib (închisoarea), 29, 121, 355, 397, 398, 399
Acordul de Comerț Liber Nord-American (FTAA), 301
ActionAid (ONG), 426, 428
Acuña, Claudia, 135, 356
Adam Smith, Institutul (Marea Britanie), 377
Afganistan, 46, 135, 227, 327, 413, 329, 367, 373, 397, 429, 430, 443, 453, 456, 466, 483
Africa de Sud, 92, 396, 468–469
  Banca de Rezerve a, 218
  sfârșitul apartheidului, 197, 211–220
  „șocuri" aplicate în, 224
Agenția Centrală de Informații (SUA). *Vezi* CIA
Agresto, John, 365–366
Ahmed, Rhuhel, 367
AIG (corp.), 296
Albats, Yevgenia, 253
Albright, Madeleine, 294
Alexander, Jane, 324
Alfonsín, Raúl, 170, 174, 178
Algeria, tortura în, 44, 135–136
Ali, Haj, 399
Allan Memorial, institutul, 32, 39–40, 43, 47, 50
Allawi, Ali Abdul-Amir, 11
Allbaugh, Joseph, 319, 342, 367, 439
Allende, Salvador, 68–75, 81–87, 89–92, 101, 107, 111–113, 148, 214, 479–482
al-Qaeda, 329, 383, 444
Alsogaray, María Julia, 260
Alternativa Boliviană pentru Americi (ALBA), 484
Aman Resorts, 420
Americas Watch, 132
American Enterprise, institutul, 9, 18, 349, 357
Amnesty International, 49, 128–131, 503
Amoco (companie petrolieră), 259
AMR Corp., 259
ANC. *Vezi* Congresul Național African
Anchel, David, 29
Anderson, Jack, 69
Andrews, Cassandra, 12
Antillano, Andrés, 473
Appeal Telecom (Coreea), 297
Arabia Saudită, 343, 357, 358, 466
Arafat, Yasser, 458, 461–462
Arar, Maher, 362
Arbatov, Georgi, 256
Arbenz Guzmán, Jacobo, 64
Arendt, Marian, 189
Argentina, 13, 23, 60, 67, 148, 150, 155, 158, 163, 170–171, 178–181, 500–501
  consecințele puciului din 1976, 92–96, 100–102, 109, 112–122
  revoluția Școlii de la Chicago în, 10, 121–122, 128–130, 134, 279, 359, 409, 474–476, 481
Armitage, Richard, 392, 401
Artigas, José Gervasio, 112
ASEA Brown Bovai, 313
AshBritt, 439
Ashcroft Group (firmă de pază și protecție), 341
Ashcroft, John, 341
Ashmore Investment Management, 295
Asia, criza, 13, 422, 463, 493
  efecte secundare de durată, 293–300
  istoria, 285–291

Åslund, Anders, 252, 257
AT&T, 326
Australia, 273
Aven, Pyotr, 241, 244
Aznar, José María, 491

Bacevici, Andrew, 322
Bachelet, Michelle, 481
Baker Botts (firma de avocatură), 343
Baker, James, 296, 342–346, 404
  și conflicte de interese financiare, 344–346
Baker, Ken, 17
Baker, Richard, 7
Balcerowicz, Leszek, 187, 194, 196, 274
Baldwin, Maitland, 38
Baltimore Sun, 42
Bangkok Investment (corp.), 296
Bank Boston, 180
Bank Leumi (Israel), 467
Bank of America, 69
Banzer, Hugo, 156–159, 161, 164
Barak, Ehud, 459, 462
Bardón, Alvaro, 220
Barron's (revista), 90
Barshefsky, Charlene, 297
Battles, Mike, 12
Baudrillard, Jean, 487
Bayer, Osvaldo, 120
Bazzi, Mohamad, 489
BearingPoint (consultanți), 377
de Beauvoir, Simone, 136
Bechtel (corporația), 16, 153, 260, 297, 336, 345, 346, 355, 363, 376, 384, 386, 403, 443, 445, 447, 482
Becker, Gary, 55
Bedregal, Guillermo, 159–160, 161
De Beers (corp.), 223, 225
Begg, Moazzam, 121
Belafonte, Harry, 435
Belka, Marek, 371
Bell Canada, 297
Bell, Daniel, 56
Bello, Walden, 291
Ben-Ami, Shlomo, 459, 461–462
Benn, Tony, 149
Berezovsky, Boris, 475–476
Bernstein, Jonas, 250
bin Talal, Alwaleed, 297
Bioport (producător de vaccinuri), 320
Birmingham, Michael, 355–356
Bivens, Matt, 250
Black Book of Communism (cartea), 23
Black, Conrad, 475–476
Blackwater (firmă privată de pază și protecție), 16, 309, 373, 383, 396, 406–407, 439, 443–445, 447
Blair, Tony, 150, 395, 408
Blandford, Dave, 443
Blitzer, Charles, 248
Blitzer, Wolf, 348
Blue IQ (Africa de Sud), 230–231
Blustein, Paul, 291
Boal, Augusto, 112–113
Boeing, 327, 328, 338, 347–348, 466
Bolívar, Simón, 112
Bolivia, 148, 256, 475–476, 483, 484, 486
  alegeri în, 155
  căderea guvernului în, 156
  dezastrul economic în, 155–166
  „șocuri" aplicate, 169, 173, 177-178, 193–194, 225, 259–260
Bond, Patrick, 219
Bono, 267
Booth, Jerome, 295
Booz Allen Hamilton, 326–327, 342, 443, 488
Bordaberry, Juan María, 174, 475
Borges, Jorge Luis, 148
Bortnowska, Halina, 196
Boston Globe, 246–247
Bowart, Walter, 34
Bowen, Stuart, 403, 408
Bowersox, Jon C., 403
BP (British Petroleum), 250, 340, 375, 404
Brazilia, 67, 113, 155, 163, 170, 181, 274, 276, 483, 485
  consecințele puciului din 1964, 70, 97, 98, 113, 114,
  revoluția Școlii de la Chicago în, 71, 92, 93, 359
  Brasil: Nunca Mais (raportul), 97–98, 114, 115, 116, 134

Brecht, Bertolt, 391
Bremer, L. Paul, 11, 343, 356, 360, 365, 446
avertizează asupra dezinformărilor comerţului liber, 391–392
sosirea în Irak, 367, 371
ţarul economiei în Irak, 372–383, 385–386, 393–397, 403–404, 406, 446
Brian, Danielle, 346
Brinkley, Paul, 403
British Gas, 151
British Telecom, 297
Browder, William, 187
Brown & Root (filială Halliburton), 315, 349
Brown, Michael, 342, 437
Bruno, Michael, 279–282
Brutus, Dennis, 228
Budhoo, Davison, 183, 280–283
Bulgari (compania), 421
Bunjan, Khun, 294
Burson-Marsteller (firmă de relaţii publice), 94, 118
Bush, George H. W. (administraţia), 192–193, 256,
Bush, George H. W., 238, 270, 296, 313, 315, 321, 335, 343,
Bush, George W. (administraţia), 8, 15, 17, 19, 20, 22, 90, 181, 322–329, 336–338, 341–343, 357, 367, 374–381, 383, 385
extinde puterile executivului, 322, 366
folosirea torturii, 45–47
Bush, George W., 14, 147, 308, 311, 320, 335, 344–346, 358, 360, 387
„declaraţie de semnare" folosită de, 46
susţine privatizările, 317–318, 320
Bush, Jeb, 318
Bush, Laura, 305
Business Week (revista), 88, 94, 157, 296–297, 461

Caballero, Florencio, 41–42
CACI International Inc., 406, 443
Caldwell, Christopher, 469
Camdessus, Michel, 280, 290
Cameron, Dr. Ewen, 29–36, 38–44, 47–48, 50–51, 55–56, 75, 360, 401, 491
Canada, 51, 60, 122, 273, 276–278, 297, 444, 475, 499, 501, 502
Canizaro, Joseph, 8
Capitalism şi libertate (manifestul lui Friedman), 21, 62, 90
Carlyle Group, 296, 337, 343–345, 377, 408
Carothers, Thomas, 197
Carrefour, 297
Cassidy, John, 269
Castello Branco, Humberto, 70
Castro, Fidel, 68
de Castro, Sergio, 67, 74, 83, 84–87, 99, 118
Cavallo, Domingo, 171, 178–181, 260, 279, 475–476
Cecenia, război de diversiune, 249, 254
Centrul naţional contra-terorism (SUA), 328
Cerletti, Ugo, 29
CH2M Hill Inc. (firmă de inginerie tehnică), 377, 425, 439, 444, 448
Chandrasekaran, Rajiv, 381, 387–389, 504
Charity Hospital (New Orleans), 435–436, 442
Charles Schwab (firmă de investiţii), 288
Chase Manhattan, 94, 172
Chávez, Hugo, 71, 482–484,
Check Point (companie de pază israeliană), 465
Cheney, Dick, 45, 268, 274, 311, 321, 324, 343, 346, 348, 360–361, 377
conflictele de interese financiare şi, 337–339, 340–341
devine CEO la Halliburton, 316
susţine privatizările, 312, 315
venitul provenind din industria de apărare şi, 317–318
Cheney, Liz, 316–317
Chesapeake Innovation Center, 331
Chevron, 340, 375, 445, 455
Chiarelli, Peter W., 50, 403
Chicago, Şcoala de la (ortodoxie economică), 10, 13–14, 18, 23, 55–59, 61–68, 75, 127–129, 132, 135, 147,

151–153, 169, 174, 176–179, 197–200, 218, 224, 231, 238, 240–243, 246–249, 251–252, 254–255, 257–258, 291–292, 299, 342, 342, 359, 366, 374, 379–380, 383, 386, 409, 421, 431, 438, 467, 469, 474–476, 478–481, 484–486, 501
Chile
dependenţa de venitul provenit din minereul de cupru, 91
revoluţia Şcolii de la Chicago în, 11, 13–14, 65–70, 397
revenirea la o „democraţie" limitată 220
„şocuri" post-puciste aplicate în, 75, 81–82, 84–86, 88–92, 94–97, 113–115
tortură în, 44
China
economia de piaţă în, 146
evită criza asiatică, 290
liberalizarea pieţei în, 199, 200–201, 204–207
proteste în, 486
China's New Order (cartea), 201
ChoicePoint, 327
Christopher, Warren, 247
Chubais, Anatoly, 263
Citibank, 61, 180, 288
Citicorp, 259
Citigroup, 375, 388, 421, 432, 466
Clark, Kathleen, 345
Clarke, Richard, 341–342
Clinton, William J. (administraţia), 248, 288, 312, 315–317, 331, 342
Clinton, William J., 244, 245, 256, 270, 297, 288, 358
Coca-Cola (corporaţia), 297, 346
Codelco (compania de stat chiliană de exploatare a cuprului), 91
Cogeneration (corp.), 297
Cohen, Richard, 355
Cohen, Stephen, 233, 240
Collins, Anne, 34, 411
Collision Course (cartea), 358
Columbia Universitatea, 256, 267
Comisia Internaţională a Juriştilor, 129
Comisia pentru adevăr şi reconciliere (Africa de Sud), 113, 211, 226–227
Comitetul Ad Hoc pentru Chile, 69
Commanding Heights (documentar PBS), 164, 503
Comsur (companie boliviană de minerit), 158
Comverse (companie israeliană de tehnologie), 464
Conferinţa Internaţională de Securitate Internă, 464
Congresul Naţional African, (ANC) 211–232, 480, 486
Vezi şi Carta libertăţii
Conway, Bill, 344
Corcoran, Terence, 473–474
Coreea de Sud
cedează solicitărilor FMI, 291–294
recesiune economică în, 286–288
succesul economic al, 288–290
Corr, Edwin, 159
Correa, Rafael, 481, 483, 486
Counterintelligence Field Activity (CIFA; SUA), 324
Courtois, Stéphane, 23
CPA. *Vezi* Autoritatea provizorie a forţelor Coaliţiei (CPA, Irak)
Creative Associates (consultanţă în domeniul educaţiei), 377
Credit Suisse First Boston (banca), 249
Crisis Consulting Practice, 373, 391
„Criza Tequilei", 181, 259, 287, 456
Crucea Roşie, 312, 397, 399, 443
Cruz, Penélope, 267
Cuba. *Vezi şi* Guantánamo, 99, 484
Cunningham, Randy "Duke," 341
Custer Battles (firmă privată de pază şi protecţie), 12
şi frauda, 385

Daewoo (corp.), 289, 296
DaimlerChrysler Corp., 117
Daleo, Graciela, 171
Daniels, Mitch, 319
Davis, Mike, 440
Davos, dilema 453–454, 457
Defense Authorization Act (SUA, 2006), 335–336
Defense Policy Board (SUA), 347–348
Defense Venture Catalyst Initiative, 323

Deng Xiaoping, 199–201, 203–204, 249, 294, 480
Departamentul Siguranţei Interne (SUA), 16–17, 324–325, 341, 465
Desai, Ashwin, 226
Direcţia pentru etică guvernamentală (SUA), 338
Dobbs, Lou, 288, 477
Doctrina lui unu la sută (carte), 361
Dorgan, Byron, 384
Dossari, Jumah al-, 49
Doyle, Len, 72
Dugard, John, 468
Dulles, Allen, 64
Dulles, John Foster, 64, 337
DynCorp, 377, 384, 447

Eagleburger, Lawrence, 270
Ecuador, 148, 163, 481, 483, 486
Edwards, Sebastian, 175
Eisenberg, Carolyn, 272
Eisenhower, Dwight D., 15, 63–64, 313
El Salvador, 400, 483
Elbit (firmă de inginerie tehnică), 466
Elstner, John, 331
Elţîn, Boris, 13, 166, 238–256, 259–260, 268–270, 273–275, 372, 459–460
  declară stare de urgenţă, 243–244
  înlocuit de Putin, 253–254, 478
Emmanuel, Victor, 118
Enders, David, 439
Enron (corp.), 90, 257, 259, 320, 396, 475
Entergy (furnizor de electricitate), 442
Erhard, Ludwig, 88
Ericson, Richard, 256
Ericsson (corporaţia), 297
Escobar, Filemon, 165
Espinosa, María Fernanda, 483
Etchecolatz, Miguel Osvaldo, 109, 118
Even-Ezra, Jacob, 466
ExxonMobil, 259, 336, 340, 355, 375, 455–456, 466

Falkland, războiul din insulele (1982), 13, 148–152
Farrakhan, Louis, 455
Fast Company (revista), 447
Fay, Gen. George, 406
Feierstein, Daniel, 107
Feith, Douglas, 349
Feitlowitz, Marguerite, 118, 136
FEMA (Federal Emergency Management Agency), 319, 367, 437–440, 447, 490
  guvernare găunoasă, 444, 493
Fernandez, Roque, 179
Fernando, Sarath, 425
Ferreyra, Lilia, 99–100
Feulner, Ed, 313, 319
Fiat (corporaţia), 115, 117
Filipine, Republica
  cedare în faţa cerinţelor FMI, 290, 293–294
  recesiune economică în, 286
  tortură în, 44, 174
Financial Times (Londra), 149, 300, 453, 486
Firestone Tire & Rubber (corporaţia), 153
Fischer, Stanley, 248, 274, 290–291, 300, 463, 485
Fleischer, Michael, 378, 382
Fluor (firmă de proiectare), 346, 439, 445, 447
FMI (Fondul Monetar Internaţional), 9, 12–13, 71, 160, 198, 215–216, 238, 244, 250, 256, 268, 270, 281, 288–292, 373, 421, 476
  adâncirea crizei de către, 295–296
  ameninţă economia Poloniei, 192
  antipatie faţă de democraţie în, 300
  bumerangul terapiei sale aplicate crizei din Asia, 293–294
  datorii guvernamentale către, 173
  în Irak, 380
  mecanisme neoconservatoare la, 174, 216
  opoziţia faţă de, 300–301
  opoziţia statului faţă de, 485
  pretinde să-i fie dat credit pentru soluţionarea crizei din Asia, 298
  principiile fondatoare ale, 175–176
  puterile dinăuntrul şi asupra, 291
  terapia şocului economic solicitată de, 177–179, 191, 196, 220, 232, 238,

248, 256, 295–300
Vezi și Biroul Independent de Evaluare (al FMI)
Fontaine, Arturo, 90
Forbes (revista), 278, 290, 292, 524
Ford Motor Co., 116–117, 132–134, 137, 172, 272, 292
Ford, Edsel, 134
Ford, Fundația, 65–66, 72, 131–134
Ford, Gerald, 307, 360
Ford, Henry, 134
Fortune (revista), 21, 72, 144, 309, 458, 407, 464–465
Four Seasons, 421, 427
Fox News, 457
Franco, Francisco, 491
Frank, André. *Vezi* Gunder Frank, André
Fraser, Institutul (Canada), 277
Free to Choose (mini-serial TV la PBS), 153, 199
Freire, Paulo, 112
Freud, Sigmund, 34, 113, 401
Friedman, Milton, 81, 83, 146–147, 156, 163, 169, 181, 197–202, 294, 298, 301, 313, 320, 323, 380, 438, 442
capitalismul dezastrelor și, 8–10, 12–13, 15–17, 32, 50
„consilier tehnic", 108
furia față de politicile economice ale lui Nixon, 144–145
laureat al Premiului Nobel, 79, 128
mentor al lui Rumsfeld, 312–313
moartea lui, 21, 57, 474–475
perspective idealiste asupra, 20–22, 57–61, 63–64, 87, 121, 127, 161, 175, 258, 288, 294
și doctrina șocului, 75, 86–88, 89–90, 92, 107–108, 152–153, 169, 177, 192, 203–204, 242, 276, 356, 478
și economia Școlii de la Chicago, 55–61, 64, 66, 68
urmașii lui, 473
Friedman, Rose, 200
Friedman, Thomas, 14–15, 223, 299, 357, 369
Frum, David, 13, 373, 491
Fukuyama, Francis, 21, 197–199, 211, 273
Fundația sud-africană pentru drepturile omului, 227

Gaidar, Yegor, 241–243, 247, 251, 372, 378
Galbraith, John Kenneth, 59
Galeano, Eduardo, 11, 79, 113, 127, 482, 504
Galerías Pacifico, 122
Galtieri, Gen. Leopoldo, 149
Gandhi, M. K., 141
Gardiner, Sam, 335
Garner, Jay, 374
Garten, Jeffrey, 296
Garvey, Marcus, 213
Garzón, Judge Baltasar, 110
Gayoom, Maumoon Abdul, 427–428
Gazprom (compania de energie din Rusia), 250, 343
Gelb, Leslie, 246
Gelb, Stephen, 225–226
General Electric, 296–297, 339,384, 456
General Mills (corporația), 153
General Motors Corp., 116, 153, 296, 375, 403
George, Susan, 477
Germania, reconstrucția postbelică, 272–273
Gerrity, Ned, 70
Getty Oil, 153
Geuna, Graciela, 115
Gibson, McGuire, 364
Gilead Sciences, 314, 336, 337–339, 341
Gillerman, Dan, 458, 467–468
Gingrich, Newt, 421
Gittinger, John, 41
Giuliani Partners (firmă de consultanță), 341
Giuliani, Rudy, 341
Glinski, Dmitri, 246
Golan, Grupul (consultanță pe probleme de securitate), 465
Goldberg, Jonah, 438
Golden, Bill, 329
Goldman Sachs, 259
Gonzales, Alberto, 46

Good Harbor Consulting, 342
Gorbaciov, Mihail, 190–191, 195, 197, 237–244, 479
Gordon, Michael, 393
Gorin, Grigory, 237
Gottlieb, Sidney, 41
Goulart, João, 67, 70
Graham, Douglas, 346
Graham, Patrick, 380
Greenspan, Alan, 289
Grinspun, Ricardo, 161, 502
Gross, Daniel, 307
Grossman, Steven, 464
Guantánamo (închisoarea), 16, 29, 47–49, 121, 328–330, 443
Guatemala
  operaţiuni CIA în, 64
  tortura în, 45
Guevara, Che, 68, 112, 169, 214, 473
Guidotti, Pablo, 179
Gulfstream, 313
Gumede, William, 221–223, 224–225, 232
Gunder Frank, André, 66, 89, 113, 255, 280
Gusev, Vladimir, 255
Gusinski, Vladimir, 475
Guzzetti, César Augusto, 101, 121, 172

Habib, Mamdouh, 47
Haggard, Stephen, 146, 185
Halimi, Gisèle, 136
Halliburton (corporaţia), 17, 328, 336–337, 339–340, 343, 349, 356, 376, 439, 440, 443–444, 484
  contracte irakiene pentru, 382–383, 386
  împrumuturi guvernamentale garantate către, 316
  operaţiuni în baze militare de către, 377–378, 407–408, 432
  profituri realizate din cheltuieli militare, 309, 315
  roluri militare îndeplinite de, 315
  supraîncărcarea preţului de, 366
  Vezi şi Brown & Root
Hamas, 357, 457, 467
Hamdan, Kamal, 488
Hammes, Thomas, 380
Hani, Chris, 222
Hansol (corp.), 297
Harberger, Arnold, 56, 59, 66, 68, 73, 86, 89, 93, 121, 127–128, 146, 175, 179
Harbury, Jennifer, 45
Hariri, Rafiq, 489
Harper's (publicaţia), 380
Harris, John, 321
Harrold, Peter, 420
Harvey, David, 204, 504
Hatoum, Raida, 490
Haveman, James, 382
Hay, Jonathan, 251–252
Hayek, Friedrich von, 21, 59, 90, 143–144, 147–148, 150, 241
Health Net, 407
Hebb, Dr. Donald, 37–39, 42–44
Heldreth, Gary, 440
Heller, Walter, 66
Helms, Richard, 68
Help Jet (firmă pentru evacuări de urgenţă), 443
Hemingway, Ernest, 169
Heritage, Fundaţia, 18, 153, 275, 313, 319, 349, 382, 438
Hersh, Seymour, 347–348
Hewlett-Packard, 297
Hezbollah, 357, 444, 467, 488–491
  asistă la revigorarea Libanului, 489–490
Hillman, Gerald, 347–348
Hirsekorn, Rick, 448
Hollinger International, 475
Honduras, tortura şi asasinatele în, 41, 44
Honeywell, 339
Hong Kong, 199–200
Hoover, instituţia, 288
Horgan, David, 391
Horner, Gen. Chuck, 358
Howard, John, 72
HSBC (banca), 375, 403
Human Rights Watch, 396, 398–399, 503
Hunt Oil, 346
Huntington, Samuel, 148

Hussein, Saddam, 135, 256, 340, 344–345, 358–359, 362–363, 365, 371–373, 377, 379–381, 392–393, 395–396, 399, 404
Hyundai (corp.), 289

IAP Worldwide Services Inc., 407
IBM, 172
Imperial Life in the Emerald City (cartea), 366
India, efectele economice post-tsunami, 426
Indonezia
  cedează cererilor FMI, 291–294
  consecinţele puciului din 1965 în, 71–74
  efectele economice post-tsunami, 418
  Institutul C.D. Howe (Canada), 277
  recesiune economică în, 291–294
Institutul Cato, 18, 153, 289, 302, 349
Institutul Internaţional Republican, 394
Institutul pentru dezvoltare internaţională de la Harvard, 241, 251
Institutul pentru Studiul Globalizării (Moscova), 245
Institutul pentru Studiul Politicilor (Washington), 107
Inter-American Development Bank, 172
Interbrew, 297
International Nickel Co., 64
International Security Instructors, 465
International Telephone and Telegraph (ITT), 69–70, 84, 93, 346
InVision, 456
Ioan Paul al II-lea, Papă, 188
Iqbal, Asif, 366–367
Irak, 135–136, 243, 248, 250, 299
  conflictul religios, 386, 404
  doctrina şocului în, 8
  eşuarea reconstrucţiei în, 391–403
  experienţa şocului în comparaţie cu cea din Rusia, 256–257
  jefuirea a şi în, 364–366
  managementul defectuos al războiului în, 474
  noua constituţie, 393–394
  operaţiuni militare în, 363
  prizonierii civili în, 396–398
  proprietatea asupra rezervelor de petrol în, 356, 358, 374, 393, 405
  răpirile în, 402
  selecţionat pentru invazie, 359–360
  sfârşitul democraţiei în, 392–395
  „supradimensionarea" efectivelor militare în, 406, 408
  şocuri economice în, 371–386, 391–392
  viaţa cotidiană în, 355–357
  victimele civile în, 379
  Vezi şi Autoritatea provizorie a trupelor Coaliţiei
Iran, 44, 63–64, 135, 148, 357–359, 386, 409, 489
Israel
  ca Zonă Verde, 490
  cheltuieli militare în, 463
  conflictul în, 136
  instabilitatea politică şi socială, 456–462
  închideri şi, 460
  migraţia rusească în, 460–461
  politicile economice ale violenţei în, 457–458
  politicile economice de înaltă tehnologie în, 461, 464
  politicile economice de securitate în, 464
Iukos (companie petrolieră), 250, 475
J. P. Morgan & Company, 64, 180, 296
Jackson, Bruce, 346, 348
Jackson, Michael P., 444
Jara, Victor, 112
Jaruzelski, Gen. Wojciech, 189
Jeppesen International Trip Planning, 328
Jiang Zemin, 201
Juakali, Endesha, 442, 493

Kaczinski, Jaroslaw, 478
Kaczinski, Lech, 478
Kadane, Kathy, 78
Kagarlitski, Boris, 245–246, 501
Kaifu, Toshiki, 238
Kalaiselvam, Seenivasagam, 418
Kapur, Ajay, 421

Kastner, Gail, 29–35, 49–50, 491
Kastner, Zella, 31
Katrina, uraganul (SUA), 9, 11, 342, 435–440, 442, 444–445, 447, 449, 455, 465
  reconstrucţia după, 493
Kawzally, Saseen, 490
Kellogg Brown and Root (KBR), 349, 439–440
Kellogg's, 313
Kelly, Martin, 438
Kelly, Roberto, 74
Kennedy, Cyril J. C., 29
Kenyon (firma de pompe funebre), 439
Keyes, Derek, 219
Keynes, John Maynard, 20, 23, 59–61, 63–64, 152, 156–157, 163, 165, 176–177, 267, 271, 273, 286, 318, 431
Khodorkovski, Mihail, 250
Kia Motors, 296
Kinzer, Stephen, 336–337, 340
Kirchner, Néstor, 481, 485
Kissinger Associates, 346
Kissinger, Henry, 70, 94, 101–102, 172, 203, 343, 346–348, 360, 480
Klein, Fritz, 121
de Klerk, F.W., 215–216, 221, 229
Knight, Frank, 56
Kongwatmai, Ratree, 492
Kowalik, Tadeusz, 207, 501
KPMG (firma de contabilitate), 377, 382–383, 386
Krueger, Anne, 274
Krugman, Paul, 438
Kubark Counterintelligence Interrogation (manual), 42–47, 50, 75, 97, 353, 397
Kumara, Herman, 423
Kumaratunga, Chandrika, 422
Kumari (activist pentru pace din Sri Lanka), 415–419, 425, 501
Kupperman, Charles, 346
Kurnaz, Murat, 49
Kuweit, 343–345

L-3 Communications, 407, 443
Lamy, Pascal, 478
Laor, Itzhak, 467, 471
Larroulet, Cristián, 83
Lawson, Nigel, 150, 151
Lay, Ken, 475
Leahy, Patrick, 336
Ledeen, Michael, 305, 357–358
Letelier, Francisco, 77
Letelier, Orlando, 69, 75, 78, 82, 92, 107–108, 111, 127, 165, 227, 474
  asasinarea lui, 108–109, 127–128
Lewis, Anthony, 127
LexisNexis, 456
LG (corp.), 289, 297,
LG Energy (corp.), 297
Liban, 197, 446, 454, 467, 476,
Lighthouse Disaster Relief, 440
Likud, partidul (Israel), 463
Lipton, David, 192, 291
Lipton, Eric, 341
Livingston, Ken, 478
Liwsky, Norberto, 118
Lobov, Oleg
Lockheed Martin (furnizor în domeniul apărării), 316–317, 332, 337–338, 346, 348, 446
LOGCAP (program de privatizare), 315
Lone, Salim, 394
Lonely Planet (ghid turistic), 416
Long, Huey, 271
López, Jorge Julio, 109, 257, 315
Los Angeles Times, 257, 315, 364
Loser, Claudio, 175, 179,
Lourie, Richard, 257
Lowy Fred, 401
Lucent Industries, 341
Lukoil (Russia), 375
Lula da Silva, Luiz Inácio, 480, 481
Lyonnaise des Eaux, 297

Maass, Peter, 400
Machel, Samora, 214
Machiavelli, Niccolò, 10, 81, 102
Magal (firmă de securitate), 466
Mahdi, armata (şiită, Irak), 386, 395, 406, 444
Mahmoud, Faraj, 399

Major, John, 238, 296
Malaysia
recesiune economică în, 286
rezistă solicitărilor FMI, 290
succesul economic al, 288
Maldive, efectele economice post-tsunami în, 426–428
Mamele din Plaza de Mayo (Argentina), 130
Mandela, Nelson, 211–216, 219, 221–225, 228–229, 232, 234, 501
Manuel, Trevor, 224
Mao Tse-tung, 20, 22, 23, 190, 200, 203
Marais, Hein, 435
Marcos, Ferdinand E., 135, 174
Marks, John, 34
Marsh & McLennan (companie de asigurări), 373
Marshall, Planul 60, 232, 269–273, 375, 376
Martens, Robert J., 71
Martines Soler, José Antonio, 491
Martínez de Hoz, José Alfredo, 93, 117, 171
Marx, Karl, 113, 118,
Massera, amiral, 100–101
Mattis, Jim, 393
Mau, Vladimir, 242
Mayet, Ike, 217
Mayfield, James, 377
Mazowiecki, Tadeusz, 190, 195, 207
Mbeki, Thabo, 216, 221, 224–227, 230, 480, 504.
McCoy, Alfred W., 44, 504
McDonald's, 16, 366, 375, 403
McGehee, Ralph, 73
McGill, Universitatea, 29, 32–33, 37, 38, 43–44, 55,
MCI Communications Corp., 259
McIntyre, Jamie, 363
McPherson, Peter, 365, 366
McQuaig, Linda, 277
Meisner, Maurice, 200, 203
Meltzer, Allan, 146–147, 152
Menatep (banca), 250
Menem, Carlos, 178–183, 259, 260, 279
Mercedes-Benz Corp., 117
Merrill Lynch & Co., 296
Merry, Wayne, 251
Michael D. Brown LLC (firmă de consultanţă), 342
Michnik, Adam, 193
Microsoft, 317, 325, 463
ca model modern de corporaţie, 308
Mihailov, Aleksandr, 255
Milbank, Dana, 333
Military Commissions Act (SUA, 2006), 46
Milken, Institutul, 288
Miller, Geoffrey, 397
Miller, T. Christian, 282, 504
Milne, Seumas, 150, 501
Miloşevici, Slobodan, 357
Minihan, Ken, 324
minim, salariul, 58, 61, 62, 162, 220. *Vezi şi* salarii.
Miranda, Juan, 98, 501
Mitch, uraganul (SUA), 423–424
Mitrione, Dan, 97
MKUltra (proiectul/manualul), 36, 41–42, 44
Modzelewski, Karol, 206
Moffit, Ronni, 108
Mohamad, Mahathir, 290
Monsanto (corp.), 137, 313
Mont Pelerin, societatea, 59, 90
Montonero, mişcarea, 99–101, 115,
Moody's (firmă de pe Wall Street), 277–278
Morales, Evo, 162, 473, 481–483, 486
Morgan Stanley (bancă de investiţii), 288–289, 295–297
Mossadegh, Mohammad, 64–64
Motorola, 297
Mozambic, 214, 215, 229
MPRI (companie privată de securitate), 444
Mulroney, Brian, 238
Muravchik, Joshua, 357
Murillo, Inés, 41, 42
Murray, Hugh, 224
Murrow, Edward R., 314

Musa, Yasmine, 360
Mussa, Michael, 179
Mussolini, Benito, 91
Muttitt, Greg, 404
Mydans, Seth, 415

Namibia, 197
Nasr, Hassan Mustafa Osama, 48
Nasrallah, Sheik Hassan, 490
National Defense University, 358
National Guard (SUA), trupele, 7, 309, 335
National Institute for Public Policy (SUA), 514
National Party (of South Africa), 239, 241
National Post (Canada), 473
National Security Agency (SUA), 363, 549
Naţiunile Unite, 110, 149–150, 372, 395, 445, 467–468, 474
  Carta, 130
  furia irakienilor cu privire la susţinerea pentru Bremer, 395
  sancţiuni impuse de, 367
  Vezi şi UNICEF
Naylor, Colin, 151
NBC (reţea de televiziune), 456
Neiman, Vitaly, 247
Neruda, Pablo, 112–113
Nestlé, 297
Netanyahu, Benjamin, 463
NetJets, 447
Nevzlin, Leonid, 475
New Age Security Solutions, 465
New Bridge Strategies (firmă de consultanţă), 342, 367, 403, 439
New Deal (post-Marea Depresiune), 20, 59, 61–63, 145, 153, 271–275, 321, 383
New Orleans
  distrugerea şcolilor de stat în, 8
  dorinţele supravieţuitorilor privitor la, 12
  post-Katrina, 441–442
  soarta oraşului văzută ca prevestire naţională, 447–449, 493
New York Times, 9, 13, 16, 41, 46, 90, 127, 155, 163, 219, 223, 244, 270, 291, 296, 299, 317, 322, 323, 336, 341, 344, 385, 399, 400, 403, 405, 430, 438, 440, 477, 504
Newsweek, 127, 128, 247, 371
Nicaragua, 148, 423–424, 481, 485
Nijam (pescari din Sri Lanka), 429
Nissan, 297
Nitisastro, Widjojo, 293
Nixon, Richard, 68, 70, 73, 86, 147, 307, 480
  acţiunile economice ale lui, 144–145
Noboa, Álvaro, 480
Nogueira, Ana, 490
Norilsk Nickel, 249
Norquist, Grover, 475
Norris, John, 358
Northrop Grumman (furnizor în industria de apărare), 317, 339
Novak Biddle Venture Partners, 322
Novak, Roger, 322
Novartis, 297
Nunca Mas (Raportul comisiei argentiniene), 114–116 .

O'Neill, Paul, 413
OBAN (Operaţiunea Bandeirantes), 116
Ochsner, centrul medical (New Orleans), 436
Oficiul pentru Reconstrucţie şi Stabilitate (SUA), 409
Olin, John M., 198
Oliver, David, 375
Olmos Gaona, Alejandro, 180
Operação Limpeza (Brazilia), 113
„Operaţiunea Condor", 96, 111
Oppenheimer, Harry, 225
Option, Edward Jr., 34
Organizaţia Internaţională a Muncii, 294
Ortega, Daniel, 481
Ortiz, Dianna, 45
Orwell, George, 27
Oslo, Acordul de pace de la, (israelo-palestinian), 458–461
Overthrow (cartea), 336

Oxfam, 430
Oxford Research International, 379

Pace, Comitetul de (Chile), 131
Pacific Architects and Engineers, 408
Padayachee, Vishnu, 217–219, 222, 232
Padilla, José, 47
Page-Russell (maşinărie generatoare de şocuri electrice), 35, 39, 44
Paladin Capital Group (firmă de acţionariat), 325
Palestina, conflictul din, 136, 458–459, 462, 466
  poporul şi economia, 394, 460–462, 467–469, 490, 500
Pan American Airways, 93
Panitchpakdi, Supachai, 292
de la Parra, Marco Antonio, 119
Paris, Roland, 431
Parsons (firmă de inginerie tehnică), 377, 383–384, 439
Patinkin, Don, 58, 279
Patriot Act (SUA), constituţionalitatea, 330
Patterson, Albion, 64–65, 112
Pavlovski, Eduardo, 116
Paz Estenssoro, Victor, 158–164, 166, 178, 480
Peloski, Jay, 288–289, 295
PepsiCo, 153
Peres, Shimon, 458
Perle, Richard, 342–343, 347–348, 373
Perón, Izabela, 93
Perón, Juan, 60, 68, 99, 112, 158, 178
Perry, Jamar, 7, 20
Perry, Jeff (pseudonim), 398
Peru, 110, 148, 163, 274, 459
Peters, Ralph, 378–379
Peters, Tom, 309
Pfizer Chemical, 69
Phillip Morris Co., 137
Phuket, Indonesia, 416
Piñera, José, 84–85, 90, 274, 289, 291, 318
Pinochet, Gen. Augusto, 10–11, 15, 21, 112–113, 118, 120, 127–128, 132, 143, 160, 163–165, 171, 177, 201, 232, 239, 241, 246–247, 250, 268, 294, 480–482
  consiliat de Friedman pe măsură ce starea economică se înrăutăţeşte, 87–89
  forţat să dea înapoi pe plan economic, 91
  îşi răstoarnă de la putere rivalii din armată, 84
  moartea lui, 90, 108
  „războiul" împotriva lui Allende, 81–82
  regimul său de teroare, 83–86, 92–95, 97, 107–109, 114, 203
Pipes, Richard, 256
Platform (grup de presiune în domeniul petrolului), 404
Pohanka, Bob, 323
Polanyi, Karl, 27
Polonia, 187–200, 205–207, 232, 238–240, 242–243, 253, 269, 274, 372, 396
  dată drept exemplu de economie de piaţă liberă de succes, 207
  respinge efectele terapiei de şoc, 245, 478
Ponce, William, 397
Popov, Gavriil, 240
Porsche (compania), 421
Potanin, Vladimir, 250
Pou, Pedro, 179
Powergen (companie de electricitate), 297
Prado, Fernando, 159
Prebisch, Raúl, 60, 64
PricewaterhouseCoopers, 424
Prince, Erik, 406
Procter & Gamble, 297, 367, 403
Purina (corp.), 69
Puryear, Jeffrey, 66
Putin, Vladimir, 253–254, 478

Quigley, Bill, 447

Rabin, Itzak, 458
Rahim, Ahmed al-, 377
Ramaphosa, Cyril, 216
răpiri, 45, 48, 95, 97, 99, 108, 111, 116–117, 164–165, 194, 328, 393, 441, 480

creşterea lor exponenţială în Irak, 402
Ratakul, Pichit, 473
Rather, Dan, 362
Reagan, Ronald (administraţia lui), 155, 176
Reagan, Ronald, 14, 21, 144, 151, 153, 163, 190, 280, 313, 319, 321, 347
Recâştigarea Sri Lankăi (program), 421–422
Red Herring (revista), 327
Reddaway, Peter, 246, 504
Redlener, Irwin, 343
Reed, Adolph Jr., 437
Renuka (supravieţuitoare a tsunamiului din Sri Lanka), 426, 490
Repsol, 180
Research Triangle Institute (RTI), 377–420, 427, 438
Reza, Pahlavi, Şah al Iranului, 135, 148
rezistenţă la terapia şocului în, 488–491
Rice, Condoleezza, 371, 372, 488
Rice, Marilyn, 35
Ridge Global (firmă de consultanţă), 341
Ridge, Tom, 341
Rilke, Rainer Maria, 298
Robb, John, 446
Robert, Karen, 117
Rockefeller, David, 94
Rockefeller, Nelson, 94
Rodrik, Dani, 177–178, 274
Rogers, William, 94, 102
Roosevelt, Franklin D., 59, 267, 271, 282, 321, 340
despre „milionarii îmbogăţiţi de pe urma războiului", 377
Rosen, Len, 464
Rosenberg, Alfred, 113
Rosencof, Mauricio, 98
Roy, Sara, 461
Royal Dutch/Shell (companie petrolieră), 250, 259,
Rozanski, Carlos, judecător 109–110
RTI. *Vezi* Research Triangle Institute
de la Rúa, Fernando, 260
Rubin, Bob, 268
De La Rue (printers), 375
Rumsfeld, Donald, 15, 46, 127, 296, 305, 316–318, 336–338, 342, 347–351, 358, 360–361, 363, 365, 375, 396, 405–408
conflictele de interes financiar şi, 339–341, 343
demisia lui, 335
„găunoasa" lui agenţie de spionaj paralelă, 324
idolatrizarea lui Milton Friedman, 145
reface Pentagonul, 307–312
trecutul corporatist al lui, 313–315
Rusia, 92
colapsul economiei de piaţă în, 253–256, 296, 305–306
economia de piaţă neagră din, 241
influenţele Şcolii de la Chicago din, 18
terapia şocului economic şi, 479
terapia şocului economic impusă în, 238, 243, 247, 251–253, 256, 372
Ruţkoi, Alexandr, 245
Sachs, Jeffrey, 156–158, 161–166, 169, 173, 180, 192–196, 205, 238, 240, 241, 247, 249, 251–253, 259, 267–275, 293, 500
Sader, Emir, 484
Sadli, Mohammad, 285, 293
Sadr, Moqtada al-, 386, 395, 401, 406
Sáenz, Orlando, 74, 85–87
Safe Island Program (Maldive), 433
Safi, Ali Abdel Hakim al-, 395
Salient Stills (companie de software), 326
Salk, Jonas, 314
Salomon Brothers Inc., 259
Samsung (corp.), 289, 296
San Francisco, aeroportul internaţional (corp.), 424
Sánchez de Lozada, Gonzalo („Goni"), 158-160, 162, 166, 169, 177, 194, 259, 410, 475
Sanchez, Ricardo, 397
Sandy Springs, Georgia, 448, 468

Saunders, Frances Stonor, 133
SC Johnson & Son, 296
Scahill, Jeremy, 396
Scandinavia
  social-democraţie în, 191, 238, 479
  succesele economice în, 479
Scheflin, Alan, 34
Schell, Orville, 203
Schmitt, Carl, 143
Schrage, Michael, 239
Schultz, Theodore W., 64–65
Schwarzenegger, Arnold, 21
Seagram's, 297
Searle Pharmaceuticals, 313
Sears, 272, 313
Seisint, 327, 456
Selowski, Marcelo, 175
Serco, 407
Service Corporation International, 439
Sfârşitul istoriei (discursul şi cartea), 197
Sfârşitul sărăciei (cartea), 165, 247
Shanahan, John N. T., 353
Sharon, Ariel, 462
Shaw Group, 439–440
Shleifer, Andrei, 251, 252
Shultz, George, 145, 288, 343, 345, 348
SIDA, 267, 297, 339, 502
  criză, în Rusia, 255
  patente de tratament, 308, 314
  în Africa de Sud, 223
Sidanko (companie petrolieră), 250
Sifton, John, 396–397, 503
Silicon Valley Graphics, 325
Siniora, Fouad, 488
Sisulu, Walter, 230
Sithe Independence Funding Corp., 297
Sitto, Nouri, 383
Sjaastad, Larry, 76, 171
Skokov, Iury, 241
Slovo, Joe, 229
Smith Barney (investiţii), 296, 421
Smith, Adam, 261
Smith, Gerard, 285
Snobelen, John, 278
Snyman, Rassool, 220
Societatea Americană a Lucrărilor Civile, 442
„societatea proprietarilor" 90, 147, 318
Solandt, Omond, 37
Solidaritatea (sindicat polonez), 187–193, 205–207, 245, 372, 478
Solidere (firmă de construcţii), 489–491
Somoza García, Anastasio, 148
Sontag, Susan, 155, 504
Sooka, Yasmin, 220, 226–228
Soros, George, 192, 252–253
Sosa, Mercedes, 112–113
Sotheby's (casă de licitaţie), 421
Spade Defense Index (acţiuni), 454
Spania, 155, 274,
  mişcarea de rezistenţă împotriva fascismului în, 491
Sparks, Allister, 211
Spielberg, Steven, 267
Sri Lanka, 11, 20, 227
  efectele terapiei şocului economic în, 431
  imediat după tsunami, 419–420
  la vremea tsunamiului, 415–418
  planuri de dezvoltare economică pentru, 420–425
  terapia şocului economic pentru, 424, 429–431
Ssangyong Information and Communication, 296
St. Bernard Public Housing (New Orleans), 442
Stalin, Iosef V., 23, 64, 110, 190
Stals, Chris, 219
Standard & Poor's (firmă de pe Wall Steet), 277
Stark, Gen. Sergio Arellano, 82
Starwood (hoteluri), 375
State of Denial (cartea), 346
Statele Unite. *Vezi* SUA
Steed, Michael, 325
Steele, James, 396, 400
Stern, Andrew, 355, 501
Stiglitz, Joseph, 176, 242, 372
Stolz, Richard, 42
SUA, contracte guvernamentale, 315–325, 376

acordate fără competiţie sau transparenţă, 16, 315, 324, 384–387, 439–441, 449
din ce în ce mai numeroase, 12, 328, 406–408, 435, 443–445
SUA, forţele armate
corporatismul şi, 308–309
privatizarea serviciilor pentru, 311–312, 315–317
SUA, guvernul
precaritatea datoriei, 445–446
privatizarea serviciilor oferite de, 317, 320
cheltuieli cu serviciile privatizate, 316–317
SUA, Ministerul de finanţe, 250, 268, 316, 485
accentuarea crizei din Asia, 287–288
terapia şocului economic solicitată de, 270
pune la zid economia Poloniei, 191
puteri din interiorul şi asupra, 291
Suharto, Gen. Raden, 71–73, 84, 132, 285, 292–293, 299
Suharto, Tommy, 292
Sukarno, Achmed, 63, 71–72
Sullivan & Cromwell (firmă de avocatură), 64
Summers, Lawrence, 237, 244, 248, 268, 274, 453
SuperCom, 465
Suskind, Ron, 361
Sutton, Frank, 132
Swire, Peter, 331

„Şocul Volker", 277

Talbott, Strobe, 358
Tamiflu (medicament), 314–336, 338, 446
Tamil Tigers (organizaţie teroristă), 416–431
Tant, Hugh, 385
Tel Aviv, Bursa de la, 457, 460–467
Telefónica, 180
Telmex (companie de telefonie), 424
Terrorism in the Grip of Justice (Al Iraqiya TV show), 447–448
Tesco, 297
Texaco, 466
Thabit, Adnan, 400
Thabo Mbeki and the Battle for the Control of the ANC (cartea), 224, 230, 504
Thailanda, 297–299
recesiune economică în, 286, 296–297
succesul economic al, 288
efecte economice post-tsunami în, 418, 426, 429
rezistenţă la terapia şocului în, 492–493
cedează solicitărilor FMI, 290–294
Thames Water (companie de utilităţi), 297
Thatcher, Margaret (administraţia), 176
Thatcher, Margaret, 13, 21, 143–144, 147–151, 163–164, 169, 190, 225, 226, 231,280, 502
şi „societatea proprietarilor" 147, 151
The American Prospect (revista), 318
The Atlantic Monthly, 257
The Guardian, 426, 502
The Lexus and the Olive Tree (cartea), 299
The Nation (revistă săptămânală), 108, 345, 502
The New Yorker (revistă), 195, 269, 328, 347
Thomas, Gordon, 34
Thomas, Richard, 307
Tiananmen, Piaţa 13, 187, 199, 201–207, 214, 256, 486
Time (revistă), 180, 189, 237
Timorul de Est, 299
Tintner, Gerhard, 127
Tittawella, Mano, 421
Tizard, Sir Henry, 37
Tofiq, Mohamad, 372, 378
Tomasella, Sergio, 136, 137
Total (compania petrolieră), 249, 340
Townley, Michael, 108
Toye, John, 276
Trainor, Bernard, 393
Travelers Group, 330 (270)
Trinidad şi Tobago, tratarea ţării de FMI, 281–283
Triple Canopy, 447
Trireme Partners, 347

Troiani, Pedro, 116–117
Truglia, Vincent, 277–278
Truth, Torture and the American Way (cartea), 45
Tupamaros, mişcarea, 97, 101
Turcia, împrumuturi FMI şi, 485
Tutu, Desmond, arhiepiscop, 211, 227, 501

Ullman, Harlan, 358, 359, 362,
Undurraga, Sergio, 74
Unexim bank, 250
UNICEF, 16, 254
Uniform Code of Military Justice (SUA), 53
Union Carbide, 346
Unión Fenosa, 424, 481
United Fruit Company, 64, 337
Uniunea Europeană, 205, 256
Uniunea Sovietică
  desfiinţarea, 196, 237, 239–240, 250, 271
  terapia şocului economic solicitată în, 238–239
  democraţie socială în, 238–240
  Vezi şi Rusia
Universitatea Catolică (Chile), 66, 74, 84, 113, 132
Universitatea din California (Berkeley), 72, 146
Universitatea din Chicago, 10, 55, 63, 65, 68, 72, 75, 76, 89, 93, 104, 121, 145, 158, 179, 197, 273, 364
Universitatea din Chile, 65, 89, 113
Universitatea din Indonezia, 72, 132
Universitatea din Tucuman (Argentina), 146
Universitatea Sudului (Argentina), 113
Uruguay, 41, 60–61, 93, 96, 113, 119, 129, 170, 538, 477, 483
  consecinţele puciului din 1973 în, 92, 96–99, 114, 174
  revoluţia Şcolii de la Chicago, 359, 475
USA Today (cotidian), 378
USAID, 64, 67, 112, 241, 251, 376, 420–426, 430–432
USIS (consultanţi), 344, 377

Valdés, Juan Gabriel, 67
Varley, John, 420, 425–426, 431
Vasiliev, Dimitri, 241
Vdovin, Iuri, 479
Velasco Portillo, Susan, 159
Veneroso, Frank, 298
Venezuela, 163, 409, 477, 482–485
Verint Systems, 327, 464
de Vicenti, Azucena, 131
Videla, Jorge, 475
Vietnam, tortura în, 44
Villani, Mario, 107, 120
Vinell (companie privată de securitate), 377
Vivendi, 180
Volker, Paul, 172-173
Volvo, 296

Wade, Robert, 298
Wagner, Billy, 443
Walesa, Lech, 187–191, 194–195, 207
Walker, David M., 335
Wall Street Journal, 8, 21, 24, 203, 225, 248–249, 258–259, 340, 421, 423, 438
Wall Street, profiturile obţinute de pe urma crizei din Asia, 295–298
Wal-Mart, 367, 384, 396, 403, 439, 443
Walsh, Rodolfo, 99–101, 104, 111, 114, 123, 135, 294, 356, 476, 480, 504
Walsh, Vicki, 99
Walter Reed Medical Center (SUA), 405, 407, 412,
Walters, Barbara, 194
Wang Hui, 201–204
Washington Post, 54, 77, 209, 239, 244–247, 292, 321, 345, 365, 381
Washington, Viola, 493
Waxman, Henry, 454
Webb, Jim, 474
Weinstein, Harvey, 34
Weschler, Lawrence, 195, 504
Westcoast Energy (Corp.), 297
Wielgosz, Przemyslaw, 193, 501
Willett, Sabin, 48
Williams, Gloria, 493

Williamson, John, 164, 169, 176, 182, 185, 274–276, 279–282, 480
Wills, Garry, 45
Winfrey, Oprah, 267
Wired (revista), 325
Wolf, Martin, 469
Wolfe, Michael, 382
Wolfowitz, Paul, 357, 368, 372, 486
Woodward, Bob, 346
Woolsey, James, 342, 350, 465
World Vision, 430
Wriston, Walter, 61, 288
Wujek, Henryk, 196
Wyllie, Andrew M., 355

Yahoo, 326, 334, 471
Yamaichi Securities, 296
Yee, James, 54

Zakaria, Fareed, 371
Zañartu, Mario, 66
Zhao Ziyang, 201–202
Zidul Berlinului, 187, 196, 214
Zikode, S'bu, 231
Zondag, Cornelius, 155

Cuprins

Introducere

IMACULAT ÎNSEAMNĂ FRUMOS. TREI DECENII DE ȘTERGERE ȘI REFACERE A LUMII 7

Partea întâi

ȘOCURILE CELOR DOI DOCTORI. CERCETARE ȘI DEZVOLTARE 27

Capitolul I. **LABORATORUL DE TORTURĂ.** EWEN CAMERON, CIA ȘI MISIUNEA MANIACALĂ DE ȘTERGERE ȘI REMODELARE A MINȚII OMULUI 29

Capitolul 2. **ȘOCUL PRODUS DE CELĂLALT DOCTOR.** MILTON FRIEDMAN ȘI CĂUTAREA UNUI LABORATOR *LAISSEZ-FAIRE* 55

Partea a doua

PRIMUL TEST. DURERILE FACERII 79

Capitolul 3. **STĂRI DE ȘOC.** NAȘTEREA SÂNGEROASĂ A CONTRAREVOLUȚIEI 81

Capitolul 4. **CURĂȚENIA GENERALĂ.** TEROAREA ÎȘI ÎNDEPLINEȘTE MISIUNEA 107

Capitolul 5. **„FĂRĂ NICIO LEGĂTURĂ".** CUM A FOST CURĂȚATĂ O IDEOLOGIE DE CRIMELE SALE 127

Partea a treia

DEMOCRAȚIA CARE SUPRAVIEȚUIEȘTE. BOMBE FABRICATE DIN LEGI 141

Capitolul 6. **SALVAȚI DE UN RĂZBOI.** THATCHERISMUL ȘI INAMICII SĂI FOLOSITORI 143

Capitolul 7. **NOUL DOCTOR ȘOC.** RĂZBOIUL ECONOMIC ÎNLOCUIEȘTE DICTATURA 155

Capitolul 8. **MECANISMELE CRIZEI.** „AMBALAREA" TERAPIEI ȘOCULUI 169

Partea a patra

PIERDUȚI ÎN TRAZIȚIE. ÎN TIMP CE PLÂNGEAM, ÎN TIMP CE TREMURAM, ÎN TIMP CE DANSAM 185

Capitolul 9. **TRÂNTIND UȘA ÎN NAS ISTORIEI.** O CRIZĂ ÎN POLONIA, UN MASACRU ÎN CHINA 187

Capitolul 10. **DEMOCRAȚIA NĂSCUTĂ ÎN LANȚURI.** LIBERTATEA ÎNGUSTĂ DIN AFRICA DE SUD 211

Capitolul 11. **RUGUL UNEI TINERE DEMOCRAȚII.** RUSIA ALEGE „SOLUȚIA PINOCHET" 237

Capitolul 12. **CARTEA DE IDENTITATE A CAPITALISMULUI.** RUSIA ȘI NOUA ERĂ A PIEȚEI ȚOPÂRLANILOR 267

Capitolul 13. **SĂ ARDĂ!** JEFUIREA ASIEI ȘI „CĂDEREA CELUI DE-AL DOILEA ZID AL BERLINULUI" 285

Partea a cincea

VREMURI ȘOCANTE. DEZVOLTAREA COMPLEXULUI CAPITALISMULUI DEZASTRELOR 305

Capitolul 14. **TERAPIA DE ȘOC ÎN SUA.** BULA SIGURANȚEI STATULUIi 307

Capitolul 15. **UN STAT CORPORATIST.** DEMONTAREA UŞILOR TURNANTE ŞI ÎNLOCUIREA LOR CU O ARCADĂ 335

Partea a şasea

IRAK, ÎNCHIDEREA CERCULUI. SUPRAŞOC 353

Capitolul 16. **ERADICAREA IRAKULUI.** ÎN CĂUTAREA UNUI „MODEL" PENTRU ORIENTUL MIJLOCIU 355

Capitolul 17. **REACŢIA IDEOLOGICĂ ADVERSĂ.** UN DEZASTRU CÂT SE POATE DE CAPITALIST 371

Capitolul 18. **CERCUL COMPLET.** DE LA *TABULA RASA* LA PĂMÂNTUL PÂRJOLIT 391

Partea a şaptea

ZONA VERDE MOBILĂ. ZONE-TAMPON ŞI ZIDURI ÎMPOTRIVA EXPLOZIILOR 413

Capitolul 19. **ŞTERGEREA PLAJEI.** „AL DOILEA TSUNAMI" 415

Capitolul 20. **APARTHEIDUL DEZASTRELOR.** O LUME A ZONELOR VERZI ŞI ROŞII 435

Capitolul 21. **PIERDEREA MOTIVAŢIEI PĂCII.** ISRAELUL CA AVERTISMENT 453

Concluzie

ŞOCUL SE ATENUEAZĂ. RENAŞTEREA MIŞCĂRII DE RECONSTRUCŢIE POPULARĂ 473

Mulţumiri 499

Index 507

VELLANT
CĂRȚI ÎNSEMNATE.

Editura Vellant
Splaiul Independenței, 319
sector 6, 060044, Bucureşti
tel/fax (004)021 211 77 41
www.vellant.ro

Tipărit la Radin Print,
prin reprezentantul pentru România
4 Colours, www.4colours.ro

Radin print 4 Colours

Lucrarea celebrei jurnaliste canadiene este o reexaminare polemică a economiei de piață excesiv liberalizate din ultimii 30 de ani, pornind de la Milton Friedman și Școala de la Chicago și ajungând la politica militară a lui George W. Bush. Naomi Klein folosește exemple din istoria recentă (războiul din Irak, uraganul Katrina), pe care le integrează într-un context mult mai larg de la lovitura de stat a lui Pinochet până la conflictul dintre Argentina și Marea Britanie din insulele Falkland. Astfel, ea își susține teza îndrăzneață: dezastrele naturale sau turbulențele politice permit guvernelor și multinaționalelor să profite de șocul în care se află populația și să implementeze politici avantajoase pentru marile corporații.

Naomi Klein a absolvit London School of Economics și semnează articole în *The Nation* și *The Guardian*. A devenit cunoscută în întreaga lume datorită lucrării *No Logo* (2000), în care susține că multinaționalele consideră marketingul brandului mai important decât producția în sine, autoarea plasându-se în avangarda luptei împotriva globalizării corporatiste. A început să scrie *Doctrina șocului* în 2004, când se afla în Irak în calitate de corespondent al revistei *Harper*.

„Puține sunt cărțile care ne ajută cu adevărat să înțelegem prezentul. *Doctrina șocului* este una dintre aceste cărți. Survolând întreaga lume, Klein dezvăluie politicile șocant de similare care au impus piața liberă în țări atât de diferite precum Rusia lui Elțîn, China, Irakul post-Saddam sau statul Chile, condus de Pinochet. Printr-o analiză deopotrivă fascinantă și alarmantă a culiselor istoriei recente, autoarea surprinde afinitățile dintre strategiile terapiei de șoc determinate de reforma neoliberalismului și tehnicile de tortură folosite de armata americană în așa-numitul «război împotriva terorismului»."

The Guardian

www.vellant.ro

9 789731 984063